STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 10147

NOTITSN FUN VARSHEVER GETO

Emanuel Ringelblum

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

עמנואל רינגעלבלום

נאָטיצן פון וואַרשעווער געטאָ

יידישער היסטארישער אינסטיטוט אין פוילן

עמנואל רינגעלבלום

נאטיצן
פון ווארשעווער
געטא

פארלאג „יידיש בוך" ווארשע 1952

EMANUEL RINGELLBUM

NOTATKI Z GETTA WARSZAWSKIEGO

רעדאַגירט דורך א קאָלעגיע

הילע געצייכנט: י. רייזמאַן

Printed in Poland

Wydawnictwo „Idisz Buch“ Warszawa 1952 r.

Nakład 5.500 egz. Ark. druk. 22,5 Ark. wyd. 17, Papier dziełowy kl. V, 61x86 cm. 70 gr.
Nr. zam. 373 Druk ukończono w sierpniu 1952 r.
Druk. RSW „Prasa“ Warszawa ul Tarczyńska 8 3-B-50888

עמנואל רינגעלבלום

דער יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט פאַרעפנטלעכט די נאָטיצן פון דר. עמנואל רינגעלבלום, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט אין ביידע טיילן פון אונטערערדישן געטאָ־אַרכיוו, וועלכע זענען, ווי באַקאַנט, אויסגעגראָבן געוואָרן אין וואַרשע אונטער די חורבות פון הויז נאָוואָליפּקי 68, איין טייל אין סעפּטעמבער 1946 און דער צווייטער — אָנהייב דעצעמבער 1950. די דאָזיקע נאָטיצן האָט רינגעלבלום אָנגעהויבן שרייבן נאָך אין אָקטאָבער 1939 און זיי געפירט בעת דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט ביז דעם לעצטן מאָמענט פון זיין לעבן.

די נאָטיצן, וואָס ווערן דאָ פאַרעפנטלעכט, נעמען אַרום אַן אָפּגעשלאָסענעם פּעריאָד: פון אָנהייב 1940 ביז אָנהייב 1943. די לעצטע בילדן רינגעלבלומס אַרבעט וועגן „עונג שבת" (קריפּטאָנים פון געטאָ־אַרכיוו) און זיי פירן אונטער אַ סך־הכל פון דער דורכגעפירטער זאַמל- און פאָרש־אַרבעט פון אונטערערדישן געטאָ־אַרכיוו.

די נאָטיצן פון ע. רינגעלבלום, דעם אָרגאַניזאַטאָר פון דעם אונטערערדישן געטאָ־אַרכיוו אין וואַרשע, האָבן אַן אומשאַצבאַרן ווערט פון אַ היסטאָרישן מקור צו דער טראַגישער יידישער געשיכטע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. דעם ווערט פון רינגעלבלומס נאָטיצן פאַרגרעסערט נאָך דער פאַקט, וואָס זיי זענען געשריבן אויף דער הייסער מינוט, תיכף נאָכן זען דעם פאַקט, נאָכן הערן די געגעבענע ידיעות, יעדנפאַלס נאָך אַ קליינעם צייט־אָפּשניט. די נאָטיצן האָבן אַ כאַראַקטער פון קורצע פאַרצייכענונגען, אַמאָל אַפילו פּונקטן, וועלכע רינגעלבלום האָט פּלאַנירט שפּעטער, נאָך דער באַפרייונג צו באַאַרבעטן. דערווייל פאַרשרייבט רינגעלבלום אַלע ידיעות, וואָס זיינען נוגע דעם לעבן אין וואַרשעווער געטאָ, דער יידישער פּראָווינץ, דער באַציונג פון דער אָקופּאַציע־מאַכט צו פּאָליאַקן, ידיעות פון אויסלאַנד, ראַדיאָ־ידיעות, וויצן, ווערטלעך, אַנעקדאָטן א.א.וו. — אַלץ וואָס האָט געקאָנט אין יענע אייגנאַרטיקע געטאָ־באַדינגונגען זיין אַ מקור פאַר אויפשטעלן אַ בילד פון דער אָקופּאַציע־ווירקלעכקייט. רינגעלבלום האָט דערווייל

ניִשט געהאַט קיין צייט און מעגלעכקייט צו סעגרעגירן דעם פאַרשריבענעם מאַטעריאַל און צו באַאַרבעטן אים. אין אַזאַ צושטאַנד זענען די פאַרצייכענונגען אַריינגעלייגט געוואָרן אין די בלעכערנע קעסטלעך און אין אַזאַ צושטאַנד זענען זיי צו אונדז דערגאַנגען. בלויז איינציקע פראַגן (כאַראַקטער און ראָל פון יודענראַט, שנאה צו דער יידישער פּאָליציי, אומקום פון יידישער אינטעליגענץ א. א.) האָט רינגעלבלום באַוויזן אין אַלגעמיינע שטריכן צו באַאַרבעטן.

די טראַגישע צייט פון נאָך דער גרויסער איבערזידלונג, זומער 1942, האָט אַרויפגעלייגט אַ חותם אויף דער פאָרם און כאַראַקטער פון רינגעלבלומס פאַרצייכענונגען. די נאָטיצן, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט אין צווייטן טייל פון געטאָ-אַרכיוו, האָבן אין קעגנזאַץ צו די פריערדיקע אַ כאַראַקטער פון קורץ-פאָרמולירטע אָדער טעזן־אַרטיק צונויפגעזאַמלטע ידיעות צו אַ געוויסער טעמע, וועלכע רינגעלבלום האָט זיך געגרייט צו באַאַרבעטן. אַנדערע ווידער נאָטיצן פון דער צווייטער העלפט 1942 האָבן אַ כאַראַקטער פון קורצע סינטעטישע אָפּשאַצונגען. אין דער לעצטער אַרבעט, וועלכע ווערט געבראַכט אין אונדזער פּובליקאַציע, האָט רינגעלבלום געגעבן אַן איבערזיכט פון דער אַרבעט פון אונטערערדישן געטאָ־אַרכיוו פון זיינע זאַמל־ און פאָרש-אַרבעטן, פון זיינע מיטאַרבעטער, שוועריקייטן און דערגרייכונגען.

צוליב אַ גאַנצער ריי טעכנישע שוועריקייטן האָבן מיר דערווייל ניִשט געקענט פאַרעפנטלעכן אַלע נאָטיצן, וואָס געפינען זיך אין אונדזער אַרכיוו. אַ טייל נאָטיצן זיינען כמעט ניִשט ליינבאַר, איינציקע בלעטלעך האָבן אויסגעבראָכענע לעכער אָדער דורכגעפוילטע ערטער. עס זיינען אויך געווען גאָר גרויסע שוועריקייטן ביים איבערליינען רינגעלבלומס שווערן כתב און ביים פעסטשטעלן דעם טעקסט פון זייער פיל אומקלאָרע ערטער. צוליב די טעכנישע שוועריקייטן האָבן מיר דעצידירט איבערצוגעבן דער יידישער עפנטלעכקייט דערווייל די פאַרצייכענונגען, וועלכע עס איז געלונגען פולשטענדיק איבערצוליינען, הגם ניִשט תמיד זענען זיי פאַרשטענדלעך.

די מערהייט פון די נאָטיצן איז צו אונדז דערגאַנגען אין רינגעלבלומס כתב-יד. אַ טייל איז בשעתם איבערגעשריבן געוואָרן דורך רינגעלבלומס מיטאַרבעטער (האַנטשריפט). אַ גאָר קליינער טייל איז איבערגעשריבן געוואָרן אויף אַ שרייבמאַשין. רינגעלבלום האָט זיך צוליב קאָנספּיראַטיווע טעמים אָפט באַנוצט מיט רמזים און מעטאַפאָרן, אין פיל פאַלן מיט העברעיִש, דורך וועלכע ער האָט אויסגעדריקט זיין געדאַנק אָדער באַצייכנט די סיטואַציע, די אינסטיטוציע אָדער דעם מענטש, די וויכטיקסטע האָט די רעדאַקציע אויפגעקלערט אין די הערות.

מיר האָבן בדרך כּלל איבערגעלאָזט רינגעלבלומס סטיל און אָרטאָגראַפיע, פונעם כּתב־יד האָבן מיר נישט געענדערט אַפילו די פעלערן פון סטיליסטישן, אָרטאָגראַפישן און גראַמאַטישן כאַראַקטער, הגם עס זענען אַזעלכע פעלערן — מסתמא צוליב דער בחפזונדיקייט און די געטאָ־באַדינגונגען — פאַראַן. די נישט ליינבאַרע, אָדער אויסגעבראָכענע ווערטער זענען פאַרצייכנט געוואָרן מיט פּינטעלעך. רינגעלבלומס באַמערקונג אין טעקסט האָבן מיר געגעבן אין קיילעכדיקע קלאַמערן, אונדזערע אַלע באַמערקונגען אין טעקסט זענען אין קאַנטיקע קלאַמערן.

אַ קלענערער טייל פון רינגעלבלומס נאָטיצן איז געווען פאַרעפנטלעכט אין די „בלעטער פאַר געשיכטע".

די רעדאַקציע האַלט פאַר נייטיק אונטערצושטרייכן, אַז נישט מיט אַלע מיינונגען, אַרויסגעבראַכטע דורך עמנואל רינגעלבלומען אין זיינע פאַרצייכענונגען, איז זי מסכּים. פונדעסטוועגן פאַרעפנטלעכט זי אויך די נאָטיצן אַלס צייט־דאָקומענט.

[אָנהויב 1940]

ליבער מאַטע!

די מעשה וואָס איז א ביסל מער אויפגעקלערט געוואָרן. עס איז געווען אזוי: אין א רעסטאָראַציע זענען געזעסן פּאָליאַקן. עס זענען אריינגעקומען צוויי דייטשע זשאַנדאַרן (איינער א וואַכמייסטער) און גענומען שרייען אויף די פּאָלאַקן. יענע האָבן ארויסגעכאַפּט די רעוואָלווערן (אייגנטלעך איינער) און האָבן דערשאָסן די דייטשן. צווישן די דערשאָסענע זיינען דאָ באַנדיטן. אָבער דאָך פּאָרערט מען ווייטער דאָס ארויסגעבן דעם מערדער. דעם אייגנטימער פון רעסטאָראַן האָט מען געהייסן עקסהומירן און אויפהענגען. ער דאַרף הענגען 7 טעג.[1]

די מהומה, וואָס איז געווען פרייטיק דעם 30־טן דעצ. זאָגט מען, איז געווען א נישט באַגרינדעטע. קיין שום דייטש איז נישט דערהרגעט געוואָרן. מען זאָגט, אז דאָס מאָל זאָל זיין א שטיקל ארבעט פון די גנבים. אַנדערע זאָגן, אז אויף טאָוואַראָווע איז אין אוונט געקומען צו א געשלעג מיט א דייטשן סאָלדאַט, וועלכער איז געפאַלן אין חלשות.

די שטערבלעכקייט פון די יידן אין וואַרשע איז א שרעקלעכע.[2] עס שטאַרבן א טאָג פון 50 ביז 70 מענטשן. פאַר דער מלחמה פלעגן

---

[1] די פּרטים, וואָס ס'גיט אָן ד"ר רינגעלבלום זענען בדרך כלל אין הסכם מיט די ידיעות, וואָס מיר געפינען אין באַשולדיקונגס־אַקט (מערץ 1947) קעגן די קריגס־פאַרברעכער פישער, (שעף פון דיסטריקט וואַרשע,) מאַקס דאַמע, (קאָמענדאַנט פון פּאָליצײַ רעגימענט, וואָס האָט דורכגעפירט די אַקציע אין וואַווער), לייסט און מייסינגער. דאָס וואָרט „וואַווער", איז דערנאָך געוואָרן אַ סימבאָל פון לײַדן און קאַמף קעגן אָקופּאַנט. עס איז אַפילו אַנטשטאַנען אַ ספּעציעלע קאָנספּיראַטיווע גרופּע — ווי אַ טייל פון דער אַלגעמיינער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „וואַווער".

[2] לויט די אָנגאַבן פון דער סטאַטיסטישער אָפּט. בײַ דער יידישער קהלה אין וואַרשע זענען געשטאָרבן: אין דעצעמבער 1939 — 944, אין יאַנואַר 1940 — 1004 נפשות.

שטאַרבן אַ 10 מענטשן אַ טאָג. די טאַקסע, וואָס איז באַשטימט געוואָרן [פאַר אַ קרקע] באַטרעפט 500 זל. אין ווארשע, און 100 זל. אין פראַגע. אין ראַדעם זענען פאַרבראַכט געוואָרן די שול (?), ווי אויך קהלה בנין. דאָס זעלבע אין טאַרנע. דאָרט זיינען דאָ 1.000 אַרויסגעשיקטע פון לאָדזש. אין ריישע זיינען דאָ ביי 6.000—7.000 פליטים פון קאַליש, לאָדזש, אַבערשלעזיע. [די באַציונג] צו [פון?] שררות אַ נישט שלעכטע. מען שמירט, פאַרט מען. אין טאַרנע האָט מען דערשאָסן זעלנער [?] פוילישע, די יידן געהייסן באַגראָבן זיי. צו קיין אַרבעט ווערן יידן [?] נישט [גענומען]. אויף... געשטאַנען צוויי יידן, פון אַן אַדורכפאָרנדיקן אויטאָ אַרויסגעשפרונגען צוויי שררים און איין יידן אַריינגעשלעפט אין אויטאָ מיט אַרויסרופן: „דו באַנדיט". וואָס ווייטער געשעען מיטן ייד איז נישט באַקאַנט. די נאַכט דערשאָסן געוואָרן ד"ר קופערמאַן פאַר גיין נאָך 8 אַ זייגער. ער האָט געהאַט אַן אויסווייז. עס איז דערהרגעט געוואָרן אַ יידישער אַרבעטער אויף פראַגע פון דעם אַרבעטס־באַטאַליאָן.

אַ בית עלמין [?] שטעלט מיט זיך פאָר די אַנאָנס־אָפּטיילונג אין „לאָדזשער ציייטונג". פול מיט ידיעות פון „טרויהענדער" פון יידישע פירמעס, וועלכע רופן אַלע שולדנער צו מעלדן זייערע חובות [די] אַנטשפּרעכנדע פירמעס.[3]

אַ סך גולים שטאַרבן שפּעטער צוליב די שווערע [איבערלעבונגען] בשעת די גירושים. געשטאָרבן אין ווארשע אַן עלטערע פרוי פון פויזן, וועלכע איז 70 קילאָמעטער געגאַנגען פון לעוואַרטאָוו קיין אָסטראָוו. צוליב די איבערלעבונגען איז די פרוי געשטאָרבן. די יידישע געוועלבער האַלטן נישט דאָס געלט אין שופלאָד ווי געוויינלעך, נאָר אין דער בוי... ...קעסטל, כלים, גלעזער. טעפּ וכדומה.

אויף דעם הויפּט־אַרכיוו אויף דלוגע 26 אַן אויפשריפט: „איינטריט פיר דייטשע סאָלדאַטן פאַרבאָטן". די גרויסע מורא פאַר עפּידעמיעס. אַ גאַנצע ריי גאַסן שליסקא, ריבנא און אַנדערע אָפּגעשלאָסן מיט שטעכיקן דראָט. געזען היינט אַ הויז אויף גזשיבאָווסקא אין וועלכן מען טאָר נישט אַריינגיין און אויך נישט אַרויסגיין. עס זיינען אָפּגעשלאָסן געוואָרן צוויי שפּיטעלער פאַר עפּידעמישע קראַנקהייטן פון וועלכע די דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטער טאָרן נישט אַרויסגיין. די קהלה אַדורכגעפירט אַ זאַמלונג פון וועש און קישן פאַר די שפּיטעלער, אויך פון

---

[8] לויט די פאַראָרדנונגען האָבן די קאָמיסאַרישע לייטער פון יידישע פירמעס (סרוב פאָלקסדויטשן) איינגעמאָנט די חובות, וואָס איז געקומען די פירמעס.

משיסטע טאָר מען נישט אַרויסגיין. געווען פאַלן ווען געלאָזט שטיין פעקלעך, ווען זיך דערוווסט, אז אין שטוב איז געווען (כלומרשט) טיפוס.

דער שוועדישער קאָנסולאַט האָט מיט א 6 וואָכן צוריק ביז אן ערך אין אָקטאָבער אָנגענומען גרוסן קיין אמעריקע. לעצטנס באַקומען אַסך פערזאָנען אָנפראַגן פון אמעריקע וועגן זייער געזונט־צושטאַנד, מען קען ענטפערן 25 ווערטער פון פערזענלעכן כאַראַקטער. די פראַגע פון פאַרבינדונג מיט קרובים אין אויסלאַנד אומגעהויער וויכטיק. עס זיינען דאָ טויזנטער און טויזנטער פאַמיליעס, וואָס פלעגן אויסגעהאַלטן ווערן דורך זייערע קרובים אין אויסלאַנד. איצט איבערגעריסן אָבער יעדער קאָנטאַקט מיט אויסלאַנד. די פאַרצווייפלונג פון מענטשן. — מען האַלט פאַר גליקלעך מענטשן, צו [?] וועלכע...... פון יענער וועלט אויפגעהערט אינגאַנצן די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. יעדער זאָרגט פאַר זיך. מען האָט מורא אַדורכצוגיין אין גאַס, כדי מען זאָל נישט [כאַפּן צו אַרבעט?].

אָפט חזרט מען איבער דאָס ווערטל פון איינעם, אז בשעת דער נעכסטער וועלט־מלחמה... א סוף צום יידישן פאָלק. די ווערטער ווערן מקוים, באַזונדערס, אז מען זעט נישט קיין אויסזיכט אויף קיין בעסערונג די האָפנונג אויף די באַטאַליאָנען פון...... ביטעם אויפגעהערט. דער איינציקער ייד, וואָס האָט מורא געוואָרן...... געשריבן קעגן זיי בראָשורן,

1938. 5/11 [1940. 4.5.6. יאנואר]

מיינע ליבע!

די ווירטשאַפטלעכע לאַגע זייער א שווערע, עס איז נישט קיין גרונד פאַר אַ נאָרמאַלן עקאָנאָמישן לעבן. אָפגעשניטן פון מקורים פון הויפּטשטאָט, וועלכע ווערן אויך אַרויסגעפירט אין א גרויסער צאָל. די יידישע לאָדזשער סוחרים ברענגען פון לאָדזש געוויסע סחורות, וועלכע ווערן דאָ פאַרקויפט פאַר א 3 פאַכיקן פרייז, ווייל דאָרט זיינען די פרייזן פאַרמלחמהדיקע. פאַרן ברענגען די סחורה גיט מען פערציק ביז פופציק פראָצענט פון ווערט פון דער סחורה. די סחורה ווערט פאַרקויפט דורך גאַסן־פאַרקויפער און אין פריוואַטע הייזער, הינטער דער טיר. דאָס וועט רעכנט מען, אין א חודש, צוויי אויפהערן, ווייל די סוחרים „באַגנבע־

נען״ אין לאָדזש זייערע אייגענע סקלאַדעס, ארויספירנדיק מיט דער הילף פון שמוגלערס, וועלכע טראָגן די סחורות אויף די פּלייצעס. — איך האָב היינט, דעם פערטן יאַנואַר, געהערט, אַז עס זיינען געווען פאַלן ווען מען האָט געוואָרנט יידן, אַז היינט וועט ביי אייך פאָרקומען אַ בדיקה פון יענע לייט. דאָס האָבן אָנגעזאָגט פרויען, מען זאָגט פון אַ געוויסער חברה.[4] די ידיעה האָט זיך ארויסגעוויזן פאַר אַ ריכטיקע. — מען פרעגט זיך אָן וועגן קלירינג אויף עמיגראַציע. — די לאַגע פון די דאָקטוירים האָט זיך פאַרערגערט. געוועזן דאָקטוירים, וואָס האָבן פאַרדינט פריִער צו טויזנט זל. אַ טאָג. היינט איז זייער לאַגע אַסך אַ ערגערע. מענטשן האָבן פשוט נישט קיין געלט אויף צו היילן. — די לאַגע פון די לערער איז אַזאַ שווערע, אַז אַ טייל גייט איבער צו גלעזעריי און זיינען גרייט צו טאָן פאַרשיידענע שוואַרצע אַרבעטן ווי וואָשנעס, הויזדינסטן, וכדומה. אין לובלין האָט אַ שומר [פּוילישער פּאָליציאַנט] לעוואַנדאָווסקי געמסרט זיבן פּוילישע סטודענטן, וועלכע האָבן אינסטאַלירט אַ אומלעגאַלע ראַדיאָסטאַציע. דערשאָסן...... אַ פאַרוואַלטער פון אַ פּאָווושעכנער שול באַצאָלט 10 זל. פאַר נישט טראָגן די יידישע בינדע. אין קאַליש איז פאַרבליבן בלויז עטלעכע הונדערט קראַנקע יידן אין שפּיטאָל, דער רעשט יידן זענען אַרויסגעפאָרן. די עמעריטורן, פאַר די פאַרזיכערטע פון ז. או. ס. יידן ווערן נישט אויסגעצאָלט, הגם די יידן מוזן ווייטער זיין פאַרזיכערט אין די קראַנקן־קאַסעס. די 100 מאַרק פון אַמעריקע ווערן נישט אויסגעצאָלט, ווייל דאָס גוווערנעמענט איז דאָך אויסלאַנד לגבי דעם רייך. עס איז דעריבער נויטיק צו באַקומען אַ דערלויבעניש פון אַמעריקע אויסצוצאָלן אין אַן אַנדערע וואַלוטע. — היינט האָט מען געערדט וועגן אַ קאָנפערענץ פון נייטראַלע מלוכות: שוועיץ, טערקיי, איטאַליע און בעלגיע אונטער דער עגידע פון די אַליאַנטן. — נעכטן געהערט וועגן אַ קאָנצערט פון פּאַדערעווסקין אין לאָנדאָן, נאָך וועלכער דער קעניג האָט שטאַרק געדריקט די האַנט פון פּאַדערעווסקין. די פּוילישע פּליטים ווערן פונאַנדערגעשיקט איבער די דערפער. יעדע פאַמיליע, וואָס האָט איבער 10 מאָרג ערד, מוז אויפנעמען איין משפּחה. — פאַראָרדענונג וועגן פּלאַקאַטירונג (צווייטער יאַנואַר) פאַרבאָטן צו פּלאַקאַטירן נעקראָלאָגן, 10 פּלאַקאַטן. פאַרן דרוקן איבערגעבן צו קאָנטראָל. די באַציונג אפילו צו דער שבנותדיקער משוגעים־אַנשטאַלט נישט קיין

---

[4] וואַרשיינלעך האָט דאָ רינגעלבלום געמיינט די פּוילישע אַנטיפאַשיסטישע אָרגאַניזאַציע.

גוטע. יעדע פאר טעג נייע פארערונגען, אמאל מעבל, אן אנדער מאל קיך־מכשירים א. א. וו. — פון דער שטאטישער אנשטאלט אין נאלענטשאוו ארויסגעשיקט די משוגענע, קינדער ארויסגעווארפן אויפן וואגן און צוגעפירט פרעדרי [?] אין א טרויעריקן מצב. — דערשינען היינט דעם פינפטן א פאראָרדענונג, אז די יידן טאָרן נישט ענדערן זייערע וווינערטער אָן א דערלויבעניש פון דער מאכט [5] זיי טאָרן אויך נישט זיין צווישן 21 און 5 פרי. — די קאָמפּעטענצן פון פארשיידענע מאכט־אָרגאַנען לגבי יידן, פאַן פאַץ — שררות (מענדע קהלה) בלומענטאל — יידישע סאָציאלע פארזאָרגונג, ביים שול־אינספעקטאָר אָן אָפּטיילונג פאר מינדערהייטן.[6] די מעשה וואָס איז געווען מיט פראָפ. בארטעל און טיילאר [7] מיט איניקע וואכן צוריק איז פארגעקומען נישט אין ראדאָמסק נאָר אין אָסטראָוויעץ.

נעכטן געווען אין ווארשע פאָלגענדער פאל: אין רעסטאָראן אויף שימעקס גאס [8] האָט איינער פון די געסט געבעטן שפילן עוד לא עובדה תקותנו אויף פויליש. אלע אויפגעשטאנען. באקומען דעם ערשטן פאטש. אין דעם גרעסטן טייל רעסטאָראנען אויפגעשריבן: פאר פאלאקן און יידן איינטריט פארבאָטן. — אין פויזן די גאסן זייער ליידיק. — אין טאָרן אויף די גאסן בייטאָג איינצעלנע פערזאָנען. — בשעת דער באַ־

---

[5] אזא פאראָרדענונג איז פאקטיש דערשינען דעם 5־טן יאַנואַר 1940.

[6] ד״ר רינגעלבלום מיינט דאָ אוודאי די באַקאַנטמאַכונגען, וואָס זענען פארעפנטלעכט אין נומ׳ 2 „אַמטסבלאַט" פון ווארשעווער דיסטריקט־שעף פון 22־טן דעצעמבער 1939, וואָס איינע פון (13 נאָוועמבער) איז נוגע די אַרבעט־צוטיילן פון דער דייטשישער פאָליציי אין ווארשע. אַ צווייטע (23 נאָוועמבער) רעכנט אויס די אַמטן און אָפּטיילונגען, וואָס ביים דיסטריקט־שעף בלומענטאַל האָט אָנגעפירט מיט דער „פירזאָרגע" ביים שטאָט־פּרעזידענט, אַ חוץ דעם געווען ליטער פון נס״וו (נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישע פאָלקסהילף). סאָציאַלע הילף, דער נאָמען מענדע פיגורירט נישט אין די באַקאַנטמאַכונגען. אונטערשטורם־פירער מענדע האָט געאַרבעט אין געסטאַפּאָ. ער איז באַקאַנט ווי איינער פון די ערגסטע תליינים פון די ווארשעווער יידן. „שטורמגרופּנפירער" באַץ פיגורירט אויף די נאָמינאַציעס פון די מיטגלידער פון יודענראַט.

[7] אַפּנים אַ טעות: פּראָפ׳ באַרטעל, געוו׳ פּוילישער פּרעמיער־מיניסטער. איז צו יענער צייט געווען אין לוואָוו און דאָרט האָבן אים די דייטשן אומגע־בראַכט אין 1941 יאָר.

טיילאָר, פּראָפ׳ פון עקאָנאָמיק אין פּויזנער אוניווערסיטעט.

[8] וואַרשיינלעך געמיינט לעשנאָ־גאַס, אויף וועלכער עס האָט געוווינט שימעק לובעלסקי.

רימטער הריגה אין אָסטראָווע[9] א פרוי געוואָלט געבן פינף און צוואנציק טויזנט זל. פאר לאָזן לעבן איר קינד — אָפּגעזאָגט. — ביי א יידישן שניידער האָט מען צוגענומען דעם אנצוג, וואָס עס האָט געגעבן צו ארבעטן א קריסט. דער קריסט דראָט מיט דער אליי [שובא]. אויב ער וועט נישט אָפּגעבן אין משך פון א וואָך.

שאנזש דע פּראָפּעסיאָן: זאמא שטאָט[10] דירעקטאָר ארויסגעגעבן מיטאגן קורטאוויאט [?] וווינונגען. לערער רעגיסטרירט עולים, דאָצענט פון אוניווערסיטעט — דאָס זעלבע. אָרלעסקא[11] א געהילפס־קעלנערין, לערערס — וואָזשנעס, גלעזערס א. א. קלארא[12] טוילט מלבושים. רעדאקטאָרן — זאמלען „סורייקא" [?].[13]

נעכטן חעם פינפטן יאנואר ארויס די פאראָרדענונג וועגן חעם גאסן האנדל.[14] עס ווערט באגרענעצט דער יידישער האנדל צו די גאסן פון געטאָ, אָנהויבנדיק פון קראָקעווער פּשעדמיעשציע, קאראָווא, קרולעווסקא, שיעננא א. א. מען דארף האָבן א האנדלס צייגעניש. די פאראָרדענונג וועגן באגרענעצן דאָס איבערזידלונגסרעכט פון די יידן ווערט אויסגעטייטשט, אז דאָס איז געווענדט קעגן דעם יידישן האנדל, שמוגל, קעגן דעם צוצוג קיין ווארשע. די, וואָס גיבן אָן וועגן איבערזידלונג אויף יענער זייט קיין רוסלאנד אונטערליגן נישט די דאָזיקע באגרענעצונגען.

אויף פראנציסקאנער פאראַן א גאנצע ריי איזאָלירטע הייזער, זלמנקי בורזוי שטוב ווידער אויפגעלעבט. באיזה אופן נעשה הדבר. די פראגע וועגן גרויסע ביכער זאמלונגען, מיט די ביכער פון השומר הצעיר ווערט געהייצט דער אויוון לעשנאָ 6 דורך די גולים. קאסאוולאצקי זיינען דאָ טויזנט צוויי הונדערט פליטים פון קאליש, ווישקאָוו, טשאטשעק, טשי־

---

[9] אין די ערשטע טעג נאָכן איינגעמען אָסטראָוו מאַזאָוויעצקי האָבן די דייטשן אונטערהעצונגען די יידישע הייזער, צונויפגעטריבן אַלע יידן פון שטעטל אין צאָל פון 423 נפשות אין דער שול, באַשולדיקנדיק זיי אין בכיוונדיקן אונטערצינדן די הייזער. אַלע יידן זענען דערשאָסן געוואָרן.

[10] איבערגעשטעלט די טראָפּן: דאַרף זיין מאָזאַ, דיר. פון אַמאָליקער ווילנער טרופּע.

[11] אָרלעסקאַ, אַרטיסטין פון דער „געזו" ווילנער טרופּע.

[12] אַרטיסטין קלאַראַ סעגאַלאָוויטש.

[13] דאָס וואָרט פעלט אין דער קאָפּיע. אין אָריגינאַל אונטערגעשטראָכן מיט אַ רויטן בלייער, קענטיק נישט געווען פאַרשטענדלעך פאַרן איבערשרייבער.

[14] דעם 5-טן יאַנואַר 1940 דערשינען אַ פאַראָרדענונג פון וואַרשעווער שטאָט-פרעזידענט וועגן פאַרבאָט פון גאַסן-האַנדל, וואָס איז געדרוקט „אַמטסבלאַט" פון 14-טן פעברואַר, 1940. די פאַראָרדענונג רעכנט אויס אַ ריי גאַסן, וווּ יידן קאָנען האַנדלען — נאָכן באַקומען אַ דערלויבעניש, „אויף פעסטע שטעלן".

ישעו. דריי זיינען געשטאָרבן. — עס זיינען דאָ אַזוינע, וואָס פאָרדינען בראָבע געלטער ביים אַרויסבאַקומען געלט פאַר די דורך זיי צוגענומענע סחורות. די פראַגע פון נייע גבירים פון פאַרשיידענע שטעט. — אַ טייל פון די פויזנער געפינט זיך אין וואָלאָטשיסקאַווא (צוויי הונדערט) אַלזאַ אין פאָלגנדע שטעט: אָסטראָוו, גראָדזיסק, זשיראַרדאָוו, וויסקיטקי, בלוניע. — דאָס בילד וואָס איז געווען אין בערלינער אילוסטרירטער צייטונג געווען אײַנרעזשיסירט, געקומען אַ ספּעציעל אויטאָ מיט 5 פּערזאָן מיט געכאַפּטע יידן. רב יוסף געמיינט, אַז דאָס מיינט מען דאָס בילד פון דער פאָלקסצייטונג.[15] אין דער פאַראָרדענונג וועגן מעלדע־חוב פאַראַן אַ פונקט, אַז 24 שעה נאָכן קומען מוז מען זיך איינמעלדן. — אַ ייד, וואָס האָט געהאַט אַ הויז אין ביחגאָשטש פאַר הונדערט טויזנט זל. און הייזער אין אַנדערע שטעט געבליבן אָן אַ גראָשן. — מרפא[16] אין אָטוואָצק אויסגעהאַנגען אַ מעלדונג, אַז ער איז אַ שפּיטאָל פאַר אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. מה כונו — מובן. — פאַרשפּרייט זיך אַ קאַטשקע, אַז די פינען זיינען אַריבער די רוסישע גרענעץ און אפילו פאַרנומען לענינגראַד, אונגאַרן און רומעניע האָבן זיך געווענדט וועגן אַ פּראָטעקטאָראַט צו איטאַליע. — צווישן די דריי און פופציק פון נאַלעווקי[17] איז געווען אַ צוויי פויזנער, דאָס זעלבע צוויי אין אָסטאָ־

[15] דער מחבר מיינט דאָ וואַהרשיינלעך די 6 אילוסטראַציעס, וואָס זענען דערשינען אין דער „בערלינער אילוסטרירטער צייטונג" נומ' 50, 1939, אונטער אַ שרייענדיקן קעפּל:
„Waffen in Graebern versteckt. Der deutsche Sicherheitsdienst bei einer Razzia im Warschauer Getto".

[16] יידישע סאַנאַטאָריע פאַר גייסטיק־קראַנקע אין אָטוואָצק.

[17] עס גייט דאָ וועגן די 53 יידן, וואָס זענען נאָוועמבער 1939 צוגענומען געוואָרן פון הויז נאַלעווקי 9, אַכט טעג נאָכדעם, ווי פינקוס יאַנקל זילבערבערג האָט דאָרט דעם 13־טן נאָוועמבער דערשאָסן אַ פּוילישן פּאָליציאַנט און אַ צווייטן פאַרוווּנדעט. די יידן זענען דעם 22־טן נאָוועמבער 1939 דערשאָסן געוואָרן. די דייטשן האָבן אָבער אַ לענגערע צייט אונטערגעהאַלטן די מיינונג, אַז די אַרעסטירטע לעבן און געפינען זיך אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער, אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע און צוגעזאָגט באַפרייען די אַרעסטירטע. מ'האָט אפילו אָנגענומען געלט פאַר די אַרעסטירטע. ערשט דעם 1־טן דעצעמבער איז געווען אַ ידיעה אין „קורירער וואַרשאַווסקי", אַז מ'האָט די יידן געשאָסן. די צייטונג רעדט וועגן אַ „פאַרברעכערישע באַנדע יידן" און גיט אָן דעם 27־טן נאָוועמבער, ווי דעם טאָג פון אויספירן די עקזעקוציע. צווישן די אומגעקומענע זענען געווען יידן, וואָס האָבן זיך צופעליק אין דעם מאָמענט געפונען אויף דעם אָרט, ווי צ"ב דער רב פון מינסק מאַזאָוויעצקי. אין רינגל' אַרכיוו (נומ' 368) געפינט זיך אַ פּרטימדיקע באַשרייבונג פון דעם פאַקט. לויט דעם דאָקומענט האָט מען די פאַרהאַלטענע יידן

ריע.[18] ביי דער גרענעץ האָט א שומר נאָך דער בדיקה אָפּגעגעבן כבוד נתנס שטייגער. — אויף וואָס פאַרא אופן מען קען אָפּנעמען פון גרובערן[19] א אפּותיקא. מענדעלסאָנס[20] מענטשן זאָגן, אז איך בין אים שולדיק און אזוי וועט עס געדעקט מיט א חצי ושלי וחצי שלך. — אין א ווינונג בא וולאָצלאַווקער געקומען הדיי מתים[21] און גענומען דאָס גאַנצע געלט מיט די שפּייערס אין די ידים. געבראַכט פון די שכנותדיקע דירות צו חמשה און יותר מעות פּיִרערליי געווינלעכע אנשי חייל די וועדמאַכט, מתים פּאָלקס־מענטשן און פּוילישע. א גענוג פאַרשיידנאַרטיקע חברה.

מיט האַרציקע גרוסן
אייער פּיוול.

מיינע ליבע.

היינט דעם ערשטן פעברואַר געהערט פאָלגנדע מעשה פון זשעשאָוו. דאָרט זיינען די באַציונגען גוטע... אָבער יענע וואָך נישט צוגעשטעלט, אָנגעשטאָט הונדערט צוואַנציק בלויז הונדערט צען מענטשן. גענומען די

אָפּגעפירט קיין זשעראַן, דאָרט זיי געהייסן אויסגראָבן אַ גרוב און צו פינף שטעלן זיך אויף אָרבעט איבערן קבר און אַזוי זיי געשאָסן. געראַטעוועט האָבן זיך בלויז צוויי יידן, וואָס האָבן זיך געמאָלדן צום אָפיצער און איינער האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט געפינען דעם מערדער: אַ צווייטער האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט אויסגעבן אַ געהיימע ראַדיאָ־סטאַציע. נאָכן באַפרייען אין איינער אַנטלאָפן קיין ראַטנפאַרבאַנד, דער צווייטער איז משוגע געוואָרן. פרילינג 1940 האָט מען די אומגעבראַכטע עקסהומירט און מקבר געווען אויפן פראָגער בית־עולם.

[18] דעם 18־טן אָקטאָבער 1939 האָט אַ גרופּע ס"ס־מענער אַרויסגעפירט פון יידישן רעסטאָראַן אין לאָדזש „אַסטאָריאַ" אַן ערך 100 יידן — אַ קליינעם טייל פון זיי האָט מען דערנאָך פאַר געלט באַפרייט, אַ טייל האָט מען אָפּגעשיקט אין לאַגער אין ראַדאָגאָשטש. דעם גרעסטן טייל אָבער האָט מען שרעקלעך געפּייניקט און דעם זעלבן טאָג אומגעבראַכט.

[19] גרובער איז געווען דירעקטאָר פון פק"אָ (פּאָסט־שפּאָר־קאַסע) אין וואַרשע.

[20] דייטשן דערקלערן, אַז דער ייד, דער אייגנטימער פון אָפּגעשפּאַרטן געלט, איז זיי שולדיק אַ געוויסע סומע. אויף אַזאַ אופן באַקומען זיי אַרויס פון באַנק דאָס געלט, מיטן אַרויסבאַקומענעם געלט טיילט מען זיך.

[21] ס.ס.־ליוט פון דער פאָרמאַציע „טאָטנקאָפּ" מיטן אָפּצייכן „טויטן־קאָפּ" אויפן היטל און קראַגן פון מונדיר.

יידישע עלטעסטע און זיי אויסגעשאָסן אינמיטן מאַרק. די שררות געווען ביז אויף דעם חיל. דער דאָזיקער דואַליזם קענטיק אין אַ סך פאַלן פון יידישן לעבן אין פּוילן. אין לאָדזש ווערן, לויט די לאָדזשער צייטונגען, די טראַנספּאָרטן איבערגעגעבן דעם יודנראַט[22] דער עולם איז ווייטער איבסאָרבירט מיט דער רעגיסטראַציע.[23] מען פאַרגליכט עס צו פּסום און רעמסס, מען וועט פאַרן אָנקוקן וואָס די יידן האָבן געבויט. יידן זאָלן בויען דעם קאַנאַל באַלטיק — דאָס שוואַרצע ים. די [שומרים] נעמען שוין איצט נאָר לאָקשן.[24] קליינע דאָלערס געהאַלטן איבער הונ־דערט. לעצטנס ווידער געשטיגן. דער פּרייז פון חרות[25] — געשטיגן: צוויי דריי אלפים איצט פינף און מער...

עס זיינען דאָ בלויז צוויי אנשי חירות פאַרלאָנגען זיי הרבה. אייטער פון די אנשי חירות — פון ווין אַ איבערגעטוענער. מען זאָגט, אַז די לעצטנס איינגעשיבנטע אריינגעשיקט קיין מאָדלין. „אַ פינסטער לעבן" האָט מיר געזאָגט אַ ייד אויף קאַרמעליצקאַ גאַס, ווייל ביז היינט נישטאָ קיין באַלייכטונג. בכלל אויף די יידישע גאַסן שטאַרק פינצטער. מען גייט דורך דער קיכן־טיר, דאָס איז דער סימבאָל [?] פון דער לעצטער צייט. — ביים עולם זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז עס איז אָנגעקומען פון אַמעריקע מעל אויף מצה. די אָנפאַלן אויף יידן קומען פאָר אויף באַרשיידענע גאַסן: בלאָדנאַ, זשעלאַזנאַ. די אָנפאַלן זיינען פאַרבונדן מיט רויבעריי. דעם הויכן פּרייז פון חירות (אד. שאַמעק) האָט מיר דער „העלד" מאָטיווירט דערמיט, אַז מען דערלויבט נישט אדורכצוקוקן די כתבים פון די איינגעשיבנטע. דאָס אליין איז דער מחיר חמשה מאות זהבים.

די פראַגע פון אַרבעטסלאַגערן גייט נישט אַראָפּ פון דער טאָג־אָרדנונג. עס זיינען שוין דאָ געלע צעטלעך מיט אַ גרויסן „ייד" פאַר 5 גראָשן, וועלכע ווערן פאַרקויפט אין גאַס צו 10 גראָשן.[26] קינדער

---

22 געמיינט איז דער „יודנעלטעסטער" רומקאָווסקי און זיין ביוראָ פאַר־געמט זיך מיטן אַרויסשיקן יידן פון לאָדזש.

23 רעגיסטראַציע פון אַרבעטספעיקע יידן פון 12־טן ביזן 60־טן לעבנס־יאָר. לויט דער פאַראָרדענונג פון גובערנאַטאָר פראַנק פון 26 אָקט. 1939 און אויספיר־פאַראָרדענונגען פון העכערן ס. ס. און פּאָליציי־פירער קריגער פון 11 און 12 דעצעמבער.

24 דאָלאַרן.

25 באַפרייען פון אַרבעט, אָדער תפיסה.

26 געמיינט אפנים די רעגיסטראַציע־צעטלען.

ריידן צווישן זיך אזוי (לויט דער רעלאַציע פון אורי) [27] די עלטערע וועט מען דערשיסן, די מיטעלע אין די לאַגערן אין די יונגע וועט מען אויסשמדן און צעטיילן צווישן די קריסטלעכע פאַמיליעס. פאַראַן פאַרשיידענע אויסוועגן. אַ טייל וויל אַרויספאָרן פון וואַרשע אין די שטעט פון רייך, וווּ קיין אַרבעטס־לאַגערן זיינען נישטאָ. אַנדערע ווילן זיך נישט מעלדן, אַנדערע גלייבן, אַז עס איז נישט אַזוי טראַגיש.

היינט דעם צווייטן פעברואַר אַרויס אַ געזעץ וועגן אָנמעלדן דורך אַלע יידן די פאַרמעגנס.[28] מען זעט אין דעם אַ נייעם פרווו צוצונעמען דעם רעשט פאַרמעגנס. מיין באַגעגעניש און שמועס מיטן דאָקטאָר וואָס רעדט יידיש און איבער הויפּט העברעיש (אין כל חדש תחת השמש). אויסגעלערנט זיך בשעת דער לעצטער וועלט־מלחמה פון זיין יידישן פרייזירער. ווען מינקאָווסקי [מילייקאָווסקי][29] האָט אים אויף לחיים געענטפערט מיט לחיים, האָט ער אים אויפמערקזאַם געמאַכט — לחיים טובים ולשלום. עלעגאַנטער לעבעדמענטש, פריילעך און לעבנס־לוסטיק.

לאַסאַל (היסטאָרישע שריפטן, אַרב. זע ב. III, 735) האָט בשעת דעם דמשקער פּאָגראָם געשריבן: „דער צעטרעטענער וואָרם צאַפּלט זיך אויך. און דו (יידיש פאָלק) בייגסט זיך איין נאָך ניזערריקער".

די וואַרשעווער יידן ענטפערן די קריסטלעכע כוליגאַנעס אויף די יידישע גאַסן מיט קלעפּ הגם דער ביישפּיל נאַלעווקי 9 באַווייזט, אַז דאָס אָנרירן אַ קריסט קען גורם זיין שווערע פאָלגן. ידיעות וועגן אַ שלום מאַכעריי אין דער צאַפּגעגנט.[30] נהרגו המנהלים של הפבריקן של אפר און — כולם אשר באו שם יושבים. — אַרויפגעלייגט מיט אייניקע וואָכן צוריק די מעלדונגס־פּליכט אויף דער וואַרשעווער קהלה.

געמאַכט אַ סוף צו געראַטנערן.[31] די קעלנער האָבן געמוזט אַרויסטראָגן דאָס געשיר, די איינריכטונג א. א. זאַכן. אין דער פרי קען מען זען יידישע אָפּטיילונגען אונטער דער אָנפירונג פון אַ סעקציינ[32] מאַר־

---

[27] אורי — רינגעלבלומס זון.

[28] די פאַראָרדענונג איז פון 24/I 1940, דערשינען שפּעטער אין פאַראָרדענונגסבלאַט.

[29] באַקאַנטער בלל־טוער, לייטער פון געזונט־אָפּטיילונג אין וואַרשעווער געטאָ.

[30] צאַפּ־געגנט — פאַר דער מלחמה האָט מען דעם דרייעק צווישן ווייסל און סאַן אויסגעטיילט ווי אַ צענטראַלן אינדוסטריע געביט. דעם דאָזיקן אָפּשניט האָט מען אויך באַטראַכט ווי אַ מענטער פון פאַרטיידיקונג.

[31] געוו. אייגנטימער פון אַ באַקאַנטן רעסטאָראַן אויף לעשנאָ 1.

[32] אַן עלטסטער אין דער יידישער פּאָליציי אין וואַרשע.

שירן צו דער ארבעט. פאר יעדן נישט־געלונגענעם אָדער נישט־שנעלן שריט — קלעפּ, אומאויפהערלעכע געשרייען. מען רעדט נישט, [נאָר] מען שרייט. דאָס איז אזא סיסטעם. מען זאָגט, אז דאָס שלאָגן און שרייען איז אויך אָנגעווענדעט לגבי יענע.

[7-8.II.1940]

ליבער טאטע.

זיבעטער פעברואר. דער איינטריט אויפן קראשינסקי פלאץ אין א געוויסן פונקט נעבן די געריכטן איז פאר יידן פארבאָטן. יידן טאָרן נישט קומען אין דער עפנטלעכער ביבליאָטעק, וואָס איז געבויט געוואָרן דורך יידישע פילאנטראָפּן. איינגעפירט [?] באַזונדערע וואגאָנען פאר יידן. אין די קאָלעיקעס באם ארויסבאקומען א אנטלויזונגס־שיין... יידן מוזן געבן דאָס ביים פאָרן מיט דער באַן [גילטיק] צען טעג.....שבעה אלפים בעד וואָס יידן פון א הויז האָבן נישט געוואָלט גיין צו דעזינפעקציע, שרעקלעכע סצענעס אין די קינדער קיכן. מען שערט אָפּ די האָר. אומרים שנהרגו רבות מאות של משוגעים. — אין לאָדזש ארויסגעגעבן ביים אָנהויב מלחמה בעלעם אויף...... געהייסן די יידן דעקן די גאנצע סומע דעריבער האָבן אסך, וועלכע האָבן דעפּאָנירט געלטער אין דער באנק ארויסגענומען דאָס געלט. אנאלאָגיעס צווישן די יידישע קהלות אמאָל און היינט. די מעלדונגס־פליכט, דעקלאראציע־פליכט פון די יידישע פארמעגנס ביזן 1־טן מערץ ארויסגערופן א גרויס אויפזען ביי דער יידישער באפעלקערונג. אין וולאָצלאוועק און אנדערע פראָווינצער שטעט געווען א טענדענץ אין אָנהויב פטור צו ווערן פון זאכן, פון קראָמען. מען האָט געזוכט דעם נצרך. — וואָס קינדער [?] פארציילן: מען וועט די מיטעלע נעמען צו דער ארבעט, די עלטערע וועט מען אויסשיסן, און די יונגע וועט מען אויסשמדן און צעטיילן צווישן קריסטלעכע פאמיליעס. — סכום הגדול בעד מר שאיעלע [?] — סטאַניסלאוו. יש שאומרים שיושבים אנשים בדבר שיקחו פדיון. — געכאפּט נעכטן און היינט פרויען צו ארבעט. און דווקא אין קאראקולענע פאלטנס. מען הייסט זיי אויסוואשן די פאָדלאָגעס מיט די מייטקעס, דערנאָך מוזן זיי אָנטאָן די נאסע מייטקעס. געשען מיט א צייט אזא...

געכאַפּט אייניקע יידן צו שלעפּן אַן אויטאָ, וואָס איז פאַרשטעקט געוואָרן, דערנאָך געהייסן זיי אויסשטעלן זיך אין א ריי און זאָגן מזל־טוב. און נישט אויסדרייען זיך. געגאַנגען א לאַנגע צייט און נישט געוואַקסט, אז קיינער גייט נישט נאָך. אין דער צייט פון חורבן טראַכט מען וועגן קאָנסטרוקטיווער הילף, מען וויל נישט לעבן פון קיצבה, מען לייגט פאָר פּאַרשלאַגן וועגן... די נייע פּליטים לערנען זיך א פאַך. פאַרגלייכן די יידן צו א בלום, א פּאַראַזיטקע וואָס לעבט אויף יענעמס חשבון, דאָס איז ענגלאַנד און די יידן.

מיט הארציקע גרוסן אייער פּיוויש.

א נייע פאַראָרדענונג. היינט דעם אכטן אין וואַרשעווער צייטונג פאַרעפנטלעכט א פאַראָרדענונג, אז יידן טאָרן נישט פאָרן מיט די באַנען צוליב שמוגל און צוליב עפּידעמיע.[33] עס איז נויטיק א ספּעציעל הערלויבעניש פון דער מאַכט. געכאַפּט אַן אַמעריקאַנער בירגערין, יידישקע צו דער אַרבעט מיט קאַראַקולן, געהייסן וואַשן די פּאָדלאָגע. אומגעקערט די שררות צען טויזנט זל. און דאָס זייגערל. היינט ווייטער פאָרגעקומען אָנפאַלן פון פּוילישע כוליגאַנעס אויף יידן אין די גאַסן. געווען היינט אייגער מיט א פאַרשלאַג, יעדער ייד חמשה גראַם זהב בעד א רעפּרעזענטאַנץ האזהחי בעד חירות מעבודה.

[9—14. II. 1940]

מיינע ליבע!

ניינטער פעברואַר. אין לוויטש האָט מען לעצטנס גענומען צו דער אַרבעט יידישע בעל־מלאכות, שניידערס, שוסטערס א. א. פאַרשפּרייט זיך א קלאַנג, אז אין נאָענסטער צייט וועט פאָרקומען די רעגיסטראַציע פון פרויען אין וואַרשע: פון 12 יאָר ביז 45. פרויען מיט קינדער ביז 12 יאָר זענען באַפרייט. — מען פירט מעבל פון יידישע הייזער פון אַלע גאַסן. מען נעמט צו דאָס מעבל פון אַלע יידישע אַדוואָקאַטן. מען קומט פריער און רעקווירירט און דערנאָך ווערט עס אַרויס־

---

[33] דעם 8־טן פעברואַר 1940 איז אַרויס א פאַראָרדענונג, אז יידן טאָרן נישט פאָרן מיט דער באַן, כלומרשט צוליב שמוגל און עפּידעמיעס.

געפירט. פאַלן פון צונעמען ביי דאָקטוירים זייערע אַרבעטס־מכשירים. לעצטנס שטייען קריסטן אין דרויסן, מען נעמט יידן אַריין אין טויער און דערנאָך לייידיקן יענע אויס די קעשענעס. — אַ גרויסן רושם די ידיעה וועגן לאָדזשער געטאָ.[34] מען מעג מיטנעמען נאָר אַזוי פיל וויפל מען קען טראָגן. ווידער רעדט מען וועגן געטאָ אין וואַרשע. עס זאָל אַרומנעמען פראַגע און אייניקע יידישע קאָמיסאַריאַטן. — מיט אַ קורצער צייט צוריק אַרויס אַ פאַראָרדענונג וועגן רעקוויזיציעס, וואָס גיט אויך אָמטן און אינסטיטוציעס דאָס רעכט פון רעקוויזיציעס.[35] באַצאָלט געלט פאַר טראָגן אַ צעקנייטשטע בינדע און פאַר טראָגן אַ שמוציקע בינדע. אַן אַדוואָקאַט צוגעדעקט די בינדע מיט די טעקע, אָנגעטאָן אים דאָס פוטער פאַרהרייט און געהייסן אים אַזוי שפּאַצירן אין די גאַסן — די משונהע פון מאַרשאַלקאָווסקאַ ווילדעוועט ווייטער, זי שלאָגט מיט אַ הענטשקע אונטער וועלכער זי טראָגט אַ שטיין. פאַר דער מלחמה געווען דירעוודיק בשעת די אַנטיסעמיטישע הע‌צעס; די מעשה, אַז איר ברודער האָבן דערהאַרגעט די יידן אין גראָדנע. קיינמאָל נישט געהאַט קיין ברודער. — אַ טייל פליטים זייען אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רעעמיגראַציע אַרויסגעפאָרן אין דער פּראָווינץ. צו דער אַרבעט ווערן גערופן פּוילישע אַרבעטסלאָזע. זיי ווערן אַרויסגעשיקט קיין דייטשלאַנד. צוליב די פרעסט אַ גרויסער מאַנגל אין בעטס און קאַרטאָפל. די פּרייזן זיינען נישט געקוקט אויף די רעפּרעסיעס נישט געפאַלן. — עס קומען אָן אַסך באַפרייטע קריגסגעפאַנגענע. שטאַרק געשטיגן די פאַרמיטלונג פון סחורות. זי גייט פון האַנט צו האַנט. אַ דאָקטאָר אַראָפּגערוקט זיך דאָס רויטע בענדל אויפן יידישן באַקומען פעטש און שטראָף. סאַדאָווסקי און אַנדערע „סקים".

צוועלפטער פעברואַר. מען עושהט פאַפּירן באַזונדערס די נוצרים.[36] מען באַפּט לעצטנס טאָג טעגלעך פרויען צו דער אַרבעט. געפונען אַ לויז אויפן פאַלטן פון אַ קראַנקן־שוועסטער אין שפּיטאָל און דעריבער אָנגע־

[34] די פאַראָרדענונג וועגן לאָדזשער געטאָ איז דערשינען דעם 5/II. 1940

[35] Anordnung des Chefs des Distrikts Warschau über Errichtung einer Abteilung für das Beschlagnahme und Beschaffungsamtwesen. 23.I.1940.

פאַרעפֿנטלעכט אין „אַמטסבלאַט" נר. 2 פון 14 פעברואַר 1940.

[36] „אַרישע פּאַפּירן".

שטעלט דאָס אַרויסלאָזן די שוועסטער פון שפּיטאָל. פּעגנער[37] באַקומט אַלף זהובים פון זיין פאַרמעגן. די רעגיסטראַציע פון מענער־יידן נעמט אַרום 120 טויזנט. — די פּאָלאַקן אומצופרידן הערמיט, וואָס אויפן פּראָנט צווישן פּראָנט זיינען לעצטנס געפאַלן אַזויפיל פּאָלאַקן. פּעסטער גלויבן אין דעם אַנקומענדיקן פרילינג. וויכטיגע געשעענישן. זאָלן פאַלן באָמבעס, אַבי אַלץ זאָל זיך ענדיקן. — א ייד מיט אַנגינאַ פּעקטאָריס געשטאָרבן, צעשלאָגן דורך די כוליגאַנעס. די באַקצילן־פאַרשפּרייטער טאָרן נישט פאָרן אין באַנען.[38]

אַזוי האָט געשריבן די וואַרשעווער צייטונג. — די שפּיל אויף די דינאַסן[39] ביי דער אַרבעט. מען הייסט שלאָגן איינער דעם צווייטן מיט די קאַלאָשן. א ייד מיט תפילין געמוזט א גאַנצן טאָג אַרבעטן מיט של ראש. געהייסן א רב שיסן [שייסן] צו זיך. איין גרופּע מוז זיך באָקסן מיט דער צווייטער. מען נעמט צו פּאַלטנס כדי די מענטשן זאָלן קומען צו דער אַרבעט דעם צווייטן טאָג. געזען פאַרוואונדעטע צוליב די מעשים. מען נעמט אויך קריסטן לעבודה. פאַראַן א געזעלשאַפט, וועלכע אָרגאַניזירט אומלעגאַלע נסיעות קיין א״י. די קרובים צאָלן איין אין אויסלאַנד 100 דאָלאַר.

די משוגענע היינט, דעם הרייצנטן, ווידער פריי, פאַרטשעפּעט מענטשן פאַר נישט טראָגן קיין בינדעס.

היינט, דעם פערצנטן, שמעתי שבעים נהרגו: ארבעים אנשים לא ידוע אם הם נוצרים. הפנים שלהם פאַרדעקט עם צייטונגען. — אין א גרענעץ־שטאָט געקומען א פאַרשטעלטער קאָמיסאַר, פאַרדענעסטרירט עטלעכע אַנן פערציק יידן, דעם צווייטן טאָג אַלע נהרגו. — געפרוירן געוואָרן אין זיין וווינונג א ייד פראַנטשישקאַנער 6 און פראַנטשישקאַנער 15.

מיט עטלעכע וואָכן צוריק דערציילט א מעשה וועגן א ראש, וואָס האָט געגעבן מעות א יידיש קינד, וואָס האָט פאַרקויפט אויפן גאַס און געהייסן אים אַהיימגיין. — אין גאַס פאַרקויפט מען איצט הייסע בייגל,

---

[37] געפּנער, באַקאַנטער גביר, דער לייטער פון אַפּראָוויזאַציע-אָפּטייל ביים יודענראַט אין וואַרשע.

[38] פּג״ל הערה נר. 33.

[39] אויף די דינאַסן (א פּאַרק אין וואַרשע — נעבן אַמאָליקן יידישן קאַמינסקי-טעאַטער) האָבן זיך געפונען גאַראַזשן, וווּ מ'האָט רעמאָנטירט אויטאָס א. א. וו. צו דער אַרבעט פלעגט מען כאַפּן יידן פון דער גאַס. געווען איינס פון די ערגסטע אַרבעט-ערטער. אין רינגל. אַרכיוו פאַראַן איניקע באַשרייבונגען — דערונטער אויך פון הובערבאַנד שמעון.

פאַפּיראָסן און „ווער טוישט עפּעס": דער פּרייז פון טוישן גרויס געלט[40] איז געפאַלן פון 20‑25 אויף 12. — דאָס אײַנישבנען פון לייערס.[41]

פאַרגעקומען אַזוי, אַז מען האָט געפרעגט די סטרוזשעס צו זעגען דאָ אין הויף יידישע אַדוואָקאַטן. צוועלפיעריקע בחורים ווערן גענומען צו טראָגן מעבל.

מיט האַרציקע גרוסן אײַער פּיזועל.

[21—23/II 1940]

מיינע ליבע!

איין און צוואַנציקסטער פעברואַר. יענע האָבן אַרויסגעוואָרפן אַ פרוי פון טראַמוויי אין מיטן גאַנג. עס קומען פאַר פאַלן פון כאַפּן צו דער אַרבעט יידן אין די טראַמווייען. גענומען פיל פרויען פון אַ ריי קאַפעען (פּאָלאָניע), מען ווייסט נישט וווּ, מען זאָגט, אַז נאָך איניקע טעג צוריקגעקומען און ערך צוויי הונדערט, אַ טייל אָנגעשטעקט. ביי הירשפעלד דריי טעג נאָכאַנאַנד. דעם ערשטן טאָג אַלעמען רעווידירט, דעם צווייטן גענומען די פּאַפּירן, דעם דריטן אײַנגעשבנט. אַראָפּגענומען צירונג, זייגערלעך. פּוילישע פרויען גענומען צו רעווידירן יידישע פרויען. — דעם מאַלער אַדאַם הערשאַפּטס אַטעליע בשעת דער מלחמה פאַרברענט געוואָרן, זעלטענע אַקוואַרעלן פאַרלוירן געגאַנגען. אין אַסך הייזער אויף נאַוואָליפּקי אַ בדיקה. די מעבל ווערן ווייטער צוגענומען. — אין לאַגער געשטאָרבן די פּוילישע פּראָפעסאָרן: קאַסטאַניעצקי, רזשאַנאָווסקי. — מיט עטלעכע וואָכן צוריק די קהלה געהייסן שליסן אַלע בתי־מדרשים און שטיבלעך.[42] אַ קלאַנג, אַז קאָם האָט גערעדט דורכן ראַדיאָ פון פראַנקרייך.[43] פון סלופּציע און זאַגוראָוו אַרויסגעשיקט

---

[40] נוגע דאָס בייטן פּוילישע באַנקנאָטן פון באַנק פּאָלסקי אויף אַנדערע, אַרויסגעגעבן פון „באַנק עמיסיִני" אין קראָקע.

[41] אַן אַדוואָקאַטן אין וואַרשע.

[42] דעם 26 יאַנואַר 1940 האָט די דייטשע מאַכט מודיע געווען דעם יודענראַט אין וואַרשע, אַז צוליב דער עפּידעמיע איז דאָס מתפּלל זיין בציבור פאַרווערט. דער דאָזיקער פאַרבאָט איז איבערגעחזרט געוואָרן דעם 8/XI 1940.

[43] יאַנואַר 1940 האָט די דייטשישע פּאָליציי אַרעסטירט אַ געוויסן אַנדזשעי קאָם פאַר אָרגאַניזירן אַן אונטערערדישע ווידערשטאַנד־גרופּע. דעם באַשולדיקטן

יידן קיין באכניע און ניעפאלאמיצע. טרויעריקע ידיעות בשעת דער איר-בערזידלונג.[44] דריי מויזנט אין גרויסן פראסט געשטאנען א גאנצן טאג. די, וואס געפירט די זאכן אויף וועגעלעך איינגעשבנט. דער צוגאנג צו באלוט אפגעשלאסן מיט שטעכעלדראט. געמוזט איבערוואנדערן וועגן עפידעמיען די שטעכעלדראטן. אין באלוט א שרעקלעכע ענגשאפט. אין קליי-נע צימערן איניקע פאמיליעס. ביי די פאלאקן א כוואליע פון אפטימיזם. מען האפט אויפן נאענטן פרילינג. מען דארף אויסדויערן, דעריבער די אנפידער פון די אינטעליגענץ געבליבן. גלייכצייטיק אבער האט מען שטארק מורא. די באציונג פון פוילישער אינטעליגענץ צו יידן באדייטנד זיך פארבעסערט. געזען אויף וויעלאפאלע[45] א איש חיל געהייסן די ארור-מיקע קריסטן צוצונעמען ביי א יידישן בלעכער. די נישט זיכערקייט באדייטנד פארקלענערט, די צאל יידישע קרעמער און סטראגאניאזשעס פריער געווען אסך און איצט זייער ווייניק, דער עיקר קישלעך, אבער זייער ווייניק סחורה. — דער דאלאר געפאלן אויף הונדערט פערציק — פופציק. די סיבה די, וואס די, וועלכע האבן בשעתן איינטוישן דאס גרויסע געלט אויף קליינע געקויפט דאלארן, פארקויפן זיי איצט, ווייל דארפן האבן אויף צו לעבן. — די צאל משוגעים געוואקסן באדייטנד. געהערט וועגן א 10 יאריק שיין יונגל, געשלאגן אין קאפ. — אין לובלין איז שוין איינגעפירט דער ארבעטצוואנג. יידישע בעלי־מלאכות אר-בעטן פארן חייל אבער נישט ביי זיך אין דער היים, נאר ביי יענעם. זיי באקומען דערפאר שוואך עסן. דעם דריי און צוואנציקסטן פארעפנטלעכט א פארארדענונג וועגן א צווייטער רעגיסטראציע פון 14 ביז 60 יאר אין צוויי עטאפן. דער ערשטער איז דעם ערשטן מערץ, פון 16 ביז 25 און דער צווייטער די רעשט. מען דארף אנגעבן די ארבעט־מכשירים. די יידן עלטעסטע פאראנטווארטלעך פאר די אנגאבן. מספרים שבאיזה מקום נהתנו היהודים החלשים אשר אמרו בשעת הרעגיסטראציע שהם חלשים.

איז געלונגען צו אנטלויפן. די פאליציי האט צוליב דעם ארעסטירט א צווייי הונ-דערט מענטשן, דערונטער 100 יידן סלומרשט צוליב ידעם, וואס קאט איז געווען א ייד. צווישן זיי האבן זיך געפונען די אדוואקאטן בענקיעל, בריאנסקי און ביא-לער, (דר. באלאבאנס איידעם). וועגן די ארעסטירטע איז דערנאך קיין שום ידי-עות נישט אנגעקומען. ווארשיינלעך זענען אלע דערשאסן געווארן, וועגן קאטן האט מען געשמועסט, אז אים איז געלונגען צו אנטלויפן קיין אויסלאנד. פארגלייך אין ארטיקל פון ב. מארק אין „בלעטער פאר געשיכטע" ב' IV, ה' 1.

[44] עס רעדט זיך דא וועגן גירוש אין געטא־לאחוש.

[45] געוו. האנדלס־ארט אין ווארשע, נעבן די מיראווסקע האלעס.

דעם דריי און צוואנציקסטן פעברואר. מספרים שברחוב באגנא נהרג יהודי דערפאר שבא חצי שעה לנעשעפט אשר נקח ממנו. — די ארבעטסבאטאליאָנען זאָלן זינגען: היטלעראָוויעץ זלאָטי, ה. קאָכאַני, זא טשאסווו פּאָלסקי ניע מיעלישמי ראָבאָטי.[46]

די נאַלעווקע זיינען היינט געוואָרן א האַליוואַד, ווייל מען זעט דאָרט לויטער שטערן.[47]

די אויסטיילונג פון פּראָדוקטן פאר יידן קלענער ווי פאר קריסטן: צוקער פופציק פאר קריסטן, און דרייסיק פאר יידן. אויב עס וועט נישט זיין קיין צופאָר פון פּראָווינץ, וועט מען פארקלענערן די ראַציעס פון די יידן אויף א העלפט. בשעת מען האָט באשטימט, אז יידן מעגן קויפן בלויז אין יידישע געשעפטן, האָבן א טייל קריסטן קעגנגעשטעלט זיך, אָנווייזנדיק אז זיי וועלן פארלירן אלץ. — אין וולאָצלאַוועק צורך היהודים אָן אמאָליקער אשכנז דונקארסט (?), געוועזן א גאנץ לעבן א אינסטרוקטאָר פון מכבי, געלעבט פון יידן. — דאָס עלפטע געבאָט שמד אָפּ דעם זיידן און די באָבע. — די יידן ליידן איצט צוליב עלפטן געבאָט.[48] מימיקרי מען נייט זיך היטלען מיט דאשקעס, מען לאָזט זיי אראָפּ טיף אויפן שטערן. שטיוול אָדער שיך מיט זאָקן. זייער אָפט ספּאָרט־שיך, אבי מען זאָל אויסזען מער גויש. געמאָלטע, געפּודערטע פרויען, עלעגאַנט געקליידעט זיינען געוואָרן א זעלטנהייט. אויך ספּאָרט־שיך, וואַרעמע פּאַלטנס און מלבושים, עס קומען צו אונדז די פולשטענדיק אסימילירטע אינטעליגענץ..... לייטערין פון עפנטלעכער ביבליאָטעק... דינא שטיינבערג, מאלאוויסט.

אין לובלין הויבט זיך אָן צו קאָנצענטרירן א סך יידן. אין די וווינונגען וועדט אלץ ענגער פון טאָג צו טאָג. לעצטנס זיינען דאָרט צוגעקומען טויזנט פינפהונדערט יידן פון שטעטין. מען דערוואַרט ווייטערדיקע טראַנספּאָרטן פון רייך. — שמעתי בדבר המעשים שבועד ארבע ארצות בוורשא שני אנשים הורגים אחד ללב והשני לראש היהודים הנחפשים צריכים לקבר אותם במהירה. ארבע יהודים חופשים את המת בידים וברגלים. ותושבו הרבה גויים בעירנו. בבית אחד בקאָשיקאָווא כל האישים בכל יום באים פלעניקעס מאשכנז; בעירים של אוסטריה

---

[46] „היטלער — גאָלד, היטלער דער ליבער, אין פּוילן האָבן מיר קיין אַרבעט נישט געהאַט" דאָס דאָזיקע לידל אין דעם אָדער און צן אַנדער נוסח האָט מען געזונגען אויך אין אַנדערע לאַגערן.

[47] צוליב דעם, וואָס יידן טראָגן אָרעמבענדער מיט מגן־דודס.

[48] די „אַרישקייט" האָט מען געדאַרפט דערווייזן ביזן דריטן דור.

היה להם טוב. הרבה מהם מתים בעת הפראָסט. איש חשוב מהם ספר שעשרה פראָצענט מתים. האכרים הנוסעים שם בתנאים קשים מאוד על סטאַציע איש אחד שמע געשרייען מהם: וו...... וכ׳ הם נוסעים אין לאסט וואַגאַנען. אין דער לאָדזשער ציַיטונג געווען א ידיעה, אז עס איז אָפּגעברענט געוואָרן די לענטשיצער שול. דער ווארשעווער קוריער פאַרעפנטלעכט א העצנאַטיץ קעגן די יידישע אדמיניסטראַטאָרן.

[6/III .1940]

מיינע ליבע

היינט דעם זעקסטן מערץ געהערט פאַלגנדיקע מעשה: אויף די דירנאַסן גענומען צו ארבעט ר׳ וועלוועלע. „דו ביסט קיין מענטש, דו ביסט קיין טיער, דו ביסט יודע”. געשלאָגן דערפאַר, ווייל אים געהייסן אראָפּוואַרפן די פולפעדער, שפּעטער זי צוגענומען, אָבער אים געהייסן זי זוכן. געלעגן עטלעכע וואָכן אין בעט.

אויף טלאָמאַצקע 2, דריי שררות מאַנס געווען, געוואַלדן אין גאַנצן הויז, די גאַלעען האָבן אינטערעס פאַרן ראַסנרשענדונג, אָבער מען האָט מורא צו מעלדן וועגן דעם. „יידישע גוינעריי” באַם   אָנקוקן איציקלס און קנעפּעלעס שילדל.[49] געקומען נעמען בעטן אין א לעטשניציע נישט געקענט צוליב דעם אויביקן. — יידן טאָרן נישט פאָרן אין קיין טראַמווייען אין לאָדזש, אין קראָקע — לויט קוריער ווארשאַווסקי — נאָר אויף דער הינטערשטער פּלאַטפאָרם. — אויסגעוויזן איבער טויזנט מענטשן פון לאָדזש קיין פּיעטרקאָוו. נייַן הונדערט פּאָלאַקן און זעקס הונדערט יידן. עס ווערן גענומען צו ארבעט פּאָלאַקן און אַרויסגעפירט דאָרט. קלאַנגען, אז מען טוט אָן יידישע בינדעס סיי אין ווארשע סיי אין קראָקע.[50]

---

[49] געמיינט דאָס שילדל פון „חושאַינט” (איציק — יצחק גיטערמאַן, קנעפּעלע-גוזשיק). צו יענער צייט האָט נאָך דער „דזשאָינט” געגאַסן ביי די דייטשן — ווי אַן אַמעריקאַנישע אינסטיטוציע — פון געוויסע רעכט.

[50] געווען אַ שטיקל צייט אַ מיינונג צווישן פּאָלאַקן, אַז יידן איז בעסער ווי פּאָלאַקן, ווייל יידן כאַפּט מען נאָר אויף אַרבעט אין לאַנד, בשעת פּאָלאַקן שיקט מען אין רייך און אין קאָנצענטראַציע-לאַגערן. דעריבער האָבן אַסך פּאָלאַקן בשעת אַ לאַפּאַנקע אָנגעטאָן אָרעם-בינדעס.

די טראַנעדיע פון די פּלעניקעס פון וואַרטעגוי. געשיקט אַ טראַנס־פּאָרט פון איבער זעקס הונדערט. אין לובלין די קהלה נישט געקענט זיי אויפנעמען, נישט געהאַט קיין צייוויל מלבושים. געשיקט ווייטער אויפן וועג קיין פּאַרטשעוו, געשאָסן אויף די, וואָס זיינען אָפּגעשטאַנען אין וועג. געגאַנגען הילצערנע שיך, וועלכע זיינען אַראָפּגעפאַלן, אַסך פאַר־וווּנדעטע דערשאָסן. דערנאָך אַריינגעבראַכט אין צוויי סטאַדאָלעס און איבער צוויי הונדערט מענטשן, אַרויסגעפירט פּאַרטיעסווייז צו צוואַנציק מענטשן און נהרגו. פון זעקס הונדערט זיבן און צוואַנציק געבליבן בלויז צוויי־הונדערט זיבן און אַכציק. געלונגען עטלעכע און צוואַנציק צו אַנט־לויפן. שלשה אנשים מיט איין קויל. אין פּאַרטשעוו געוואָלט אַסך באַ־גייען זעלבסטמאָרד. חפצו בהדך לעשות מרידה מפני שהשומרים היו שלש עשרה אבל אמרו להם שזה יהיה אסון גדול לכל היהודים בפולין. אכזר מהם הרג בדרך אנשים אשר הולכים בדרך. זאַיאָנצן [האַזן?] און אַנדערע. הבטיח להם שיתנו להם כסף ובזה הצליח לנצל את הנשארים. הראש ספר להם שהוא עושה זה מפני שהם חפצים למלוט. השומרים השחורים, כאשר באו לביאלא שאל ואיה הנשארים כלא יודעים. שמעתי שבאו לדירה אחת לקחת דברים שונים: שני אנשי חייל, יהודי ופולני.

צוויי הונדערט קינדער אויסגעשטאָרבן אין וואַרשע פינדלינג הויז.
— בכפר נאָגושעוואָ ארבע אכרים נהרגו מפני שהלכו ליער לקחת עצים.
— אַ שטראָף פון פינף הונדערט זל. אין דעם זעלבן דאָרף פאַר נישט צושטעלן אַ וואָגן מיט פערד. — אין אַ יידיש הויז אין וואַרשע געקור־מען דער סטרוזש מיט אַ קריסט און פאַרלאַנגט ביים בעל הדירה אַ דירה, אַ נישט געדראָט מיט יענע. — די קהלה נעמט צו זעכציק זל. אויסקויף געלד פאַר 6 טעג אַרבעט ביים רוימען דעם שניי. מהמעות אשר היו בבאַנק אין פּעליקס פרידמאַנס שטאָט גענומען מאתים אלפים בעד הקהלה הווארשא מהסכום ארבע מאות. מהסכום בעד עליה אשר בקהלה מאה אלפים ועשרה לקחו קברנים [?] מפני שהם אמרו שאין להם מה לעשות עם הכסף. געכאַפּט אַרבעטער פון דער קהלה, וואָס רוימען שניי צו אַנ־דערע אַרבעטן. — דאָס טראָגן די בינדע נישט הל אויף אויסלענדישע יידן. — דאָלערס איז דאָ לרוב, עס פעלט אויסטויש געלט.

דעם אַכט און צוואַנציקסטן.[51] געכאַפּט אַסך פּאָלאַקן מהחדירות, מהר־חובים, מהקאַפּעען. אומרים שהנוצרים שמים ביגדעם של יהודים. בלאָדזש היה בבאַנק מיליאָן מטבעה אזהחה וחצי של פולנים. טרויעריקע ידיעות

[51] פעברואַר?

פון לאָדזש. רומקאָווסקי וואַרפט אַרויס אַרעמע משפּחות פון זייערע דירות און זעצט אַריין רייכע. און דאָך פאָרן אַוועק גאַנצע משפּחות צוריק קיין לאָדזש, זיי ווילן גיכער שטאַרבן אין זייערע היימען איידער וואַלגערן זיך אין דער פרעמד. עס ווערן יידן איבערגעוואָרפן אין גוווערנעמען פון לאָדזש מיט צען מאַרק. — עס קומען אָן טאָג טעגלעך טויזנטער יידישע געפאַנגענע. דאָס פּראָבלעם פון מלבושים. זיי טאָרן נישט טראָגן קיין בגדי חייל און האָבן נישט קיין ציווילע.[52] די אינטערעסאַנטע מעשה מיט עליאָ[וויטש] דעם מאָלער: געכאַפּט אים צו אַרבעט בא די פאַנצער. גוט איינגעהייצט אין אויוון, געפרעגט אים, פון וואַנען קענסטו, איך בין א קונסטמאָלער. געבעטן מאָלן. ער מאָלט שוין די זעקסטע פּערזאָן און אַלע העכערע. באַקומט שכירות 150 פאַר א בילד, א באַשטעטיקונג, אויף יעדן בילד אויפגעשריבן דער נאָמען פון מאָלער. פיינע אויפנאַמען.

אַרויסגעגעבן דעם זעקס און צוואַנציקסטן פעברואַר די פאַראָרדענונגען וועגן רעגיסטראַציע.[53] שמועות על דבר האכזריות בהועד הפּולני[54] ביום ראשון רק אכזריות בחדר מיוחד. אחר כך איבונגען על דבר האופן צו כאַפּן פּאות: [?] בידים וברגלים. אם הבגד מהפּנים יפּול נותנים איש אחד געפילט די הידים המים עוד. הם הורגים באוזן ובראש. שני אנשים הורגים. אנשים באים משם חצי משוגע, ועובדים שם שתי שבועות. כאשר הורגים היהודים העובדים פונים לכותל. הרב ההרים [?] — נוצרים. די מורא פאַר זיין גוט. גרעדט וויל, פיין מיט א ייד, דערזען אן אַנדערן א געשריי געטאָן „אַבער שנעל לאָס" און א קללה. — דער פּרייז פון גאָלד געפאַלן פון 80 אויף 40. דער דאָלאַר הונדערט. די פּוילישע אַדוואָקאַטן, וואָס האָבן ידישע פרויען אָדער ידישע אַפּליקאַנטן, ווערן געשטראָכן און אַנדערע באַקאַנטע פאַלאַסן געשטראָכן, געבליבן

52 דער פאַרבאָט צו טראָגן פּוילישע מונדירן איז פאַרעפנטלעכט אין אַמטסבלאַט פון שעף פון דיסטריקט וואַרשע נומ. 3 פון 1940. III .1. ייסאַ און די הויזקאָמיטעטן האָבן דעמולט דורכגעפירט אַ זאַמלונג פון מלבושים פאַר די באַפרייטע קריגסגעפאַנגענע.

53 געמיינט מסתמא „די באַקאַנטמאַכונג וועגן דער רעגיסטראַציע פון דער אַרבעטס-פעיקער ווייבלעכער באַפעלקערונג", וואָס איז אַרויסגעגעבן פון שעף פון דיסטריקט וואַרשע דעם 21/II. 1940. פאַרעפנטלעכט אין אַמטסבלאַט פון וואַרשעווער דיסטריקט פון 1940. III. 15. עס רעדט זיך וועגן רעגיסטראַציע פון אַרבעטספעיקע פרויען — נישט יידישע — אין עלטער פון 15 — 40 יאָר, וואָס זיינען אָן באַשעפטיקונג.

54 געמיינט אפשר — די געביידע פון אַמאָליקן פּוילישן סיים, וווהין מ'פלעגט פירן יידן אויף אַרבעט און זיי דאָרט פּייניקן.

בלויז א פּאָר הונדערט פּוילישע אַדוואָקאַטן. א ענדעקישער אדוואָקאַט געשטימט פאר דעם אריער־פּאראגראף, טראָגט מיט שטאָלץ די שטרייכונג פון דער ליסטע פאר האָבן א יידישן אפּליקאנט. ארויסגענומען צוויי הונדערט פרויען קריסטנס פון די קאַפעען, בא אחר כך אונס. שמעתי שהדבר היה הרבה פעמים ברחובות של ווארשע, מאַרשאַלקאָווסקא ביי נאכט האלב לײדיק. יידישע גאסן אין דער פרי האָבן דאָס אויסזען פון א יידיש שטעטל. יידישע אַפּטײלונגען פון דער קהלה גייען צו דער אר־בעט. שרעקלעכע אויסגעהונגערטע פּנימער, פאַרדינען דריי א האלב זל. א טאָג.

[סוף מערץ 1940]

מיינע ליבע!

מען שרייבט אין די צייטונגען וועגן „שיינער אָרדנונג" — אין דער אמתן הערשט אומעטום אַן אומאָרדנונג. וואָלט געווען די אָרגאַניזאַציע פון יאָר 1914 מיט דער היינטיקער אידעאָלאָגיע וואָלט קיין שריד ופליט פון די יידן נישט געבליבן: אסך געזעצן ווערן לחלוטין נישט אויסגע־פירט, וועגן צוויי טויזנט גילדן פאר א ייד און פינף הונדערט איינמאָ־ליקע אויסצאָלונג.[55] די מאקסימאלע פרייזן.[56] דער ייד קאָן היינט לעבן בלויז אומלעגאַל. קיין לעגאַלע מעגלעכקייטן נישטאָ. באשר היו בקראָ־קע[57] הוא אמר להם אני יודע המצב של הקהלות. ווי לאנג וועט איי' נאָך קענען עקזיסטירן. מה עשו היהודים (שיחות בקראָקע) הגבירים בעד חבריהם הפועלים, לא נתנו להם עבודה בפני המלחמה עזרה [?] השפּי־טאָלן, בתי־יתומים אשר נעשו בעד הגבירים היהודים. אין דער לעצ־

[55] לויט דער פאַראָרדענונג פון 1939 .XI .20 האָט א ייד געמעגט האָבן ביי זיך נישט מער ווי 2000 זל. דעם עודף האָט ער געדאַרפט אָפּגעבן אין באַנק. פון די סכומים, וואָס האָבן זיך געפונען אין באַנק, האָט אַ ייד געקאָנט ארויסבאַקו־מען נישט מער ווי 500 גילדן אַ וואָך.

[56] די פאַרשריפטן וועגן האַלטן די פרייזן אויף דער פאַר־מלחמה־הויך איז דורך דער פּוילישער באַפעלקערונג — נישט געקוקט אויף די פאַרויסגעזעענע הויכע שטראָפן — נישט אָפּגעהיט געוואָרן.

[57] געמיינט די דעלעגאַציע — און די פערזאָנען פון א. טשערניאַקאָוו, דר. מיליקאָווסקי און זש. שטאַלצמאַן, בערענשטיין און מ. וויכערט. וואָס האָט אינ־טערוועניִרט אין קראָקע וועגן דער לאַגע פון יידן אין גענעראַל־גובערניע.

מער צייט האָט אויפגעהערט דער סיים ספּעקטאַקל און אויך אויף אָבאָזשנע.[58] מען זאָגט אויך, אז מען כאַפּט וויניקער צו דער אַרבעט, צי איז דאָס א פּסיכאָלאָגישע טוישונג, א בלומרשטער פועל־יוצא פון די קראַקעווער געשפּרעכן אָדער דאָס איז אן אמת, איז שווער אָפּצושאַצן. — די אומגעלומפּערטקייט פון דער קהלה (עטאַט־אָפּטיילונג). ביי ברידזש געזעסן 5 יידן, איינער פאַרציילט, אז געגעבן 60 זל. עמאָט בשעת געקענט און געדאַרפט געבן 4 טויזנט, בשעת די איבעריקע געקענט געבן צו 6 טויזנט און גאָרנישט געוואָרן אויפגעפאָדערט. — יעדער ייד אפילו דער אָרעמסטער מוז בשעתן ארויספאָר אריינגעבן צוויי הונדערט זל. עמיגראַציע־שטייער.[59] עמעץ פאַרגעליינט דעם ראש צו באַפרייען א צרעמע שניידערין דורך אומקערן איר די אריינגעטראָגענע צוויי הונדערט זל. פון דער אָפּטיילונג פאַר סאָצ. הילף. געענטפערט מורא בעך המרגלים מגאַלעען. — דער לויתן איז צו קליין פאַר דער אַרבעט, וואָס איר האָט געלייסטעט ביז איצט אמר מר יצחק[60] באשר בא משם. — מען מאַכט אין 9 פּונקטן פון דער שטאָט באַזונדערס אויף קראַכמאַלנע הילצערנע פּלויטן. די סאַניטאַרע מאַכט זאָגט, אז די קראַכמאַלנע איז די הויפּטנעסט פון די אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. ווען זיי וואָלטן געקענט, וואָלטן זיי דאָס פאַרברענט. אין קראַשניק פאַרמויערט א גאַנצע גאַס געזונטע מיט קראַנקע. דאָס עסן קאָן מען אריינגעבן בלויז דורך אן עפנונג. אויך די עקסקרעמענטן גייען דאָרטן אַרומערט. — געהערט היינט וועגן דעם, אז אין די קרייזן פון דער פּויל־שער אינטעליגענץ איז דאָ א מיינונג, אז די יידן האָבן זיך צוזאַמענגערעדט מיט יענע, אין רעזולטאַט קומען פאַר מאַסן פאַרהאַפטונגען פון קריסטן. — גר. ראָניקער[61] האָט אין קראָקע בשעת די געשעענישן אין נאָמען פון ר. ג. אָ. איבערגעגעבן א נאָטיץ, אין וועלכער עס ווערט געשריבן, אז עס זיינען פאַרגעקומען עקסצעסן, וועלכע זיינען געוואָרן פילמירט (עס ווערט נישט אָנגעגעבן דורך וועמען) און אז די זיכערהייט־מאַכט האָט גאָרנישט געטאָן אָפּצושטעלן די געשעענישן. די נאָטיץ ארויסגערופן א גרויס אויפזען אין קראָקע. ביי א מינדלעכן געשפּרעך האָט ער דאָס זעלבע באַשטעטיקט.

---

58 זע באַם. 39.

59 עמיגראַציע־שטייער. אַזאַ אָפּצאָל געווען אויך באַקאַנט אין אַנדערע אָקופּירטע מקומות, למשל אין עסטרייך, „רייכספֿלוכטשטייער".

60 וואַרשעווער: יצחק גיטערמאַן טאָבן צוריקקומען פון געפאַנגען־לאַגער.

61 דער פאָרזיצער פון ר.ג.אָ. — Rada Główna Opiekuńcza

— אין קראָקע — פאַרציילט מען — האָט טשערניאַקאָוו געגעבן אַ געלונגען בילד, ווי עס זעט אויס אַ טאָג אין דער קהלה ווי מען קומט פון אַלע זייטן מיט טרויעריקע ידיעות, דאָ דערשאָסן עמעצן ביי דער אַרבעט, דאָ געכאַפּט צו דער אַרבעט, דאָ אַנדערע זאַכן. ער האָט זיך אָבער ביים פאַרציילן „פאַרהיקעט", רעדנדיק וועגן די בינדעס (אַגב האָט מען דערפון געמאַכט דעם הויפּטפּראָבלעם, לויט דער מיינונג פון אַ טייל רעליגיאָזן אָרטאָדאָקסן האָט ער פאַרציילט, אַז פאַר 500 זל. קען מען זיך דערפון אויסקויפן, ער האָט אָבער נישט געקענט דאָס באַווייזן מיט פאַקטן, דעריבער האָט מען אָנגעוווירן דעם צוטרוי צו אַלעם וואָס ער האָט דערציילט. — לעווין באַהאַלטן זיך אַ גאַנצע צייט. אַזוי אָבער יענע געקומען צו אים, באַשלאָסן אַרויס אין דער גאַס. — אויף טלאָמאַצקע 2 היינט אַנשי חיל געקומען מעבל מיט אַלץ, אַ קראַנקע פרוי געהייסן פאַרלאָזן דאָס בעט און גענומען עס צוזאַמען מיטן בעטגעוואַנט. איינעם אַזוי שנעל צוגענומען די בורקע, אַז נישט באַוויזן אַרויסצונעמען דאָס פּאַפּיר, וואָס באַפרייט אים פון רעקוויזיציע. עפּעס האָט זיך געענדערט, זאָגט מען, אויף אָקענציע פלעגט מען די יידישע אַרבעטער ביז איצט נישט געבן צו עסן, זייט עטלעכע טעג באַקומט מען אַ זעלנערישן מיטאָג און אַ היים ברויט מיט שפּעק. די מעשה מיטן ראש היהודים און דער שפּיצרוטע געווען אַזוי, אַז ווען צעבראָכן זי ביים שלאָגן די יידן, וואָס האָבן זיך פאַרשפּעטיקט, האָט ער געהייסן געבן זי צו פאַרריכטן צו אַ רימער און אַ זייגער 9 ברענגען אין בוראָ.

— אין צוזאַמענהאַנג מיט דער היינט אַרויסגעגעבענער פאַראָרדענונג וועגן טוישן דאָס פּויליש געלד אויף באָנעס[62] איז דער דאָלאַר באַדייטנט געשטיגן ביז 150 זל. מען זאָגט אָן פון פאָרויס אַ שטאַרקן יקרות. — די טעג זיינען באַפרייט געוואָרן די פאַרהאַלטענע אין נאָוועמבער.[63] מען זאָגט, אַז נאָר יידן. מען זאָגט וועגן פּאַרטיזאַנער־קאַמפן און פאַראייניצלטע אָנפאַלן אויף יענע אין קעלצער געגנט. —

---

[62] לויט דער פאַראָרדענונג פון גענעראַל-גובערנאַטאָר פון 10/I. האָט מען קודם כל די פוילישע באַנקנאָטן פון 100 זל. און 500 זל. געדאַרפט געבן צום אָפּ־שטעמפּלען אין באַנק פּאָלסקי. דעם 29/I האָט מען מודיע געווען, אַז די באַנקנאָטן צו 100 זל. וועלן אָפּגעשטעמפּלט און זיי וועלן פון 1/II זיין דאָס לעגאַלע מיטל אין ג. ג. דעם 17/III 1940 איז דערשינען אַ פאַראָרדענונג וועגן שאַפן די עמי־סיע־באַנק און אַז פון 8/IV וועלן די באַנקנאָטן פון דער באַנק עמיסיע צו 500, 100, 50, 20, 5, 2 און איין זלאָטי זיין דאָס איינציקע רעכטלעכע צאָלונגס־מיטל.

[63] אין חודש נאָוועמבער האָט די דייטשע מאַכט אַדורכגעפירט גרעסערע אַרעסטן.

אין אַנין איז מיט אַ וואָך צוריק נהרגו שני אשכנזים, מאה פולנים נהרגו. מען זאָגט, אז בשעת די געשעענישן האָט אַ יידישע דעלעגאַציע באַזוכט דעם אַרציביסקופּ גאַלל,[64] וועלכער האָט אָבער נישט אַרויסגעגעבן קיין ווענדונג צו דער פּוילישער באַפעלקערונג. — מען זאָגט וועגן אַ מרידה אין יענעם חייל אין סקאַרזשיסקאָ און יעדער 20־טער נהרג. אין וולאָדאַוואַ האָט געזאָלט פאָרקומען אַ צוזאַמענשטויס צווישן יענע און די רוסן. אין כעלם און וולאָדאַוואַ ליקווידירט דאָס פּראָבלעם פון משוגענע אויף אַ ראַדיקאַלן אופן.[65] אין אַ גאַנצע ריי פּראָווינץ שטעט האָבן די לאַנדראַטן אַרויסגעגעבן אַ פאַרבאָט פאַר קריסטלעכע דאָקטוירים צו הייל יידן און אַזוי ווי יידישע דאָקטוירים זיינען דאָרט נישטאָ דעריבער אָן מעדיצינישער הילף. די לאַגע פון די דאָקטוירים אין וואַרשע שלעכט. דער טיפוס האָט לכתחילה געהאַט אַ לייכטן פאַרלויף, איצט אין מערץ דער פאַרלויף אַ „בייזער". פאַרמאַכט אַ גאַנצע ריי פּוילישע בוכהאַנדלונגען און צוגענומען פּוילישע און דייטשישע ביכער. אין קראָקע באַקומען די קאָפּיע פון פאַראָרדענונג וועגן דעם, אז יידן דאַרפן גענומען ווערן צו אַרבעט דורך דער פאַרמיטלונג פון די קהלות, ד. ה. אז אַנדערע אופנים פון צוואַנגסאַרבעט זיינען נישט דערלויבט. ביזן 5־טן אַפּריל געזאָלט פאָרקומען די רעגיסטראַציע פון אַלע יידן האַנטווערקער בלויז אַ קליינער טייל זיך באַטייליקט אין דעם. סומנער וועללעס [גע־מיינט S. Welles] זאָל אין געשפּרעך מיט ריבנטראָפּ האָבן באַרירט די לאַגע פון יידן אין פּוילן. — גאַטענהאָפן[66] הייסט היינט טויטענהאָפן. דאָרט איז שטיל, עס איז נישט פאַראַן קיין שום באַוועגונג. אין דאַנציג זאָגט מען הערשט אַ פּאַניק. מען זיצט פאַרפּאַקטע גרייט אָפּצופאָרן. ווען מען האָט באַרירט אין קראָקע (27 מערץ) די פראַגע פון גירוש האָט מען דערקלערט, אז דאָס אָפּשטעלן די גירושים איז אָפּהענגיק פון בערלין. זיי לייגן פאָר צו שאַפן אַ יידישע מרויהענדער־אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל איבערנעמען די ליקווידאַציע פון יידישן פאַרמעגן אויף יענער זייט. איינער געוואָלט מאַכן אימיגראַנטן,

[64] גלח דר. סטאַניסלאַוו גאַלל — טיטולאַרער אַרציביסקופּ, געוו. פעלדביסקופּ פון פּוילישע אַרמיי. געשטאָרבן דעם 11/IX. 1942. אַ ווילדער רעאַקציאָנער און שונא ישראל.

[65] די היטלעריסטישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיי אומגעבראַכט. פגל' דעם אַרטיקל פון פּראָפ. סאַטאַוויאַ אין בולעטין פון דער הויפּט־קאָמיסיע צו פאָרשן היטלער. פאַרברעכנס, נר. 3.

[66] אַזוי האָבן די דייטשן אָנגערופן דעם פּוילישן פּאָרט גדיניאַ.

אזוי ווי איבער צען דארף מען מעלדן איז ער געגאנגען אין די גאלעען, איבערגעלאָזט די רשימה. דעם צווייטן טאָג געזאָגט אים, זיי וועלן זייער מענטש נישט שיקן, ווייל זיי האָבן שוין חדיי צווישן די עטלעכע און צוואַנציק.[67]

[26 — 27 v 1940]

געהערט א אינטערעסאנטע כאראַקטעריסטיק פון דעם מלך מ. [מערין] ער איז געווען פאר דער מלחמה א שמיקל יורד. פּאָליטיש זיך איבערגעוואָרפן פון איין זייט אויף דער צווייטער. א געווּיסער צייט א רעכטער פּ. צ., דערנאָך א ציוניסט. געווען א געוויסע צייט אַן אָנהענ־גער פון הרב האמער, תמיד געווען א פּאָליטישער שתדלן. געשפּילט אין קאָרטן און פארשפּילט אסך געלטער, געגט זיך מיט דער פרוי, פאַר דער מלחמה זיך אָנגעהויבן צו רעהאביליטירן. אין דעם טאָג ווען גע־קומען די אשכנזים (דעם 4 סעפּטעמבער) קיין ס[אָסנאָוויעץ] האָט מען אלע יידישע מאנסבילן אין עלטער פון פערצן ביזן זיבן עלטער צו־נויפגענומען אין א קעלער אונטערן ראטוש. די ענגשאפט האָט געווען א מוראדיקע, פון די מענטשן זיך געגאָסן דער שוויס עמערווייז. ווען עס וואָלט נאָך געדויערט א האלבע שעה וואָלטן אלע דערשטיקט געוואָרן. מענטשן געווען גרייט אויפצורייסן די וואסער קאנאלן, כדי דערטרינ־קען צו ווערן. ענדלעך ארויסגעלאָזט און איבערגעטראָגן אין דער האלע. דאָרט אויסגעשטעלט די יידן צו 6 אין א ריי, געזאָגט, אז די יידן האָבן געשאָסן צו די אשכנזים פון די פענצטער. אָפּגעשאָרן די בערד און פאות. געשיקט אכט פריזירער נאָך די מכשירים און געדראָט די יידן, אז אויב זיי וועלן נישט קומען אין פופצן מינוט, וועט מען אויסשיסן די זיבן יידישע אינטעליגענטן, וועלכע זיינען אויסגעשטעלט געוואָרן צו דער וואנט, אויסגעדרונגען ענדלעך אויף א האלבע שעה. די מענטשן שוין געמאכט א חשבון הנפש, יענע רעפעטירט דאָס בלי־זיין. אין די לעצ־טע מינוטן די פריזירער געקומען צו לויפן. ביי זיי דער שוויס גערונען פון די פנימער, אזוי ארום געראטעוועט געוואָרן. געווען אין לאגער נאָך

[67] ד. ה. אז צווישן די אויסגעלאָדענע עטלעכע און צוואַנציק געסט פאַראַן דריי פאַרטרויאנס־מענער פון געסטאַפּאָ.

עטלעכע טעג און דערנאָך באַמעלעך באַפרייט, צום ערשט די בעל־מלאכות, דערנאָך אַנדערע און משך פון דרייפיר טעג פאַרלוירן איבער צען קילאָ, אויסגעזען ווי א האַלב טויטער. דאָרט נהרגו שלש מאות יהודים. אין סאָסנאָוויעץ ווייסט מען נישט צו וועמען געהערט דער איינפאַל פון די גאָלד און זילבער שפּענדונג, געווען חשדים, אַז דער מלך עס געמאַכט. די פּוילן האַלטן דאָס נישט פאַר פאַסיק, אָבער די יידן אויסגעטייטשט, אַז דאָס דאַרף פאַרהיטן פאַר רדיפות. די בוכונג פון די באַשטייערונגען פון דעם מין א פּראָבלעם. אין בענדין ווערט עס נאָרמאַל געבוכט. דער מלך, א וואָרעם יידיש האַרץ. אים זייער גוט אויפגענומען אין מעריש־אָסטראַווע און פּראַג,[68] אים געגליקט צו באַפרייען די יידן פון מעריש־אָסטראַווע פון דעם לאַגער אין ניסקאָ. נויטיק געווען דער שטח פאַר אַן אַנדער צוועק, דעריבער אַנטקעגנגעקומען דער בקשה וועגן באַפרייען די יידן פון לאַגער. עס האָט אים צוגעשפּילט דאָס גליק אין אַסך פאַלן. דאָך האַלט מען, אַז צוליב עמיגראַציע גרייט צו טאָן אַלץ און נישט אָפּשטעלן זיך פאַר גאָרנישט. באַמיט זיך לעצטנס וועגן א באַפּולמעכטיקונג פון די וואַרשעווער עסקנים מסתמא נויטיק אים צוליב די דייטשע יידן, וועלכע פרעגן: „מה שמך”. לעצטנס זיך קאָמפּראָמיטירט צוליב דעם צוזאָג וועגן צוואַנציק טויזנט סערטיפיקאַטן און פון דעם זיך אויסגעלאָזט בוידעם. דאָס האָט שטאַרק אָפּגעשוואַכט זיין פּאָזיציע, דאָך אים געלונגען אָפּצוהאַלטן אויף עטלעכע חדשים דעם גירוש־שלעזיע,[69] איצט דעם 26 אַפּריל דאַרף דאָך פאָרקומען א גירוש פון ריבניק, אָדערבערג און אַנדערע שטעט פון מזרח קיין סוכא, טשעבינא, זאַווירצע — טויזנטער יידן דאַרפן פאַרלאָזן זייערע היימען. מלך מ. וויל איצט אַריבערפאָרן קיין קראָקע און ווערן דער מלך איבער דער גאַנצער גובערניע און בכלל איבערן אַלטרייך מיטן פּראָטעקטאָראַט; מען האָט זיך מצד די פּוילן אַרויסגעזאָגט קעגן דעם מלך מ. אין פלוגבלעטל געשריבן וועגן אים און זיין־סיסטעם. אין א צוג געטראָפן א פרוי, וואָס האָט גערעדט וועגן מלך ווי פון א מלאך הגואל. דער וואָס איבערגעלעבט אין ס. דעם פּירטאַגיקן

[68] מערין האָט געהאַלט אַנטייל נעמען אין דער אונטערהאַנדלונג, וועלכע היידריך האָט אָרגאַניזירט כלומרשט וועגן פראַגן פון יידישער עמיגראַציע פון די אָקופּירטע לענדער. מערין איז וואַרשיינלעך געווען אין בערלין און געזען זיך מיט אייכמאַנען.

[69] משה מערין, „ליטער” פון די געטאָס אין זאַגלעמביע און אויבער־שלעזיע, איז געווען איינער פון די עקלהאַפטסטע קאָלאַבאָראַנטן.

לאגער, געפילט זיך ווי א ווארעם, וועלכער קארטשעט זיך אונטערן שטיוול, ער וועט געדריקט און אט דוכט זיך, אז ער ווערט דערדריקט. איבער א ווילע אויפגעהויבן דעם שטיוול, אבער אין א סעקונדע די שפיל הויבט זיך אן פון דאסניי. דארט אין ס. פאראן אין לאגער קאמערן ארומגערינגלט מיט שטעכיקן דראט, ווו יעדער באוועגונג ברענגט אין באריר ונג מיט שטעכיקן דראט. פארלוירן אין הדיי טעג צען קילא. דארט ווערט מען צוליב שטראף אריינגעזעצט. — די יידן לעבן דארט פון האנדל־וואנדל. מען פארט קיין מישקאוו ביי העך גרענעץ.[70] מען קויפט פויליש געלט, מען קויפט באצגשיינען אויף שטאף..... ארבעטן א קליינע צאל יידישע געשעפטן אפן, דער עיקער קליינע קראמען, אין לאגער געבן ס. [אסנאוויעץ] געהייסן א פארטיע רייניקן די קלאזעטן מיט די הענט. — אין ווארשע האט זיך אין די לעצטע טעג אנגעהויבן א נייע סדרה כאפן. דער ארבעטס־באטאליאן ליפערט נישט די געהעריקע צאל. מיט עטלעכע טעג צוריק האבן די סעקציע־אנפירער מיט אנשי־חיל געכאפט אין די גאסן. לעצטנס א נייער אויפן: א מאטאציקליסט פארט פארוס און שרייט: „האלט יודען". די פארהאלטענע יידן ווערן געלאדן אין א מאגיסטראצקע וואגן.

אויף זאמענהאף זייגען היינט דעם זיבן און צוואנציקסטן אפריל געשטאנען צו צוויי אנשי־חיל אין א טויער אפשר א שעה צייט און פארהאלטן יידן. דאס כאפן האט פשוט אנגענומען א געפערלעכן כאראקטער. מיט א חודש צוריק געקומען צו רב מענדל פון לעשנא געפרעגט ווו זיי האבן דאס געלט? געזוכט און געפונען.......

אין ס. געווען א איש חיל, געגאנגען איבער די הייזער אין יידישע וווינונגען און געצוווּנגען מענער זאלן האבן אין זיין געגנוואַרט געשלעכטלעכע באציונגען מיט פרויען. נאך א געוויסער צייט איינגעזשבנט. — די ה. ק.[71] מענטשן געקומען צו דער אויבערשאפט.

ווי דארף מען ציילן די חדשים: יאנואר, פעברואר, ליפיעץ, שיערפיען[72] א. א. וו. די האפנונג צוליב נארוועגיע אויף אן ענדערונג אין

---

[70] צווישן רייך און ג"ג: אזוי ווי אין ג"ג איז געווען פארבאטן דאס קורסירן פון דויטשן מארק און אין רייך פון פוילישן זלאטי, האט דאס געגעבן א מעגלעכקייט צו האנדלען מיט וואליוטע.

[71] די טוער פון די הויז־קאמיטעטן, וואס האבן געשפילט א גרויסע ראל אין געזעלשאפטלעכן לעבן פון ווארשעווער געטא.

[72] ד. ה. די ערשטע העלפט חדשים רופט מען אן מיט דויטשע נעמען, די צווייטע מיט פוילישע. א רמז, אז צו יענער צייט וועט פוילן שוין זיין פריי.

פוילן. — אין דער אָטוואָצקער משוגעים אַנשטאַלט געפינט זיך מיעטעק צוקער פון לאָדזש, וועלכער האָט פאַרטיידיקט זיין פאָטער בשעת אַן אָנפאַל פון אַנשי־חיל. געשלאָגן אים אַזוי לאַנג איבערן קאָפּ ביז משוגע געוואָרן. אַסך משוגעים דערשאָסן אין הויזן. — דאָס אויסבויען די דיקע טויערן אויף די ראָגעס פון פּרוזשנע, זלאָטע א. א. קאָסט די קהלה א פערטל מיליאָן זל. — די דערשיטערונג בשעת דער באָמבאַרדירונג האָט געווירקט פּאָזיטיוו אויף די קראַנקע משוגעים. די היילונג מיט אינסולינע פון משוגעים באַשווערט, ווייל דאָס קאָסט טייער. — די יידישע אַרבעטבאַטאַליאָן באַשעפטיקט אין אָקענציע[73] ביים לאַדעווען און סעגרעגירן די מעטאַלן. — אינדעלמאַן דערציילט, אַז אין לאַגער געגעבן אים פון א פּושקע הייסע זופּ אין א לעפל, געמוזט מיט די פינגער שלעפּן די גליענדיקע קאַרטאָפל. דערויף געלאָזן איינציקע מינוט. — אויף לעשנע שטייען מחנות יידישע אַרבעטער פון באַטאַליאָן און גלייכצייטיק כאַפּט מען אין דער גאַס. — אַז מען באַצאָלט דעם דייטש צוויי טויזנט קאָן מען א הויז באַפרייען פון א פּאַרוועקע. דער דאָקטאָר פאַרדינט א חודש 220 זל. בעת די פּאַרוועקע ווערט אַלץ פאַרניכטעט. מען נעמט אויך ריי־נע וועש. מען זאָגט, אַז די מויערן וועט מען מאַכן אויף זשאַליבאָזש און סאַסקע קעמפּע ד. ה. א סטראַטעגישע באַפעסטונג.....

אויף נאַלעווקעס האַנדלט מען איצט מיט זומער־אַרטיקלען אויף דער גאַס. די יידישע...... זיך אליין. מען לעבט דערפון וואָס מען שמו־גלט איבער. אויף די גאַסן איצט א שרעקלעכער שמוץ.

[2—8/v 1940]

צווייטער מאַי. נעכטן — דאָס יאָגעניש. — דער שוסטער פון סמאָטשע — דער געוועלבער פון נאַוואָליפּקי. — די לעגענדע פון 50 באַפרייטע.[74] אין אויטאָ [?] האָט.... געפאָרן אויף טראָטואַר....... זאמד און וואַסער אויף די דעכער — אַפּטייקלעך — טויזנט אַרויסגעפירט — די גאַסן ווי אויסגעשטאָרבן. אייערנעכטן — צוגענומען דעם אומבאַ־

---

[73] לופט־פלי־פּלאַץ אין וואַרשע. א לאַנגע צייט געווען דאָ באַשעפטיקט וואַר־שעווער יידן.

[74] ד. ה. פּאָליאַקן איבערגעטוענע פאַר ס. ס. מענער האָבן אַרויסגעפירט פון פּאַוויאַק, תּפיסה צווישן די גאַסן דזשעלנאַ און פּאַוויאַ, 50 אַרעסטירטע.

סאנטן זעלנער — קיינער ליגט נישט קיין בלומען אויף [מיצקיע] וויטש קבר. — מען נעמט אריין א פוילישן קאמיסאר פון איינענעם ווילן כדי נישט צו באקומען א צווייטן (גאלקא). — מען הענגט ארויס בלויז אויף דייטש אונטער קאמיסארישער ליטונג כדי נושא חן צו זיין. רעדוצירט די פענסיעס פון פאר דער מלחמה כמעט 75%..... נאוואדווארסקי און אנדערע אנטיסעמיטישע אדוואקאטן זיצן צוליב יידן. — גערופן זיי און געפרעגט זייער באציונג צו יידן געענטפערט, אז די פראגע איצט נישט אקטועל. יעדער אדוואקאט דארף פאר יעדער געריכטס פארהאנדלונג דערקלערן, אז ער איז נישט פון נישט־ארישער אפשטאמונג. פלאווסקי, רעקטאר פון קראקע געוויזן די טיר סטודניצקין ביים וועלן שאפן א רעגירונג אין פוילן. — געזען אן ערשטן מאי אויפרוף פון די רויטע. — קעניג כריסטיאן שטייט אויף זעט ער יידן מיט בינדעס רייניקן שניי — הערוווסט זיך דערפון, אז זיי זיינען אין דענעמארק.

4/V. חושך צוליב דער מפלה אין נארוועגיע. די שטימונג געפאלן. — אין זגיערזש געהייסן באצאלן דער קהלה פארן בענזין, וואס אונטערגעצונדן די שול. — לעשנא 52 זיך איינגעשפארט, מיר ווילן נישט געבן געלט פאר פארווקע. די טאכטער פון בעל־הבית געגאנגען צו פארווקע. —— נאלעווקי 23 באצאלט 7 טויזנט זל. — ריזיקע סומע באצאלט. — געזעץ און לעבן — פארבאט פון פארקויפן ברויט און אין אלע פענצטער ליגט ברויט צו 23 זל. דאס זעלבע מיט די פעסטע פרייזן, וועלכע ווערן נישט געהאלטן. — זעקסטער מאי — געהייסן קומען דעם סעקציייני, וואס האט שטאט 52 יידישע ארבעטער געבראכט 38 אי; גענומען באשטעטיגונג פאר אלע. געהייסן קומען דעם סעקציייני מיט 15 און מיטנעמען צוויי ביימשן.

טענות הלמאי עס ארבעטן נאר ארעמע יידן, רייכע באקומען באשטעטיקונגען און דרייען זיך ארוים.

די שטאטישע פאפירן שטייען גוט — די מלוכהשע שלעכט. — יידישע פרויען אין קראקע טארן נישט טראגן קיין אנדולירטע האר, קורצע ארבל און הויכע קנאפל. א פאראָרדענונג פון דער מאכט. — די יידישע ראטמיטגלידער זיינען געשלאגן געווארן.

אין לובלין זיינען פארגעקומען ישיבות פון איבער 2000 מענטשן. — דעם דריטן מאי דריי הונדערט נהרגו. — „ייד קום ארבעטן, ארבעט מאכט דאס לעבן זיס!” — „איך בין נישט קיין נאשער”. ——

ארויסגענומען אלע יידן פון גערטנערס רעסטאראן צו ארבעט. — אין גאס קיינעם נישט געטשעפעט — ארומגערינגלט דעם קערצעלאק[75] און אלעמען גענומען צו ארבעט. דאס זעלבע פון טראמווייען צוגענומען ביי די קריסטנס צו פאר קילא קעז. די מילך און פוטער, פארהאלטן אויף אלע וועגן און צוגענומען דאס זעלבע. — געהערט, אז דורך די פלאקן ווערן צוזאמענגעשטעלט רשימות פון פערזאנען, וואס ארבעטן מיט און דינען.

זיבעטער מאי. איינגעשבנט קאמיסארן. — פוילישע יונגעליט פון 15 ביז 25 באהאלטן זיך אוים אין די וווינונגען. — אין קראקע הערשט א גרעסערע מורא ווי אין ווארשע. מענטשן האבן מורא א ווארט ארויסצורעדן. — קאפע גערטנער היינט אן ארישע. עס קומען לויטער יידן. די קעלנערקעס יידישקעס מוזן מאכן אן אנשטעל פון פאלקעס. נישט געענטפערט מיר אויף מיין פראגע אויף יידיש.

אכטער מאי. שווידערלעכער טאג. פון אלע גאסן האט מען אין די נאכמיטאג שעהן געכאפט פאלאקן. יידן האט מען לעגיטימירט, צי זיינען נישט קיין קריסטן. פארהאלטן טראמווייען און ארויסגעשלעפט אלעמען אויפן פאוויאק, פון דאנען זאגט מען קיין פרייסן. עס זיינען געפארן צענדליקער אויטאס קיין דזשעלנע. אלע יידישע פריזירער גענומען צום שערן פון די איינגעשבנטע. נישט בלויז יונגע געכאפט, נאר אויך דערוואקסענע איבער 40.

[9—28 מאי 1940]

ניינטער מאי. בשעת די אבלאוועס פון די פאלאקן (היינט ווידער פארגעקומען אויף נאוושוויאט) האט מען פארהאלטן צוויי און זיבציק יידן, אויף דזשעלנע[76] איינגעשבנט. פוילישע שומרים נעמען ביי די ראד נאטקעס צו 5 גראשן פון אן איי, ווייל זיי מוזן אויך לעבן (די פרייז פון אן איי 70 גראשן). — אין לובלין מוזן די יידן אראפנעמען די היט פאר די אשכנזישע שומרים. דער וויציגער בריוו וועגן דעם מצב אין ווין וועגן דער קאזע, א שאד וואס איר זייט נישט דא, ווייל איר וואלט זיך

---

[75] האנדלס-פלאץ אין ווארשע.

[76] אין פאוויאק. (תפיסה).

איבערצייגט וועגן דעם אמת וועגן דער קאַזוע. — מען פאַרשטייט נישט דעם זין פון די מויערן, וועלכע דעקן זיך מיטן געטאָ. מען האָט מורא, אַז אין מאָמענט פון ארויסגיין, זאָל מען נישט אונטערצינדן דאָס געטאָ. פון מאַגיסטראַט פאַרגעלייגט פאַר כאַבאַר איבערצורוקן די מויערן אויף רימאַרסקאַ לויטן ווונטש פון די סוחרים. — שמעתי אשכנזי אחד בא ליהודי בלאָדזש. אויפגעוועקט אים ואמר בא ונלכו לבער (לעשן) מהבית המדרש בלאָדזש. הלכו אבל געוועזן פאַרבאָטן צו דערנענטערן זיך.[77] געהערט, אַז בשעת כאַפּן פּאַלאַקן, האָט מען אַ טייל יידן מיט ארישן אויסזען געהיים, רעדן ייִדיש אַלס באַווייז. — אין אַ פּליטים־פּונקט איז משוגע געוואָרן אַ קינד פון 8 יאָר. געשריגן איך וויל גנבענען, איך וויל רויבן, איך וויל עסן, איך וויל זיין אַ אשכנז. פאַר הונגער איז אים דער־עסן געוואָרן צו זיין אַ ייד. — געהערט, אַז אשכנזים זיינען אַריין אין דער קירך אויף גזשיבאָוו. דער גלח האָט באַרויקט דעם עולם, אָבער עס איז געוואָרן אַ גרויסע פּאַניק, דאָס זעלבע איז פּאַרגעקומען מיט עטלעכע טעג צוריק אין דער קירך פון דריי קרייצן, פון וועלכער מען האָט גע־כאַפּט צו דער אַרבעט. אין אַ פּאַוושעכנער שול גענומען אַלע קינדער און ביי זיי צוואַנגסווייזע געצויגן בלוט. — געהערט וועגן דעם, אַז די אשכנ־זים אין אשכנז האָבן זיך געלאָזט אויסשטעלן באַשטעטיקונגען פון זייטע באַציונגען צו קריגס־געפאַנגענע, איינגעניית עס אין די שינעלן פאַר דער צוקונפט.

דרייצענטער מאי. געהערט וועגן דעם, אַז אויפן טעאַטער פּלאַץ מאַרשאַלקאָווסקאַ א. א. האָבן זיינע געהייסן די יידן טאַנצן, די אָרעמיקע פּאָלאַקן, וואָס האָבן געלאַכט האָט מען אַריינגענומען אין געשלעג. — היינט אַ נייע מאָדע. מען הייסט יידן אַראָפּנעמען די היטלעך, מען וואַרפט אַראָפּ די היט. — געהערט, אַז די מויערן (פראַנקס ליניע) בויט מען אויך אויף נאָוואָרשוויאַט דאָס זעלבע האָבן פאַר אַ ציל אויפצוהאַלטן אין פאַל פון שטראָסן־אָנפאַלן.

האַראַוויץ קומט אויף יענע וועלט, זעט ער אין גן־עדן קריסטוסן — „הא, וואָס טוט דאָ אַ ייד אָן אַן אַרמבאַנד". „לאָז צורו — ענטפערט אים דער היליקער פּעטער — דאָס איז דער זון פון בעל־הבית".

---

[77] עס רעדט זיך דאָ וועגן די שולן אויף קאָשטשושקאָ- און וואָלבראָמער גאַס, וואָס די היטלעריסטן האָבן אונטערגעצונדן אין נאָוועמבער 1939 און פאַר־געשטעלט דאָס ווי אַ בלומרושטע שטראָף מצד די פּאָלאַקן דערפאַר, וואָס יידן זאָלן האָבן צעשטערט דעם דענקמאָל פון קאָשטשושקאָ אויפן פּלאַץ וואָלנאָשטשי. דאָס איז געווען איינע פון די צאָלרייכע פּראָוואָקאַציעס פון די אָקופּאַנטן.

זעכצנטער מאי. די נצחונות אויפן מערב פראָנט האָבן אַרויסגערופן א שטאַרקן איינדרוק. א שרעקלעכע מרה שחורה האָט באַהערשט דעם עולם. איך קען א ד"רין, וואָס האָט זיך צוגעגרייט א פלעשל סם אויסצוטרינקען אין פאַל פון נצחון. דער עולם טייטשט אויס דעם נצחון מיט דעם פאַקט, אַז אַעראָפּלאַנען, וואָס פאַלן אַראָפּ ווערן פאַרוואַנדלט אין טאַנקס; אַנדערע דערציילן, אַז זיי שיסן א באָמבע פון געדיכטער לופט, וואָס רינגלט אַרום די לופט דעסאַנטן, אַזוי אַז זיי זיינען ווי מלאכים, וועלכע עס הירט נישט קיין שום קויל. געהערט וועגן א תקיפה אין וולאָדאַווע, וואָס באַשטייערט א יחיד, וואָס פאַרמאָגט א צוואַנציק טויזנט גילדן מיט טויזנט גילדן א חודש און די וואָס הערן נישט, ווערן איינגעזעצט אין תפיסה. אויף דער פראַגע, וואָס זאָל מען טאָן, אַז ער האָט נישט, געענטפערט — טאָ וועט ער פון אונדז באַקומען אונטערשטיצונג. — געהערט, אַז אין ראַדעם איז ביי דער קהלה איינגעאָרדנט געוואָרן א בוררות־געריכט, צו וועלכן עס ווענדן זיך יידן, שטאָט אין מלוכהשע געריכטן. בוררים קענען זיין יידן עלטעסטע, דער סעקרעטאַר קען זיין יוריסט. די הכנסות דעקן די אויסגאַבן ווי אויך א געוויסע הכנסה פאַר דער קהלה. געהערט, אַז פוילישע פריצים האָבן זיך געוואַנדן וועגן אַרבעטס־הענט, דאָס איז א וויכטיק פּראָבלעם, ווייל אויב יידן וועלן גיין אַרבעטן, וועט מען אַרויסשיקן גרעסערע מאַסן פּאָלאַקן צו אַרבעט אין פּרייסן.

אינהאַלט פון א בריוו: דער פעטער בשר קומט נישט אַריין צו אונדז דאָס זעלבע מיטן שכן חמאה... יידישע אונטערנעמונגען אין וואַרשע באַקומען פון אַרבעטס־אַמט אַן אויפפאָדערונג אָפּצוזאָגן יידישע אַנגעשטעלטע און אויף זייער אָרט נעמען אשכנזים, אָדער פּאָלאַקן.

דעם איין און צוואַנציקסטן מאַי. אָנגעקומען א טרויעריקע ידיעה, אַז אין קראָקע האָט מען געהייסן די יידן פאַרלאָזן די שטאָט ביזן 15 אויגוסט. די, וואָס וועלן פרייוויליק פאַרלאָזן די שטאָט וועלן קאָנען אַלץ מיט זיך מיטנעמען. עס דאַרפן אַרויספאָרן צו 5000 א חודש. עס קען בלייבן בלויז 10.000. אָנגעקומען א ידיעה פון שלעזיע, אַז דאָרט איז ווידער אַקטועל דער גירוש פון הונדערט פערציק טויזנט יידן. — אין דער קהלה האָט מען יענע וואָך געגעבן צוואַנציק שמיץ דעם לייטער פון דעם אַרבעטסבאַטאַליאָן. אדוו. גאָלדפייל, דערפאַר ווייל ער האָט נישט צוגעשטעלט די אַנטשפּרעכנדע צאָל אַרבעטער. — געהערט אַז צוויי יידן געקומען אין קהלה און געוויזן ברוין און בלוי צייכנס אויפן קערפער, געשלאָגן בשעת די אַרבעט אין די דינאַסן. — אין קהלה רעדט מען וועגן

באשטייען די ברויט־קארטן מיט צוויי זל. דאָס וועט אָנרירן קודם כל די אָרעמסטע, וועלכע וועלן נישט זיין אום שטאנד אויסצוקויפן די ברויט־קארטן. מען האָט לעצטנס פארקלענערט די ברויט־ראציע פון די יידן אויף א העלפט, פון 500 אויף 200 גראם, בשעת די קריסטן באַקומען 570 גראם. די יידן באַקומען נישט צוקער, בשעת די קריסטן באַקומען יע. — דער דאָלאר איז לעצטנס געפאלן, ער האלט איבער 90 זל. אין רוסלאנד 60 זל. — אין טאָמאשאָוו מאזאָוויעצקי טאָרן די יידן לענגער נישט גיין אין שטאָט ווי פון 8 ביז 12 פארמיטאָג. די סיבה, כדי די אשכנזים, וואָס גייען אויפן פּראָנט, זאָלן נישט מוזן זען קיין יידן. — אין טשענסטאָכאָוו ארבעטן טויזנטער יידן אויסער דער שטאָט. בלויז איין מאָל אין וואָך מעגן זיי קומען אין שטאָט אויף אָפּרו, זיי באַקומען דערפאר עסן. — דאָס פארמויערן פשעיאַזד — נאָוואָליפּיע האָט געשאפן אן אוממעגלעכע לאגע אויף קארמעליצקא. דאָרט איז שרעקלעך ענג, א ריזיקע באוועגונג. — די פערמע ביי טשענסטאָכאָוו איז צוגענומען געוואָרן און פארוואנדלט געוואָרן אין א ספּאָרט־פּלאַץ.

— געהערט, אז צוגענומען ביי א יידענע סחורה, נאָכגעלאָפן איבערן גאס און געשריגן בקול רם „גנב". — געהערט וועגן א יינגל ביי וועלכן מען האָט צוגענומען די סחורה, אָנגעכאפּט ביי דער האנט און געשריגן. — אין א געוועלב מיט לעמפּלעך איינער באהאלטן אין קעשענע 2 לעמפּלעך אריינגעשטעקט, די יידענע אריינגעשטעלט די האנט אין קעשענע און געזאָגט: „ביי אונדז שטאָלט מען נישט, אין אונדזער לאנד איז אנדערש". — געהערט, אז אין קראָקע פירט די יידישע קהלה אונטערהאנדלונגען און אז מען איז שוין מסכים, אז הדייסיק טויזנט זאָלן פארבלייבן דאָרט. מען זאָגט, אז שולדיק איז די קהלה, ווייל זי האָט בסדר געּרעדט וועגן די צו גרויסע צאָל פּליטים אין קראָקע. — מען כאפּט יידן צו ארבעט קיין מאלקין צו גראָבן דאָרט אָקאָפּעס.

געהערט היינט דעם זיבן און צוואנציקסטן פאָלגענדע מעשה: אויף שווייענטאָיערסקא 11 געדארפט אויפשטעלן א מויער, האָט מען געננתנט, האָט מען אָפּגערוקט אויף דרייצן, דאָרט געננתנט און ווייטער אָפּגערוקט. דאָס זעלבע טוט מען אין אנדערע געגענטן ווי למשל: נאלעווקי, נאָוואָליפּקי, ווו ביז היינט נישט דאָ קיין מויער. ווייל געננתנט. — א הויז אויף מוראנאָווסקא געווען 15 פאלן פון טיפוס, דאָס הויז ווערט נישט פארמאכט, ווייל מען נתנט דעם דאָקטאָר א חודש 800 זל. ווען די מלחמה וואָלט דויערן אזוי לאנג ווי לאנג די יידן קאָנען אויסהאלטן,

וואָלט געווען שלעכט, ווייל די יידן קאָנען אויסהאַלטן לענגער ווי די מלחמה קען דויערן.

28 מאַי. געהערט זייער טרויעריקע ידיעות פון לאָדזש, דאָרט איז מען בלויז אויף ברויט און וואַסער. מען קען נישט אַרויספאָרן. פאַר פאַרלאָזן דאָס געטאָ דראָט טויט־שטראָף. די ילדים פון רקים [רומקאָוור סקים] גימנאַזיע פון 7־טן און 8־טן קלאַס נעמען צו אַרבעט פון דער שול. — געטראָפן אויף געגנשיע, אַז מען האָט צעשלאָגן אַ פאָלקס־אַשכנז, איינגעזשבנט עמליכע ציגנדליקער יידן. — אין לאָדזש שמוגלט מען זיך אַרויס פון שטאָט אויף אַזאַ אופן, אַז מען טראָגט אַרויס אין דער מיטה. די יידן מעגן באַגלייטן ביז צו די טויערן פון געטאָ. — שרעקלעכע באַדינגונגען אין לאָדזש. לאַנגע רייען ביי די קלאָזעטן, ענגשאַפט, מען לאָזט נישט צו קיין פעקלעך, נאָר בריוו. דאָס אַריבערפירן[78] פון די מענטשן קאָסט אַ 1.000 און מער זל. עס שטאַרבן אַ טאָג 60 יידן. עס וווינען נאָך אין לאָדזש צוויי הונדערט טויזנט. — עס זיינען נאָך דאָ יידן אין קאַליש, די וואָס זיינען געבליבן אין די האַלעס.

[25—28.VIII.1940]

פינף און צוואַנציקסטן אויגוסט. צוויי שנוים... געוואָרן אין ווין אַן אַנטיסעמיטי[79] צוליב דעם, ווייל דער יידישער פאַבריקאַנט ביי וועלכן ער האָט אויף ראַטעס געקויפט צוויי קינאָ אַפּאַראַטן (וואַנדערנדיקע) און זיי פאַרלוירן, ווייל בשעתן קריזיס אין יאָר 1923 נישט געקענט באַצאָלן די ראַטע. דער הונגער ביי אים געוואָרן זייער גרויס. ער פלעגט דאָס ברויט באַהאַלטן זייער הויך אויף דער שאַפע. איין יינגל אויף אַ וונדערבאַרן אופן אַרויפגעקראָכן אויף דער שאַפע און דאָרט גענומען ברויט. דאָס קאָן ער נישט פאַרגעסן די יידן. דערמאָלט אַריין אין דער פּאַרטיי. איצט באַקענט זיך מיט דער פירמע אין גראָכוו, דאָרט קענען געלערנטע יידן. פול מיט אנטציקונג פאַר אַרבעט. דאָרט פילט ער זיך גוט. דאָרט

---

[78] פון לאָדזש קיין וואַרשע.

[79] מעגלעך, אַז רינגעלבלום מיינט דאָ כאַלענבאַכן, וואָס איז געווען רעפּערענט פאַר לאַנדווירטשאַפט אין וואַרשע. געווען באַקאַנט פון זיין גוטער באַציונג צו דער יידישער פירמע אין גראָכאָוו.

אין דער אינציקער פונקט וווּ ער האָט פאַרטעגינן. ער קען די חברה ביי די נעמען.

שרעמף[80] געקומען קיין גראַבאָוו. ער פאָרט באַזונדער און דער יידישער דאָקטאָר, וואָס באַגלייט אים פאָרט אויך באַזונדער, ער רעדט נישט צו יידן, נאָר ווייזט מיטן פינגער, מען זאָל אויפהויבן דעם טאָפּ צו זען, צי איז דער טאָפּ פון היינטן ריין.

פון לאָדזש באַקומען א ידיעה, אז מעריך זאָל ווערן דער אויבער־האַר איבער דער לאָדזשער געטאָ. — געהערט, אז אין קראָקע קויפט מען זיך אויס פון גירוש. מען באַצאָלט אין דער קהלה שיינע טויזנטער, אלפאָנסן און ענלעכע טיפּן בלייבן, אויסער בעל־מלאכות א. א. — עס איז אין א אומלעגאַלן ענדעקישן בלעטל געווען געשריבן, אז יידן ווערן פּריווילעגירט. יידן שלאָגט מען (ביטש), פּאָלאַקן שיסט מען (זאַביטש), יידן כאַפּט מען, פּאָלאַקן פאַרשיקט מען. מיר גראַטולירן אייך אייערע נייע פאַרבינדעטע. (יידן פון קראָקע האָט מען אַרויסגעשיקט אין משך פון עטלעכע וואָכן, פּאָלאַקן אין משך פון עטלעכע שעה).

געהערט, אז מען האָט נאָכן איינעמען פויזן באַזייטיקט יידן פון דאָרט, האָט די פּוילישע באַפעלקערונג באַגלייט באַזונדערס די זקנים מיט טרערן אין די אויגן. אין לאָדזש פאַרקערט האָט מען בשעת טרייבן אין געטאָ נישט געזען קיין שום מיטלייד פון דער פּוילישער באַפעלקערונג.[81] עס מערן זיך אלץ די פאַלן פון שלאָגן פאַר נישט אראָפּנעמען די היט פאַר מונדירטע. ביים פּאַלאַץ בלאַנק פאַרהאַלט מען יידן און מען הייסט זיי מאַכן עטלעכע צענדליק פּשיסיאַדעס, איינעם ווידער געהייסן שפּרינגען הונדערט מאָל איבער דעם קאַזיאַל.

אין די לעצטע טעג (אכט און צוואַנציקסטער אויגוסט) אויסווייזונגען אין משך פון א האַלבער שעה פון די פּוילישע גאַסן (ווילטשע, קאַראָלקאָווא א. א.) — צוגענומען נעכטן ביי דאָראָשקאַזשעס די ליצענצן־מעלדונג פון דער קהלה, אז אלע פון 18 ביז 35 מוזן זיין גרייט צו די אַרבעטסלאַגערן, יעדע מינוט קענען זיי באַקומען אן אויפפאָדערונג צו מעלדן זיך. די מענטשן ווערן געפּאַרשט דורך דער דאָקטוירים־קאָ־

---

[80] דר. שרעמף, לייטער פון דער אָפּטיילונג „געזונטהייטסוועזן און געזונט־הייט פּאָליציי" ביים שטאָטפּרעזידענט אין וואַרשע.

[81] די סיבה פון דער שלעכטער באַציונג צו יידן דאַרף מען קודם כל זוכן אין באַפעלקערונגס־צוזאַמענשטעל פון לאָדזש. א גאַר גרויסן פּראָצענט האָבן געבילדעט פאָלקס־דייטשן סרוב פּאָלאַקן וועגן געוואָרן אַרויסגעטריבן פון דער שטאָט.

מיסיע. פון סאַכאַטשעוו געבראַכט 143 יידן, נאָר אָנגענומען 100, די איבעריקע שוואַכע. — א מוטער פון א נהרג פון יאַנואַר געשלאָגן אין אשכנז אין גאַס און געסמט זיך... מען פאַרציילט, אַז פערציק טויזנט יידן ארבעטן אין פאַבריקן של מלחמה. יידן מעגן קויפן צווישן 4-5. א גדול פון רעקלאַמע[82] זאָל האָבן געזאָגט, אַז אויב יענע וועלן געווינען, וועט די יידן־פראַגע זיין געליזט אין 3 חדשים, אויב פאַרשפּילן — אין איין שעה.

[6—9.IX.1940]

געהערט אין חודש סעפּטעמבער בילדער וויאַזוי עמך לאָזט זיך נישט בויגן, נאָר וואַרט אויף זיינע פּאָזיציעס. אויף וויעלאָפּאָליע האָט מען ערלויבט אויפשטעלן צוריק די האַלעס סיי יידן און קריסטן. די לעצטע זיינען אָבער נישט געווען צופרידן דערפון, וואָס א טייל האַלעס איז געווען אין פּראַנט. זיי האָבן דעריבער אָפּגעשטופּט די יידן אויף הינטן, אָבער איינגיכן האָט זיך דער גאַנצער האַנדל אריבערגעטראָגן אויף הינטן. און 120 קריסטלעכע קראָמען זיינען פאַרמאַכט געוואָרן. יענע האָבן אָנגעהויבן נעמען נקמה. אָבער די יידן געפאַלן אויף א המצאה, געדונגען א שומר־אשכנז, וואָס באַקומט 150 זל. שכירות און קומט צוויי מאָל אין טאָג. ערשט איצט שלום ושלוה.

ווי אַזוי יידן האַנדלען דאָרט מיט מאַנופאַקטור: דער לאָדן איז א האַלב ליידיקער, אין שכנות שטייען צוויי שותפים, וואָס האַלטן אונטער דער פּאָלע סחורה. ווען עס קומט א קונה, דערנענטערט ער זיך.

דער יידישער עולם אַרבעט איצט אין שטובן. מען אַרבעט אויס ווייניקער, אָבער מען פאַרדינט מערער. למשל ביים אויסאַרבעטן א סוועטער, פאַרדינט מען א 30 זל. די שטימונג איז לעצטנס א בעסערע. דער יידישער עולם גלויבט, אַז צוליב די לעצטע [באָמבאַרדירונגען] פון אשכנזישע שטעט וועט אין 2-3 חדשים די מלחמה זיך ענדיקן. מען חזרט כסדר איבער די מעשה וועגן נייע שלום פאָרשלאָגן דורך דער פאַרמיטלונג פון שוועדן, פויפּסט א. א.

פון די אַרבעטסלאַגערן קען מען זיך אָפיציעל אויסקויפן פאַר 10-25 זל. אויף באַקליידונג פאַר א אָרעמען, פּאַקטיש נייען בלויז אָרער

[82] געבעלס (?)

מע. מען זאגט, אז ביי א מאכער קאסט דאס ביליקער. די גרויסן טרויעריקע פון די לאגערן, אם ערגסטן אין בעלזשיץ. פיזיאלאגישע באדערפענישן ווערן רעגולירט מיט א זייגער. יעדע שעה קענען 12 מענטשן ארויסגיין. געוועז פאלן פון שיסן פון שוואכע. געשען מיט אן אלטן איבער 60 יאריקן זקן. פון 600 זיינען אין יוזעפוו 400 קראנק געווארן אויף טשערוואנקע. קראנקערהייט זיי אוועקגעשיקט. יונגע בחורים פון 13-14 יאר ווערן צוריקגעשיקט אן פאפירן, אן א בילעט אויפן וועג. זיי גייען צו פוס ביז צו דער נאענטסטער קהלה. עס זיינען נישטא קיין געהעריקע צאל בעקעריען. עס פעלט קידוש־געשיר, קעסלען, עס קומט אויס צו עסן זייער שפעט ווייל די ריי א לאנגע. דאס עסן איז שוין קאלט און נישט אלע באוויזן צו עסן. עס מאכן דערביי די אשכנזישע שומרים ריזיקע געשעפטן, ווייל זיי באקומען דאך געלט פאר דער ארבעט. די שרעקלעכע גרויסן פון די לאגערן האבן גורם געווען, אז די איינבארופענע מעלדן זיך נישט. עס איז חוץ־ריבער שוין פארגעקומען א פאל פון כאפן 63 יידן אויף פראגע, פון וועלכע 13 זיינען דורך דער מעדיצינישער קאמיסיע אנערקענט געווארן פאר טויגלעכע. אזוי ווי אין די ערשטע טעג האט מען גענומען בלויז בחורים, זיינען לעצטנס פארגעקומען אסך חתונות.

לעצטנס געהערט, אז עס זיינען פאראן איבער 600 הונדערט מניינים אויף די הייף. — געקומען היינט דעם 6 סעפט. רומקאווסקי פון לאדזש, ווו מען רופט אים קרול חיים, א זקן פון 70 יאר, א מענטש מיט אויסערגעוויינלעכע אמביציעס און אביסל א צעדרייטער. ער האט פארציילט נסים וועגן געטא. עס איז דארט א יידישע מלוכה מיט 400 פאליציי, מיט 3 תפיסות. ער האט אן אויסערן־מיניסטעריום און אלע אנדערע מיניסטעריומס. אויף דער פראגע: פארוואס אויב עס איז אזוי גוט, איז אזוי שלעכט, פארוואס אזוי גרויס די שטערבלעכקייט, האט ער נישט געענטפערט. ער באטראכט זיך פאר א גאט־געזאלבטן.

געהערט וועגן דעם בארימטן שולץ אויף די דינאסן. געהייסן א ייד אויסצוקלייבן זיך איינעם פון די שטעקנס, וואס האבן דארט געהאנגען און דערנאך אים געשלאגן, אבער מיט א גראבערן שטעקן. מען ריינט דארט אויטאס און פירט איבער בענזין, ער פארט מיט אן אפענעם אויטא און כאפט צו 2 יידן, יעדער ווערט מכבד מיט א שטעקן. ווען די קהלה אים פארגעלייגט, אז זי וועט אים געבן יעדן טאג מענטשן, געענטפערט, אז עס געפעלן אים נישט די אפגעריסענע יידן, נאר ער זוכט דווקא גוט געקליידעטע. איבריקנס קען ער זיך נישט אפזאגן פון פארגעניגן פון כאפן יידן. אין אטוואצק געכאפט יידן צו די ארבעטסלאגערן,

א גרעסערע צאָל אנטלאָפן, איבער צען באַצאָלט מיטן לעבן. — עס מערן זיך לעצטנס דאָס באַזייטיקן יידן פון דירות פון איינצעלנע הייזער. מען גיט א האַלבע שעה צייט צום אַרויסטראָגן די זאכן. אזוי איך ווינונג געהייסן אין דער האַלבער שעה איבערציען דאָס בעטגעוואַנט שטאָט צו פּאַקן זיך. די מעבל און בעטגעוואַנט טײלמאָל מוזן בלייבן. מען מאַכט שוין דערביי געשעפטן, ווייל מען קומט אפילו אין יידישן קוואַרטאַל און מען הייסט זיך כלומרשט אַרויסציען. פאַרן פרייז פון געלד לאָזט מען בלייבן אין די וווינונגען. יידן זיצן דאָרט פּאַרפּאַקט. דאָס שאַפט זייער א שלעכטע שטימונג אין גאַס. — געהערט, אז אין א שטעטל האָט מען צונויפגענומען אלע האָרבן און נהרגו. יידן גייען אַלץ זעלטענער אין לאַנגע קאַפּאָטעס. — עס מערן זיך אויסווורפן. געקומען צו א סוחר, איינגעשבנט, אין פאַר טעג געקומען יידישע מעקלערס און באַפרייט פאַר עטלעכע טויזנט זל.

דער ערשטער סעפּט. אדורך רויק. די פּאָלאַקן האָבן אַרויסגעגעבן אומלעגאַלע אויפרופן. פּ. פּ. ס. האָט געפאָדערט א צוויי שעהדיקן שטרייק דורך זיצן אין דער היים. אין די פּויליש גאַסן כמעט קיינער נישט געווען, אויף די גאַסן געווען פּוסט. אין די יידישע א קליינע באַוועגונג. אויף לעשנא זיינען אדורכגעגאַנגען עטלעכע צענדליק פּוילישע יונגע לייט אין די קלאַפּעס געהאַט פון איין זייט: א ווייס רויטן זשעטאָן, אויף דער צווייטער זייט אָן אויפשריפט „ניעך זשיע פּאָלסקא“. ווען עס איז דורכגעפאָרן אַן אויטאָ, אויפגעהויבן די קאָלנערס און פאַרדעקט די קלאַפּעס.

די אַפּערע מיט די אַרבעטסלאַגערן קלערט זיך אַלץ מער אויף. עס ווייזט זיך אַרויס, אז די אַשכנזישע פירמע, וואָס האָט זיך אונטערגענומען די אַרבעטן, באַקומט 2 זל. א טאָג פאַר א פּערזאָן און זי דאַרף בלויז אויף עסן געבן 1,08 א טאָג. זי מאַכט אָפּשפּאָרונגען אויפן חשבון פון די אַרבעטנדיקע.

די קהלה האָט שוין באַקומען איבער צוויי הונדערט טויזנט אויסקויפגעלט פאַר די אַרבעטסלאַגערן און זי באַזאָרגט זיי מיט מלבושים, קאָצן א. ד. גל. א צווייטע מעשה איז דאָס כאַפּן צו דער אַרבעט (דעם 7. 8. 9. סעפּט.) אין וואַרשע און איינזעצן אויף נאַכט אין פּאַוויאַק. דאָס דערקלערט זיך דערמיט, וואָס לויט דער לעצטנס אַרויסגעגעבענער פאַראָרדענונג טאָר מען נישט באַשעפטיקן יידן אָן געצאָלט ביי צוואַנגסאַרבעט. דאָס געזעץ זאָגט אָבער נישט, אז איינגעשבנטע טאָרן נישט באַשעפטיקט ווערן. 1.200 שניידער זיצן היינט אין פּאַוויאַק, וואָס אַר־

בעטן בייטאָג. דאָס טוען גאַלעען, ס.ס. און ענלעכע, וואָס היטן נישט אָפּ די פאַראָרדענונג פון גענעראַל־גובערנאַטאָר. — מען זאָגט א וויץ: עס זיינען אָנגעקומען טויזנטער העמערלעך פון אמעריקע, כדי מען זאָל זיי אויסשלאָגן לאָנדאָן פון קאָפּ. — אין אָטוואָצק האָט מען יענע וואָך געכאפּט ייִדן אין די ארבעטסלאגערן) אין איניקע ווילעס זיינען ייִדן אנטלאָפן, נהרגו 6, 18 פארוווּנדעט. איינער אין דער שאפּע דורך דער וואנט. — געהערט פון איינעם וואָס געקומען, אז אין שטעטל בזשעזשין האָט מען אלע ייִדן פון 18 ביז 60 יאָר גענומען צו דער ארבעט. — אינטערעסאנטע פאקטן פון דער קאָמיסארישער הערשאפט אין א טייל הייזער. א טייל פארווענדעט דאָס גאנצע איינגעקאסירטע געלט פון דירה־געלט אויף טייערע, אומנויטיקע רעמאָנטן, כדי נישט דארפן גאָרנישט איינצאָלן אין דער אשכנזישער קאסע. דאָס ווערט געטון צוליב פאטריאָטישע טעמים. אנדערע ווילן רואינירן די ייִדן. דעריבער צאָלן זיי נישט קיין שטייערן, נישט אין די בענק, די היפּאָטעק, כדי צו דערפירן צו א רוין ייִדיש פארמעגן. די איינציקע טובה, די בעלי־בתים צאָלן נישט קיין דירה־געלד. ייִדישע בעלי־מלאכות אָפּגעשאפט אין די הייזער, דאָס זעלבע מיט זשאָנצעס.

געהערט פון א פערזאָן, וואָס געווען אין לאָדזש אָנהויב יולי אין געטאָ זיינען אָפּגעשאפן געוואָרן די נעמען פון די גאסן, נאָר געבליבן די נומערן, כדי עס זאָל נאָך מער מאכן דעם איינדרוק פון א לאגער[83]. די פּאָסט איז אָפּגעשאפן געוואָרן צוליב פאָלגענדן: עס פלעגן אָנקומען אסך פּעקלעך מיט לעבנסמיטל. רומקאָווסקי פלעגט א טייל צונעמען פאַרן שפּיטאָל, קינדער־גערטנער, א. א. די בעאמטע פון פּאָסט איז נאָבגעמאָן. האָט מען זיי געפּאקט און דערשאָסן. דערנאָך אָפּגעשאפן די פּאָסט. דאָס איז אן אומגליק פאר דער באפעלקערונג. רומקאָווסקי האָט גערעכנט, אז מען גיט צופיל אויס אויף ציימונגען, האָט ער צוליב שפּאַרזאמקייט פארבאָטן צו פארקויפן ציימונגען. האָט מען פאר א געשמוגלטער געצאָלט שטאָט 30 פּעניק — 3 מארק, די מעשה מיט די חיים־וועקסעס[84] איז זיין איינפאל. ער האָט ארום זיך 2 שומרים אשכנזישע מיט בענדלעך, וואָס היטן אים, אזוי פארהאסט....

---

[83] די ידיעה נישט קיין ריכטיקע, מ׳האָט דווקא איינגעפירט דייטשע נעמען שטאָט די פריערדיקע פּוילישע, עס זענען אויך געווען פּלענער פון נומערירן די גאסן.

[84] געלט־באַנקנאָטן, ארויסגעגעבן אין לאָדזשער געטאָ מיט רומקאָווסקיס אונטערשריפט.

[24—29/IX.1940]

...... די שפּיל. אין אַ געווייסן בנין וווּ עס אַרבעטן ייִדן זוכט מען אויס פון טעלעפאָן־בוך אַדרעסן פון ייִדישע אינטעליגענטן. מען קומט אַריין אין דער וווינונג, מען האַלט אַ גאַנצן טאָג און ביינאַכט לאָזט מען אָפּ. דאָס אַלץ איז כדי צו וואַרפן אַביסל שרעק. מען שלאָגט פאַר גריסן: „איך בין נישט דיינער אַ באַקאַנטער". מען שלאָגט פאַר נישט גריסן. אַמאָל טרעפט עס מיט דער זעלבער פּערזאָן. — די פרומע ייִדן גלויבן, אַז די מלחמה וועט זיך נאָך דעם חודש ענדיקן. די מאָס איז שוין פול. מען פאַררופט זיך אויף פאַרשיידענע גמטריות.

היינט דעם 24 סעפּט. האָט זיך איבערן שטאָט פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אין צוזאַמענהאַנג מיט ריבענטראָפּס באַזוך אין רוים, אַז עס איז דער־קלערט געוואָרן אַ וואָפנשטילשטאַנד. אַנדערע ווידער פאַרציילן וועגן אַרויספאָר פון האָראָוויצן קיין ספרד און וועגן אַ ממלא מקום אויף זיין אָרט. מיט איין וואָרט די פאַנטאַזיע אַרבעט. — געהערט וועגן אַ מעשה מיט עטלעכע וואָכן אויף קאַרמעליצקאַ: אַדורכגעפאָרן אַן אויטאָ, אַרויס־געשפּרונגען אַ חברה־מאַן, אָנגעכאַפּט אַ יהודי ביי די האָר, אַריינגע־שלעפּט אין וואָגן, 3 מענטשן אכזריותדיק געשלאָגן און אַרויסגעוואָרפן אויפן גאַס. די איינציקע הילף איז אין אַזאַ מאָמענט: אַלגעמיינער געוו־שריי פון עולם. — זייט דעם 23־טן סעפּטעמבער איז די ייִדן פאַרווערט צו פאָרן מיטן טראַמוויי 9. די סיבה מסתמא, וואָס עס פאָרן אסך אנשי־חיל.

רומקאָווסקי איז געקומען נעמען קיין לאָדזש ייִדישע דאָקטוירים. עס פילט זיך דאָרט אַ גרויסער מאַנגל. עס זיינען דאָרט סך־הכל פאַראַן אַ 30: בשעת עס איז נויטיק אַ 200. זיי שאַרן דאָרט געלד.

געהערט, אַז דעם וואַרשעווער ראש הקהל האָט מען אין אַן אַמט געלאָזט 8 שעה שטיין און נישט געגעבן קיין בענקל. פאַראַן אַזעלכע, וואָס האַלטן אים פאַר אַ מאַרטירער, וואָס דערפילט ערלעך זיין אויפ־גאַבע, ער ווערט אָנגעזאָפּט מיטן ריח פון די „גאַלעען" — האָט געזאָגט וועגן אים אַן עלטערער עסקן. עס ווירקט די סביבה.

מען רעדט שטאַרק וועגן שולוועזן. פאַראַן אַ פּראָיעקט, אַז דער שכר־לימוד זאָל איינפליסן אין איין קאַסע און זאָל גלייכמעסיק פאַר־טיילט ווערן צווישן אַלע לערער.

אויף שליסקאַ האָט מען באַגאָסן ייִדישע מעבל מיט וואַסער, כדי עס זאָל קאַליע ווערן. דאָרט האָט מען ביינאַכט אַריינגעגאָסן וואַסער אין

די בעטן — גענומען צו דער ארבעט דר. געלמאן מיט א האָרב אין אויאזדראָווער שפּיטאָל. געקאָפּעט אים אזוי, אז געפלויגן ביז צו דער טיר.

עס איז פאראן א פּראָיעקט צו מאכן א געטאָ אין ווארשעווער פּאַוויאַק, צו קאָנצענטרירן די יידן אויף איין אָרט. — ארום דעם 24 סעפּטעמבער א פאראָרדענונג וועגן באזונדערע וואגאָנען פאר יידן. — וועגן וואָפּנשטילשטאנד האָט געבטן געקאָכט גאנץ ווארשע. לציס זאָגן: אויף נאלעווקעס צענעמט מען די טויערן, כאפּט מען יידן צו דער ארבעט. האָט מען גענומט די שומרים, אויפגעהערט צו כאפּן, אריינגעגאנגען אין א יידישער שענק — דעריבער וואָפנשטילשטאנד. — אין אשכנז געבוירן געוואָרן א צווילינג, געגעבן א נאָמען האָראָוויץ און משהלע בער.[85] געבאָדן און פארמישט, נישט געוווסט ווער פון זיי האָראָוויץ, געפרעגט אדורכגייענדיקן ייד, געענטפערט: ווער עס וועט זיך פרייער באמאכן, דער איז משהלע...

עס האָבן זיך היינט דעם 25־טן סעפּט. שטארק פארשפּרייט די קלאנגען וועגן געטאָ און דאָס באאומרויקט שטארק די יידישע באפעלקערונג. עס קומען ווייטער פאר אויסווייזונגען פון הייזער אויסערן זויכןגעבים. טײלמאָל גיט מען 15 מינוט צייט אויף ארויסצונעמען די זאכן.

משהלע[86] האָט זיך געווענדעט נאָך הילף צו די יידן, ער זאָל זיי העלפן ארויסגיין פון מצרים.[87]

אין צוזאמענהאנג מיט דער באָבע־מעשה וועגן וואָפנשטילשטאנד האָט מען דערמאָנט די מעשה וועגן איבערהריען:...... איז אין גאס.... איז אין גאס.... אין די שיך מיר נאס. — מען דערציילט אז סקלאָדקאָווסקי איז געקומען קיין א"י, און דאָרט אָפּגעשטאטעט א וויזיט גרינבוימען. יענער האָט אים אויפגענומען: „אָוושעם".

היינט דעם 26־טן סעפּט. האָט מען געצאָלט מיט 10 גראָשן מער פאר אשכנזישע צייטונגען אין צוזאמענהאנג מיט די בילדער פון חורבן. געהערט וועגן אַ שפּיל: מען האָט געהייסן איין ייד פאָרשטעלן הידזן, דעם צווייטן מאָשציצקי, א טייל יידן געדארפט אַפּלאָדירן, ביידע האָבן געדאַרפן דיסקוטירן צווישן זיך און דערנאָך איינער דעם צווייטן שלאָגן.

משהלע גרייט צו געבן די יידן הילף, אבי זיי זאָלן אים דערקלערן דעם סוד פון יציאת־מצרים. — עס גייט דאָס מאסנווייזע אויסלײדיקן פון יידישע דירות פון מעבל און אנדערע זאכן.

---

85 אַ רמז אויף מוסאָליני בעניטאָ.

86 פּג"ל הערה נר. 85.

87 דאַרף זיין, זיי זאָלן אים העלפן אַרויס פון מצרים.

האָראָוויץ געטראָפֿן דעם היגן מושל,[88] וואָס האָט [ער] אָפּגעטון די יידן, האָט יענער אויסגערעכנט פֿאַרשידענע צרות, אָבער געווען פֿאַר אים אַלץ ווייניק, צום סוף דערמאָנט 10 פּונקטן. דער ערשטער: איך האָב פֿאַר זיי געשאַפֿן א י. ס. א.[89] — נו, גענוג — מער דאַרפֿסטו שוין נישט אויסרעכענען.

מען זאָגט, אַז מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָט דער קאָזיעניצער זיינענדיק געשלאָגן דורך יענע, ערקלערט, אַז ווען דער שופֿר וועט טון א בלאָז, וועט פֿון די אשכנזים ווערן א האָז — דער קאָזיעניצער האָט גער פֿרעגט, צי אין האָלאַנד זענען דאָ יידן? האָט מען אים געענטפֿערט, אַז יאָ, אין דענעמאַרק, פֿראַנקרייך, נאָרוועגן — אויב אַזוי איז ער דאָך אין פֿלען ביי די יידן...

היינט דעם 27 סעפּט. פֿאַרשפּרייט זיך א קלאַנג וועגן פֿאַרשמעלערן דאָס געטאָ דהיינו זלאָטאַ, סיענאַ, כמיעלנאַ ווי אויך לעשנאַ, עלעקטאָראַלנאַ, אָגראָדאָווא. אויף זלאָטאַ האָבן די פּלאַקן זיך געווענדעט אָנ־וויזנדיק, אַז יידן זיינען דאָרט א מינדערהייט. — געהערט היינט, אַז יידן קומען צוריק קיין קראָקע. מען פֿאָרט מיט שיפֿן מיט דער ווייסל קיין קראָקע און מען דינגט זיך דירות. — אויף דער ליניע[90] זיינען פֿאַרבאָטן געוואָרן יידישע געשעפֿטן. — עס האַלט ביי א געטאָ. — געהערט וועגן א פֿאַל מיט איינעם, וואָס האָט נישט געוואָלט עפֿענען די טיר, מען האָט מיט א האַק אויפֿגעהאַקט די טיר און אַרויסגעוואָרפֿן אים פֿון דער וווינונג אין דער פּידזשאַמע, אַרויסגעוואָרפֿן אים דורכן פֿענצטער די הויזן. — יידן קענען פֿון מאָרגן אָן פֿאָרן מיט געציילטע טראַמווייען, אויף זשאָ־ליבאָזש פֿאָרט נישט קיין איין טראַמוויי מיט וועלכן יידן קאָנען פֿאָרן. אין דעם וווינונגס־קאָאָפּעראַטיוו[91] טאָר מען נישט אויסצאָלן יעדן זיין חלק. געלייענט אין אויסגאַבע פֿון השומר (?)[92] „פּלאָמיעניע", ווו עס ווערט ריכטיק אונטערגעשטראָכן די נטיה פֿון א טייל יוגנט מקנא צו זיין זיי, די שטאַרקע, די פֿעסטע, די שטאָלצע, וואָס געניסן פֿון אַלדאָס

---

88 גענעראַל גובערנאַטאָר פֿראַנק.

89 יידישע סאָציאַלע אַליינהילף.

90 געמיינט די האַטשע אויף דער ליניע וואַרשע־אָטוואָצק.

91 וואַרשעווער וווינונגס־קאָאָפּעראַטיוו, אויף זשאָליבאָזש, ווו יידן זענען געווען מיטגלידער און געהאַט וווינונגען אין די געמיינזאַמע בלאָקן. לויט דער פֿאַראָרדענונג פֿון די אָקופּאַנטן געמוזט פֿאַרלאָזן די דירות און נישט געקאָנט צוריק באַקומען דעם איינגעצאָלטן פּאַי, וואָס איז געווען פֿאָרויסגעזען לויטן סטאַטוט פֿון קאָאָפּעראַטיוו.

92 דער פֿראַגצייכן אין טעקסט.

גוטס. די טענדענץ ביי א טייל יונגנט נאָכצומאכן זיי. — די אומזיכער־ קייט וועגן די וווינונגען, די כסדרדיקע סכנה פון ארויסטרייבן פון די וווינונגען רופט ארויס ביי א טייל דעם ווונטש — עס זאָל שוין זיין געטאָ, וווּ יענע זאָלן נישט קענען אריינקומען.

היינט דעם 29־טן סעפט. געקריגן אין די ציין פאר נישט גריסן. — היינט זיך באוויזן יידישע טראמווייען מיט געלע קאָלירן און א מגן־דוד פון אלע זייטן מיט דער אויפשריפט „בלויז פאר יידן". אין א טראמוויי אריינגעלאָפן א שגצל און געוואָלט טיילן קאַלענדארן אומזיסט און גע־ מאכט אנטיסעמיטישע אויסרופן, קיינער נישט גענומען די קאַלענדארן און איינער אים געהייסן תיכף פארלאָזן דעם טראמוויי. — א רבי האָט פארויסגעזאָגט, אז דעם 27 סעפט. וועט עפעס פאָרקומען און די יידן וועלן אויסגעלייזט ווערן ווירקלעך: יאפאן געמאכט דעם אָפמאך. — צווישן די באדראָטע גאסן[93] געפינט זיך זלאָטא, וווּ אסך יידן האָבן מיט א קורצער צייט צוריק, און די לעצטע טעג האָבן יידן פון דרום, זיך דאָרט באזעצט און געקויפט פאר עטלעכע טויזנט זל. וווינונגען. — אין אָטוואָצק שוין פאראַן די פאראָרדענונג, אויף וועלכע גאסן יידן מעגן וווינען.

[9 סעפטעמבער 1940]

מיין ליבער פריינט!

סעפטעמבער 1940. דער רוב משוגעים זיינען אויפן פאַליטישן באָדן. באקאנט א פאל מיט דר. בערלינסקי פון לאָדזש. איין טאָג האָבן די אשכנזים גענומען די יידן פון הויף אויף ארבעט. דערביי געהאלטן דרשות לכבוד יענעם און געהאלטן, אז יידן ווילן נישט ארבעטן. מען האָט [אים] שפעטער געפירט אין סאניטאַריאַמט, דאָרט האָט ער דער־ קלערט, אז יענער איז דער אויסלייזער פון דער וועלט. אויף דעם יסוד האָט מען אים אנערקענט אלס משוגע און איבערגעשיקט אין זאַפּיוווקע. געווען דאָרט און געהערט פארשיידענע לידער און אויסרופן לכבוד יענ־ נעם. עס ווייזט זיך ארויס, אז כמעט אלע חזרן דאָס איבער און דער־

[93] וואָס דאַרפן ארויספאַלן פון געטאָ.

מאַנען זיין נאָמען. זיי באַגריסן זיך אויך מיט יענעם גרוס. דאָס פּראָב־לעם מיט משוגעים איז זייער געפערלעך. צוליב אגרעסיווער האַלטונג לגבי יענע. עס טרעפן אָבער אָפּט פאַלן, ווען מען מוז צוריקשיקן א היים, ווייל זיי האָבן נישט קיין געלט אויף אויסהאַלטונג. מען האָט עטלעכע טעג צוריק געכאַפּט קהלה־בעאַמטע (פאַרן 9 סעפּט.) און זיי באַשעפטיקט ביי טאָג און ביינאַכט. איינגעשפּאַנט אין פּאַוויאַק.

אַלס אילוסטראַציע צום שרעקלעכן עקאָנאָמישן חורבן פון יידן קען דינען דער פאַקט, אַז פון יעדע טויזנט יידישע שיך־געוועלבער האָבן באַ־קומען קאָנצעסיעס 12 — ...... די ענטהערונג און באַציונג פון דער סאַ־ניטאַר־מאַכט נאָכן דירעקטן באַקענען זיך מיט די יידישע אַנשטאַלטן און יידישע הייזער. איבערציינגט זיך וועגן די לעגענדעס פון יידישן שמוץ. — די געכאַפּטע אין די לעצטע טעג אָפּגעשיקט אין פּאַלענטי, א גוט פון ס.ס. זיי געכטיקן אין פּאַוויאַק. באַקומען גוט עסן. ס׳איז זייער כאַראַקטעריסטיש די קאָנקורענץ און סכסוכים צווישן פאַרשיידענע טיילן. קאָמפּעטענץ־שטרייטן. — זייט א וואָך טאָר מען נישט גיין אויפן זאַק־סישן פּלאַץ — געענדערט איצט זיין נאָמען א. ה.[94]

פון איין זייט זענען דאָ אַסך סמנים פון אַנטיסעמיטיזם ווי למשל די מעשה מיט דער קאָמיסאַרשטשיגע אין יידישע הייזער, וואָס איז גע־מאַכט געוואָרן דורך פּוילישע אַרבעטלאָזע ריכטער און אַדוואָקאַטן. פון דער צווייטער זייט אָבער הערט מען כסדר וועגן א נייע באַציונג אין די שטייעראַמטן, ווו די שטייערן ווערן פונאַנדערגעלייגט, ווו עס ווערן גע־געבן גוטע עצות, ווי אַזוי צו געניסן פון הנחות, וועגן די גוטע באַציונג אין די פּאָליציי־קאָמיסאַריאַטן וכדומה. — געהערט אין לובלין זענען פאַראַן יידיש־דייטשע שילדן. די בקשות פון יידן צו דער דייטשער מאַכט מוזן זיין געשריבן בלויז אין דייטש. — אויף פראַנציסקאַנער 30 האָט מען די טעג אַנטדעקט א קעלער, ווו ס׳איז געווען פאַרמויערט אַסך לי־דער, צוליב דער פּיכטקייט קאַליע געוואָרן. — מיט איניקע וואָכן צוריק האָט מען בשעת די רעגיסטראַציע פון פּוילישע אָפיצערן, יידן — געהייסן שטיין און פּאַלאַקן געגעבן בענקלעך. — מ׳גיט אויך איבער וועגן דעם ליבעראַלן טראַקטירן דורך א טייל הויז־קאָמיסאַרן די פריערע הובות פון די יידישע לאָקאַטאָרן. — מ׳האָט היינט אויסגעפּועלט א גרויסע זאַך: פאַר די, וואָס אַרבעטן אין פּאַלענטי מעג מען שיקן פּעקלעך. — אָפטע פאַלן פון באַשטייערן זיך פון פּאַלאַקן אויף יידישע צוועקן. — עס האָט

[94] אַדאָלף היטלער־פּלאַץ.

געשריבן ר׳ אשר פון שווייץ — טשאפניקן[95] גייט עם שלעכט. — אסך ייִדן האָבן געגעבן צו באַהאַלטן זייערע חפצים, עס טרעפט אָבער אָפט, אַז די מענטשן ווילן נישט אָפּגעבן צוריק די זאַכן. דאָס זעלבע איז פֿאָרגעקומען מיט סחורות אין לאָדזש. — אין דער גאַז. שזיד.[96] איז געווען אַן אַרטיקל וועגן דער הומאַניטאַרער פֿאָרם פֿון גירוש קראָקע. איינער פֿון די מיטאַרבעטער הלל זיידמאַן. באַקאַנט אַן אַלטער ייִדישער זשורנאַליסט מיט אַ נאָמען, רויזן פּ. וואָס האָט אָפּגעזאָגט מיטאַרבעטן אין דער צייטונג. ער וויל נישט אויף דער עלטער באַפֿלעקן זיין נאָמען.

אויף דער לויה פֿון די עופֿלעך פֿון וואָלסקאַ האָבן די קינדער פֿון אינטערנאַט וואָלסקאַ געלייגט אַ קראַנץ מיט דער אויפֿשריפֿט: „אָד גלאָדויאָנציך דזשעטשי — דליאַ דזיעטשי קטורע זגינעלי ז גלאָדו“.[97] אַ טייל הויפֿן זענען אָפּן, ווייל מען האָט אַרויסגעריסן די הילצערנע טויערן.

[2—10 1940 אָקטאָבער]

מיינע ליבע!

דער היינטיקער ערב ראש השנה (2 אָקטאָב.) איז געווען זייער אַ טרויעריקער. מען האָט היינט גענומען מעבל אויף לעשנאָ 4, 6, 8, אויסערדעם געהייסן אויסרוימען וווינונגען אויף פּלאַץ זשעלאַזנע בראַמי 8, אַ הויז וואָס געפֿינט זיך אין די מויערן. מאָרגן ראשהשנה וועלן אַ טייל מנינים דאַווענען שוין 6 אַ זייגער פֿרי. אין אַ גאַנצע רייע הייף אין דער ייִדישער געגנט איז דאָ אויפֿגעשריבן „לשמוע אל הרינה“ — מיט איין וואָרט: מען האַנדלט מיט פּלעצער. — געהערט אַסך גוטע גרוסן פֿון דער אויפֿפֿירונג פֿון די קראָקעווער ייִדן לגבי די אַרויסגעשיקטע

---

[95] היטלער.

[96] „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ“, די איינציקע לעגאַלע ייִדישע צייטונג אין דער גענ. גובערניע, דערשינען אין קראָקע עטלעכע מאָל אין וואָך אין די יאָרן, 1940, 1941 און אָנהייב 1942. געהאַט אַ בפֿירושן קאָלאַבאָראַציאָניסטישן כאַראַקטער.

[97] „פֿאַר די קינדער, וואָס זיינען אומגעקומען פֿון הונגער — פֿון די קינדער וואָס הונגערן“. אין יתומים־אַנשטאַלטן, וואָס אויף וואָלסקאַ, זיינען געשטאָרבן פֿיל קינדער פֿון הונגער. מיטן אַנשטאַלט האָט פֿאַרוואַלטעט די ייִדישע קהלה.

פון לאָדזש (געקומענע פון ראדאָגאָשטשער לאגער). געקומען האלב ניין אינאָווענט קיין קראָקע, איין א האלבער שעה געווען אַלע אין וואַגאָנען. דריי טעג געפאָרן מיט דער באַן אָן עסן און טרינקען.

היינט האָט זיך אָנגעהויבן אויך די אויסזידלונג פון פּאָלאַקן פון געוויסע גאסן אין דרום פּאָזנאַנסקאַ, ווספּולנאַ. וואָס שייך די יידן, אויב מען נתנט אביסל מעות, לאָזט מען אביסל לענגער צייט און מען דער־לויבט אַלץ ארויסצונעמען. — די אומרואיקייט ביי דער יידישער באַר פעלקערונג איז א שווידערלעכע, קיינער ווייסט נישט, צי ער וועט מאָרגן שלאָפן אויף זיין געלעגער. מענטשן אין דרום זיצן א גאַנצן טאָג אין דער היים וואַרטנדיק אויפן מאָמענט, ווען מען וועט קומען און פאַרטרייבן. די פּראָצעדור פון נעמען מעבל, זאַכן אַזעלכע: מען פאַרמאַכט אינדער־פרי דעם טויער און לאָזט קיינעם נישט אַרויס. — מען דערציילט וועגן רומקאָווסקין אַז ער פלעגט רעדן צו זיי בזה הלשון: „צו מעג דער יודע רעדן"?

היינט דעם 3 אָקטאָבער, ערשטער טאָג ראש השנה געווען א שלעכ־טע שטימונג, מען האָט געהייסן די יידן פון דזיעלנאַ 31 פאַרלאָזן דאָס הויז אין משך פון א קורצער צייט. פאַר דער דערלויבעניש ארויסצו־טראָגן די וואַליזע האָט מען דעם סטראָזש געצאָלט 10 זל. אויך דער פוילישער שומר האָט געמאַכט געשעפטן. יידן האָבן אריבערגעוואָרפן זייערע זאַכן איבערן פּלויט. — די מעשה מיט פּלאַץ־זשעלאַזנעי בראַמי 8 געווען א אפּערע. עס האָט זיך געענדיקט מיט איינצאָלן צו 150—200 זלאָטעס.

סצענעס אין טראַמוויי — א ייד מיט א דאַשיק און א רויטע פאַר־טשיילע אויפן האַלדז רופט זיך אָן צו א יידישער פרוי, וואָס רעדט צו אים פויליש — „אין יידישן טראַמוויי רעדט מען יידיש". רופט זיך אָן א צווייטער: און העברעאיש, „העברעאיש אויך" — אַן אַלטער ייד גייט ארויס פון טראַמוויי און זאָגט צום עולם: „גוטיאָר יידן". מיט איין וואָרט: מען פילט זיך היימלעך. מער נישט, עס איז אביסל צו ענג. — קאָנדוקטאָרן מאכן אויך געשעפטן מיט יידן: מען גיט נישט קיין ביר־לעטן און נעמט דערפאַר געלט. — די צעניקעס אין די יידישע רעס־טאָראַציעס מוזן זיין אין יידיש. אַן אויסלענדישער בירגער אָן אַן אָפּאַסקע געוואָלט אריינגיין אין יידישן טראַמוויי. אָבער דער קאָנדוק־טאָר האָט אים נישט אריינגעלאָזט.

די חזירי פון די וואַרשעווער גבירים. ווען פאַראַיאָרן געהאַלטן ביי א געטאָ און געווען באַשטימט א קאָנטריבוציע פון 300 טויזנט זל. האָט

דער פעטער[98] געמוזט געבן איבער 100 טויזנט, די ווארשעווער גבירים געגעבן צו 20 זל. — איצט אין אקט [אבער] זאגט מען, אז די סאני־טארע מאכט און חילישע איז קעגן דעם געטא. — אין זויכן־געביט וווינען 350 טויזנט יידן, די געדיכטקייט איז אין שפּער־געביט 9 מאל גרעסער ווי אויסער דעם. — אויספארקויף איז די וויכטיקסטע הכנסה קוועלע פון טויזנטער, טויזנטער יידן.

עס איז דא, זאגט מען, א גענעראל גווערנעמאן און א גענעראל באמבארדעמאן (איבריקעס אשכנז). — אין פראגע, אויפן בית־עולם זייר נען הונדערטער קריסטן עולה רגל צו דעם קבר פון א מאמע מיט 7 קינדער, וואס זיינען געפאלן בשעת דער באמבארדירונג. דער מאן, וואס איז צוריקגעקומען פון רוסלאנד האט איר געלאזט מאכן א מצבה, אויף וועלכער עס איז אויסגעקריצט זיין פערזאן ווי ער באוויינט די פרוי מיט די קינדער.

געהערט היינט וועגן גירוש פון (4 אקט.) יידן פון זגיערזש. די יידן מעגן וווינען אין די ארומיקע דערפער, אבער די פויערים טארן נישט פארקויפן מער ווי איין קילא. קארטאפל. אויך די יידן פון ריישע זיינען פארטריבן געווארן. — געהערט וועגן א פוילישן פראפעסאר אין אראניענבורג,[99] וואס אין לעבן געווען א מלאך, האלט שאין שום עצה לאשכנזים מהדור החדש רק להשמיד.[100] א פשוטער ייד פון א קליין שטעטל איבערגעלעבט שווערע פורעניות, געזאגט, אז מסתמא מוזן זיין אין אשכנז שולן פון פיניקן, א נישט פארשטייט ער נישט ווי עס נעמט זיך צו מענטשן אזא חיהשקייט. — די פאמיליע פריידליין 3 טאג נאכן 27־טן סעפט., דעם טאג ווען מען האט דערוואַרט דעם טויט פון א גרויסן רשע אין דייטשלאנד, זיך איינגעבראכן נאכדעם ווי עס איז נישט דערפילט געווארן און בעגאנגען מיט דער פרוי זעלבסמארד. — מיט עטלעכע טעג צוריק געכאפט צו דער ארבעט יידן פון בית־עולם (ערב ראש השנה). — א קריסטין וויל איינשטייגן אין א יידישן טראמוויי. מען לאזט זי נישט, שרייט זי „קוקט נאר דער טראמוויי איז אויך נאר פאר יידן". — אן עלטערע יידענע מיט א טשיפעק ריפט זיך אן צו יידישע קינדער — „דא מעגט איר דאך רעדן יידיש". — נעכטן האט

---

[98] דזשאינט.

[99] קיין אראניענבורג זיינען אין נאוועמבער 1939 פארשיקט געווארן די פראפעסארן פון קראקעווער הויכשולן, בלויז איינצלנע פראפעסארן זיינען באפרייט געווארן.

[100] געמיינט הימלעריסטן.

מען אָפּגעשטעלט דעם יידישן טראַמוויי און גענומען יידן צו דער אַר־בעט. פאַר אַריינלאָזן אַ קריסט אין טראַמוויי, צאָלט דער קאָנדוקטאָר 1 זל. שטראָף. פאַראַן פאַלן ווען קריסטן ווילן דווקא פאָרן מיטן יידישן טראַמוויי. „איך בין נישט קיין אַנטיסעמיט” שרייט איינער. אַ טייל יידן זאָגן: „מיר האָבן דערלעבט אַ טראַמוויי מיט אַ מגן דוד”. אַנדערע מאַכן אַ וויץ: „אַפילו מיט אַ מזוזה”. — אין דעם קוטנער געטאָ איז קאָנ־סטאַנציע איז מיטן הסכם פון דער מאַכט פאַרגעקומען אַ געדענקטאָג נאָך הערצלען ווי אויך נאָך זשאַבאָטינסקין.

לעצטנס ביים אַרויסנעמען מעבל פון יידישע שטובן זענען באַ־שעפטיקט בלויז אשכנזים, צו יידן האָט מען נישט קיין צוטרוי, ווייל זיי פלעגן אַראָפּטראָגן און אַרויפטראָגן.

היינט דעם 5־טן אָקטאָבער איינגעשיבנט איבער הינדערט לאָדזשער יידן. יש שאומרים, וואָס האָבן פאַרלאָזן דאָס געטאָ, אַנדערע: וואָס האָבן געשמוגלט סחורה אָדער אַרויסגעפירט זייערע זאַכן מיט דער הילף פון אשכנזים, וועלכע האָבן זיי געמסרט. אויסערדעם איינגעשיבנט עלטערן, אַפילו יידן איבער 60 יאָר, וואָס זייערע קינדער האָבן זיך נישט צוגע־שטעלט אין די אַרבעטס־לאַגערן, אויך גענומען די לאָקאַטאָרן, וואָס די סובלאָקאַטאָרן זיך באַהאַלטן.

אַרוים אַ פאַראָרדענונג, אַז יידן מעגן גיין אין געטאָ ביז 9 פון 7 פרי, אויסערן געטאָ פון 8 ביז 7, פּאָלאַקן ביז 11. — אַ יידענע אַריין אין יידישן טראַמוויי: „ז נאָווים טראַמווייעם שטשענשטשיאַ”.

אין ראש השנה האָט מען גענומען צו דער אַרבעט אויף ראַקאָ־וויעצקאַ. זייער אַסך עלטערע יידן מיט גראָע האָר. — פראַנק אָדער לייסט האָט געזאָגט, אַז ער האָט נישט קיין כוח אין אַזאַ טעמפּאָ [דורכ־צופירן] דאָס אַלץ, וואָס יידן טראַכטן אויס (געטאָ אַ. אַ.). אַנדערע זאָגן, אַז יענע שרייבן אונטער דאָס, וואָס יידן טראַכטן אויס. — בשעת עס איז געווען אַקטועל די פראַגע פון געטאָ האָבן די קריסטלעכע בעלי־מלאכות פון זויכן־געביט זיך געווענדעט צו דער מאַכט: צוליב דעם איבערזידלען וועלן זיי פאַרלירן זייער ביזאַיצטיקע יידישע קליענטעל, מיט וועלכער זיי זיינען ענג פאַרבינדן. — גאַלנער־הומאָר ווערטלעך: נאָך וואָס דאַרפן די אשכנזים באָמבאַרדירן לאָנדאָן און פאַרלירן בענ־זין. בעסער זאָלן אשכנזים בערלין און יענע לאָנדאָן. — קריסטן קענען אַריינגיין אָן באַגרענעצונגען אין הויפּט־פּאָסט אַמט — יידן בלויז צו צען, דעריבער אַ גרויסע ריי אין דרויסן, דער עיקר פון פרויען. — די יידן האָבן געוואָלט די מלחמה — די יידן זיינען שולדיק אין דער מלחמה.

— דאָס איז אַ פּזמון, וואָס חזרט זיך איבער אין אַלע שמועסן מיט יענע אפילו די בעסטע. געווען אין קיך, געהייסן אַראָפּנעמען די אויפשריפט „אַ פריילעכן יום־טוב". — די ריין־יידישע טראַמווייען ד. ה. איינציקע וועגן האָבן אַ טאָוול מיט אַ גרינעם קאָליר, ווען עס פאָרן צוויי וואַגאָנס אין איין צוג: איז איינער פאַר יידן, אַ צווייטער פאַר קריסטן (דער יידישער דער הינטערשטער) דאָן איז דער טאָוול האַלב געל. — אַסך פּירמעס, ווי ווערדעל א. א. האָבן אַראָפּגענומען די אויפשריפטן: יידן זיינען נישט געוואונטשן".

כאַראַקטעריסטיש, אַז ביי דער יידישער פירמע פלוטאָס געווען אַן אויפשריפט: „יידן זיינען נישט געוואונטשן"... מיר באַקאַנט אַ פּירמע וו געצוואונגען די אָפּגעזאָגטע יידישע אַרבעטער צו קומען, ווייל נאָך נישט באַהערשט אַלע סודות פון דער פאַבריק און געדראָט מיט נאָלען, אויב זיי וועלן זיך נישט מעלדן. — אין אַ טייל אַמטן אין דיסטריקט נעמט מען יידן אַזוי [אויף]: „וועג, וועג" — און מען מאַכט מיט די הענט: די „שמוציקע" יידן זאָלן נישט צוגיין צו נאָענט. — „מאַכן זי דאַסס זי פאַרשווונדען" — צו אַ יידישער פרוי אין דיסטריקט, יענע געענטפערט: „איך בין נישט קיין לופט, יאך זאָל פאַרשווונדן". — געהערט וועגן אַ גדול, וואָס האָט זיך ביים יידישן אַריינגייער פאַרזיכערט, אולי, טאָמער.

אַ ייד פון איבער 60 געאַרבעט שווער אין ראש השנה, געבעטן ביי יענע וואַסער, געענטפערט, אַז אַ ייד דאַרף שטאַרבן און נישט באַקומען קיין וואַסער, — אויף גאַלעוקעס גיט מען צו וויסן וועגן כאַפּן דורך פליער: „אַליאַרם לאָטניטשי נאַ מיאַסטאָ וואַרשאַוועןן, אַליאַרם טרוואַ, נאַרבאָדזשי, פּשעשעדל". זייער אינטערעסאַנט די קעגנזייטיקע הילף: מען זאָגט אַלע מענטשן אויף דער גאַס, אַז מען כאַפּט דאָרט און דאָרט. קריסטן זאָגן אָן למשל, אַז מען שלאָגט און הייסט אַראָפּנעמען דעם הוט פאַר נישט גריסן. — דעם [דער?] פירער־פּרינציפּ געפעלט אַ טייל יידן. געזען אַן אָנפירער פון 6 האַנטווערקער־פאַריינען, ער גייט אין שטיוועלעך און רעדט אין אַ טאָן פון אַ זעלבסטהערשער. ער שטרייכט אונטער אַסך מאָל דאָס וואָרט „איך", פונקט ווי ער וואָלט געווען אַ גאָט־געזאַלבטער. — די סיבה פאַרוואָס יידן מעגן אַרויסגיין ערשט 7 אַ זייגער, איז אַ עקאָנאָמישע, מען וויל נישט יידן זאָלן אויסקויפן פריער דוקטן ביי פויערים, וואָס קומען אָן פון די דערפער. — אַ ייד האָט געדאַוונט שלעכט ראש השנה. אויף דער פראַגע פאַרוואָס, [געענטפערט]

וואָס פאַרא יאָר, אזא דאווענען. — אשכנזים באַזוכן וואַרשע, זעען דאָ חורבות, זאָגן זיי, ווייזט אויס, אַז אויך דאָ זענען געווען פּיראַטן...

קאָזשעניצער רבי האָט געזאָגט וועגן דעם „לאָבוז פּראַצי", געהערט היינט גרוסן פון די אַרבעטס־לאַגערן. אַמבעסטן איז אין טישעוויץ און שעדלישטש.

די וואַרשעווער קהלה ווייזט אַרויס חעם קלענסטן אינטערעס צו אַזעלכע לײַט. אַמבעסטן אַרבעט חאַראָם, וואָס שיקט אַפּט אַרויס מענטשן מיט ברויט, מעדיקאַמענטן א. א. עס ליגן קראַנקע וואַרשעווער, וועלכע מען האָט אָבער נישט אויסגעטוישט אויף אַנדערע. און זאַבלודאָווסקי[101] זאָגט, אַז עס איז „אַל־רייט". אַ ייִד אין טישעוויץ האָט זיך אונטערגענו־מען צו באַשפּייזן די לאַגעריסטן צו 65 גר. אַ טאָג. — געלייענט מיט עטלעכע וואָכן אַ בריוו פון בעלזשיץ: „איידער די וועסט דאַרפן גיין אין לאַגער, וואַרף זיך אַריין אין דער ווייסל". און דאָך איז ביי די פּאָלאַקן פאַראַן די איבערצייגונג, אַז די לאַגע פון די ייִדן איז אַלץ בעסער ווי זייערע. — געהערט וועגן אַ גאַנצע ריי פאַקטן, אַז פּוילישע קונדן שיקן פּעקלעך מיט לעבנסמיטל צו זייערע ייִדישע סוחרים אין לאָדזשער געטאָ, אַלס דעקונג פון זייערע חובות. — געהערט וועגן דעם רירנדע דערציילונגען.

צום באַדויערן איז דער ייִדישער טראַמוויי שמוציקער ווי דער נישט־ייִדישער. ווער איז שולדיק? אָדער די טראַמוויי פאַרוואַלטונג, וואָס זאָרגט ווייניק פאַר דער ריינקייט, אָחער די ייִדן, וואָס פילן זיך צו היי־מיש. — היינט האָט מען אויף מאַרשאַלקאָווסקאַ אָפּגעשטעלט דעם ייִדי־שן טראַמוויי, געהייסן די ייִדן אַרויסגיין, איבערגעדרייט די טאָוול אויף ווייס און די אויפשריפט „נאָר פאַר ייִדן" אַרויסגעוואָרפן אויפן ברוק, און געפאָרן אנשי חיל. — עס קומען לעצטנס פאַר פאַלן, אַז ייִדן פון דרום טוישן ווינונגען מיט קריסטן פון דער צפון געגנט. די ייִדן זיצן אין דרום אויף די וואַליזקעס און וואַרטן אויפן מאָמענט, ווען מען וועט זיי הייסן אַרויסגיין פון דאָרט. — אשכנזישע אַגענטן, גערופן אַספּי־ראַנטן, — האָט מען מיר געזאָגט — באַקומען נישט קיין שכירות: זיי מוזן דעריבער אַליין זיך שאַפן פּרנסה אין משך פון 3 יאָר, וואָס עס דויערט זייער אַספּיראַנטור. פון דאַנען די מעשה מיטן פּלאַץ זשעלאַזנע

---

[101] בנימין זאַבלודאָווסקי ראַטמאַן פון דער וואַרשעווער קהלה פאַר דער מלחמה. אין דער געטאָ־צייט טשערניאַקאָווס רעכטע האַנט. געשטאָרבן דעם דריטן יאַנואַר 1942. זאַבלודאָווסקי געווען אויך מיטגליד פון זיבנפּערזאָניקן פּרעזידיום פון י.ס.א. געווען פאַרהאַסט אין געטאָ.

בראַמי 8, ווו מען האָט אויסגעקויפט זיך די כלומרשטע באַזייטיקונג מיט 100־200 זל. פון אַ דירה. — דער עולם וואַרט, אַז אַמעריקע זאָל צוטרעטן צו דער מלחמה, אָבער גלייכצייטיק שרעקט מען זיך, וואָס מען וועט טון מיט די יידן. די גרעסטע אָפּטימיסטן הויבן אָן צו ספּקענען, צי מען וועט אַלץ איבערלעבן, הגם סוף־כל־סוף גלייבט מען אין אַשכּנז מפּלה. אייגנטלעך אין שווער צו וויסן, אויף וואָס מען האָפט און וויאַזוי מען שטעלט זיך פאָר די לעזונג — מען זאָגט אַז צווישן די אַנשי־חיל זאָל מען האָבן געטיילט אויפרופן וועגן מאַכן אַ סוף צו דער מלחמה, אָבער די ידיעה איז נישט קיין זיכערע. דערווייל אימפּאָנירן די אַנשי־חיל מיט העכטשקעס, מיט גלאַנציקע שטיוול, גלאַט ראַזירטע, גוט דערנערטע מיט עלעגאַנטע פון בעסטן שטאָף מונדירן. — מען פאַרציילט, אַז אַ ייד פאָרט מיטן טראַמוויי, ווען מען קומט צום פּלאַץ ענטפערט ער אָמן. — די נאָמיץ אין „שטורמער", אַז מיטן מאָמענט פון צוטרעטן פון אַמעריקע צו דער מלחמה, וועט מען מאַכן אַ סוף צו דער יידנפראַגע אין אייראָפּע, האָט דאָ געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק. — פראַנק האָט געהאַלטן — זאָגט מען — אַ רעדע פול מיט שנאה צו יידן. מען דערוואַרט טאָקע אַ נידיזשנע...[102] די ידיעה וועגן באַגרענעצן די אויפהאַלטס־שעהן פון די יידן אויסער די מויערן האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נישט ריכטיק. מען רעכנט, אַז זי איז אַרויסגעגעבן געוואָרן נאָר אויף די טעג פון פראַנקס אויפהאַלט אין וואַרשע. — געזען היינט אַ בילד: שילער פון קאָנאַרסקיס מיטל־שול שלאָגן יידן אויפן גאַס. עטלעכע קריסטן שטעלן זיך אַנטקעגן און אין גאַס אַנטשטייט צוליב דעם אַ צוזאַמענגעלויף. דאָס זיינען זייער אָפטע דערשיינונגען: פון רעאַגירן דורך פּאַלאַקן אויף אָנפאַלן מצד קריסטן, — דערשיינונגען, וועלכע מען האָט נישט געזען פאַר דער מלחמה. — פראַנק האָט דעפּעשירט צו טשערניאַקאָוון, די יידן זאָלן נישט פּראָוואָצירן אַזויפיל גזירות, ווייל ער איז נישט אימשטאַנד דעם נאָכצוקומען. — די קריסטן פון אַלטשטאָט מיטן גראַף טאַרנאָווסקי האָבן אונטערגענומען אַן אַקציע אַרויסצונעמען דאָס אַלטשטאָט פון געטאָ. — וויאַזוי עס איז בטל געוואָרן די געטאָ־גזירה אין וואַרשע? גראַף ראָניקער האָט אינטערוועגירט אין קראָקע ביי דער אַנטשפּרעכנדער מאַכט (קונדט פון דער אַמאָליקער טשעכאָסלאָוואַקיי). אין צימער זיינען געווען 4 פּאַטעלן. קונדט איז געווען אויפגעבראַכט, ווי ער וואָגט צו אינטערוועגירן פאַר יידן. אין אַ געוויסן מאָמענט, האָט זיך דערהערט אַ זיפץ. דאָס האָט

[102] די פינטעלעך אין טעקסט גופא.

א גרויסער הונט א זיפּץ געטאָן, דערנאָך האָט ער א צווייט מאָל א זיפץ געטאָן און דערמיט האָט זיך געביטן די שווערע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין דעם גרויסן זאַל און די גזירה פון געטאָ איז אָפּגערופן געוואָרן. — היינט איז ארויס א פאַראָרדנונג וועגן גיין אויסערן געטאָ פון 8 ביז 7, ווי אויך וועגן אָפּטרעטן דעם פּלאַץ אויף א זיכטבארן אופן פאַר א איש חיל דורך אראָפּגיין פון טראָטואר. — געזען איינאָוונט א בילד אויף זאמענהאָף, ווו איינער זיך געלאָזט וווילגיין, יידן זאָגן, אז דאָס ארט זיי גאַרנישט, ווייל זיי זיצן א זעלכן, באהאַלטן זיי זיך אין טויער. — דער פאַרבאָט ארויסצוגיין פריער פאַר 8 איז א שווערער קלאַפּ פאַר די יידישע קליינהענדלער, וואָס מוזן גיין איינקויפן אין די פאַרשטעט. — עס איז פאַרבאָטן געוואָרן יידישע בעקערס אויסצובאַקן ווייס ברויט, דאָס איז א שווערער קלאַפּ פאַרן גאַנצן פאַך. — יידישע בעל־מלאכות, אויב זיי באַנוצן נישט זייערע מאַשינען, ווערן זיי פונאַנדערגעטיילט. — אין דער וואַרשעווער צייטונג געווען א באַריכט וועגן א קאָנפערענץ פון דאָקטוירים, וואָס האָט אָנערקענט, אז עס איז דרינגנד נויטיק צו איזאָלירן די יידישע באַפעלקערונג פון דער אַלגעמיינער דורך א געטאָ.

היינט פאַרשפּרייט זיך א קלאַנג, אז עס זאָל ארויס א פאַראָרדנונג וועגן דעם, אז יידן וועלן מוזן טראָגן סאַמעטענע היטלעך און פּרויען — טיכלעך. — היינט איז פאָרגעקומען דאָס ארויסוואַרפן די יידן און פּאָלאַקן פון אָרעמע הייזלעך אויף פּאָווישלע, דער טערמין איז 3 טעג. — געהערט היינט, אז דער רוב טרעגערס פון נאַלעווקעס זייַנען מוסרים, זיי גייען נאָך, נאָך סוחרים, וואָס טראָגן פּעקלעך און מסרן דערנאָך. די וואָס מסרן נישט, גייען אויס פאַר הונגער. געווען א פאַל: גענומען 100 זל. פאַר נישט מסרן און א שעה ארום געקומען מיט אן אויטאָ און אלץ צוגענומען. — געהערט די נאַכט וועגן אזא סצענע. דריי ביינאַכט ראשים אנשי חיל געשלאָגן א ייד: „דו האָסט געזאָגט, אז ער האָט בריליאַנטן און ווו זיינען זיי". — אסך מענטשן פון דרום געגנט האָבן דאָפּלטע וווינונגען: אין דרום און אין צפון.[103] ר. יצחק[104] אויסגעלייזט געוואָרן פון אַרבעט פון הענט פון סעקציינ׳ פאַר 20 זל. — פאַראַיאָרן סוכות זיינען געווען לאַנגע רייען צו די אתרוגים. נישט וויסנדיק וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, האָבן אויך קריסטן זיך איינגעשטעלט

---

103 ד. ה. אין פּוילישן און יידישן וווינראַיאָן.

104 דר. יצחק שיפּער.

אין דער ריי. — יידן גייען אויך פרייוויליק צו דער אַרבעט אויפן דאָרף, כדי צו באַפרייען זיך פון די אַרבעטסלאַגערן. — געהערט וועגן גריכע. דאָרט אַרבעט אַ גרופּע יינגעלייט פרייוויליק ביי אַ אשכנזישן פּריץ. — אַ מאַסע יידן פון קראָקע צוריקגעפאָרן אַ היים. דאָרט קענען זיי זיך מעלדן בלויז אויף ציטווייליקן אויפהאַלט, זיי באַקומען נישט קיין באַנעם וכדומה. — לויט אַ פאַראָרדנונג פון דער מאַכט מוז מען ביז סוף אָקטאָבער ווענדן זיך נאָך אַ דערלויבעניש צו קענען באַשעפטיקן אַן אַרישע דינערשאַפט, אָדער צו באַפרייען. — געהערט וועגן אַ משומדישע פאַמיליע, וואָס האָט באַקומען 8 חדשים תפיסה פאַר נישט טראָגן דעם שאַנדבאַנד. — געהערט וועגן אַן אשכנז, וואָס זעענדיק אַ ייד אַראָפּגיין פון טראָטואַר אויף האָזשע, האָט ער אים געפרעגט נאָך וואָס ער האָט עס געטון, אים אָנגענומען פאַר דער האַנט און אָפּגעפירט צו דער וווינונג. אין אַנדערער האָט פון דער ווייטנס געמאַכט מיט דער האַנט, דער ייד זאָל אַראָפּגיין פון טראָטואַר. דאָס צווינגט די יידן צו גיין אין יענע געגנטן זיגזאַגווייז פון איין זייט טראָטואַר אויף דער צווייטער זייט און צוריק.

[ארום 10 אָקטאָבער 1940]

צי איז פאַראַן אַן אָפּאָזיציע גרעסער ווי פריער. — דער פּלאַן פון מאַדאַגאַסקאַר. — באַציונג צו יידישער עמיגראַציע. — פון דער אמל. [?] לייטונג אין דער פּאַרטיי. — 50 טויזנט אשכנזישע יידן אין אַרבעטסדינסט — 100 טויזנט יידן אין אשכנז. דערפון אַ העלפט איבער 55 יאָר, פרויען־צוואַנג ביז 35, מענער ביז 55, ביז 70 פאַר די, וואָס באַקומען אונטערשטיצונג. געלע אַרעם בינדעס מיט אַ מגן דוד. — 72 פעניג אַ שעה. — איין פּסיכאָלאָגישער קלאַפּ געגוג צו צעברעכן, דער איינדרוק פון פאַרנעמען פראַנקרייך, פון וואַשינגטאָנלשטאַנד. — סלאָוואַקיי. אויסגעשלאָסן פון שולן. אונטערגעצונדן די שולן. — ווישי באַזייטיקט די יידן פון אמטן — — פרעמדע יידן אינטערנירט. קאָנפיסקאַטעס פון אָנגעזעענע יידן אויף אַ סכום פון 825 מיל. באַנק מאַריאַן [?] פאַרמאַכט, דער גוווערנער פון מאַדאַגאַסקאַר, אַבֿרהם שראַמעק [?] אַרעסטירט. 4 סעפּט. עקסצעסן אין מאַרסייל אין ריוויערע... דרייסיק טויזנט יידן אין קאָנצענטראַציע לאַגערן צווישן זיי 3500 פון בעלגיע

און 1500 פון עלזאס. פארבאטן אומצוקערן די, וואס אנטלאפן אין ווישי. צוזאמען הונדערט טויזנט און הילף. — נישט באזעצט פראנקרייך. באצייכנט די יידישער געוועלבער. — געלע אריעמבינדע. אין בארדא און אר.... פאפירן מיט א ספעציעלער אפצייכנונג, מאכינאציעס פון יידישע פירמעס. שחיטה פארבאטן. פארניכטעט די שולן אין שטראס־בורג. . . . .

[12 — 13/x 1940]

מיינע ליבע.

געהערט היינט. אז ביי דער פ. פ. ס. זיינען פאראן אפנויגן אין צוויי ריכטונגען: איינע צו וויטאסן אויף רעכטס, די צווייטע אויף לינקס. די צווייטע גרופע הייסט ספארטאקוס.[105] עס זיינען דא השערות, אז געוויסע גרופן ווערן געפירט דורך די גאלעען,[106] א טייל אויסגאבן, זאגט מען, ווערן דורך זיי ארויסגעגעבן. זיי באקומען אפילו שפיין דער־פוטאטן, דער צוועק איז צו וויסן, וואס עס טוט זיך ביי די פאלאקן. מען זאגט, אז אויך געוויסע גרופן צווישן יידן זיינען ארונטער געפאלן אונטער די דאזיקע השפעה. קיין באווייזן זיינען נאטירלעך נישטא. די טרעגער, האט מען מיר איבערגעגעבן, זיינען אין 95 פראצ. א ווערק־צייג אין די הענט פון די מוסרים. דער עיקר זיינען דאס געוועזענע „פראר־קעס",[107] וואס האבן געוואנדערט פון פארטיי צו פארטיי, היינט זיינען דאס די ערגסטע מנוולים, וואס מאכן פארשיידענע קאמבינאציעס. זיי קומען צו יידן אין וווינונגען און ראבעווען בשותפות מיט די אשכנזים.

היינט שבת דעם 12 אקט. איז געווען א שרעקלעכער טאג. דער מעגאפאן האט אנגעזאגט די איינטיילונג פון דער שטאט אין 3 חלקים: אין אשכנזישן, וואס נעמט ארום מיטשטאט מיט נאווישוויאט, א פויר־

---

[105] די אינפארמאציע נישט קיין ריכטיקע. „ספארטאקוס" איז געווען אן ארגאניזאציע אנגעפירט דורך קאמוניסטן און קאמיוניסטן.

[106] די גרופירונג פון דער א. ג. לאנדאנער דעלעגאטור זענען געווען אין ענגע קאנטאקטן מיט דער געסטאפא.

[107] די אפגעשפאלטענע רעכטע גרופן פון דער פ.פ.ס. וואס האבן ענג צוזא־מענגעארבעט מיט דער סאנאטאריש־פאשיסטישער פוילישער רעגירונג.

לישן טייל און א ידישן. ביזן סוף אָקטאָבער מוזן אלע, אויסער אשכנזים, זיך איבערציִען אין מעבל. געווען חושך ביי אונדז אין הויף. די בעל־הביתטע וווינט שוין 37 יאָר אין דער וווינונג, וועלכע זי מוז אָן מעבל פאַרלאָזן. טויזנטער קריסטלעכע געשעפטן און אונטערנעמונגען וואַלטן דורך דעם חרוב געוואָרן. — געהערט וועגן א ראש וואָס איז אַרויסגעשפּרונגען פון טראַמוויי זעענדיק ווי די תלמידים פון קאָנאַר־סקיס שול האָבן געמאַכט אַן אָנפאַל אויף יידן, נאָכגעלאָפן זיי און אויס־געשמיסן אין דער לופט. דער פינאַל נישט באַקאַנט.

— אין יידישן געביט וווינען 140 טויזנט פּאָלאַקן, אויסער דעם יידישן געביט וווינען 60 טויזנט יידן. — געהערט פון פּאָ־לאַקן וועגן פאַרמשפּטן אין טורן (Toruń) פּאָלאַקן אויף אַזאַ אופן, אַז מען האָט צוגעבונדן די דעליקווענטן צו א מאָטאָציקל, זיי געבונדן די הענט און די פיס, ביז זיי האָבן אויסגעהויכט די נשמה. — עס ווערט פאַמעלעך געשאַפן א יידיש געטאָ. דערפעשן גיט מען אויף דורך דער פאַרמיטלונג פון קהלה, דאָס זעלבע בנוגע באַנקפּשע־פּוסטקעס. — די „מתנה" וואָס איז היינט יום־כפּור געגעבן געוואָרן פאַר די יידן איז א ביטערע. א טייל האַלטן, אַז פאַר די פּאָלאַקן, וואָס האָבן אין געטאָ אסך אונטערנעמונגען נאָך א שווערערע. — די זיכער־קייטס־פראַגע איז אויף דער וואַלווקעס געלעזט געוואָרן אויף א פּשוטן אופן: אין א האַרטיקן קאָפּע זיצט אַן אשכנז אין א מונדיר. ער באַקומט הונ־דערט זל. א טאָג און דערפאַר איז ער מחויב אין יעדן פאַל פון רויב תיכף צו העלפן. — א גרויסער קלאַפּ פאַר דער יידישער באַפעלקערונג איז דער פאַקט, אַז אין פּראַגע טאָרן יידן נישט אַרויסגיין נאָך 7 א זייגער.

דער היינטיקער טאָג זונטיק דעם 13 אָקט. האָט געמאַכט א מאָד־נעם איינדרוק. עס איז קלאָר געוואָרן, אַז 104 טויזנט יידן פון חרום און פון פּראַגע מוזן פאַרלאָזן זייערע היימען און זיך איבערטראָגן אין יידישן געטאָ. אלע פאַרשטעט זיינען אויסגעליידיקט געוואָרן פון יידן. 140 טויזנט קריסטן דאַרפן פאַרלאָזן דאָס געטאָ. די פּראַגע פון קריסטלעכן אונטערנעמונגען אין יידישן געטאָ איז נאָך נישט אויפגעקלערט. מען האָט היינט א גאַנצן טאָג געפירט מעבל. די קהלה איז געווען באַלאַ־גערט דורך הונדערטער מענטשן, וואָס האָבן געוואָלט געוואָר ווערן, וועלכע גאַסן עס נעמט אַרום דאָס געטאָ. — מען זאָגט, אַז א גרופּע אַסימילירטע לערער איז געגאַנגען זוכן יושר ביי די פּוילישע אינספּעק־טאָרן, הלמאַי די יידן ווילן איינפירן יידיש אין די פאָלקסשולן.

די טרעגער נוצן אויס יעדע סיטואַציע אויף צו פֿאַרדינען. בעת מען האָט פֿאַרמאַכט דאָס הויז דזשיעלנע 31 האָבן זיי איבערגעוואָרפֿן די זאַכן איבער אַ פּלויט, דאָן האָבן די טרעגער פֿאַרמאַכט דעם טויער און פֿאַרלאַנגט פֿון יעדן פּעקל צו 2—3 זל. — דאָס אַריבערטראָגן די ייִדן פֿון די פֿאַרשטעט ווי אויך פֿון דער אָרעמער פּראַגע באַטייט פֿאַר זיי אַ פֿולשטענדיקע רואין, זיי וועלן אַפֿילו נישט האָבן קיין געלט אויף איבערזידלונג. — מיט די קריסטלעכע דינסטן האָבן אַ טייל גרויסע צרות... מען קען זיי נישט אָפּזאָגן אָן דעם אַרבעטס־אַמט, טוען זיי וואָס [זיי] ווילן. געווען פֿאַלן, אַז זיי האָבן אָנגעטאָן די זאַכן פֿון די בעל־הביתטעס. — די קריסטן פֿון פּאַווישלע, וואָס באַשטייען פֿון פּיאַסקאַזשעס זאָגן, זיי זיי וועלן זיך נישט רירן פֿון אָרט, אַפֿילו בלוט זאָל זיך גיסן. — דער הייטמיקער טאָג איז געווען אַ מאָווימדיקער, דאָס בילד פֿון ייִדן, וואָס פֿירן איבער זייערע בעבעכעס האָט געמאַכט אַ שרעקלעכן איינדרוק. מען האָט געפֿירט מעבל, הגם עס איז געווען פֿאַרבאָטן די ייִדן אַרויסצופֿירן זייער מעבל. געווען פֿאַלן ווען מען האָט פֿאַרהאַלטן די פֿירן מיט מעבל און עס צוגענומען. — אין וואַרטעגוי איז פֿאַראַיאָרן פֿאָרגעקומען אַזאַ פֿאַל: מען האָט געהייסן אַן ערה ייִדן פֿאַרשיטן דעם ראש הקהל אָדער דעם רב פֿון שטעטל. ווען עס האָט געהאַלטן ביים האַלדז, האָבן יענע דערקלערט, אַז דאָס איז אַ וויץ. דער ייִד האָט אָפּגעטרייסלט די ערד און אַ זאָג געטאָן: איך האָב זיי אין דער ערד. — געהערט וועגן אַ חראָונג מצד יענע, אַז אויב עס וועט זיך פֿאַרשפּרייטן דער טיפֿוס, וועט מען פֿאַרמאַכן די געטאָ. — די קהילה האָט דערקלערט אַ ווערבירונג פֿון 1000 ייִדישע פּאָליציאַנטן, דערווײַלע וועלן זיי דערפֿילן זייערע פֿונקציעס ערנאַמטלעך. — די פֿולשטענדיקע אומבאַהאָלפֿנקייט פֿון דער קהילה. מיט אַ צוויי וואָכן צוריק האָבן אים [108] די 24 ראַדצעס גראַטולירט צוליב זיין נצחון: דאָס אָפּשלאָגן דאָס געטאָ. נאָך פֿרייטיק ד. ה. אַ טאָג פֿאַר דער גזירה האָט מען אין דער קהילה דערקלערט, אַז אַזאַ סכּנה איז נישט פֿאַראַן. — אַ טייל קריסטלעכע בעלי־בתּים אין פּראַגע לאָזן נישט אַרויסנעמען קיין זאַכן אָן אָפּצאָלן דירה־געלט פֿאַר אָקטאָבער. אַנדערע לאָזן גאָרנישט אַרויסנעמען. — וועסאָלי קאַנציק [109] הייסט די זייט אין די פּייפּערס וועגן דער מאַרמעלאַדע. — אין אַ הויז אויף ציעפּלאַ האָבן ס. ס. לייט אַרויסגענומען מעבל, אַנטקעגן האָט געזונ־

108 טשערניאַקאָוון.

109 „פֿרײלעך ווינקל" — באַצייכנט די זייט אין די צייטונגען, וווּ ס'ווערן געדרוקט די נעקראָלאָגן נאָך די געפֿאַלענע דייטשע זעלנער.

גען און געשפּילט א יידישע טרופּע. זיי האָבן געהייסן שפּילן א וואלץ און געטאנצט אינמיטן גאס. יידישע דורכגייער גוט געקליידעט האָבן זיי געהייסן געבן 5 זל. אָרעמע 10 גראָשן און מער. — געכאַפּט אייניקע פרויען, זיי אריינגעפירט אין קעלער. דאָרט זיי געהייסן ציפּן פעדערן, נאָך דער ארבעט אויסגעטון נאקעט און געגעבן צו 30 קלעפּ. — לויטן בייעם געזעץ פון הר. פישער, גובערנאטאָר, מעגן פּאָליאקן בלייבן אין דייטשישן שטאָטפּערטל, — אָבער זיי טאָרן זיך דאָרט נישט אריינציען. עס איז א מורא אז די פּאָליאקן וועלן זיך פון יידישן קווארטאל נישט ארויסציען. דאָס ארויסציען זיך פון פּוילישן קווארטאל איז פארבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן. א טייל קריסטן זאָגן, אז זיי וועלן זיך נישט ארויסציען. זיי וועלן אונטערצינדן די הייזער פארן ארויסציען זיך. — פון טשענסטאָכאָוו ארויסגעטריבן די יידן און א געגנט לעבן בית־עולם, וו עס קאָן וווינען זייער א קליינער טייל. — אין אָטוואָצק דערווייל אָפּגעלייגט דאָס אויספירן פון געטאָ.

. . . .

. . . .

היינט האָבן זיך פארשפּרייט קלאנגען, אז עס וועט נישט זיין קיין קראַנקן־קאסע. מען רעדט וועגן א זיטן־פּאָליציי אין ווארשע. די גאנצע שטאָט איז אויסגעקלעפּט מיט ווייסע צעטלעך וועגן טוישן דירות פון יידן און קריסטן. לעבן דעם קווארטיר־ביוראָ פון דער קהלה איז די וואנט ווייס. די פּאָלאקן מאכן פארשידענע קונצן, כדי צו פארגרעסערן די צאָל הייזער פון פּוילישן קווארטאל. אזוי למשל פארמויערט מען די טויערן פון הייזער, וועלן זיי גייען ארויס אין יידישער געגנט און לאָזט איבער נאָר דעם טויער אין פּוילישן טייל. ביי דעם פּוילישן המון איז פארשפּרייט א קלאנג, אז די יידן האָבן צונויפגעזאמלט 5 מיליאָן זל. און געגעבן יענע, כדי עס זאָל געגעבן ווערן די יידן א גרעסערער פּלאץ, ברייטע גאסן וכדומה. באזונדערס שווער איז דער מצב פון די יידן אין דייטשן טייל, ווייל זיי האָבן נישט קיין מעגלעכקייט צו טוישן זיך מיט די וווינונגען. א טייל פּאָלאקן קלייבן זיך אויס יידישער הייזער און קומען מיט רעקוויזיציע־באפעלן פון מאגיסטראט אזוי ארום נעמט [מען] ביי די ראַזיקע יידן צו דאָס רעכט פון טוישן זיך מיט וווינונגען מיט קריסטן. — אין פּרושקאָוו איז געמאכט געוואָרן א געטאָ. — א טייל יידן עפענען נישט, ווען עס קומען יענע. איינער געהאוונט און געהאלטן אין מיטן שמונה־עשרה. נישט געוואָלט מפסיק זיין אינצווישן. זיינען זיי נישט דערוואַרטנדיק זיך ארויס. — וועגן ברענער:[110] וואָס האָט

[110] אין ברענער איז פאָרגעקומען א צונויפטרעף פון היטלערן מיט מוסאָליני.

מען דאָרט גערעדט: „בעניטאָ־זביטאָ, אוי, אדאָלף, מען דאַרף א הילף, אוי דוטשע פוטשע, מיר זיינען קאפוטשע. הייל ה [יטלער] איך זוך א פארמיטלער. און אויב אזוי מ [וסאָליני], ביסט א גרויסע שווייניע, האָסט צו מיר א טענה, גיי צו משיאַנאָ, אוי, אוי דאָס האָט אָנגעמאכט ר״ב״פּ. [ריבענטראָפּ] א קללה אויף זיין קאָפּ״.

(20/x 1940)

....ווי איבערגענומען דעם דינסט,[111] זיי רעגולירן די באַוועגונג אין די גאסן. אויף קארמעליצקא האָבן זיי איינגעפירט א גוטע אָרדנונג. זיי זיצן שוין אין די קאָמיסאריאטן, דערוויילע דיזשורירט נאָך דאָרט די פוילישע פּאָליציי. דעם 31 ד. ח. גייען זיי ארויס. — מען זאָגט, אז די נאכט האָט מען אויף בלאָדנע ארויבערגעפירט א גרויסן טראנספּאָרט צוקער. די ביידע שומרים האָבן באקומען חמשה אלפים. — נישט גער קוקט דערויף, וואָס די אשכנזים מוזן האָבן פּשעפּוסטקעס ביים ארייני גיין אין געטאָ, האָט מען היינט ווייטער געריבט אין א טייל גאסן און צוגענומען בעטגעוואַנט.... וכדומה. לאנגע רייען פון מענטשן שטייען פאר די אפּטייקן, וועלכע ווערן פּשוט אויסגעקויפט. אויף [אויך] די הייף קויפן איין גרויסע סכומים... דער גרויסער מאנגל אין מעדיקאמענטן אין לאָדזשער געטאָ, ווו פאר א לעפל ריצין האָט מען געצאָלט אסך געלט בשעת דער דעזינטעריע.

די לאָדזשער, אָנגעלערנט דורך דעם געטאָ, האָבן איינגעקויפט באַזונדערס גרויסע סכומים פּראָדוקטן. שטאט קוילן קויפט מען איין מאסני ווייז האָלץ.

היינט געווען א געמיינער ארטיקל אין דער פוילישער שמאטע [112] וועגן די שאבעסגויים, וואָס ברענגען פּראָדוקטן פאר יידן אין געטאָ. עס ווערט געבראכט א סעריע [?] — — —פאָטאָגראפיעס פון די פּערזאָנען.

געהערט וועגן דער גרופּע, וואָס איז געכאפּט געוואָרן קיין פּולאַווו אונטער יידישער ליטונג, אז די באדינגונגען זיינען דאָרט גוטע. פאר־ דינען 3.20, דערפון 1.20 אויף אויסהאלטונג. דעם רעשט פאר דער

---

[111] עס רעדט זיך דאָ וועגן דער יידישער פּאָליציי אין וואַרשע.

[112] פּוילישע אויסגאַבע פון דייטשן פּראָפּאַגאַנדע אַמט „גאָווי קוריער וואַר־שאַווסקי״.

פאמיליע. וווינען אין שטיינערנע קאסערנעס, די דירות געווען ווארם, אויפגענומען מיט א פרישטיק. — איבערגעשיקט די יידן פון העגרי־קאוו און שכנותדיקע שטעטלעך אויף לאנדווירטשאפט, דאס זעלבע אין ראדאמסקער געגנט. — דער עולם וויל גיין אויף ארבעט אויף אקענציע. מען קויפט זיך אויף צוריקוועגס א פאר ברויט און פארדינט זיך אביסל געלט, דער צדיק מן הגויים[113] אויסגעזידלט דעם פוילישן פאליציי־קאמענדאנט פון גראכאוו פאר איינזעצן און תפיסה די חלוצים. געמאכט אים פערזענלעך פאראנטווארטלעך פאר דעם אנרירן א האר פון די זאכן, געבראכט פאר זיי א האלענדישע קו. גרויסער סענטימענט פאר יידן [וואס ארבעטן] אויף דער ערד. די שטרעבונג פון דער קהלה איז נישט צו שאפן אן אייגענעם באשפייזונגסאפאראט, נאר דער מאגיסטראט זאל זיך דערמיט ווייטער באשעפטיקן. דאס געפינט א פארשטענדעניש ביי די פאלאקן, זייער ראש[114] האט צוגעזאגט צו העלפן אין דער פראגע. — יאנוש קארטשאק ארעסטירט פאר נישט טראגן א בינדע. — היינט האבן די אשכנזים דערקלערט, אז מען וועט נישט אריינלאזן אין געטא קיין קארטאפל, ווייל די יידן האבן געמאכט גרויסע זאפאסן, זיי וועלן ערשט שפעטער באקומען.

(23—24/x 1940)

היינט דעם 23 אקט. איז ווידער געווען דורכן מעגאפאן א ידיעה, אז וואליצווו און צעגלאנא זיינען אפגעפאלן און גלייכצייטיק איז אפגעלייקנט געווארן די ידיעה, אז מען וועט פארלענגערן דעם טערמין[115] אויפן נאכן 31 אקט. ד. ה. ביזן 15 נאוו. די מענטשן גייען ארום משוגענע, ווייל מען ווייסט נישט ווו אהין מען זאל זיך ציען. קיין שום גאס איז שוין נישט זיכער, ווייל אומעטום איז דא עפעס, וואס שטעלט אין געפאר די גאס. אויף צעגלאנא איז דא אולריכס פאבריק, וואס האט דעצידירט, אז די גאס זאל ארויספאלן פון געטא. מען זאגט אז דער ראש פון אומזידלונגסאמט איז דער שען, וואס איז באקאנט פון דעם

---

[113] א דייטש, וואס האט זיך גוט באצויגן צו די יידן: געארבעט אויפן געביט פון גראכאוו: א קעגנער פון היטלעריזם.

[114] געמיינט אפנים איינעם פון די באאמטע אין מאגיסטראט.

[115] דער טערמין פון איבערגיין אין געטא.

אָרגאַניזירן דאָס לאַדזשער געטאָ. מען האָט מורא, אז עס זאָל זיך נישט איבערחזרן אין ווארשע דאָס זעלבע, וואָס אין לאָדזש. — היינט האָט וואָלסקאַ[116] אריינגעשיקט אירע קינדער נאַקעטע און באָרוועסע אויף טלאָמאַצקע 5. דאָס האָט געזאָלט זיין א דעמאָנסטראַציע קעגן דער קהלה, אָבער דאָרט האָט מען זיי פארטריבן האָבן זיי פארקירעוועט דעם וואָגן — א שווידערלעכע אומזיכערקייט האָט אַלעמען ארומגעכאַפּט. מען ווייסט נישט, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מיט א פּאָר טעג צוריק האָבן זיך כוליגאַנעס אריינגעריסן אויף זשעלאַזנע 93 [?43] און מיט געוואַלט פארנומען יידישע וווינונגען. זיי האָבן אויפגעהאָנגען א צלם און געזאָגט „פּרוווט דאָס רירן". — ווען עס איז מיט עטלעכע טעג צוריק באַוווסט געוואָרן, אז די זשעלאַזנע מיט אַלע שכנותדיקע גאַסן: לוצקאַ, וורָאָניאַ, סוף שליסקאַ, פּאַנסקאַ א. א. פאַלן אָפּ, איז די פּאַר־צווייפלונג געווען אין לשער. יידן האָבן געזאָגט, בעסער זאָל מען אונדז אויססמען מיט גאַזן איידער אזוי מאַטערן. אין יענע גאַסן האָבן זיך געהאַט אריבערגעצויגן איבער 7 טויזנט יידן פון די שכנותדיקע גאַסן ווי אויך פון פּראַגע. דאָ זיינען געווען קליינע וווינונגען, מיט וועלכע עס פּלעגן זיך טוישן יידן פון פּראַגע. קריסטן, וואָס האָבן זיך איבער־געצויגן אין יידישע וווינונגען פון דרום האָבן געטוישט זייערע ווויי־כונגען אויף גרעסערע, דאַקעגן די יידן האָבן פאַרקערט געטוישט בלויז אויף קלענערע. אויף ווארעצקאַ 9 האָט אַן אשכנז בודק געווען וואָס יידן טראָגן ארויס. יעדעס שטיקל באַזונדער. דאָרט האָט א ייד, וואָס אַר־בעט אין קהלה, געבראַכט אַן אשכנז פון די גאַלעטן און פאָרן פּרייז פון אַנווייזן 40 יידישע וווינונגען מיט מעבל באַקומען פריי זיין דירה און אויך די מעבל זיינע זיינען ארויסגעפירט געוואָרן מיט דעם וואָגן. — א טייל רייכע יידן האָבן איצט פאַרלוירן אינגאַנצן זייער געלט. למשל בריליאַנטן געקויפט צום פּרייז פון 100 טויזנט זל. און איצט ווערט 5 טויזנט. דאָלאַרן צו 250 איצט ווערט 30 זל. — האַבערבוש[117] זאָגט מען, האָט באַקומען בלומען פאַר אָפּראַטעווען פאַר די קריסטן א טייל גאַסן, ער זאָל האָבן אינטערוועגירט אין בערלין. — מיט עטלעכע טעג צוריק איז אויפגעשוווּמען א פּראָיעקט צו פאַרנעמען מילנא און דורכ־דעם האָבן א וועג צום עוואַנגעלישן שפּיטאָל. מען האָט דורכגעפירט

---

[116] דאָס יתומים-הויז אויף וואָלסקע, אויף טלאָמאַצקע 5 געווען די געזעל־שאַפט פאַר אַליינהילף.

[117] באַקאַנטער אינגענטימער פון דער גרעסטער ביר-ברויעריי אין פּוילן (האַבערבוש און שילע).

א בליץ ציילונג פון די גאסן. — עלעקטאראלנא 1 און 3 אויסגעשלאסן פון געטא. פארמויערט דעם אויסגאנג אויף עלעקטאראלנא, געעפנט אויף פזשעכאדניע, וואס געהער נישט צום געטא. — די יידישע באַפעלקערונג האט מיט א גרעסערן שוידער אויפגענומען די מעשה זשעלאזנע (30 טויזנט יידן) ווי דאס געטא, ווייל צו דעם איז מען שוין געווען צוגעוווינט. די הייזער פון גראניטשנא זיינען פארמויערט געווארן פון דער זייט און געעפנט אן אויסגאנג אויף סקוזשאנא, אבער געראטעוועט דערמיט די הייזער פארן געטא. — אין די יידישע טראמווייען איז א שרעקלעכע ענגשאפט און אויך נישט איבעריק ריין. עס איז פשוט פריקרע צו פארן מיט אזא טראמוויי. — גלחים זאמלען אין אלע גאסן אונטערשריפטן אז מען זאל געמישטע גאסן איבערלאזן אויסערן געטא. אפילו נאוואליפקי א ריין יידישע גאס ווערט געפאדערט ארויסצונעמען צוליב דעם קלויסטער.

דעם 21 אקט. א פריינט געזען א 20 יידן שטיין אויפן מוראנאווער פלאץ, הענט אויפגעהויבענע. יענע רוצחים האבן זיי זיכער געוואלט באראבעווען. — נעכטן דעם 22 אקט. האט א פאלאק אדער א גרופע באנדיטן דערשאסן אויף טויט א ייד אויף נאוואליפיע. — אין פראגע זיך דערוווסט, אז אין יאנואר האט.... פרידמאן.... זיך איינגעשטעלט פארן רב באם כאפן אים צו ארבעט און שלאגן אים, מען האט אים דערשאסן דערפאר אויפן ארט. — אויף פשעביעג האט מען ביי מיינעם א באקאנטן 2 אנשי חיל געפאדערט 50 זל. אויסלייז געלט, נישט געהאט, געפירט אים עטלעכע קילאמעטער אויסער דער שטאט און דארט אראפגענומען פון אים דעם פאלטן. — ייד לאכט פון שלאף און שרייט הויך, די פרוי וועקט אים אויף. ער איז בייז און פארציילט: עס האט זיך מיר געחלומט אויף די ווענט אויפשריפטן: שלאג די יידן, נידער מיט דער ריטועלער שחיטה[118] וכדומה, וואס איז די שמחה? וואס הייסט? אונדזערע זיינען געקומען.

צוויי אדוואקאטן קאראל און טיקאטשינסקי האבן צוליב דער איבערזידלונגס־גזירה באגאנגען זעלבסטמארד. דער ערשטער איז געווען יוריסט קאנסול פון דער פראנצויזישער אמבאסאדע.

די רעגיסטראציע פון די וווינונגען דורכגעפירט דורך דער קהלה האט געווירקט, אז דער פאסעק אויף וווינונגען האט געפלאצט: מענטשן

[118] אזעלכע אויפשריפטן אויף ווענט און פארקאנעס האט מען זייער אפט געקאנט זען אין פאשיסטישן פוילן פאר דער מלחמה.

זוכן נאָענטע און באַקאַנטע אוים מורא די קהלה זאָל נישט אַריינזעצן קיין נישט אנטשפּרעכנדע. — מען זאָגט, אַז דאָס לאָדזשער געטאָ וועט געעפנט. דאָס געטאָ אין קוטנאָ איז שוין געעפנט.[119] [אַנ]שטאָט פאר מלחמה: „יידן קיין פּאַלעסטינע" איז היינט דאָ א מגן־דוד אין וואַרשע און די פּאָלאַקן אין א"י.

שוויענטאָיערסקאַ גאַס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן א דאַנק דעם ה. צוקערמאַן, וועלכער איז געשטאַנען אויף דער וואַך און נישט גע־לאָזט קיינעם זיך רירן פון אָרט — א נישט וואָלט די זאַך געווען א פאַר־שפּילטע. געוויינטלעך פלעגט מאָסגעבנד זיין די לעצטע ציילונג פון לעצ־טן טאָג.

אויף סמאָטשע איז פּיפּער, אויף נאָוואָליפּקי א קירך, מילנאַ שפּי־טאָל העניבערג כלאָדנאַ.[120]

די שענסטע אינטערנאַטן חרוב געוואָרן אין וואַרשע: קאָרטשאַק — קראָכמאַלנע. זקנים־הויז. — 800 ספרי תורות איבערפירן. — די יידן פון די פאַרשטעטן פאַרבונדן מיט די דערפער. — אַן אומבאַשרייבלעכע קאַטאַסטראָפע ווייל זיי ווערן אָפּגעריסן פון דעם ביז איצטיקן פּרנסה־מקור.

אין טראַמוויי א עולם [?] פון בעטלער און ברודיקע מענטשן — מען פירט איבער אלע סחורות דורך די טראַמווייען. קלאַנגען אַז אין גע־טאָ וועט מען פאַרלאַנגען גאָלד און וואַלוטע פאַר פּראָדוקטן.

היינט דעם 24 אָקט. איז די ציעגלאַנע צוריק צוגעטיילט געוואָרן צום געטאָ. עס גייט אלזאָ א טאַנץ אהין און אהער און קיינער ווייס נישט ווען דאָס אלץ וועט זיך ענדיקן. — געווען אזא פאַל: איינער גע־טוישט די דירה פון מאַרשאַלקאָווסקאַ אויף וראַניאַ. אינצווישן איז באַוווסט געוואָרן, אַז זשעלאַזנע און די שכנותדיקע גאַסן געהערן נישט צום געטאָ, דעריבער געבליבן אין דרויסן, די זאַכן האָט מען אים צו־גענומען אינצווישן. — די קריסטן פאַרלאַנגען אין אַסך פאַלן אָפּטרעט־געלט און באַקומען עס אויך. דער יידישער שפּיטאָל בלייבט דערווייל אויסערן געטאָ. לכתחילה האָט מען געוואָלט, דער שפּיטאָל זאָל איבער־לאָזן זיין זייער רייכע איינריכטונג און איבערטראָגן בלויז די קראַנקע. עס איז דאָ א מורא, אַז ווען דער פלעקטיפוס וועט אויסברעכן, און ביי

[119] די ידיעה נישט ריכטיק.

[120] פּיפּער — א גאַרבעריי, העניבערג — א פאַבריק. צוליב די דאָזיקע אָביעקטן און צוליב דער קירך און דעם שפּיטאָל האָט געזאָלט נאָך מער פאַרקלע־נערט ווערן דער געטאָ שטח.

דער געשאפענער סיטואציע מוז קומען, וועט דאס געטא ווערן גע־
שלאסן. — מען ווארפט פאר דער קהלה, אז זי טוט גארנישט. זי איז
אינגאנצן נישט אינפארמירט וועגן דעם וואס עס קומט פאר. וועגן
ארויסנעמען זשלעאזנע האט זיך די קהלה דערוווסט פון היטלער. —
פארצווייפלט איז די לאגע פון די משומדים וועלכע מוזן זיך איבערציען
אין געטא.

[8/XI 1940]

מיינע ליבע!

עס וואקסט לעצטנס שטארק דאס היסטארישע באוווסטזיין. מען
כאפט אן אין צענדליקער פאקטן צו דער געשיכטע. מען קערט זיך אום
צום מיטלאלטער. — גערעדט מיט א יידישן געלערנטן. די יידן געשאפן
פאר זיך אן אנדערע וועלט, אין איר פארגעסן אן די ארומיקע צרות,
נישט אריינגעלאזט קיינעם אינעווייניק. וואס שייך פאראלעלן, זאגט מען,
אז דער איצטיקער גירוש איז איינער פון די ערגסטע אין דער יידישער
געשיכטע, ווייל תמיד געווען און ערד־מקלט. איינער מיר געזאגט: עס
איז שלעכט צו לייענען די יידישע געשיכטע, ווייל מען זעט, אז גוטע
יארן געווען א זעלטנהייט, שטענדיק צרות און פורעניות. איינע פון די
היסטארישע רעמיניסצענצן די מכה פון מוסרים, אויך איצט פילט מען
זי שטארק. מעשה סאקסענהויז, וואס געווען 3 חדשים אויסגעהאלטן
אין דער דירה פון א יידישן עסקן נער געפ. [געפּנער]. איינגעזאפט אין
זיך זייער קולטור און פון א רויקן מענטשן זיך אויסגעגליטשט. די מעשה
סאקסענהויז דערמאנט דאס שפּריכווארט: שלאגסטו מיין ייד, — שלאג
איך דיין ייד.

אין דער יידישער קהלה נישט איין מאל געקומען ראשים און גע־
פאדערט געלט פאר די יידישע ארבעטער. נישט געהאלפן די קמיעה אויף
דער טיר, אז אלץ דארף גיין דורך לייסטן. — דער עולם מאכט זיך נאר־
נישט פון צונעמען די זאכן, ווייל מען גלייבט אין בעסערע צייטן. מען
וויל נאר איבערקומען די איצטיקע צייט. — דער פאקט וואס ביי יידן
איז דא אסך בעל־מלאכות, רופט ארויס די גרעסטע באוואונדערונג ביי
יענע. — די שמאציאזשעס אין לאדזשער געטא ווי אויך מעטאל־קלוי־

בער ווינען אויסערן געטאָ. זיי האָבן רעכט צו פאָרן מיטן באַן. די סטרוזשעס נוצן אויס די סיטואַציע פון די לעצטע טעג פון שאַפן א געטאָ אין וואַרשע: זיי זיינען די דירות־פאַרמיטלער. זיי האַנדלען מיט פּראָדוקטן — דער פאַרשטאַרקטער טיפּוס א רעזולטאַט פון דער פאַרדוכטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. — געוויינליך אין די אַמטלעכע דאָקומענטן דער „יודע", אין אַנדערע „הער", אָבער זייער זעלטן. — איך באַוואונדער די פרומע יידן, וואָס זיינען זיך מקריב, טראָגנדיק בערד און סאַמעטענע קאַפּעליושן. — אין דער קהלה געזען די שפּורן פון בלוט פאַרגאָסן פון אַדוו. פּאָפּאָווער, וואָס האָט אַרויסגעטראָגן א פּסק־דין קעגן סאַקסענהויזן פאַר רעקווירירן א יידישע דירה. סאַקסענהויזן געהאַלטן פאַר יענע א רעדע וועגן דער נויטווענדיקייט איינצופירן אַן אָרדנונג אין דער קהלה. לעצטנס פאַרמערט זיך טיפּוס־פאַלן (35). געהערט וועגן איינעם וואָס 7 מאָל זיך אָבגעצוויגן צוליב די וואַקלונגען פון די געטאָ־גרענעצן. איינער 4 מאָל. פון האָזשא אויסגעוויזן, פּרעטאַ, גזשיבאָוו 68 און פון דאָרט דאָס פערטע מאָל. — די לאַנגע מויער באַ וויעלאָפּאָליע, מאַכט דעם איינדרוק פון א תפיסה־מויער. — עס דויערט לעצטנס א שעה צייט און מער דאָס קומען אין ביוראָ מען מוז וואַרטן א לאַנגע צייט אין די טויערן ביז די סכנה גייט אַדורך. אז מען כאַפּט אויף לעשנאָ, וויסט מען מאָמענטאַל אויף מוראַנאָוו. — געהערט פון איינעם, אז אין לאָדזשער געטאָ איז נישט געווען וואָס צו עסן, אַזוי, אז איינער נישט לאַנג א רייכער ייד געקומען צו א צווייטן, ער זאָל אים געבן דעם אָדוואַר פון קאַרטאָפל, כדי ער זאָל פילן דעם טעם פון קאַרטאָפל. — אין די לאָדזשער זעלבסטאויסהאַלטונגס־קיכן איז א קעלנער קאַמינסקי, א באַקאַנטער פאַבריקאַנט.

היינט דעם 8 נאָוו. ווידער זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אז דאָס געטאָ וועט אָפּגעלייגט ווערן ביז אַפּריל. — אין פאַלענטי הייסט מען יידן, וואָס ווערן באַפרייט צוליב זייער עלטער אָדער באַשעפטיקונג, צו טוישן זיך מיט די שיך אָדער אַנדערע קליידונגסשטיק מיט די, וואָס בלייבן אין לאַגער. אין פאַלענטי האָט מען א יונגן 20־יאָריקן יונגערמאַן מיט א באָרד געהייסן מעלדן אַלע יידישע גרופּן, אז ער איז 20 יאָר אַלט און דערנאָך שרייען „אָהנע בערוף" אַלץ העכער און העכער. צום סוף האָט אים א ייד געמוזט אָפּשערן די באָרד. — יעדע אשכנזישע אינסטיטוציע האָט זיך אירע יידן, וועלכע ווערן גוט באַהאַנדלט, בשעת אַנדערע שלעכט. למשל אין די דינאַסן איז דאָ איינער, וועלכן מען רופט דאָרט „מאָזעס", אים געלינגט עס נישט איין ייד צו באַפרייען פון דער אַרבעט.

היינט איז אָנגעקומען אין דער קהלה אַ שרייבן, אַז די יידן מוזן זיך ארויסציען ביזן 15 נאָוו. דערמיט אַ סוף צו די אַלע קלאַנגען וועגן אָפּלייגן און פאַרלענגערן דאָס געטאָ. די מורא פאַר דעם געשלאָסענעם געטאָ וואַקסט, באַזונדערס, אַז היינט האָט מען פאַרציילט, אַז מען האָט געהייסן דער פּוילישער פּאָליציי זיך ארויסטראָגן פון געטאָ. — מען מאַכט זאַפּאַסן ווער און וויפל עס קאָן נאָר. — דער קאָמענדאַנט פון פּאַלענטי נעמט צו פּראָדוקטן ביי די פּויערים „פיר מיינע יודן".

געווען אַ ראש ביי אַ יידישער פאַמיליע, געוואָלט צונעמען זאַכן. די פרוי געוויינט, אַז זי איז אַן אַלמנה מיט אַ קינד. יענער געזאָגט, אַז ער וועט גאָרנישט צונעמען, אויב זי וועט געראָטן, וואָס פאַר אַ אויגעס איז אַ קינסטלעכס. זי האָט געראָטן, אַז דאָס לינקע: אויף דער פראַגע פון וואַנען געוווסט, געענטפערט, ווייל דאָס איז אַ מענטשלעך.

נעכטן זאָל מען האָבן דורכן הילכער איבערגעגעבן, אַז עס איז פאַרבאָטן צו באַנוצן דאָס וואָרט „יידיש געטאָ". נאָר „יידיש וווינפירטל" פונקט ווי דייטשער און פּוילישער. — היינט ביי אַ יידישן שניידער אויף אָרלע צוגענומען זאַכן. געווען אַ יידישער באַגלייטער, וואָס האָט געריסן קעלנערס פון פּאַלטאָס און באַהאַלטן אין בוזעם. — חיים בראָזשטי רופט מען רומקאָווסקין. — פּ. ק. פּ. — פּלאַטש קאָנדוקטאָראַווי פּאַלאָוועץ — רופט מען די היינטיקע יידישע טראַמווייען. וועלכע גייען האַלב ליידיק.[121] צוגעגאַנגען צו איינעם און געוואָלט אָראָפּנעמען דאָס פוטער: „איך וואָלט דיר גערן געגעבן, אָבער איך בין אָקאָרשט ארויס פון שפּיטאָל. איך בין געלעגן קראַנק אויף טיפוס".[122] — געהערט, אַז עס זיינען פאַראַן אַ 200 געשטאָרבענע אָדער געהרגעטע פון די אַרבעטסלאַגערן: בלויז אין בעלזשיץ 80 געשטאָרבענע פון דיזענטעריע און אַזוי פיל דערהרגעטע ביי דער אַרבעט.

צוליב דער ידיעה, אַז עס וועט זיין אַ רעקוויזיציע פון וווינונגען, זוכט מען באַדיי פאַר ביליק דירה געלט לאָקאַטאָרן, כדי צו באַרפולן די־

---

[121] „צאָל דעם קאָנדוקטאָר אַ העלפט", אין די „יידישע" טראַמווייען פלעגן יידן מוזן צאָלן פיר מאָל אַזוי פיל, וויפל אויף דער „אַרישער" זייט. ד. ה. אַ גילדן און דערפאַר באַקומען פיר בילעטן (צו 25 גראָשן). זיי פלעגן אָבער געבן דעם קאָנדוקטאָר נאָר 50 גר. און באַקומען איין בילעט. אַזוי אַרום האָט דער ייד זיך איינגעשפּאָרט 50 גר. און דער קאָנדוקטאָר האָט פאַרדינט 25 גר.

[122] די אָקופּאַנטן האָבן מורא געהאַט פאַר אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, און יידן האָבן דאָס אויף פאַרשיידענע אופנים אויסגענוצט. געווען אַסך אָנעקדאָטן וועגן דעם און שווער היינט צו זאָגן, אויף וויפל זיי שפּיגלען אָפּ די ווירקלעכקייט.

דירות. — די, וואָס מסרן באַקומען 10% פון דעם רויב. אין א יידיש געשעפט אויף נאַלעווקעס געקומען פיר יענע מיט א ראש, וועלכער בעוועגן אַן אַרנטלעכער מענטש, די איבעריקע געפּאַקט וועש און אנדער־ רע זאַכן אין די הויזן און ארויס פול אָנגעשטאָפּטע ווי בערן. — „הויז־ טע טאג אָהנע אויסווייזן” ד. ה. אז היינט כאַפּט מען צו ארבעט אפילו די יידן וואָס האָבן אויסווייזן, וועלכע באַפרייען זיי פון ארבעט (א וויץ). אזוי זאָגן א טייל פון די כאַפּער. — עס טרעפט אָפּט, אז ווען יידן גרוסן, מאכן יענע מיט דער האַנט „נישט נויטיק”. דער רוב גייט אדורך אזוי ווי עס זאָל זיי נישט אָנגיין. דאָס ערגסטע, ווען עס גייען 2—3 יידן און בלויז איינער גריסט. זייער אָפּט דאָס סאמע העפלעכסטע ענט־ פערן אויף א גרוס.

דאָס געטאָ אסך שמערציקער ווי אין מיטלאַלטער, ווייל מיר זיינען געווען אזוי הויך און איצט אזוי שטאַרק געפאַלן. דער אפּעל צו אַנט־ וויקלען די מידות טובות פון געטאָ: די טענדענץ צום אויסגלייכן למשל שטייער פון זייד, פון מלבושים, פון חתונות, די קעגנזייטיקע הילף און דאָס שטאַרקע געזעלשאַפטלעכע לעבן. — עס ווערן זייער אינטענסיוו געמויערט מויערן ארום דעם געטאָ. דער וועג לעשנאָ—גזשיבאָווסקאָ באַשוועדט. די באַוועגונג אויף סאָלנאַ, ציעפּלע זייער א גרויסע, נישט מעגלעך אדורכצוגיין.

[19—20/XI 1940]

מיינע ליבע!

דער שבתדיקער טאָג פון איינפירן דעם געטאָ איז געווען (16. נאָוו.) א שרעקלעכער. די גאַס האָט נישט געוווסט, אז דאָס געטאָ וועט זיין פאַרמאַכט, דעריבער איז ווי א דונער אַראָפּגעפאַלן דאָס געשלאָ־ סענע געטאָ. אויף אַלע ראָגן פון גאסן זיינען געשטאַנען וואַכן פון אַש־ כנזישע, פּוילישע און יידישע שומרים, וואָס האָבן בודק געווען וועד עס האָט רעכט דורכצוגיין. יידישע פרויען האָבן געפונען די האַלעס בעד־ שלאָסן פאַר זיי. עס האָט גלייך אויסגעפעלט ברויט און אנדערע פּראָ־ דוקטן. זייט דעמאָלט שפּילט זיך אָפּ אן אמתדיקע וואַקכאַנאַליע פון יקרות. עס שטייען לאַנגע רייען ביי אַלע שפּייזגעוועלבער און מען

קויפט אלץ אויס. אסך פּראָדוקטן זיינען פּלוצים פאַרשוואונדן פון די געוועלבער. — טוואַרדע מיט לעשנאָ האָבן נישט קיין פאַרבינדונג. מען מוז גיין דורך זשעלאַזנע. — יידישע געשעפטן אין דעם ארישן שטאָטטייל זיינען פאַרחתמעט געוואָרן, כדי מען זאָל זיי נישט צעראַבירן. — יידישע דאָקטוירים האָבן נישט שבת און נישט זונטיק נישט באַקומען קיין פּשעפּוסטקעס, וועלכע די קהלה באַשטייערט מיט אַן אָפּצאָל פון 5 זל. — יידישע אַרבעטער האָט מען שבת נישט אַרויסגעלאָזט צו זייערע פּלאַצוווקעס אויסער דער שטאָט. — דעם ערשטן טאָג האָבן אַ מאַסע קריסטן געברענגט ברויט פאַר זייערע יידישע באַקאַנטע און פריינט, דאָס איז געווען אַ מאַסן־דערשיינונג. דערווייל ברענגט מען אַריין פּראָדוקטן מיט דער הילף פון קריסטלעכע באַקאַנטע.

אויף ראַג כלאָדנאַ און זשעלאַזנע[123] גימנאַסטישע איבונגען מיט שטיינער אָדער ציגל, פאַר די, וואָס האָבן פאַרשפּעטיקט אַראָפּצונעמען די היט. מען הייסט אויך עלטערע יידן מאַכן פּשיסיאַדעס. מען צעוואַרפט פּיצלעך פּאַפּיר און מע הייסט אויפקלייבן פון דער בלאָטע, דערביי קאָפּעט מען די אָנגעבויגענע. אין די פּוילישע גאַסן הייסט מען יידן זיך אוועקלייגן אויף דער ערד און, איבער זיי גייט מען אַדורך. אויף לעשנאָ אַדורכגעפאָרן אַ איש חיל אויף אַ ראָווער, גענומען שלאָגן אַדורכגייענדיקן ייד. געהייסן אים ליגן אין דער בלאָטע און קושן דעם טראָטואַר. — אַ כוואַליע פון רשעות אין דער גאַנצער שטאָט פּונקט ווי אַ ווונק פון אויבן. גלייכצייטיק דאָ אַמטלעכע אָפּטימיסטן וואָס גלייבן נאָך אַלץ, אַז קיין געטאָ, וועט נישט זיין קיין געשלאָסענעם. — געהייסן דעם יידישן אָרדנונגסדינסט (באַווייזן זיך דעם 16 נאָוו.) אויף דער גאַס טאַנצן אויף איין פוס אַרום אַ גרופּע גימנאַסטיקירנדע יידן. מען זאָגט, אַז אין דער קהלה ווערט צוגעגרייט אַ פּלאַן פון אַ פּאָסט, אַפּראָוויזאַציע און יידיש געלט. — צוליב דעם שליסן דאָס געטאָ, דעם פּיבערהאַפּטן איינקויפן, איז אויף אַלע יידישע גאַסן געוואָרן אַ שרעקלעכע באַוועגונג. עס איז פּשוט אוממעגלעך אַדורכצוגיין די גאַס. אַדורכגייער פאַרפלייצן די טראָטואַרן און דעם שאָסיי. — פריטיק ביינאַכט פאַרהאַפטעט פּראַגער יידן און זיי אַרויסגעפירט אין די אויטאָס אויף מוראַנאָוו און אַנדערע גאַסן, זיי נעכטיקן אויף די טרעפּ און די הייף. נישט מיטגענומען נאָר אַ האַנט געפּעק. — שבת געזען גרופּן יידן פירן פון פּראַגע. פאַר זיי איינגעאָרדנט עטאַפּן הייזער און שולן,

---

[123] געווען דער איינציקער אַדורכגאַנג פון קליינעם געטאָ אין גרויסן. אויפגעבויט דערנאָך דאָ אַ בריק.

מאנען־זאלן א. א. די קהלה רעקווירירט איינצעלנע צימערן ביי יידן, וואס האבן גרעסערע וווינונגען. — א סצענקע: ראג כלאדנא—זשעלאזנע געזעגנט זיך א יידישע פאמיליע מיט א פוילישער. מען קושט זיך, מען מאכט מיט די הענט, מען דערמאנט „קומט די אנדערע וואך". — ביי דעם עק טלאמאצקע—ביעלאנסקא שטייט א לאנגע ריי טראמווייען[124] מען איז בודק, צי זיינען קיין יידן נישטא אין וואגן. מען הייסט אלעמען ארויסגיין און מען פארשט נאך די פאפירן. עס זעט אויס ווי א גרענעץ־פונקט. דער טראמוויי שטייט אמאל 15-10 מינוט. — „גרעקא באנדיטא, טוטטא פערדיטא פופא פאביטא, בעניטא"[125] צו די גריכישע מפלות פון מיליטער. — פארציילט וועגן א גרופע ארבעטער פון ארבעטסלאגער. שאטנס פון מענטשן, אן שיך, פיס ארומגעבונדענע מיט שמאטעס אויף די פיס. — די מעבל, וואס ווערן רעקווירירט אין יידישע דירות ווערן געפירט אין קינא ספלענדיד (ספינקס) און דארט קאן מען זיי טיילווייז אפקויפן. אחינו בני ישראל העלפן דערביי צו. די עקלהאפטע מסירה אויף מוניען.[126] איינע פון די טרויעריקע דערשיינונגען פון איבערזידלונג דאס מאסנהאפטע באווייזן זיך פון בעטלער (יידן פון פארשטעט). — א גרופע יידישע ארבעטער מיט אן אנפירער האט אויף ראג לעשנא און זשעלאזנא געמוזט מאכן גימנאסטיק. — די דאקטוירים, וואס זיינען זונטיק געפארן אין שפיטאל אויף טשיסטע, האט מען ארויסגענומען פון טראמוויי און א שעה צייט געאיבט. א ייד, אן עלטערער, אדורכגעגאנגען לעבן די שומרים אויף טווארדע און נישט אראפגענרמען דאס היטל, הגם די יידישע שומרים האבן אים געווארנט, געמארטערט אים א לענגערע צייט. נאך א שעה צייט געטאן דאס זעלבע, „איך האב זיי אין דער ערד".

אסך יידן האבן מקורים פון פרנסה אויסער דעם געטא און איצט ווערט דאס אפגעשניטן. מען זאגט, אז די פירמעס אונטער קאמיסארישער לייטונג וועלן זיך מוזן אריבערטראגן ד. ה. אז אויב יידן האבן נאך דערפון געהאט אביסל פרנסה, וועלן זיי שוין פארלירן. — מען

[124] דא געווען דער גרענעץ־פונקט פון געטא און „ארישן" טייל שטאט. דורך נאלעווקעס איז געגאנגען דער „ארישער" טראמוויי.

[125] דער וויץ געווען באקאנט צווישן פאלאקן, ס'איז כלומרשט א טעלעגראם פון מוסאליני צו היטלערן.

[126] מוניען־עמנואל רינגעלבלום. אים האבן מודיע געווען צוויי פאלאקן, וואס האבן געארבעט אין דער אונטערערדישער באוועגונג, אז זיי האבן פארהאלטן אויף דער פאסט א בריוו און געכאפט מיט א מסירה אויף אים. רינגעלבלום האט זיך צוליב דעם א געוויסע צייט אויסבאהאלטן.

זאָגט, אַז דאָס געטאָ וועט זיין האַלב אָפּן ביזן 25, דערנאָך...[127] באַ איש גדול לאדם[128] ראש היהודים נשק אותו, בכה ואמר שהוא לא מסכים עם התחום המושב. — מען צאָלט שוין 2.500 זל. אָפּגערעט געלט פאַר פאַרוואַלטונג מיט די יידישע הייזער, דאָס זעלבע פאַר קאָנ־צעסיעס פון מאָנאָפּאָל־אַרטיקלען. אין די הייף רעדט מען אויך וועגן קאָלעקטיוון קאָכן פון אַלע שכנים, צוליבן מאַנגל אין האָלץ און קוילן. אין לאָדזש דאָס זעלבע, דאָרט איז גלייך דעם דריטן טאָג געמאַכט גע־וואָרן אַ קעסל אפילו פאַר קאָכן קאַווע. — געהערט ווי אַזוי רומקאָוו־סקי (חיים מרדכי) האָט אויסגעראַמט די לאַפּוועס ביי די אָרד־נער.[129] אַריינגעקומען אין צימער און אַראָפּגעריסן די שליפעס ביי די ערשטע 10 אָרדנער געזאָגט, אַז ער האָט נישט קיין צייט אויף קיין סלעדזטוועס. זייער גוט אַדורכגעפירט די איבערזידלונג אין לאָדזש. גע־האָט צו הילף די אשכנזישע שומרים, וואָס זיינען געקומען צו הילף אין פאַל פון קעגנזעצן זיך מצד קריסטן. דעמאָלט אומגעקומען איין נאַכט 7, די צווייטע 70 און די דריטע 133 צוזאַמען 300 (אין לאָדזש).

נהרג היינט דעם 19 נאָוו. אַ קריסט, וואָס האָט אַריבערגעוואָרפן אַ זאַק ברויט איבער דער מויער. — דער ווענגראָווער רב איז געשטאָכן געוואָרן פאַראַיאָרן, דאָס בלוט האָט גערונען און ער האָט ווייטער גע־אַרבעט אַזוי 4 שעה, ביז ער איז אויסגעגאַנגען פון בלוט. —אַסך יידן פאַרמעגלעכע, וואָס האָבן ביז איצט נישט געגעבן קיין גראָשן אויף דער זעלבסטהילף האָבן פלוצים אָנגעהויבן געבן גרעסערע געלטער אויף פּראָ־דוקטן אויף ווינטער פאַר די אָרעמע פון הויף. — די שפּיל וועגן דער געטאָ דויערט ווייטער. מען זאָגט, אַז אין לאָדזשער געטאָ איז אָפּגע־שטעלט געוואָרן די עלעקטריע. יידן מוזן זיצן אין דער פינסטערניש. פאַרשפּרייט זיך אַ קלאַנג, אַז די עלעקטריע פאַר יידן וועט קאָסטן 4 מאָל אַזוי פיל ווי פאַר קריסטן, דאָס זעלבע גאַז. אַ גוטע אידיי![130]

היינט דעם 20־טן נאָוו. אַ קלאַנג, דאָס געטאָ וועט געעפנט ווערן אויף 5 טעג און דערנאָך וועט עס הערמעטיש (נאָכן 25) פאַרמאַכט ווערן. אַ קלאַנג, אַז זיי וועלן באַשפּייזן די געטאָ בתנאי, אַז מען וועט צאָלן מיט גאָלד און וואַליוטע. — מען זאָגט אַז דאָס לאָדזשער געטאָ איז געעפנט געוואָרן. — דאָס גהינום אויף ראָג כלאָדנאַ—זשעלאַזנאַ

---

[127] דער זאַץ נישט געענדיקט אין אָריגינאַל.

[128] אַדאַם טשערניאַקאָוו.

[129] יידישער פּאָליציי.

[130] יידן שטעלן צו „גוטע אידעען, די היטלעריסטן העלוזירן זיי.

דויערט ווייטער. מען הייסט גאַנצע גרופּן מיטאַמאָל זייער שנעל אַריבערגיין, מען טרייבט ווי הינט. אפילו פון דראָזשקעס צוט מען אַראָפּ דעם עולם. א גרופּע יידישע אָרדנער האָט מען א לענגערע צייט געאיבט אויף טעאַטער־פּלאַץ: 50 אָרדנער זיינען צוליב דעם אַלעם אַרויסגעטראָטן. — מען זאָגט, אַז די סחורות פון יידישע געשעפטן אויסערן געטאָ זייען שוין צוגענומען געוואָרן טיילווייז דורך דער מאַכט.

עס קומט אָפּט [פאָר], אַז יידן, רעקאָמענדירט דורך גאַלעען, באַקומען דורך זייער רעקוויזיציע דירות. צוויי [?] יידן געבליבן אין זשאַרליבוזש ביי זייערע קריסטלעכע שכנים... נישט געהייסן זיך אַרויסציען..: קומען מיט רעקאָמענדאַציע־בריוו פון די גאַלעען וועגן באַקומען מאָנאָפּאָל־ליצענצן.

[21—29/XI 1940]

אין אָטוואָצק איז איינגעפירט געוואָרן צוויי געטאָס: א קור־געטאָ און א וווינונג־געטאָ. פון שבת 8 אָוונט ביז מאָנטיק א זייגער 8 טאָר מען נישט אַרויסגיין אין גאַס. אַזוי מעג מען פון 10 ביז זעקס אַרויסגיין מחוץ דעם געטאָ. — די יידישע הענדלער פירן פּראָדוקטן, עופות וכדומה פון דער ווייסל־ליניע קיין וואַרשע. מען צאָלט אָפּ פון וואַגאָן. דער קאָסט 250 זל. זאָגט דער קאָנדוקטאָר, דער צווייטער קאָסט 300 זל. געווען א קאָנטראָל פון סאַניטאַרער מאַכט. א העלפט געפאָרן מיט מלינאַרסקעס בילעטן.[131] פאַרמאַכט ביידע טירן און נישט געלאָזט אַריין. אויך אַן אשכנז איבערגעקויפט פאַרן פּרייז פון 40 זל. — א טייל וואַרשעווער יידן אַרויס אין די פּראָווינץ. — ביים איבערציען זיך אין געטאָ באַקאַנטע געשיקט בלומען. קיין מאָל נישט פאַרקויפט אַזוי פיל בלומען ווי דעמלט. ביים אָנהויב פון מלחמה אָדער פאַרן באַזעצן דורך אשכנזים אָדער אין די ערשטע וואָכן האָבן די בעל־בתים געגעבן זייערע אָנגעשטעלטע זייער אַסך געלד ביים ליקווידירן די געשעפטן. עטינ־גאָן אין לאָדזש פאַר א יאָר, אַנדערע פאַר 6 חדשים און מער. אַנדערע געוואָלט געבן די אָנגעשטעלטע סחורה אָבער זיי נישט געוואָלט. .... פּראַגער פּליטים האָבן זיך [?] איבערגעפירט אַזוי: מ'האָט אָנגע־

[131] ד. ה. אָן באַן בילעטן, נאָר מיט באַנקנאָטן פון באַנק עמיסיני, וואָס מיט זיי פלעגט מען איבערקויפן די קאָנדוקטאָרן.

לאָדן א וואגן מיט בעטבעטעס און זיך אליין און די מענטשן געלאָזט
אונטער [?] .... בשעת די באָמבארדירונג איז אין א טייל פאר־
טער־ווינונגען, אָדער אויף נידעריקע שטאָקן פון הויכע הייזער, גע־
ווען אסך מענטשן, וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן פאר די באָמבעס. אין
איינער אזא ווינונג לעשנאָ 5 נישט געוואָלט אריינלאָזן דעם בעל־הבית,
ווייל עס איז דאָ צופיל מענטשן, מען איז געשלאָפן אין קאָרידאָרן, אין
צימערן אָן פענצטער. גאנצע פילאָזאָפיעס, וויאזוי מען קאָן זיך אויס־
היטן פון באָמבעס.

די שומרים פון וואַרשעווער געטאָ זיינען לאָדזשער שומרים. אויס־
געאיבט אין דער מלאכה. היינט געווען די לאָזונג: „לאנגזאם, נישט
לויפט, ווי געכטן", געהייסן א יידן קניען און אים אָפגעפּישט. מען האָט
אויף בלאָדנע געשלאָגן אויך פרויען. ביי די פּאָלאַקן האָט דאָס געטאָ
ארויסגערופן גרויסע באונרויקונגען, זיי האָבן מורא, אז איצט וועט
מען זיך נעמען צו זיי: מ'וועט באשטימען טרויהענדער, צונעמען מעבל
וכדומה. היינט געווען א קלאנג, אז דאָס ענגלישע און ר. פ. [ראטן־
פארבאנדישע] ראַדיאָ אָנגעגעבן יעדע האלבע שעה: א האלבער מיליאָן
יידן ווערן איינגעמויערט אין א געטאָ. — וואָס איז דער שכל מיטן
מאכן גימנאסטיק מיט א ציגל אויף בלאָדנע. מען גיט צוויי ציגל, איי־
נע א לייכטערע, די צווייטע א שווערערע. ביים איינבייגן זיך קען מען
נישט דערהאלטן דאָס גלייכגעוויכט. כדי אויסצומיידן דעם ראַג־זשעלאַז־
נע־בלאָדנע גייט מען אראָפּ טיף אין בלאָדנע און פון דאָרט דורך בלאָד־
נע 29 קומט מען ארויס אויף קראָכמאלנע. מען האָט זיך וועגן דעם
דערוווסט און צוגעמויערט דעם דורכגאנג דורך דעם הויף.

די צוריקגעקומענע פון די אָבאָזן א טייל געקומען אין די גאָט־
קעס. — נעכטן דעם 20־טן נאָוועמבער צוגענומען איבער 800 יידן פון
די בעטן אין די ארבעטס־לאגערן, צוגענומען אויך קראנקע און נישט
געשיקט צו דער מעדיצינישער קאָמיסיע. — געהערט וועגן צוויי פאלן,
ווען פרויען אָפּגעטרעטן פון ווע אנשי חיל, יענע געוואונדערט זיך און
געזאָגט, אז זיי ווייסן נישט פון אזא פאראָרדנונג. — אויף די גאסן איז
ווייטער א שרעקלעכע באוועגונג. דער עולם [לויפט] פול מיט שרעק:
אבער די יוגנט שפּאַצירט ווייטער אויף לעשנאָ.

אין זאַפּיוווקע דארפן אָנקומען 150 יידן פון בערלין. בכלל איז
נישט געווען קיין שום פארבינדונג צווישן די פוילישע יידן און פון אנ־
דערע לאנדטיילן פון רייך. אויך די קריגס־געפאנגענע האָבן זעלטן ווען
געהאט א קאָנטאקט מיט די יידן פון די אנטשפרעכנדע שטעט.

דער יקרות וואַקסט פון טאָג צו טאָג. קאַרטאָפל קאָסטן היינט צוויי טעג פאַר שליסן דאָס געטאָ (29־טער נאָוועמבער) 95 זל. בשעת פריער 30 זל. ברויט איז נישט צו באַקומען, דער פרייז איז 4 זל. א קילאָ, דאָס זעלבע מיט מעל און אנדערע. מען קויפט אויס אַלע געוועלבן.

דער רבונו של עולם האָט אַראָפּגעשיקט אַ מלאך אויף דער ערד, ער זאָל זען וואָס עס טוט זיך. ער איז צוריקגעקומען און פאַרציילט: אין דייטשלאַנד, איטאַליע און יאַפּאַן זיינען אַלע מונדירט און רעדן וועגן שלום. אין ענגלאַנד גייען אַלע ציוויל און רעדן וועגן מלחמה, אין פוילן גייען אַלע אַרום באָרוועס און גלויבן אין נצחון (די יידן אין פוילן זאָגן, אַז עס וועט גוט זיין).

„באַטאַליאָן טשאַלגווו" רופט מען די יידן, וואָס מוזן אַדורכגיין אין פּירן דורך זשעלאַזנע.

היינט האָט מען נישט אַריינגעלאָזט קיין קריסטן מיט פּראָדוקטן, די סיבה די... פון די פּלאַקן, אַז אַלע ווערט אַרויסגעפירט פון דאָרט אַהער. — מען רעדט וועגן אויפבויען צוויי הענגענדע בריקן (וויאַדוקטן) צווישן סאָלנאַ און ציעפּלאַ און צווישן באָניפראַטערסקאַ און פּשעביעג.

די ס.ס. האָבן פון 800 יידן, וואָס זיינען ביי איר בעשעפטיקט, נישט געקוקט אויף די ענערגישע ווענדונגען צו באַשעפטיקן פּאַלאַקן, בסך הכל רעזיגנירט פון 50, אָבער נישט גענומען אויף זייער אָרט קיין קריסטן. — אַ מענטש, וואָס האָט באַזוכט יענע גאַסן, פאַרציילט וועגן דעם גרויסן אונטערשייד. דאָרט — פרייע באַוועגונג. מענטשן באַוועגן זיך פריי, עלעגאַנט געקליידעט. די קאַפעען פול מיט מענטשן, די גאַסן פרייע. נישט אָנגעשטאָפּט מיט מענטשן ווי אין געטאָ. מען מאַכט שלעכטע האָרעסקאָפּן וועגן יידן.

[7—10/XII 1940]

מיינע ליבע

היינט דעם 7 דעצ. האָב איך געהערט, אַז מ'האָט אַרויסגעטריבן 2000 מאַן פון ראַדאָם און געשיקט אין די שכנותדיקע קליינע שטעט־לעך. — באַרוך איז איינגעשפּאַנט געוואָרן פאַר נישט טראָגן קיין בינדע. ער האָט דערקלערט, אַז ער וועט נישט טראָגן קיין בינדע און אַז ער האָט

קיינמאָל נישט געטראָגן, ווייל ער באַטראַכט דאָס פאַר א באַליידיקונג. מ'האָט אים געשיקט קיין אַשוויענטשים, דאָרט איז ער געשטאָרבן. פון אַסך מענטשן פון דאָרט זיינען אָנגעקומען באַפעלן, אַז די פאַמיליע זאָל אָפּנעמען דאָס אַש פון פאַרשטאָרבענע. — בשעת אין קראָקע איז געווען א יידישע דעלעגאַציע און פאַרציילט וועגן דער גימנאַסטיק, האָט ער געפרעגט וויפל יידן, ווען ער האָט זיך דערוווסט, אַז 20 פּראָצענט האָט ער דערקלערט, אַז מ'מוז צוגעווינען די יידן צו אָרדענונג. פאַרציילט, אַז קריסטלעכע דינסטן האָבן נישט קיין פּשעפּוסטקעס, געווען אויפגעבראַכט, הלמאי מען האַלט מענטשן, וואָס האָבן מיט עטלעכע יאָר צוריק געמאַכט פּאָגראָמען אויף יידן. — אין ארישן טייל פון ווארשע איז שטאַרק פאַרשפּרייט דער טיפוס, דעריבער האָט מען געמאַכט א קאָנטראָל אין אַלע יידישע דירות, צו זיינען נישט פאַראַן קיין פאַרבאַהאַלטענע פאַלן, אָבער מען האָט נישט אַנטדעקט קיין איינעם. — געהערט, אַז די משומדים ווילן האָבן אַן אייגן געטאָ אין די ראַמען פון געטאָ. — אין ריפּין האָט מען צוגענומען די מצבות און פאַרקערט דעם בית־עולם. — גענומען האָט מען ביי יידישע אַרבעטער, וואָס קומען פון יענע זייט צוגענומען מער ווי צוויי ברויט און איבערגעוואָרפן צו די פאַרלאַקן. — א קרום בילד וועגן געטאָ בילדן די צאָלרייכע צוקערניעס, וואָס זיינען לעצטנס אויסגעוואַקסן אויפן אָרט פון די מאַנופאַקטור געשעפטן. — נאָכן 15 דעצעמבער, זאָגט מען, וועט מען נישט אַריינלאָזן קיין ציימונגען אין דעם געטאָ. — אין קראָקע קומט פאַר א מאַסנהאַפטע באַזייטיקונג פון יידן פון דער שטאָט. — אין סאָסנאָוויעץ האָט געזאָלט זיין א געטאָ, אָבער די גזירה איז אָפּגערופן געוואָרן. — אין קוטנע איז אַן אָפענע געטאָ. שומרים זיינען פאַרוועדט [?] געוואָרן און זיי לאָזן אַרום דעם עולם. מיט דער פּאָסט ווערן אָנגענומען פעקלעך פון יענער זייט, מען קאָן אַלזאָ שיקן א פּעקל פון ביעלאַנסקי אויף טלאָמאַצקע [132]. —נעכטן האָט מען אַריינגעפירט א לאַסטאַויטאָ מיט פיש, פריזן פיר אַלפים שוחד. — א געוויסער ערליך [133] איז געקומען צו אבמאַן מיט

---

[132] צוויי שכנותדיקע גאַסן אין וואַרשע. איינע אַן „אַרישע” די צווייטע א יידישע.

[133] י. ערליך — יאַנקל קאַפּאָטע — שפּעטערדיקער „פּאָליציי אינספּעקטאָר” אין וואַרשעווער געטאָ. געשפּילט א טרויעריקע ראָל אין וואַרשע. א געסטאַפּאָ־אַגענט. אין רינגעלבלום־אַרכיוו נר. 510 געפינען מיר פאָלגנדיקע נאָטיצן וועגן ערליכן: „דער קאָמענדאַנט פון דער יידישער תפיסה אויף זאַמענהאָף 19 איז יאַנקעלע ערליך. פאַר דער מלחמה איז ער געווען א קאָמבינאַטאָר און בוח־גייער,

א בריוו פון די דייטשן, אין וועלכן ס'איז געווען געשריבן, אז ער דארף באשעפטיקן 25 זיינע מענטשן. — דער פילאזאף[134], דער אוהב ישראל, איז געקומען א טאג נאכן שליסן דעם געטא זיך געזעגענען מיט אחינו בני־ישראל. ער זאגט, אז אין דער שטאט וועלן געבויט באראקן. דער עולם וויים נישט פאר וועמען. — די שפראך פון די קהלה־לייט איז ביי יעדער געלעגנהייט קאווענטשינסקא, ארבעטסלאגער וכדומה.[135] — „דו ועסט ברענגען דאס געלט אין די ציין". הויראקעס, ווילע יונגען, אין לאנגע שטיוול האבן איבערגענומען די ממשלה אין דער קהלה. די פאסטנס פאר לאפוווקע. סטרוזש 300 זל. פאסט 500 זל. יעדער דינסט קאסט געלט. פאר 600 זל. איז איינער דעם זעלבן טאג געווארן איינגעארדנט. א חברה מאכערס און קאמבינאטארן האבן געוועלטיקט אין דער קהלה אן שום קאנטראל. די לייטער זיינען טיילווייז ארנטלעכע, אבער אן שום געזעלשאפטלעכן צוגאנג. איינער פון די שומרים האט געזאגט צו זיין יידישן חבר: דאס האט דער טייוול אויסגעטראכט דעם פלאן צו דערשטיקן 400.000 מענטשן. א טייל מאכן זיך נישט זעענדיק, ווי מען גייט אריבער אויף יענער זייט און מ'ברענגט פראדוקטן. — די דאקטוירים און פערסאנאל פון יידישן שפיטאל [צוזאמען טויזנט מענטשן] האבן לכתחילה באקומען 75 פשעפוסטקעס, איצט 200, דער רעשט מוזן 7 פרי קומען אויף טווארדע 6 און פון דארט גייט מען אין רייען אין שפיטאל אויף טשיסטע. — ס'פעלט אוים סוראוויצע אין געטא, ווייל פרי־

געארבעט אומגעפער אין 1936 ביי פאליש געלט, נאך דעם, ווי די דייטשן האבן איינגענומען ווארשע און די קרימינעלע פאליציי האט זיך גענומען צו ליקווידירן די קרימינעלע, דער עיקר הי יידישע עלעמענטן, איז אויך יאסעלע ערליך ארעסטירט געווארן און ארויסגעשיקט קיין אשוויענטשים. ווייזט אויס, אז ער האט גענומען אויף זיך געוויסע פארפליכטונגען, ווייל מ'האט אים פארהעלטנישמעסיק גיך ארויסגעלאזט. ער איז דאן געפארן אויף פראווינץ און ארגאניזירט 3 אדער 4 פאבריקן פון פאליש געלט, וועלכע ער האט דערנאך ארויסגעגעבן. זינט יוני (אדער יולי) היי־יאר איז ער קאמענדאנט פון דער יידישער תפיסה. ווי ס'דערציילן יודעי־חן, איז ער להיפוך צו אנדערע מענטשן פון דעם טיפ — דווקא א מענטש מיט א בפירוש שלעכטן כאראקטער, מיט דעספאטישע נייגונגען. זיינע אונטערגעווארפענע ציטערן פאר אים אימת־מות". (געשריבן אנהויב נאוועמבער 1941)

[134] געמיינט ווארשעווינלעך פראפ. קאטארבינסקי.

[135] אויף קאווענטשינסקא — א גאס אויף פראגע — איז ביזן פארמאכן דאס געטא געווען דער זאמלפונקט, פון וואנען מ'פלעגט ארויסשיקן אין די ארבעטסלאגערן. ד. ה. די קהלה־לייט האלטן אין איין דראען פאר יעדער קלייניקייט מיט ארויסשיקן אין א לאגער.

וואָטע פֿערזאָנען האָבן אַלץ אויסגעקויפֿט. — מאַנכע יידן באַקומען רעקאָמענדאַציעס פֿון יענע אויף פֿאַרשידענע קאָנצעסיעס אין געטאָ, דאָס זעלבע אויך פּאָסטנס. — היינט האָט מען אויף ראָג לעשנאָ און זשעלאַזנאָ געהייסן, אַז מענער און פֿרויען זאָלן טאַנצן און אַ דורכגייענדיקע קאַפּעליע האָט געשפּילט. אויסער דעם אַסך גימנאַסטיק. — די קהלה האָט געוואָלט נעמען צו עטלעכע הונדערט זל. פֿון די אַדמיניסטראַטאָרן, אָבער לעשנאָ 13 (אָפּט צום קאַמף קעגן ליכווע) איז נישט מסכים און פֿאַרבאָטן עס, זיי זיינען אויך געווען קעגן דעם, אַז 25 פּראָצענט פֿון זיי זאָלן זיין יידישע אַדוואָקאַטן קעגן פּריווילעגיע פֿון איין פֿאַך). דאָס ביוראָ לעשנאָ 13 וועט זיך פֿאַרנעמען מיט מאַכן סקלאַדעס פֿון סחורות. דאָס ביוראָ האָט באַקומען די פֿאַרוואַלטונג פֿון די יידישע הייזער אויף לעשנאָ. אויך שאַפֿט זי עפּעס אַ סאַניטאַרע קאָמיסיע. — געהערט וועגן די גרויסע העלדישקייט פֿון יידן בשעת דער מלחמה. אין דער געגנט פֿון מלאַווע זענען געשטאַנען איינציקע זעניטוווקעס, בשעת אַן אַלאַרם זענען אַלע אַוועק, געבליבן זענען בלויז די יידן און אַראָפּגעשאָסן 17 אַעראָפּלאַנען. אין אַנדער פֿאַל: פּוילישע אַרטילעריע איז באַשאָסן געוואָרן, אַלע אַנטלאָפֿן, געבליבן בלויז איין ייד, וועלכער האָט אַליין באַדינט אַ האַרמאַט, שפּעטער זענען צוגעקומען אַנדערע, ער איז געוואָרן פֿאַרוווּנדעט, ליגנדיק נאָך באַדינט דעם האַרמאַט. דער דאָקטאָר האָט אים געהיילט אין שפּיטאָל. אַזעלכע פֿאַקטן זיך אָנגעהערט אַסך אין געפֿאַנגענשאַפֿט. די יידן זענען געווען אַ מוסטער פֿון אויסדויער און העלדנטום. אַ יידישער דאָקטאָר פֿון מאַרשאַלקאָווסקאַ (געזוכט שפּעטער דורך דער דאָקטוירים קאַמער) געשטעלט זיך בראש פֿון אַ אָפּטיילונג נאָכן טויט פֿון קאָמענדאַנט, געפֿירט די אָפּטיילונג צום אַטאַק, געפֿאַלן.

היינט דעם 10־טן דעצ. האָט מען אין דער פֿרי צוגענומען ביי יידן אויף כלאָדנע — זשעלאַזנע זעק מיט ברויט, פּעטס א. א. לויט אַ מסירה פֿון פּוילישן שומר, וועלכער האָט געזאָגט, אַז דאָס איז שמוגל. שפּעטער זיינען געקומען יידישע שומרים און אָנגעוויזן, אַז די יידן זיינען געגאַנגען אין יידישע גאַסן, אין רעזולטאַט האָט מען דאָס ברויט צעטיילט צווישן אָרעמע לייט. — דער יידישער שפּיטאָל ווערט עוואַקוּאירט ביז אַפּריל. — אין וואַרשע זענען דאָ 750 יידישע דאָקטוירים. — דער דאָלאַר איז ווידער שטאַרק געשטיגן ביז 108. דאָס דערקלערט זיך דערמיט, אַז דער עולם קויפֿט סחורות נישט גלויבנדיק אין ווערט פֿון געלט, אויך זאָלן יענע אויסקויפֿן מאַסנווייז דאָלאַרן. — מען זאָגט, אַז אויף יענער זייט זאָל מען האָבן געהרגעט 4 פֿון די דייטשן, דערמיט דערקלערט זיך, וואָס

עס זענען אפגעשניטן אייניקע באסן. — די וואנט[136] דארט איז דער סימבאל פון כאבאר אין דער קהלה, אזוי זאגט מען בשעת מען מאכט פארוווקעס אין יידישע דירות און מען וויל נעמען כאבאר. — געכטן איז ארויסגעשפרונגען אן אויש חיל פון אוימא און געגעבן א איינגל מיט א אייזן איבערן קאפ. דאס איינגל איז געשטארבן. — אויף גזשיבאוו איז נעכטן געווען א מאסאקרע. יענע שכורים האבן געשלאגן און געהרגעט צענדליקער יידישע דורכגייער. — מען שאצט אפ 100 פארוווּנדעטע, צווישן זיי א איינגל דערהרגעט. — עס קומען אן מאסנהאפטע דעפעשן פון אשוויענטשים וועגן טויט פון דארט פארשיקטע. דארט מאכט מען טעגלעך 3 שעה איבונגען אונטער וואסער־שלויכן און דאס רופט ארויס לונגען אנצינדונגען און דערנאך דעם טויט. פאראן קארטלעך פון דארט וועגן דער שווערער לאגע, אז מענטשן ווינטשן זיך דעם טויט.

געהערט היינט אן אינטערעסאנטע אינטערפּרעטאציע פון דער בייער מאדע פון א לאנגע שטיוול. עס אימפאנירט דער כוח פון יענע און זייער האלטונג. מען וויל זיך ארויסרוקן פון דעם כלל און אים אימפאנירן. — די הפקר־יונגען פארן ארום איבער דער שטאט און שלאגן מיט ביימשן אומשולדיקע דורכגייענדע יידן. — דער דאלאר געשטיגן, איבער 100 וויכע, 115 הארטע, ברויט 3.50 א קילא, קארטאפל 5—6 זל. — די קהלה אוהנט איין דאס טראנספּערביורא פאר 150 טויזנט זל. רעמאנט. אויף די פענצטער וואס גייען ארויס אין געטא, ווערן געמאכט שיאטקעס.

[15 — 20/XII 1940]

מיינע ליבע

מען האט די לעצטע טעג (15. דעצ.) געעפנט יידישע געוועלבער אויף יענער זייט, האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי זיינען געווען ליידיק. מען איז משער, אז די „גנבים" זיינען געווען אייגענע בעלי־בתים. — יידישע בעל־מלאכות וועלן קענען אריבערפירן אהער פון יענער זייט

[136] ד. ה. אויף די „ארישע" זייט איז די „וואנט", די מויערן, וואס רינגלען ארום דאס געטא — דער סימבאל פון כאבאר. די „פארוווקעס" פלעגן דורכפירן פוילישע און יידישע פאגיטארן.

זייערע מכשירים און פאַמיליען־אַנדענקען, אָבער נישט די סחורה. — היינט געווען אויף א יידישן וואָרט־קאָנצערט אין יודאאיסטישער ביבליאָטעק, עס זיינען אַרויסגעטראָטן יידישע אַרטיסטן, וואָס זינגען צום ערשטן מאָל יידיש. דער פּראָגראַם איינגאַנצן אין יידיש. אפשר איז דאָס אָן אָנהייב פון „מיטן פּנים צו יידיש". — מען זאָגט, אז מען האָט נישט אַדורכגעלאָזט בא דער וואך דעם גלח, וואָס איז געגאַנגען זונטיק אויף א דרשה אין קירך צו די משומדים. פאַראַן משומדים, וואָס האָבן זיך מיט 40 און 60 יאָר געשמדט און יעצט מוזן זיי אָפּריכטן גלות אין געטאָ. א טייל משומדים האָבן זיך געמוזט שיידן מיט זייערע אַרישע פרויען, וואָס זיינען געבליבן אויף יענער זייט. — איינער דורכגעגאַנגען מיט א פּשעפּוסטקע. די וואַך אויף בזשיבאָווסקא, גענומען אין דער וואַך־שטוב, 2 שעה געפּייניקט, געצוואונגען צו טרינקען אורין, באַציוגען מיט א שיקסע. געמאַכט אים עטלעכע לעכער אין קאָפּ און אָפּגעווישט מיט א בערשט צום קערן. די צווייטע מאָל באַצויגן זיך צו אים מענטשלעך, געגעבן אים עסן, און טרינקען, אָפּגעפירט א היים און אויפן וועג געזאָגט: אז יידן זיינען אויך מענטשן. — די קהלה פאַרעגליינט עטלעכע און דרייסיק קאָמיסאַרן איבער הייזער צום באַשטעטיקן, געשטראָפן 20 און פאַרגעליינט אַנדערע. יענע האָבן געגעבן מאַכערס צו 3 טויזנט זל. פאַר א פּאָסטן.

צווישן די מיטאַרבעטער פון לעשנאָ 13 [137] זיינען דאָ אויך אָרנטלעכע מענטשן. — עס דערמאָנט זיך, אז מיט א צייט צוריק זיינען געגאַנגען מסירות אויף אַדמען.[138] — די „ווילע" האָבן געזאָגט: מיר וועלן שוין אויסגעפינען דאָס געלט פון די רייכע יידן, איר וועט האָבן, מיר וועלן האָבן. אויף אן ענלעכן שטייגער גייען לעש—13, וועלכע ווערן אונטערשטיצט דורך ס.ס., זיי ווילן ווערן א צווייטע קהלה און זאָרגן פאַרן כלל נישט פאַרגעסנדיק וועגן זיך. עס זיינען האַרט דאָ אסך טונקעלע פאַרשוינען. — די קהלה האָט איבערגענומען די פאַרוואַלטונג מיט יידישע הייזער. מען זאָגט, אז די, וואָס וועלן נישט צאָלן קיין דירה

---

[137] דאָס וו. ג. „דרייצנטל" איז אַנטשטאַנען אָנהויב דעצעמבער 1940 און זייַ אָפיציעלער נאָמען איז געווען: „פריי־איבערוואַכונגסשטעלע". יידן האָבן עס גערופן „דרייצנטל" ווייל די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט זיך געפונען אויף לעשנאָ 13. „שטעלע" האָט געדאַרפט באַקעמפן אין געטאָ די צו הויכע פרייזן, דעם וווכער, שמוגל א. א. פאַקטיש איז זי געווען נישט מער ווי א יידישע עקספּאָזיטור פון געסטאַפּאָ. די אינסטיטוציע איז ליקווידירט געוואָרן דעם 17/VII. 1941.

[138] אַדאַם טשערניאַקאָוו.

געלט וועלן וווינען אין באַראַקן. — געהערט פאַלגנדן וויץ: יענער איז געקומען צו א ווראַזשקע אין קליידונג פון א שאָפער און געפרעגט, וואָס וועט זיין מיט אים. געענטפערט: דו וועסט נישט האָבן קיין בענזין, די אַקס וועט דיר פּלאַצן און מען וועט דיר צונעמען די פּיר־קאַרטע. — געכטן געווען א גרויסע אוואַנטורע אין קהלה, מען האָט פאַרטיילט די פּאָסטן פון אדמיניסטראַטאָרן צווישן אייגענע. קאַמינער האָט זיינע טעכטער פאַרטיילט די גרעסטע הייזער ווי שוויענטאָיערסקאַ 34, 32, 28 וכדומה. — אויף עק לעשנאָ־זשעלאַזנאַ געגאַנגען א עלעגאַנט מיט א מעלאַניק, נישט אַראָפּגענומען דעם הוט, געשלאָגן אים, אַראָפּגע־וואָרפן דעם מעלאַניק, אָבער יענער זיך נישט פאַרנייגט. — אַן אָריגינעלער אופן פון שמוגלען מילך. אויףביידע זייטן גרענעץ ביי די האַלעס שטייען: אויף דער יידישער — א יידישער וואָגן מיט ליידיקע קאַנען, אויף דער אַרישער — אַן אַרישער מיט פולע קאַנען, נאָך א געוויסער צייט, ווען ביידע שומרים זיינען פאַרנומען, ווערן די קאַנען געטוישט און ביידע וואָגנס פאָרן זיך אַוועק. — דער פראָסט איז היינט דעם 17 דעצ. זייער א שטאַרקער: 14 גראַד און קיין קוילן איז נישטאָ. קוילן קאָסטן 1.000 זל. א טאָן. — די שפּיל מיט אָפּנעמען אויף לעשנאָ־זשע־לאַזנאַ ברויט פון יידן און פאַרטיילן עס צווישן קריסטן דויערט ווייטער. דער שמוגל דויערט דערווייליע ווייטער. — די באַזע זאָגט מען, געפינט זיך אין לאָקאַל פון די געריכטן אויף לעשנאָ. די פּאַלאַצן האָבן אַן איינגאַנג פון איין זייט, די יידן פון דער צווייטער זייט. די אויספירער פון די טראַנ־זאַקציעס זיינען יענע ראשים. מען האָט די לעצטע טעג אַריינגעפירט א גרויסן סכום ווייץ, וואָס ווערט געמאָלן אין מילן אין געטאָ. — נעכטן שטאַרק געשלאָגן דעם פּראַגער רב דערפאַר, וואָס ער האָט אפילו אַראָפּ־גענומען דעם הוט, אָבער געטראָגן די יאַרמולקע. — די טראַנספּאָרט פירמע האַרטוויג מאַכט גלענצנדע געשעפטן. זי פירט אַרויס סחורות און ברענגט אַריין רוישטאָף. — דער אונטערשייד אין פּרייז פון קוילן זייער א גרויסער: דאָ איבער 1.000 זל. דאָרט 400 זל. געזען איינעם פון נער [?] ער וויל גאָרנישט פאַרציילן, מער נישט עס איז אים אָפּגעקור־מען 24 קילאָ (פון 82 אויף 58). דאָ לעבן מענטשן און דאָרט לעבן מענטשן, מען שטאַרבט אויך דאָרט. פאַראַן אַזעלכע א 90 אין לאַנד. יידן זיינען אָפּגעזונדערט פון אנדערע. מען זאָגט, אַז מען [וועט] קאָנען פאָרן, מער נישט די קרובים וועלן מוזן געבן 700 דאָל. — פאַר 300 זל. קען מען דינגען דעם לאַסט אויטאָ און אַריינברענגען אהער סחורה פאַר וויפל מען וויל נאָר.

בא די פּאָלאקן שטארק פארשפּרייט פארשיידענע ווערזשקעס וועגן דער צוקונפט און וועגן דעם ענדגילטיקן נצחון. געזען אזא נביאות אין גראמען אָבער אַן טאלאנט. מיט א צייט צוריק געהערט א מעשה מיט א יינגעלע אויף פּאנסקא, וואָס האָט נביאות געזאָגט וועגן דער גאולה — דאָס דערמאָנט א מעשה פון 17 י. ה. (אין ציינבערגס 4 באנד) וועגן א יינגעלע פון גריידעק, וואָס האָט אויפגערודערט די גאנצע יידישע וועלט. ענלעכע באדינגונגען שאפן ענלעכע סיטואציעס. — דער עולם ציטערט פארן 31 דעצ. מען האָט מורא דאָס געטאָ זאָל נישט ווערן הערמעטיש פארמאכט. דערווייליקע קען מען נאָך דורך דער פּאָסט אליץ באקומען אויך געלט. — די סיבה, וואָס בא יידן איז נישט פארשפּרייט דער טיפוס און בא די קריסטן יאָ איז א גאנץ פּשוטע: בא זיי עסט מען אסך פרוכטן, דאקעגן בא די יידן זייער ווייניק. נעכטן איז דערשאָסן געוואָרן א יידישע פרוי. עס האָט זי ארויסגעלאָזט א גוטע וואך, ווען זי איז צוריקגעקומען, איז שוין די וואך געווען געענדערט. זי איז אנטלאָפן, האָט מען איר נאָכגעשאָסן און געטראָפן.

געזען היינט א גאנצע אָפּטיילונג יידישע ארבעטער אָנגעלאָדן פון אלע זייטן מיט ברויט און אנדערע גוטע זאכן. — קליינע 9-10 יעריקע יידישע קינדער אַן בינדעס זעט מען אסך אין יענע גאסן — אין די צוגן, וואָס קומען אַן אהער ווערט ביי די קריסטן אליץ צוגענומען. — קריסטן קויפן אסך סחורה אין ווארשע זיי צאָלן יעדן פרייז. עס איז דעריבער געשטיגן סחורה, אויך ברילאנטן, וואָס ווערן געקויפט דורך קריסטן. — אפריקע ליסיעיע בא וולאָסי וויכאָדזאָן.[139] — אין טשענסטאכאוו זיינען די באדינגונגען גאנץ גוטע. מען כאפּט נישט צו דער ארבעט. הימלערס שוואָגער איז דער שטאָט קאָמענדאנט. יידן האנדלען און וואנדלען. אויב מען דארף עפּעס האָבן, גיט עס די קהלה. — ווי אזוי א יידענע שמוגלט פון אָטוואָצק סחורה. ווען זי קומט צוריק, טוט זי אָן די אָפּאסקע און שטעלט זיך מיט דער פּליצע צום געטאָ, דער שומר הייסט איר נאטירלעך גיין צוריק, זי טוט עס, ווען עס זאמלט זיך אָן א גרעסערער עולם ארום דעם שומר. ווען זי גייט ארויס טוט זי אויס די אָפּאסקע און שטעלט זיך אנידער פּארקערט.

---

[139] אַ ווערטשפּיל אין פּויליש, האָט אַ שייכות צום אַנטלויפן פון די איטאַליענער פון אפריקע, באַשטייט אויף דער צווייזינזיקייט פון וואָרט „וולאָסי" (האָר און איטאַליענער) „אַפריקע באַקומט אַ ליסינע", ווייל די האָר קריכט פון איר ארויס".

היינט דעם 20 נאוו.[140] שבת איז פארפארן אויף גענשע א וואגן [?] מיט יידישע ארבעטער. די יידישע ארבעטער זיינען אויסגעשטיגן, האט זיי יענער שומר געהייסן זינגען, האט זיך איינער פון זיי, א חזן פון בארוף, אוועקגעשטעלט אויפן אויטא זינגען אל מלא רחמים — די גאס איז געווען פול מיט מענטשן. — אין געריכט אויף לעשנא קאסט דער אדורכגאנג 5 זל. פאלאקן גייען אריין און נעמען אנטועדיק בינדעם. אין געריכט גופא טרעפן זיך יידן מיט פאלאקן ערלעדיקנדיק זייערע ענינים. א בילד ער און אריער, זי א יידישע, זיי באגעגענען זיך ביי דער גרענעץ. די וואך רוקט זיך אפ דיסקרעט אן א זייט און זיי פירן זייער אינטים געשפרעך. — די משומדים שאפן זיך איצט ווייכאכט ביימער. מען זאגט, אז קאריטאס פירט לטובה זיי א הילפארבעט. — פארשאוויאק[141] ארבעט אויף לעש. 13. גאנצווייך וועט האלטן א רעפעראט וועגן חנוכה. — א פראגע אין א בריוו וויפל עס קאסט א דאלער: אונטער וועלכן נומער טווארדע[142] ווינט פלויני און אונטער וועלכן זיין שוואגער. געענטפערט 48 און 90; דער יידישער שפיטאל מוז זיך ארויסציען אין די נאענטסטע חדשים. זיי טארן נישט מיטנעמען די זאכן, וואס זיינען צוגעקלאפט צו דער וואנט (און דאס דער רוב טייערסטע מאשינען). — דאקעגן די סקארבאווצעס נעמען ארויס פון שפיטאל אויף לעשנא אפילו די קראנען, וואשבעקנס און אלץ וואס לאזט זיך נאר אפשרויפן. — לעצטנס שטארבן 12—14 יידן א טאג, פאר דער מלחמה עטלעכע און צוואנציק. זעלבסטמארדן פאר דער מלחמה 7 א וואך, איצט 3—4.

[23—24/XII .1940]

מיין ליבער!

דעם 17/12 א זייגער 3.30 נאכמיטאג איז אויף סמאטשע 22 א טאקסעוקע צו א קליינהענדלער פון שניידער־צוזאמען. עס איז פון דארט

---

[140] א טעות? דארף זיין דעצעמבער?

[141] יהודה ווארשאוויאק, א יידיש העברעישער שרייבער, א מיטארבעטער פונם געסטאפא־אגענט אברהם גאנצווייך.

[142] טווארדע (הארטע) — גאלדענער דאלער, „שוואגער" ווארשיינלעך „ווייכע".

ארויס אַ יון מיט יידישע באַגלייטער. זיי האָבן דאָס געוועלבל אויסגעליי־
דיקט. נאָכן פאַרענדיקן דאָס שטיקל אַרבעט זיינען זיי אוועק ווייטער.
מיט אַ זעלטענער רויקייט האָט פּלוצים דער יון פון געסטאַפּאָ ארויס־
גענומען דעם רעוואָלווער און אויסגעשאָסן אין המון יידן, וואָס האָט
זיך דאָרט געפונען. דאָס זענען אַלץ געווען הענדלער, וואָס האָבן זיך
געפונען אויף דער קעגנאיבערדיקער זייט. אין רעזולטאַט איז אַן 11 יעה־
ריק יינגל געבליבן טויט אויפן אָרט, אַ פרוי פון דזשעלנאַ גאַס געבליבן
ליגן שווער פאַרוואונדעט. — נעכטן איז ביי דער גרענעץ אויף טלאָמאַ־
צקע צוגעקומען אַן אויטאָ און עס זיינען פון אים ארויס אייניקע יונים.
זיי האָבן אָנגעהויבן שלאָגן שרעקלעך אַלע יידן, וואָס האָבן זיך דאָרט
געפונען. געשלאָגן האָט מען שרעקלעך און אַ ייד איז געוואָרן פאַרוואונ־
דעט. מען האָט געוואָלט ארויסרופן אַ דאָקטאָר אָבער וואָס שטעלט זיך
ארויס, אַז אין געטאָ איז נישט מעגליך די גיכע הילף. מען האָט אָנגע־
הויבן זוכן אַ דאָקטאָר, אָבער אויך אַזעלכן האָט מען נישט געפונען און
עס האָט לאַנג געדויערט ביז מען האָט געקאָנט געבן די ערשטע הילף.
היינט האָט מען ווייטער געשלאָגן אויף קאַרמעליצקאַ גאַס. עס באַווייזט
זיך אַן אויטאָ פון ס.ס., די יונים וואָס געפונען זיך אין דער הינטער־
שטער טייל פון דעם לאַסט אויטאָ האָבן אין דער האַנט . . . .
געיאָגט פון טראָטואַר . . . . שלאָגט מען
יידן, היינט . . . . געפאָרן אַ לאַסט אויטאָ
פון די טויטנקעפּ. זענען פון אים אראָפּ די יונים און שרעקלעך גע־
שלאָגן אַלע יידן וואָס האָבן זיך געפונען אין גאַס. דער עולם איז שנעל
אַנטלאָפן אין די טויערן, שטופנדיק און טרעטנדיק איינער דעם צווייטן.
אין אַ טייל טויערן האָבן זיך געמאַכט גאַנצע הויפנס מיט מענטשן,
שפּעטער זיינען די יונים צוריק ארויף אויפן אויטאָ און ווייטער געפאָרן.
— ביי דער גרענעץ כלאָדנע־זשעלאַזנאַ רופט זיך אָן דער יון צום
יידישן שומר: דו ווייסט, אונדזער קאַמעראַד איז שוין גאַנץ קאַפּוט.
דער ייד האָט מורא זיך אָנצורופן און ציט מיט די אַקסלען, דער יון
זעט דאָס און רופט זיך אָן: דו פאַרשטייסט דאָך, אַז איך מיין די איר־
טאַליענער, זיי זיינען קיינמאָל נישט געווען קיין גוטע זעלנער. אַפּאָר
מינוט שפּעטער רופט ער זיך ווייטער אָן: ווען איך וואָלט געווען אַ ייד,
וואָלט איך באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. אַזאַ דערנידערונג ווי יידן מאַכן
דורך, וואָלט איך נישט אויסגעהאַלטן. דער שומר האָט זיך שוין נישט
געקאָנט ווייטער איינהאַלטן און רופט זיך אָן: יידן זענען אַן אַלט
פאָלק און האָבן שוין אַסך דורכגעהאַלטן. דער יון רופט זיך אָן: דו האָסט

רעכט. דער שמועס האָט אָבער גאָרנישט געשטערט, אַז דער יון זאָל באַלד אָפּשטעלן יידן און זיי הייסן מאַכן איבונגען מיט ציגל אין ביידע הענט.

24/XII. מען דערציילט, אַז נעכטן איז אויף לעשנאָ ווייטער געשען אַ פאַל, עס איז דורכגעפאָרן אַ לאַסט אויטאָ מיט טויטנקעפּ, פּלוצים האָט זיך דער אויטאָ אָפּגעשטעלט און זיי זיינען אַראָפּ אין גאַס, עס איז געוואָרן אַ שרעקלעך געלויף. אַ טייל יידן זענען געבליבן שטיין און אַראָפּגענומען דעם הוט. די יידן האָט מען נישט געשלאָגן. דאַקעגן האָבן זיי נאָכגעיאָגט די אַנטלויפנדע און שרעקלעך געשלאָגן. איין ייד האָבן זיי אומגעוואָרפן אויף דער ערד און מיט די פיס געטראָטן און געשלאָגן ביז בלוט. — היינט האָט זיך ווידער באַוויזן אַן אויטאָ אויף קאַרמעליצקע, עס זענען אַראָפּ די יונים און שרעקלעך געשלאָגן אַלע יידן. מ'האָט געשלאָגן מענער, פרויען און קינדער. עס איז דורכגעגאַנגען אויפן טראָטואר אַ פרוי מיט אַ קינד, דאָס קינד האָט באַקומען אַ קאַפּע מיט אַזאַ קראַפט, אַז עס איז געפאַלן אין מיטן גאַס. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז מענטשן האָבן געוויינט און ספּאַזמירט בלויז צוקוקנדיק זיך צו דעם וואָס קומט פאָר. — לעשנאָ 13 מאַכט ווייטער באַמיונגען אַריינצוציען אָנגעזעענע מענטשן פון פאַרשידענע ריכטונגען. מען שיקט אַרויס ספּעציעל צו ווערבירן. עס גיט זיך אָבער נישט איין. מען דערציילט, אַז ווער עס נעמט אָן אַ פּאָסטן, קען זיך שוין מער נישט אָפּזאָגן. — עס דערציילט אַ פרוי, דאָס פּאָריקע יאָר דעם 19/XII האָב איך דורכגעלעבט פאָלגנדן פאַל: איך בין געפאָרן מיט דער באַן פון לאָדזש נאָך וואַרשע, דער וועג האָט געפירט דורך קוטנאָ און אויפגעזעצט האָט מען זיך אויפן קאַלישער וואָקזאַל. אויף קיין אַנדערן וועג האָבן דעמאָלט יידן נישט געקאָנט פאָרן. צו יענער צייט האָבן יידן געטראָגן לאַטעס פון פאָרנט און הינטן, געמעגט גיין אין גאַס פון 8 ביז 5 נ. מ. מ'האָט דעריבער געמוזט לויפן אין . . . . אָפּגעגאַנגען . . . . קיין קוטנע זענען מיר אָנגעקומען אַרום 1 ביינאַכט . . . . נאָך וואַרשע געדאַרפט אָפּגיין 10 ביינאַכט. אַלע זענען אַריין אין וואַרטעזאַל, וואָס איז געווען זייער פול, ווייל דאָס איז געווען די צייט פאַר יום־טוב. יידן איז נישט געווען קיין סך אין אַ צייט שפּעטער האָבן זיך באַוויזן גאַנץ יונגע יונים און דערקלערט, אַז די יידן איז אין זאַל דערמפיק און זיי זאָלן אַרויס אויף פרישע לופט. די יידן האָבן געמוזט אַרויסגיין צו דער זייט, וואָס פירט אין שטאָט. דער עולם האָט זיך געזעצט אויף די באַגאַזשן. שפּעטער זענען די זעלבע יונים אַרויס און אָנגעהויבן שרעקלעך שלאָגן די מענער. דאָס שלאָגן איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז

די יידן האָבן איבערגעלאָזט די באַגאַזשן און אַנטלאָפן. דאַן האָבן זיי אָנגעהויבן שרעקלעך שלאָגן די פרויען. געשלאָגן האָבן זיי אין פּנים. קיין איין פרוי איז נישט אַרויס גאַנץ, פון אַלע האָט זיך געגאָסן בלוט. צווישן די יונגים האָבן זיך געפונען צוויי, וואָס האָבן גאַנץ אויפגערעגט אָנגעהויבן פאַרוואַרפן, פאַרוואָס זיי שלאָגן. דערויף איז געקומען דער ענטפער: אַז יידן זענען שולדיק, וואָס די דייטשן אין פוילן האָבן זיך געפונען אין אַזאַ קריטישער לאַגע. די צוויי האָבן געענטפערט, אַז דאָס זיינען נישט שולדיק די יידן, נאָר דאָס איז געווען די פּאָליטיק פון דער רעגירונג. די שלעגער זענען אַרויס און מיט זיי אויך די צוויי פּאַרטייר דיקער. די בײדע זענען כסדר אַרויסגעקומען, ספּעציעל איינער פון זיי האָט זיך מיט אונדז פאַראינטערעסירט. זיי האָבן געבראַכט וואַסער מיר זאָלן אָפּוואַשן דאָס בלוט און אויסגעדריקט זייער מיטגעפיל. ער האָט דערקלערט, אַז ער גייט אינטערווענירן, אַז מען זאָל אונדז אַריינלאָזן אין וואַרטעזאַל. זיי זיינען אוועק, אָבער נישט צוריקגעקומען. דאָס האָט באַטייט, אַז זיי האָבן דאָס נישט אויסגעפועלט. אַרום 3 ביינאַכט איז אָנגעקומען אַן אויטאָ מיט אָפיצירן. עס זענען אַרויס די זעלבע יונגים, וואָס האָבן געשלאָגן און באַפוילן אַרויסטראָגן די זאַכן פון די אָפיצירן. איך האָב באַקומען צו שלעפּן אַ קאָפער, נאָך אַ פּאָר טריט האָט זיך דער אָפיציר, זעענדיק ווי איך, פאַרוואונדעט פון פריער, שלעפּ אַזאַ שווערן קאָפער, אָנגערופן, אַז דער קאָפער איז צו שווער פאַר מיר און אַליין אים גענומען. איינער פון די צוויי יונגים, וואָס האָבן אונדז פאַרטיידיקט, האָט זיך צו אונדז אָנגערופן: וואַרט צו, די לומפּן פאָרן גלייך אוועק, וועט איר קאָנען אַריינגיין (דאָס האָט ער געמיינט די יונגים וואָס האָבן געשלאָגן). אין אַ צייט אַרום האָבן זיי אונדז דערקלערט, אַז זיי ווילן זען, אַז מיר זאָלן נישט דאַרפן וואַרטן אויפן צוג ביז 10 אַ זייגער. צום גליק האָט זיך באַוויזן אַ ספּעציעלער אויסעראָרדנטלעכער צוג. שוין 6 אַ זייגער, ווי מען האָט אונדז דערקלערט אויף דער סטאַציע, איז דער צוג געלאָזט געוואָרן אויף אַ ספּעציעלער אינטערווענץ פון זעלנער, איז בשלום

אדורך . . . .

[31/XII 1940 — 5/I 1941]

מיינע ליבע!

געהערט אז אין די לעצטע טעג זיינען פארגעקומען אין פוילישע גאסן דעמאנסטראציעס מיט דער לאזונג: „ווארשע אן יידן". גלייכצייטיק געהערט, אז אין אלע קירכעס געווען דרשות, מען זאל פארגעסן וועגן די מיספארשטענדעניש מיט די יידן, פארקערט זיי לעבן איצט פארמויערט הינטער מויערן. מען זאל זיך נישט לאזן אנדרייען דורך די שונאים, וואס ווילן זייען שנאה צווישן פעלקער. — לעצטנס זיינען פארגעקומען מאסן פארוויילונגען אין די הייזער. מען טרינקט ווין און בראנפן און מען ווילט זיך. — עס איז לעצטנס זייער פארשפרייט די טראנציגעס־אייוועלעך. אזא אייוועלע קאסט 40 זל. איינהייצן קאסט 2 זל. אמאל בשעת מיט קוילן 6-7 זל. אויסער דעם איז די ווארעמקייט א היגיעניש. — דאס געטא האט געשפאלטן פאמיליעס. די פרוי איז אוועק אויף יענער זייט צו איר ברודער א משומד, די טאכטער זיך געשמוגלט אלס קריסטן אין א שטעטל. ווייל נישט געוואלט בלייבן אין געטא, דער פאטער געבליבן מיט צוויי טעכטער. — אין ראדעם האט מען, אין 3 טעג געזאמלט 150 טויזנט זל. פאר די 2.000 יידן, וואס זיינען פארטריבן געווארן פון דארט אין די ארומיקע שטעטלעך. — מען זאגט, אז אסך מענטשן שרייבן זכרונות, ניערגעץ [גענצנער] א. א. — דאס ליד „יזכור" מאכט א שטארקן איינדרוק הגם קינסטלעריש נישט געהויבן. דער דיכטער פאדערט נקמה פאר די צרות נקמה ואנחות, ער פארציילט וועגן דער כאפעניש, דעם טויטשרעק אין גאס, די ארבעטסלאגערן (פיאורקעס וואס זויגן די אין בלאטע ארבעטנדיקע, אין זומפן) פון וועלכע מען קומט נישט צוריק. די מעשים תעתועים פון די קהלניקעס, וואס זיינען טיילמאל ערגער פאר יענע. דעם צער פון קינדער אן שולן און דערציונג. די הריגות פון קדושים, דאס קינד, וואס איז דערהרגעט געווארן צוליב זיין שיינקייט.

אין דעם נייעם טעלעפאן־בוך איז אונטער יאראסליי אויף יעזוראיטן [?] שטראסע אנגעגעבן דער טעלעפאן פון א בארדעל פאר יענע. — רומקאווסקיס נוסח: ער האט צו זיינע מענטשן צוגעטיילט דירות און גענומען דערפאר צו עטלעכע טויזנט מארק פאר סאציאלער פארזארגונג. אים איז געלונגען ביז איצט צו באקומען אפאר מיליאן מארק פון יענע. די הויפט הכנסה איז ביז איצט די בלאקירטע יידישע קאנטעס, א טייל פון דירה־געלט, וואס רומקאווסקי מאנט איין סיי פון די יידישע און סיי פון

די קריסטלעכע הייזער. — —אויף לעשנא 6 וווינט א משומד. ער גארט זיך צוזאמענצולעבן מיט יידן, ער ארבעט טאָג און נאכט אין קאָמיטעט.

היינט דעם 31 דעצ. איז אויף ראָג ניסקאָ און זאמענהאָף דערשאָסן געוואָרן א יידישע פרוי ביים שמוגלען די גרענעץ. עס געלונגט דאָך הונדערטער אריבערצוגיין אויף יענער זייט, כדי צו קויפן דאָרט פראָדוקטן — היינט האָט מען פארבאָטן די יידן צו מאכן סילוועסטער־פייערונגען. — דער ענין שעננע שטינקט שרעקלעך. קאָמבינאטאָרן [?] פון דער קהלה זענען דערמיט פארמישט. מען זאָגט, אז דעם גאנצן ענין האָבן ארויסגערופן די קהלה־לייט. — געהערט פון איינעם, וואָס איז געווען אין דייטשלאנד אין א קריגסגעפאנגענעם לאגער, אז ער האָט געזען א באשטעטיקונג פון א ייד, אז ער איז דער בעסטער מעלקער. ער האָט געהאט מעלקער פון פארשיידענע נאציאָנאליטעטן, דער בעסטער איז אָבער דער ייד. — די וואקכאנאליע פון פארוויילונגען גייט איבער אלע גרענעצן. מען האָט מיר פארציילט, אז מען זעט 6—7 אין דער פרי צוריקגיין פון טאנצזאלן. פון באלן [בעלער] מיט באלאָנען אין די הענט, האלב שכור זינגענדיק אין, גאס, ווי אין די גוטע פארמלחמה־יאָרן, די קהלה האָט געהייסן פארשטעלן אלע פענסטער פון פראָנט מסתמא, כדי נישט צו רייצן יענע מיט באלויכטענע פענסטער. — צענדליקער יידן גייען צו פוס קיין אָטוואָצק און ברענגען פון דאָרט פלייש. ווי אזוי זיי קומען און ווי אזוי זיי גייען אהין, ווייסט מען נישט. — מען זאָגט, אז אין לאָדזש א־ז אין די לעצטע טעג געווען א פאָגראָם. קיין פרטים דערפון און באשטעטיקונגען זיינען נישטאָ. — אין די לעצטע טעג זיינען יענע געקומען אויף סיענגא 16 אין דעם מאָדערנעם רעסטאָראן און געמאכט אויפנאמען ווי יידן ווילן זיך. דאָס זעלבע האָט מען פאָטאָגראפירט פלאקאטן מיט דער אויפשריפט „זאבאווא קארנאוואלאָווא". — היינט לכבוד חעם פראָסט האָט מען געקענט אדורכגיין דעם גיבראלטער נישט אראָפנעמענדיק דעם הוט. — אין א יידישער מעלקעריי אויף מאראנאָוו ווערט יעדן טאָג געטוישט די קו. די פריערדיקע ווערט געשאָכטן. דאָס קומט פאָר אזוי: פויערים קומען יעדן טאָג. ביי דער וואך דערקלערן זיי, אז די באשייניקונג אויף אריינפירן די בהמה האָבן זיי איבערגעלאָזן אין דער היים. זיי גיבן 700 זל. זאלאָג, ביז זיי וועלן ברענגען דעם באווייז. דערנאָך פארגעסן זיי עס צו ברענגען. — מען פארקויפט אין דער גאס הערינג. דאָס טוען די משומדים, וועלכע האָבן עס באקומען פון דער קאטוילישער אָרגאניזאציע „קאריטאס" — „נייעמצי — נעם צו", אלמיין — אלעם מיין". געהערט היינט דעם 5 יאנ. וועגן איינעם וואָס האָט באזוכט לאָדזשער געטאָ. די

מענטשן מאכן אן איינדרוק פון בעטלער, איינגעהויקערטע, אויסגעהונגער־טע, אסך מענטשן באקומען איצט בריוו וועגן טויט פון זייערע קרו־בים. — אין גאס געטראָפן א באקאנטן לאָדזשער פאבריקאנט מאנדל־טארט אין איינגעהויקערטן מיט א שטעקן אָנגעשפּארט ווי א בעטלער. — מען זאָגט, אז רומקאָווסקי האָט אלעמען געהייסן געבן זיך די פוטערס אונטער דראָונג פון תפיסה. אין לאָדזש האָבן מענטשן אליין אויספאר־קויפט פאר שפּאָט ביליק, למשל פאר א פוטער, פאר וועלכן מען קען אין ווארשע נעמען טויזנט זל., האָט מען איצט גענומען 50 מארק. — אין גאס זעט מען היינט א מאסע קינדער אין שמאטעס וואָס בעטלען. — מען זאָגט, 80% פון די איינגעוויקלטע אין (שמאטעס) קינדער אין די פליטים־פונקטן בעטלט אין גאס. — אויף לעשנא זעט מען יעדע פאָר שריט מענטשן געפרוירענע, וואָס ליגן אין די ווינקלען און בעטלען. — אויף יענער זייט געזען וויניק אזעלכע פאקטן אויף מארשאלקאָווסקא. — גאנצוויך, זאָגט מען שאפט א קולטור־בונד צוזאמען מיט סטופּניצקין און קאצענעלסאָנען. ווען מען האָט זיך געווענדעט וועגן ארייננאָזן שטרוי פאר די פליטים פונקטן, האָט די טראנספערשטעלע פארלאנגט א נאָמען.

לעצטנס באמערקט זיך פראָסטיטוציע אויף די גאסן. נעכטן האָט מיך פארהאלטן א זייער לויטן אויסזען אנשטענדיקע פרוי. די נויט טרייבט צו אלעם. געהערט וועגן א פליט וואָס פלעגט ארבעטן אלס פארטרעטער פאר 2—3 זל. אין די טעג ווען ער האָט נישט געהאט קיין פארטרעטונג, געארבעט פארן עסן, וואָס ער פלעגט באקומען ביי די ס.ס. — די ידיעה וועגן שימעקן באשטעטיקט,[143] אויך וועגן שמעון סטאניסלאוו.[144] אין די לעצטע טעג (אָנהייב יאנואר) געהערט וועגן א טראגישן געשעעניש אין לאָדזש. פארהונגערטע האָבן זיך געוואָרפן צו באראבעווען די קהלה מאַ־גאזינען. נישט קענענדיק זיך געבן קיין עצה האָט די קהלה גערופן די פאָרשטייער פון דער מאכט. עס זיינען געפאלן עטלעכע הונדערט מענטשן און עס זיינען א גרויסע צאָל (טויזנטער) פארוואונדעט געוואָרן. געווען אן אָבלאווע אויף די גאסן. מען האָט ארויסגענומען פון גערטנער, גע־כאפּט מענטשן אויפן גאס; אין א צוקערניע אויף נאָוואָליפּקי האָט מען צוגענומען אין שאטניע אלע פאלטנס. — געהערט וואנדער וועגן דעם

---

[143] ווארשויגלעך: שמעון לובעלסקי, א קאָמוניסט, אַ באַקאַנטער טוער אין די יידישע לערער־קרייזן. אַרעסטירט און אומגעקומען אין יאַנואַר 1940.

[144] שמעון לובעלסקי און אחוו. סטאַניסלאַוו זיינען געווען צווישן די ארעס־טירטע און דערשאָסענע אין שייכות מיט מעשה „קאָט".

שמואל דורכן יידישן בית־עולם. דאָרט האָט מען אין איין נאַכט איבערגעפירט 26 קי. עס זיינען פאַראַן שיפּרען צווישן די שמולער, וועלכן מ׳גן שרייט אריבער דורכן.......

[.15—16/I. 1941]

היינט דעם פינפצנטן יאַנואַר אָנגעקומען די ידיעה וועגן דער אויסווייזונג פון הונדערט פופציק טויזנט יידן פון סאָסנאָוויעץ און בענדין. הם חפצים שאנחנו נעשה את הדבר ובתנאי הזה יהיה האפשרות להציל את הממון של האנשים האלה. דאָס איז אַן עיקר פראַגע. צי זאָל מען מיט אייגענע הענט טון אַזאַ זאַך. — יידן זענען נאָך פאַראַן אין די אַנשטאַלטן פון דרעוונ־יצא. און פון... מען האָט חשק צוצונעמען זאַפּיוווקע מיט 400 קראַנקע. — די אָפּגעלאָזנקייט פון דער קהלה. גיט נישט קיין גראָשן פאַר דעם אַנשטאַלט. — א שררה צעשלאָגן א יהודי און דערביי צעקלאַפּט דאָס זייגערל, געקומען פאָדערן הונדערט זל. פאַר דער באַשעדיקונג. — ספר לי קנעפּל. שבכל אמצי כוחותיו האו עמל שלא להכות אותו כאשר היה בגלריה. דאָס וואָרט פאַרפלוכטע, הדעקיקע פאַרדאַמטע יידן נישט אַרויס פון זיין מויל. די פאַראָרדענונג וועגן צוואַנגס־אַרבעט פון יידן באַזונדערס פון 12 יאָר און די דערציונגס אַרבעט, וואָס דאַרף געבן פּרוכטן דערמאָנט ביי אַלעמען די קאַנטאָניסטן. — געהערט פון סעתייעע [?], אַז די צוואַנגסאַרבעטן זיינען א יש. מען וועט יידן באַנוצן צו רייניקן, אויפבויען די חרוב־געוואָרענע שטעט און גובערניעס, צו לאַנדווירטשאַפטן און ווי עס הרינגט אַרויס פון איין קורירס אַרטיקל — צו וואַסער־רעגולאַציע.

דעם זעכצטן יאַנואַר פאַרשפּרייט א קלאַנג, אַז האשכנז הולך. אויך די שטעט ביאַליסטאָק און גראָדנע זאָלן אַריבער צו אַנדערע. מען זאָגט, אַז דאָרט הערשט א גרויסע פּאַניק מען מאַכט ויברח קיין טיף רוסלאַנד. — מען איז צוגעגאַנגען צו א גרופּע טרעגער און גענומען ביי זיי צו חמשים גראָשן. — נעכטן צוגענומען ביי איינעם 15 דעקאַ פּוטער. — געווען ביי מיר אַן אַרבעטסלאָזער, א דערפינדער פון אַן אויטאָ אָן בענזין. זיינע אַרבעטן געמאַכט ביז איצט אין דריי פאַרשיידענע שטעט צוליב סוד. פאַרגעלייגט אים צו פאָרן קיין א״י, אויב עס וועלן זיין סערטיפּיקאַטן. — געהערט פון איינעם, אַז יידן טאָרן נישט ווענדן זיך צו די

ראשים, טיטולירנדיק זיי. געהערט וועגן דעם און מיט דער באָרד. בשעת דער געטאָ מעשה געקומען אַ ראש און געפרעגט וואָס מיטן געטאָ. די תשובה כדי די יידן זאָלן פריוויליקע ארויס דארף מען זיי שלאָגן און טרייבן. — דאָס קענען מיר נישט טון. וואָס טוט איר, ווען יידן קומען זיך פרעגן, מיר ראטן זיי נישט צו רירן זיך פון אָרט. געדונערט, אָבער שפעטער געזאָגט צו אַן אנדערן עלטעסטן: „ווער איז דער בראוועד מאַן וואָס האָט מוט." די טאַקטיק לגבי יענע. זאָגן, אַז מען איז מסכים אויף די סאַמע אוממעגלעכסטע פאָדערונגען און שפעטער באַווייזן, אַז צוליב טעכנישע סיבות אויסגעפירט בלויז אַ טייל. — די מעשה מיט צוויי טויזנט שטולן פון שימעקן. מסכים געווען. געבראַכט דעם צווייטן טאָג פופציק, דעם רעשט דארף מען באַשטעלן אין ראַדאָמסק. דערויף אַן אויס־וויז א. א. פון מאַנס [?]

מיט האַרציקע גרוסן אייער פייוויש

[19/II. 1941]

מיין ליבער פריינט!

אין לובלין איז מיט אַ צייט צוריק (דעצעמבער 40) ארויס אַ פאַר־אָרדענונג, אַז יידן טאָרן נישט גריסן יענע מיט אַראָפּנעמען דעם הוט. וועגן דעם זענען דאָ פּלאַקאַטן אין גאַס. אַ טייל, וועלכע מ'גריסט נישט, שלאָגן דערפאַר. אנדערע, וועלכע מען גריסט שלעפּן צו צום פּלאַקאַט און ווייזן, אַז מ'טאָר נישט גריסן. אין שייכות מיטן פלאַקאַט איז איינגעזעצט געוואָרן דער ראַט־מיטגליד ד"ר אַלטער.

וועלכע זענען די מאָטיוון פון איינפירן דעם געטאָ? פאַראַן סברות, אַז מען וויל אַלע יידן פון פוילן קאָנצענטרירן אויף פיר ערטער: וואַרשע, קראָקע, קעלץ און ראַדאָם. דאָס זאָל געשען אין פאַל פון אַ מלחמה מיטן מזרח. מען זאָל האָבן אַ זיכערע סיטואַציע. — אין קראָקע איז די לאַגע זער אַ שווערע. מען שיקט ארויס כסדר יידן בעיקר פאַרן זיי קיין מערב־גאַליציע. מ'כאַפּט יעדן טאָג יידן אַן קענקאַרטן און מ'שיקט זיי אויף מאָנטעלופּיך (?) — ...

אויף מאָגילסקאַ 5 (נאָמען־אָמען). — אין לאָדזש צענעמט מען אַסך היי־זער, דער עיקר אַפּיצינעס, בכדי ס'זאָל נישט זיין ענג. אויף נאָוואָמיעיס־קאַ צענעמט מען די ווענט זוכנדיק וואַליוטע, גאָלד, בריליאַנטן. אין לאָדזש זיינען דאָ איינציקע יידן, וואָס אַרבעטן אין פאַבריקן. זיי טאָרן נישט

פארלאָזן דאָס וווינאָרט. — די שמאַטשאַזשעס זענען שוין נישט פאַראַן דאָרט. — ביי די טויטע חסידים אויף נאָוואָליפּיע פאַראַן אַ גרויסער אויפשריפט: „געוואַלט יידן, זייט זיך נישט מיאש", די יידן טאַנצן דאָרטן ווי פאַר אַ [דער?] מלחמה. אַ ייד וועמענס טאָכטער עס איז אַ טאָג פריער געשטאָרבן, האָט דעם צווייטן טאָג געטאַנצט נאָך דער תפילה. — עס זיינען דאָ אַ טייל פּעסימיסטן, וואָס דריקן אוים די מורא, אַז די ענגלענדער זאָלן נישט קומען אויף די קברים און אָנזאָגן אַ בשורה: „מיר האָבן געזיגט". — אויף קוישן קען מען היינט באַקומען שפּאָט־ביליק יידישע ביכער, שמאַטעס פון לאַטיינער און בכלל איינאַקטערס ווערן געזוכט מיט ליכט. מען באַצאָלט דערפאַר צו 10 זל. פאַר אַן עקזעמפּלאַר, ווייל מען שפּילט אין די הויז קאָמיטעטן. אויף קראָכמאַלנע שפּילט מען „ציפּקע פּייער". — בעת פראַנק איז עטלעכע וואָכן צוריק געווען אין וואַרשע (יאַנואַר) האָט מען פון די שוויפּענסטער אָפּגערוימט די טשיאַסטעס. 48 שעה איז געווען פאַנאַטאָוויע פון דער יידישער פּאָליציי. ער איז געווען אויף זאַמענהאָף 7 אין אַ יידישער דירה. — אין מעלאָדי פּאַלאַס איז פאָרגעקומען אַ קאַרנאַוואַל מיט קאָנקורס פון די שענסטע פיס. דאָס געטאָ טאַנצט (דער קאָנגרעס טאַנצט) געוואָלט שטערן די שמחה דורכן אָרדנונגסדינסט, אָבער אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז די שותּפטע איז פון יענע און מען קען זי נישט רירן. דאָס זעלביקע איז מיטן רוב יידישע פאַרווײלונגס לאָקאַלן. — מען טאָר נישט שפּילן די אַרישע מוזיקער און פון די יידישע די, וואָס זענען ערןהאַריער ד. ה. עס ווערן געשפּילט מענדעלסאָן, קאַלמאַן, ביזעט, און מייערבער. — עס קומען לעצטנס אָן מאַסנווייז פּעקלעך פון רוסלאַנד און יוגאָסלאַוויע. די פּעקלעך (צוויי טויזנט אַ טאָג) זענען זייער גוטע: פעטס, קאַווע, וכדומה. זיי זענען אַ וויכטיקער דערהאַלטונגס מאָמענט פאַר דעם עולם. — דער עולם נעמט זיך אָן פאַרן יידישן פּאָליציאַנט: „דעם פּוילישן וואָלסטו געהערט, אַ יידישן נישט". פאַראַן אינטעליגענטע פּאָליציאַנטן, וואָס שטערט צו באַפעלן, נעמען זיי דיסקוטירן און איבערציינן. — פון לאָדזש ביטערע ידיעות: צוליבן מאַנגל אין הייצמאַטעריאַל פאַרברענט מען די מעבל, די פּאָדלאָגעס. — די גמינע פאַרקויפט הייס וואַסער. — פון רומקאָווסקין אַ מעשה: מיר האָבן אין געטאָ גאָלד־וואַלוטע. יענער רופט זיך אָפּ פאַרחידושט: „ווי אַזוי?" הויבט אויף די פויסטן און זאָגט: „אָט די אַרבעט פון אונדזערע הענט איז אונדזער גאָלד־וואַלוטע". „דאָס איז דאָך אַ דייטשע טעאָריע: מיר לערנען טאַקע פון אַלע" ענטפערט ר... פּוילישע פּאָליציאַנטן האָבן זיך אין יאַנואַר געמאַכט אַזאַ פּרנסה. זיי פלעגן איינזעצן יידן אַפילו מיט פּשעפּוסטקעס און אַזוי

ארום באקומען ביי זיי 10 זל. — עס איז אין יאנואר ארויס א פאראָרדנונג, אז פאר גיין אויף יענער זייט געטאָ איז א פשעפוסטקע דראָט א שטראָף פון טויזנט זל. — אין לובלין האָבן זיך די פוילישע סוחרים געווענדעט וועגן צונעמען יידישע געשעפטן. — די אויפשריפט פון א דיסטריקט־באאמטן: „נישט אזוי שנעל", אויף א בקשה פון א יידישער פאמיליע צו באפרייען זייער זון פון לאגער איז אָנגעשריבן און ווו איז געווען אין בידגאָשטש?[145] דער באקאנטער פראָפעסאָר סעראפים האָט זיך צוזאמען מיט ר' מייערן צוגענומען די בעסטע יודאיקע פון אדאָלבערגן,[416] ער האָט דערביי ארויסגעוויזן א צו גרויסן אייפער. אין לובלין ארבעטן זיבן הונדערט קריגס־געפאנגענע פון יענער זייט (רוסלאנד*), מען האָט זיי לעצטנס געוואָלט אָנטון בינדעס, אָבער זיי האָבן זיך אנטקעגן געשטעלט אפילו ווען מען זאָל זיי דערשיסן. — לעצטנס אין חודש פעברואר זאָגט מען, אז ברילאנטן זענען געשטיגן. די סיבה, יענע קויפן אויף מאסנווייז. היינט דעם 19 פעברואר ארויס א פאראָרדענונג, אז אונטער א שטראָף פון טויזנט זל. טאָר מען נישט פארקויפן, שענקען, איבערגעבן יידן קיין זאכן. — אויף סטאווקי ווערן געבויט באראקן. ווו עס וועט פאָרקומען דער טראנספער מיט דער יידישער באפעלקערונג. דאָרט וועלן פארפאָרן וואגאָנען דירעקט פון דער באן.[147] אויף קראָכמאלנע 17 האָט געהאָנגען א פלאקאט. א מעסער אין בויך דעם, וואָס וועט געבן איין זל. פאר דער שטשעפיאָנקע פון דער קהלה. דער רוב בעטלערקעס פון די גאסן זענען פון די פונקטן פאר פליטים.

19. 2. 41

[145] די היטלעריסטישע פראָפאַגאַנדע האָט אָנהויב מלחמה מיט פוילן פאַרשפרייט דעם קלאַנג, אַז אין בידגאָשטש זײַנען 60.000 דויטשן דערמאָרדעט געוואָרן דורך פּאָלאַקן און יידן. אין בידגאָשטש האָט די נאַציישע ווערמאַכט איינגעאָרדנט די ערשטע גרויסע בלוט־באָד פון פּאָלאַקן און יידן — שוין אויפן דריטן טאָג פון דער מלחמה.

[146] דער באַקאַנטער היטלעריסטישער „געלערנטער" סעראפים, וואָס איז דער מחבר פון אַ ריי היטלעריסטישע „ווערק" וועגן יידן, האָט צוגענומען די רײַכע ביבליאָטעק פון סאַמועל אדאלבערגן, דעם באַקאַנטן זאַמלער פון פוילישע שפּריכווערטער (אומגעקומען בעת דער אָקופּאַציע). סעראפים איז איצט איינער פון די „אידעאָלאָגן" פון באָן.

* מערב־ווייסרוסלאַנד און מערב־אוקראַינע.

[147] דאָ איז אנטשטאַנען דער טרויעריק־באַרימטער אומשלאַגפּלאַץ, וואָס האָט קודם געדינט פאַר א „טראַנספּערשטעלע" פון סחורות און דערנאָך ווי א זאַמלאָרט פאַרן אַרויסשיקן אין די טויט־לאַגערן.

אויף יענער זייט בית־עולם געשאַפן זיך פּוילישע יונגטלעכע רויבער באַנדעס, וואָס פאַרטשעפּען אויך קריסטן. געווען פאַלן אז דאָרט האָט מען אויסגעטאָן יידן און ביי זיי אַלץ צוגענומען. — וועגן פּלאַנסקי גער הערט פאָלגנדע מעשה: אין דער דאָרטיקער היסטאָרישער שול, פאַראַן א היסטאָרישער אָרון, האָט מען א גרופּע יידן פאַרמאַכט אין שול, פאַרשלאָסן פון דרויסן און אזוי לאַנג געהאַלטן, ביז וואַנען נישט צעהאַקט דעם ארון קודש אויף שטיקלעך. — געהערט פאָלגנדע דערקלערונג: עס האַנדלט זיך בלויז וועגן דעם, אז עס זאָלן נישט בלייבן קיין שפּורן פון יידישן עבר. אין פּוילן. דאָס איז נויטיק, כדי צו באַווייזן, אז יידן זיינען א צוגעקומענער עלעמענט, וואָס האָט דאָ נישט קיין אחיזה. — די קראָקעווער רבנים, וואָס זיינען אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין אָשוויענטשים לעבן שוין נישט. זייער חטא: זיי האָבן זיך געווענדעט מיט א מעמאָראַנדום צום מעטראָפּאָליט סאַפּיעהאַ און גראַף ראָניקער וועגן דער פראַגע פון גירוש.[148] אין די לעצטע טעג איז פאַרשאַרפט געוואָרן די פראַגע פון גירוש קראָקע. בלויז זיבן טויזנט יידן האָבן „קענקאַרטן", די איבעריקע צוואַנציק טויזנט מוזן פאַרלאָזן קראָקע. — קיין אָפּאָלע זיינען אָנגעקומען טויזנט יידן פון ווין. — מען האָט ארויסגעפירט כמעט אַלע וויכטיקערע פּוילישע מוזעאומס. — אויף קאַזשלע גאַס גייט דער שמוגל דורך א טיר אין א וואַנט, וואָס גרענעצט מיט דער אַרישער זייט. אַדורכגיין קאָסט 5 זל. דער ייד מאַכט גילדענע געשעפטן. — מיט עטלעכע טעג צוריק, (23—27 פעברואַר) פאָרגעקומען קבלת פּנים פאַר די איבער 20 פאַמיליעס פון משומדים, וואָס זיינען געווען אויף ראָניקערס ליסטע.[149]

148 אין דעצעמבער 1940 האָבן זיך דריי יידן, דערונטער צוויי רבנים שאול קורניצער, שבתי ראַפּאַפּאָרט און מאיר פרידעריק אין קראָקע געווענדעט צו אַרציביסקופּ סאַפּיעהאַ און גראַף ראָניקער וועגן אַן אינטערווענץ פאַר אָפּשטעלן דעם גירוש פון יידן אין קראָקע, זיי האָבן אויך דערלאַנגט אַ מעמאָראַנדום דעם גובערנאַטאָר פון קראָקעווער דיסטריקט, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דעם ענין. די מחברים פון מעמאָריאַל זיינען תיכּף אַרעסטירט געוואָרן און איבערגעשיקט קיין אָשוויענטשים, וו זיי זיינען אומגעקומען. סאַפּיעהאַ האָט אָנשטאָט העלפן שטאַרק געזידלט די יידישע דעלעגאַציע.

149 געמיינט די „ראַדאַ גלוונאַ אָפּיעקונטשאַ" (R. G. O.) וועלכע האָט איבערגעגעבן דער דייטשער מאַכט אויף איר פאַרלאַנג אַ ליסטע פּערזאָנען פון יידישער אָפּשטאַמונג, וואָס האָבן זיך באַמת — דורך דער פאַרמיטלונג פון ר. ג. אָ. וועגן אַ דערלויבעניש צו בלייבן אויסערן יידישן וווינבאַצירק. ביי די פּעטענטן פון ר. ג. אָ. האָט זיך באַוויזן פּאָליציי און זיי איבערגעפירט אונטער

אין דער קהלה האָט מען פאַר זיי צוגעגרייט אָפּאַסקעס. — די טעג איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן א פאַרבאָט צו פאַרקויפן יידן סחורה, דערביי דראָט ביידע זייטן א שטראָף פון טויזנט זל. דאָס איז א שטאַרקער קלאַפּ פאַרן האַנדל באַזונדערס פאַרן שמוגל. — אין צוזאַמענהאַנג מיט די באַשטעלונגען פאַרן דרויסן אין געטאָ ווערט דערלויבט צו פאַרמאָגן מער ווי צוויי טויזנט זל. די לובאַוויטשער חסידים האָבן באַקומען וויזעס ארויסצופאָרן קיין אמעריקע. — עס גייט אן אינטענסיווע קולטור־אַרבעט. אין איבער 99 הייף זיינען פאַרגעקומען מענדעלע אקאַדעמיעס. עס זיינען אין צענדליקער הייף פאַראַן ביבליאָטעקן פון יידישע און פּוילישע ביכער. טויזנט צוויי חסידישע יונגעלייט לערנען נישט בלויז נאָר פירן א געגנזייטיקע הילפס־אַרבעט. — א יידישער שרייבער (גילבערט) קומט אריין אין א ביוראָ — זיין איינציקע בקשה 20 מינוט זיך אָנוואַרעמען. — א בילדל אויף לעשנא 5 אין דעם אָפּגעבערענטן פּאָסט־בנין שטאַרצט ארויס פון א קעלער לאָך דער קאָפּ פון א יידישן שמוגלער. דאָס דערזעען 6 שומרים, זיי רופן צו צוויי יידן און באַפוילן זיי ארויסצושלעפּן דעם ייד. זיי טוען עס, באַקומען א קאָפּ אויפן וועג און איצט הייסן זיי דעם שמוגלער אריינקריכן צוריק און פאַרוואונדן אים דעם קאָפּ מיט די באַגנעטן. זיין געשריי הערט מען אין דער שטילקייט פון דער גאַס. א צווייט בילדל: אין יידישן שפּיטאָל ביי די סקאַרבאָוצעס[150] קומט פאָר אַן אָפּעראַציע. עס קומען אריין די באַאַמטע פון עלעקטראָווניע! די סקאַרבאָוצעס זיינען שולדיק זעכציק טויזנט גילדן פאַר עלעקטריע. דער ד״ר באַרקאָווסקי בעט זיך 5 מינוט צייט, כדי צו קענען פאַרענדיקן די אָפּעראַציע. „עס מאַכט נישט אויס", ענטפערן די באַאַמטע פון דער עלעקטראָווניע — „וועט זיין מיט איין ייד ווייניקער". די אָפּעראַציע האָט געמוזט פאַרענדיקט ווערן ביי ליכט.

היינט דעם 27־טן פעברואַר איז דערהרגעט געוואָרן א יידישער יונגערמאַן דורך דעם יידישן אָרדנונגסדינסט: ער האָט געכאַפּט א יידישן

אַ שמירה אין געטאָ. די וווינונגען און דאָס באַוועגלעכע פאַרמעגן איז צוגעראַבעוועט געוואָרן. (וואַלקאָשטש נר. 6., (20. III. 1941.) פאַראַנטוואָרטלעך פאַר א־בערגעבן די רשימה דער געסטאַפּאָ איז פערזענלעך דער פאָרזיצער פון ר. ג. אָ. גראַף ראָניקער, ער איז נאָך דער באַפרייונג אנטלאָפן פון פוילן און געפינט זיך איצט אויף מערב.

[150] לאָקאַל פון דעם שטייער-אַמט (לעשנאָ-גאַס), וווהין ס'האָט זיך איבערגעצויגן דאָס יידישע שפּיטאָל, פון טשיסטע (כירורגישע אָפּטיילונג). דאָס שפּיטאָל האָט אויך געמוזט באַצאָלן אַלטע חשבונות פאַר דער עלעקטריע פון שטייער-אַמט.

פאליציאנט, האט מען אין קהלה־בנין דערטליקעט צום טויט. — אויף דער פראווינץ נעמט מען שטייערן ביי יידן אויף אזא אופן: מען נעמט צו א מלבוש און מען גיט א טערמין פון צוויי וואכן צום אויסקויפן — ווערט דאס נישט געטון, ווערט דער מלבוש פארקויפט. — יענע וואך פארגעקומען א מעשה מיט דריי יידן שנהרגו על ידי שומרים. געוואלט צעטרייבן א גרופע וואס געשטאנען ביים ראג לעשנא־זשעלאזנע, דער־וויל די ביקס געפאלן אויף דער ערד און צעבראכן געווארן. פון א דורכפארנדיקן [אויטא] געשאסן און געהרגעט 3 צופעליקע יידן.

היינט שבת דעם 28 פעברואר דערוווסט זיך וועגן פלאקאטן פון יענער זייט, אז עס זאלן זיך מעלדן אריער נישט אשכנזים צום לאגער דינסט איבער יידן פון ווארשעווער דיסטריקט.[151] דער עולם עס פאר־שטאנען, אז ווארשעווער יידן ווערן אויסגעזידלט און אוועקגעשיקט אין באראקן, דעריבער א גרויסע באומרויקונג. אין דער אמתן פארבונדן מיט דער ארבעטספליכט. — צווישן די אנגעקומענע משומדים געפינט זיך פראפ. הירשפעלד, אן אייראפעאישער נאמען אויפן געביט פון באקטער־יאלאגיע, ווי אויך נאטאנזאן. טשערניאקאוו געוויזן אים דאס בילד פון זיין זיידן דעם געוו. ווארשעווער ראש קהלה. דאס אייניקל מודה געווען, אז דער זיידע בעסער געטון ווי ער. — אנגעקומען א ידיעה פון טויטן — פון א ייד א משומד פון אשוויענטשים. זיין חטא און פון צוויי אנדערע חברים איז, אז ער האט געזאגט צו א פוילישן פאליציאנט, אז ער איז ערגער פון א אשכנז. — אנגעקומען 8 טויזנט וויענער יידן. אין אפאלע 2000, קעלץ א. א. שטעט — דער פרייז פון פוטער איז געשטיגן אויף 35 זל.. — קיין גראדזשיסק זיינען צוריק געפארן איבער 50 יידישע בעל־מלאכות. זיי דארפן צורעכט מאכן די דארטיקע הייזער פאר די אשכנזים, וואס קומען אהין. — צו א יידן, וואס האט פארלוירן די בינדע, רופט זיך אן אן אשכנזישער ראש „זיע יודע, זיע האבען פארלארען דאס צוואנ־ציקסטע יארהונדערט." — די אינטערעסאנטע דעפעשע פון קארלסבאד צו סקלאדקאווסקין פון יאר 1937 וועגן די יידישע פאגראמען אין 1937 און די באמערקונגען פון פאפראצקין וועגן אריינשטעלן די פערזאנען אויף דער שווארצער ליסטע. — פון איינס ביז דריי אזייגער ווערט ספעציעל פארשטארקט די ארדנונג אויף קארמעליצקע, בכדי נישט צוגעבן יענע

[151] דעם 27. II. 1941 איז דערשינען א „באקאנטמאכונג" פון דיסטריקט שעף פישער וועגן ווערבירן צום לאגערשוץ אויף צו באוואכן די יידישע באראקנ־לאגערן, וואס ווערן געשאפן אין די קרייזן פון דיסטריקט. עס קאנען זיך מעלדן אנגעהעריקע פון „נישט דייטשע פאלקס־גרופן (פאלאקן, אוקראינער און ווייסרו־טענער)". פאלאקן האבן זיך כמעט נישט געמאלדן צו דער דאזיקער ארבעט.

א גרונד צו שלאָגן יידן אויפן וועג צום פּאוויאַק: מען זאָגט, אַז יעדן טאָג פאָרן זיי אַהין כּדי צו שלאָגן די אַרעסטירטע. — ווען עס האָט זיך גער האַנדלט וועגן שבתּ־רו, האָט זיך אין דער קהלה געשאַפן א קוריאָזע לאַגע. די אַגודה־לייט זיינען געווען פאַר איינהאַלטן די זונטיק רו, ווייל זי איז באַשטימט געוואָרן דורך דער פריערדיקער מלוכה, די משומדים זיינען געווען פאַר שבתּ־רו און אַזוי איז טאַקע געשען. — אין די צוקערניעס און קאַוויאַרניעס איז דאָ א נייע פּרנסה, עס שטייט א פרוי וואָס לייט די אָפּאַסקע די אַריינגייער. דערפאַר באַקומט מען 10—20 גר. — לעצטנס טרעפט כמעט יעדן טאָג, אַז אויף די גאַסן ליגן אינמיט טראָטואַר מענטשן פאַרחלשטע אָדער טויטע. דאָס מאַכט דירעקט שוין נישט קיין איינדרוק. — די גאַסן זיינען כּסדר פול מיט צוגעקומענע פּליטים. די הויכ. פירן אָדער אווטאָס, אָנגעלאָדענע מיט בעבעכעס פון אָרעמע יידן מאַכט [?] א קאַלאָסאַלן איינדרוק. — די גרויסע אַסיפה וועגן יידי־ שער קולטור־אַרבעט. איבער 90 מענדעלע־פייערונגען אין די הייף. א גרויס פון יענער וועלט. די רעקאָרדס דערוווסט זיך, אַז דעם בונד איז ענדליך געלונגען אַריין אין סיים (אַרמור). — א פליטקע אויף דזיעלנע 7 געווינט אַגאַנצע יאָר אין פּונקט טעהאָט שמוק מטבעות וכדומה אין ווערט פון 120 טויזנט זל. — א בילד פון אָפּפערווויליקייט: א פּליט פון שלעזיע עפּשטיין אויף סאָפּקאָינע [152] פאַרבראַכט א גאַנצע נאַכט דאָרט, כּדי צו זיטן יידישע פּליטים פון דער עקספּלאָאַטאַציע פון פּוילישע פּאָליציאַנטן. דער־ וויסט זיך, אַז זיי ווילן נעמען פון יעדן פּעקל צו 5 זל. צוזאַמען געזאַלט האָבן א רויב פון 1500 זל. אויפגעוועקט דעם פּוילישן לייטער און אָפּעלירט צו זיין געוויסן, דערקלערט די פּאָליציאַנטן, אַז כּל־זמן ער לעבט, וועלן זיי דאָס געלט נישט באַקומען — און אויסגעפּועלט, באַוויזן דעם אַנטי־ סעמיטישן דירעקטאָר צו באַזייטיקן די פּערזאָנען, וואָס גענומען כאַבאַר ביי די פּליטים. בכלל נישט איינמאָל אויסגעקומען די עסקנים צו טראָגן פּעק אויף לעשנאָ 109 און סאָפּקאָינע אונטער די קלעפּ פון די שומרים, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז עס געדויערט ביי זיי צו לאַנג דאָס איבערטראָגן קראַנקע אָדער אַלטע פון די וועגנס. — עס זיינען אין וואַרשע פאַראַן 107 אינוואַלידן פון יאָר 1939. זיי האָבן אַלע באַשטעטיקונגען פון פּ.צ.ק.[153] דער לעצטע ליקווידירט זיין טעטיקייט אויפן שטח פון געטאָ.

[152] דאָ האָט זיך געפונען דער באָד־אַנשטאַלט, ווו מ׳פלעגט אַדורכפירן די דעזינפעקציע פון די זאַכן, וואָס די פּליטים האָבן מיט זיך געבראַכט. געווען אַן אָרט פון פאַרשיידענע שיקאַנעס. אויף לעשנאָ 109 געווען די „קוואַראַנטאַנע".

[153] פּוילישער רויטער קרייץ.

[פֿעברואַר 1941]

מיין ליבער פֿריינט!

אויף מלאַווסקאַ איז אויפֿגעשטעלט געוואָרן אַ הילצערנע בריק, וואָס פֿאַרבינדעט איין גאַס פֿון געטאָ מיט דער צווייטער. די צוויי ייִדישע טראַמווייען 15 און 28 זיינען סקאַסירט געוואָרן. איצט (פֿעברואַר) גייט בלויז איינער מיט אַ גרויסן מגן־דוד. די קריסטלעכע אַפּטייקן האָבן אַ גרויס לייזונג. זיי ווערן פּשוט אויספֿאַרקויפֿט. עס איז גרויס די סכּנה פֿון שווינדזוכט, וועלכע פֿאַרשפּרייט זיך צווישן ייִדן. צוליבן פֿאַרשפּאַרט זיין אין געטאָ דראָט, אַז די קראַנקהייט זאָל זיך שרעקלעך פֿאַרשפּרייטן. אָפֿטע פֿאַלן פֿון אַרויסשלעפּן רעשטלעך עסן פֿון די מיסטקאַסטנס. אין דער זעלבער צייט פֿאַראַן דירות, וווּ מען עסט יעדן טאָג מאַראַנצן 25 זל. אַ קילאָ, וויינטרויבן וכדומה. עס אַנטשטייען אַלץ מער און מער לאָקאַלן פֿאַר פֿאַרווייַלונגען. די שותּפֿים זיינען אָפֿט פֿאָלקס־אשכּנזים. געמוזט צושטעלן אין דער טראַנספּאָרטשטעלע אַ גרויסן נאַכט־טאָפּ. פֿאַראַן ייִדן, וואָס אַרבייטן ביי ס.ס., ס.א. און אַנדערע שטעלן. זיי קומען טיילמאָל אין ייִדישע אינסטיטוציעס און פֿאַרלאַנגען אין זכות פֿון יענע מלבושים וכדומה. ביי דער קלענסטער געלעגנהייט דראָען זיי מיט יענע. מען דערציילט גאַנצע לעגענדעס וועגן ד״ר שובערט פֿון דיסטריקט. ער איז דער אַפּוטראָפּוס פֿון גאַנצוויכן. ער טוט אָן אַ אַפּאַסקע און גייט אין געטאָ. מען זאָגט , אַז ער ראַטעוועט טיילמאָל אָפּ ייִדיש פֿאַרמעגן. ער איז אַ באַפּטיסט. דער ייִד פֿון פּראַנציסקאַנער מיט דער מצבֿה מיט זיין בילד, האָט מיט מזל התונה געהאַט.

„מיזערי קאָרדיאַ עט יוסטיציאַ” די לאָזונג פֿון דער אינקוויזיציע. לעצטנס זייער שטאַרק פֿאַרשפּרייט די סוויערזשבע, סיבה מאַנגל פֿון זייף. געטראָפֿן אַ שוידערלעכער פֿאַל מיט אַ 3 יעריק קינד פֿון אַ פּליט. דער שומר האָט בשעתן פֿאָרן אַריינגעוואָרפֿן דאָס קינד אין שניי. די מוטער אַראָפּגעשפּרונגען און געוואָלט ראַטעווען דאָס קינד. דער שומר גע־דראָט מיט אַ רעוואָלווער. די מוטער האָט אָבער דערקלערט, אַז אָן קינד האָט איר לעבן קיין שום ווערט נישט. דעמלט געדראָט צו דערשיסן אַלע ייִדן פֿון וואָגן. די פֿרוי געקומען קיין וואַרשע און דאָ אַראָפּ פֿון זינען. אין דער פּראָווינץ נעמט מען גרויסע באַשטייערונגען. אין ראַדאָם געשאַפֿן במשך פֿון 3 שעה 50 טויזנט פֿאַר 500 אויסגעזידלטע פֿון דאָרט.
מען זאָגט אַז מען האַלט ביים קאָנצענטרירן די ייִדן אין 4 ערטער: וואַרשע, לובלין, ראַדאָם און קעלץ. אין וואַרשע וועט מען אַריינוואַרפֿן

די יידן פון װאַרשעװער דיסטריקט א 200 טויזנט. די סיבה א פּאָליטישע. אין פאַל פון א מלחמה מיט רוסלאַנד זאָל מען האָבן קאָנצענטרירט אלע יידן אויף 4 ערטער. שעהן איז אין יאַנואַר געװען אין די נייע אזילן. געזידלט די רייכע יידן, געדרשנט װעגן ציװיליזאַציע וכדומה. אנדערע זאָגן, אז די סיבה פון אויסזידלונג פון װאַרשעװער דיסטריקט איז דאָס אָנקומען פון פּאָלאַקן פון פּאָמערן. באמת זיינען טאַקע אָנגעקומען קיין פּיאַסעטשנע אין א קורצער צייט נאָכן אויסזידלען די יידן. פּאָלאַקן פון פּאָמערן. מיט א קורצער צייט צוריק (אָנהויב פעברואַר) זיינען קיין גריצע אַרויסגעפירן א גרופּע 20 יידן אין א דאָרף פון א דייטש אויף לאַנדװירטשאַפט פון דעם פּאָװיאַט, פון װעלכן מ׳האָט פאַרטריבן די יידן. אַרבעט האָט אַלזאָ געעפנט די טויערן פון געטאָ.

נישט לאַנג איז אין דער טראַנספּער־שטעלע פּאָרגעקומען א גרויסע אַװאַנטורע צװישן א הויכן ראש װעגן יידישע אַרבעטער, װעלכע יענער װיל נישט אַרויסגעבן קיין פּשעפּוסטקעס. דער ראש װיל נישט באַשעפּטיקן קיין פּאָלאַקן אויס מורא פאַר סאַבאָטאַזש. אויף קראָכמאַלנע 17 אַרויסגעהאָנגען א פּלאַקאַט: א מעסער אין בויך דעם, װאָס װעט געבן א זלאָט אויף א שטשעפּיאַנקע אין דער קהלה. עס זיינען פאַראַן אומלעגאַלע באַװעגלעכע ביבליאָטעקן, װאָס ברענגען אהיים ביכער פאַר דעם לייענער. עס איז פאַראַן א תלמוד־תורה פון 700 תלמידים מיט רבנים אלס מלמדים. „שאַפּא גראַ” איז דאָס פּאָפּולערסטע װאָרטל װעגן דער קהלה. אז מען װאַרפט אַריין אין דער שאַפּע — שפּילט זי. אין פעברואַר געענדערט די נעמען פון א טייל גאַסן, זאַמענהאָף — צוריק דזיקאַ, מיילעס — קורזשאַ. סיעננאַ גאַס איז װידער איינגעשטעלט. יידן מוזן דערפאַר באַצאָלן 160 טויזנט זלאָט אין גאָלד. מען האָט געגעבן פּזשעפּוסטקעס יידן אויף יענער זייט איינצוקויפן גאָלד, רינגלעך, שמעלץ וכדומה. דאָס געלט גייט אויף װינטער־הילף פאַר דער פּאַרטיי. איינער געװען אויף א בדיקה ביי א ייד. גאַרנישט גענומען. געבעטן א יידישן ספר אלס אַמוליעט. די גאַסן־פּאַרקויפער פון לעצטעס שרייען: אויב שוין קויפן די שמאַטע, קויפט א ריינע. בעטלער מאַכן א לעבן אויף פאַרשיידענע אופנים: דער פּאָלטוסקער חזן שטייט מיט זיין משורר און זאָגט זיך מיט אן אל מלא רחמים א.א.װ. אן אַנדערער װידער האַלט גאַנצע דרשות. ער איילט זיך, װי עמיצער װאָלט אים געיאָגט און װאַרפט מיט די הענט װי אויף דער בימה. א מוטער געבעטלט און געהאַלטן ביי דער זייט א קינד, װאָס האָט זיך אַרויסגעװיזן פאַר טויט. עס בעטלען אין גאַס קינדער דריי און פיר יאָריקע און דאָס איז דאָס פיינלעכסטע. א טייל

בעטלער שטודירט טעאטראלע פּאָזעס צו מאכן א שטארקערן איינדרוק. דער דראנג צו שרייבן מעמוארן איז אזוי שטארק, אפילו אין ארבעטסלאַגערן האָבן יונגעלייט געשריבן מעמוארן. מ'האָט געפּאקט, די פּאַפּירן צעריסן און געשלאָגן. א משוגענער לויפט ארום און שרייט אין די גאסן: אלע גלייך — דאָ אין געטאָ זיינען אלע גלייך — עס האלט נאָך נישט דאבײַ, אָבער עס איז נישט ווייט. מען זאָגט, אז דער שטאב פון די ליובאוויטשער חסידים באקומען איינרייזע־דערלויבענישן קיין אמעריקע און פאָרן אוועק א לאדע טאָג. די אויפנאמען פון יידן אין די אמטן איז זייער א געדרייצטע צוליב אמעריקעס באציונג. א באאמטן נישט דערלויבט זיצן אין ווארטע־זאל. א ייד קען אויך שטיין. עס קומען לאָדזשער אשכנזים, וועלכע קויפן איין פּוטערס, ברילאנטן, גאָלד און וואַליוטע. מען וויל זיך פארזיכערן. מען קויפט עס אויף אין ווארשעווער געטאָ. דעריבער איז געשטיגן דער פּרייז פון ברילאנטן. כאראקטעריסטיש, אז מ'האנדלט מיט הייזער אין געטאָ. עס קומען א סך פּעקלעך פון רוסלאנד און אנדערע לענדער ביז צוויי טויזנט א טאָג. די רוסישע פּעקלעך זיינען אויסגעצייכנטע און זיי זיינען א שטיצע נישט פאר איין משפּחה. גראף ראָניקער, זאָגט מען, מאכט באמיונגען וועגן דערלויבן א טייל משומדים בלייבן אויף יענער זייט. ער האָט צוגעשטעלט די מאכט א ליסטע. די מענער פון די ליסטע זיינען איינגעשיבנט געוואָרן, די פרויען אויסגעזידלט אין געטאָ. אויף סיענגא זאָלן זיך געפונען אסך פון די משומדים. אין א שטעטל יידן געשריבן בריוו צו דער הילפס־אינסטיטוציע און געענדיקט מיט ס. אָ. ס. איינגעשיבנט דורך קרייז־הויפּטמאן. לעצטנס פּאסירט אָפּט, אז מען פארמאכט הויף, אייגנטלעך גאנצע גאסן פאר נישט איינצאָלן דירה־געלט. מ'לעשט אויס די עלעקטריע. קארמעליצקא מאכט מוראדיקן איינדרוק. צוליב דער פינצטערניש קריכט אירנער דעם צווייטן אויפן קאָפּ. דער עולם שאפט לידלעך וועגן דער קהלה, וועגן די ברידער ליכטנבוים, וואָס מאכן מויערן און פארדינען דערבײַ מיט דער הילף פון דעם פאטער און מאכן גרויסע מאיאָנטקעס. דער פּאָטער גיט ארויס ארבעט זיינע צוויי זין. פאר רעפּארירן דאָס סוחרים־הויז אויף פּראָסטע ליכטנבוים פארלאנגט 60 טויזנט, אנדערע א פערטל פון דער סומע. אויף יענער זייט זאָגט מען, אז „מען ווילט זיך ווי אין געטאָ". דאָס געטאָ טאנצט. עס קומען צו כסדר נייע נאכט־לאָקאלן. אויף זשעלאזנא — פּאלערמאָ מיט קאבינעטן, קאסאנאָווע — אויף נאָוואָליפּיע 18 (דורך דער חברה פון לעשנא 13). אין בענדין, סאָסנאָוויעץ

נעמט מען געלט מיט דער הילף פון „שלעפּערס", וואָס באַזעצן די דירה פון דעם באַשטייערטן, ביז וואַנען מען באַצאָלט נישט די פולע סומע.

פעברואַר 1941

[10/III 1941]

מיין ליבער פריינט.

א בילדל: עס פאָרט אָן אַן אויטאָ מיט יענע. אויף קאַרמעליצקאַ פאַרשטעלט דעם וועג אַ יידישע האַנט־וועגעלע. ער קען ווייטער נישט פאָרן. עס שטייגט אויס איינער פון זיי און נעמט שלאָגן דעם ייד. פון יידס פּלייצע הויבט זיך אויף אַ קאַרזש, רופט זיך אָן אַ צווייטער: לאָז אים אָפּ דאָס איז דאָך ריינע עפּידעמיע. דער ערשטער פאַרטראַכט זיך און לאָזט אָפּ דעם ייד. — פאַר עטלעכע טעג האָט אויף ראָג זשעלאַזנע גזשיבאָווסקאַ פּאַסירט אַ טראַגישע מעשה: אויפן ראָג איז געשטאַנען אַ גרעסערע גרופּע יידישע אָרעמעלייט, וואָס האָבן געזוכט זיך אַריבערשמוגלען אויף יענער זייט. אַ שומר ווענדט זיך צום יידישן פּאָליציאַנט, ער זאָל אין 5 מינוט אָפּריינִיקן דעם פּלאַץ. דאָס געלונגט אים נישט. ער שיסט אויס און עס פאַלן צוויי אָדער 3 קרבנות (אַנהויב מערץ). — מיט עטלעכע טעג צוריק איז אַנטדעקט געוואָרן אַ געהיימער טיפוס־שפּיטאָל אין אַ נישט קאַנאַליזירט הויז. עס זיינען דאָרט געלעגן 8 קראַנקע, דערפון צוויי פון אַן אַנדערן הויז. אין דעם ענין זיינען אַריינגעמישט 2 דאָקטוירים און אַ פעלדשער. — הגם עס ווערט געמאַכט אַ גרויסע טרעוואָגע מיטן טיפוס. ריזיקע פּלאַקאַטן מיט אַ „שטירמער"־ייד מיט דער אויפשריפט: „זשידזשי־ווּשי־טיפוס פּלאַמיסטי" אַ גרויסע לויז קריכט אַריין אין באָרד פון דעם יידן. די פּלאַקאַטן זיינען אויך אויסגעהאָנגען אין אַרישע טראַמוויען. די פּלאַקאַטן זיינען אומעטום אין יידישן געטאָ אָפּגעריסן געוואָרן, הגם מען האָט לכבוד זיי אויסגעקלעפּט די מעלדונגס־ברעטער מיט ווייסע פּאַפּיר — פאַרשפּרייט זיך דער טיפוס זייער שוואַך צווישן יידן. ס'איז פאַראָרדנט געוואָרן, אַז יידישע אַרבעטער אויף אַשכנזישע פּלאַצוווקעס מוזן זיך יעדן טאָג באָדן פאַרן גיין צו דער אַרבעט. מען זאָגט אויך, אַז יעדער ייד, וואָס וועט האָבן אַ פּשעפּוסטקע, וועט גלייכצייטיק מוזן ווייזן אַן ענטלויזונגס־שיין. אין שייכות מיט דער טיפוס־געפאַר וויל מען דאָס געטאָ אַזוי ענג פאַרמאַכן, אַז קיין פויגל זאָל נישט קענען אַדורך.

— אין א אשכנזישן אנשטאלט זיך פארלאפן פאלגנדע מעשה: א ייד, וואס קומט דארט אריין א גאנץ יאר, ווערט באגריסט דורך א דארטיקן באאמטן בלויז מונדלעך, נישט דורך האנט רייכן. ער רופט אריין דעם יידן אין א חדר־מיוחד און אנטשולדיקט זיך. ער האט גארנישט קעגן דעם ייד. מער נישט עס איז מלחמה. דאס יידנטום איז קעגן יענע, קען ער נישט געבן די האנט קיין שום ייד. פערזענלעך האט ער גארנישט קעגן דעם ייד. — די באפרייאונגספאבריק פון די ארבעטס־לאגערן ארבעט שוין. געמישטע קאמיסיע פון יענע און יידן באפרייען שוין פאר א אויסקויף־געלט; מען זאגט, אז ס'וועלן נויטיק זיין איבער 50 טויזנט יידן. — מען האט מיט עטלעכע טעג דערקלערט, אז די איבערזידלונג־סעקציע וועט ביזן סוף מערץ איבערגעריסן ווערן.

היינט דעם 10 מערץ איז אבער אנגעקומען א צוג מיט צוויי טויזנט יידן פון דאנציג, בידגאשטש, בכלל פון פאמערן. פרייטאג ביינאכט האט מען זיי אויפגעוועקט צוויי אזייגער און געהייסן אין 2 שעה זיך צונויפ־פאקן. מען האט זיי דערלויבט מיטצונעמען 20 מארק, וועלכע זיינען אויף דער גרענעץ אין טשעוו פארטוישט געווארן אויף אומגילטיקע 40 זל. (ארויסגעצויגענע פון קורס 20־ער זל).

עס אנטשטייען א טייל קאוויארניעס, וואס זיינען א שותפות פון א גרעסערע צאל משפחות, ווי צ. ב. שטוקא (לעשנא 2) עטלעכע און צוואנציק משפחות. — דער שמוגל גייט אין א גרויסן טייל דורך די טראמווייען. בשעתן דורכפארן דורכן יידישן קווארטאל שפרינגען קריסטן אראפ מיט פעקלעך, באזונדערס אויפן מוראנאווער פלאץ. דארט צאלט מען דעם קאנדוקטאר מיטן פאליציאנט פאר א קורס א הונדערט זל. ער פארט אביסל פאמעלעכער און מען שפרינגט ארויס מיט גאנצע זעק קאשע אדער מעל. אויפן בית־עולם גייט א ריזיקער שמוגל, א גרופע קריסטן קומט אריין אין געטא און יידן גייען ארויס. די „באסאקעס” זעט מען ווידער אין שטאט. — א גרוס פון לאדזש. דארט איז די אפראַ־וויזאציע א נישקשהדיקע. מען באקומט 400 גראם ברויט טעגלעך אויף א פערזאן. דארט הערשט ארדנונג און ריינקייט. אויף יעדן, וואס קומט פון דארט מאכט ווארשע א איינדרוק פון א באלאגאן. דארט ארבעטן אין פאבריקן מחוץ דעם געטא 15—16 טויזנט פערזאן. אייניקע טויזנט זיינען פריוויליק ארויסגעפארן צו בויען אין אשכנז וועגן. געהערט פון יידן פון גלאוונא, אז די פויערים האבן זיי ממש אויסגעהאלטן א גאנצן ווינטער, נישט געווען קיין פאל, אז א ייד זאל ארויס אין דארף און נישט צוריקקומען מיט א זאק קארטאפל. — אין ווארשע קומען פאר

אפט פאלן פון פארקויפן פלעצער און הייזער דורך יידן. די אפמאכן ווערן פארשריבן ביי אדוואקאטן, לעצטנס קומט דאס זעלטענער פאר. דאקעגן פארקויפט מען נחלות אין א"י. געהערט וועגן איניקע אזעלכע פאלן. — אין די לעצטע הריי טעג, זייט דעם 7־טן, דעם דערהרגענעם אינזש. סימאן[154] לעבט ווארשע איבער שווערע טעג, ס'זיינען איינגעשלאסן געווארן 220 פאליאקן: די גרעסטע פוילישע קינסטלער — סטעמפאווסקי, יאראטש מאליצקא, פשיבילקא־פאטאצקא, פראפ. מיכאלאוויטש, פראפ. ראדלינסקי, געבעטנער, ספיס, פאקולסקי, ריכטער, אדוואקאטן א. א. וו. עס דראט זיי אלעמען דער טויט, אויב דער מערדער וועט זיך נישט מעלדן. מען זאגט, אז נעכטן האבן זיך געמאלדן 44 פוילישע פרויען. צווישן אנדערע דערציילט מען, זאל זיך האבן געמלאדן די קינסטלערין בזשעזשינסקא ברייזולעך און זיך פארסמט. מען דערציילט וועגן אן ענלעכער געשיכטע אין לוויוויטש, ווו די גאנצע פוילישע אינטעליגענץ איז איינגעזשלאסן געווארן.

.10/III 1941

[18/III .1941]

מיין ליבער!

די צאל טויטע וואקסט אין ווארשע פון טאג צו טאג. מיט צוויי וואכן צוריק איז געשטארבן א 200 יידן א וואך. די לעצטע וואך (אנהויב מערץ) איבער 400. זיי ווערן אריינגעלייגט אין מאסן־קברים איין מת איז אפגעטיילט פון צווייטן מיט א ברעטל. דער רוב מתים, געבראכטע פון שפיטאל, ווערן אריינגעלייגט נאקעט. אין מיין הויז איז אין איין טאג געשטארבן פון הונגער: א פאטער, א מוטער און א זון. פינקערט, דער מלך פון מתים, עפנט כסדר נייע פיליעס. ער האט לעצטנס געעפנט א פיליע אויף סמאטשע, ווו ער דערלידיקט די קבורה מיט „לוקסוס" (ד"ה מיט באגלייטער אין ספעציעלע מונדירן פאר 12 זל.). — א בילדל: אין א יידישן הויף אין א באהאלטענער דירה ווערט געלערנט. די דירה איז א קאנספיראטיווע, מען עפנט נאר פאר די, וואס זיינען

[154] א באקאנטער פוילישער ארטיסט דערשאסן געווארן דורך דער פוילישער אונטערערדישער באוועגונג פאר קאלאבאראציע מיט די היטלעריסטן.

באקאנט מיט דער ספּעציעלער האסלאַ (אַן אייגנאַרטיקער קלאַפּ). דאָרט זיצט אַ גרעסערע גרופּע ישיבה־בחורים און אַנדערע און לערנען. איינער קוקט אַריין אין אַן עין־יעקב, אַ צווייטער זאָגט אַ קאַפּיטל תהילים, אַ דריטער קוקט אַריין אין אַ גמרא. — יעדן טאָג אַ העצע אין דער פּוילישער צייטונג קעגן יידן אין שייכות מיטן טיפוס. יעדן טאָג איז דאָ אַ לאָזונג, אַז מען דאַרף זיך האַלטן ריין און אויסמיידן יידן, ווייל זיי ברענגען מיט טיפוס, דער עקלהאַפטער פּלאַקאַט וועגן טיפוס און יידן הענגט אויך אין יידישן טראַמוויי. — לעצטנס איז אַ נייע מאָדע ביי פרויען: אָנשטאָט היטן טראָגט מען טיכלעך. מיט איין וואָרט די מאָדע בליט. — דער משוגענער רובינשטיין גייט איבער די גאַסן און שרייט: „אַלע גלייך — אין געטאָ, אַלע גלייך", „עס לאָזן זיך אויס די גבירים — וועט זיין שמאַלץ". דער דאָלאַר איז אין שייכות מיט די קלאַנגען וועגן מאָביליזאַציע אין רוסלאַנד (דער קלאַנג האָט זיך פאַרשפּרייט דעם 13 מערץ) געשטיגן מיט 4 פּונקטן. — צווישן די משומדים אין געטאָ איז דאָ די באַרימטע אַנטיסעמיטישע ענדעקישע טוערין און שרייבערין, זוזאַננאַ ראַבסקאַ. — אין דער פּאָליציי דינען אַ הונדערט משומדים אויף עקספּאָנירטע פּאָסטנס. זיי רייסן זיך אויך צו בענקלעך אין די הויז־קאָמיטעטן, באַזונדערס אין פינפטן רעוויר. צווישן די שכנים גייט אַ דיסקוסיע, צי דאַרף מען זיי צולאָזן צו וויכטיקערע אַמטן. — אין קלויסטער אויף גזשיבאָוו האָט איינער פון די פּאָליציאַנטן־משומדים אויסגעשריגן „נידער מיט די יידן". מען האָט נישט געקאָנט פעסטשטעלן, ווער דער פאַרשוין איז. דאָס איז אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַר זייער חוצפה. — אין די לעצטע טעג פאַרגעקומען אַ גירוש פון פּלאַץ זייער שווערע באַדינגונגען. מען האָט ביינאַכט אויפגעוועקט די יידן און געטריבן ממש נאַקעטערהייט. אַ טייל, וואָס זיך נישט צוגעשטעלט אויפן אָרט דערהרגעט, אַנדערע אויפן וועג. זיי געפינען זיך היינט אין ראַדאָמסק. — דעם היינטיקן פּורים האָט מען געפייערט מיט פאַרוויילונגען, מען האָפט אויף אַ נייעם פּורים, וואָס וועט געפייערט ווערן ווי לאַנג יידן וועלן זיין אויף דער ערד. דער נייער פּורים וועט איבערשטייגן אַלע ביז איצטיקע אין דער יידישער געשיכטע. — מען האָט די לעצטע טעג צוגענומען אַלע פערד ביי די יידישע דראָזשקאַזשעס אַזוי, אַז איצט איז נישט פאַראַן קיין אַנדערע קאָמוניקאַציע אַחוץ די ראָווער־וועגעלעך. דאָס זעלבע זאָל האָבן פאַרגעקומען אין אַרישן טייל. — היינט פאַרשפּרייט זיך אַ קלאַנג וועגן גרויסע ענדערונגען אין געטאָ. עס וועלן אַרויספאַלן אַ טייל גאַסן פון געטאָ: סיענאַ, וויעלקאַ, פּרוזשנאַ א. א. און עס וועלן צוקומען:

א טייל דלוגע, פּשעיאזד, זאקראָטשימסקא א. א. — אין די לעצטע טעג (אין ערך דעם 10־טן מערץ) איז אָנגעקומען א טראַנספּאָרט יידן פון דאַנ־ציג, קעניגסבערג, בידגאָשטש. זיי זיינען בייּנאַכט אויפגעוועקט געוואָרן און אין צוויי שעה האָבן זיי זיך געזאָלט איינפּאַקן. זיי האָבן געמעגט מיטנעמען נאָר צען מאַרק. אויף דער גרענעץ אין טשעוו האָט מען גע־טוישט די מאַרק אויף 20 זל. וואָס זיינען שוין נישט גילטיק. מען האָט זיי זייער וואַרעם אויפגענומען אין וואַרשע. געשאַפן פאַר זיי א גוטן פּונקט (פּראָסטא 14). איינער, אן אַלטער פּאָסט־באַאַמטער (40 יאָר) האָט נישט געקענט פאַרשטיין, וויאַזוי מען וועט יידן נישט צולאָזן צו דער רייכספּאָסט, וווּ ער האָט 40 יאָר געדינט. איין וואַגאָן מיט לעבנס־מיטל, וואָס זיי האָבן איינגעקויפט איז אויפן וועג פאַרפאַלן געוואָרן. — אין די לעצטע טעג שפּרינגען שטאַרק די פּרייזן פון פּראָדוקטן. אין צו־זאַמענהאַנג מיט דער מעשה איגאַרסים איז געווען געשלאָסן דער צו־טריט צום געטאָ פאַר אַריער און די פּרייזן פון ברויט און אַנדערע אַר־טיקלען זיינען געשטיגן. — דער שמוגל קומט לעצטנס פאָר אויף פאָלגנדן אופן: קריסטלעכע יינגלעך שפּרינגען פון די טראַמווייען מיט פּעקלעך קאַרטאָפל, מעל, זיי פליען אריין פלינק אין א טויער, אַנטלויפנדיק אן אַפּאַסקע און גייען אַרויס אין גאַס. — מאַקסימיליאַן דער דייטשער לכּר האָט געהאַלטן, אַז יעדן זיינען היינער, וואָס ליגן גאָלדענע אייער, דער־בער דאַרף מען זיי גוט היטן און איינזעצן אין תּפיסה, כּדי זיי זאָלן נישט אַנטלויפן. — די חוצפּה פון א טייל קהלה־באַאַמטע לאַפּוּוקע־געמער, דערגרייכט דערצו, אַז א פּאָסטבאַאַמטער, ווייסנדיק, אַז א יידישע משפּחה באַקומט אַסך פּעקלעך, איז ער מיט זיין פרוי געקומען און פאַר־לאַנגט, מען זאָל אים פאַרקויפן פּראָדוקטן צו ביליקע פּרייזן. — דאָס אונטערוואַרפן קינדער אין די לאָקאַלן פון די אינסטיטוציעס, יידישע פּאָליציי קאָמיסאַריאַטן א מאַסנהאַפטע דערשיינונג. ס'האָט נישט גע־האָלפן דאָס גרינדן דאָס קינדער־היים פאַר קינדער־בעטלער, ווו ס'גע־פינען זיך 100 קינדער. די בעטלעריי פון קינדער דויערט ווייטער און האָט זיך נישט פאַרקלענערט. לעצטנס א נייער פּזמון פון די בעטלערס. „עס פעלט אויס צען גראָשן צום נאַכטלעגער; אויפן גאַס קען מען נישט שלאָפן. — נאָך דער ידיעה וועגן גירוש פון לובלין (15 טויזנט יידן באַזייטיקט) האָט די יידישע באַפעלקערונג אין וואַרשע באַהערשט א שטאַרקע בהלה־שטימונג. קראָקע, לובלין, ראַדאָם — יעצט די ריי אויף וואַרשע, מען דאַרף גרייטן די פּלעצאַקעס. די לובלינער זיינען אַרויסגע־שיקט געוואָרן אין פּאָוויאַט: רעיאָוויעץ, בעלזשעץ, פּאַרטשעוו. דער רבּ

ארויסגעשיקטע פרויען, ווייל מענער האָבן זיך אויסבאהאלטן. האָט מען אין די גאסן געכאפּט פרויען און זיי ארויסגעשיקט. — לעצטנס פאַרקויפט מען אין די גאסן ביגדעם מיט דער אויפשריפט „אָרדנונגס־דינסט" פאַר קינדער — מיט איין וואָרט: די פּאָליציי איז אין דער מאָדע.

„יינגל האלט אויס, די הילף קומט" — א פאָלקס־לידל האָט גרויס דערפאָלג. א טייל משומדים וווינט אין דעם פּאראפיעזהויף פון „אַלע הייליקע",[155] לעבן דער גזשיבאָווער קירך. די משומדים ווילן נישט קענען יידן. זיי באקומען הילף ביי דער קאטוילישער געזעלשאפט „קאריטאס".

די ליטעראַרישע פּראָדוקציע קעגן דער קהלה וואקסט. פּאָפּולער דאָס ליד וועגן די ברידער ליכטענבוים, וואָס הערשן אין דער קהלה צוזאמען מיט זייער פאָטער. דאָס ליד איז לויט טוווימס א ליד. — די דאנציגער פּליטים אין ווארשע גלויבן, אז אזוי ווי דער פירער האָט דערקלערט, אז די מלחמה וועט זיך נאָך הייאָר ענדיקן, וועלן זיי זיך אומקערן אין דער היימאט. דער הונגער איז אזוי גרויס, אז אָרעמעלייט כאפּן ארויס ברויט פון די אָרעמע ברויט־פארקויפערס. גלייך ווערט דאָס ברויט צערריסן אויף צוויי טיילן און איינגעביסן. אזא ברויט קען מען שוין ווייטער נישט פארקויפן. — דאָס געריכט[156] איז דער טרעף־פונקט פון יידן מיט קריסטן. אויב א ייד האָט א ענין אין געריכט, רופט ער ארויס טעלעפאָניש אן אדוואָקאט און רעדט זיך מיט אים דורך וועגן דעם ענין. דאָרט טרעפט זיך דער פּראָפעסאָר מיט זיינע אסיסטענטקעס. — אין אָנהויב מערץ די ידיעה וועגן אויסטיילן גזשיבאָוו מיט פרוזשנע. די סיבה: א גרויסע פירמע פון אלטאייזן, סוויעצא, האָט א מאגאזין: עס דארף לאנג דויערן, ביז זי וועט איבערפירן דעם לאגער אויף יענער זייט, לויט פאַרשלאג פון סוויעצא האָט דער קאָמיסאר זיך באמיט וועגן אויסטיילן גזשיבאָוו פון געטאָ. די טרעגער צעשלאָגן דערפאר סוויעצא. — ביי די דאנציגער[157] זאָל מען האָבן צוגענומען א האלבן מיליאָן מארק. קלאנגען וועגן אָנקומען פון יידן פון דרויסן: ווין, בעלגיע און האָלאנד. — „טשאַלנט" איז לעצטנס זייער פּאָפּולער געוואָרן אין געטאָ, אפילו א פּראָלע־

---

[155] אין ווארשעווער געטאָ זיינען געוועזן פאַר משומדים צוויי קלויסטערס: איינער אויף גזשיבאָווער גאַס „ווסשיסטקיך שוויענטיך", דער צווייטער אויף לעשנאָ („נאיסוויענטשי פּאַנני מאריי").

[156] דער גרויסער געריכט בנין אויף לעשנאָ 56 איז געוועזן דער טרעף־פונקט פון פּאָלאַקן און יידן. פּאָלאַקן האָבן געהאַט אַהין א דורכגאַנג דורך דער ביאַלער גאַס, די יידן פון דער אַנדערער זייט פון לעשנאָ.

[157] פּליטים פון דאַנציג.

טארישער טשאָלנט. עס ווערן געשטעלט צענדליקער טויזנטער טשאָלנטער. — די צאָל גנבים וואקסט. לעצטנס געטראָפן גנבות און נישט געקענט ביי די גנבישע פאריינען צוריקקויפן די זאכן. די סיבה: די נייע גנבים זיינען נאָך נישט אָרגאניזירט אין די פאריינען. עס מערן זיך קאָמבינאַטאָרן וואָס באגנבענען דירות אויף א קונציקן אופן. — אין דער פּאָליציי איז לעצטנס אזא מנהג: דאָס שוחד־געלט ווערט יעדע וואָך געטיילט דורכן פלוטאָן.[158] עס ווייזט זיך אָבער [ארויס], אז דאָס בחפזון געבאפטע געלט, איז פאלש. אין איין פלוטאָן איז אויסגעפאלן צו 80 זל. אויף א פּערזאָן. — עס האלט ביים אָפּקויפן ניין קריסטלעכע אפטייקן.[159] יידן וועלן צונויפזאמלען א קאפּיטאל פון 300 טויזנט זל. און פאר דעם געלט אָפּקויפן זיי. לעצטנס אָנגעקומען 4 טראנספּאָרטן מיט ווינער קיין קעלץ צוזאמען 6.500 מענטשן. זיי קומען מיט עלעגאנטע וואליזעס אין ספּעציעלע וואגאָנען. אויף יאגעלאָנסקא א גרויסער לאגער מיט סחורה וו געארבעט 300 יידישע ארבעטער. דער טעגלעכער פארדינסט 4.80, לעצטנס ווערט זיי אויסגעצאָלט מיט 15% ווייניקער, ווייל 10% נעמט די טראנספּערשטעלע, דער רעשט אלגעמיינער אָפּצאָל פון ארבעטער. לעצטנס געווען א גנבה, ווערט יעדן ארבעטער אָפּגערעכנט 1 זל. א טאָג פון פארדינסט; לעצטנס געארבעט ביים אויסגראָבן די קאָפּצעס פון קארטאָפל, זיך ארויסגעוויזן, אז אלע פערמענטירן. געווען צו ווארעם אין די קאָפּצעס, ווייל געמאכט זיי צו ווארעם: געגראָבן טיף אין דער ערד, אריבערגעלייגט א פאָר שיכטן קארטאָפל מיט ערד און שטרוי לויט כללים פון וויסנשאפט, אָבער נישט צוגעפּאסט צום פּוילישן ווינטער, וואָס געווען דאָס יאָר מילד. די שכירות באקומען זיי אין דער קהלה דורך די טראנספּערשטעלע.

נעכטן דעם 17־טן מערץ געזען א בילד: צוליב א חטא (מסתמא שמוגל) האָבן איניקע קינדער צו 7־8 יאָר און א קריסטלעכע פרוי גע־

---

[158] דאָס געלט פלעגט גיין אין א געמיינזאמער קאסע („פולע”) און דערנאָך לויט א שליסל געטיילט צווישן די מיטגלידער פון פּאָליציי־אַפּטייל, („פּלוטאָן”), נישט אויסמיידנדיק דעם קאָמענדאנט פון פלוטאָן. מיטן געלט, וואָס איז ארויסגעריסן געוואָרן ביי יידישע פאָלקס־מענטשן, האָבן זיך געטיילט דריי רויב־שותפים: דער דייטשישער, פּוילישער און יידישער פּאָליציאַנט.

[158] לויט „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ” נומ. 28 פון 8/III 1941 האָט דער יודענראַט אין ווארשע פון ערשטן אַפּריל איבערגענומען 13 אַפּטייקן (א טייל פון זיי נישט געווען טעטיק): דעם 2/V האָט די זעלבע צייטונג אָנגעגעבן, אז דער יודענראַט האָט אָפּגעדונגען 12 אַפּטייקן און 9 קאָנצעסיאָנירטע פונקטן.

מוזט איבער א שעה מאכן גימנאסטיק, כסדר זיך בייגן צו דער ערד. די פוילישע און יידישע שומרים אריינגענומען שפעטער די קינדער מיט דער פרוי אין א קאפע און זיי אנגעקארמעט. איין קינד זיך נישט געקענט רירן פון ארט. דאס בילד פון קינדער, וואס בוקן זיך כסדר צו דער ערד און דאס געשריי פון די שומרים איז נישט צו פארגעסן. — די משומדים פירן זיך אויף עקלהאפט. איינער ד״ר ישענישער בייזוערט זיך אין שפי־טאל אויף די פארשיוועע יידן. מען זאגט, אז ד״ר ווערטהיים, דער באקאנ־טער כירורג, האט זיך געווענדט צו דער מאכט, אז ער איז געשמדט נישט 20 נאר 30 יאר און זיין באציונג צו יידן איז נישט קיין ליבע־ראלע נאר א פיינטלעכע און ער איז געווארן ארדינאטאר פון יידישן שפיטאל. — זייט מארגן וועלן די טראנזיט־טראמווייען גייען נישט דורך לעשנא נאר דורך כלאדנא, כדי אויסצומיידן דעם שמוגל. די שאפן פון שניידער, היטלמאכער זיינען דערווייל נישט טעטיק. די בעל־מלאכות האבן אויסגעבראכט אסך געלט אויף דער איינארדנונג פון די שאפן אבער דערווייל אן רעזולטאטן.[160]

דער רוב מאשינען פון יידישע פאבריקן און בעל־מלאכות זיינען דעמאנטירט און באהאלטן. כמעט יעדן טאג זע איך א צוויי דריי מענטשן פאלן אויפן גאס פון הונגער. — די איינוווינער פון פרושנא האבן שוין באקומען א באפעל צו פארלאזן די דירות ביז סוף מערץ. — מען ליר־דיקט ווייטער אוים יידישע דירות פון מעבל. דאס אויסערלעכע אויסזען פון דער יידישער באפעלקערונג זייער א טרויעריקס. מען זעט אויף טריט און שריט מענטשן אן מלבושים, אין צעריסענע פאלטנס אדער פאלטנס פארשפילעטע מיט א פארזיכערונגס־נאדל, כדי צו פארדעקן, אז מען טראגט נישט קיין העמד. די פראגע פון מלבושים ווערט פשוט א טרא־גישע. יידן גייען ארום פשוט נאקעט. — לעצטנס שותפותן פון בעטלער: איינער ליגט אויף דער ערד א פארחלשטער אדער א אפגעריסענער און א צווייטער רופט דעם עולם, מען זאל רחמנות האבן אויף דעם ליגנדן.

1941 18/III.

[160] די שאפן זיינען ארגאניזירט געווארן אנהויב יאנואר 1941. די ערשטע באשטעלונג האבן זיי באקומען פון דער מאכט ערשט אין מאי 1941.

דער באקאנטער באזיצער פון איינער פון די גרעסטע העבראיקא־ביבליאָטעקן רייטנעמער איז די טעג געשטאָרבן. די סיבה איז געווען: די בענקשאפט נאָך זיין ביבליאָטעק, וועלכע איז געבליבן אויף יענער זייט אין צוויי גרויסע צימערן. דאָס פאָרען זיך ארום די ספרים איז געווען זיין לעבנס אינהאלט, לעצטנס ווען צוליבן שאפן דאָס געטאָ האָט דאָס אויפגעהערט, האָט ער זיך ארומגעדרייט איינער אליין אין דער דירה און פאר בענקשאפט געשטאָרבן.

די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ פון דער קהלה מיט די באזונדערע אמטן קומט פאָר דורך דער פארמיטלונג פון דער טראנספערשטעלע, דורך וועלכע די יידן קענען אנהאלטן איינציק און אליין די פארבינדונג מיט דער אומוועלט. — זונטיק איז פאָרגעקומען א באזוך פון א 40 מאַן פון דער טראנספערשטעלע אין דער קהלה. ווען מען האָט זיי געוויזן די האנטווערקער שול, האָבן זיי געפרעגט, צי די יידן ארבעטן בלויז היינט אָדער שטענדיק. צום סוף האָבן זיי דערקלערט, אז דאָס ארבעטן פון די יידן איז זייער פארדינסט. — גראָכוו איז ווי אן אינדזל ארום ווארשע, ווו 19 חלוצים האלטן זיך אויף. עס איז געווען לכתחילה א פּראָיעקט ארומצובויען גראָכוו מיט א מויער, אָבער צוליב די אוממעגלעכע קאָסטן האָט מען פון דעם פּראָיעקט געמוזט רעזיגנירן. אין דעם דאָרף טשערניאַקאָוו וועלן אויך זיין באשעפטיקט א 50 חלוצים. פאראיאָרן האָבן זיי אויך געארבעט ביי אים. — די פוילישע אומלעגאלע אויסגאבע „זא נאַשאָן אי וואשאָן וואָלנאָשטש" טרעט שארף ארויס קעגן דעם פּראָיעקט צו באשעפטיקן 5.000 יידישע יינגעליים אויף לאנדווירטשאפט פּריוואַטליק. זיי האלטן, אז דאָס איז א מיטארבעט מיטן שונא. — אין לאָדזש האָט זיך די יידישע באפעלקערונג אין משך פון די לעצטע 10 חדשים פארקלענערט מיט 23 טויזנט, וועלכע זיינען אויסגעשטאָרבן פאַר דער צייט. — אין די קוישן באווייזן זיך לעצטנס ערנסטע ליטעראטור אין יידיש, עס ווייזט אויס, אז דאָס איז א געשעפט, ווייל ארום די קוישן איז א גרויסע באוועגונג און די פרייזן פון ביכער האָבן זיך געהויבן. — א גאנצע ריי אָרנטלעכע מענטשן פון יענע וואָס האָבן פארנומען וויכטיקע שטעלעס האָבן פארלאָזן ווארשע, זיי קענען נישט פארטראָגן דאָס אלץ וואָס געשעט מיט די יידן. — דערהרגעט געוואָרן ביי א יידישער פאמיליע דורך א קלאפ מיט אן אייזן אין קאָפּ דער 17 יעריקער זון פון האָכמאַן. די מוטער באזוכט יעדן טאָג דעם קבר, דער פאָטער האָט זיין

גאַנץ לעבן אַריינגעלייגט פאַר אָרעמע. ער איז געוואָרן דער מאַנער פון רייכע. ער האָט אָרגאַניזירט אַן ערנאַמטלעכע באַיוווקע, וואָס בלאָקירן די דירות ביז וואַנען די סומע ווערט נישט איינגעצאָלט. ער זעצט אַריין פּליטים אין דירות וכדומה. די שענסטע פּאַרקערפּערונג פון דעם געד רעכטן צאָרן קעגן די רייכע, וואָס דערפילן נישט זייערע פליכטן לגבי די אָרעמע. — איינע פון די גרעסטע קולטור פאַרלוסטן פון פּוילישן יידנטום איז די פאַרניכטונג פון דער שול אין פינטשעוו — אַ שול געבויט אין רענעסאַנס סטיל, אפשר די איינציקע אין פּוילן. דאָס דייטשע יידנטום האָט אין יאָר 1938 פאַרלוירן די עלטסטע שול די וואָרמסער, געבויט אויף ראָמאַנישע יסודות מיט אַ גאָטישן איבערבוי. — איינער פון די גרעסטע לאַפּאַווניקעס פון דער יידישער קהלה קופּטשיקער הייסט אין פּאַלקסמויל קופּצוקער. דער נאָמען נעמט זיך דערפון, וואָס ער באַקומט פון יעדער צוקערצוטיילונג — אַ גרויסן טייל פאַר זיין פאַבריק פון צור קערלעך. — סאַקסענהויז איז פאַרהאַפּטעט געוואָרן און זאָל זיך געפינען אין אָשוויענטשים. דאָס זעלבע מיט איינעם פון די גרעסטע אויסוורפן פון דער פּאָליציי ערליך, דעם אָבוואָדאָווי אין דער געגנט פון בית־עולם. ער פלעגט יעדן טאָג צונעמען פאַר זיך אַלץ וואָס איז דאָרט צוגענומען געוואָרן ביי די שמוגלערס. עס ווייזט אויס, אַז דאָס איז אַ סיסטעם פּטור צו ווערן פון איינענע מענטשן, וואָס ווערן מיט דער צייט אומנוטיק. — דער סיסטעם פון שאַנטאַזש און פון באַשטעלטע אַרעסטן נעמט אָן אַ מאַסנהאַפטן כאַראַקטער. די פּראָצעדור איז פאָלגענדע: אַ זייגער 8 ווערט אַ ייד איינגעשלבנט אויף דאַנילאָוויטשאָווסקאַ, אין אַ 2—3 שעה אַרום קומט צוגיין אַ ייד, וואָס האָט רחמנות, געהערט וועגן דעם אומגליק און גרייט צו העלפן און ווירקלעך נאָכן איינצאָלן אַ געוויסע סומע ווערט דער ייד נאָך 2 טעג באַפרייט. דער ייד האָט אַ באַשטעטיקונג, אַז ער שטייט אינם דינסט פון גאַלעען. — אין טאָג פון יוגאָסלאַוויע (29 מערץ) געקומען צו אַ הויכן באַאַמטן פון דער טראַנספערשטעלע מכבד געווען מיט אַ פּאַטש איבערן פּנים. „איך וועל קומען מאָרגן — איר זייט היינט דענערווירט” האָט געזאָגט דער יידישער באַאַמטער. — מען זאָגט, אַז אַ ריי אַרבעטסאַמטן פון די שטעטלעך פון וואַנען יידן זיינען אַרויסגעד טריבן געוואָרן, האָבן זיך געווענדעט וועגן יידישע אַרבעטס כוחות. מען זאָגט אַז צוליב דעם וועלן דערווייליע אָפּגעשטעלט ווערן די ווייטערדיקע אויסזידלונגען. — די געמיינהייט פון די יידישע פּאָליציאַנטן דערגייט דערצו, אַז מען נעמט פון די יינגלעך — שמוגלער צו 20 גראָשן פון יעדן געשמוגלטן ברויט. — יעדן טאָג קומט אַ וואַכמייסטער אויפן בית־עולם

זיך דערוויסן וועגן דער צאָל מתים. זיי קענען נישט פאַרשטיין, פאַרוואָס דאָ שטאַרבן אַזוי ווייניק יידן בשעת אויף יענער זייט איז די שטערב־לעכקייט אַזוי גרויס. ער פרעגט, צי פאַרהיימלעכט מען נישט די ל. נ.[161] מתים אָדער צי ווערן זיי נישט באַגראָבן אויף אַן אַנדערן אופן.

[6/IV 41]

מיין ליבער!

דער סיסטעם פון קאָלעקטיווער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. א ייד האָט באַגנבֿעט די עלעקטראָווניע מיט א פאַלשן ליטשניק. ער האָט נישט גער קאָנט באַצאָלן די שטראָף 100 זל. האָבן געמוזט באַצאָלן די שכנים פון הויז. — די אומלעגאַלע „וואָלנאָשטש"[162] פאַראורטיילט די האַנדלונג פון פוילישן המון, וואָס האָט פאַרן פאַרלאָזן זייערע דירות אויף דזשיקאַ פולשטענדיק חרוב געמאַכט: אַרויסגעריסן פּוטרינעס, טירן, פענסטער, אויוון, רעכער. — דאָס סם ברענגט פירות. אין וואַרשאַווער געטאָ זיינען דאָ 61 פאַרווײלונגס לאָקאַלן. א אויסערגעוויינלעכע דעמאָראַליזאַציע צווישן די נאָענסטע. עס קומען אָפט פאָר פאַלן ווען מען קומט צונעמען דווקא דאָס בילד וויל מען זוויסט, אַז דאָרט איז באַהאַלטן וואַליוטע אָדער גאָלד. — דער ראַבינאַט האַלט ביים כשרן קטניות: פאַסאָלעס, אַר־בעס און ענלעכע צוליב דער מורא, אַז עס וועט נישט זיין גענוג מצות. — אויף דער טענה, הלמאַי טשערניאַקאָוו טאָלערירט משומדים און רוקט זיי אויף אָנגעזעענע ערטער, האָט ער געענטפערט, אַז ער קען נישט צו־גיין צו דעם פּראָבלעם פון יידישן שטאַנדפונקט נאָר פון אַלגעמיין מלוכה־שן. דאָס געטאָ איז נישט קיין יידישע מלוכה, נאָר א טעריטאָריע אויף וועלכער עס וווינען משומדים אויך, דעריבער דאַרף מען זיי גלייך באַ־האַנדלען. א טייל ווייזן אָן, אַז אַנשטאָט די משומדים זאָלן זיך אַסימילירן צו יידן, קומט פאָר, באַזונדערס אויף סיענאַ ווו זיי בילדן א באַדייטנדן טייל פון די איינוווינער, א פאַרקערטער פּראָצעס. זיי זיינען משפיע אויף די יידן אין דעם אַסימילירנדיקן גייסט. אויף שענאַ 38 איז ביי דער משומדישער יוגנט פאָרגעקומען א פייערונג פון אָנטון דעם מגן־דוד.

---

[161] וואַרשעווער „לויפנדיקער בומער".

[162] „וואָלנאָשטש" — אן אומלעגאַלע צייטשריפט פון פוילישע סאָציאַליסטן.

השר־בוי זיינען געהאלטן געוואָרן אַנטשפּרעכנדע רעדעס. — די שטימונג אין גאס אין די לעצטע טעג (אָנהויב אַפּריל) אַ נערוועזע. פון יענער זייט קומען אָן גרוסן, אַז אַלץ איז גרייט ווי צו אַ מלחמה. עס זיינען געשטעלט געוואָרן קעגן לופטאַרמאַטן, אַ טייל הייזער זיינען אָפּגעריי־ניקט געוואָרן פאַר שפּיטעלער. די פּאַפּיר־פאַבריק מירקאָוו אַרבעט אויס בלויז שוואַרץ פּאַפּיר. די דייטשע פּרויען (פון רייכס־דויטשן) דאַרפן ביזן 5־טן, אַנדערע זאָגן ביזן 10־טן פאַרלאָזן וואַרשע, די שפּיטעלער זיינען אָפּגעריניקט געוואָרן, דאָס אַלץ דערוועקט די מורא פאַר אַ נאָענ־טער מלחמה מיט רוסלאַנד. דער יקרות וואַקסט כסדר. אַ קילאָ קאַרטאָפל קאָסט היינט (6 אַפּריל) 1.50, שוואַרץ ברויט 6 זל. ווייס 7.50, עס איז פּשוט נישט אויסצוהאַלטן. די שטימונג האָט שטאַרק פאַרערגערט טשעו־ניאַקאָווס אַרעסט.[163] צוזאַמען מיט אים אינזש. ליכטנבוים און אַ געווי־סער הערמאַן, דער קאָנצעסיאָנער פון מיסט־אַרויספיר פון געטאָ. אויף לעשנאָ 13 געפינט זיך אַ פּאָלקס־דייטש, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אַרויספירן מיסט. אין דער קהלה זיינען איינגעפלאָסן דריי אָפּערטעס אויפן אַרויספירן מיסט: איינע פון זאָם,[164] די צווייטע אויף 27 גר. און די דריטע אויף 25 גר. דער זאָם איז אָפּגעפאַלן צוליב אַרישקייט. דאַקעגן האָט מען אָנגענומען די אָפּערטע אויף 30 גר. האָפּנדיק אַראָפּצודעריקן אויף 25 גר. אַ קאָפּ. דאָס האָט דורכגעפירט די טראַנספּערשטעלע. מען זאָגט, אַז די קהלה ווערט באַשולדיקט אין נעמען כאַבאַר, ווייל זי האָט אָנגענומען קויצע בלויז 50 טויזנט זל. אַנדערע זאָגן, אַז די סיבה פון אַרעסט איז דער ענין קאַרטאָפל. די קהלה האָט פאַרקויפט צו מאַרק־פּרייזן אַ טראַנספּאָרט קאַרטאָפל, שטאָט אָפּצוגעבן דער באַפעלקערונג. דאָס פאָלק דורכן מויל פון משוגענעם רובינשטיין פאַרבינדעט דעם ענין מיט די קאַרטאָפל. אַנדערע זאָגן אַ צוזאַמענהאַנג מיט די אַרעסטן אין ראַדאָם, דעם ראש הקהל אין שעדלעץ און לובלין (ד"ר אַלטען). — רוז־וועלט האָט דעפּעשירט צו פּעטענען: „יינגל, האַלט זיך". אין געטאָ פילט זיך אַ מאַנגל אין העזינפעקציע־מיטלען און בכלל אין מעדיצינען. שוין אַ לענגערע צייט זיינען געמאַכט געוואָרן באַשטעלונגען ביים טראַנספּער,

---

[163] וועגן טשערניאַקאָווס אַרעסט, וואָס האָט געדויערט אייניקע טעג — נישטאָ פאַראַן קיין גענויע ידיעות. רינגעלבלום גיט אָן ווייטער אייניקע השערות וועגן די סיבות פון אַרעסט.

[164] זאַקלאַד אָטשישטשאַניאַ (אַנשטאַלט צו רייניקן די שטאָט).

אָבער קיין ענטפער איז נישטאָ. דער טראַנספּער[185] מאָטיווירט דאָס נעמען דורך אים 15% דערמיט, אַז דאָס געטאָ איז אַן „עקסטעריטאָריאַלע צאָל־טעריטאָריע". — אין געטאָ איז פאַראַן אַ ליגן־צענטראַלע, וועלכע פאַרשפּרייט כלומרשטע ראַדיאָ־ידיעות, פּאַקטיש ציימונג־ידיעות מיט אַ ביסל פעפער. אַזוי למשל האָב איך מיט עטלעכע טעג צוריק געהערט וועגן דעם, אַז די אויפשטענדלער האָבן איינגענומען אַדיס־אַבעבאַ, באַזייטיקט די איטאַליענער, צונויפגענומען פרויען און קינדער און זיי פאַרברענט אויפן פּלאַץ באַלבאַ. — געהערט, אַז די באַציונג פון מאַגיסטראַט צו יידן אַ גוטע, מיט וואָס מען קען העלפט מען יידן, מען גיט גלייך צו וויסן וועגן אָנקומען פון פּראָדוקטן וכדומה. — געהערט וועגן דער אויסערגעוויינלעך האַרציקער אויפנאַמע פון די פּלאָצקער יידן דורך די קאָנסקער, ווען אָפּגענומען דעם צוג, זיינען אין די וואַגאָנען געווען אַ פּאָר צענדליק מיט צעבראָכענע הענט און פיס, און טייכן בלוט, איין פרוי אַ קראַנקע איז געלעגן אינגאַנצן אַ נאַקעטע. אַ דאָרטיקער עסקן האָט זיך ביי דער סצענע צעוויינט. דער האָרט אַנוועזנדער קרייז־הויפּטמאַן, נישט קיין אוהב־ישראל, האָט זיך אוועקגערוקט אין אַ זייט און געווישט די טרערן. ער האָט דערלויבט איבערפירן די פאַרוווּנדעטע און קראַנקע מיט זייערע לאַסטאויטאָס. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיי זייער האַרציק צוגענומען. עס איז געווען גרייט ברויט מיט קאַווע. די גאַנצע באַפעלקערונג איז ביי נאַכט נישט געשלאָפן, איבערלאָזנדיק די בעטן די צוגעקומענע. מען האָט זיי אַ גאַנצן טאָג געטראָגן פון כל־טוב. נאָך 3 טעג איז געקומען אַ באַפעל די יידן צו צעשפּרייטן אין די אַרומיקע שטעטלעך. די קאָנסקער קהלה האָט אומעטום געשיקט מענטשן, וואָס האָבן געבראַכט געלט, אין פּאַראַדיזש [?] געשאַפן אַ יודנראַט, מיט איין וואָרט זיי האָבן אויסערגעוויינלעך געזאָרגט פאַר „זייערע" פּלאָצקער

---

[185] טראַנספּער בּוראַ, דער אָפיציעלער נאָמען „טראַנספערשטעלע". דאָס איז געווען דער דייטשער ווירטשאַפטלעכער אַמט, וואָס האָט פאַרמיטלט צווישן דער „אַרישער" זייט און געטאָ. די טראַנספּערשטעלע פלעגט נעמען קודם 15% פון ווערט פון די סחורות, וואָס זיינען דורך איר אַרייַנגעקומען אין געטאָ. (שפּעטער איז דער אָפּצאָל פאַרקלענערט געוואָרן). די בּוראָען האָבן זיך געפונען אויף קרו־לעווסקע־גאַס (בנין פון דער אַמאָליקער בירזשע): דער אויסטויש פון סחורות, פּראָדוקטן א.א.וו. איז פאָרגעקומען אויפן „אומשלאַגפּלאַץ (סטאַווקי 6) די טראַנספּערשטעלע פלעגט אויפנעמען „אייַנטרעגע" פאַרן געטאָ, קאָנטראָלירט דאָס דורכפירן זיי און די אָפּרעכענונגען: די דאָזיקע שטעלע האָט אויך געליפערט לעבנסמיטל אין געטאָ. דער לייטער פון דעם אַמט דר. בישאָף. דאָס איז געווען איינע פון די גרעסטע רויב־אינסטיטוציעס פונעם אָקופּאַנט.

ייִדן. — אַן אינטערעסאַנטע דערשיינונג, ווען יענע זיינען צוזאַמען, מאַ־
מען נישט אַרויסווייזן קיין מענטשלעכקייט, פאַרקערט, אַכזריות. צום
ביישפּיל: מען האָט זיך געווענדט צו ד"ר האַגעגען [166] וועגן מילך פאַר
זויג־קינדער, די תשובה: מען זאָל זיך צו אים נישט דערוועגן ווענדן מיט
אַזעלכע פאַרשלאָגן. די ייִדן האָבן אַ דאַנק דעם שליח־האַנדל אַלץ, דער־
ביי איז זיין באַציונג ביז איצט אַ מענטשלעכע. — מען זאָגט, אַז ביי
טשערניאַקאָוון זאָל מען האָבן געפינען אַ נאָטיץ־בוך אויף אַ סומע פון
60 טויזנט זל. וואָס פיגורירן נישט אין די גמינע־ביכער. ער קען נישט
אויפקלערן, פון וואַנען עס נעמט זיך די דאָזיקע סומע. אַנדערע באַהויפּטן,
אַז די סיבה פון אַרעשט ליגט אויף לעשנאָ 13, די קאָנקורענץ צווישן
ביידע. אַנדערע ווידער זאָגן, אַז טשערניאַקאָוו זאָל זיך האָבן געקלאָגט,
אַז ער האָט נישט קיין מאַכט אין געטאָ, ווייל איינצעלנע פון יענע שטיצן
איינצעלנע ייִדן און דאָס שוואַכט אָפּ זיין מאַכט.

6/IV 41

[17/IV 1941]

מיין ליבער!

ערב יום־טוב האָבן זיך אָפּגעשפּילט שרעקלעכע סצענעס אין לאָקאַל
פון דער פּליטים אָרגאַניזאַציע. עס האָט[167] זיך אָנגעזאַמלט אַן עולם פון
7־8 טויזנט פּליטים, וועלכע האָבן געוואַרט אויף מצות און בכלל אויף
פּעקלעך. דער ערב פּסח האָט באַוויזן דעם גאַנצן שווערער פון דער לאַגע.
ס'האָבן זיך געמאָלדן נאָך פּעקלעך מענטשן, וועלכע דער אָרום האָט גע־
האַלטן פאַר פאַרמעגלעך און וועלכע האָבן אַליין מיט אַ קורצע צייט
צוריק געגעבן שטיצע. די פאַרצווייפלונג פון די, וואָס האָבן נישט באַ־
קומען איז אין לשער. — דער יקרות (אַ קילאָ ברויט 11 זל. קאַרטאָפל
אָרום 3 זל., מצות 16־18 זל.) די פּאָליטישע געשעענישן (מפּלה פון יו־
גאָסלאַוויע) און די אַרבעטסלאַגערן דאָס זיינען געווען דער טריאָ, וואָס
האָט כאַראַקטעריזירט די לאַגע אין געטאָ. דער הונגער האָט זיך גוט

---

[166] דר. האַגאַן איז געווען דער באַפולמעכטיקטער פאַרן ייִדישן וווינבאַצירק
אויפן געביט פון סאַניטאַר־ענינים.

[167] דער נאָמען פון דער אָרגאַניזאַציע
צענטראַלע פּליטים־קאָמיסיע) Centralna Komisja Uchodzców)

געלאָזט פילן, ווייל מען האָט נישט באַקומען אויף באַנעם נישט קיין ברויט און נישט קיין קאַרטאָפל. א באַקאַנטער, וועלכן איך האָב געווונטשן א רויקן פסח (דאָס איז געווען דער פאַראַל פון היינטיקן פסח), האָט מיר געענטפערט: „ווינטשט מיר בעסער א לייכטן תענית". — דאָס באַפּן צו אַרבעטסלאַגערן האָט זיך גענומען הערפון, וואָס די קהלה האָט נישט צוגעשטעלט די געהעריקע צאָל אין די לאַגערן. די יידישע מיט דער פוילישער פּאָליציי האָבן חעריבער געהאַרפּט גיין כאַפּן. [די] וואָס זענען אַנערקענט געוואָרן אַלס טויגלעך און האָבן באַקומען איינבאַרופונגען האָבן זיך אָבער נישט צוגעשטעלט. פאַרשטענדלעך, אַז די האָבן נישט געשיקט אין דער היים, האָט מען געכאַפּט אפילו איבער 50 יאָר. די יידישע און פוילישע פּאָליציי האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און געמאַכט גוטע געשעפטן. מען האָט גענומען הונדערטער זל. פון אומשולדיקע מענטשן, מען האָט גענומען אויסקויף־געלט פון גאַנצע הייף. עס איז געווען א אמתע וואַקכאַנאַליע. די יונגערע מענטשן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף דעכער, קעלערס, און פּאָלקס־קיכן און אין אַנדערע עפנטלעכע לאָקאַלן. — די גרוסן פון די לאַגערן זענען נישט קשהדיקע. דאָס וועט אָן ספק ווירקן, אַז יידן וועלן גערן גיין אין די לאַגערן. די פּלי־טים־פונקטן זענען באַדייטנד אויסגעליידיקט געוואָרן פון מענטשן. בכלל איז די יידישע פּאָליציי שוידערלעך קאָרומפּירט. אויף 1.700 פּאָליציאַנטן האָבן 700 דיסציפּלינאַר־פּראָצעסן. דאָס נעמט זיך דערפון, וואָס דער הויפּטמאַכער ביים אָננעמען פּאָליציאַנטן איז געווען קופּטשיקער און ביי אים איז געווען א טאַקסע ביים אָננעמען אין דער פּאָליציי. עס איז דערי־איבער אָנגענומען געוואָרן זייער א שלעכטער עלעמענט. — איינער פון די שומרים רופט דעם יידישן פּאָליציאַנט. רעדן צו אים 10 מעטער פאַר אים און שטיין 50 מעטער וויט. יידן זענען א גאַנגרענע. דאָס אָרט, ווו דער ייד טרעט, דאַרף מען אויסברענען. — מיט א וואָך צוריק געטראָפן א שוידערלעכער פאַקט מיט א יידישן פּאָליציאַנט (אָן ערך דעם 10 אַפּריל) עס זענען אָנגעקומען נייע וואַכן אין וואַרשע. דאָס זאָל זיין דער פּלוטאָן, וואָס איז געווען ביים איינפירן דאָס געטאָ, באַרימט פון גימנאַסטיק. אויף סאָלנע האָט א שומר צוגענומען ביי א יידישע פרוי א זעקל קאַרטאָפל. דער יידישער פּאָליציאַנט גינסבורג פון לאָדזש האָט געבעטן דעם שומר אומצוקערן דער אָרעמער פרוי. אַלס שטראָף פאַר דער חוצפה האָט ער אים געוואָרפן אויף דער ערד, געשטאָכן מיטן באַגנעט און צום ליגנדן אויף דער ערד געשאָסן. גינסבורג אָפּגעשוואַכט פון הונגערן איז געשטאָרבן אין שפּיטאָל. א צווייטער פּאָליציאַנט איז אויף דעם זעלבן פּונקט פאַרוווּנדעט געוואָרן פון א קויל פון א שומר. דעם זעלבן אָוונט

נאָך 9 אַזייגער האָט מען געשאָסן אין פּערשפּעטיקטן עולם. צוויי מענטשן פאַרוונדעט. אין אַ גרויסן טייל פּליטים־פּונקטן זענען אייגעאָרדנט געוואָרן סדרים מיט פּלייש, קניידלעך און ווייַן. די פּליטים האָבן אויף אַ קורצער ווײַלע פאַרגעסן דעם טרויעריקן מצב און זייער עלנט. די סדרים זענען געווען אַ מאָראַלישע שטאַרקונג פאַר די אויסגעשעפּטע הימלאָזע.

דעם 13 אַפּריל האָט מען אין די גאַסן געכאַפּט אויף אַרבעט. אַסך זענען נישט אַנטלאָפן, נאָר געדן געגאַנגען אַרבעטן צו 3.20 זל. אַ טאָג. געווען די טעג מערין. מען האָט אים אויפגענומען ווי אַ מלך. אין טעאַטער האָבן אים די אַרטיסטן באַגריסט. אויך ר. מנחם מענדל[168] האָט אים פאָרגעשטעלט פאַרן עולם. אַ גייער אויסלייזער פון יידישן פאָלק! אין בענדין, סאָסנאָוויעץ געלונגען אויסצומיידן דאָס געטאָ אַדאַנק זיינע באַמיונגען. די שטערבלעכקייט האָרט קלענער ווי פאַר דער מלחמה. נישטאָ קיין בעטלער אין די גאַסן. מערין האָט אין אַ קורצער צייט אָרגאַניזירט דאָס איבערזידלען 6 טויזנט יידן פון אָשוויענטשים און סביבה. די יידן האָבן אַלץ מיטגענומען מיט זיך אפילו מעבל. די דירות־פראַגע איז געלייזט אויף אַזאַ אופן, אַז אין יעדער שטוב זענען אַריינגעזעצט געוואָרן פּליטים. אויב אַ משפּחה האָט גוטוויליק נישט געוואָלט אַריינלאָזן די פּליטים, האָט מען די משפּחה באַזייטיקט. — מען זאָגט, אַז בשעת די נאַכטוויזיטן פון דער יידישער און פּוילישער פּאָליציי האָבן דעם גרעסטן דערפאָלג די לעגיטימאַציעס מיט מלינאַרסקיס פאָטאָגראַפיעס.[169] — לעצטנס איז געלונגען אַ קליינער גרופּע פון 7 חלוצים דורך שמוגלען זיך קיין בראַטיסלאַוואַ דורך גייסאַנע בכדי פון דאָרט עולה צו זיין קיין א"י. דער וועג קאָסט 1.200 זל. אַ פּערזאָן. — דאָס בילד פון טהרה שטיבל שוידערלעך. יעדן טאָג געפינט מען אויף דער גאַס עטלעכע מתים, אָפּגעריסענע, אָפּגעשליסענע. דאָס בילד פון האַלב נאַקעטע מתים, באַדעקטע מיט שמאַטעס, אַנגעוואָרפענע איינע אויף דער צווייטער איז אַ מאַקאַברישעס. — ביי דער וואַנט שטייט אָנגעשפּאַרט אַ גלעזער, האַלב פאַרחלשט, די הענט צעשפּרייט אַזוי ווי ער וואָלט פּאָזירט צו אַ בילד. — די הכנסות פון דירה־געלט, וואָס האָבן באַטראָפן לפי־ערך 60% זענען לעצטנס געפאַלן ווידער מיט 10%. בשעת מען האָט זיך געווענדעט צו אַ וואַרשעווער גביר צו באַשטייערן זיך פאַר די פּליטים, האָט ער געענטפערט: דאָס וועט נישט העלפן, די פּענטאַקעס וועלן סיי ווי מוזן אויס־

[168] מנחם־מענדל קירשענבוים (?)

[169] באַנקנאָטן פון באַנק עמיסיני, וואָס זיין דירעקטאָר איז געווען מלינאַר־סקי.

שטאַרבן. דאָס איז די הענקאַרט פון די וואַרשעווער גבירים, וועלכע ציילן נישט קיין גראָשן פאַר די פּליטים. — מען זאָגט, אַז דאָס באַפרייען פון טשערניאַקאָוון האָט געקאָסט דער קהלה 20 טויזנט זל. דאָס געלט ווערט יעדע נאַכט פאַרשיכורט אין „קאַסאַנאָווא". שטערנפעלד[170] דערקלערט, צו דעם געלט רירט ער נישט צו. ער מוז עס פאַרשיכורן, וויפל אמת אין דעם, נישט באַוווּסט.

17 אַפּריל

[26/IV 1941]

מיין ליבער!

געהערט פאָלגנדע אינטערעסאַנטע טעאָריע, וואָס דאַרף באַרעכטיקן דאָס מאַרטירערטום פון דער יידישער באַפעלקערונג. יידן זענען א קריגספירנדער צד, דעריבער מוזן זיי ברענגען קרבנות (די מיינונג פון ה' איגנאַציי[171]). אין דער צייט פון קריגסצוג 1939 איז אויפן מזרח פאָרגעקומען א מיטינג פון פוילישע זעלנער, אויף וועלכן מען האָט זיך פאַרטראַכט איבער דער פראַגע, צו גיין קיין וואַרשע אָדער קיין מזרח. כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם פאַנאַנדערפאַל פון דער פוילישער אַרמיי. — אין איינעם פון די קריגסגעפאַנגענעלאַגערן (ר. יצחק) געהייסן די יידן איבערחזרן „אַזוי לאַנג וועט נישט זיין קיין רו, ביז וואַנען עס וועט נישט פאַרשווונדן דער לעצטער ייד און דער לעצטער פאַפּואַס." (מסתמא א ציטאַטע פון באַקאַנטן ווערק). — די יידן טרייסטן זיך מיט חלשות מראָפּן: די מפּלה יוגאָסלאַוויע דערקלערט מען, אַז די ענגלענדער זוכן פונאַנדערציִען דעם פראָנט, זיי זוכן רוים. די מפּלות האָבן געמאַכט א דערדריקנדן איינדרוק אויף יידן. עס וואַקסט דער יאוש און האָפענונגסלאָזיקייט. עס איז דאָ א שטימונג, מען וויל אונדז אינגאַנצן אויסהונגערן און קיין אויסוועג איז נישטאָ, א חוץ א נס. — מיט עטלעכע טעג צוריק פּאַסירט פאָלגנדער פאַל: גבירים געפונען אין א קעלער אויף מוראַנאָוו 31 צוויי ראַדיאָאַפּאַראַטן, פאַרלאַנגט צוואַנציק טויזנט זל. לא יהרוגעלט. דער הויף זיך געווענדט אויף לעשנע 13, זיי געמאָלדן דער מאַכט, אַז זיי פירן אַן

[170] שטערנפעלד — קאָמענדאַנט פון דער פּאָליציי ביים 13־טל.
[171] איגנאַצי — יצחק שיפער (?)

אויספאַרשונג. — געהערט א מיינונג: די מלחמה אנטפּלעקט דאָס בעסטע און דאָס ערגסטע. ווי אין א גרויסער היץ ווערט אלץ געלייטערט. הילף פאַר יידן און חיהשער אנטיסעמיטיזם, שטיינהאַרציקייט און גרעסטע אָפּ־פערווילקייט פאַר די הונגערליידנדע. — געזען אין גאס א בעטלער מיט א וויגעלע — אויך א גוטער איינפאַל ווי אַרויסצובאַקומען געלט. — קינדער 3 יאָריקע בעטלען אין די גאסן. אין א ייִדישער דירה קען מען היינט נישט רוען. מען קלאַפּט פון ביידע זייטן טיר אומאויפהערלעך. אין די ערשטע פרילינגס טעג הערט זיך מוזיק אויף די גאסן. אַרבעטסלאָזע ייִדישע מוזיקער שפּילן און מאַכן א לעבן. דאָס אַרויסכאַפּן ברויט, וואָס איז פון אָנהייב געווען אן אויסדרוק פון הונגער, איז לעצטנס געוואָרן א פּרנסה. פאַראַן אַזעלכע, וואָס כאַפּן אַרויס דאָס ברויט, צעברעכן גלייך אָדער עסן זיך גלייך איין אין ברויט, כדי מען זאָל נישט קענען צוריקנעמען. — עס קומען פאָר פאַלן פון פאַרקויפן טיילן פון הייזער, הגם די הייזער זענען אונטער קאָמיסאַרישער ליטונג. — בשעת דער פּסח־אַקציע דער מיליאָנער פון לווויטש ראַוויצקי צוויי מאָל געחלשט אויפן וועג פון הונגער. קאָן און העלער[172] זענען אַרויס פון לעשנאָ 13 און מאַכן א באַזונדער קרעמל. איינקויפגעלט צו ווערן ביי זיי א מעקלער קאָסט 500 זל. — לעצטנס פּאַסירט אַזא פאַל: געקומען יענע און געהייסן קומען דעם צווייטן טאָג אין די אַלייען. געקלינגען צו קאָנען. ער האָט טאַקע געהערט וועגן דעם ענין, פאַר טויזנט זל. האָט מען שוין נישט באַדאַרפט קומען דאָרט. — אין לאָדזש באַקומען די אָרעמעלייט 9 מאַרק פון דער קהלה. נישטאָ אין די גאסן קיין בעטלער. — דער פירער פון דער טראַנספערשטעלע האָט א טבע נישט צו רעדן מיט יידן. פאַראַן אַזעלכע דיגניטאַרן, וואָס פּרינציפּיעל נעמען זיי נישט אויף קיין יידן. אין דער טראַנספערשטעלע הייסט מען עפענען די פענסטער צוליב דעם געשטאַנק, וואָס יידן האָבן אָנגעמאַכט. — די ייִדישע משוגעים פון גאַנצן לאַנד ווערן קאָנצענטרירט אין זאַפּיוווקע, אהין זענען געבראַכט געוואָרן איבער 100 משוגעים פון טוואַרקי און 30 פון קאָביעזשין. צוזאַמען איז דאָרט פאַראַן א 4 הונדערט קראַנקע, וועלכע גייען אויס פון הונגער. — לעשנאָ 13 האָט לעצטנס באַקומען א דערלויבעניש אַריינצופירן א גרעסערן סכום קאַרטאָפל און דערביי גוט פאַרדינט (איבער הונדערט טויזנט זל.) לעשנאָ 13 וועט האָבן אן אייגענע תפיסה און א קרימינאַל־געריכט. — דער 19־20 און 21 אַפּריל וועלן פאַרבלייבן אויף אייביק אין זכרון

[172] קאָן און העלער, צוויי געסטאַפּאָ־אַגענטן, האָבן פון דער מאַכט באַקומען פאַרשידענע ווירטשאַפטלעכע קאָנצעסיעס.

פון יידישער באפעלקערונג אין ווארשע. דאס האט די יידישע גמינע מיט הילף פון יידישער פאליציי באניצט די טרויעריקע טראדיציע פון מענטשן־כאפעריי. די קאפיע איז געווען א געטרייע, ווי מען וואלט אין א ליכט־בילד פארגעשטעלט א בילד פון דער טרויעריקער פארגאנגענהייט. די סיבה פון דער כאפעריי איז געווען פאלגנדע: די קהלה האט גענויטיקט דעם טאג צושטעלן 1500 מענטשן אין ארבעטסלאגער. געשטעלט האבן זיך בלויז 50. ווען די פאליציי (יידישע און פוילישע) האבן געזוכט די שולדיקע, האט מען געטראפן אין די דירות נאר 130. דער רעשט האט נישט געגעבן קיין ענטפער, ווייל זיי זענען ... די רעמינעסצענצן פון די פאריאריקע ארבעטסלאגערן, וואו ווייניק כמעט 100% איז צוריק געקומען מיט פעלערן, פיזיש און גייסטיק צעבראכן.
די צווייטע סיבה איז די פארברעכערישע באציונג פון דער קהלה, וועלכע האט סיי פאריארן סיי הייאר גארנישט געטון, כדי צו לינדערן די לאגע פון די משפחות פון די לאגעריסטן. מען האט אויך גארנישט געטון, כדי צו לינדערן די לאגע פון די לאגעריסטן גופא. די פארשטייער פון דער קהלה, וואס זענען פאראיארן געפארן אין די לאגערן, האבן אפילו נישט באזוכט די לאגערן און צוריק געקומען מיט גרוסן, אז אלץ איז אין בעסטער ארדנונג. די דריטע סיבה איז די הימלשרייענדיקע עולה, אז אין לאגערן ווערן גענומען בלויז די ארעמקייט. די רייכע יינגלעך ארבעטן אין דער פאליציי, אין געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס, זיי זענען פארזיכערט אין קראנקן־קאסע אלס כלומרשט באשעפטיקטע אין פארשידענע פירמעס און על כולם קאנען זיי זיך אויסקויפן פון די ארבעטסלאגערן. מען קויפט זיך אויס פאר גאר קליינע סומעס. איך קען א גביר — אדיר, וואס צאלט פאר זיין זון 100 זל. א חודש. אסך רייכע זונדלעך קויפן זיך אויס ביי יידישע דאקטוירים בשעת אונטערזוכונגען. דא איז פאראן א שותפות פון יידישע מיט יענע דאקטוירים, וואס שרייבן אונטער די ציינגענישן. עס זענען פאראן מעקלערס, וואס פארמיטלען ביי דעם עסק. בא אזא קארופציע איז נישט קיין חידוש, וואס די ארעמקייט האט זיך צעבונטעוועט און נישט געוואלט גיין אין די לאגערן. עס איז כדי צו באמערקן, אז אויף 45 טויזנט מענער, וואס האבן זיך געדארפט רעגיסטרירן צו די לאגערן, האבן זיך 11 טויזנט נישט געמאלדן. עס וואלט געווען א טעות צו מיינען, אז אזא צאל האט זיך באוווסטזיניק נישט געשטעלט. די ארבעטספארטיילונג איז נישט בלויז קארומפירט, נאר אויך פולשטענדיק אינדאלענט. יעדע קליניקייט (ציגאב רעגיסטראציע) פאדערט פון יעדן איבערמענטשלעכע אנשטרענגונגען. כדי זיך צו אונטערזוכן דורכן דאקטאר,

דארף מען אָפּשטיין א 2—3 טעג פון 5 אינדערפרי, אין דער זעלבער
צייט קען מען זיך אריינבאקומען דורך א זייט אריינגאנג פאר 5—10 זל.
קיין שום זאך איז נישט געווען פאַרויסגעזען. א פולשטענדיקער באלאגאן
און צעפוילטקייט. דאָס אלץ האָט געבראכט דערצו, אז די פירער פון דעם
ארבעטס־אָפּטייל האָבן פארלוירן די קעפּ און נישט קענענדיק באהערשן
די לאגע האָבן זיי זיך גענומען צו מענטשן־כאַפּעריי. די ערשטע נאכט
איז געווען א שווידערלעכע. זי האָט עס געבראכט דער יידישער פּאָליציי
דעם ערן־נאָמען „גענגסטערס”, וואָס איז איבערגעחזרט געוואָרן הונדער־
טער מאָל אויף פארזאמלונגען פון די הויז קאָמיטעטן וועגן דעם ענין.
די יידישע צוזאמען מיט דער פוילישער פּאָליציי שטאָט צו זוכען די, וואָס
האָבן זיך אויסבאהאלטן אין דער נאכט פון 19 אויפן 20, באזעצט גאנ־
צע הייזער און פארלאנגט אויסקויף־געלט. מען פארציילט וועגן איין פּאָ־
ליציאנט, וואָס האָט יענע נאכט פארדינט 5000 זל. מען איז אריין צו
יידן איבער 40, צו קראנקע און פארלאנגט פון זיי אויסקויפגעלט, פאר־
שטענדלעך, אז גענומען האָט מען בלויז אזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט
געקענט אויסקויפן, אָדער אזעלכע וואָס זענען באפרייט געוואָרן אלס
קראנקע, אלס איינציקע שפּייזער. צווישן די געכאַפּטע האָט זיך געפונען
א טאטע פון 7 קינדער. דאָס יינגסטע 2 וואָכן. מען האָט באזונדער גע־
מאכט אָבלאַוועס אין די פּליטים־פּונקטן, צונעמענדיק פון דאָרט די מע־
נער, אויסגעהונגערטע, פארפייניקטע. עס האָט מיר דערציילט א פּאָלי־
צייאַפּיציר, אז אין איין פּונקט האָט אים א פּליט געקושט די שטיוול
און אויף די קני געבעטן, מען זאָל אים לאָזן ביי זײַער פאמיליע, וועלכע
ער באשפּייזט. דער פּאָליצייאָפיציר האָט מיר דערקלערט: איך בין גרייט
אוועקצוגעבן 5 יאָר פון מיין לעבן, כדי נישט דארפן איבערצולעבן
אזעלכע שרעקלעכע טראַגעדיעס. — דעם צווייטן און דריטן טאָג זענען
ווייטער פּאָרגעקומען אָבלאַוועס, וועלכע האָבן פולשטענדיק פאראליזירט
דאָס לעבן. די באזארן זענען כמעט נישט געווען טעטיק, ווייל מען האָט
נישט האָנאָרירט קיין שום לעגיטימאציעס פון כאריטאטיווע אינסטיטו־
ציעס. מען האָט אָפּגעשלאָסן גאנצע בלאָקן הייזער און דערנאָך גאנצע
גאסן זוכנדיק סתם יונגעלייט און ווידער האָט געבליט כאבאר. די רעווי־
זיעס האָבן קיין גרויסע רעזולטאטן נישט געגעבן, ווייל דער עולם האָט
זיך אויסבאהאלטן אין קעלערס, בוידעמס און געוועלבער, סקלאדעס,
באהאלטענע צימערן און יחידים אויף יענער זייט. גאנצע נעכט איז
די יוגנט נישט געשלאָפן וואַרטנדיק אויפן סיגנאל פון סטרוזש, אז די
שומרים גייען. עס זענען געווען עקלהאַפטע טעג, וואָס וועלן בלייבן א

שאנד־פלעק פון דער יידישער קהלה. די אויפרעגונג פון דער יידישער באפעלקערונג קעגן דער קהלה איז דעריבער טאקע געווען א אומבא־שרייבלעכע. אם בולטסטן איז דאס געקומען צום אויסדרוק אויף דער פארזאמלונג פון ה. ק. גערופן אין דער קהלה אויף וועלכער מען האט געוואלט ווירקן אויף דער באפעלקערונג, מען זאל זיך צושטעלן צו די לאגערן. אויף דער פארזאמלונג האט מען כסדר איבערגעריסן די אפי־ציעלע רעדנער. מיט פארשיידענע פראטעסטאויסרופן, געגעבן צו וויסן די שטימונג פון דער יידישער באפעלקערונג. אויף דער דאזיקער זיצונג האט דאס דער ליטער פון דער ארבעטסאפטיילונג ראטמאן ראזען ארויסגעזאגט די „גאלדענע" ווערטער וועגן דער פערזענלעכער פאראנט־ווארטלעכקייט פון די פארזיצערס פון ה. ק. פאר דעם נישט צושטעלן זיך פון די לאגעריסטן. ווי דער מנהג איז ביי דער קהלה, האט מען נישט צוגעלאזן צו קיין שום דיסקוסיע. די פארזאמלונג איז דעריבער אויפגעלעזט געווארן ביי הילכיקע פראטעסטן פון די פארזאמלטע. אויף דער דאזיקער פארזאמלונג האט דער פארזיצער פון ה. ק. לעשנא 2 שפירא אויסגערופן: ווו איז דער פירער פון די געגנטערס, בא וועלכע מיר האבן זיך געמוזט אויסקויפן די לעצטע נאכט. ער מיט נאך צוויי אנטיילנעמער זענען דעריבער פארהאלטן געווארן דורך דער יידישער פאליציי, אבער אין איניקע מינוטן שפעטער האט מען זיי געמוזט באַ־פרייען צוליב די שטורמישע פראטעסטן פון די פארזאמלטע. —

פאראיארן זענען אין די לאגערן געווען קאליקעס, א ייד מיט איין פוס. מען האט אין לובלין, זאמאשטש געכאפט אין די גאסן, אבי אויס־צופילן דעם קאנטיגענט, דער ליטער פון דער אפטיילונג איגערע פאר־וואלטונג אין דיסטריקט, מאנס, האט צוגעשיקט א בריוו צו דער קהלה, אז אין פאל יידן וועלן נישט געבן די געהעריקע קאנטיגענטן, וועט מען אפשטעלן די באשפייזונג פון געטא און די ארבעטסלאגערן וועלן פאר־וואנדלט ווערן אין שטראף־לאגערן. דאס האט געווירקט, אז דער בירגער סאמיטעט האט גערופן פארזאמלונגען פון ה. ק. און אגיטירט צו גיין אין די ארבעטס־לאגערן. דער פארשטארבענער אדוואקאט בערענסאן האט אויף דער זיצונג דערקלערט, אז עס איז דער הוב פון 50 עסקנים זיך מעלדן פריוויליק אין די לאגערן, כדי צו ווירקן אויף דעם עולם, אז ער זאל דערפילן זיינע פליכטן. עס האבן זיך געפונען חעדנער, ווי ד"ר וויעד־ליקאווסקי, וואס האבן געהאלטן, אז דאס איז א נאציאנאלע פליכט. אנדערע מער ניכטערע, האבן אנגעוויזן, אז מען קען נישט אויסבאהאלטן קיין צענדליקער טויזנטער מענטשן און מען מוז געדענקען די שרעקלעכ־

בע פּאַלגן, וואָס האָס קען האָבן פּאַרן כּלל. איינער פון אַרבעטס־אַמט האָט דערקלערט: מיר האָבן זיך אַן עצה געגעבן מיט אַנדערע, וועלן מיר זיך נישט געבן קיין עצה מיטן געטאָ? ער האָט געדראָט מיט אַ שטראָף־עקספּעדיציע פון ס.ס., וועלכע וועלן כאַפּן צו דער אַרבעט. פאַראיאָרן האָבן די עטלעכע טויזנט לאַגעריסטן פון וואַרשע געאַרבעט אין 56 לאַגערן. הײַ יאָר האָט מען באַשלאָסן צו באַשעפטיקן די לאַגערדיסטן לויט לאַנדמאַנשאַפטן. אין אַ טייל לאַגערן ווי למשל קאַמפּינאָסער פּושטשע האָט מען אויסגעבויט לוקסוס באַראַקן. אין די ערשטע טעג האָבן זיך געמאָלדן ביז 2000 פרייוויליקע. די ערשטע גרופּן פון די לאַגערן, באַזונדערס פון לויוויטש, זענען געווען שלעכטע. 200 גראַם ברויט, דערצו אַרבעט אין וואַסער ביים רעגולירן די בזורע. האַנטווערקער און ווירטשאַפטלעך־אַקטיווע ווערן באַפרייט פון די לאַגערן. די אויפרעגונג פון יידן צו די כאַפּערס געווען אַזאַ גרויסע, אַז אַ דעלעגאַציע פון אָפיצירן פון פּאָליציי האָט זיך געמאָלדן אין דער קהלה דערקלערנדיק, אַז זיי ווילן נישט, מען זאָל זיי באַנוצן צו דער דאָזיקער מיאוסער אַרבעט. אַ טייל האָבן דערקלערט גרייט אַליין צו גיין אין לאַגער, אַבי נישט צו דאַרפן כאַפּן צו דער אַרבעט. — אייניקע פון די פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט ביים נעמען כאַבאַר האָט מען געשיקט אין די לאַגערן (אַ גאַנץ קליינעם טייל). איינער, וואָס האָט פאַרדינט 5 טויזנט זל. איין נאַכט, איז נאָך עטלעכע טעג פאַרשיקן אין לאַגער געקומען צו פאָרן מיט אַ שומר אויף איינקויפן פּראָדוקטן. ער האָט דערקלערט, אַז פאַר 200 זל. קען ער באַפרייען פון לאַגער. — די לאַגערשוץ, וואָס רעקרוטירט זיך פון דעם רוב אוקראַינער, באַשטייט פון אויסוורפן, וואָס האָבן זיך געלאָזט פילן דער יידישער באַפעלקערונג. נעכטן דעם 25 אַפּריל האָבן זיי געפרווט רויבן אין יידישע געשעפטן. יענע האָבן זיי געכאַפּט, פאַרקאַוועט אין קייטן און אַוועקגעשיקט. היינט דעם 26 איז פאָרגעקומען דאָס זעלבע. — אין לויוויטש, פאַרציילט מען, אַז איינער פון ל. ש. [לאַגערשוץ] האָט באַגאָסן אַ יידישן יונגערמאַן מיט בענזין און אונטערגעצונדן. זיי טראָגן ביקסן און זענען באַקליידעט אין גרינע מונדירן. אין קאָלעגיום זשעלאַזנע 84 האָט די פּוילישע פּאָליציי פון 700 געכאַפּטע אַרויסגעלאָזט 400, אַזוי, אַז סוף כּל סוף זענען געבליבן בלויז די אָרעמעליים. ווי ווייט מען האָט פיינט די קהלה און באַשולדיקט זיי אין אַלדאָס ביז, קען דינען דער קלאַנג, אַז ס'האָבן זיך געמאָלדן אַסך פרייוויליקע פון וועלכע מען האָט אָבער פאַרלאַנגט צו 50 זל. עס ווייזט אויס, אַז דאָס איז בלויז אַ קלאַנג. מען האָט באַשולדיקט,

אז די קהלה האט נישט געוואלט נעמען קיין פריווילעגיעס, כדי צו נעמען געלט ביים עולם. די הילף פון ה. ק. פאר לאגעריסטן איז זייער א גרויסע. מען באזאָרגט די אוועקגייענדע מיט וועש, מלבושים, שיך, געלט, מען שטיצט די פאמיליע וכדומה. — אויף 1700 יידישע פּאָליציאַנטן זענען פאַרפירט געוואָרן פּראָצעסן קעגן 700. בשעתן אָננעמען אין פּאָליציי האט געאַרבעט א געזעלשאַפטלעכע קאָמיסיע; פון אלע מיטגלידער איז טעטיק געווען בלויז קופּטשיקער. ער האָט געמאַכט דערביי אסך געלט. א קאַפּ האָט געקאָסט א 500 זל. — ביי דער פּאָליציי איז א וויכטיק פּראָבלעם געווען צו הילצערנע שטעקלעך. עס ווייזט זיך ארויס, אז הילצערנע זענען נעפּערלעכער, ווייל זיי צעברעכן די ביינער. גומענע זיינען דערוויל אין געטאָ נישט צו באקומען. — דאָס בילד פון די גאסן אין די טעג פון 19, 20 און 21 — בלויז פרויען אין די גאסן. וויינענדע פרויען ריינגלען ארום די געבאַפּטע, וועלכע מען האָט דעם ערשטן טאָג אוועקגעשיקט אָן קיין שום זאכן אזוי, ווי זיי זענען געשטאַנען. א דרייאָריק קינד האָט מיט געוויין געבעטן א פּאָליציאַנט נישט צוצונעמען חעם טאטן: ווער וועט געבן ברויט? דער פּאָליציאַנט האָט מיר דערקלערט, אז דאָס בילד וועט אים פּייניקן דאָס גאַנצע לעבן. — די אומגערעכטיקייט פון דער קהלה: די באַפרייטע פון אַרבעטסלאַגערן האָט מען א לאַנגע צייט נישט ארויסגעגעבן קיין באַפרייונגס־קאַרטע, ווייל די דאָקטוירים האָבן אין דער ערשטער ריי ארויסגעגעבן די, וואָס האָבן זיך ביי זיי אויסגעקויפט, דעריבער האָבן זיי נישט געהאַט קיין צייט ארויסצוגעבן די באמת באַפרייטע. — ביי דער כאַפּעריי האָט מען פאַרשטיט זיך צוגענומען אויך אזעלכע, וואָס זיינען באַפרייט געוואָרן, וועלכע האָבן אָבער נישט געהאַט דערויף קיין באַווייזן עס איז דערגאַנגען דערצו, אז מען האָט געכאַפּט צו די לאַגערן מענטשן, וואָס זענען געשטאַנען אין דער ריי זיך צו רעגיסטרירן אין די אַרבעטס־לאַגערן. פולשטענדיקע קאַפּלאַזיקייט און הפקרות. — עס זענען באַפרייט געוואָרן 1300 רבנים. אין גאַנץ פּוילן איז קיינמאָל נישט געווען אזא צאָל. — געהערט פון א לאָדזשער פּליט, אז דער רעדאַקטאָר פון דער לאָדזשער צייטונג א געוועזענער דעמאָקראַט קאַרגעל, האָט ביים יידישן מאָלער האַנעמאַן באַשטעלט א בילד פון אים אויף די חורבות פון וואַרשע, אָבער אלס דעראָבערער פון וואַרשע. נאַטירלעך האָט דאָס בילד געזאָלט אונטערגעשריבן ווערן דורך אַן אַרישן מאָלער. — קאַרמעליצקאַ האָבן די קינדער אָנגערופן: „וואָגנוווז שמיערצי”. — איינער פון די לאַגערשוץ האָט דעם 20 פאַרוווּנדעט (אַחער דערשאָסן) א פרוי מיט א קינד

בשעת זי האט ארויסגעקוקט צו איר מאן אין קאלעגיום. — דער סטיל פון דער קהלה: „מאלטשאט, ניע ראזסוזשדאט", אויף קיין שום פארזאמלונג דערלאזט מען נישט קיין דיסקוסיע, העכסטנס אנפראגן. אויף א פארזאמלונג פון דאקטוירים וועגן שטשעפיאנקע נישט דערלאזט צו דיסקוטירן. די באציונג צו טשערניאקאוון ווי צו אן אפגאט. זיינע פאראָרדנונגען זענען נישט דיסקוטאבל. יעדעס וואָרט זיינס איז א באַפעל. בכלל איבערגענומען, נאכגעמאלפעוועט דעם פרינציפ פון פירערטום. — די באציונג צו דער קהלה כאראקטעריזירט פאלגענדער פאל: אויף אן אגיטאציע פארזאמלונג פון „טאפאראל" געשטעלט די ערשטע פראגע דורך איינעם פון עולם: האט איר א שייכות צו דער קהלה־ווירטשאפט. — פריוואטע פערזאנען באקומען גאנצע טאנען קוילן, בשעת די קיכן, אינטערנאטן מוזן נוצן צו 1500 זל. א טאן קוילן. דער אפנעמער קען נישט זיין ביים וועגן די קוילן. מען גיט אים א פארטיקן וואגן. אויב מען גיט דעם טרעגער א 20 זל. באקומט מען נישט קליינע קוילן, נאר גאנצע שטיקער. אויפן וועג אפערירט א גאנצע באנדע, וואס צענעמט דעם וואגן קוילן, אויב מען גיט נישט קיין אויסקויף געלט. די שטארביקייט פון דער יידישער באפעלקערונג א קאלאסאלע. געוואקסן פון 150 אויף 500—600 א וואך. מענטשן שטארבן אין גאס. ווען מען האט זיך געווענדעט צו א מוטער, פארוואס זי איז ארויס מיט די קינדער אין גאס, האט זי געענטפערט, אז זי וויל נישט שטארבן אין שטוב נאר אין גאס. אין גאס ליגן מאסן פארחלשטע. אויסער אמת פארחלשטע זענען דא סימולאנטן, וואס חלשן יעדע פאר מינוט. אויב מען קאן נאך דערגיין, ווען יענער שרייט נאך ברויט, שטעלט מען זיך אבער אפ, ווען יענער ליגט א פארחלשטער, געוויינלעך גיט מען אזעלכן ברויט, א גלאז טיי וכדומה. — דער יקרות און דער דאלאר שפרינגען לויט די קלאנגען וועגן מלחמה מיט רוסלאנד. — דעם 21־טן אפריל האט מען גערעדט וועגן פארטונקלען. — איז ברויט געשטיגן פון 7 אויף 11 זל. און די הארטע (גאלד־דאלאר) אויף 240, ווייכע 60 זל. דאס בילד האט זיך לעצטנס כסדר איבערגעחזרט. ווי נאר עס דערהערט זיך א קלאנג וועגן מלחמה, פארשווינדן די פראדוקטן, און דאס ברויט מיטן דאלאר שטייגן. דאס זעלבע קארטאפל, וואס האבן שוין געקאסט 4 זל. — היינט דעם 26 אפריל 2,40.

רב נוס[173] איז געווארן אן אורוגווייער בירגער און זיך איבערגע־

---

[173] אזשעד, איינער פון די רעכטע פירער פון „בונד" אין פוילן, זייט 1943 אויף דער „ארישער זייט".

צוויגן אויף יענער זייט. מען האלט, אז דאס איז נישט דווקא אין הסכם מיטן פראלעטארישן כלל. — לעצטנס אנטלויפט מען פון ווארשע צוליב דער ביליקייט אין דער פראווינץ. מען פארט ארויס מיט פארשידענע אויטאס. עס ווערן לעצטנס אלס (!) נייע ארויסגעגנג פארמויערט. דאס פארקלענערט די מעגלעכקייט פון שמוגל און שטעלט פארן געטא די סכנה פון הונגערטויט, ווייל מיט דער קנאפער צאל קאנטיגענטארטיקל מוז מען אויסגיין פון הונגער. — א בילד: אויף סיענא אדער שליסקא לאזט זיך אויף דער מויער א קריסטלעכער שמוגלער. די שומרים, באהאלטן אין טויער, דערשיסן אים. ער פאלט אראפ א טויטער אין געטא. אויף דער מויער באוויזט זיך זייער א באן־אדער פאסט־באאמטער, ער באזוכט אים די קעשענעס, נעמט ביי אים אלץ צו און קריכט צוריק אריבער. דאס אלץ געשעט 12 בייטאג אין די אויגן פון די שומרים פון ביידע זייטן. — בשעת א שטורם פליט אין די לופטן דאס מיסט. — וועגן דער קארופציע אין געטא. די פינאנס קאמיסיע פון די ארבעטסלאגערן פון דער קהלה בראש מיטן רעגירער דעם פארזיצער האלט פון דער טעאריע פון דעמאקראטישע שטייערן, ווייל קיין רייכע לייט זיינען נישטא. 40% פון פרייז פון מעדיצין נעמט צו די קהלה — אויך א דעמאקראטישער שטייער. — פון 500 געשיקטע קיין לוויטש זענען 150 צוריקגעקומען אלס קראנקע, 3 זענען געשטארבן. די סיבה א פשוטע: אויסגעמאטערטע פליטים זענען צוויי טעג געלעגן אין קאלעגיום אן שפייז. אין לוויטש האבן זיי בא א שווערער ארבעט באקומען 200 גראם ברויט א טאג. — אפילו די מתים האבן נישט קיין רו אין געטא. אויפן בית־עולם הערט מען כסדר שיסעריען אין צוזאמענהאנג מיט שמוגלען. — קאן און העלער, וואס זענען ארויס פון לעשנא 13 האבן געעפנט אויף לעש. 14 אן אייגן האנדלסהויז אזוי הייסט זייער פירמע. — לעצטנס קאנוולסיעס פון פרייזן. ווען דער הילכער זאגט אן איינס א זייגער נישט גינסטיקע ידיעות, שפרינגען די פרייזן ווען דער הילכער לייקנט אפ די קלאנגען וועגן פארשארפטע באציונגען, אזוי דרייט עס זיך כסדר. — ווי ווייט איז פון בארדיע ביז סאכאטשאוו פרעגט א ייד בשעת מען האט אים פארציילט א בשורה, אז ענגלענדער האבן אפגענומען די שטאט. — די לאגע פון דער אינטעליגענץ לעצטנס א פארצווייפלטע. עס האט זיך שוין אלץ אויסגעלאזט, מען האט שוין אלץ פארקויפט, מען ווערט געשוואלן פון הונגער. פון אויסלאנד קומען אן פעקלעך, עטלעכע טויזנט א טאג, אבער נישט אין דער פראפארץ צו אונדזער לאגע. — אנגעקומען גרוסן פון לאדזש, אז

דאָרט איז די פּסח־אַקציע אַדורך גוט. יעדער ייד באַקומען 2,5 קילאָ מצות און 9 אייער. די קהלה באַקומען אַ דערלויבעניש צו עפענען שולן פאַר פינף טויזנט קינדער און פיר בתי־תפילה. די שולן אין יידיש און העברעיש. ——— די טאָוולען מיט די אויפשריפטן לכבוד די גרינדער פון די באַזונדערע פּאַווילאָנען זענען אויף טשיסטע פּאַרמויערט געוואָרן. איינער פון די יידישע געלערנטע פאַרגליכן דעם געטאָ מיט דעם ספּאָליאַריום, וווּ עס האָבן געוווינט די גלאַדיאַטאָרן. מען פלעגט זיי אַראָפּרייסן די מלבושים און לאָזן נאַקעט.

26 אַפּריל 1941.

[20/IV — 1/V 1941]

דער מאַגיסטראַט זאָרגט נישט פאַר דער ריינקייט באַזונדערס אין יידישער געגנט. — אין סיים געזאָגט צו רב מענדלען [?] „דו ביסט שולדיק אין קריג"? — אים דערויף געגעבן אַ שטאַרקן קלאַפּ מיטן גומי־שטעקעלע איבער דער האַנט, געשוואָלן געוואָרן. — אין דער קהלה געווען איינער פון די קאָמבאַטאַנטן האַזענשפּרונג, פירער פון אַרבעטס־באַטאַליאָן און אַ גרויסער אידיאָט. געזאָגט צו אַ פּענסיאָנערן [געפּנער] „מיט יידן וועסטו גאַרנישט אויפטאָן אָן צוואַנג". — די ליניע: אַנוואַרפן אַ פּחד אויף דער גאַנצער באַפעלקערונג, כדי מיט דער הילף פון אַ קליינעם הייפל צו הערשן איבער אַלע. — „פּאַניע פּרעזעס" גערופן באַ יצחקן אין לאַגער. — ער[174] גייט אין אַ וועסט, ווייל פאַרלירן די מאַרינאַרקע (פּלאַט).[175] — נישט ווערדיקע האַלטונג פון די פּוילן פאַר־ציילט פון ס. די האַנדלונג נאָכן אַריינקומען פון די אשכנזים. — אויך דער אַלטער רב מאיר פּראָפעסאָר[176] גענומען צו דער אַרבעט אין אַ גאָרטן. געפּנער באַפרייט, „זי זיינט זאָ זויבער". — דו וועסט זען, זאָגט אַ איש חיל צו אַ ייד בשעת נאַרוועגיע: דער גדול וועט נאָך שלום מאַכן מיט די יידן און געווינען די מלחמה. — לעגאַל מוזן מיר זיך וואַרפן אין דער ווייסל, געזאָגט אַ סוחר. מיר קענען זיך נישט האַלטן אָן די

[174] היטלער.

[175] וואָרטשפּיל: „מאַריבאַרקאַ" באַטייט אין פּויליש אי אַ רעקל און אי אַ קריג־שיף.

[176] דר. מאיר באַלאַבאַן.

אַלע פאַראָרדנונגען. א נישט קענען מיר גאָרנישט אַרבעטן. — ערב יום־טוב אַרויסגעכאַפּט יידן פון די רייען נאָך אונטערשטיצונג צו דער אַרבעט. — געבראַכט איין אויסוויז פאַר אליהו הנביא אויף צו גיין נאָך 9 אזייגער אויף דער גאַס. — די גאַסן פון וואַרשע באַזונדערס לעשנאָ געוואָרן באַלעבט. די גאַנצע יוגנט אויף דער גאַס. אָן א שול וועט זי פאַרווילדעט, שלעכט דערצויגן. געזען אויף א מאַשין געשריבענע אָרגאַן פון השומר „הדור" (מסתמא מערץ נומער). איין לייט אַרטיקל אונטער־געשריבן פון שמעון. אין א צווייטער צייטונג פון השומר „נגד הזרם" נר. 3 א שיינער לייט אַרטיקל: די מלחמה פאַרוואַנדלט די מענטשן אין חיות — איז מען געוווינט צו זאָגן: מיר האָבן נישט געוואָלט און מיר ווילן נישט קיין מלחמה און אין ווילדע חיות וועלן מיר זיך נישט פאַר־וואַנדלען מיר זיינען געווען און מיר ווילן בלייבן מענטשן. — אין די לעצטע טעג (נאָכן 20 אַפּריל) גייען אַרום די יונגע פּליער מיט סעקציעני פון דער קהלה און כאַפּן פון די וווינונגען יידן. מען זאָגט, אז זייער ראש איז אַן אָרנטלעכער מענטש, ווייל ער נישט אליין כאַפּן יידן. — א באַקאַנטער האָט געזען אין יום־טוב (פּסח) יידישע סעקציעני אָן בינדעס מיט קעשענעס פול אייער. דאָס האָבן זיי גענומען אויסקויפּגעלט פון די יידן. מען זאָגט אויך, אז זיי נעמען לעצטנס „לעפּקעס".[177] מיט איין וואָרט א נייע מאָדע יידישע כאַפּערס. — נעכטן אין צווייטן טאָג פּסח געכאַפּט יידן פון טראַמווייען. איינער אויסגעשפּרינגען, געשאָסן אין די לופטן. געוואָלט א קלאַפּ טון מיטן כלי־זין, צעבראָכן עס. מען זאָגט, אז אין גיכן וועט דאָס כאַפּן אויפהערן. עס וועט רעגולירט ווערן די פראַ־גע פון יידישער אַרבעט. — צופאַל און ווילקיר. פרוי באַך [?] געגאַנגען וועגן איר אויסוויז אין די גאַלעען. דאָס ערשטע [מאָל] אָן א פאַרוואָס געהייסן אהיימגיין. דאָס צווייטע מאָל געענטפערט, אז זי זאָל קומען אין א חודש אַרום, הגם האָס דויערט עטלעכע טעג, דאָס דריטע מאָל הלמאַי געהייסן קומען אין א חודש אַרום, דאָס קומען, דאָס איז עכט יידיש, אָבער שנעל איז דאָך (!) דייטש געענטפערט די פרוי „לאָס". געקומען א פערט מאָל, געטראָפן אַן אַנדערן און באַקומען דעם אויסוויז.

אין די פוילישע בוכהאַנדלונגען בלויז פאַרמאַכט די ענגלישע און פראַנצויזישע אָפּטיילונגען און יידישע איינגאַנצן פאַרמאַכט. נאָך לאַנ־גע איינטערוועגצן געלונגען צו עפענען. — אין „פעלקישן באָאַבאַכטער" געווען אַן אַרטיקל וועגן דער אויפפירונג פון „יוד זיס", געפאָרן אין

---

[177] קעפּעלעך — מענטשן.

בערלין, כדי צו אינסצעניזירן דאָס בילד. די יידן געזונגען „מיר וועלן זיי איבערלעבן". אויף אזא אופן פאַרפילמירט דאָס ליד אויף אייביק.

— א קאַטשקע, אז די גאַלעען געדונגען פיר טויזנט יידן אלס אונטער־העַרער אין יעדן הויף. — געזען די אויסגאַבע „דרור"[178] די מלחמה וועט זיך ענדיקן מיט דער מפלה פון אלע אימפּעריאליזמען. — געזען א פיינעם פּורים נומער אין פּויליש: „געלעכטער דורך טרערן" (שמיעך פּושיעז לזי).

— מען זאָגט, אז גלחים גיבן געדן שמד־אַקטן פאַר א קליינע סומע, כדי צו פאַרלייכטערן דעם מצב פון די, וואָס ווילן אַנגיין פאַר אַריער.

— אין די ערשטע צייטן האָבן אנשי חיל אראָפּגעריסן די מזוזות פון יידישע וווינונגען און געוועלבער. יידישע וווינונגען זיינען היינט דער רוב אָן שילדלעך. אויף א טיר פון יודענעלטסטן אין ווארשע געווען א קאָפּיע פון א באַפרייונגס־דאָקומענט אויף דער טיר, אויב זי וועט נישט באַווייזן דעם אָריגינאַל, ווערט זי געשאָסן. — פאַרבראַכט די צוויי טעג סחר־נאכט ביי שבנא[179] פראַמערין [?] געווען א אינטערעסאַנטע דיסקוסיע איבער דער נקמה איבער די שונאים. ר. יצחק[180] באַוויזן, אז דאָס וועט נישט פירן קיינמאָל צו קיין טאָלק. דאָס באַזיגטע פאָלק וועט ווידער טראַכטן וועגן נקמה און אזוי וועט עס אייביק דויערן. מען האָט אָרומגערעדט, אז דער איינציקער אויסוועג איז א מאָראַלישע דערהויבונג פון די מענטשן. ר. יצחק פאַרציילט, אז ביי אים אין לאַגער האָט א יידישער יונגערמאַן צוגעגנבעט עפּעס. ליגק [?] געשטימטע געוואָרפן זיך אויף אים שלאָגן, בלויז די חברים ישיבה־ניקעס [?] געוואָרפן זיך אים ראַטעווען, די מאָראַליטעט פון דער „פערטער שטובע". ווי אזוי עס אַנטשטייט דער האָס פון גרופּן און פעלקער. זיך געשלאָגן אין לאַגער צוליב עטלעכע צענטימעטער ווורשט. ליב געהאַט בלויז איניקע פון דעם צווייטן לאַגער צימער, די איבעריקע — „שונאים". אין סמאָראָגראָד זיינען געבליבן 7 יידישע פאַמיליעס. זיי וווינען אין איין הויף. די אַשכנזישע אַרבעטער ברענגען זיי עסן און אַלדאָס גוטס. זיי האָבן רעכט בלויז איין שעה אין א וואָך אַרויסצוגיין אייַנצוקויפן זיך. די יידן זיינען באַשעפטיקט אלס טאָגאַרבעטער. זיי ווערן דערפאַר באַלוינט פון מא

---

[178] פיין און גבורה אין דעם יידישן עבר אין ליכט פון דער קעגנווארט". (א העקטאָגראַפישע אויסגאַבע פון „דרור" אין וואַרשעווער געטאָ, 1940.

[179] שבנא זאַגאַן. געוווינט אויף דזשעלאַזנע 101, בשכנות פון יצחק גיטער־מאַן.

[180] וואַרשעווער יצחק גיטערמאַן, וואָס איז געווען א צייט אינטערנירט אין א דייטשן געפאַנגען־לאַגער אין פּאָמערן.

גיסטראַט. די גרעסטע אַנטיסעמיטן געוואָרן די בעסטע פריינט פון ר. יצחק. די יידישע נקמה: יידן זעגן שוין אַלץ מוחל. די אשכנזים זיינען בלויז [?] מענטשן, מער נישט די גאַלעץ. — „זשיראַפּא" — „זשיר ראָווסקאַ ראַדיאָסטאַציאַ פּאַנטאַסטיטשנאַ".[181] — וואָס הערט זיך נייעס? קראַנקע אַליין זיך אויסצוטראַכטן. — געשאַפן אין וואַרשע אַ פּוילישע געזעלשאַפט: „טאָפּור קושיזש", וואָס האָט פאַר אַן אויפגאַבע צו באַפרייען דאָס פּוילישע לעבן פון יידישן איינפלוס. — אין די ערשטע טעג, וואָס עס האָט זיך באַוויזן דאָס נייע געלט, זיך באַוויזן 50 גראָשן פאַלשע. מען האָט זיי געכאַפּט ווי מצה וואַסער. — די מאָדנע בריוו: בראַנעק (ענגלאַנד) חתונה געהאַט (מפּלה) העלענאַ (אשכנז), מיר האָבן געטרינקען 40 פלעשער וויין פון דער פירמע ספינות נשברות (נאָרוועגישע מלחמה). דער איש הגדול[182] באַשטעלט ביי אַ שניידער אַן אַנצוג. אייער האָט געזאָגט, אַז פון דעם שטאָף קען מען האָבן בלויז אַ מאַרינאַרקע, דער צווייטער אַ גאַנצן אַנצוג, דער ייד דריי אַנציגער — „ביי זיי איז ער גרויס, ביי אונדז איז ער זייער קליין" — וויפל בענדער האָט בראָדעצקים ענציקלאָפּעדיע אין דער פּוילישער איבערזעצונג? (ווי הויך שטייט דער פונט). — אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז יעדע פרוי מוז האָבן אַ קינד און אַז נישט וועט מען אַריינזעצן אַ טרויהענדער. —

די מויערן אַרום דעם זויכןגעביט אין וואַרשע רופט מען די פאַרלענגערונג פון דער זיגפרידליניע. — לעצטנס גייען אַרום יידישע כאַפּערס (די סעקציינע) פון דער קהלה. זיי שטייען אין דרויסן פאַר אַ טויער, לויפן פלוצים אַריין, יידן באַהאַלטן זיך אין די טויערן און דאָרט וואַרטן שומרים. — מיט אַ וואָך צוריק ד. ה. אַרום דעם 20־טן אַפּריל שטאַרק געכאַפּט צו דער אַרבעט. געשלעפּט פון די טראַמווייען, געשלעפּט פון די וווינונגען. — געהערט, וויאַזוי עס איז געהרגעט געוואָרן דער ווענגראָווער רב ערב יום־כּפור. מען האָט אים געהייסן קערן אין די גאַסן. דערנאָך געהייסן זאַמלען דאָס מיסט מיטן קאַפּל, בשעת איינבייגן זיך אים געגעבן 3 שטעך מיטן באַגנעט, ווייטער געאַרבעט און בשעת דער אַרבעט געשטאָרבן. — יידן טאָר מען נישט פאַרקויפן קיין האָלץ פון די מלוכה־וועלדער. — עס זיינען דאָ יידן מיט לעגיטימאַציעס „ווירטשאַפטלעך־ווערטפאָלע יידן". — געכאַפּט אויף אַקעגציע 50 יידן. צוואַנציק געהייסן באַגראָבן אַ געפגרטע קאַץ. דרייסיק געהייסן זיך אויס־

---

[181] „יידישע פאַנטאַסטישע ראַדיאָסטאַציע". באַצייכענונג פאַר די שמועות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין האַפט.

[182] היטלער.

דרייען און דערנאָך געהייסן זוכן דעם קבר. די האָבן געמאַכט דעם אָנשטעל, געזוכט עטלעכע שעה כלומרשט און דערנאָך געפונען. די אַגעטיחיל געלאַכט. אַ צווייט מאָל געקומען, נישט געהאַט וואָס צו טון, געשפּילט אַ מעטש, די יידן געווינען 2:1. כאַראַקטעריסטיש, אַז אַנדערש באַציִען זיך איינצעלנע אשכנזים, מענטשלעך. דער זעלבער וואַכמייסטער אין יצחקס לאַגער געזאָגט אין אַ זאַל [?] מיט אַנדערע: די יידן זיינען שולדיקע א. א. וו. — דעזינפעקציע אין לאַגער: ליזאָל אויפן קאָפּ און ליך [?] אויפן נאַקעטן קערפּער. — דער בריוו קיין טאַלין: דער בעטער עמך ישראל לעבט אין שלעכטע באַדינגונגען. ער ליידט שטאַרק פון זיין זון יעקי, וואָס פירט זיך אויף זער שלעכט. ער מאַכט סקאַנדאַלן אין גאַס. ער שלעפט דעם פאָטער אַרום אַ גאַנצן טאָג. ווייסט דאָך, ווי ער האָט זיך אויפגעפירט אין דער היים, איצט שטעלט זיך פאָר, איז דאָס הונדערט מאָל ערגער. דער פאָטער וואָלט וועלן ווינען אויפן דרום, מוז ער אָבער ווינען אין הדרום [צפון?]. — זייער כאַראַקטעריסטיש זיינען צווישנפּאַרטייאישע באַציונגען: דער בונדיסט, נוס[183] באַדויערט זייער, פאַרוואָס מען האָט פאַרמאַכט דאָס רייזע־ביוראָ און עס איז נישט מעגלעך די עמיגראַציע. — גיב אָפּ אַ טייל פון גרוס וואָס די וועסט אָפּנעמען און פּרוי [?] לויט דיין איינזען (אַרישע בריוו). די זעלבע פּאָר הענטשקעס באַ אַ יידן טייערער, ווייל דער ייד האָט שוין נישט מער קיין רוישטאָף און ער ווייסט, אַז ער וועט מער נישט באַקומען, דעריבער מוז ער נעמען אַסך טייערער ווי דער קריסט. — אין לאָדזש פירט דורך זגערסקאַ אַ וועג דורכן געטאָ, ביידע זייטן וועג אַרומגערינגלט מיט פּאַרקאַנעס פון שטעכיקן דראָט, כדי די קריסטן, וואָס גייען אַדורך, זאָלן זיך נישט טרעפן מיט יידן. קריסטן טאָרן נישט קומען אין געטאָ. — אַ מאַרק קאָסט דאָרט 4 זל. — אַזאַ קונץ געמאַכט פאַרן פילם: אין יידישן געטאָ אין לאָדזש אויף זגיערסקאַ שטייט אין מיטן גאַס אַן אשכנזיישער שומר, אויף ביידע זייטן יידישע שומרים. מען פאַרהאַלט אַן אשכנזישן ראָש, ווייל ער גייט שלעכט אַריבער און מען הייסט יידישע שומרים אים פאַרהאַלטן און דאָס ווערט פאַרפילמירט.

די לאַגע איז אין די לעצטע טעג פון אַפּריל און דעם ערשטן מאַי געוועזן אַן אָנגעשטרענגטע, מענטשן האָבן זיך באַוויזן זעלטן אין גאַס, יעדנפאַלס איז די באַוועגונג געווען אַ קלענערע ווי פריער. די סיבה די אַרעסטן ביי דער פוילישער באַפעלקערונג, פון גאַיעווסקיס צוקערניע אין

183 מאַוריצי אָזשעך.

פוילישער געגנט אַרויסגענומען מענטשן. — אין פּאַוויאַק יושבים הונדערט זעכציק יידן, דערפון אַ פּאָר און צוואַנציק פרויען. — געהערט וועגן פאַלן, אַז קריסטן טוען אָן יידישע בינדעס. — אין יידישער געגנט קאַרמעליצקאַ געפונען אויטאָס מיט חיל. געשאָסן אין די לופטן. — געהערט, אַז פון פּאָזנאַנסקיס שפּיטאָל אין לאָדזש אַרויסגעפירט די יידישע קראַנקע. מען זאָגט, נהרגו. — אין וואַרשע די שווערע מכה פון פּאַרוקעס. הויפן ווו עס ווערט פעסטגעשטעלט שמוץ, ווערט די גאַנצע באַפעלקערונג געפירט אין באָד אַריין. מען קויפט זיך אויס ביי די פוילישע דאָקטוירים פון דעם ווי אויך פון סאַניטאַרן דינסט. אויף לעשנאָ צוויי און דרייסיק באַצאָלט 1.200 זל. פאַר אויסמיידן די פּאַרוקע. מען שטעלט אונטער מענטשן וואָס גייען זיך באָדן. פאַראַן פאַמיליעס, וואָס לעבן דערפון, וואָס זיי גייען זיך באָדן פאַר אַנדערע. אין דעם זעלבן הויף באַצאָלט 3.000 זל. פאַר באַפרייען פון שליסן דאָס הויז צוליב אַ טיפוס־פאַל. אין די שמוציקע הייף ווערן פאַרברענט שטרויזעק, קישנס א. א.

געזען די אויסגאַבע פון השומר הצעיר „נגד הזרם", דאָרט ווערט אַרומגערעדט די באַציונג צו ראַטן־פאַרבאַנד. א"י מאָר נישט זיין קיין באַזע אין קאַמף פון ענגלישן אימפּעריאַליזם. — בילדלעך פון יידישן לעבן אין פוילן, באַזונדערס אינטערעסאַנט אַ מנין אין פעלד. יידן פון אַ קליין שטעטל אַרבעטן אין דרויסן ביים רוימען דעם שניי. אַן עלטערער ייד דאַרף זאָגן קדיש. ווען ער באַמערקט, אַז דער זעלנער האָט זיך אָפּגערוקט, דרייט ער זיך אוים מיט די פּלייצעס און אַ מנין יידן זאָגט אָמן נאָכדעם ווי דער זעלבער ייד האָט אָפּגעזאָגט קדיש.

געהערט פון דער צייט פון אָקטאָבער און נאָוועמבער, אַז ווען יידן האָבן געטראָגן פון דערווייטנס וואַסער, האָבן אנשי חיל אויסגעגאָסן דאָס וואַסער. — די קאַטוילישע באַפעלקערונג דערלויבט יידן צו ברענגען וואַסער פון דעם פּאָוואָנזקער בית־עולם. אַרויסגעוויזן אַ ווייטגייענדע טאָלעראַנץ. — די פסח אקציע האָט געהאַט אַ גרויסע מאָראַלישע באַדייטונג: אַרויסגערופן גרויס דרך־ארץ מצד דער פוילישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט באַוואונדערט די יידישע סאָלידאַריטעט. — געהערט פון פיר קינסטלער־קלובן. — ר. יצחק שאַצט אָפּ דעם פּראָצענט צדיקים אשר אצל האשכנזים אויף 95% בכמאַראַגראַד [?].

[11/v. 1941]

מיין ליבער!

די יידישע באַפעלקערונג שטייט יעצט, אין אָנהויב מאַי, אונטערן איינדרוק פון די שרעקלעכע ידיעות, וואָס קומען פון די אַרבעטסלאַגערן, פון וואַנען עס קומען אויך קיין וואַרשע אַסך אַנטלאָפענע אָדער באַפרייטע צוליב קראַנקהייט פון לאַגער. די עיקר סיבה פון די טויט פאַלן (ביזן 6 מאַי 91 טויט־פאַלן) איז די שרעקלעכע באַהאַנדלונג פון די לאַגעריסטן מצד דעם רוב אוקראַינער שוץ־לאַגעריסטן, ווי אויך די זייער שלעכטע, ממש הונגער־באַשפּייזונג, וואָס איז גורם טויט־פאַלן פון די לאַגעריסטן. די אוקראַינער האָבן זיך געלאָזט פילן נישט בלויז די לאַגעריסטן נאָר דעם כלל יידן. — עס זענען אין די לעצטע טעג פאָרגעקומען אַ גאַנצע ריי פאַלן פון רויבערייען אין יידישע געשעפטן, פון וועלן נעמען למשל ביי אַ זייגעמאַכער לעש 18 אַ זייגערל פאַר 50 זל. פאַר 10 זל. וכדומה. אין די אַלע פאַלן האָט אינטערוועניִרט דער אָרדנונגסדינסט אָדער דאָס 13־טל מיט דערפאָלג. די זשאַנדאַרמעריע האָט די חברה־לייט פאַרהאַפטעט און אַנטוואָפנט. זייערע חברים פלעגן זיך דערפאַר נוקם זיין אין די לאַגעריסטן. אם ערגסטן איז געווען אין פּושטשאַקאַמפּינאָווסקאַ, ווו עס זענען דאָ 37 קרבנות ד. ה. 10 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל. דאָרט האָט דער לאַגער־שוץ פשוט צוגערויבט די באַשפּייזונג פון די לאַגעריסטן (18 דעקאַ ברויט, אַ שיטערע זופּ און אַ גלאָז שוואַרצע קאַווע). — די צוריקגעקומענע לאַגעריסטן זענען אויסגעשטאָרבן אין דער קהלה נאָכן צוריקקומען פון די לאַגערן. אַ טייל זענען דערשאָסן געוואָרן בשעתן אַנטלויפן פון לאַגער. דער רעזשים אין די לאַגערן אַ שוידערלעכער. די צוריקגעקומענע זענען שרעקלעך אויסגעשעפּט. אַ טייל זענען נאָך אונטערן פּסיכאָז פון די שווערע לאַגער־איבערלעבונגען און ציטערן פאַר יעדן מענטש אין מונדיר. די הויפּט־אויפמערקזאַמקייט פון די קהלה־קרייזן גייט איצט אין דער ריכטונג פון אָפּשאַפן דעם ל[אַגער] ש[ויץ], וועגן דעם זאָל דער קאָמיסאַר פאַר דער יידישער שטאָט מאַנס מאַכן אַן אינטערווענץ ביים גוּווערנער. עס פאַרשטייט זיך אליין, וואָס פאַרא שטימונג עס מוז הערשן ביי די, וואָס מוזן גיין אין די לאַגערן. דער נעכטיקער טראַנספּאָרט (5 מאַי)[184] האָט ממש געמאַכט אַ רעוואָלט נישט ווילנדיק גיין. איצט זעט מען, וויפל צוטרוי מען קען

[184] די דאַטע אַ נישט גענויע. וואַרשיינלעך אַ טעות פון איבערשרייבער.

האָבן צו זיערע הבטחות, אַז אין די לאַגערן וועט זיין בעסער, ווי פאַר־אייַערן, ביי דער מינדסטער געלעגנהייט, פאַרציילן די לאַגעריסטן, שלאָגט דער לאַגער־שוץ. עס ווערן נישט באַנוצט קיין ווערטער נאָר קלעפּ. — ביי אַ מיטאַרבעטער פון די אַלטע געאַרבעט אַ יידישער גלייזער. די דינסט האָט געהאַט דעם אומגליקלעכן איינפאַל אים מכבד צו זיין מיט אַ טעלער זופּ. ווען דער בעל־הבית האָט אַהיימקומענדיק זיך דערוווּסט וועגן דעם, האָט ער אין זיין אַנוועזנהייט באַפוילן דעם דינסט־מיידל צעברעכן דעם טעלער. — אויף שעננא, שליסקאַ מאַכן זיך די שומרים אַ פאַרדינסט פון איבערדרוקן דעם זייגער. 15—20 מינוט פאַר 9 פאַר־האַלטן זיי די דורכגייער מיט דער טענה, אַז עס איז שוין 9. פאַר 10—20 זל., אַ זייגערל, אַ רינגל א. א. קאָן מען זיך אויסלייזן. — מען זאָגט, אַז טעלעפאָנירן וועט מען קענען נאָר דורך דער טראַנספערשטעלע וועלכע וועט צענזורירן אַלע פאַרבינדונגען. איצט איז דער טעלעפאָן דער וויכ־טיקסטער הילפס־מיטל פון שמוגל. דורך זיין פאַרמיטלונג זאָגט מען אויף יענער זייט, ווען מען קען אַריבערפירן אַ וואָגן מיט סחורה וכדומה. אויף שעננא פאַלגנדער אופן פון שמוגל. דער גאַס־קערער שטייט אויף יענער זייט מויער און קערט כסדר מיטן בעזעם. דורך דעם לאָך וואָס דינט פאַר דעם רעגן־וואַסער שאַרט מען דורך מיטן בעזעם פאַרשיידענע פּראָדוקטן. דורך דאָנען באַקומט ער געלט. דורך אַזעלכע לעכער קריכן דורך אויסגעדאַרטע 3—4 יעריקע קינדער, וואָס נעמען אָפּ די סחורה פון יענער זייט. וואָס עס לעבט איבער אַ מאַמע, ווען יעדע מינוט דראָט אַ טויט־סכנה איר קינד, איז זיך לייכט פאָרצושטעלן. — לעצטנס נעמט אָן די שטערבלעכקייט אַ קאַטאַסטראָפאַלן כאַראַקטער. לויט דער סטאַ־טיסטיק איז אין אַפּריל[185] געווען 7 מאָל אַזוי פיל ווי אין נאָוועמבער. העכער ביי איז כדאי צו באַמערקן, אַז אויך פאַר דער מלחמה [איז] די שטערבלעכקייט אין וואַרשע געווען אַ גרויסע, צוליבן אָנקומען פון פּראָ־ווינצער קראַנקע אין יידישן שפּיטאָל. אין פאַרגלייך מיט דער פאַרמלחמה־דיקער צייט איז די שטערבלעכקייט נאָך אַ גרעסערע. — די יידישע צייטונג (גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ) האָט באַקומען אַ מודעה פון דער מאַכט, אַז אין געטאָ וועלן נישט אַריינגעלאָזן ווערן קיין דייטשע און פּוילישע צייטונגען אָנהייבנדיק פון 1 מאַי. עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די פאַראָרדנונג איז באַשטעלט געוואָרן דורך דער יידישער צייטונג, וועלכע

185 אין אַפּריל האָט די שטערבלעכקייט — לויט די סטאַטיסטישע אָנגאָבן פון יודענראַט באַטראָפן 2061, אין מאַי — 3.821, יוני — 4.290, יולי — 5.550, אויגוסט — די העכסטע צאָל — 5.560.

האט נישט צופיל לעזער. אין רעזולטאט: מען שמוגלט די צייטונגען און זיי קאסטן טייערער. דער „נאווי קוריער ווארשאווסקי" קאסט 35 גר. שטאט 20 גר. און די קראקעווער 50 גר. — לעצטנס זענען זייער פאר־שפרייט די ריקשעס. הונדערטער יונגעליט פארדינען דערביי אויף פרנסה. איינער האט פאטאגראפירט, ווי א דאריער יונגערמאן פירט א דיקע פרוי מיט א קינד אין א ריקשע. — יענע וואך (אנהויב מאי) פאסירט א טראַ־גישער פאל. אויף וואליצעוו, ווו די באוועגונג און אוממעגלעכע, האט א מיליטער־אויטא געמוזט בליבן שטיין צוליב א ריקשע. דער איש חיל איז ארויס פון וואגן און דערשאסן א ייד און עטלעכע פארווונדעט. — איינע פון די שווידערלעכסטע גאסן איז די גזשיבאווסקא. דארט ווערט פארקויפט קאווע מיט סאכארין פאר 10 גר. א גלאז. עס שטייען דארט פרויען מיט אלטפרענקישע סאמאווארן ווי אין א קליין שטעטל. — דער עולם פאר־לאזט ווארשע מאסנהאפט. מיטן אשכנזישן אויטא פארן רייכע (און ארט עטלעכע הונדערט זל.) דער רוב פארט ארויס מיטן טראמוויי נר. 3 אדער דורך דער וואך צו פוס, צאלנדיק פרא קאפ 5—10 זל. דערנאך גייט מען צו פוס. אין רעמבערטאוו איז במשך 2 וואכן (צווייטע העלפט אפריל) פאסירט א 1500 יידן, זייער אפט פרויען מיט קינדער, די מענטשן קומען אין א שרעקלעכן מצב, אויסגעשעפט קוים לעבעדיק.

יענער דאנערשטיק, 8 מאי, איינער פון די שרעקלעכסטע טעג. עס זענען אין דעם טאג געשטארבן 210 יידן. — א רעקארד ציפער. — דער פסח בשעת וועלכן אסך פראווינצער יידן האבן געפאסט האט צוגע־שפילט און גורם געווען א באדייטנדן וואוקס פון שטערבלעכקייט. — רו־בינשטיין זאגט: „דער איינער טויג, דער צווייטער טויג נישט, דער הדייר־ער און דער פירער, ברענגען זאלן. 40: גזשיבאווסקא 26, לעש 13 און דער פערציקסטער איז דער וואס איר ווייסט שוין אליין". — אין איין טאג איז געשטארבן 63 מענטשן. דערפון 20 ווארשעווער, 43 פראווינצער. — אין דער לעצטער צייט איז איינגעפירט אפיציעל שבת־רו. זונטיק זענען טעטיק די געוועלבער. — די רייכע דרייען זיך ארויס פון די אר־בעטסלאגערן אויף פארשיידענע אופנים: איינער זענען די שאפנס, פון וועלכער א גרויסער טייל איז דערווייל נישט טעטיק. די, וואס גיבן געלט, ווערן איינגעשטעלט אין די ליסטעס פון די באשעפטיקטע און אזוי ארום באפרייען זיי זיך פון ארבעטסצוואנג און דערביי קאסט זיי גארנישט די קהלה. אסך רייכע יידן ווערן אויך אויסרעקלאמירט דורך קאמיסארישע פירמעס, פארשטייט זיך, אז פאר כאבאר. — די שטימונג פון דער יידי־שער באפעלקערונג איז לעצטנס א געדריקטע. די מפלה אויפן באלקאן,

די נצחונות אין צפון־אפריקע און דאָס דערנענטערן זיך צו א״י. דער יקרות, די ארבעטסלאַגערן, די שטערבלעכקייט דאָס אלץ האָט צוגענומען דעם מוט די גרעסטע אָפּטימיסטן. אסך האלטן, אז מיר זענען פארלוירן און אז די גזירה פון הונגער וועלן זיך אין אונדז אלע איינבייסן. — עס קומען לעצטנס פאַר פאלן פון זעלבסטמאָרדן. דאָס אראָפּוואַרפן זיך פון 4 שטאָק. — מאיר ס. ביבל[יאָטעק] אין ווערט פון 10 טויזנט פונט איז געבליבן אויף יענער זייט. וואָס וועט מיט איד ווערן? — איינער פון דער טראַנספערשטעלע האָט געזאָגט א ווערטל: אויב די דייטשן וועלן זיגן, וועט אויסשטאַרבן 25 פראָצענט יידן, אויב די ענגלענדער — 75 פראָצענט (אזוי לאַנג וועט דויערן ביז זייער נצחון). — די רבנים, האָט מען אָנגעוויזן אין די דיסקוסיע, האָבן נישט ארויסגעוויזן קיין קידוש־השם. זיי האָבן געצוווּנגענערהייט געטרעטן מיט די פיס ספרי־תורות, מען האָט עס פּאַרטיידיקט, אז יענע ווענדן אָן דעם פּרינציפּ פון קאָלעקטיווער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. דאָס נישט פאָלגן זייערע באַפעלן וואָלט געהאַט טרויעריקע פאָלגן פאַרן כלל. אנדערע האָבן דאָס אָפּגעפרעגט זאָגנדיק, אז דאָס וואָלט דערפירט נאָר צום דערשיסן די רבנים אָבער נישט געהאַט קיין פאָלגן פאַרן כלל. — בעת די הייסע טעג פון כאַפּן האָט לעש 13 גענומען 30 זל. פאַר איבערנעכטיקן אין זייער ביורא. — אין די לעצטע טעג מאַי גערופן דורך זיי די קאָנפערענץ מיטן אָנטייל פון 60 מענטשן סוחרים, זשורנאַליסטן, דאָקטוירים, אינזשעניערן. צווישן אַנדערע באַקאַנטע פּערזאָנען ווי ליפּמאַן (א רעוויזיאָניסטישער אפּעריסט) ד״ר פעלדשוה, לייזעראָוויטש, ד״ר קאָרטשאַק. א טייל איז געגאַנגען אויס מורא, אַנדערע אויס נייגעריקייט. גאַנצווייך איז א פּאַסצירנדער רעדנער, דעריבער געווינט ער אָנהענגער, וואָס ווייסן נישט וועגן זיינע מעשים תעתועים. זיי גלויבן, אז ער קען עפּעס אויפטון, באַזונדערס ווען ער דערקלערט, אז ער קען העלפן אין דער אפּראָוויזאַציע, מער נישט ער דאַרף האָבן א בירגער־קאָמיטעט, כדי צו באַווייזן, אז ער שפּאַרט זיך אָן אין די מאַסן. ער האָט געשאַפן אַן אפּראָוויזאַציע קאָמיסיע, א קינדער־שוץ־קאָמיסיע (מיט ד״ר קאָרטשאַק בראָש), א קולטור קאָמיסיע א. א. לעצטנס האָט ער געהאַט איניקע ביליגע עפּעקטן מיט פּאַרהאַלטן פּאַלאַקן, אָדער פּאָלקס ד.[ייטשן], וואָס האָבן גערויבט אין געטאָ. — אין די לעצטע טעג (פאַרן 10 מאַי) זענען אין יידישן געגנט פּונקט ווי אויף יענער זייט פאָרגעקומען רויבערייען, אָבער נישט אין אַזאַ שרעקלעכן פאָרנעם ווי דאָרט. מען האָט אויף סמאָטשע, גענשע, זאַמענהאָף געהאַקט שויבן און צוגענומען פּראָדוקטן. ביז 6/5 זענען געווען 91 טויטע אין די ארבעטס־

לאגערן, און טויזנט אויף זיבן טויזנט זענען צוריקגעקומען אלס שוואכע און קראנקע. די שטערבלעכקייט איז געווארן אזוי גרויס, אז דער טויט ליגט אויף אלע גאסן. קינדער האבן שוין נישט קיין מורא פארן טויט. אין א הויף האבן זיך קינדער געשפילט מיט קיצלען א מת. אין ראוואר מאזאוויעצקא, זאגט מען, זענען דא 4500 פון ווארשע, און מארדי, לובלין האט דאס מאסנהאפטע אויסוואנדערן גורם געווען א יקרות. — א טייל יידן זענען געבליבן ארבעטן ביי קריסטן. אין זשארנאוו און אין אפאטשנע האבן די פויערים געבראכט פראדוקטן. און זייער הילף וואלט נישט געבליבן קיין שריד ופליט פון די יידן. דאס זעלבע אין קאליש. היימלאזע פון מלאווע האבן געזאגט, אז זיי וואלטן אויסגעשטארבן, ווען נישט די הילף פון די פויערים. די ווארשעווער גבירים פארשליסן זיך ביים עסן. אנדערע ווידער באהאלטן אין שופלאד פון טיש דאס ווייסע געבעקס און שליסן עס ארויס ביים עסן, כדי אנדערע זאלן עס נישט זען. —

„דער „שראנק שפילער" איז דער וואס נעמט א סך באבאר, „מוזיקאליש" הייסן מענטשן וואס נעמען באבאר. — לייפ[ונער] און ווייגדער שרייבן מעמוארן. ביי שורן איז געבליבן א טייל וויכטיקע [כתב] ידן: 2 באנד פון קאפיטאל, קאנטס פראלעגאמענא און „צו דער קריטיק פון דער ריינער פערנונפט". — דעם גבילס [?] סעקרעטאר געווען אין פארלעגנטי, געווען אנטציקט מיט דער ארבעט פון די יידן, זיך איבערצייגט, אז אויב מען באגייט זיך גוט מיט יידישע ארבעטער, קענען זיי א סך באוויזן. — די דעמאראליזאציע אויף דער יידישער גאס אנגענומען שרעקלעכע פארמען. עס דערגייט דערצו אז ווען 2 יידן טרעפן זיך, זאגט איינער צום צווייטן: איינער פון אונדז דינט דאך זיכער אין די גאלעען. לעצטנס פארגעקומען אזא פאל, איין פרוי געגעבן דער צווייטער צו האלטן איר זשאקעט, יענער האט זיך אויסגעדוכט, אז עפעס געווען איינגענייט, דעם צווייטן טאג געווען א ווויזיט. אין א צווייטן פאל האט מען זי געפרעגט אויף א טישל, וואס איז געשטאנען אין א צימער, אין וועלכן עס זאל עפעס האבן געווען באהאלטן. וועגן אזא זאך האבן פארשטייט זיך געקענט וויסן נאר שטוב-מענטשן. דאס זענען פאקטן. ביי יעדער געלעגנהייט זאגן יענע, אז אלע וויסן זיי א דאנק יידן. — די פרייזן שטייגן ווי הייוון. דאס אלץ איז פארבונדן מיט דער פאליטישער לאגע. די פלאקאטן וועגן פארדונקלונג און אפשר די מיליטער טראנספארטן האבן גורם געווען אז דעם 11 מאי איז דער פרייז פון קארטאפל געשטיגן ביז 5 זל. — דער דעמענטי פון „טאס" וועגן די דייטש רוסישע באציונגען האט

געווירקט אויף דעם אַראָפּנידריקן אויף 3.50 דעם זעלבן טאָג זענען די פּרייזן אַנדערע אין דערפֿרי און אַנדערע נאָכמיטאָג. אין אַטוואַצק האָט מען 100 קהלה אַנגעשטעלטע גענומען אין די אַרבעטסלאַגערן, ווייל די קהלה האָט נישט צוגעשטעלט די אָנטשפּרעכנדע צאָל. — יעדעס פֿאָלק האָט אַזאַ פּאָליציי ווי זי פֿאַרדינט — האָט געזאָלט זאָגן שערינסקי. — די וועגן, זאָגט מען, זענען פֿול מיט יידן, וואָס וואַנדערן צו פֿוס פֿון אָרט צו אָרט. פּסח־צייט האָט מען געזוכט פּראָפּאַגאַנדע אין די מצות. 100 יידן געדראָט מיט דערשיסן. — ר. מענדל אַנטדעקט אין געטאָ 3 פֿאַבריקן פֿון פּושעפּוסטקעס. — די יידישע פּאָליציי ווענדט אָן דעם פּרינציפּ פֿון קאָלעקטיווער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט. מען פֿאַרמאַכט טויערן פֿאַר נישט איינצאָלן דורך אַלע לאָקאַטאָרן דעם פּאָליציי שטייער.[186] מען נעמט ערובניקעס צווישן די מיטגלידער פֿון ה. ק., אויב דער לאָגעריסט שטעלט זיך נישט צו. — מענטשן זאָלן שוין האָבן געזען אַ נאָמינאַציע אויף אַ דירעקטאָר פֿון אַ צוקראָווניע אין אוקראַינע, אַנדערע זאָגן, אַז מען דריקט אוקראַיניש געלט (1 אַפּריל) געזען די לאָדזשער „געטאָ־צייטונג” אין יידיש מיט אַ באַריכט פֿון יידישן זאַנדערגעריכט, וואָס פֿאַראורטיילט אויף 5 חדשים שווערע תּפֿיסה פֿאַר נעמען כאַבאַר און אַרעשט פֿאַר אַרויסרייסן האָלץ פֿון די דילן. — בערנסאָנס מיינונג: אַ טיפּער מענטש; זכרונות פֿון זיך וועגן פּאַטער (ברענגט אַ סצענע: אַ פֿרוי רייסט אַרויס אַ בייגל פֿון אַ בייגל הענדלערין, יענע שלאָגט, רייסט איר ביי די האָר — עס אַרט איר נישט, זי פֿילט נישט די קלעפּ זי שטילט דעם הונגער). — די 17 מתים וואָס מען האָט דעם 7 מאַי געבראַכט פֿון לאַגער מאַכן אַ שווידערלעכן איינדרוק: אָן אויערן, אויסגעדרייטע הענט און אַנדערע אבֿרים, קענטיק די פּייניקונגען פֿון די אוקראַיניער באַנדעס. געווען אַ מעדיציניש קאָמיסיע פֿון זיי, פֿעסטגעשטעלט אויסשעפּונג אַלס סיבה פֿון טויט. — רעמבערטאָוו — אַ בילד פֿון אַ קהלה, וואָס זאָרגט פֿאַר אירע אָרעמעלייט. די שטערבלעכקייט אַ קלענערע, ווי פֿאַר דער מלחמה. פֿון 1500 יידישע איינוווינער זענען דאָ 300 פּליטים פֿון לאָדזש, קאַלושין. [ביי] די, וואָס ווילן נישט צאָלן דעם קהלה־שטייער, נעמט מען צו די קאָפּאָטעס, די פּראָדוקטן וכדומה. פֿאַראַן דאָרט אַ קיך, וואָס גיט אַרויס 600 מיטאָגן. איין טיפּוס פֿאַל געווען, דעריבער אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדנונג, אַז יידן וואָס ווילן אַרויס פֿון געטאָ, און קומען אין אַרישן טייל

[186] דער פּאָליציי־שטייער אויף אויסהאַלטן דעם פּאָליציי־פּערסאָנאַל האָט באַטראָפֿן 30 גראָשן פֿאַר קאָפּ. די באַפֿעלקערונג האָט אָבער זייער נישט גערן געצאָלט דעם אָפּצאָל, צוליב דעם געווען רעפּרעסיעס.

האָט טויט שטראָף. — דעם 9 מאַי האָבן די פּרייזן ווידער אָנגעהויבן צו שטייגן צוליב פּאָליטישע ידיעות: סטאַלין פּרעמיער, ברויט 12 זל. קאַרטאָפל 3.40 — 4 זל. רובינשטיינס פּאָפּולאַריטעט וואַקסט. לעצטנס גיט מען אַ רעוויע אין מעלאָדי פּאַלאַס: „אַלע גלייך" — די שטערבלעכקייט איז אַזאַ גרויסע, אַז די הויזקאָמיטעטן מוזן איצט זאָרגן מער פֿאַר די טויטע ווי וועגן די לעבעדיקע. זיי מוזן שאַפֿן 15 זל. וואָס עס קאָסטן די פֿאָרמאַליטעטן. דאָס שטאַרבן איז גאַס ווערט אַ מאַסן דערשיינונג. עס ליגן אין געריכט אויף לעשנאַ אַ גאַלעריע פֿון קראַנקע, שוואַכע, וואָס האָבן נישט קיין כּוח צו בעטלען. אויף פּאַוויע 65 זיינען געווען 25 טיפֿוס־פֿאַלן, דערפֿון 15 טויט־פֿאַלן. די „ווילע" ווייזן אַרויס אַ גרויסן אינטערעס, וואָס יידן טראַכטן וועגן דעם, וואָס עס קומט פֿאָר אין דער וועלט. זיי געבן יענע באַריכטן וועגן דעם. זיי פֿאַרשיטן מיט מסירות אויף פּערזאָנען און אינסטיטוציעס, צווישן אַנדערע אויך אויפֿן בירגערקאָמיטעט. זיי שרייבן דאָרט, אַז אַלע גנבֿהנען און באַגייען מיסברויכן. דערווייל זיינען זיי די אמתדיקע געסט פֿון אַלדאָס בייז. — געהערט פֿאָלגנדע מעשׂה: געקומען ביי אַ פֿאַמיליע פֿון אַן אַרטיסטין אַ גרעבערע סומע און דערנאָך אַ לעקנגערע צייט געגאַרט כּסדר, אַז ער האָט ידיעות, ער האָט גרוסן וכדומה. און דאָס אַלץ געטון געוואָרן נאָכדעם, ווי יענער איז שוין געווען טויט. ער נאַרט נאָך ביז איצט אַ פֿרוי. — געהערט פֿאָלגנדע מעשׂה וועגן דער פֿירמע העלער־קאָן. זיי האָבן באַקומען אַ מאָנאָפּאָל אויפֿן פֿישהאַנדל אין געטאָ. אַנשטאָט צו רעכנען אַ קילאָ פֿיש 1.50 זל. (1 זל. קאָסט ביי די הורטאָווניקעס). מאַכן זיי פֿאָלגנדע קאָמבינאַציעס: זיי צאָלן דעם מאָנאָפּאָל 2—3 זל. פּראָ קילאָ בתּנאַי, אַז יענע זאָלן זיי דערלויבן צו פֿאַרקויפֿן צום פּרייז פֿון 6־7 זל. דעם הויכן פּרייז מאָטיווירן זיי דערמיט, אַז דריי פֿערטל פֿון די פֿיש איז פֿאַרפֿוילט. — דער קאַמף מיט פֿאַסקאַרסטווע באַשטייט אין נעמען פֿון יעדן געוועלב אַ געוויסע סומע אויסקויפֿגעלט. אויסער דעם נעמען אייניצלנע פֿון זיי כּאַבאַר אויף שריט און טריט דערצו ברויט און פּראָדוקטן.

11 5 1941

[18/v 1941]

מײַן ליבער!

דעם 16־טן מאַי האָט זיך בליץ שנעל פאַרשפּרייט די ידיעה, אַז האַלב צוועלף אַ זייגער האָט דער הילכער אָנגעגעבן, אַז גערינג איז געשטאָרבן פון די דערהאַלטענע וואונדן. אַ האַלבע שטאָט האָט דאָס כלומרשט געהערט. מען האָט אָבער נישט געקענט אָנטרעפן אויף די פּערזאָן, וואָס האָט געהערט מיט די אייגענע אויערן. אויב אַזאַ פּערזאָן איז שוין יאָ געוואָרן אָנגעגעבן האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז נישט ריכטיק. אַ טייל האָבן די ידיעה געהערט אַ טאָג פריער, נעמלעך: אַז גערינג האָט נאָך דעם פּאַרטיי־צוזאַמענפאָר, בשעת וועלכן עס איז געקומען צו אַ שאַרפן מיינונגס־אויסטויש און טיפער חילוקי־דעות, געפּרוּווט אַנטלויפן. ער איז אָבער פאַרוווּנדעט געוואָרן. אויף דעם יסוד האָט דאָס געטאָ געבויט גאַנצע לופט־שלעסער, וועגן וואָפנשטילשטאַנד, וועגן שלום, מען האָט געטרונקען לחיים און אויף אַ קורצער ווײַלע פרייער אָפּגעעטעמט. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן שוין געוואָלט גיין אויף יענער זייט, ווייל ווער ווייסט זיי שטערן? מען האָט שוין געזען אין דמיון די אויפגעריסענע מויערן. יענע האָט מען שוין געזען גיין מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ. — דער קלאַנג זאָל זיך נעמען פון די ידיעה פון טויט פון פּאַסטער גערלינג אָדער גערליטש. נאָכמיטאָג און אויף דעם צווייטן טאָג איז געקומען די ביטערע אויסניכטערונג. די פּרעסע האָט די ידיעה נישט באַשטעטיקט. דער היגער מאַסן־פּסיכאָז, בשעת וועלכן אייניקע האָבן למשל אין פּאַסט אמת געהערט, יענע חילים רעדן וועגן טויט פון גערינג, דערמאָנט אונדז דעם פּסיכאָז בימי שבתי־צבי, ווען יידן האָבן פאַרקויפט זייער האָב און גוטס און זיך געגרייט צו פאָרן קיין א״י. אויף יענער זייט האָט מען גאָרנישט געוווּסט וועגן דער גאַנצער מעשה. ערשט דעם צווייטן טאָג האָבן זיי זיך דערוווּסט וועגן דעם פון יידן. — דאָס 13־טל האָט געגרינדעט אַ רעטונגס־געזעלשאַפט מיט ד״ר סיראַטאַ (דער זון פון חזן סיראַטאַ), וואָס טיילט יעדן טאָג ברויט מיט קאַווע. אויף לעש־שטייט אַ לאַנגע ריי, פון וועלכער אַ טייל באַקומט צו שטיקלעך ברויט. היינט דעם 18־טן האָבן זיי פאַרטיילט 110 ברויט, רעקווירירטע ביי בעקערס. ווייניק הוצאות און אַסך רעקלאַמע! מען זאָגט, אַז דאָס 13־טל באַקומט די קאָנצעסיע אויף אַריינברענגען קאַרטאָפל און גריצן אין געטאָ. קאָן באַקומט אַ קאָנצעסיע אויף אַ פערד־טראַמוויי. — בשעת דער גערינגיאַדע געשטיגן האַרטע ביז 200. מען זאָגט, אַז די מעשה האָט אָנגעמאַכט

די בערזשע מיט א געוועזענעם זשורנאליסט פ., וואָס שאפט זיך אזוי ארום א פרנסה. דער דאָלאר אויפן צווייטן טאָג געפאלן אויף 150. — דער יקרות האַלט כסדר אָן. ברויט קאָסט ווייטער 14 פּיפּציק. — אין מע־מאראַנדום פון מייסנער גאלעען אַנגעוויזן, אז דער ל[אגער] שוץ איז גע־בילדעט געוואָרן לויט אינסטרוקציעס פון ראָזענבערג. נאָך בשעת דעם קורס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז א פּאָר צענדליק געפונען זיך אין קאר־טאָטעק פון פארברעכער פון דער דייטשער און פוילישער פּאָליציי. עס ווערט דערמאָנט, אז אין א טייל לאַגערן איז פון 4 ביזן 9 מאי בכלל נישט געווען קיין באשפּייזונג פאר די לאַגעריסטן. בכלל באקומען די פיר־מעס די פּראָדוקטן אויף באַצוגשיינען. עס פעלן פשוט פּראָדוקטן. — די געשטאָרבענע לאַגעריסטן ווערן דורך פינקערטן געבראַכט קיין ווארשע. עס קומען כסדר צו קרבנות פון די לאַגערן, הגם אין א טייל לאַגערן האָט זיך דער מצב פארבעסערט. — אין לאָדזש זיינען דאָ 20.000 רע־גיסטרירטע לונגען־קראַנקע, אמת איז, אין לאָדזש ווי אין א פאבריקס־שטאָט איז אויך פאר דער מלחמה געווען אסך, אָבער די צאָל 15 פּראָ־צענט פון דער באַפעלקערונג איז דערשיטערנד. די שטערבלעכקייט איז נאָך אלץ גרעסער ווי אין ווארשע.[187] — אין שייכות מיטן באזוך פון רומקאָווסקי,[188] איז כדאַי צו באמערקן, אז דריי פערטל יאָר צוריק, ווען א דייטשע קאָמיסיע האָט באזוכט לאָדזש, האָט ער פארגעשטעלט דאָס געטאָ ווי א גן־עדן. דאָס דאָזיקע זאָל האָבן געווירקט אויפן גרינדן פון געטאָס אין אנדערע שטעט פון גובערניע. — ער האָט, הייסט עס, באוויזן, אז דער עקספּערימענט איז געלונגען. — פון מלאווע זיינען ייִדן ארויסגע־שיקט געוואָרן שוין צוויי מאָל. נישט קוקנדיק דערויף גייט מען ווייטער צוריק, ווייל די באדינגונגען זיינען אסך בעסערע ווי אין ווארשע. — איינציקע ארבעטער, וואָס זיינען געכאפּט געוואָרן ביי די גרענעץ פון רייך, ווען זיי האָבן דערהערט, אז די געכאַפּטע זוכן ארבעט, האָט מען זיי דורכגעלאָזן. — די פּרייזגיביקייט פון די רייכע, וואָס איז קיין מאָל נישט געווען צו גרויס, האָט זיך לעצטנס פארקלענערט. די סיבה: מורא, אז דער יקרות וועט וואקסן און די געלט־זאפּאסן וועלן נישט קלעקן אויף לאַנגע יאָרן. נאָר אויף א קורצער צייט. — מען האָט אויסגערעכנט, אז א ייִד באקומט פּראָדוקטן פאר 13 גראָשן טעגלעך צו נאָמינעלע פּרייזן,

---

[187] די שטאַרביקייט אין לאָדזשער געטאָ האָט באַטראָפן אין די חדשים: מאַי 1941 — 984 נפשות, יוני — 939, יולי — 897.

[188] לויט אַ מעלדונג פון „גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" פון 27-טן מאַי 1941 איז רומקאָווסקי געקומען קיין וואַרשע אַבגאַזשירן דאָקטוירים קיין לאָדזש.

בשעת אן אריער — 37 גראשן. — די אקציע פון גרעסערע נתינות[189] מיט דער הילף פון סאנקציעס הייסט ביי די גבירים די לאבוזעס־אקציע. דער שענסטער אטעסטאט פאר דער ריכטיקייט פון דער אקציע.

[20/V 1941]

מיין ליבער!

אין דער צווייטער דעקאדע פון מאי איז דער הונגער און שטערבלעכקייט געווען איינע פון די וויכטיקסטע. עס שטארבן אין די לעצטע טעג אן ערך 150 מענטשן א טאג (ביזן 15טן מאי געווען 1700 מתים) און די שטערבלעכקייט האלט אין איין וואקסן. מען באגראבט די מתים ביינאכט צווישן 1—5 פארטאג אן תכריכים — אין וויים פאפיר, וואס ווערט אויך צוגענומען, אין מאסן־קברים. לכתחילה פלעגט מען ליגן איינעם לעבן צווייטן אין א קבר, איצט אין איין קבר. איצט פעלט שוין אויס ערד צו באגראבן די מתים, ווייל אין דער טיף באגראבן קען מען נישט — דארט איז וואסער און צום אויפשיטן פעלט ווידער ערד. עס איז דעריבער ביי די דייטשע און פוילישע סאניטאר־אמטן אויפגעשווומען די פראגע פון א קרעמאטאריע פאר יידן. — אויפן בית־עולם קומען בסדר פארשידענע גרופן אויספלוגן: מיליטער־לייט, פריוואטע באזוכער, דער רוב ווייזט נישט ארויס קיין שום מיטלייד צו יידן. א טייל האלטן נאר, אז די שטערבלעכקייט איז צו קליין, א טייל מאכט פארשידענע אויפנאמעס. א באזונדערן אינטערעס רופט ארויס די שאפע, ווו עס ליגן במשך פון טאג צענדליקער מתים. איך האב היינט באזוכט די דאזיקע שאפע. דאס איז פשוט א מאקאברישע בילד. אונטער א צודעק פון שווארץ פאפיר זיינען געלעגן מחנות פון מתים, אפגעריסענע אפגעשליסענע פשוט ווי א יאטקע. די מתים זיינען פשוט שקעלעטן, אויסער די ביינער האט מען געזען בלויז א דין הייטל. — לעצטנס מערן זיך אויך פאלן פון באגיין זעלבסטמארד, אזוי למשל זענען אויף פאנסקע 28 צוויי פליטים באגאנגען זעלבסטמארד דורך טמען זיך מיט סטריכנין. — לעצטנס פאסירט אויך, אז פון איין שטוב ווערן געבראכט צו

---

[189] אין דער צייט איז אדורכגעפירט געווארן א ספעציעלע געזעלשאפטלעכע אקציע צו שאפן פאנדן פאר פליטים־הילף.

קבורה צו 3-2 מענטשן פֿון איין שטוב גלייכצייטיק. ביי 15 זל. א קילאָ ברויט, מוז האלב אָדער דריי פֿערטל ווארשע אויסשטארבן פֿון הונגער. — דער יקרות האָט זיך לעצטנס סטאביליזירט ברויט צו 15 זל. א קילאָ, קארטאָפֿל 4 זל., קאשע 18 זל. וכדומה. צווישן די שטארבנדיקע פֿארנעמען די פּליטים דאָס ערשטע אָרט. אין דער ערשטער דעקאדע פֿון מאי זענען אויף 15.000 פּליטים אין די פּונקטן געשטאָרבן 147 מענטשן ד. ה. אזויפֿיל וויפֿל ס׳וואָלטן געדארפֿט נאָרמאל שטארבן.[190] — אין ארבעטס-לאגער האָמבראָוויצע, לעבן סקערניעוויץ האָט מען אָפּגעשאַפֿן דעם לאגער-שוץ און איינגעפֿירט דעם יידישן אָרדנונגס-דינסט. אין רעזולטאט איז די אויסגיביקייט געוואקסן מיט 50%. די דייטשע פֿירמע האָט דעריבער געהעכערט די באשפּייזונגראציעס. פֿון די לאגעריסטן איז 25% צוריקגעקומען און א טייל פֿון זיי קראנקע (גאנגרענע פֿון הענט און פֿיס פֿון שלאָגן, פֿון שטיין אין וואסער). — שוין איבער צוויי וואָכן ליגן אויף אומשלאגפּלאץ (אויפֿן נייטראלן פּאס צווישן אַרישן און יידישן טייל שטאָט אויף סטאווקי) די פּעקלעך פֿאַר די לאגעריסטן, וואָס זיינען געכאפּט געוואָרן צו דער ארבעט און ביז איצט קענען זיי נישט ארויסגעשיקט ווערן צוליב דעם, ווייל די טראנספּערשטעלע איז דערמיט נישט מסכים. דערווייל האָט זיך 15-12 מאי אָנגעהויבן די נייע כאפּער-ריי. אויסער דעם נאָרמאלן קאָנטינגענט איז געקומען א פֿאַראָרדנונג אויף צוויי טויזנט יידן קיין קראָסנע. — אויף דער גאנצער לענג פֿון גענשע איז אנטשטאנען א נייער, ריזיקער באזאר[191] — דאָרט ווערט אויפֿן גאס פֿארקויפֿט די יידישע ווארשע. איר געפֿינט דאָרט וועש, העמדער, האנטוכער, גאטקעס, אָנצוגער, ליילעכער, שיך. דער עיקר אָבער וועש. עס שטייען דאָרט זיכער א טויזנט מענטשן, וואָס האנדלען דערמיט. דאָרט קומען אויך קריסטן, וואָס שמוגלען זיך אריבער איבער דער מויער. אזא מארק איז קיינמאָל נישט געווען אין ווארשע אפֿילו נישט אויפֿן קערצעלאק. — די יידישע גאלעען געשריבן וועגן יידישן טעאטער, רעוויע, וועגן די שטימונגען פֿון יידן אין שייכות מיט מעשה איראק. — אין די טויערן הענגען מעלדונגען וועגן זוכן ארבעטער דורך דער מיליטערישער בעהערדע אין לובלינער און קראָקעווער געגנט פֿאַרן פּרייז 4.20 א טאָג. — מיט עטלעכע טעג צוריק האָט זיך די וואָך אויף ראָגלעש זשעלאזנע פֿארגלוסט צו הייסן די יידן לויפֿן ביים ראָג גאס. דער

[190] געמיינט, פּליטים, אין גאַנץ וואַרשע.

[191] א. ג. גענשוווקע. אַהער האָבן זיך איבערגעטראָגן די הענדלער פֿון וואָל-
וווקע.

מאַטיוו: זיי קענען נישט פאַרטראָגן קיין יידן. — וועגן דער פאַרדאַר־בנקייט פון דער יידישער גמינע קען עדות זאָגן דער פאָלגנדער פאַל: די ארבעטס־אָפּטיילונג האָט אסיגנירט געלט אויף 17 ברויט פאַר די צוריק־געקומענע פון די ארבעטס־לאַגערן, האָבן די באַאמטע צוגענומען פון די קוים־לעבעדיקע לאַגעריסטן 10 ברויט און געגעבן זיי בלויז 7. — די מעשה העם האָט ארויסגערופן א דערשיטערונג אין געטאָ, פונקט ווי אמאָל מעשה יוגאָסלאַוויע, בשעת וועלכער מען האָט געטרונקן לחיים. ווען מען נעמט אין אכט די אויבן געשילדערטע לאַגע: הונגער און אַר־בעטסלאַגערן, וועט מען פאַרשטיין, אַז מעשה העם האָט ווידער אויפ־געלעבט דעם יידישן אָפּטימיזם, דעם גלויבן אין א גיכן שלום, וואָס קען אלעמען ראַטעווען פון הונגער־טויט. דער עולם האָט אָנגעהויבן צו ביס־לעך פאַבריצירן פאַרשידענע באַפּוצונגען ווי למשל וועגן די 3 געגנער־ראַלן: מילך, מאַלטקע און האָפּמאַן, וואָס זענען צוזאַמען מיט אים אנט־לאָפן. מען האָט פאַרציילט, אַז חאָס איז פאַרבונדן מיט חילוקי־דעות, וואָס האָבן זיך אנטפּלעקט אויפן לעצטן פאַרטיי־צוזאַמענפאָר. מען רעדט וועגן העס, אַז גערינג איז דערהרגעט געוואָרן, אַז די אקציע העס איז געווען־דעט קעגן רוסלאַנד, ענגלאַנד מיט דייטשלאַנד זאָלן גיין קעגן רוסלאַנד. דער עולם האָט געקרוינט די מעשה העס מיט דער באַצייכענונג „נס". אין דער האָפענונגסלאָזער לאַגע האָט מען דערזען אן אויסוועג. דער עולם שאַפט וויצן. פון א העס הייבט זיך אָן א נס. אינדערפרי איז העס געווען א מת (דער ערשטער קאָמוניקאַט אַז ער האָט געסטאַרטעט אין אן אומבאַקאַנטער ריכטונג און עס זיינען וועגן אים נישטאָ קיין ידיעות), נאָכמיטאָג איז געווען העס א נס און אינאָוונט איז דער נס — העס, אַז העס האָט געמאַכט א נס, ווערט פון העס א מת. עס איז געשען א „העס־לעבע" מעשה וכדומה. — דער הויפּט וואָלוציאַרזש אין וואַרשע איז שלמה דער געלער (פון פּאַוויע גאַס) ער זיצט א גאַנצן טאָג בא בלאַט גמרא. אינצווישן קומט אריין א יידינע מיט גרינס, ער רייסט איבער דאָס לערנען און מאַכט ביי איר א באַשטעלונג אויף „האַרטע" און „ווייכע". אַגב איז דער דאָלאַר באַדייטנד געשטיגן צו ליב דער מעשה העס. האַרטע פון 128 אויף 170. ווייכע פון 50 אויף 70. — פלאַץ פון דריי מויערן הייסט דער פלאַץ לעבן דער סינאַגאָגע.[192] מיט עטלעכע טעג, אַן ערך דעם 10־טן מאַי, אָנגעקומען א ידיעה וועגן דער עוואַקואירונג פון יידן פון שעדלעץ דורך דער מיליטערמאַכט. דערווייליע 6000 מענטשן.

[192] אויף טלאָמאַצקע 5 איז געווען א דורכגאַנג אויף ביעלאַנסקע, פלאַץ באַנקאָווי.

העס איז צוגעגאנגען צום מיקראפאן און געזאגט איין וואָרט: „טו העס".[193] — דער רוב מתים זיינען אנאָנימע, באזונדערס די פון גאס האָבן ביי זיך נישט קיין שום דאָקומענטן. זעלטן ווען מעלדעט זיך עמי־צער פון חער פאמיליע און דאָס נאָך דעם העמד, וואָס איז איבערגע־בליבן נאָכן פארשטאָרבענעם. — די וועגעלעך פון די לויה־פירמעס הרייען זיך א גאנצן טאָג ארום אין גאס, א טייל געשפאנטע מיט פערד, אנדערע מיט ראָווערן.

20 V 41

[אָנהויב יוני 1941]

קולטור־ארבעט אין געטאָ. — ווי אזוי חער אָנהויב. — די מורא און שרעק פאר פארזאמלונגען. — מיינע לעגאליזאציעס. — די סכנות חערמיט פארבונדענע. — ביז דער מסירה געוועדט וועגן דער געטאָ. — ווען פארצײלט וועגן דעם פינאל. — דער פאלשער באגריף געשלאָסענער געטאָ. — נאָר צווי געטאָס פארמאכטע. — לובלין טשענסטאָכאָוו געצ־פנט. דער ענטפער אויף חער ווענדונג פון יתומים הויז. — ביכער־מארק שווייענטאָקשיסקא איבערגעטראָגן אויף אָרלא. פרייז פון ביכער 5 זל. — 100 זל. — לעשנא פוילישע, אויף נאָוואָליפקי יידישע. פויכטוואנגער אפילו דער פאלשער נעראָן, ערפאָלג, צווייג — בוררות־געריכט אין 13־טל. — קויטסקי, אָנהויב פון קריסטנטום. — . . . .

פיקטיווע איינמעלדונגען. — כאראקטעריסטיק פון גאז[עטא] זשיד[אָוור־סקא] דינט אלע געטער: טשערניאקאָוו, גאנצווייכן (אָן א שיעור אנאָנסן) נישט געווינען איין זשורנאליכט אויסער שטיינען, באלאבאָן, ראָגאָווי פון אגודה. — נודנע לעקציעס פון העברעיש, קאלענדאר: קאָ־מוניקאטן פון פראָנט, יידישע ליטעראטור, העברעישע ליטעראטור. צוואנגס־יידישיזאציע. — שמחה פון א טייל צוליב חער אויטאָנאָמיע. — ראָזענפעלדס זון מיטארבעטער, א רעוויזיאָניסטל. — דר. פעלדשו ביי יוגנטאָפטיילונג פון פאָגאָטאָוויע. ליידאקעס פון אלע פארטייען פאר־אייניקט אייך. — פרעזעס אָפגעזאָגט 15.000 זל. אויף דיזענטעריע־אימפונגען. — יקרות אביסל סטאביליזירט. — גוטע מיטאָגן אין די

[193] „דאָ איז פאראַן העס".

שאַפֿן 3.80 די ווערט. — אַ מיליטער אויטאָ געמיילט ברויט. — די פּראָסטיטוטקע דינט אַלעמען. — גאַנצווייכס פּאַטער געשטאָרבן אים מיט נעקראָלאָגן,[194] געזען זיינע אונטערשטיצער און פֿריינט. — אינטעליגענץ, אַסימילאַציע אויף יידישע קאָנצערטן. — גאָלדפֿאַדען אָוונט. — איציק־שפּיציק[195] שאַנטאַזש פֿון רובינשטיין, ער וועט שרייען „נידער מיט".[196] — ער איז אַ מלוכה־באַאַמטער. ער צעחושט. עס וועט די מלחמה איבערלעבן: די גמינע, דאָס דרייצנטל און ער. — יעדעס הויז יעדע דירה פֿאַרלאַנגט 100 טויזנט מיטאָגן.

בעסער פֿאַרקויפֿן דאָס לעצטע וועסטל איידער צו ליגן אין קעסטל.[197] געלעגן געלט אין הילצערנע טרעפּעס געקאָנט קויפֿן צו 9 זל. יעצט — 17 זל. — די מורא, אַז די הילף פֿאַר די לאַגעריסטן וועט באַפֿרייען די פֿירמעס. — נאָך דער דרשה פֿון גלח אין קאַמפּינאָס אַלץ זיך געביטן: די לאַגער־שוץ, די פֿאַרמע, די פֿירער. 50 זל. פֿאַר קראַנקע.[198] די ערגסטע לאַגערן — ווילנע.

דער זון באַקומט פֿון טאַטן דעם לאַטניק — די פֿרוי די אַריערין אויף שווענטאָיערסקאַ 32 אין הויז קאָמיטעט נישט געוואָלט זיך גטן. דאָס ערשטע ווייב אַ יענע, די צווייטע אין אַ פֿאַבריק. — פֿאַרלירט פֿעקעלעך אין געטאָ — ער האָט מורא צו טיילן. — „אַלע גלייך" דאָס אומגליק פֿון געטאָ. סאָציאַליסטן קענען צונעמען די ברויט־קאַרטן באַ רייכע. שולן אין יידיש אָדער העברעיש, נישט אין פּויליש.

---

[194] אַ גרופּע קאָלאַבאָראַנטן און טעלערלעקער האָט געדרוקט נעקראָלאָגן צום טויט פֿון דעם פֿאָטער פֿון דעם „דרייצנטל"-פֿירער אַ. גאַנצווייך.

[195] וואָרשיינלעך האָט דאָ רינגעלבלום אין זינען די מאַריאָנעטן-פֿאָרשטעלונג אין יידיש פֿאַר קינדער, וואָס ס'האָט אָרגאַניזירט די אימפּרעזן-קאָמיסיע ביי צענטאָס (טלאָמאַצקע 5) „איציק שפּיציק".

[196] „נידער מיט היטלער". נישט וועלנדיק דערלאָזן, אויס מורא פֿאַר דער אָקופּאַציע צו אַזאַ אויסרוף, פֿלעגט מען רובינשטיינען נאָכגעבן זיינע פֿאָדערונגען.

[197] דאָס אַלץ זענען ווערטלעך פֿון רובינשטיינען.

[198] דער גלח פֿון קאַמפּינאָס, נעבן לוויוויטש, איז געווען באַקאַנט אין וואַרשעווער געטאָ מיט זיינע דרשות, וואָס האָבן גערופֿן צו העלפֿן יידן, לאַגעריסטן. זיין טעטיקייט האָט געהאַט אַ גרויסע פּעולה. עס שרייבט וועגן דעם הרב כיטאָוו-סקי אין זיינע נאָטיצן, וועלכער האָט אליין אַדורכגעמאַכט דעם לאַגער. רינגל. אַרכיוו (נר. 379).

[אנהויב יוני 1941]

מיין ליבער!

דער רוב לאגעריסטן פון ווארשעווער דיסטריקט זענען זיך צע־קראכן. פון 7 טויזנט זענען געבליבן 2 טויזנט. א טייל לאגערן איז אויפגעלעזט געווארן, ווייל עס איז נישט געווען קיין באשפייזונג פאר זיי. א טייל לאגעריסטן איז אנטלאפן און געפונען ארבעט ביי פויערים, וועלכע פלעגן אפט קומען אין די לאגערן ווערבן פערזאנען, וואס טויגן נישט פארן לאגער. זיי פלעגן די מענטשן א פאר טעג באשפייזן און שפעטער זיי באשעפטיקן ביי פעלד ארבעט. אין א גאנצע ריי דערפער האבן די פויערים ארויסגעוויזן אסך מענטשלעכקייט און ארויסגעווארפן ברויט און אנדערע לעבנסמיטל. — די געז. „טאפאראל" האט היי יאר אסך אויפגעטאן. אין 200 הייף זענען פארזעצט געווארן בלומען און ירקות. אומעטום זעט מען די טאוולען פון „טאפאראל". נישט אומע־טום איז עס אבער געלונגען. אויף טייל פלעצער איז די באוועגונג אזא גרויסע, אז די פארזייטע פלעצער זענען צעטרעטן געווארן, אזוי צ. ב. אויפן פלאץ פון 3 מויערן. 700 יוגנטלעכע האבן זיך אויסגעבילדעט אויף די קורסן פון „טאפאראל" אויף עלעקטאראלנע 12. — אויפן שטח פון פארברענטן שפיטאל פון „היליקן גייסט" איז איצט[199] א ברייט פעלד פארזייט מיט פארשידענע ירקות. עס איז געווען א שווערע ארבעט דאס באזייטיקן די קופעס גרוז. יעצט בליט דארט, וווּ עס זענען געווען מלחמה־חורבות. עס ווערן דארטן געהאדעוועט אפילו קינסטלע־כע הינער. אויף גענשע איז פארזייט געווארן א גאנצע ריי פון פלעצער פון דער אמאליקער תפיסה. ביי דער דאזיקער ארבעט זענען באשעפ־טיקט 20 אגראנאמען. הויז גערטנער, באלקאנען זענען פארזייט גע־ווארן.[200] עס איז אבער נאך ווייט דערצו, אז דאס געטא זאל זיין באר־רעקט מיט גרינס. — אסך הייף זענען אויסגענוצט געווארן אויף רעס־

---

[199] שפיטאל „שווענטעגא דוכא" אויף עלעקטאראלנע גאס.

[200] לויטן באריכט פון „טאפאראל" פארן ערשטן האלביאר פון זיין טעטי־קייט (1 דעצעמבער 1940, 31 מאי 1941, ר. א. נר. 370) האט די געזעלשאפט פאר־זייט בס"ה א שטח פון 1.500 :אויף עלעקטאראלנע 12, זאמענהאפא 19. א חוץ דעם האט „טאפאראל" געהאט די השגחה איבער אנדערע פלעצער, וואס האבן געהערט צו פארשידענע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס. אויך גערטנער און הייף. דער „טאפאראל" האט אויך פראפאגירט דאס פארזייען באלקאנען מיט ירקות און בלומען.

טאַוראַציעס. אַ טייל הייף איז פאַרדונגען געוואָרן אויף גערטנער פאַר קינדער. נאַטירלעך קענען דערפון גענייסן נאָר רייכע קינדער, וועלכע צאָלן צו 30‑40 ביז 70 זל. אַ חודש, אָרעמע קינדער האָבן אַזוי אַרום אפילו נישט קיין גרעזל פאַר די אויגן. האַנדל מיט פרישע לופט!

[אָנהויב יוני 1941]

זאַנדערבעאויפטראַגטער פאַר לעשנאָ.[201] — דאָס געשפּרעך בינדט אונדז נישט — מיר קומען אים צו פרעגן, נישט צו געבן; — מיר רעפּרעזענטירן קיינעם נישט. — ווער ביסטו? קאָנצעסיאָנירטע פירמע צו פאַרוואַלטן מיט הייזער. ער קען באַשעפטיקן אין אונזערער אָפּטיילונג פון דיסטריקט (יידישע אָפּטיילונג „איז באַשעפטיקט"). האָט גערעדט צום זש.ט.ס.[202] — די קהלה טאָר ער נישט קריטיקירן, ווייל זי אונטערליגט דער ג. [געסטאַפּאָ]! — אַסך אינטערווענצן — דאָס אויפהערן שלאָגן, באַזייטיקט שומרים — פאַרוואָס אַרבעט נישט מיט זשעטאָס? ער וויל מען זאָל אים פאַרבינדן — די גמינע וויל מיט אים נישט רעדן. — ער איז געקומען אין גמינע אַלס קאַרנער זעלנער. — ער קען ברענגען רוישטאָפן וואָס די גמינע האָט מורא צו טון. — ער האָט געקענט אָפּלייגן דאָס געטאָ. געווען אַ קאָנפערענץ מיט ל.[203] אַ האַלבער מיליאָן — געקענט זיין. ער דאַרף באַקומען אַ קאָנצעסיע אויף אַרויספירן מיסט. — געוואָלט זיין אַ טייל פון קהלה. אָבער אויטאָנאָם, ווען די מאַכט וועט ווירקן, אַז ער זאָל זיין אַ טייל. — ער וויל ווירקן בלויז אויף לעשנאָ — ער אָנערקענט די סופּרעמאַציע פון דער קהלה. — ער וויל נישט פאַרטיילן די פּראָדוקטן, נאָר די געזעלשאַפט אַליין, לעשנאָ אַליין זאָל טיילן. — ער האָט מענטשן נישט געוווּנטשענע. — פון וואַנען מיטלען? — ער וויל נישט פאַרן געלט פון נאַוואָליפּקי אָנעמען לעשנאָ. — פון וואַנען הכנסות? אַדמיניסטראַציע פון הייזער. — אינטערווענצן, רעלע־

---

[201] דאָס איז גאַנצוויך. די אָפּגעהאַקטע זאַצן, ווי אויך די ווייטערדיקע האָבן אַ שייכות צו איינער פון די קאָנפערענצן, וועלכע גאַנצוויך האָט צונויפגערופן, כדי פאַרצושטעלן זיין טעטיקייט. פאַרגלייך: דעם אַרטיקל פון אַ. ראָזענבערג אין „בלעטער פאַר געשיכטע" באַנד V, העפט 1.

[202] זש. ט. אַ. Żydowskie T-wo Opieki Społecznej

[203] לויסט, היטלערישער קאָמיסאַר פון וואַרשע.

גאַציעס פון פּראָווינץ וועגן אַפּליינן די טערמינען פון אויסזידלונג. — מעמאָריאַלן וועגן אַרבעטס־לאַגערן. — איינפירן אַרבעטס־צוואַנג אין געטאָ, דאָ באַשעפטיקן אין פאַבריקן. ער ווייזט אָן ווי רווישטאָפן־גאַר־בערײַ כמעט פאַרענדיקט. אַ ייִדישע צייטונג, אַ טאָג־צייטונג. — וואָס וויל ער טון אויף לעשנאָ? ער וויל נישט קיין אייגענע מלוכה, נאָר צו־געבן צו דעם וואָס אַנדערע געבן. שאַפן אַ קאָמיטעט פאַר לעשנאָ. ער וועט דעם קאָמיטעט שטיצן. וואָס איז מיטן ביוראָ צום באַקעמפן דעם וווּ־כער? רעוויזיעס אין בעקערייען. 82 דעקאַ וועגט אַ ברויט. — רעקווירירן צוקער און מעל. — נישט איבערווייזן אויף יענער זייט, נאָר איבערלאָזן אין געטאָ. — רעוויזיעס אין דירות. — 30 טויזנט זל. אַ חודש (18 טויזנט פון אַדמיניסטראַציע) ער וויל פאַרקלענערן די אינטערווענצן. — קרייז פון פריינט פון לעשנאָ — וועלן איבערנעמען די פאַבריקן אין געטאָ.

[אָנהויב יוני 1941]

מײַן ליבער!

די פּאַגאָטאָוויץ פון 13־טן[204] טראָגט אַ רויטן מגן־דוד און ספּע־ציעלע היטלען מיט העלבלויע פּאַסן. — די פּאַרליזונג בײַ דער אָרעמער באַפעלקערונג איז אַ שרעקלעכע. מען האָט נישט קיין שטיקל זייף, מען וווינט אין שרעקלעכע באַדינגונגען, ענגשאַפט, שמוץ. די קראַנקן־שוועס־טער פון „טאָז" געפונען אונטער די באַנדאַזשן גאַנצע נעסטן פון לייז. העלער און קאָן זענען באַפרייט פון טראָגן אַפּאַסקעס. דאָס דאָזיקע רעכט האָבן 3 פּערזאָן אין דער קהלה. — די בעטלער האָבן די אמתע אַרבעט נאָך 9 אינאָוונט. זיי האָבן פאַר קיינעם נישט קיין מורא און גייען אײַנ־מיטן גאַס שרייענדיק נאָך אַ שטיקל ברויט. — די קוילן אָפּטיילונג[205] מאַכט פאָלגנדע קאָמבינאַציע. מאַכערס ווענדן זיך צו אינסטיטוציעס, אַז זיי וועלן צושטעלן קוילן אונטער באַדינג, אַז דרײַ פערטל וועלן זיי באַקומען. — שבועות האָט מען צום ערשטן מאָל געדאַוונט אין טלאָ־

---

[204] דעם 15־טן מאַי 1941 האָט דאָס „דרייצנטל" געעפנט אַ „ייִדישע גיכע הילף". („גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ" נומ. 40 פון 20־טן מאַי 1941). דאָס איז געווען אַ פרישער העקמאַנטל פאַר דער פאַרעטערישער טעטיקייט פון גאַנצווייך עט קאָמפּ.

[205] אָפּטיילונג פאַר פאַרזאָרג־אַמט בײַם יודענראַט.

מאַצקער שול.[206] טשערניאַקאָוו מיט זיינע אַדיוטאַנטן: זאַבלודאָווסקי און ליכטענבוים זיינען געקומען אין שול. פאַרן בנין איז געשטאַנען אַן ערך וואַך פון יידישער פּאָליציי, וועלכע האָט פאַר אים רעפּילירט. — שבועות[207] איז פאַרגעקומען אין „אַזאַזעל"[208] די בר־מצוה פון גאַנצוויכס זון, דערביי איז ער נאָמינירט געוואָרן אַלס סעקציינער. — אויף פּזשעביעזשע איז אויפגעבויט אַ הילצערנע בריק צוליב אַ קריסטלעכן אינטערנאַט,[209] וואָס געפינט זיך צווישן די לעצטע נומערן פון פּזשעביעזשע. פון דאָרט האָט מען אַן אויסבליק אויף דער ווייסל און זשאָליבאָזש. מאַסן יידן שטייען אַ גאַנצן טאָג און קוקן אויף יענער פרייער וועלט. — די פּראָוו־פּאַרדונקלונג האָט אַוועקגעשטעלט פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג אַ שווער פּראָבלעם פון קויפן שוואַרץ פּאַפּיר, וואָס איז געוואַלדיק געשטיגן. — ווען וועט זיך ענדיקן די מלחמה, האָט מען געפרעגט אַ דייטש אין אַ שאָפּ. ווען מיר וועלן עסן איינמאָל אין טאָג, איר יידן איינמאָל אין וואָך. — ביזן ערשטן יאַנואַר האָבן געגלויבט אין נצחון פון אשכנזי: יינגער פון 35 יאָר, פאַרן 1 מאַי (העם) אונטער 30 יאָר, נאָך מעשה העם אונטער 20 יאָר. — אשכנזים פרוי[210] איז מיט אַ צייט צוריק געשטאָרבן אַלס משומדת און אַרישן טוילשטאָט. זי איז באַגראָבן געוואָרן אונטער אַ פרעמדן נאָמען, ווייל אַלס משומדת וואָלט זי געמוזט אַריבער אין געטאָ. — יידישע קינדער לערנען איצט וועגן וואַרשע פון בילדער, ווייל חוץ די מויערן קען מען נישט אַרויס. — אין די קינאָס ווערט ווייטער געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן אונטער דער לאָזונג: „יידן, לייז טיפוס". עס ווערן געבראַכט גאַנצע רעפּאָרטאַזשן פון געטאָ און געוויזן, ווי אַזוי יידן זיינען פאַרלייזיקט. עס ווערן געבראַכט רעד־

---

[206] לויט אַ צירקולאַר פון וואַרשעווער דיסטריקט-שעף פון 17־טן מערץ 1941 (אַרויסגעגעבן געוואָרן אויפן סמך פון אַ דעקרעט פון דער „רעגירונג" אין ג"ג פון 4-טן מערץ 1941) — איז די יידן דערלויבט געוואָרן צונויפצוזאַמלען זיך צו געמיינזאַמע תפילות אין פּריוואַטע וווינונגען און בתי-תפילות נאָר אין פאָלגנדיקע ימים-טובים: פּסח (4 טעג), ראש-השנה (2 טעג), יום-כיפור (1 טאָג), סוכות (4 טעג).

[207] שבועות אין דעם יאָר איז אויסגעפאַלן דעם 1-טן און 2-טן יוני און דאָס דערלויבט אונדז פעסטצושטעלן די דאַטע פון די נאָטיצן אויף אָנהייב יוני 1941.

[208] טעאַטער אויף נאָוואָליפּיע 66.

[209] געווען דאָ אַ פּוילישער מושב-זקנים, וואָס איז אויסגעשיילט געוואָרן פון געטאָ. צוליב דעם געמאַכט אַ בריק פאַר יידן.

[210] פּראָפ. אַשכנזי, באַקאַנטער פּוילישער היסטאָריקער און דיפּלאָמאַט. פון אָפּשטאַם אַ ייד. געשטאָרבן פאַר דער מלחמה.

פּאַרטאַזשן פון ארבעטס־לאַגערן, און עס ווערט געוויזן, אז יידן זיינען פויל. זייער אויסגיביקייט איז צען פּראָצענט לגבי פּאָליאַקן. אָבער נאָך א 6 וואָכן וואַקסט זייער אויסגיביקייט צו 60 פּראָצענט. מען זעט אויף דעם בילד יידן אויסגעמאַטערטע, באָרוועסע, בשעת פּאָליאַקן טראָגן שטיוול. — עס איז פאַרבאָטן צו שרייבן בריוו קיין אויסלאַנד, נאָר קאַרטלעך. דאָס פאַרפליכטעט נישט אַריער. — די אויסוואַנדערונג פון וואַרשע דויערט. מען פאָרט מיט אויטאָס און מיט דער באַן. מען פאָרט אויך אין רייך למשל קיין ציעכאַנאָוו, וווּ מען פאַרדינט דריי מאַרק א טאָג, דערפון קאָן מען גוט לעבן און נאָך אָפּשפּאָרן. מען באַקומט פּזשעפּוסטקעס, אז מען איז באַפרייט געוואָרן פון ארבעטס־לאַגער און מען פאָרט צוריק אַהיים אין דעם נייעם וווינאָרט. — דער טיפוס פאַר־שפּרייט זיך זייער שטאַרק. 280 הייזער זיינען צוליב דעם פאַרמאַכט. דאָס רופט אַרויס זייער גרויסע שוועריקייטן. אין דער ערשטער ריי זיינען פאַר־מאַכט אַסך בּיוראָען און ווען זיי טראָגן זיך איבער אין א נייע דירה, ברענגט אויך דאָרט אויס דער טיפוס. דער בעקער געפּען האָט גוט גע־שפּיזט דעם טיפוס קראַנקן אין זיין הויז, בכדי ער זאָל וואָס שנעלער געזונט ווערן. — אַן אילוסטראַציע צו דער קהלה קאָרופּציע. אפילו בעטלער מוזן זיך אויסקויפן. זיי מוזן געבן כאַבאַר, בכדי צו באַקומען שטיצע אין דער קהלה. — פאַרן פאַרריכטן א זאַל אויף עלעקטאָראַלנע 12 פאַרן „טאַפּאַראַל״ האָט דער ווירטשאַפטס־אָפּטייל פון דער קהלה אויסקאַלקולירט 6000 זל. געקאָסט הינטער 200 זל. — די האָבער־מי־טאָגן[211] (וועגן וואָס די קהלה האָט געמאָלדן דורך פּלאַקאַטן) האָבן אביסל פאַרבעסערט די שטימונג. אַלע פּליטים פון די פּונקטן וועלן באַ־קומען מיטאָגן טאָג־טעגלעך, קינדער צוויי מאָל אין טאָג באַשפּייזונג. עס באַקומען אויך מיטאָגן די ארבעטער פון די שאָפּן, אָנגעשטעלטע פון קהלה און יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. די סיבה פון דער פּלוצלומדיקער גוטסקייט איז די קאָלאָסאַלע שטערבלעכקייט און דער עיקר דער אויסזען פון דער יידישער גאַס. די בעטלער און די מתים האָבן אויסגעקעמפט דאָס ביסל הנחות. אויך דער טיפוס האָט געטון דאָס זייניקע. — עס קומען זייער אָפט עקסקורסיעס אויפן בית־עולם. מען פאָטאָגראַפירט כסדר די מתים און מען לאַכט דערביי הערצ־לעך. קיין מיטלייד־געפיל זעט מען נישט. בשעת איין . . . .

. . . .

[211] דער יודענראַט האָט באַקומען אַ קאָנטינגענט האָבער, וואָס מ׳האָט פאַר־נוצט אין די פאָלקס־קיכן אויף מיטאָגן.

קאַנאַליִעס פֿון אַלע גרופּן און שיכטן פֿאַרייניקט אייך אונטער די פֿליגל פֿון 13־טל! זיי שאַפֿן אַ רעליגיעזן סעקטאָר מיט די באַקאַנטע גנבים: הרב בלומענפֿעלד, הרב גליצענשטיין[212] בראש (אַגב קיין מאָל נישט געווען קיין רב) אַרבעט מיט אין דער צענזור־אָפּטיילונג ביי דער פּאָסט. — אַ מאָדנע זאַך קומט פֿאָר מיט די לעבנסמיטל קאַרטן. מען באַקומט אויף 10 נומערן בשעת עס זיינען דאָ 15.[213] די סיבה: צען פּראָצענט גייט פֿאַר סאָציאַלער הילף. ביזן 1 מאַי האָט דער מאַגיסטראַט אָנערקענט 400 טויזנט ברויט קאַרטן. ער האָט נישט אָנערקענט צענדליקער טויזנטער פֿאַררעגיסטרירטע (דוכט זיך 446 טויזנט). נאָך לאַנגע באַמיונגען האָט מען אָנערקענט נאָך 16 טויזנט איבערגעציידלטע, הגם די מאַכט האָט אויסגעציידלט 50 טויזנט. צוליב דעם מוז מען 420 טויזנט ברויט־קאַרטן פֿאַרטיילן צווישן 460 טויזנט. דעריבער פֿעלן נר־מערלעך. — ירקות בחענגט אַריין אין געטאָ די פֿירמע קאָן—העלער. זיי מאַכן דערביי גאָלדענע געשעפֿטן. ראַבאַרבאַרום קאָסט כמעט צוויי מאָל ווי אויף דער אַרישער זייט. — אַ טייל רופֿט דאָס 13־טל זובאַטאָורשטשיזנע. זיי טוען אַ מיאוסע אַרבעט און ווילן דאָס אומהיילן מיט אַ ווערלאָן פֿון אָרנטלעכקייט, ואָס חערמאָנט יאַנקל שאַפּשאָוויטש פֿון „גאָט פֿון נקמה" וואָס האָט געשאַפֿן אַ שולעכל, בכדי צו חעקן זיין מיאוסע פּראָפֿעסיע. דערמיט דערקלערט זיך די שטרעבונג צו פֿירן קולטור־אַרבעט און ווען דאָס איז נישט געלונגען (חער עולם איז נישט געגאַנגען צו זיי) נעמט מען זיך צו פֿירן אַ שרייערישע כאַריטאַטיווע אַרבעט (פּאַגאַטאָוויע). אַ טייל אָרנטלעכע לייט האָבן זיך אַ לענגערע אָחער קורצערע צייט געחריט ביי זיי (קאַצענעלסאָן, סטופּניצקי, ליפֿונער אַ. אַ. אָדער אַזעלכע וועבר־בטלניקעס ווי קאָרטשאַק). — די שרעק פֿאַרן 13־טל איז אַזוי גרויס, אַז אַ טייל אָרנטלעכע מענטשן האָבן נישט דעם מוט נישט צו קומען אויף זייערע איינלאַדונגען. ווי ווייט עס גרייכט די מורא קאָן דינען פֿאָלגנדער כאַראַקטעריסטישער פֿאַל: גאַנצוויידך האָט איינגעלאַדן דעם הער ס. פּ. צו דער מיטאַרבעט אין דער פּאָגאָטאָוויע. בליית־ברירה האָט דער לעצטער אַבסאָלוט געזונטערהייט זיך אַריינגעלייגט אין בעט, אַרויסגערופֿן צו זיך אַ דאָקטאָר פֿון הויף און אַרויס־

---

[212] געקומען קיין וואַרשע פֿון גראָדזשיסק.

[213] יעדע לעבנסמיטל־„באָנע" האָט געהאַט 15 קופּאָנען (טאַלאָנען). באַקומען האָט מען אָבער פּראָדוקטן בלויז אויף 10.

באקומען פון אים א באשטעטיקונג, אז ער איז הארצליידנד און טאָר נישט נעמען קיין שום אָנטייל אין געזעלשאַפטלעכער ארבעט.

עס געפינט זיך לײדער א גרויסע צאָל מענטשן, וואָס לאָזט זיך פאנגען פון זיינע זיסע ריידעלעך, אין וועלכע ער באמיט זיך צו באַווייזן וואָס פארא טובות ער טוט פאר יידן, וויפל גזירות ער האָט אָפּגעשאפן און וואָס פארא זאכן ער וואָלט געקאָנט אויפטון, ווען ער וואָלט געהאט די אונטערשטיצונג פון דער געזעלשאפט. דער דאָזיקער רוויש אָדער כישוף וואָס זיינע רעדעס פארמאָגן (ער איז א גלענצנדער יידיש און העברעיש רעדנער) פארשווינדט אָבער זייער שנעל. די מענטשן ניכטערן זיך אויס און פילן א פריקרען בייגעשמאַק. — לעצטנס האָט זיך ביי דעם 13־טל ביי דער פאָנאָטאָוויטע געשאפן א יונגט־אָפּטיילונג מיטן אויסוואורף פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע קאַץ בראש. די גרופּע האָט פאָרמולירט איר פאנסעמיטיש פראָגראַם אין 7 פּונקטן (אויסגאבע מצודה) ראסע און רעליגיע. — אין געטאָ זענען דאָ 3 וואלוטעס: הארטע, ווייכע און גאנץ־ווייכע.[214] מען האָט מיר איבערגעגעבן, אז אין קוטנער געטאָ האָט דער אָבמאַן אויסגעטון אלע יידן נאקעט און צונויפגענומען ביי אלעמען אנדערהאַלבן מיליאָן מארק, צווישן זיי ביי איין ייד א פערטל מיליאָן מארק.

26/viii [1941]

עס מערקט זיך א מערקווירדיקע גלייכגילטיקייט צום טויט, וועלכער מאכט שוין נישט קיין איינדרוק. מען גייט אדורך גלייכגילטיק לעבן מתים. אין די שפּיטעלער קומט זעלטן ווער זיך פרעגן וועגן די קרובים. אויך אויפן בית־עולם אינטערעסירט מען זיך זעלטן מיט די פארשטאָרבענע.

לעבן דעם הונגער איז דער טיפוס געוואָרן די ווירטיקסטע פראגע, וואָס אבסאָרבירט די גאנצע יידישע עפנטלעכקייט. די פראגע איז געוואָרן די ברענענדיקסטע אין דער לעצטער צייט. די קרומע פון טיפוס האלט אין

---

[214] אַן אַלוזיע צום „גאַנצוויך", דעם גרינדער פון „13-טל".

אין וואקסן. אזוי למשל זיינען איצט אין מיט אויגוסט פאראן א 7000—6000 קראנקע אין שטובן און א 900 אין שפיטעלער.[215]

די דיספראפארץ צווישן די צאל קראנקע אין די שפיטעלער און פריוואט דערקלערט זיך דערמיט, אז די שפיטעלער האבן צוליב טויזנט טעמים פארלוירן זייער הייל כראקטער, זיי זיינען געווארן „מאחראווריעס", ווי עס האט זיך אויסגעדריקט ד"ר מיליקאווסקי. די קראנקע שטארבן דארט פאר הונגער, ווייל אויסער דער זופ און א בידנער דערנערונג באקומט מען דארט גארנישט. קראנקע שטארבן אויס נישט צוליב טיפוס נאר צוליב אפגעשוואכטקייט. דער טיפוס באדראט באזונדערס די א. ג. בעסערע מענטשן, וועלכע האלטן נישט אויס די קראנקהייט און שטארבן אויס, בשעת „עמך", הגם ער איז שוואכער דערנערט האלט איבער. עס שטארבט אן 8 פראצענט קראנקע. די דערשיינונג וועגן דער גרויסער שטערבלעכקייט פון אינטעליגענץ איז אויך געווען אין דער פריערדיקער מלחמה. באזונדערס אין רוסלאנד, סערביע א. א. די אינטעליגענץ טוט טאקע אלץ, כדי אויסצומיידן די פארלייזונג. א טייל שמירן זיך מיט אייל און נאפט, אנדערע טראגן מיט זיך סאבאדיללע, כדי צו פארטרייבן די לייז. זיי זיינען אבער פאראן אומעטום. זיי פליען ממש אין די לופטן און עס איז כמעט נישט מעגלעך אויסצומיידן. די א. ג. דעזינפעקציע־קאלומנעס פון געזונטהייטסאמט ביי דער קהלה טוען אלץ די פארלייזונג צו פארגרעסערן. דאס זעלבע די סאניטארע דאקטוירים, וועלכע זיינען שוידערלעך קארומפירט. די סאניטאר־קאלומנעס פרעסן אויס געלט פון די רייכע דירות, וועלכע זיינען בשעת א דעזינפעקציע באפרייט דערפון. זיי טוען דאס מיט דער מיטהילף פון די דאקטוירים. די באדראנשטאלטן פארקויפן פאר כאבאר באד צעטלעך, דעריבער באדן זיך נישט אויס די, וואס דארפן זיך אויסבאדן. די סיארקע וואס ווערט באנוצט בא דער דעזינפעקציע איז א שוואכע, דעריבער בלייבן די לייז לעבעדיקע, אזוי, אז די גאנצע אנטיעפידעמישע אקציע איז פאקטיש אוין גרויסע אפערע, וואס די הויפטמחותנים זיינען די דאקטוירים און די סאני־

---

[215] לויט א סטאטיסטישער טאבעלע פון יודענראט, זענען אין ביידע שפיטעלער פון ווארשעווער געטא בערנסאן און באומאן און „טשיסטע" באהאנדלט געווארן דורך דאקטוירים פאלגנדיקע צאל טיפוס-קראנקע. אין יאר 1941: יולי — 1742, אויגוסט — 1805, סעפטעמבער — 2492, אקטאבער — 3438, נאוועמבער — 2156, דעצעמבער — 1920. די דאזיקע צאלן זענען נישט קיין אויסשעפנדיקע.

טאַריע קאַלומנעס. — שטשעפּיאַנקע קענגן טיפוס קאָסט זייער אסך און איז צוגענגלעך פאַר יחידים. זי קאָסט 400—500 זל. פאַר 2 מענטשן. — עס גייען אַרום קלאַנגען, אַז פּראָס. הירשפעלד זאָל געשטעלט ווערן בראָש פון קאַמף מיט די עפּידעמיעס. — אין יעדן הויז זאָל מען מוזן איינריכטן אַ פּרישניץ און אַ דעזינסעקטאָר, דאָס זאָלן מוזן טון די הויז־קאָמיטעטן. נישט בעסער איז די לאַגע אין דער קוואַראַנטאַנגע פון וואַנען מען קומט צוריק ערגער פּאַרלייזיקט ווי פריער. די דעזינסעקטאָרן האָבן בלויז אַ ווירקונג פון 60%; 40 פּראָצענט בלייבט פאַרלייזיקט. — בסך־הכל 300 הייזער פון די 1.400 הייזער אין געטאָ אַדורכגעמאַכט דעם טיפוס. ד. ה. אַז אַ 150.000 מענטשן האָבן זיך געדאַרפט באָדן. לעצטנס אָבער האָט מען אויפגעהערט צו פאַרמאַכן די טויערן, ווייל מען וואָלט געדאַרפט אַלע הייזער האַלטן פאַרמאַכט און צווייטנס זיינען די באָד אַנשטאַלטן נישט אימשטאַנד אַזוי פיל מענטשן צו באָדן. מען דאַרף באָדן אַ טאָג 8.000 מענטשן און מען קען בלויז 2.000. די 8.000 זיינען בא 40 פאַלן אַ טאָג. אַזוי ווו לעצטנס זיינען ביי אַ 70—80 קומט אויס אַז באָדן דאַרפן זיך אַ 16.000 טעגלעך. — דער טיפוס פאַרשפּרייט זיך לעצטנס זייער שטאַרק צווישן דעם פּערסאָנאַל פון די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס באַזונ־דערס צווישן די לייטערס פון די פּונקטן, שוויעטליטשאַנקעס, דינערשאַפט פון די קיכן א. אַ. — לעצטנס אין פאַל פון אַ טיפוס ווערט דאָס הויז פאַרמאַכט אויף איין טאָג, כדי אַלע וואָס האָבן שמוציקע דירות זאָלן זיך אויסבאָדן. די וואָס וווינען אין דער דירה פון דעם טיפוס קראַנקן דאַרפן גיין אין קוואַראַנטאַנגע.[216] דאָס געשעט אָבער זייער זעלטן, ווייל דער עולם אַנטלויפט צוזאַמען מיט די זאַכן און די אָנגעשטעקטע לייז. אין מיין הויז[217] איז געווען אַ טיפוס־פאַל, האָט מען דעם קראַנקן צוגענומען אַלע פּאַפּירן, אים אַריינגעזעצט אין אַ ריקשע, אונטערגעקויפט אַ פּוילישן פּאָליציאַנט. דער קראַנקער האָט געמאַכט אַן אָנשטעל פון אַ באַוווסטלאָזן. דער קראַנקער איז געשטאָרבן אין שפּיטאָל און דאָס הויז האָט אויסגע־מיטן אַ פּאַרוועקע. — נעמענדיק אין אַכט דאָס אַלץ זיינען די פּערספּעק־טיוון אויפן ווינטער, ווען די עפּידעמיע וועט זיך אויף אַן אמת פאַר־שפּרייטן, זייער געפערלעכע. די דאָקטוירים באַרעכענען, אַז יעדער 5־טער ייד וועט אין ווינטער קראַנק זיין אויף טיפוס. העריבער האָבן זיך לעצטנס

---

[216] קוואַראַנטאַנגעס זענען אין וואַרשעווער געטאָ געווען צוויי: אויף לעשנאָ 109/111 און זשעלאַזנע 86. אַ חוץ דעם, האָט נאָך עקזיסטירט אַ רעזערוו־קוואַ־ראַנטאַנגע" אויף זלאָטע 53.

[217] רינגעלבלום האָט געוווינט אויף לעשנאָ 18.

פֿאַרשפּרייט שטאַרקע קלאַנגען וועגן דער אויסזידלונג פֿון די ייִדן פֿון וואַרשע. דאָס זאָל זיין אַ מיטל אינגאַנצן צו באַפֿרייען זיך פֿון דער סכנה פֿון טיפֿוס. — דאָקטוירים וואָס היילן אומלעגאַל די טויזנטער קראַנקע אין די שטובן מאַכן גאָלדענע געשעפֿטן. זיי נעמען זיך אויס אַ באַשטימטן צאָל באַזוכן טעגלעך ביי אַ קראַנקן. — די פֿראַגע פֿון מתים איז אין די אָרעמע הייזער אַ דרינגנדע. נישט האָבנדיק געלט צו באַגראָבן די מתים, וואַרפֿט מען זיי אָפּט אונטער אין גאַס, אַ טייל הייזער פֿאַרמאַכן די טויערן נישט אַרויסלאָזנדיק די לאָקאַטאָרן ביז וואַנען זיי וועלן נישט געבן אויף דער קבורה. די דזשעלניצאַוועס ווידער נישט ווילנדיק האָבן צו טאָן מיט די פֿאָרמאַליטעטן וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט דער פֿראַגע פֿון מתים וואַרפֿן זיי איבער פֿון איין טראָטואַר אויפֿן צווייטן. אויפֿן בית־עולם ווערן זיי באַגראָבן אין מאַסן־גראָבן. אין סאַמע פֿראָנט פֿון בית־עולם ווו עס געפֿינט זיך דער עלטסטער טייל פֿון בית־עולם געפֿונען זיך אַזעלכע הויכע זאַמד בערג. אין די הייסע זומער טעג איז דער געשטאַנק פֿון די דאָזיקע מאַסן־קבֿרים אַזאַ שטאַרקער, אַז איר קענט נישט אַדורך גיין לעבן זיי, נישט פֿאַרשטעקנדיק זיך די נאָז. עס ווייזט אויס, אַז מען האָט די מאַסן־קבֿרים געגראָבן צו פֿלאַך פֿון דאַנען נעמט זיך דער גערוך. — די קבֿורה־חבֿרות באַזונדערס פֿון די ברידער פּינקערט מאַכן אַן אויסערגעוויינלעך גוט געשעפֿט: אַ טייל האָבן ספּעציעלע קעטשלעך פֿאַר באַזונדערע הייזער, וואָס ליפֿערן סחורה יעדן טאָג. מען פֿירט מתים...

30 אויגוסט — טראַגעדיע אַסאַווע געבן בעלס. אין אַ דאָרטיקן פּריוואַטלעכן אַרבעטס־לאַגער זיינען פֿאָרגעקומען עטלעכע טיפֿוס־פֿאַלן. געקומען ס.ס.־לייט, געהייסן די עטלעכע פּאָפּציקע ייִדישע אַרבעטער זיך אויסשטעלן אין איין ריי. 5 האָבן געגראָבן אַ קבֿר. די צווייטע 5 דערשאָסן פֿון אַ מאַשין־געווער, דערנאָך די ווייטערדיקע אַזוי, אַז פֿון דעם גאַנצן לאַגער געבליבן לעבן 5—6 מענטשן: די ייִדישע פּאָליציי, דער קוכער, פֿאַרשטייער פֿון דער קהלה. אַ געפֿערלעכער מעמענטאָ, אויב די עפּידעמיע וועט זיך נישט פֿאַרקלענערן. אינטערעסאַנט, אַז די טיפֿוס־קראַנקע זיינען געזונט געוואָרן און געקומען אַהער פֿון שפּיטאָל.

אין חודש סעפּטעמבער פֿאָרגעקומען אייניקע מאָל קאָנפֿיסקאַטע פֿון פּעקלעך פֿאַרן געטאָ. דער תּירוץ: שמוגל, ייִדן באַקומען מאַסנוויז פּעקלעך פֿון פּראָווינץ. אין איין פֿאַל צוגענומען 4.000 פּעקלעך אָנגעקומענע פֿון אויסלאַנד (פּאָרטוגאַל) — דאָס איז דאָך זיכער נישט קיין שמוגל.

כאראקטעריסטיש: אין געטאָ איז פאַרגעקומען בלויז איין פאַל פון מאָרד.

[צווייטע העלפט אויגוסט]

יא יולי — די אות V[218] פאַרפלייצט דאָס גאַנצע לעבן. איר זעט זי אומעטום אין די טראַמווייען, קינאָס, ווענט, אויף די ברייוו־מאַרקן וכדומה.

דער עולם פראָדוצירט כסדר וויצן למשל די V ביי דער מאַרינאַר־קע — קלאַפּע, 5־טע קלאַס פון מלוכה־לאָטעריע, 1 מיליאָן איז שוין געפאַלן א. א. וו. אויף דער אַרישער זייט איז אומעטום צוגעשריבן געוואָרן דייטשלאַנד „פערלירן, פערשפילט, פאַרראַט" וכדומה. מען זאָגט, אַז אַסך טראַמוויי־קאָנדוקטאָרן זיינען פאַרהאַפטעט געוואָרן פאַר לאָזן אַראָפּרייסן, אַראָפּקראַצן דעם V. לעצטנס זענען געווען אַ רייַ נצחונות־דיקע דייטשע קאָמוניקאַטן וועגן רוסלאַנד. דער עולם האָט אָבער נאָך דעם קאָמוניקאַט פון 12 [!] יולי וועגן דעם, אַז זיי זיינען ביי די טויערן פון קיעוו, פאַרלוירן דעם צוטרוי צו די דאָזיקע קאָמוניקאַטן. מען האַלט אַז אַזוי ווי מען קען נישט אָנווייזן קיין נצחונות־טעריטאָריעלע, זוכט מען ציפערן, וואָס זאָלן מאַכן אַן איינדרוק. דער עולם איז פול מיט בטחון און גלייבט אין זיג פון די סאָוויעטן ווי בכלל פון דער אַליאַנס. די האַלטונג פון סאָוויעטישן מיליטער רופט אַרויס די גרעסטע באַוווּנ־דערונג ביים יידישן עולם. איצט, אַז זיי האַלטן זיך שוין די 8־טע וואָך וואַקסט פון טאָג צו טאָג דער גלויבן, אַז זיי וועלן סוף כל סוף באַ־פרייען אונז פון די אָקופּאַנטן. — דער עולם האָט זיך מאַסנהאַפט גע־וועט וועגן דעם פאַרלויף פון מלחמה. אַסך האָבן געשטעלט, אַז קיעוו וועט פאַלן ביזן 15 יולי, ווען דאָס איז העמלט נישט געשען, האָט מען דעם טערמין פּראָלאָנגירט. מען גיט איבער אַסך פרטים וועגן דער מל־חמה־מידקייט און אָנהויבן פון צעפאַלונג ביי יענע. אַזוי למשל זיינען לעצטנס פאַרשפּרייט געוואָרן דער 13־טער נומער פון דעם סאָציאַלדע־מאָקראַטישן אָרגאַן „דער האַמער", וועלכער איז אויך געווען אין געטאָ.

---

[218] V — וויקטאָריאַ — נצחון. מיט דעם אות האָבן די דייטשן דעקאָרירט אַלע מלוכה-בנינים.

— מען גיט איבער געשפּרעכן פון פּאַלקס ד. וועלכע זיינען פאַרצווייפלט, רעזיגנירט און זיכער, אַז זיי וועלן פאַרשפּילן די מלחמה. געהערט ווען אַ פאַל, וואָס אַ פאָלקס ד. האָט געקויפט אַ פלאַץ אויפן נאָמען פון זיין מומען — אַ פאָלקע.

ווי געוויינלעך אין אַזעלכע צייטן גלייבט מען אין פאַרשידענע העלזעער. אָסאָוויעצקי, זאָגט מען, האָט פּאַרויסגעזען, אַז דעם 17־טן אויגוסט וועט פאָרקומען אַ זייער וויכטיקע געשעעניש. אַ יידישע פרוי, אַ פאָרויסזאָגערין, וועלכע האָט לויט די דערקלערונג פון איינעם אַ באַר קאַנטן פאָרויסגעזאָגט די אָקופּאַציע פון די נייטראַלע לענדער, פון דער מלחמה מיט רוסלאַנד, זאָגט פאָרויס, אַז אין 3 חדשים וועט זיין שלום. אגב דאָס זעלבע זאָגט דער עולם — אָבער לעצטנס, ווען מען זעט, אַז די מלחמה מיט רוסלאַנד הייבט זיך אָן צו פאַרלענגערן, הייבט מען ווידער אָן צו גלייבן, אַז מיר וועלן מיט זיי ווינטערן און דאָס נעמט אַרום מיט אַ גרויסן פחד דעם עולם, ווייל פון וואַנען וועט מען נעמען קוילן אויפן ווינטער און וויאַזוי וועט מען זיך באַזאָרגן מיט אַביסל שפּייז. — אַ גרויל נעמט אַרום צוליבן גורל פון די פּליטים וועלכע שטאַרבן שרעקלעך אויס. אין דעם פּליטים־צענטער סטאַווקי זיינען אין משך פון 4 חדשים אויסגעשטאָרבן 34 פּראָצענט. — געהערט אַ שיינעם פאַקט, וואָס באַווייזט די באַציונג פון די אַרבעטער צו יידן. אין דער שאָקאָלאַד פאַבריק „אַלפאַ" האָט געאַרבעט אַ יידישער אַרבעטער, נאָכן שליסן דאָס געטאָ איז ער מיט דער פרוי און 3 קינדער, געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. ער האָט אַלץ גענומען אויספאַרקויפן. די פּוילישע אַרבעטער האָבן צו אים איינינע מאָל געשריבן אָבער אָן אַ תשובה. אין אַ געוויסן אָוונט איז צו אים געקומען אַ פּוילישער חבר, זעענדיק, וואָס עס טוט זיך ביי אים אין שטוב, האָט ער צוזאַמען מיט די אַנדערע חברים צוגעשיקט נאָך עטלעכע טעג אַ ריקשע מיט 350 זל. אויף צופּאַסן זיך צום פּאַרן. אַדאַנק די פּוילישע חברים פאַרדינט היינט דער ריקשאַזש אויף פּרנסה. — פון די 4 טעאַטערס[219] וואָס זיינען טעטיק, איז כדאי צו דערמאָנען מאַרק אַרנשטיינס אויפפירונג פון „מירעלע אפרת" — אין פּויליש. דאָס שטיק ווערט געשפּילט אין טעאַטער, וואָס איז איי־בערגעאַרבעט פון אַ קריסטלעכער קאַפּליצע אין דעם קלויסטער הויז

[219] אין וואַרשעווער געטאָ האָבן עקזיסטירט פאָלגנדיקע סטאַבילע טעאַטערס: „עלדאָראַדאָ" (דזשעלנאַ 1, פריער טעאַטער „סקאַלאַ"), „נאַ פּיעגטערקו" (נאָ־וואָליפּקי 29), „ביי־אַזאַזעל" (נאָוואָליפּיע 72), „פעמינאַ" (לעשנאָ 35), „נאָווי טעאַטר קאָמעראַלני" (נאָוואָליפּקי 52).

אויף נאָוואָליפּקי. דאָס שפּילן אין פּויליש נעמט זיך דערפון, וואָס אין געטאָ איז דאָ א היפּש ביסל משומדים און אסימילירטע עלעמענטן. צווישנס זיינען אויך דאָ אַרטיסטן־משומדים פון די פּוילישע סצענעס. — דאָס 13־טל[220] איז ענדגילטיק אויפגעלעזט געוואָרן, זיי וועלן מיילוויז איינגעגלידערט אין דער יידישער פּאָליציי ווו די ווערי־פיקאַציעס פון 200 חברה־לייט וועט אדורכפירן דער באַקאַנטער פאַרשוין, דער קאָמענדאַנט שטערנפעלד. עס איז דאָ א באַגרינדעטע מורא, אז אויב עס איז נאָך דאָ עפּעס אָרנטלעכע מענטשן אין דער יידישער פּאָליציי, וועלן זיי פולשטענדיק דעמאָראַליזירט [ווערן]. וואָס וועלן טון די אַרבעטס־לאָזע 13־טלעך? מען זאָגט, אז א טייל האָבן שוין אָנגעהויבן צו אַרבעטן צוזאַמען מיט יענע גאַנצ אָפּן. עס וועלן וואַקסן די צאָל מוסרים און שאַנטאַזשיסטן און הערצו וועט מען זיך נישט וויסן צו היטן פאַר זיי צוליב דעם, וואָס זיי טראָגן מער נישט די גרינע היטלעך. — מען זאָגט, אז גאַנצוויִיך איז אוועקגעפאָרן קיין לעמבערג, כדי דאָרט צו מאַכן א „ביזנעס”. מען זאָגט, אז אנדערע חברה־לייט זיינען אוועק קיין ביאַליסטאָק, כדי דאָרט מיטצוהעלפן אין דער אַרבעט פון מסרן וכדומה. אין לאָקאַל פון 13־טל איז געבליבן די „פּאַנאָטאָוויע”, וואָס איז בלויז בלאָף און שווינדל. זיי האָבן גענומען געלט פאַר די היטלעך, אָבער קיין שום פּאָזיטיווע אַרבעט טוען זיי נישט. — וועגן די געפאַנגענע באָלשעוויקעס ווערן דערציילט פאַרשידענע שיינע מעשות. זייער האַלטונג רופט אַרויס ביי אַלעמען גרויס דרך־ארץ און אַכטונג. בכדי צו באַווייזן, אז די באָלשעוויסטישע אַרמיי גייט אַרום נאַקעט און באָרוועס, האָט מען ביי זיי צוגענומען די שיך. די געפאַנגענע שרייען ווי עס איז נאָר מענלעך, אז „די גערמאַנצעס” האָבן ביי זיי צוגענומען די שיך. איך האָב געזען ווי דער פּוילישער עולם האָט זיי באַוואָרפן מיט פּאַפּיראָסן. מען גיט איבער פאַלן פון זייער מוטיקן האַלטן לגבי די דייטשע באַגלייטער. דער עולם פאַרציילט, אז די זעלבע פּאַרטיע פירט מען עטלעכע מאָל אַרום איבערן שטאָט, כדי עס זאָל מאַכן א גרעסערן איינדרוק און מען זאָל מיינען, אז וועד ווייסט וויפל געפאַנגענע מען האָט דאָ. — מען גיט איבער, אז אין דעם מיליטער שפּיטאָל אויף לעשנאָ־אָגראָדאָוואַ האָבן די פאַרוונדעטע זעלנער אין א שיינעם פרימאָרגן אויפגעהערט זיך צו גריסן מיטן היטלער־גרוס, אזוי ווי זיי וואָלטן זיך אָפּגערעדט. מען פאַרציילט אויך, אז יעדן טאָג בונטעווען זיך די פאַרוונדעטע, וואָס ווערן

220 דאָס 13-טל איז אויפגעלעזט געוואָרן דעם 17־טן יולי 1941 לויט א פאַראָרדענונג פון דער מאַכט.

אויסגעשריבן פון שפיטאָל צו גיין אויפן פראָנט. זיי ווערן דערפאַר דערשאָסן אין דער ציטאַדעל. מען פאַרציילט, אז די קראַנקע האָבן דורכן פענסטער באַוואונדערט און אַפּלאָדירט 2 יידישע יינגלעך, וואָס האָבן זיך אריבערגעדראַפּעט איבער דער מויער. ווען דער פוילישער פּאָליציאַנט און דערנאָך צוויי דייטשע זשאַנדאַרמען האָבן גענומען שלאָגן די קינדער האָבן זיי געשריגן: „דו אויסגעפרעסענער שווייַנעןהונד; דו בריגענביר־נער". ווען א ענלעכע מעשה פאַרציילט מען אין קראַשינסקיס גאָרטן, ווי זעלנער האָבן אריבערגעוואָרפן ברויט פאַר יידישע קינדער. ווען א זשאַנדאַרם האָט זיי גענומען שלאָגן, האָבן זיי אים געזידלט. „דו אויס־געפרעסענער חזיר".

די יידן רופן נישט, זיי האָבן אן אייגענע פּאָליטיק, אן אייגענע סטראַטעגיע, לויט זיי קומט אויס, אז טערקיי האָט שוין לאַנג באַ־דאַרפט צוטרעטן צו מלחמה. פאַרשפּרייט מען יעדע פּאָר טעג קלאַנגען, אז טערקיי האָט דערקלערט קריג דייטשלאַנד, אזא קלאַנג למשל האָט זיך שוין עטלעכע מאָל פאַרשפּרייט, דאָס לעצטע מאָל אין דערמיט אויגוסט.

געהערט וועגן א שטאַרקער דעמאָראַליזאַציע צווישן זעלנער. לעבן הויפּטבאַנהאָף איז הײַ א גאַנצע בערזע, ווו עס ווערן פאַרקויפט דורך זעלנער פאַרשיידענע זאַכן ווי למשל, לייַלעכער, קאָנסערוון וכדומה, אלץ וואָס מען קאָן נאָר צונעמען אין די קאַסערן ווערט דאָס געבראַכט און פאַרקויפט. פון צייט צו צייט באַוויַזט זיך אן אויטאָ מיט . . . .

[העלפט אויגוסט]

העלפט אויגוסט. געסטאַפּאָ וואָס מאַכט אן אָבלאַווע אויף די זעל־נער. דעמאָלט הערט זיך א פּאַראָל: „די שווייַנע קאָממען" און דער עולם זעלנער אנטלויפן אין די הייזער ווו מ'באַהאַלט זיך אויס אין די פריוואַטע דירות. איינער אזא זעלנער איז אנטלאָפן אין א פּריוואַט וווינונג אויף כמיעלנא, ווו עס איז געווען א יידישע פרוי, וואָס איר שוועסטער א משומדת האָט געוווינט מיט איר מאַן א קריסט. דער זעלנער האָט פאַרציילט, אז יעדן טאָג קומט ער אין די קאַסערן אויף עפּעס צוצוגנבע־נען און פאַרקויפן. דערפון לעבט ער. ער האָט שוין 3 מאָל באַקומען אויפפאָדערונגען צו שטעלן זיך אין קאָמיסיע, וואָס קוואַליפיצירט די וואָס דאַרפן גיין אויפן פראָנט. ער שטעלט זיך אָבער נישט צו צו דער קאָמיסיע. ווייל צו וואָס קעמפן, אז די „שוואַרצע" זאָלן האָבן וואָס צו

פרעסן און זויפן. בכלל איז ער קעגן דעם קריג מיט רוסלאנד. די וואס שטייען אין קאנטאקט מיט יענע גיבן איבער, אז אזעלכע שטימונגען זיינען פארשפרייט צווישן די דייטשן, ביי וועלכע די מלחמה מיט רוס־לאנד איז זייער נישט פאפולער. יענער ווייס, אז א צוריקקער פון רוד־סישן פראנט איז נישטא, דעריבער זיינען פאראן אזעלכע מיני שטימונ־גען. —

אין דער קיך לעשנא 40 האט מיר איבערגעגעבן די ליטערין[221] פון די קיך, וועגן א טעפל מיט וועלכן עס ווערן געבראכט די מיטאגן פאר א דריטער גענעראציע — די ערשטע צוויי זיינען שוין אויסגעשטארבן. דאס איז אן אפטע דערשיינונג ביי מענטשן, וואס זייער איינציקע שפייז איז די זופקע פון די פאלקסקיכן. — די מיטאגן פון די פאלקסקיכן האבן זיך לעצטנס זייער שטארק פארערגערט. דער האבער וואס פלעגט געמאלט ווערן אויף יענער זייט ווערט איצט געמאלט אין געטא. דאס קאסט טייערער ווי אויף יענער זייט און די קוואליטעט איז אן ערגערע. פארוואס האט מען איבערגעטראגן דאס מאלן אין געטא. דערויף זיינען פאראן צוויי תשובות — די אפיציעלע: יענע מילן מוזן מאלן פארן מי־ליטער, זיי ווילן נישט ארבעטן פארן געטא. יש אומרים, אז דאס איז א קאמבינאציע פון פארזארגונגסאמט. א פאקט: אז טייערער און ערגער. — אין הילכער ווערט געפירט א כסדרדיקע אנטי יידישע קאמפאניע. אין גאס ווערן פארשפרייט בילדער מיט דער אויפשריפט באלשעוויק אנטיכריסט.

אויגוסט 1941 יאר

די בעטלער־פראגע גייט נישט אראפ פון אונדזער טאג־ארדענונג, נישט געקוקט אויף די 120 טויזנט מיטאגן מחוץ דער קהלה און „צענ־טאס" אקציע, וואקסט די צאל בעטלער פון טאג צו טאג. עס איז איצט "א מער בעטלער אין די גאסן, הגם די פאליציי האט מיט עטלעכע חדשים צוריק געפירט, לויט א פאראָרדענונג פון דער מאכט, אן ענער־גישן קאמף מיט די בעטלער. א גרויסן טייל בילדן קינדער. געזען א גרו־פע פון 4—5 קינדער, וואס מאכן א לעבן. פון שפילן אין גאס א קינ־

---

[221] ליטערין רחל אויערבאך.

דער־שפּיל אויסגעלערנט, מסתמא, אין שול. איין בעטלער, א געוועזענער לאגעריסט, טראָגט ארום זיין פאָטאָגראַפיע, ווי ער זעט אויס שיין, פריש און געזונט, און איצט שטעלט ער פאַר א בילד פון א חורבה אין שמאַטעס איינגעוויקלט. דאָס ווייזן פאָטאָגראַפיעס איז בכלל לעצטנס געוואָרן א מאָדערנע זאַך. דאָס ווירקט ווייזט אויס אויפן מענטש.

א טייל יידישע בעטלער האָבן זיך איבערגעטראָגן אין דער אַרישער זייט. מיט א חודש צוריק איז דאָס געווען זייער פאַרשפּרייט. הונדערטער בעטלער: פרויען און קינדער פלעגן זיך אריבערשמוגלען אויף יענער זייט. דאָרט פלעגט מען זיי גוט אויפנעמען, גוט באַשפּייזן און אָפט מיטגעבן עסנוואַרג. הגם מען האָט דעם רוב דערקענט, האָט מען נאָך געגעבן זיי חוקא אלס יידן. דאָס איז זייער א סימפּאַטישע און כאַראַקטעריסטישע דערשיינונג, וואָס באַווייזט, אַז אין דער פּוילישער געזעלשאַפט איז פאָרגעקומען א טיפע ענדערונג. לעצטנס אָבער האָט די מאַכט אָנגעהויבן א שאַרפן קאַמף קעגן די בעטלער. פּאָליציי זאַמלט זיי צונויף, שלאָגט און הרגעט און וואַרפט אריבער אויף דער יידישער זייט. די פּוילישע פּאָליציי האָט ניט קיין רחמנות אויף קיין פרויען און קיין קינדער. בכלל איז די פּוילישע פּאָליציי א טרויעריק בלעטל אין דער געשיכטע. לעצטנס, נאָכן פאַרשווינדן פונם „דרייצעטל" פאַרטרעטן זיי דאָס אָרט פון זיי. זיי פאַרהאַלטן וועגן אין גאַס און פרעסן אויס געלט. זיי גייען אין בעקעריען, ווו עס איז דאָ מעל נישט קאָנטינגענטירט, זיי גייען ארום אין די געוועלבלעך און פרעסן אויס גראָבע הונדערטער. דער לופט־שוץ איז אויך א פיין מיטל ארויסצופרעסן ביי יידן געלט. די אומלעגאַלע פּוילישע פרעסע האָט אפילו אָנגעגעבן די נומערן פון פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן געשלאָגן מכות־רצח סיי פרויען און קינדער ביים שמוגלען אָדער בעטלען. זייער אויפפירונג צו די יידן איז א חוצפּהדיקע און זייער אָפט א סך אן ערגערע ווי פון דייטשן. למשל, ביי דער וואַך זיינען זיי אָפט אסך ערגער און שטרענגער, ווי די דייטשן. צווישן די פּוילישע פּאָליציאַנטן איז אויך דאָ א טייל פּאָלקס־דייטשן און די זיינען די ערגסטע.

א צווייטע פּלאָג זיינען די קאָנטראָלאָרן אין די טראַמווייען. די נייע פאַראָרדנונג וועגן האַרבע שטראָפן פאַר די, וואָס צאָלן נישט פאַר די בילעטן, האָט געבראַכט טרויעריקע פאָלגן. די קאָנטראָלערן האָבן דערפון געמאַכט א גוט געשעפט. מען גייט אריין אין טראַמוויי פון ביידע זייטן און מען פאַרלאַנגט שטראָפן פון 5 זל. פון די, וואָס האָבן נישט קיין בילעטן, הגם אָפט טרעפט, אַז מען איז אַקאָרשט אריינגעשטיגן און מען האָט נאָך נישט באַוויזן אויסצוקויפן דעם בילעט. אויב מען

האָט נישט קיין געלט אויף צו באַצאָלן שטראָף אָדער מען רעדט אַקעגן דעם קאָנטראָלער, ווערט מען אָפּגעפֿירט אויף דער וואַך. געווען פֿאַלן ווען מענטשן זיינען צוליב דעם אַוועק קיין אַשוויענטשים פֿון וואַנען זייער געביין איז שוין נישט צוריקגעקומען. אַנדערע ווערן איינגעזעצט אין דער יידישער תפיסה אויף גענשא. דאָרט איז פֿאַראַן אַ דייטשער קאָמיסאַר שאַממע. דער לייטער פֿון תפיסה בלויפּאַפּיר מאַכט מיט אים שותפות. די וואָס „נותנען" אין יד אַריין ווערן מיטן הסכם פֿון קאָמיסאַר גיך באַפֿרייט, אַנדערע מוזן זיצן לאַנגע וואָכן. די תפיסה געפֿינט זיך אויפֿן אָרט פֿון דער פֿריערדיקער מיליטערישער תפיסה.

פֿאַראַן דייטשן, וואָס פֿאָרן אַדורך דורכן געטאָ און לאָזן איבער ברויט פֿאַר די בעטלער. איינער „פֿאַרלירט" ברויט ביים אַדורכפֿאָרן מיט אַן אויטאָ, אַן אַנדערער האָט אָפּגעשטעלט דאָס אויטאָ, צוגערופֿן אַ יינגל און אים געגעבן אַ ברויט. דאָס זענען אָבער זעלטענע פֿאַלן פֿון מענטשלעכער האַנדלונג. קינדער־בעטלער שטייען אָפּ נעבן שפּיטאָל אויף אַגראַדאָווע, נעבן דעם טעלעפֿאָן־בנין אויף לעשנאָ און וואַרטן אויף אַ מאָמענט, ווען מען וועט זיך אויף זיי דערבאַרעמען און אַראָפּוואַרפֿן אַ שטיקל ברויט.

אַ ספּעציעלע קאַטעגאָריע בעטלער זיינען די, וואָס בעטלען נאָך 9 אין אָוונט. ווען דו שטייסט פֿאַרן טויער דערזעסטו פּלוצים נייע בעטלער, וועלכע דו האָסט פֿריער נישט געזען. זיי גייען אין דער מיט גאַס און בעטלען ברויט. דער רוב זיינען דאָס קינדער. אין דער אַרומיקער שטילקייט ווירקט דאָס געשריי פֿון די הונגעריקע אומהיימלעך, און ווי האַרט דו זאָלסט נישט זיין וועסטו סוף כל סוף מוזן אַראָפּוואַרפֿן אַ שטיקל ברויט, אויב נישט, קענסטו אין שטוב נישט איינזיצן. די בעטלער רעכענען זיך ווייניק מיט דער פּאָליציי־שעה און זייער געשריי הערסטו אויך שפּעטער אין אָוונט אַרום 11 און אַפֿילו 12. זיי האָבן פֿאַר קיינעם און גאָרנישט קיין מורא. עס איז אויך נישט געווען קיין פֿאַל, אַז די פּאַטראָלן זאָלן שיסן צו די בעטלער, הגם זיי באַוועגן זיך נאָך דער פּאָליציי־שעה אָן אַ פּשעפּוסטקע. זייער אָפֿט טרעפֿט, אַז אַזעלכע בעטלער־קינדער שטאַרבן ביינאַכט אויפֿן טראָטואַר. מען האָט מיר איבערגעגעבן וועגן אַזאַ שוידערלעכער סצענע אויף מוראַנאָוו 24, ווו אַ 6 יעריק בעטלער־קינד האָט אַ גאַנצע נאַכט געגוססט און נישט געקענט צוקייקלען זיך צום שטיקל ברויט, וואָס איז געוואָרפֿן געוואָרן פֿון באַלקאָן.

לעצטנס בעטלען גאַנצע פֿאַמיליעס און דאָס טייל מאָל גוט געקליידעטע. מוזיקער און זינגער אַרבעטן צוזאַמען מיט זייערע קינדער. דער

מוזיקאנט — דער פאטער שפילט, דאס קינד אדער די קינדער שטרעקן אויס די הענט מיט היטן נאך געלט. עס איז דא א זינגער, וואס שטייט מיט זיין יונגער, ממש עלעגאנט געקליידעטער פרוי אין גאס. ער זינגט, די פרוי זאמלט נדבות, ביי דער זייט שטייט א וויגל מיטן קליינעם קינד, וועלכעס די עלטערן האבן נישט ביי וועמען איבערצולאזן. דאס קינד וועט אלזא פון דער וויג אויפגעצויגן אלס בעטלער. בכלל איז זייער כאראקטעריסטיש דאס בעטלען פון גאנצע פאמיליעס. טייל טוען דאס, כדי מיט דער הילף פון קינדער צוציען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט, אנדערע הערפאר, ווייל מען קען נישט איבערלאזן אליין אין דער היים די קינדער. אגב איז כאראקטעריסטיש, אז דאס ליגן אויף דער ערד האט אויפגעהערט. די אמתע „ערדליגער" זיינען אויסגעשטארבן און די סימולאנטן האבן, ווייזט אויס, איינגעזען, אז דאס העלפט ווייניק צו פרנסה. א טייל זינגען לעצטנס אין די הייפן פארשיידענע לידער, באזונדערס איז פאפולער א ליד וועגן ביאליסטאק.

* * *

מיט וועגעלעך, מיט פערד, האנט־וועגעלעך, ראווער־וועגעלעך, אויף טראג־בעטלעך אדגל. די וועגן מיט פערד זענען אנגלאדן נישט בלויז איינעוויניק מיט מתים נאר אויך אויפן וואגן. שטארצן הויך 2–3 קעסטלעך מיט מתים. אין א טייל הייזער פון דער יידישער ארעמקייט, ווי למשל, אויף וואלינסקא גאס, שטארבן אויס גאנצע פאמיליעס. עס טרעפט טיילמאל, אז אין דער שטוב שטארבט דער לעצטער פאמיליע מיטגליד ליגט דארט איניקע טעג ביז וואנען די שכנים דערשפירן נישט דעם גערוך פון דעם מת. געווען א פאל, אז א מוטער האט אויסבאהאלטן דעם מת פון איר קינד, כדי וואס לענגער צו קענען געניסן פון די בארנעס. אין א טייל הייזער פון וואלינסקא איז געווען פאלן, אז שטשורעס האבן געביסן די מתים, וואס זענען עטלעכע טעג געלעגן אין שטוב. אויף וואלינסקא 7 זענען 10 דירות געבליבן ליידיקע. אלע איינוווינער זיינען אויסגעשטארבן. בכלל איז דאס אויסשטארבן פון גאנצע פאמיליעס אין איין טאג אדער אין עטלעכע טעג א זייער אפטע דערשיינונג. עס וואקסט ריזיק די צאל יתומים צוליב דעם, וואס עס שטארבן אין דער ערשטער ריי דערוואקסענע, באזונדערס מענער. קינדער ביז 2 יאר שטארבן בכלל אינגאנצן אויס, פשוט דערפאר, ווייל עס פעלט אינגאנצן מילך פאר די זויג־קינדער און פאר די מוטערס. אויב עס וועט אזוי ווייר־

טער גיין, וועט די יידישע פראגע אין ווארשע גאר אין גיכן ווערן געלייזט.

געהערט וועגן אן עסקן פון ייג״א, וואס פאסט איינמאל אין וואך כדי צו קענען זיך באשטייערן לטובת די ארעמעלייט.

איינע פון די פראגן, וואס רופט ארויס א גרויסן אינטערעס איז די פאסיוויקייט פון די יידישע מאסן, וועלכע שטארבן אויס מיט א שטילן קרעכץ. פארוואס שווייגן די אלע? פארוואס שטארבט אויס דער טאטע, די מאמע, אלע קינדער און שום פראטעסט? פארוואס איז נישט געשען דאס מיט וואס מיר האבן געסטראשעט פאראיארן דעם עולם. (נעמליך, די רויבעריען און גזילות, דאס האט, אגב, באוויזן די הויזקאמיטעטן איינצוקויפן פראדוקטן פאר די ארעמע לאקאטארן פון די הייזער). אויף דער פראגע זענען פאראן זייער א סך תשובות: די אקופאציע־מאכט האט געשאפן א טעראר, אז מען האט מורא אויפצוהויבן די קעפ. מען האט מורא פאר מאסן־טעראר אלס ענטפער אויף אזא מין אויפברויז פון די הונגעריקע מאסן און דאס איז גורם, אז דער באוווסטזיניקער טייל שווייגט, בלייבט פאסיוו, נישט ארויסרופנדיק קיין מהומות אין דעם געטא. עס איז נאך דא אן אנדערע סיבה: א געוויסער טייל פון דער ארעמקייט, דער רירעוודיקער, האט זיך ווי נישט איז איינגעארדנט. דער שמוגל גיט לעבנסמעגלעכקייטן פאר טויזנטער און טויזנטער טרעגער, וואס נעמען פון יעדן איבערגעטראגענעם זעקל צו 10 זל. שוויינגעלט, אויסער דעם טרעגערגעלד. די שאפן און די באשטעלונגען פון די דייטשע קעמערלעך האבן געגעבן מעגלעכקייטן פון ארבעט פאר א גרויסער טייל ארבעטער און האנטווערקער. א טייל פון דעם אקטיוון ארבעטןעלעמענט האט זיך אריבערגעווארפן אויף גאסן־האנדל (פארקויף פון ברויט, ביי וועלכע מען פארדינט צו 25 גר. פון א קילא). אזוי ארום איז געבליבן דער פאסיווער, הילפלאזער טייל, וועלכער שטארבט אויס שטילערהייט. די יידישע פאליציי, וועלכע האט זיך אויסגעלערנט צו שלאגן, צו האלטן ארדנונג, און צו שיקן אין ארבעטסלאגערן, איז אויך איינער פון די גורמים, וואס האלטן דעם עולם אין צוים. די שטארבנדיקע פון הונגער זענען אין א באדייטנדן טייל פליטים פון דער פראווינץ, וואס פילן זיך פארלוירן, מוטלאז, אין א פרעמדער סביבה. זייער פראטעסט סובלימירט זיך אין א בעטלערישן ווייגעשריי, אין אן ענערגישן פאדערן פון דעם דורכגייער א נדבה, אין מאכן א שטיקל אוואנטורע אין דער איגענער לאנדסמאנשאפט, און פאדערן א שטיקל ברויט אין דער אינסטיטוציע, אדער אין הויזקאמיטעט. די הילף איז אבער נישט גענוגנט באזונדערס ווען

אין הויף וווינען לוימער אַרעמעלייט. נאָך א ביסל געשרייען בלייבט מען שטיל, רעזיגנירט און מען וואַרט אויפן טויט. — אייגנטלעך בעט מען דעמלט, זאָל שוין קומען דער אויסלייזער פון דעם אַלעם בייזן — דער טויט. איך האָב גערעדט מיט א פּליט, וואָס האָט א לענגערע צייט געהונגערט. זיין גאַנץ דענקען האָט פאַרנומען די פראַגע פון עסן, פון ברויט. ווו ער איז געגאַנגען, האָט ער געחלומט וועגן ברויט. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי יעדן שויפענסטער מיט עסנווארג. גלייכצייטיק איז ער אָבער געוואָרן רעזיגנירט, אַפּאַטיש. עס איז אים גאַרנישט אָנגעגאַנגען. עס איז אים אויסגעקומען שווער צו וואַשן זיך און נאָר א דאַנק דעם, וואָס ער איז דערצו צוגעוווינט פון קינדהייט אָן, האָט ער זיך געוואַשן. עס קאָן זיין, אַז די דאָזיקע פּאַסיוויקייט, וואָס איז א רעזולטאַט פון הונגער, האָט גורם געווען, אַז דער יידישער עולם גייט אויס שטילערהייט פון הונגער אָן קיין שום פּראָטעסט.

מיט עטלעכע טעג צוריק (אָן ערך דעם 25-26 אויגוסט) איז דערשאָסן געוואָרן איינער. לופּט. דער דאָזיקער טויט איז זייער כאַראַקטעריסטיש. לופּט איז געווען א עסטרייכישער אָפיציר, אויסגעצייכנט מיט אָן אייזערנעם קרייץ. — ער האָט זיך געפילט ווי א שטאָלצער ייד. צווישן אים און א מונדירטן אוקראַינער איז געקומען וועגן א ריקשע צו א ווערטער־אויסטויש. יענער האָט אים געוואָלט אויסלעגיטימירן. דער שטאָלצער לופּט האָט אָבער באַין אופן נישט געוואָלט ווייזן זיין פּאַס. דער אוקראַינער האָט אים געשטאָכן מיט א באַגנעט אָבער יענער האָט ווייטער נישט געוואָלט ווייזן דעם פּאַס. דער סוף איז געווען, אַז דער מונדירטער האָט אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און אים דערשאָסן צום טויט.

יולי—סעפּטעמבער 1941

די פאַרדינסטן פון די בעקער זיינען זייער גרויסע. אויך די אַרבעטער פאַרדינען נישקשה. א טייל אפילו גאַנץ שיין, ענלעך צו 500 זל. א וואָך, ביי א 5 טאָגיקער אַרבעט־וואָך. די איבעריקע צוויי טעג אַרבעטן אַרבעטסלאָזע, באַשטימטע דורכן פאַריין, וועלכער איז טעטיק פאַרשטייט זיך אומלעגאַל. די דעלעגאַטן פון פאַריין אַרבעטן נישט שטענדיק, נאָר פאַרנאַכט און טיילן זיך אויף דער העלפט מיט דעם אַרבעטער,

וואס ארבעט פאר זיי. אזוי ארום, האט מען מיך אינפארמירט, פארדינען די דעלעגאטן פון פאריין היפשע געלטער. דאס לעצטע האב איך נישט קאנטראלירט.

אויסער דער „גאזעטא זשידאווסקא", איז וועלכער עס באטיליקט זיך נישט קיין שום ארנטלעכער זשורנאליסט, ווערן שטילערהייט פארשפרייט פארשיידענע דייטשע צייטונגען, הגם עס איז פארבאטן זיי צו פארשפרייטן אין געטא. עס העלפט אבער נישט, ווייל פאר 50 גראשן באקומט מען א „קראקאוער" פאר דעם זעלבן פרייז פון דעם פוילישן „קוריער ווארשאווסקי".

סעפטעמבער 1941

איינער א בעטלער, א דייטשער פליט האט אדורכגעמאכט חעם מיפוס אין גאס. פלוצים האט מען אים געזען ארומגיין אין גאס אריינגעוויקלט אין א קאלדרע. א דאקטאר האט אים געמאסטן די טעמפעראטור און פעסטגעשטעלט 39 גראד. ווייזט אויס, אז דער פארלויף פון דער קראנקהייט איז געווען א לייכטער. איצט גייט ער ארום און א מאנטל.

אין בעטלער־יינגל זינגט מיט א באחנט קול: איך וויל נישט אפגעבן די באנע, איך וויל נאך גוטס דערלעבן" — דאס זעלבע אויף פויליש. דער עולם גיט אים געלט פאר זיין שיין קול. רובינשטיינס ווערטל וועגן אפגעבן די באנע—טויט האט זיך אנגענומען.

די דעמאראליזאציע פארשפרייט זיך שטארק צווישן קינדער. אלס אילוסטראציע זאל דינען דער פאקט פון אנטשטיין פון קינדער־באנדעס, וואס שלאגן זיך איינע מיט די אנדערע, נעמען געפאנגענע: איין באנדע — קוציקס באנדע — איז באקאנט דערפון, אז זי שלאגט אין אונט מיידלעך אויף טלאמאצקע פלאץ. אין אונט דערוואגט זיך דארט נישט צו באווייזן קיין שום מיידל. די ווייסע חברהניקעס לאכן זיך אויס פון דער יידישער פאליצי. געזען אזא בילד: עס איז געשטאנען אויף טלאמאצקע דער פלוטאן פון „ווידזשאל זאחראוויא" און געמאכט איבונגען. די חברה האט פון זיי חוזק געמאכט און זיי נאכגעשריען טרא־טא שאפא נרא.

אויף דער אקאדעמיע לכבוד שלום עליכם געזען א בכבודיקן בעטלער, וואס שטרעקט אויס די האנט נאך א נדבה.

געהערט וועגן פאָלגנדער דראַמאַטישער סצענע פון די פּאַראַיאַרי־קע אַרבעטסלאַגערן: מען האָט געבראַכט פון שכנות פון וואַרשע מיט פינקערטס א וואָגן איינקע פּאַרפּייניקטע לאַגעריסטן — צעשלאָגענע, צעבלוטיקטע. אין פּויערישע וועגעלעך זיינען געפאָרן פּאַרוואונדעטע, פאַר־מאַטערטע לאַגעריסטן. פון די פינצטערע האָבן אַרויסגעקוקט (קאָלעגיום) די קאַנדידאַטן אויף צו פאָרן אין דעם זעלבן לאַגער. דערזעענדיק דעם מצב פון די צוריקגעקומענע האָבן זיי זיך צעבונטעוועט און געשריגן: הרגט אונדז, מיר ווילן נישט גיין, און גענומען שפּרינגען דורך די פענסטער. דער לייטער פון אַרבעטס־אַמט ציעגלער, איז אַרויס פון די כלים און געוואָרפן זיך מיט א ביקס אויף די מונדירטע, וואָס האָבן גע־בראַכט די מתים.

אין חודש סעפּטעמבער צוריקגעקומען מלבושים מיליטערישע אין די שאַפן. ווייל צוגעניים שלעכט די קנעפּ — נישט אָפּגעהיטן דעם מהלך וואָס דאַרף זיין פון אין קנאָפּ צום צווייטן וכדומה.

אין קעלץ פאַראַן פאָלגנדע נעמען פון גאַסן:

Jojnego, Abrahama, Czosnkowa, Figowego Liścia, Zaśniedziała, Trejfegasse, Jerozolimska, Rabina.

ביים טויער פון געטאָ אַן אויפשריפט אין 4 שפּראַכן.

ציעגלער און עסטרייכער, אויבערלייטענאַנט, געאַרבעט אין אַרבעט־אָפּטיילונג פון קהלה, געהרגט געוואָרן פאַראַיאָרן אין אָשוויענטשים. די סיבה: ער האָט אויפגעדעקט דאָס פאַרגוואַלטיקן 5 יידישע מיידלעך דורך אָפיצירן. מען האָט כלומרשט געדאַנקט דערפאַר, שפּעטער אויסגע־נוצט א געלעגנהייט, אַרעסטירט פאַרשיקט קיין אָשוויענטשים.

מאָרגנשטערן פון „יעאַס" אַרעסטירט געוואָרן אין סעפּטעמבער דערפאַר ווייל געשריבן קאַרטלעך קיין אויסלאַנד אין נאָמען פון „יעאַס", וועלכער איז געוואָרן ליקווידירט. א טייל פונקציעס זיינע האָט איבער־גענומען דער י. ה. ק. (קרובים הילף) — אויסגעשטראָכן אין איינקע קאַרטלעך דעם אַדרעס פון י.ה.ק. און אָנגעשריבן „יעאַס". עס דראָט אים דערפאַר אָשוויענטשים.

ד"ר האַגען האָט געהאַלטן א פאָרלעזונג פאַר יידישע דאָקטוירים אין קהלה־זאַל. אַפּעלירט צום פאַרשטאַרקן דעם קאַמף מיטן טיפוס. עס גריי־טן זיך נייע פאַראָרדענונגען וועגן דעם: פאַר נישט מעלדן האַרבע שטראָפן ביז טויט־שטראָף. פאַר פאַרלאָזן דאָס געטאָ האַרבע שטראָפן. באַקאַנט א פאַל, ווען איין ייד פון וואַרשע האָט אין פּראָווינץ אָנגע־שטעקט 7 מענטשן מיט טיפוס. ער ווייסט, אַז דער טיפוס האָט סוף

1940 געהאלטן אין פאלן און במעט אויפגעהערט. און דאס אריינדרינ־
גען פון נייע פליטים האט גורם געווען צום אויפקומען פון דער נייער עפי־
דעמיע־כוואליע. יידן דארפן געהענקען, אז זיי האבן יידן געראטעוועט
פון העם גרעסטן שונא, פון באלשעוויזם.

די אקטן פון 13־טל זיינען געלעבט טעג פאר דער ליקווידאציע פאר־
ברענט געווארן דורך די מענטשן פון 13־טל און דורך אגענטן פון גע־
שטאפא. מען האט זיך אלזא נישט דערוווסט וועגן זייערע סודות סיידן
עמיץ פון זיי וועט עפעס אויסזאגן נאך דער מלחמה.

די פערד־אמניבוסן פון דער פירמע „קאן און העלער" רופט מען
אין גאס: כאטא זא ווּשא", כאטא וויא קאנא". די האזיקע אמניבוסן
פארבינדן דאס קליינע געטא מיטן גרויסן (פון לעשנא ביז סאלנא) פרייז
60 גר. פאר א קורס. — די האזיקע אמניבוסן זיינען שטענדיק איבער־
פולט מיט מענטשן און ממילא א גוטער מיטל פון פארשפרייטן פארשיר־
דענע עפידעמיעס.

אויפן בית־עולם געשען שוידערלעכע נבלות. די מאסן־קברים —
דער געמיינער אופן פון באגראבן ארעמעלייט — דאס אריינווארפן זיי ווי
די הונט אין די קברים, דאס איז נאך נישט אלץ. עס ווייזט זיך ארויס,
אז מען גראבט אויס קברים ביי נאכט, מען נעמט ארויס ציין פון גאלד
און מען רויבט צו די תכריכים. לעצטנס האט זיך געפירט א דיסציפלי־
נאר־פארהאנדלונג קעגן יידישע פאליציאנטן, וואס האבן זיך דערמיט
באשעפטיקט. מיט איין ווארט — דער טיפסטער תהום פון געפאלנקייט.

[סעפטעמבער 1941]

אנהייבנדיק פון דער צווייטער העלפט יולי חזרן זיך כסדר איבער
קלאנגען וועגן ארויסשיקן יידן פון ווארשע אין פארשידענע ווערסיעס.
א טייל זאגן, אז מען וועט ארויסשיקן א טייל יידן, געמלעך, די פלי־
טים. מען גיט אפילו אן א ציפער פון 150 טויזנט, אנדערע פון 300
טויזנט, אנדערע ווידער פארציילן וועגן דעם ארויסשיקן פון אלע, אן
אויסנאם, יידן פון ווארשע. די סיבה איז די שוידערלעכע פארשפרייטונג
פון טיפוס און אנדערע קראנקהייטן. די קלאנגען זענען אזוי שטארק, אז
טשערניאקאוו האט געפונען פאר מעגלעך צו פרעגן די געסטאפא. זיי

האָבן קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט. פאַראַן אַזעלכע, וואָס באַהויפּטן, אַז דאָס וויל טון די קהלה, כדי צו מאַכן אַ גוט געשעפט דערביי. מען וועט נעמלעך נעמען פון די, וועלכע מען וועט דערלויבן צו בלייבן, גרויס אויסלייזגעלט. כאַראַקטעריסטיש, וואָס דער עולם טראַכט וועגן דער קהלה, אַז מען האַלט זי גרייט צו טון אַזאַ עוולה נבלה. דאָס איז דער בעסטער אַטעסטאַט וועגן דער יידישער קהלה.

געהערט אין די לעצטע טעג פון אויגוסט פון גאַנצוויכן, אַז די ריימשן גרייטן צו אַ פּראָיעקט פון איבערזידלען אַלע יידן פון ג.ג., פּראָטעקטאָראַט א. א. אין מזרח, ערגעץ קיין פּאָלעסיע. די טעג, האָט ער געזאָגט, וועט שוין דער פּראָיעקט זיין אינגאַנצן פאַרטיק.

קאָן און העלער פאַרנעמען זיך מיט ברענגען גנבים פון די אָקופּירטע געביטן. זיי נעמען דערפאַר גראָבע טויזנטער. די פערדטראַמווייען וואָס זענען שטענדיק איבערפולט און באַוועגן זיך פּאַמעלעך (פּרייז 60 גר.) און זענען דערמיט אַ נעסט פון טיפוס, געהערן צו דער פירמע קאָן און העלער. זיי מאַכן, זאָגט מען אַ גלענצנד געשעפט. מיט אַ צייט צוריק האָבן זיי באַקומען אַ דערלויבעניש אַריינצוברענגען 20 וואַגאָן קאַרטאָפל, וועלכע זיי האָבן געקויפט צו 40 גר. און פאַרקויפט צו 2 זל. אין געטאָ. גאַנצוויך עפּנט אַ מאַרק האַלע אויף לעשנאָ 44. [דאָס] וועט אויך זיין אַ גוט געשעפט. מען זאָגט אויך, אַז ער מאַכט באַמיונגען צו פאָרן קיין לעמבערג, וווּ ער וויל אָנהויבן אַ נייע קאַריערע.

סעפּטעמבער 1941

נישט לאַנג איז פאָרגעקומען אַ באַראַטונג פון דער קאַלישער לאַנדסמאַנשאַפט. דער באַריכט אַ שרעקלעכער — 30% פון די פּליטים זיינען אויסגעשטאָרבן. דאָס איז איבעריקנס אַן אַלגעמיינע דערשיינונג. די פּליטים שטאַרבן אויס אין די פּונקטן.

די מעשה אָסאָוואַ ביי כעלם האָט ווי מיט אַ בליץ באַלויכטן די סיטואַציע און געוויזן צו וואָס פאַרא פאָלגן עס קען ברענגען דער טיפוס... דאָרט איז געווען אַ פריוואַטליקער אַרבעטס־לאַגער. עס זיינען קראַנק געוואָרן 2 לאַגעריסטן אויף טיפוס, איז געקומען די ס.ס., געהייסן אַלעמען זיך אויסטון נאַקעט. געהייסן 5 גראָבן אַ גרוב און די איבעריקע 5 זיך אויסשטעלן אין אַ ריי. דערשאָסן די ערשטע 5. דערנאָך די קבר־

רנים א. א. וו. אזוי אויסגעשאסן 53 מענטשן. עס זיינען געראטעוועט געווארן דער קוכער, דער פארוואלטער פון דער ארדנונגס־דינסט. די צוויי קראנקע זיינען געזונט געווארן. — די מעשה פאמיעכאוועק, וו מען האט פארניכטעט 800 מענטשן אויך צוליב קראנקהייטן, האט אויפגעציטערט די יידישע באפעלקערונג, ווייל דאס באווייזט וואס מען קען דערווארטן, אויב עס וועט נישט געלונגען איינצושטעלן די קראנקהייט אין געטא. מען רעדט אויך וועגן דער שטארקער איזאלירונג פון געטא צוליב די עפידעמיעס. בכלל ווערט די יידישע באפעלקערונג באשולדיקט אין פארשפרייטן דעם טיפוס אין דער פראווינץ. די יידן וואס אנטלויפן פון ווארשע אין דער פראווינץ טראגן פאנאנדער דעם טיפוס.

מיט סעפטעמבער 41

די ענגלישע קאמוניקאטן זיינען לעצטנס פול מיט באשרייבונגען פון סאבאטאזשראקטן אין פארשידענע לענדער. אזוי ווי קיין גרויס־אינדוסטריע איז אין געטא נישטא, האבן די יידישע שניידער פון די שאפן כדי צו דערפילן די מצוה פון סאב[אטאזש] האבן זיי געליפערט א טראנספארט מיליטער־מונדירן מיט צוגענייטע הויזן, פארקערט צוגענייטע קנעפלעך, פאטשעוויקעס פארקערט געמאכט, פארקערט גענייט די ארבל (לינקס אויף רעכטס) דער טראנספארט איז צוריק געקומען פון בערלין און איצט האט די פראדוציר־אפטיילונג[222] צו זינגען און צו זאגן, מען דראט מיט הארבע שטראפן.

איצט איז ווידער אקטועל די פראגע פון שולן. זיי וועלן זיין אין דריי שפראכן: יידיש, פויליש, העברעיש. עס זיינען אבער דא גרויסע שוועריקייטן צוליב דעם מאנגל אין לאקאלן, וועלכע זיינען פארוואנדלט געווארן אין לאקאלן פון קיכן וכדומה. די משומדים ווילן האבן א באזונדערע שול. עס האט זיך געפירט א גאנצע פלוגתא וועגן דער דאזיקער שול. געפנער האט צוליב פאליטישע טעמים געהאלטן, אז זיי דארפן באזוכן די געמיינזאמע שולן, מער נישט לעקציעס פון רעליגיע דארפן זיי האבן באזונדערע. די משומדים ווילן אבער נישט אזעלכע שולן —

[222] „וויטוורטשאשטש זשידאווסקא", וואס האט אנגעפירט מיט דער ארבעט פון די שאפן אין ווארשעווער געטא.

זיי ווילן איינענע און זיי ווען זיי האבן, ווייל משומדים באקומען אלץ, וואס זיי פארלאנגען.

מיטאגן באקומען זיי וויפל זיי ווילן. אפילו פארמעגלעכע באקומען, אגב די משומדים האבן אונדז לעצטנס געטון א „טובה", זייערע „קארי־טאס"־קיכן נעמען אן אויך יידישע קאנסומענטן. פראדוקטן באקומען זיי אויך ווי אנדערע. לעצטנס צו 4 אדער 6 קילא צוקער. פאסטנס פאר־נעמען זיי די וויכטיקסטע אין קהלה, פאליציי א. דגל. זיי שטיצן איינע די צווייטע. זיי רייסן זיך אומעטום און דערגרייכן אסך. א טייל רבנים און נאציאנאלע עלעמענטן האבן אנגעהויבן א קאמף, גערופן אסיפות איבער דערוויילע אן רעזולטאטן. אגב געהערט וועגן א משומד וואס האט אויף דער פראגע, פארוואס געשמדט שוין בעת דער מלחמה, האט ער געענטפערט: כדי צו באקומען א גרעסערע ברויט־פארציע. הגם גייען ארום קלאנגען, אז נאך איצט קומען פאר פאלן פון שמד אין געטא. וויפל אמת אין דעם — נישט באוויזן פעסטצושטעלן.

אין חודש סעפטעמבער און סוף פון אויגוסט זיינען פארגעקומען בסדר פאלן פון כאפן צו דער ארבעט אויף דער באן צו לאדעווען פעס־לעך מיט בענזין וכדומה. דאס כאפן קומט פאר איינדערפרי דער עיקר אויף דער קארמעליצקע. מען גייט אויך אין פריוואטע דירות. די לייט וואס האבן זיך ספעציאליזירט אין ארבעט מיט יידן, אין איינארדנען געמאס זיינען לעצטנס ארויסגעפארן אין די נייע־באזעצטע שטעט: לאמ־זשע, ביאליסטאק.

עס איז אנהויב סעפטעמבער 41 ארעסטירט געווארן ד"ר מארגענ־שטערן, דער לייטער פון געוועזענעם „יעאס". די דאזיקע געזעלשאפט איז ליקווידירט געווארן, אירע פונקציעס האט איבערגענומען דער י.ה.ק. ד"ר מארגענשטערן האט אבער קארעספאנדירט מיט אויסלאנד וועגן עמיגרא־ציע־ענינים און באנוצט די קאנווערטן פון „יעאס". מענדע פון גע־שטאפא,[223] וועלכער האט בשעתו געהייסן ליקווידירן דעם „יעאס" דראט איצטער פאר דער פרעכקייט צו שיקן ד"ר מארג. אין א קאנצענטראציע־לאגער אדער ווי עס ווערט גערופן בקיצר ק.צ. — מיט עטלעכע חדשים צוריק זיינען 100 יידן (אדער אפשר 50) געכאפט געווארן ביי די וואכן מיט פאלשע פוישפוסטקעס. זיי זיינען געווען עכטע מער נישט, נישט פארעגיסטרירטע. די מענטשן זיינען ארעסטירט געווארן, פארשיקט

---

[223] אין סעפטעמבער 1940 האט מענדע אויפגעפאדערט מארגנשטערנען צו ליקווידירן דעם „יעאס". די עמיגראציע פון יידן איז פארבאטן געווארן.

געוואָרן קיין אַשוויענטשים און פון דאָרט זיינען שוין אָנגעקומען די באַקאַנטע טעלעגראַמעס. (צווישן אַנדערע פון אייגענעם לאַמפּערט).

וואָס ווײַטער ווערט — און עס ווערט טאַקע כסדר אַלץ ערגער — אַלץ גרעסערע האָפענונגען ליגט מען אויף סוף מלחמה... וועגן דעם טערמין זיינען אָבער פאַרשיידענע מענטשן מחולק. א טייל האַלטן, אַז עס וועט נאָך דויערן ביז צום פרילינג, אַנדערע האַלטן שוין אין אָקטאָ־בער, נאָוועמבער היי־יאָר.

[סעפּטעמבער 1941]

געהערט וועגן א פרוי וואָס האָט אסך מענטשן פאָרויסגעזאָגט וואָס וועט מיט זיי פּאַסירן אין דער נאָענטסטער צייט און לויט ווי עס האָט מיר איבערגעגעבן ר׳ מנחם[224] האָט די פרוי פאָרויסגעזאָגט אַלע מלחמה געשעענישן, אַז אין נאָוועמבער היי־יאָר (41) וועט זיין סוף מלחמה. — די יידן טענהען, אַז דאָס נייע יאָר תש״ב — איז דער טייטש שבת — אַלזאָ מוז קומען סוף מלחמה. דער עולם איז שרעקלעך מיד און קען לענגער נישט איבערהאַלטן די מלחמה.

אויף שעננא גאַס ווו עס וווינט די יידישע אַריסטאָקראַטיע, דער עיקר די משומדים בליט ווייטער די מאָדע. דאָרט שפּאַצירן די סאַמע עלעגאַנטסטע פרויען. אַלזאָ — לעצטנס האָבן זיי זיך באַוויזן אין לאַנגע גאַנצע שטיוול — אַזוי ווי מענער. פאַרשטייט זיך, אַז אַזא פּאָר שטיוול קאָסט נישט ווייניקער ווי א 450 זל.

לעצטנס האָבן די ברידער קאָן און העלער, וועלכע זיינען זייער ריי־רעוודיק און מאַכן ריזיקע געשעפטן, געעפנט אייגענע שיין איינגעאָרדנ־טע האַלן אויף לעש. 44. ביי דער טיר שטייען שומרים, וואָס לאָזן אַהין נישט אריין קיין בעטלער. די פערד־אָמניבוסן, וואָס פאַרייניקן די גאַסן, וועלכע האָבן נישט קיין טראַמוויי־פאַרבינדונגען, האָבן גרויס דערפאָלג. זיי זיינען פול ביז איבער די ברעגעס. דער עולם רופט זיי: „כאַטא וויא קאָנא" — „כאַטא זע ווּשאָן"[225] א פשוטער ייד רופט זיך אָן: „איך פאָר מיט א קאָן־העלער".

---

[224] מנחם קאָן: מיטאַרבעטער פון רינגעלבלום-אַרכיוו.

[225] „דאָס הויז פון פעטער קאָן" — „דאָס הויז מיט לויז". דער געטאָ-טראַמוויי פון קאָן און העלער.

לעצטנס האָבן זיי אַ ניי געשעפט. זיי ברענגען אַראָפּ קרובים פון די אָקופּירטע געביטן, פאַר אַסך, וואָס האָבן פאַרנומען פאַרשידענע אַמטלעכע שטעלן און זיינען באַדראָט מיט אַרעסט איז דאָס אַן אומגעהויער וויכטיקע זאַך, ממש אַ לעבנס־פראַגע. פאַר ברענגען פון ביאַליסטאָק קאָסט 1500—2000 זל. איינער האָט באַצאָלט פאַר ברענגען זיין פרוי 50.000 זל. דאָס איז געווען אין די ערשטע טעג נאָכן פאַרנעמען דעם מזרח.

עס גייט אַרום אַ וויץ: דייטשלאַנד האָט געפירט אין פוילן אַ טאָטאַלע מלחמה, אין פראַנקרייך אַ מאָמענטאַלע, אין ענגלאַנד אַ ראַטאַלע און אין רוסלאַנד אַ קאַטאַסטראָפאַלע (פאַטאַלע). ה[יטלער] וויל נאָכמאַכן נאַפּאָלעאָנען. ער האָט אָנגעהויבן די מלחמה דעם 22 יולי,[226] דעם טאָג ווען נאַפּאָלעאָן איז אַרויס קיין רוסלאַנד. ער האָט אָבער שוין פאַרשפּעטיקט, ווייל נאַפּאָלעאָן איז שוין דעם 14 אָדער 15 סעפּטעמבער געווען אין מאָסקווע. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט דערציילט מען, אַז נאַפּאָלעאָן האָט זיך ביים אָנהויב פון דער קאַמפּאַניע אָנגעטון אַ רויט העמד אין פאַל פון פאַרוואונדעט ווערן. ה[יטלער] האָט אָנגעטון אַ פּאָר ברוינע קאַלעסאָנען.

[סעפּטעמבער] 1941

כאַראַקטעריסטיש, ווי גרויס עס איז דער שמוגל אין געטאָ, איז דאָס, אַז מיט עטלעכע וואָכן צוריק (אָנהויב אויגוסט 1941) איז ברויט טייערער געוואָרן אויף יענער זייט אידער אין געטאָ. ד. ה. אַז מען האָט אַהער אַזוי פיל אַריינגעשמוגלט, אַז דאָרט האָט אַזש אויסגעפעלט. דער שמוגל גייט דאָס רוב פאַרנאַכט און נאָך 5 אַ זייגער, הגם אויך ביי־נאַכט, באַזונדערס, אין געוויסע הייף, וווּ איינדערמיט גייט אַ מויער, וועלכער צעטיילט אין הויז אויף צוויי טיילן, אַזוי איז אויף שווענטאָיערסקאַ 5/7. דאָס זעלבע איז אויף קאָזשלע. דאָרט גייט טאַקע דער גרעסטער שמוגל לעצטנס אין אַ טויער אויף נאַלעווקי צוגעפאָרן אַ וואָגן פון דער דייטשער פּאָסט. די סחורה איז גליך איבערגעלאָדן געוואָרן אויף ריקשעס און פונאַנדערגעפירט געוואָרן. אַ צווייטן טאָג איז צוגע־

---

[226] אַ קענטלעכער טעות. דאַרף זיין יוני.

פאָרן א וואָגן פון פרידעריק פולס אויך מיט געשמוגלטע סחורה. אויף קאָזשלע זענען פאַראַן קריסטלעכע הייזער מיט פאַרקראַטעוועטע פענסטער. די קריסטן האָבן געמאַכט לעכער אונטער די פענסטער און מען ליפערט אַן מאַס סחורה צו די יידן. ווען עס קומען אַן דייטשן ווערט א געשריי „יוזשקעס" גייען, און דאַן ווערט די גאַס ריין. דאָס לאָך אין דער נייע וועזענער פּאַסט אויף לעשנאַ און דער בנין פון פינאַנצ־מיניסטעריום זענען אויך א וועג פאַר שמוגל. דאָס לאָך ווערט כסדר פאַרמויערט. עס דויערט אָבער אפילו נישט קיין טאָג, אַז דאָס לאָך, דאָס אומשטערב־לעכע לאָך זאָל נישט אויפגעריסן ווערן. אויף רימאַרסקאַ 12, אין בנין פון „מעלאַדי פאַלאַס" גייט דער שמוגל איבערן דאַך פון דעם שכנות־דיקן הויז. דער, וואָס גייט צו צום ערשטן צום . . . . און לייגט אים פאַר אַרבעט ביים שמוגל הייסט „גראַיעק". זיי נעמען נישט קיין געלט, דער רוב מתנות, בפרט הענטשקעס, זאָקן, וועש אא"וו. אָבער זיי שעמען זיך נישט צו נעמען געלט. דאָס ווערט אָבער גענומען אלס דרי־טשאַלט, נישט פון יעדן וואָגן באַזונדער.

מיט סעפּטעמבער 1941

די שיִמונג אין שטאָט איז א געפערלעכע. ווידער די סכנה פון פאַר־קלענערן דאָס געטאָ מיט 40%. עס האַלט ביים ליקווידירן דאָס קליינע געטאָ ד. ה. דעם שטח ביז כלאָדנע. די סיבה זאָל זיין די דאָזיקע, וואָס דאָס מיליטער אין דער צאָל פון 1,5 מיל. דאַרף קומען קיין וואַרשע און עס איז נישטאָ פאַר זיי קיין פלאַץ. אנדערע זאָגן, אַז דאָס איז דערפאַר ווייל כלאָדנע איז דער וועג דורך וועלכן עס גייט דאָס מיליטער קיין מזרח. ווייל מען נישט האָבן קיין יידן אינמיטן, מען וויל אויך נישט אַננעמען דעם פאָרשלאָג פון דער קהלה אויסצובויען א בריק, וואָס זאָל פאַרייניקן ביידע טיילן פון געטאָ. — אין די לעצטע טעג איז געוואָרן אקטועל די פראַגע פון שענגא און שליסקא (דער טייל וואָס גרענעצט מיט שיענאַ) דאָס זאָל זיין דער ערשטער עטאַפּ פון ליקווידירן דאָס קליינע געטאָ. אין קאָן שטייט דער גורל פון איבער 100 טויזנט יידישע נפשות, וועלכע וואָלטן ביים אָנקומענדיקן ווינטער געדאַרפט נעמען די פעקלעך און זיך איבערטראָגן אין דעם שווין סייווי איבערפולטן געטאָ. בכלל דערמאָנט דער עולם, אַז יעדעס יאָר באַקומען די יידן צו די ימים

נוראים א געשאנק: מיט צוויי יאר די בארימטע באמבארדירונג בלויז פון געטא, פאראיארן דאס געטא, און היי־יאר דאס קליינע געטא. עס ווייזט אויס, אז ווען עס קומט דער ווינטער, קאן נישט דאס רשעות רוען. דער גאנצער דייטשער סאניטאריאט איז קעגן דעם פלאן פון ליקווידירן דאס קליינע געטא, וואס זאל עווענטועל רעקאמפענסירט ווערן דורך צוטיילן דאס שטעטל פאוואנזקי, דער עיקר צוליב דעם, וואס די שווידערלעכע געדיכטקייט וועט גורם זיין א שרעקלעכן וווקס פון עפידעמיעס. דער איניציאטאר פון דער זאך איז ווארשיינלעך דער גובערנאטאר אליין. די באאומרויקונג ביי דער באפעלקערונג איז א געפערלעכע. דער עולם גייט ארום ווי אן א קאפ.

די צווייטע פראגע, וואס גייט נישט אראפ פון דער טאג־אָרדענונג זייט א לענגערע צייט, זיינען די עפידעמיעס באזונדערס דער טיפוס. די דאקטוירים האבן מורא, אז אין ווינטער וועט יעדער 5־טער, און א טייל באהויפטעט אפילו יעדער 2־טער ייד ווערן קראנק, אויף טיפוס. די אלע ביזאיצטיקע מיטלען העלפן נישט. די סאניטארע קאלומנעס שטאט צו באקעמפן דעם טיפוס פארשפרייטן אים, ווייל זיי שאנטאזשירן די רייכע דירות, ווו מען דארף נישט אדורכפירן קיין דעזינפעקציע מיט דער דראונג פון פארניכטן די וועש, קליידער א. ד. ג. און די שמוציקע דירות ווו מען קויפט זיך אויס ווערן נישט דעזינפיצירט. אזוי ארום צעטראגן זיך די לייז איבער גאנץ ווארשע. די איבערוויגנדיקע מערהייט טיפוס פאלן (א טייל באהויפטן, אז עס זענען דא א 4000—5000 געהיימע טיפוס פאלן. דער דייטשער סאניטאריאט רעדט וועגן 14.000) זיינען באהאלטן. די דירות פון די קראנקע ווערן נישט דעזינפיצירט, די קראנקע לייז צעקריכן זיך איבער גאנץ ווארשע און דער טיפוס קריכט אומעטום אריין. די דאקטוירים מאכן דערביי גלענצנדע געשעפטן, מען היילט געהיים און מען נעמט צו 50 און 100 זל. פאר א וויזיט. דערביי רעדט מען זיך אפ לכתחילה וויפל צוואנגוויזיטן עס וועלן זיין טעגלעך. עס איז כדאי צו דערמאנען, אז די סאניטאר־קאלומנעס זייענדיק פארנומען מיט קלויבן אויספרעס־געלט פון די רייכע דירות האבן נישט קיין צייט געהעריק צו פארקלעפן די פענסטער פון דעם צימער, וואס איז פארוואנדלט געווארן אין א גאז־קאמער, אזוי אז די לייז בלייבן לעבן, פארקערט זיי באקומען מער לעבנס־קראפט און פארמערן זיך נאך מער. — דער עולם טוט פארשיידענע זאכן, כדי אויסצוהיטן זיך פאר זיי, אבער אויב מען מוז אדורכגיין דורך קארמעליצקא, וואס איז פארפלייצט פון אלע זייטן מיט א מחנה פון מענטשן, אדער אין באזאר לעשנא

40 אָדער דורך וואָליצאָוו, אָדער אין טראַמוויי אָדער אין דער באַלקס־קוך, מוז מען זיך פריער אָדער שפּעטער אָנשטעקן. שרעקלעכע קרבנות גיבן די אָנגעשטעקטע פון די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי „זשיטאָס", „צענטאָס" באַזונדערס „טאָז". קיין געלט אויף איינפן זיך האָבן נישט די אָנגעשטעקטע און אויך נישט דער ברייטער עולם. הגם די שטשעפּיאָנקעס זענען זייער טייער — איינע פאַר 400—500 און אפילו 600 זל. כאַראַקטעריסטיש אַז די שטשעפּיאָנקעס זיינען אַליין גע־גנבעטע פון יענע שפּיטעלער אָדער געבראַכטע פון ווייגעלס אינסטיטוט אין לעמבערג. דער פּרייז איז דערפאַר אַ הויכער, ווייל ערשטנס איז די אַרבעט פון מאַכן די שטשעפּיאָנקעס אַ שווערע. מיט דער האַנט אַרויס־גענומען דאָס אינעווייניקסטע פון 150 לייז און צווייטנס, גייט עס אַדורך אַלס געשמוגלטע זאַך דורך אַסך הענט, דעריבער האַלט דער פּרייז אין איין וואַקסן. דער עולם טראַכט זיך אַרום מיט פאַרשיידענע אַ קאַמפאַר (?) און אַנדערע כעמישע מיטלען וואָס דאַרפן דורך דעם שלעכטן ריח פאַרטרייבן די לייז: אַ טייל שמירן זיך אויס דעם קערפּער מיט ליזאָל און ענלעכע דעזינפעקציע־מיטלען. אין די הייזער לאָזט מען נישט אַריין די אַרעמעלייט צוליב דעם, וואָס זיי טראָגן פונאַנדער לייז. דער פאַר־לויף פון דער קראַנקהייט איז אַ מילדער. עס שטאַרבן אַ 8% פון די קראַנקע און דער רוב אין דער צייט פון רעקאָנוואַלעסצענץ, ווען מען דאַרף האָבן אַסך עסן און עס פעלט אויס שפּייז. ביי דעם פּשוטן עולם איז דער פאַרלויף אַ לייכטער. דאַקעגן ביי די בעסער סיטואירטע מאַכן זיך אָפט קאָמפּליקאַציעס.

[1—10 XI 1941]

אין דער ערשטער דעקאַדע פון נאָוועמבער 41 איז אַרויס אַ פאַר־אָרדנונג וואָס דראָט מיט טויט־שטראָף פאַר יידן,[227] וואָס וועלן אַרויס פון געטאָ אָן פּשעפּוסטקעס. דאָס האָט אונדז איבערגעלאָזט פּראַנק בשעת זיין לעצטן באַזוך אין וואַרשע. די פאַראָרדנונג האָט געהאַט אַ

[227] טויט־שטראָף פאַר פאַרלאָזן דאָס געטאָ. די ערשטע עקזעקוציע פון 8 מענטשן, וואָס זענען צוליב דעם חטא פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, איז פאָרגע־קומען דעם 17־טן נאָוועמבער 1941, וועגן וואָס ס'האָט דעם זעלבן טאָג מודיע געווען — דורך פּלאַקאַטן — דער קאָמיסאַר פון געטאָ — אויערסוואַלד.

שטיקל ווירקונג אויף די געשטאַלטונג פון פרייען אָבער נישט קיין צו טרויסע. — דעם 3 נאָוועמבער זיינען אין גאַס (אַזוי זאָגט מען) אַן ספּעציעלן געריכט דערשאָסן געוואָרן 2 יידן: איינער פון זיי דער באַקאַנטער קינאָ־אייגנטימער לעהמאַן (אויפן טעאַטער־פּלאַץ) אַ צווייטער ייד אויפן באַנהויף. איצט זיינען 8 יידן דערונטער 6 פרויען איבערגעגעבן געוואָרן צום דערשיסן דער יידישער פּאָליציי. דער קאָמיסאַר פון געטאָ אוערסוואַלד פאַרלאַנגט דורכוס, אַז די יידישע פּאָליציי זאָל בילדן אַן אייגענעם עקזעקוציע פּלוטאָן, וואָס זאָל אין דער יידישער תפיסה אויף זאַמענהאָף[228] אויספירן דעם אורטייל. שערינסקי, דער משומד, וואָס ראַוונט יעדן זונטיק אין קירך און איז באַקאַנט אַלס גרויסער כאַבאַרניק, האָט שוין מסכים געווען דערויף, ווען מען האָט אים געדראָט פאַר אָפּזאָג מיט שיסן. דאָס וואָלט געווען אַ שווידערלעכע זאַך ווען יידן וואָלטן אַליין געדאַרפט זיין די תלינים! אַגב זיצן פאַר דעם זעלבן חטא אַ 100 יידן, איבער וועלכע עס הענגט די מורא פון טויט שטראָף.

די עפּידעמיע פון טיפוס איז אַביסל קלענער געוואָרן, גראָד אין ווינטער ווען די עפּידעמיע שטאַרקט זיך געוויינלעך איז זי באַדייטנד פאַרקלענערט געוואָרן. די עפּידעמיע איז געפאַלן מיט אַ 40 פּראָצענט. דאָס האָב איך געהערט פון די אַפּטייקן, דאָס זעלבע פון דאָקטוירים און שפּיטעלער. אייגנטלעך איז דאָס אַ איראַציאָנעלע דערשיינונג, ווייל קיין שום שכלדיקע דערקלערונג דערפון איז נישטאָ. די איינציקע איז די, אַז אין די פּונקטן, וואָס זיינען דער הויפּט מקור פון עפּידעמיעס איז שוין דער רוב אַדורכגעגאַנגען די קראַנקהייט. אַנדערע זאָגן, אַז אין ווינטער גייען די אָרעמעלייט אָנגעטון אין דיקע מלבושים דעריבער האָבן נישט די לייז קיין לייכטן צוטריט. אַזוי צו אַזוי די עפּידעמיע האָט זיך פאַרקלענערט.

די אויסנוצונג פון וואַרשעווער יידן לגבי איבערזידלער קען מען זען פון פאָלגנדן פאַקט: איינער האָט געדונגען אַ דירה צאָלט ער עלעקטריע פאַר זיך, פאַרן בעל־הבית און פאַרן שכן, וואָס האָט איינעם און דעם זעלבן ליטשניק. דער פאָרשטייער פון דער פּוילישער זעלבסט־הילף יאַלאָוויעצקי האָט באַוואונדערט די טעטיקייט פון די הויז־קאָמיטעטן. בשעת ביי פּאָליאַקן דויערט עטלעכע חדשים ביז מען קען אָנקומען צום פּעטענט גייט עס ביי אונדז זייער שנעל.

---

[228] די תפיסה האָט זיך געפונען אויף גענשע 24, עק זאַמענהאָף.

•

אויף וואָלינסקאַ 7 האָט אַ מאַמע אויסבאַהאַלטן אַ וואָך צייט איר קינד, כדי איינצוווישן צו געניסן פון דעם קינדס ברויט באַנעס. דאָס זעלבע האָט פּאַסירט אין אַ פּליטים פּונקט.

אַ קינד האָט אין 2 קיכן געגומען 2 מיטאָגן. ווען די קאָנטראָל האָט דאָס אַנטדעקט, האָט דאָס קינד מיט טרערן געבעטן מען זאָל אים דערלויבן געניסן פון 2 מיטאָגן, ווייל עס וויל נישט שטאַרבן ווי איר שוועסטערל.

געהערט וועגן אַן עסקן פון 3 רעוויר, וואָס פּאַסט איין מאָל, כדי צו קענען דאָס געלט פאַרטיילן פאַר שטיצע.

דער נאַקעטער יידישער בית־עולם לעבן דעם עוואַנגעלישן און קאַטוילישן, וואָס האָבן נישט פאַרלוירן זייערע ביימער איז אַ סימן פון יידישע צרות. ביים לעבן און נאָכן טויט ווערן באַגאַנגען עוולות לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. — אָנהויב נאָוועמבער 41 אָנגעקומען ידיעות פון לאָדזש וועגן פאַרבאָט פאַר יידן פון לאָדזש חתונה האָבן און האָבן קינדער. די וואָס זענען שוואַנגער ביז 3 חדשים מוזן אדורכפירן אַ אָפּעראַציע. מיט איין וואָרט פרעהם געזעצן באַנייט שפּעטער דורך די פּרייסן.

אין איינעם פון די הייזער אויף מילא־גאַס האָט דער הויז־קאָמיטעט פאַראָרדנט, אַז קיין בייער לאָקאַטאָר טאָר זיך נישט אַריינציען כל זמן ער האָט נישט איינגעצאָלט 20 זל. זאַלאָג. דאָס געלט איז אַ מין אַסעקוראַציע אין פאַל פון טויט זאָל דער ה. ק. נישט האָבן קיין שוועריקייטן מיט פּטור ווערן מיטן מת.

ערשטע דעקאַדע פון אָקטאָבער 1941

דער נייער נצחון פון די דייטשן — דאָס אַרומרינגלען פון מאָסקווא, דאָס צעקלאַפּן פון טימאָשענקאָס אַרמיי האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע כוואַליע פון פּעסימיזם ביי די יידן. מען פרעגט זיך מאין יבוא עזרי? דער עולם איז שטאַרק אויפגעבראַכט אויף ענגלאַנד, וואָס גראָד אין די לעצטע צוויי וואָכן אויפגעהערט איינגאַנצן צו באָמבאַרדירן דייטשלאַנד, הגם עס איז איר פליכט געווען צו שאַפן אַן אַנטלייסטונגס־אָפּעגסיווע קעגן דייטשלאַנד. דער דורכשניטלעכער מענטש האַלט, אַז ענגלאַנד וויל, אַז אַלס זיגער זאָל אַרויס ענגלאַנד און אַמעריקע. אי— נאָך דער

פארניכטונג וועט זיך דאך דאס געשטארקטע דייטשלאנד ווארפן מיט נאך א גרעסערן כוח אויף ענגלאנד — בלייבט דאס טאקע א קשיה. איך ווייס וועגן א פאל ווען א פרוי דערגייט יעדן אינדערפרי די יארן איר מאן הלמאי ענגלאנד שווייגט. דער מאן באווייזט מיט אותות ומופתים, אז ער איז דערין נישט שולדיק, דאס העלפט אבער גארנישט — די פרוי דערגייט דעם מאן די יארן. הגם אלע, סיי די אפטימיסטן, סיי די פעסימיסטן זיינען איבערצייגט, אז דייטשלאנד וועט פארשפילן, האט זיך אבער ביי א טייל דערוועקט דער ספק אפשר דאך, דעראבערנדיק די אינדוסטרי־צענטרען וועט דייטשלאנד דאך באהערשן די וועלט. אזעלכע, וואס גלויבן אין דעם איז אבער דא ווייניק, ווייל דערפון וואלט מען דאך געדארפט ציען די געהעריקע קאנסעקווענצן: קאלעקטיווער זעלבסטמארד.

אין די לעצטע טעג סעפטעמבער און די ערשטע טעג אקטאבער האט די יידישע עפנטלעכקייט אין ווארשע אויפגעציטערט [צוליב] דער פראגע פון קליינעם געטא ד. ה. גאסן פון כלאדנע אויף דרום צו. אין דעם קליינעם געטא וווינען 110 טויזנט יידן. דערפון א טייל זייער ארעמע אויף שליסקע, קראכמאלנע, פאנסקע א. א. פאר וועלכע דאס איבערציען וואלט געווען א פולשטענדיקער עקאנאמישער חורבן. דערצו האט מען געזאלט געבן קריסטלעכע גאסן (פארלענגערונג פון כלאדנא, לעשנא, וואלנאשטש, זשיטניא א. א.) אין וועלכע עס וווינען בסך הכל א 35 טויזנט מענטשן. מיט אנדערע ווערטער דאס איבערגעפולטע געטא וואלט נאך מער פארדיכטעט געווארן, און ממילא וואלטן די עפידעמיעס זיך נאך מער פארשפרייט ווי ביז איצט. מיט איין ווארט: דאס ליקווידירן די קליינע געטא־וועלט וואלט געווען א ווירטשאפטלעכער און סאניטארער חורבן.

וואס האט באוויגן צום געדאנק פון ליקווידירן דאס קליינע געטא? ערשטנס די פראגע פון שמוגל. מען וויל, אז די יידישע הייזער זאלן גרענעצן זיך מיט די קריסטלעכע נאר אין מיטן גאס און נישט דורך שכנותדיקע הייזער, וואס דערמעגלעכט דעם שמוגל, ווי למשל אויף דער שוין בארימטער קאזשלעגאס. דער זין איז אלזא נאך מער צו איזאלירן די יידן פון די אריער. פון דער גרויסער סכנה איז דערווייל געבליבן ביי דער עוואקואירונג פון דער שיענא גאס. די דאזיקע גאס איז פאראיארן אויך געווען באדראט. דעמלט איז געלונגען אויסצוקויפן מיט א סומע פון 4 קילא גאלד (ווערט פון 200 טויזנט זלאטעס) לטובת ווינטער־הילף. די סומע האבן איינגעצאלט אלע לאקאטארן און סוב־לאקאטארן. דאס־

מאָל איז אָבער נישט געלונגען. די נעאָפּיטן־אַליי איז אַרויסגעפאַלן פון געטאָ אויף דער שיעננא גאַס געפינט זיך אַ רײ מאָדערנע, שיינע הײַזער מיט צענטראַל־באַהייצונג. בכלל איז שיעננא גאַס געווען די גאַס פון דער יידישער אַריסטאָקראַטיע. ברייטע גאַס, גוטע לופט, ווייניק ענגקייט, ווייניק בעטלער, ריין־געהאַלטן — ממש אַן אינזל אין געטאָ. אין אַ צוונט האָט איר געקאָנט זען אויסגעמאָלענע עלעגאַנטע דאַמען מיט הינטלעך זיך רואיק שפּאַצירן — אַזוי ווי קיין מלחמה וואָלט נישט געווען. מען האָט דאָ נישט געזען די ענגשאַפט. דעם הרחבה, די נערוועזקייט פון דעם געטאָ. מיט איין וואָרט — אַן אינזל פון רואיקייט, רחבות און פאַרמל־חומהדיקייט אין געטאָ. מען האָט געלאָזט אַ גאַנץ קורצן טערמין (ביזן 5־טן אָקטאָבער) אויף איבערציִען זיך אין געטאָ. קיין נייע הײַזער האָט מען נישט צוגעגעבן פאַר די 6.000 איינוווינער פון דער אום־זייט פון דער שיעננא גאַס. מען האָט אַלץ געמעגט מיט זיך מיטנעמען. עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ הילפס־אַרבעט פאַר די איבערזידלער. די קהלה און די שיעננא גאַס (רעשט פון דעם פאַראיאָריקן געלט) האָבן ערטיילט 27 טויזנט זלאָטעס שטיצע — פאַר די אָרעמסטע. אַלע וואָס האָבן זיך געווענדעט האָבן באַקומען שטיצע. אַ שווער פּראָבלעם איז געווען מיט די טיפוס קראַנקע. עס איז געווען אַ שווערע זאַך זיי איבערצופירן. עס זיינען געווען אייניקע פאַלן פון זעלבסטמאָרדן, דערפאַר, ווייל אַ טייל האָט צוליבן איבערציִען זיך פאַרלוירן [די] פּרנסה.

די סכנה איז אָבער נישט פאַרשוווּנדן, מען רעדט איצט וועגן נייע ענדערונגען אין די גאַסן. עס זאָלן אין הסכם מיטן אויבנגעזאָגטן אָפּ־פאַלן: עלעקטאָראַלנע אומזייט, אַלע גאַסן אויף מערב פון שזעלאַזנא מיטזייט פון כלאָדנע, אַלע גאַסן פון באָניפראַטערסקאַ אַראָפּ, טלאָמאַר־צקאַ, דאָס אַלץ צוזאַמען מאַכט אויס 55 טויזנט איינוווינער און דערויף לייגט מען פאַר הײַזער מיט 8 טויזנט איינוווינער. דער דאַמאָקלעס־שווערד פון איבערזידלונג הענגט ווייטער איבער דער יידישער באַפעל־קערונג ווי פאַראיאָרן. שטענדיק, ווען עס האַלט פאַר ווינטער שווימט אויף די פראַגע פון איבערזידלונג. דאָס דריטע מאָל באַקומט די וואַר־שעווער יידישע באַפעלקערונג אַ מתנה אויף די ימים נוראים — פאַר 2 יאָר די באַמבאַרדירונג ספּעציעל פון יידישן וווינפירטל. פאַראיאָרן דאָס געטאָ און הײַ־יאָר קליינע געטאָ.

די סאַניטעט־מאַכט (ד״ר האַגען) איז געווען קעגן דער ליקווידירונג פון קליינעם געטאָ. אין אַ מעמאָריאַל אָנגעוויזן, אַז דאָס דאָזיקע קען האָבן אַ שלעכטע ווירקונג אויף דעם סאַניטאַרן מצב. די וואַרשעווער יידן

האָבן אויך אַ געמיינעם אופן אויסגענוצט די מעשה שעננא. מען האָט פאַרלאַנגט פאַר אַ צימער 150 און 200 זל. און דאָס פאַר אַ גאַנצע דריי חדשים פאַראויס. דער קוואַרטיר־אַמט האָט אַ סך איבערזידלער אַריינגעזעצט אין געוויסע דירות.

אָקטאָבער 1941

צוויי בעטלער־קינדער זענען געזעסן אין גאַס און געטראָגן אַן אויפשריפט „ס.אָ.ס.״ מען מוז מודה זיין אַז דאָס איז דאָס פשוטסטע און ריכטיקסטע, וואָס האָט געקאָנט געמאָן ווערן אין דער פראַגע — די ריכטיקסטע לאָזונג.

האַנדל מיט באַנעס איז איינס פון די טרויעריקסטע דערשיינונגען אין געטאָ. די אַדמיניסטראַטאָרן און די געוועלבער זענען ווי פּיאַווקעס, וואָס נוצן אויס די סיטואַציע פון די אָרעמעלייט, וועלכע האָבן נישט קיין געלט אויף קויפן ברויט און קויפן ביי זיי אָפּ אַ טייל ברויט־באַנעס און די גאַנצע צוקער־באַנעס. בכלל איז דער האַנדל מיט באַנעס פון פאַרשטאַרבענע, אַרויסגעפאָרענע, אַ גאַנץ גוט געשעפט פאַר געוויסע עלעמענטן, באַזונדערס די אַדמיניסטראַטאָרן דאָס זענען היענעס פון ערגסטן סאָרט. אַזוי ווי נישט אַלע אָרעמעלייט באַקומען אומזיסטע טאָלאָנען, פאַרקויפן אַ טייל זייערע באַנעס פאַרן באַקומען אומזיסטע טאָלאָנען. אַזוי ווי דער אָרעמער פויער פאַרקויפט די תבואה נאָך אויפן פעלד.

דעם 23־טן אָקטאָבער איז געשטאָרבן שמואל לעהמאַן. געאַרבעט ביז צום לעצטן מאָמענט. געזאַמלט אַסך מלחמה־פאָלקלאָר. אויף דער לויה האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן די פאַרשטייער פון יידישן וואַרשע. כאַראַקטעריסטיש, אַז זיין לויה האָט זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט דער לויה פון איינעם פון זיינע העלדן: בערל חזיר, וואָס האָט אים דערציילט אַסך מעשיות. בערלס לויה איז אָבער געווען אַסך אַ גרעסערע ווי לעהמאַנס. דער פּרעזעס טשערניאַקאָוו, צו וועמען מען האָט זיך געווענדעט וועגן אַן אומזיסטער קרקע, האָט נעביעך נישט געוווסט ווער לעהמאַן איז. ער ליגט אין דער ליטעראַרישער אַליע, נעבן י. מ. וויסנבערגן.

די לובלינער קהלה האָט זיך געווענדעט וועגן אַ דערלויבעניש אויף אַ אימפּרעזע, האָט די מאַכט אָפּגעזאָגט — האָט זיך די קהלה פאַרדרופן,

אז אין װאַרשע זענען אימפּרעזן דערלױבט. דערױף האָט די מאַכט געענטפֿערט — מיר קענען אײַך דערלױבן דערױף, אָבער בתּנאַי, אַז אין לובלין זאָל זײַן אַזאַ פֿאַרמאַכט געטאָ װי אין װאַרשע. מען האָט, נאַטירלעך, געדאַנקט פֿאַר דער טובֿה. בעסער אָן אָפֿענער געטאָ אָן אימפּרעזעס, אײדער אַ פֿאַרמאַכטער מיט אימפּרעזעס.

הײַיאָר ראש־השנה האָט מען געכאַפּט צו אַרבעט. ייִדישע מוסרים האָבן אַראָפּגעבראַכט זעלנער אין מנינים, און דאָרט האָט מען זיך פֿאַר געלט געקאָנט אױסקױפֿן.

געפֿײַערט געװאָרן מיט װײַן און טאָרט די 25 יעריקע חתונה פֿון ר׳ יצחקל. ער האָט דערצײלט זכרונות פֿון זײַן יוגנט. ער פֿאַרדאַנקט זײַן אַנטװיקלונג די צײַט פֿון אױפֿברױז — דאָס איז געװען זײַן װיכטיקסטער שאַנס אין לעבן. פֿון פֿאָטער האָט ער געירשנט די געזונטע קערנדיקײט, װאָס קלינגען װי פֿאַנטאַסטישע מעשׂיות, צװישן אַנדערן, װי אַזױ ער האָט אין טאַרנע צוזאַמען מיט זײַנע חבֿרים איבערגעטראָגן אַ פֿױערטע, װאָס האָט געהאַט אַ סטראַגאַן און געהאַנדלט אין מאַרק — אין מיטן פֿון אַ װאַסער און װי אַזױ ער האָט צוזאַמען מיט זײַנע חבֿרים אױסגעקוקט צװישן די קושאַקעס װען די פֿױערטע װעט זיך אױפֿכאַפּן פֿון בײזן חלום.

געהערט פֿון אַ גאַנץ זיכערע קװעלע, אַז דאָס 13־טל האָט פֿאַר דער מלחמה מיט רוסלאַנד געטאָן אַ שפּיאָנאַזש־דינסט לטובֿת דײַטשלאַנד. דערמיט דערקלערט זיך אפֿשר די גנאָד, װאָס זײ האָבן געפֿונען אין די אױגן פֿון געסטאַפּאָ. עס מערקט זיך אַ געפֿערלעך אָפּשװאַכן פֿון רחמנות־געפֿיל. מען גײט אַדורך די גאַסן און מען זעט קינדער דאַרע װי שקעלעטן, באָרװעסע און נאַקעטע, װאָס שטעקן אַרױס זײערע בלױע, פֿאַרפֿרױרענע פֿיס און קײנעם אַרט דאָס נישט. מענטשן זענען געװאָרן װי שטײנער. אַ ייִד, װאָס איז געװען אױף יענער זײַט האָט מיר איבערגעגעבן, אַז גאַנץ פֿרעמדע פּאָליאַקן האָבן אים פֿאַרהאַלטן אין גאַס און געמאַטערט, הלמאַי דערלאָזן דערצו ייִדן, אַז דאַרע באָרװעסע קינדער זאָלן אַריבערגײן אױף דער צװײטער זײַט און דאָרט אַרױסגײן בעטלען. װי שעמען זיך נישט ייִדן, װי דערלאָזן זײ דערצו?

אין די לעצטע צוויי חדשים פאַסירט פון צייט צו צייט, אַז מען נעמט צו עטלעכע טויזנט פעקלעך פון פּראָווינץ, אָבער אויך פון אויס־לאַנד. די סיבה זאָל כלומרשט זיין דער שמוגל, וואָס ווערט געפירט אויף דעם אופן. עס בלייבט אָבער א קשיה, הלמאי נעמט מען צו די פּעקלעך אויך פון אויסלאַנד, וואָס קומען אָן אין קליינע קוואַנטומס?

אין געטאָ זענען מעטיק מעדיצינישע קורסן, וואָס ווערן אָנגעפירט דורך די אוניווערסיטעטס־פּראָפעסאָרן הירשפעלד און צוויבוים. די קורסן פאַרטרעטן דעם אוניווערסיטעט. די סטודענטן אַרבעטן אין פּראָ־סעקטאָריום.

עס ווערט דערציילט א וויץ. א קימפּעטאָרין גייט שווער צום קינד. עס העלפן נישט קיין שום מיטלען. ווי נאָר די מענטשן גייען אַרויס פון שטוב קריכט אַרויס א יינגעלע און פרעגט די מאַמע: מאַמעשי, מען קאָן שוין אַרויס, מען כאַפּט נישט?

שמד־באַלן קומען פאָר און דאָס גאַנץ אָפט. אין הושענא־רבה האָבן זיך איבער 50 מאַן געשמדט (ידיעות פון קהלה). די סיבה: קאַ־ריטאַס" זאָרגט פאַר די משומדים. די האָפנונג אויף דעם, אַז די משומ־דים וועלן קענען אַרויס פון געטאָ. — מען האָט אפילו גערעדט וועגן א משומדים־געטאָ אין זשאַליבאָזש. טראָץ דעם אַלעם איז עפּעס א פּסי־כאָלאָגישע דערשיינונג, סיידן ווי מען זאָגט אין וויץ: ווילסט באַקומען א פּאָסטן אין קהלה — מאָ שמד זיך אָפּ. אומלעגאַלע פּוילישע ליטעראַ־טור ווערט צו ביסלעך פאַרשפּרייט אין געטאָ. די אַריינבריינגער זענען א טייל פּוילישע פּאַטריאָטישע פּאָליציאַנטן, גאַסן־קערער, מען זאָגט אויך אַז די פּ.אָ.וו. האָט אירע אָנהענגער אין געטאָ, וועלכע אַנטוויקלען א טע־טיקייט, אָבער צווישן א באַגרענעצטע טייל באַפעלקערונג. פאַראַן פאַר־שידענע פּוילישע שטייער־אַמטן. א טייל זענען לאָבוזעס, טוען אָפּ אין יידישע דירות, וואָס דאָס האַרץ גליסט. זיי האָבן רעכט צו מאַכן פער־זענלעכע רעוויזיעס און צונעמען דאָס געלט. זיי מאַכן נישט קיין אונ־טערשייד צווישן דעם לאָקאַטאָר און סובלאָקאַטאָר. אַלע, וואָס געפינען זיך אין דער דירה זענען סאָלידאַריש פאַראַנטוואָרטלעך. מען נעמט צו זאַכן, מען שלאָגט און הרגעט. פאַראַן הייזער, ווו זיי מאַכן פּשוט פּאָג־ראָמען. פאַראַן אָבער איידעלע פּאַטריאָטן, וואָס גיבן עצות ווי אַזוי נישט צו צאָלן, כדי נישט צו פאַרגרעסערן די הכנסות פון דייטשלאַנד.

אויף פאוויע איז פאראן א גרופע אפעריסטן, וואָס באַקומען פון די דאָרטיקע וואַלוטע־הענדלער וואַכן־געלט, וואָס מאכט אויס 50, 100 און אפילו 200 זל. א וואָך. די אפעריסטן זענען שותפים מיט דייטשן, וועלכע קומען מאָנען דאָס געלט פון די, וואָס האלטן זיך אָפּ פון צאָלן עס.

וואַרשע, אָקטאָבער 1941

געהערט פון א געקומענעם פון אָסטראָוויעץ, אז די יידן זיינען דאָרט באַשעפטיקט דורך דייטשן אין גרויסע פאבריקן. אין דער אמוניציע פאבריק פון סטאראכאָוויצע ארבעטן 600 יידן, וועלכע באַקומען אויסער לוין — שפּייז־דעפּוטאטן. דאָס זעלבע איז אין אָסטראָוויעץ, ווו יידן זיי־נען טעטיק אין די פאבריקן.

דער חודש אָקטאָבער איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון וויטער־דיקער איבערזידלונג. דאָס מאָל איז געקומען די ריי אויף די גאַסן פון דער יידישער אַרעמקייט קראָכמאַלנע (כמעט די גאנצע גאַס, אויסער א קליינעם טייל), צווישן אנדערע די גרויסע פאָלקס־שול קראָכמאַלנע 36 און אויך די לעצטע נומערן פון אַגראָדאָווע, גאַנץ כלאָדנע. דער צוועק איז א קלאָרער: אָפּשאַפן דעם שמוגל. אזוי מאכן דאָס יידישע געטאָ, אז די גרענעצן זאָלן זיך ציען דורך די גאַסן און נישט אין הויז זאָל זיך גרענעצן מיט א קריסטלעכס. די איבערזידלונג האָט ארומגענומען אַן 18 טויזנט מענטשן. זי איז אדורך רייבונגסלאָז. זי האָט נישט אָנגע־טראָפן אויף קיין ספּעציעלע מניעות. דער עולם האָט אויספּארקויפט, וואָס ער האָט נאָר געהאט און זיך איבערגעצויגן אין דער זייט. די אָרעמ־קייט פון אנדערע גאַסן האָט גאַנצפּריינטלעך אויפגענומען זייערע ברי־דער פון קראָכמאַלנע, אזוי, אז די קהלה און דער זש. טאָ. ס., וואָס האָבן זיך פאַרנומען דערמיט האָבן געהאַט ווייניק צו טון. בס״ה א 200—300 מענטשן זיינען געגאַנגען אין די פּונקטן. די פּרייזן פון טראַנספּאָרט־מיטלען זיינען געווען הויכע. א וועגעלע האָט געקאָסט 80—100 זל. כאראקטעריסטיש, אז אין געטאָ האָבן זיך לעצטנס באוויזן וועגנס, איינגעשפּאַנט מיט מענטשן. דער חשבון איז א פּשוטער: א פערד אויסהאלטן קאָסט 80 זל. א טאָג בשעת א מענטש נאָר 20 זל. אויך בשעת דער איבערזידלונג האָט מען געזען א סך וועגן אָנגעלאָדן מיט

מעבל, איינגעשפאנט מיט מענטשן. די גנבים האבן בשעת דער אקציע אפגעטון מעשים. זיי האבן געריסן די פעקלעך פון די הענט, אונטערגעשטעלט די פיס די וועגעלעך, איבערגעקערט זיי און צוגענומען די זאכן. ביי א טייל מענטשן האבן זיי צוגענומען דאס לעצטע. די איבערזידלונג פון זשעלאזנע און די גאסן פון רעכטס איז געווען אנהויב פון דער ווייטערדיקער איבערזידלונג, וועלכע וועט ארומנעמען טלאמאצקע, רימארסקע, עלעקטאראלנע און איניקע גאסן פון דער ארעמקייט ווי נאווינארסקע, פראנטשישקאנער, סאפיעזשינסקע, ביידע איבערזידלונגען . . . .

* * *

קיין בארא‏נאוויטש זענען די דייטשן אריין אויפן 5־טן טאג מלחמה ד. ה. דעם 27־טן יוני 1941. קיין קאמפן צוליב דער שטאט זענען נישט פארגעקומען. די ערשטע עטלעכע טעג, ווען ס'איז נאך געווען די בלויזע מיליטערישע פארוואלטונג, איז נאך געווען פארהעלטניסמעסיק צו דערטראגן. אבער שוין אין די ערשטע טעג יולי איז די לאגע געווארן זייער שווער — ווי אומעטום.

אנהויב אויגוסט האט זיך דער מיליטערישער ווערטערינאר־דאקטאר געווענדן (צו דער קהלה מסתמא) וועגן צושטעלן אים 32 יידן אויף צו קאנוואירן פערד קיין ראדאם. ווייזט אויס, אז דארט איז א פערד־לאזארעט. מ'האט די 32 יידן צעטיילט צווישן א געוויסער צאל פערד פארלאדן אין בהמות־וואגאנען און איבערגעפירט קיין ראדאם. אויפן וועג האט מען זיי, ד. ה. די יידן געגעבן פארהעלטניסמעסיק נישט שלעכט צו עסן און קיין ספעציעלע נגישות נישט אנגעטון.

אנגעקומען קיין ראדאם, האבן זיי די פערד צוגעשטעלט אין אורדנונג, וואס דער מיטפארנדיקער ליטענאנט־ווערטערינאר האט בפירוש אונטערגעשטראכן. ער איז מיט די 32 מאן אוועק אין דער יידישער גמינע אין ראדעם און אלס אנערקענונג פאר זייער גוטער ארבעט געהייסן אויסשטעלן פאר יעדן פאסירשיינען, וווהין יעדער וויל.

פאר אויסשטעלן א פאסירשיין נעמט די ראדעמער קהלה בדרך־כלל צו . . . זל. דא איז קיין געלט פארשטייט זיך נישט געווען. די 32 האבן אבער פארלאנגט דורכאויס מען זאל האנארירן דעם אפיצירס [אנזאג]. ס'איז נישט אויסגעשלאסן, אז ס'איז געקומען צוליב דעם צו א שארפן ווערטער־אויסטויש צווישן די בארא‏נאוויטשער יידן און דער גמינע. למען האמת דארף מען באמערקן, אז דער פרעזעס (גלאזער? זוארסער?) איז גראד געווען אין אטוואצק אויף דאטשע. דאס, וואס ווערט דא

ווייטער באשריבן איז געשען אויסשליסלעך מיטן ווייסן און אפשר איני־ציאטיוו פונעם אמטירנדיקן וויצע־פרעזעס (נאמען אומבאקאנט).

מ'האט זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט די געלע און געמאלדן אז ס'זענען דא פאראן 32 נישט־ארטיקע יידן, פאר וועלכע מען איז נישט פאראנטוואָרטלעך. יענע זענען געקומען, פארהאלטן אלע, ארויסגעפירט אין א דארף אינטער ראדעם געהייסן אויסגראבן א גרויסן גרוב און — דערשאסן. פון דער גאנצער גרופע איז 2 פארשוין געלונגען אנטלויפן צו ווערן.

געשריבן אנהייב נאוועמבער 1941.

מען דערציילט, אז אין דער צווייטער העלפט אקטאבער זאל האבן געשען אזוואס: צום דירעקטאר פונעם טעאטער אין דער פוילישער שפראך אויף נאוואליפקי 52 (זאל זיין א משומד, דער נאמען אומבאקאנט. דער הויפט אקטיאר איז דער פאפולערער מיכאל זניטש אויך א משומד) זענען געקומען 6 יידן, זיך אויסלעגיטימירט ווי אפיציעלע מיט־ארבעטער פון די געלע און פארלאנגט 1000 זלאטעס, אז נישט וועלן זיי אים פארשיקן.

נאך א לאנגע שקלא וטריא איז אפגעשמועסט געווארן, אז מען גייט אריין אין א קנייפע און דערווייל וועט מען מאכן א כוסה.

ס'האט לאנג נישט געדויערט, און פאר דער קנייפע איז פארפארן אן אויטא מיט אוניפארמירטע געלע. איידער וואס ווען, האבן זיי געשמידט אין קייטן און הווקא די 6 פארשוין. דערנאך האט מען מיטן דירעקטאר געמאכט א שפאר ביסל כוסות און אוועקגעפירט די 6 ארעסטאנטן.

ווי ס'האט זיך ארויסגעוויזן איז ער גראד געווען דער אמתדיקער „חברה־מאן". אומבאמערקט האט ער אנגעקלונגען נאך די געלע, וועלכע זענען טאקע צו דער מינוט אנגעקומען.

לויט ווי מען גיט איבער, זאל מען וועגן דעם ווייטערדיקן גורל פון די 6 האבן אזוי געמאלדן: מען וועט זיי האלטן א 2 חדשים אין פאר־וויאק און דערנאך אוועקשיקן — „נא זאנגלארען" קיין אשוויענטשים (אזוי זאל מען האבן בוכשטעבלעך געזאגט דער פרוי פון איינעם פון זיי.

געשר. אנהייב נאוועמבער 1941.

דער קאמענדאנט פון דער יידישער תפיסה אויף זאמענהאף 19 איז יאסעלע ערליך. פאר דער מלחמה איז ער געווען א קאמבינאטאר און בוחר־גייער, געארבעט אין 1936 ביי פאליש געלט. (מעגלעך, אז ער איז געווען אין בערעזע — מען דארף עס נאך אויספארשן). נאך דעם, ווי די דייטשן האבן איינגענומען ווארשע, און די קרימינעלע פאליציי האט זיך גענומען צו ליקווידירן די קרימינעלע, דער עיקר יידישע עלעמענטן, איז אויך יאסעלע ערליך ארעסטירט געווארן און ארויסגעשיקט קיין אושוויענטשים. ווייזט אויס, אז ער האט גענומען אויף זיך געוויסע פארפליכטונגען, ווייל מ'האט אים פארהעלטנישמעסיק גיך ארויסגילאזט. ער איז דאן געפארן אויף דער פראווינץ און ארגאניזירט 3 אדער 4 פארבריקן פון פאלש געלט (איינעם אונטער ווארשע), וועלכע ער האט דערנאך ארויסגעגעבן.

זינט יוני (אדער יולי) היי־יאר איז ער קאמענדאנט פון דער יידישער תפיסה, ווי ס'דערציילן יודעי־חן, איז ער להיפוך צו אנדערע מענטשן פון דעם טיפ — דווקא א מענטש מיט א בפירוש שלעכטן כאראקטער, מיט דעספאטישע נייגונגען. זיינע אונטערגעווארפענע ציטערן פאר אים אימת־מות.

גשריבן אנהייב נאוועמבער 1941

דעם 28 אקטאבער 1941 איז איבער אלע דירות פוןביידע הייף אויף דזשעלנא 93 (אן ערך 2000 לאקאטארן) ארומגעגאנגען א יידישער פאליציאנט און געמאכט פראטאקאלן פאר כלומרשט ברענען ליכט בשעת דער לאפ־דיזשור. ווען ווו — האט ער נישט געזאגט. אלע טענות, אז: 1) ס'איז שוין זינט העכער א וואך נישטא קיין עלעקטריע, אז 2) אין דעם רוב שטובן צינדט מען בכלל נישט אן קיין ליכט, אז 3) די פענסטער זענען פארהאנגען מיט גראבע געווענטער אדער פארקלעבט מיט שווארץ פאפיר א.א.וו. די אלע האבן נישט געהאלפן, ווער ס'האט אים נישט געגעבן אין דער האנט אריין עטלעכע גילדן (5־ער האט ער אויך גענומען) — דארט זענען פאראן פראטאקאלן פאר האלטן ליכט. די מערהייט לאקאטארן האבן אים נישט געגעבן קיין געלט.

די שטראף באטרעפט 55 זל. דעם נומער פון דעם פאליציאנט האט מען נישט פארנאטירט.

צו די פּאָפּולערע מיטאַרבעטער מיט די געלע געהערן: אנדערס (אַ פאַמיליע נאָמען, אדרעס אומבאַקאַנט) און מיליעק (פאַרנאָמען; פאַמיליע־נאָמען אומבאַקאַנט). אנדערס איז עם פאַר דער מלחמה כאַפּולערער באָקסער (פון מכבי, צי „גוויאַזדאַ") אַ זון פון באַקאַנטן טרענער אנדערס — לעצטנס געווען פון די הויפּטפירער פון די פּראַקישע טרעגער. מיליעק וווינט אויף פאַנסקע 52 איז מיטגליד פונעם הויזקאָמיטעט.

ביידע גייען אַרום אָן לענטעס.

סוף 1940 זיינען ביידע געווען פאַרשיקט אין אָשוויענטשים, האָבן זיך אָבער „רעהאַביליטירט" און צוגעזאָגט גרויסע זאַכן. זיי אַפּעריִרן אויסשליסלעך אויפן פּאָליטישן געביט, פאַרשיקן בלויז פּאָליטישע טוער.

אנדערס האָט אַ שוואָגער פּעפּערמאַן אַ יידישן פּאָליציאַנט פון 2־טן רעוויר (קראָכמאַלנע 32). איז שוין דאָרט אָפּגעשמועסט, אַז פּעפּערמאַן זאָל גיין אויף די בעסטע „מעטעס" וווּ מען פאַרדינט בעסער. פּעפּערמאַן טראָגט אַ היטל מיט אַ בענדל, ד. ה. ער האָט אַ בילדונג־צענז פון 2 „טשוועקעס", ער זאָל זיין אַ גרויסער לאַ יוצלח און אַ טעמפּער קאָפּ. ער פאַרדינט זייער שיין, ווייל ער קריגט צוגעטיילט די מער פּרנסהדיקע זאַכן א.א.וו. אומעטום האַלט ער די אַלגעמיינע קאַסע.

קאָמיסאַר פון 2־טן קאָמיסאַריאַט אויף קראָכמאַלנע 32 איז אַ געוויסער ....יישמאַן פון גאַליציע, אַ משומד. ער הייסט זיך רופן נישט אַנדערש ווי דער „נאַטשעלניק" אָדער „קאַפּיטאַן". ווי זיינע אונטערגעאָרדנטע גיבן איבער איז ער אַ גרויסער רינאָריסט, האַלט זיי אַלע זייער שורק. 4 פּאָליציאַנטן האָט ער געלאָזט פאַרשיקן קיין אָשוויענטשים.

געשריבן אָנהייב נאָוועמבער 1941

[14 XI 1941]

מיט נאָוועמבער 1941. עס האָבן זיך שוין באַוויזן די ערשטע פרעסט און דער עולם ציטערט פאַר קעלט. די שרעקלעכסטע זאַך דאָס זיינען פרירנדיקע קינדער. קינדערלעך מיט נאַקעטע פיס, נאַקעטע קני

און צעריסענע מלבושים, וואס שטייען שטום און וויינען. היינט דעם 14־טן אין אוונט האב איך געהערט יאמערן א קליין ווערמל פון א 3־4 יאר. דאס קינד וועט מסתמא נאך עטלעכע שעה געפינען ווערן אין דער פרי א געפרוירענעס. נאך אין אקטאבער ווען עס איז געפאלן דער ערשטער שניי זיינען אין פארשיידענע היילן פון די חרובע הייזער אויף טרעפ געפונען געווארן א 17 געפרוירענע קינדער בכלל ווערן געפרירענע קינדער א מאסן־דערשיינונג. די פאליציי זאל עפענען אויף נאוואליפיע 20 א ספעציעלע אנשטאלט, וווּ קינדער פון דער גאס זאלן געזאמלט ווערן, דערווייליע אבער זיינען קינדערשע מתים און קינדערשער געיאמער א שטענדיקע באגלייט דערשיינונג פון דער געטא. דער עולם דעקט צו די געפרוירענע קינדער מיט די פראכטפולע פלאקאטן פון „חודש פון קינד" מיט דער אויפשריפט: „אונדזערע קינדער מוזן לעבן — דאס קינד דאס איז די הייליקסטע זאך". דער עולם וויל דערמיט אויסדריקן זיין פראטעסט קעגן דעם, וואס דער „צענטאס" טוט גארנישט אויפצוזאמלען די דאזיקע קינדער און ראטעווען זיי פון טויט. באזונדערס ווען עס איז באוואוסט, אז דער „צענטאס" האט שוין צונויפגענומען פין באר־שטייערונגען (פון פאסט־אפצאלן, פון ברויט־קארטן א. א.) כמעט א מיליאן זל. דער חודש פון קינד איז געפירט געווארן מיט א ריזיקער רעקלאמע —אויף פלאקאטן (יעדע 2־3 טעג א נייער) האט מען אויסגעגעבן א ממון מיט געלט, זייער איינגעגעבענע קאנצערטן און אונטערנעמונגען. ער האט אבער נישט דערגרייכט צו דער יידישער געזעלשאפט. עס זיינען נישט אויפגעטרעדערט געווארן די הויז קאמיטעטן, וועלכע האבן טאקע געגעבן א ליעבערלעכע סומע פון א 50 טויזנט זל. דערביי האבן כמעט אזויפיל באטראפן די הוצאות. נאך א זאך האט זיך געווארפן אין די אויגן בא דער דאזיקער אקציע: די עקלהאפטע הכנעה פאר דעם געלטגעבער פאר דעם קהלה פרעזעס, וועלכער איז דורך ד"ר וויעליקאווסקי אויף דער דערעפענונגס־אקאדעמיע געקרוינט געווארן אלס ערשטער בירגער פון דעם יידישן פערטל. אויף צו קרוינען עפנטלעך אזא לא יצלח ווי טשערניאקאוו אלס ערשטער בירגער דארף מען אסך מוט און הכנעה. דאס זעלבע האט מען געטון ביי אנדערע געלעגנהייטן און אזוי ארום האט מען געפונען חן און לייטזעליקייט אין די אויגן פון דעם פרעזעס.

אנדערש איז מיט דער יינ"א. די דאזיקע געזעלשאפט וואס האט אויסגעבויט די הויז קאמיטעטן און בכלל געוועקט די גאנצע יידישע געזעלשאפט צו דער הילף ארבעט איז א דארן אין אויג פון די קהלה־

מאכט־האָבער, וועלכע ווילן זי רערשטיקן. די ייג"א דערקלערט די קהלה־לייט איז די קוזשניע פון אָפּאָזיציע קעגן דער קהלה, דאָ ווערט געשמידט די שנאה קעגן דער קהלה. אמת איז טאקע, אז אויף פארזאמלונגען פון הויז־קאָמיטעטן ווערט שארף קריטיקירט די טעטיקייט פון דער קהלה, אָבער דאָס איז די שולד פון דער קהלה גאָליטיק, פון איר בולטן קלאסן־כאראקטער, פון אירע טענדענצן אריבער צו ווארפן אלע שטייער־לאסטן אויף דער אָרעמער באפעלקערונג און באפרייען אינגאנצן די רייכע. די ייג"א איז די איינציקע אינסטיטוציע פון פרייען געדאנק וו עס הערשט אן אויפריכטיקע קריטיק פון דער קהלה און אירע מעשים תעתועים. —

דער אָנגעקומענער ווינטער טרעפט זייער די יידישע באפעלקערונג. עס פעלן 3 זאכן: קוילן, גאז, עלעקטריע. קוילן ווערן פארטיילט דורך דער טרויער־ריק בארימטער באהייצונג־קאָמיסיע פון דער קהלה, פארשטייט זיך נאָר פאר קהלה־לייט און פאר אייגענע. דאָרט הערשן לויטער משומדים ווי קראמשטשיק א. א. וועגן באזאָרגן די הייזער מיט קוילן, אויף צו דער־וואַרעמען לכל הפחות איין דירה אין א הויז, האָט מען אינגאנצן נישט געטראכט. איבעריקנס האָט מען מורא פאר עפּידעמיע, זאָל דער אָרעמאן בעסער שטארבן פאר קעלט. אין די דירות פעלט גאז און אויך עלעקטריע איז זייט עטלעכע וואָכן פאראן נאָר אין באשטימטע שעהן פון 10 אין אָוונט ביז 7 פרי. עס קומט דעריבער אויס, אז דער רוב באפעלקערונג און דאָס נישט דווקא די אָרעמסטע האָט נישט קיין גלאז הייס וואסער. עס ווערט דעריבער זייער ברענענד די פראגע פון פארטיילן צווישן דער אָרעמער באפעלקערונג פון הייס וואסער. דער מאנגל אין עלעקטריע א גאנצן טאָג האָט געצוואונגען דעם רוב יידישע אונטערנעמונגען איבערצוגיין צו נאכט ארבעט. א טייל אנשטאלטן ווי למשל פריזיר־אנשטאלטן האָבן זיך געמוזט שליסן. די מעשה מיט עלעקטריע האָבן אויסגענוצט א טייל אפעריסטן אויף צוצוזאָגן, אז נאָך א געלט זאמלונג פאר דער עלעקטראָוור־ניע וועט זיין ליכט. אזוי האָט געטון למשל לעשנא 24 אָבער נאָך א טאָג צוויי איז דאָס ליכט ווידער פארשוואונדן אָבער דאָס איינגעצאָלטע געלט האָט מען פארשטייט זיך נישט אומגעקערט. דאָס פארקלענערן דעם עלעק־טרישן שטראָם האָט אין ערשטן מאָמענט ארויסגערופן פארשיידענע בויך־סברות, וועלכע האָבן זיך אָבער נישט ארויסגעוויזן פאר ריכטיק. לכתחילה האָט מען געמיינט, אז דאָס איז געצילט קעגן געטאָ. ארויסגעוויזן האָט זיך אָבער, אז אויך א טייל ארישע ראיאָנען זיינען דערמיט געטראָפן. אנדערע האָבן עס דערקלערט מיט סאבאָטאזש, דאָס איז אָבער נישט ריכטיק. אנדערע האָבן ווידער אויסגעטראכט [!] מיט מאסנהאפטע גנבות

פון שטראָם, פון א מיליאָן קילאָוואט. אָבער סוף כל סוף האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די סיבה איז א פשוטע: אָפּשפּאָרונגען.

אין טאָג פון 11 נאָוועמבער זיינען אייניקע שעה אויף די פרייהיטס־דענקמעלער געווען פוילישע פענדלעך. אויך אויף פּאָניאטאָווסקי דענקמאָל, וואָס ווערט דאָך געהיטן דורך א שומר איז עטלעכע שעה געווען א פענדל. דאָס זעלבע אויפן דענקמאָל פון די פליער א. א.

22 נאָוועמבער 1941

דער טויט־אורטייל, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן איבער 8 יידן, דערונטער 6 פרויען, האָט אויפגעציטערט גאנץ ווארשע. מיר האָבן פארשיידענע זאכן איבערגעלעבט אין ווארשע און אין אנדערע שטעט, באזונדערס אין ליטע, ווו עס קומען פאר מאסן־עקזעקוציעס. אָבער דאָס אלץ פארבלאסט לגבי דעם פאקט, וואָס מען האָט 8 מענטשן דערשאָסן דערפאר, וואָס זיי האָבן איבערגעטרעטן די שוועל פון געטאָ. די ידיעה וועגן דעם, אז מען גרייט זיך ארויסצוגעבן א געזעץ צו שיסן פאר ארויסגיין פון געטאָ האָט זיך פארשפרייט בשעת דעם לעצטן אויפהאלט פון פראנקן אין ווארשע. דאָס זאָל זיין דער פראָיעקט פון אוערסוואלדן, וועמען די יידן האָבן פון אָנהויב געהאלטן פאר א פריינט און פאר אן ערנטלעכן מענטש. דער אורטייל איבער די 8 פּערזאָן איז אויסגעפירט געוואָרן אין דער יידישער תפיסה אויף גענשא 24. לכתחילה האָט מען פארלאנגט די יידישע פּאָליציי זאָל אויספירן דעם אורטייל און די ראדצעס זאָלן זיין אָנוועזנד דערביי. מען דערציילט, אז שערינסקי האָט דערקלערט דעם קאָמענדאנט פון דער פוילישער פּאָליציי פּשעוואָרסקי, אז ער וועט אויספירן דעם אורטייל, אָבער 15 מינוט נאָכדעם וועט ער באגיין זעלבסטמאָרד. אנדערע זאָגן, אז שערינסקי האָט דערקלערט אז אויב עס דראָט אים דערשאָסן צו ווערן אין פאל פו נישט אויספירן דעם אורטייל, וועט ער נאָר מירלעך העם אורטייל נישט אויספירן. דער פאקט איז, אז דעם אורטייל האָבן אויסגעפירט פוילישע פּאָליציאנטן. א טייל זאָגן, אז קאנדידאטן האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן. אלע הכנות האָבן אָבער געמוזט מאכן די יידישע אָרדנונגס־דינסט. די אָרדנונגס־מענער האָבן ארויסגעפירט יעדן באזונדער פון דער צעלע, צוגעבונדן צו א סלופּעק און דערנאָך פארבונדן די אויגן. אוערסוואלד האָט זיך צו דער עקזעקוציע פארשפעטיקט, ער

האָט געזאָגט „שאַדע צו שפּעט". עס האָבן ביגעוווינט די עקזעקוציע אייניקע אָפּיצירן פון ס. ס., וועלכע האָבן געשריבערט פּאַפּיראָסן און ציניש זיך אויפגעפירט בשעת דער עקזעקוציע. מען זאָגט אויך, אז לייסט איז געזעסן בשעת דער עקזעקוציע. פון יידן: שערינסקי, לעדערמאַן און לייקין, וועלכער זאָל זיך האָבן אויסגעצייכנט מיט שטאַרקן אַמפּער ביים שלעפּן די פּאַראָרטיילטע פון די צעלן. דער פּראָקוראָר האָט אַדורכגעלייענט דעם אורטייל און דערנאָך איז פאָרגעקומען די עקזעקוציע. די גאַס איז געווען שוואַרץ פאַר דער תפיסה. עס האָבן זיך געהערט געוואַלדן פון די קרובים. דער אורטייל איז אויסגעפירט געוואָרן האַלב אכט אין דער פרי דינסטיק. פון די 6 פרויען איז איינע געווען א בעטלערין, איינע א מוטער פון 3 קינדער, איינע א 16 יעריקע, וועלכע האָט שרעקלעך היסטעריזירט פאַר דער עקזעקוציע. עס איז אויך אָנוועזנד געווען דער רב וויינבערג, וועלכער האָט מיטגעבראַכט א צוואה פון איינעם פון די פאַרמשפּטע מאַנסבילן. מען זאָגט, אז די פּאַראָרטיילטע האָבן זיך רואיק געהאַלטן. אין דער נאַכט האָבן זיך באַוויזן רויטע פּלאַקאַטן פון אוּנטערוואַלדן וועגן דעם טויט־אורטייל. כאַראַקטעריסטיש, אז אַלע 8 זענען געכאַפּט געוואָרן דורך פּוילישע פּאָליציאַנטן. איינע א פרוי האָט פאַרלוירן איר לעבן צוליב 100 זל. זי האָט געוואָלט געבן דעם פּאָליציאַנט נאָר 50 זל. און יענער האָט געוואָלט 100 זל. איינער פון די צוויי יידן איז געווען א גלעזער, וואָס האָט מפרנס געווען זיין פאַמיליע פון אַרבעט אויף יענער זייט. איצט זענען אַרעסטירט 400 יידן, דערפון זענען שוין 20 דורכן געריכט פאַרמשפּט צום טויט. מען זאָגט, אז אויך צווישן די דייטשן האָט דער אורטייל אַרויסגערופן א גרויסע באַוועגונג. יעדנפאַלס זענען אַזעלכע פאַלן פון שיסן פאַר פאַרלאָזן דאָס געטאָ אינגאַנצן אומבאַקאַנט. דאָס איז דער ערשטער פאַל פון דעם מין אין דער געשיכטע.

די גאַנצע מעשה, ווי בכלל די תּראָונג מיט טויט־אורטייל האָט אָבער א קנאַפּע ווירקונג אויפן שמוגל, וועלכער דויערט ווייטער מיט א נישט פאַרמינערטער קראַפט. יידישע שמוגלערס קריכן אויך ווייטער איבער די ווענט, ווייל אָן שמוגל, דערקלערן זיי, זענען זיי פאַרמשפּט צום טויט. דעריבער מערקט זיך אויך נישט קיין יקרות אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם טויט־אורטייל. דער שמוגל בליט און וועט בליען כל־זמן עס זענען אין דעם פאַראינטערעסירט די דייטשן.

די ערשטע קעלטן האָבן געמאַכט זייער א שווערן איינדרוק. אויף די גאַסן טרעפט מען כסדר פאַרפרוירענע קינדער. מען זעט גיין אין גאַס קינדער אָן שיך מיט נאַקעטע פאַרפרוירענע פיס. היינט, דעם 22 נאָ־

וועמבער געזען אויף נאַוואַליפּקי א יינגעלע טאַנצן מיט נאַקעטע פיס פאַר קעלט. דאָס בילד פון נאַקעטע מענטשן און קינדער מאַכן א דערשיטערנדיקן איינדרוק. און דאָך האָט מען אויסער דעם פאַרהאַלטונגס־פּונקט פאַר קינדער גאָרנישט פון דעם מין געשאַפן.

פאַרוואָס די „ווינטער־הילף" האָט פאַרשפּעטיקט? איינע פון די סיבות איז טאַקע די איבערזיידלונג. אָבער די וויכטיקסטע, וואָס די קהלה וויל פאַר יעדן פּרייז ליקווידירן דעם זש. ט. א. ס. און דעריבער וויל זי נישט, אַז די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע זאָל האָבן וועלכן נישט איז שייכות צו דער אַקציע. דעריבער ווערט דערווייל גאָרנישט געטון, הגם עס איז שוין יעצט סוף נאָוועמבער.

[דעצעמבער 1941]

די מעשה עלעקטרי - האָט שטאַרק געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג פון געטאָ אין נאָוועמבער און דעצעמבער. אין א שיינעם פרימאָרגן האָט אָן שום וואָרנונגען, פאַרפעלט שטראָם אין געטאָ, קודם האָט פאַרפעלט פון 7 פרי ביז 10 אין אָוונט, דערנאָך האָט אינגאַנצן אויפגעהערט. אָן אויסנאָם זענען די רייכע ה[ייזער, וואָס האָבן] איינגעצאָלט פאַרשיידענע מאַכערס געלט און באַקומען תיכף שטראָם. דער אָפּצאָל איז א פאַרשיידענער פון 1.000 זל. און העכער. טיילמאָל טרעפט, אַז נאָכן באַצאָלן איינמאָל, דאַרף מען באַצאָלן א צווייט מאָל און א דריט מאָל. עס איז פשוט נישט צו פאַרשטיין, ווי אַזוי דאָס אַלץ געשעט, אָבער אין געטאָ זענען דאָ א סך אומפאַרשטענדלעכע זאַכן. דער מאַנגל אין עלעקטרי האָט רואינירט גאַנצע ווירטשאַפט־צווייגן, ווי מילעכלעך, פאַבריקלעך, וכדומה.

קאַרביד איז שרעקלעך געשטיגן — ביז 9 זל. א קילאָ, נאָכדעם ביז 24 זל. א קילאָ דאָס זעלבע ליכט — 27 זל. א קילאָ. דעם גרעסטן דערפאָלג האָט קאַרביד. דער מאַנגל אין ליכט האָט אָפּגעלייגט די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. פאַרזאַמלונגען פון הויז־קאָמיטעטן איז זייער שווער צונויפצורופן — דאָס זעלבע פאַרזאַמלונגען אין רעווירן.

— — — — — — — — — — — — — — —

אין דעצעמבער באַקומען די יידן א טייל אַרישע הייזער אויף כלאָדנע, זשעלאַזנע, נאָוואָליפּיע א. א. די קריסטן לאָזן איבער די דירות

אין א שרעקלעכן מצב. מען נעמט ארויס די שויבן, שלעסער, פוס־ינעס, אפילו פאדלאגעס, נאזאמעטערס. פשוט פולשטענדיק רעמאלירטע. אויף א טייל דירות הענגען קוויטלעך פון פארשידענע אינסטיטוציעס, וועלכע האבן פארנומען די דירות פאר זייערע יידן. בכלל קומען כסדר פאר איינמערוועגען פון דייטשן לטובת זייערע יידן. פארשטייט זיך, אז די דאזיקע אינטערוועגען האבן א פעולה.

דעם 22 דעצעמבער האט מען פלוצים פארבאטן די יידן ארויסצוגיין פון שענגע, נאר פון שליסקא, וואס גרענעצט זיך מיט שעננא. נישט אדמעטום איז דאס אבער מעגלעך געווען, ווייל מען האט אפשר געדארפט אנהויבן האקן ווענט און מאכן דורכגענג אויף שליסקע. א טייל מענטשן האבן דעריבער געמוזט קריכן דורך לעכער, קעלערס וכדומה.

אין געטא ווילט מען זיך נישט בלויז אין די עפנטלעכע לאקאלן. וואס זייער צאל האלט אין איין וואקסן, נאר אויך אין קארמן־קלובן, וואס מערן זיך און פראכטפערן זיך אין יעדן הויז און......

— — — — — — — — — — — — — — —

א שרעקלעכן, פשוט אומהיימלעכן איינדרוק מאכן..... איינגעטלעך געיאמער פון קינדער, וואס שטייען אין די..... נישט און בעטן א נדבה אדער קלאגן זיך, אז זיי האבן [נישט ווו] צו נעכטיקן. אויף עק לעשנא און קארמעליצקע ווייגען קינדער יעדן אוונט מיט ביטערע טרערן. הגם איך הער יעדן אוונט דאס דאזיקע געוויין, קען איך עס ביז שפעט ביינאכט נישט...... די פאר גראשן, וואס איך גיב יעדן אוונט קענען נישט בארואיקן מיין געוויסן.

דעצעמבער 1941

פון דער כאפטע מלחמה־גבירים, וואס ווייסן פון איין זאך: וואס מערער און וואס בעסער זיך דערנערן, אייגנטלעך פרעסן אין זויפן (זיי צאלן טיילמאל חשבונות צו טויזנטער זלאטעס), צייכענען זיך אויס די ה. ה. עמיל ווייץ און זילבערשטיין יעקב. ביידע פון טארנע, ווו זיי ווינען ביז היינט. זיי קומען נאר קיין ווארשע פון צייט צו צייט אויף דערלידיקן זייערע ענינים און בערשטן פאר דער דייטשער ארמיי און פארדינען הערביי מיליאנען אין דעם בוכשטעבלעכן זין פון ווארט. זייער

חודש־אומזאץ האָט נישט לאַנג בעטראָפן 2 מיליאָן זלאָטעס. זיי באַווייזן גאַנצע נסים. זיי מאַכן בערשטן פון שטעקנס, טשעפּאַטשקעס און ענלעכע זאַכן.

— — — — — — — — — — — — — — —

נאָך דעם זיג פון די רוסן ביי ראָסטאָוו, האָבן די יידן אָנגעהויבן רופן די שטאָט ראָשטוב.

דער פּלאַן פון איינאָרדנען געטאָס אין פּוילן איז געווען נאָך פאַר דער מלחמה. יצחקן האָט א העכערער דייטשער באַאַמטער געוויזן א העקטאָגראַפישע אַרבעט, דאַטירט פון יוני 1939, וווּ עס זיינען געווען אָנגעצייכנט 4 געטאָס אין פּוילן.

[סוף 1941]

אין די שאָפּן קומען צו געשניטענע מיליטער־אָנצוגן, ווי אויך די אָנטשפּריצנדע צאָל פאַרעס. מען קען פאַרדינען נאָר ביי דער אַרבעט.

לויט די אויסרעכנונגען פון פּראָפעסאָר הערש זיינען בשעת יענער מלחמה אויסגעשטאָרבן 45 מיליאָן נייטראַלע. ווער ווייס וויפל עס וועלן אויסשטאַרבן איצט, ווען דער הונגער האָט אַרומגעכאַפּט אַלע אָקופּירטע לענדער.

איק"אָר האָט אָרגאַניזירט א גאַנצע מוסטער־הייף, ווו אַלץ ווערט געפירט אין יידיש. א פיינער אויסנאַם פון די וואַרשעווער גבירים — חזרים איז ה' ברעגמאַן, וועלכער האַלט אויס זיינע חדשים 42 מענטשן מיט מאַג־טעגלעכע מיטאָגן.

פון דעם פאַרדינסט 6 זל. א טאָג פאַר די אַרבעטער אין די שאָפּן נעמט די קהלה אַראָפּ 5%, די טראַנספּערשטעלע 10%.

די פּליטים פון די פּונקטן קאָכן די קאַרטאָפל־שאָלעכץ. מען ווערט דערפון געשוואָלן. — געהערט, אז די, וואָס אַנטלויפן פון וואַרשע אין די אַנדערע שטעט וואַנדערן פון אָרט צו אָרט, ווייל אומעטום איז דער יקרות געוואָרן זייער גרויס. אין לובלין קאָסט שוין א קילאָ קאַשע ביז 20 זל.

[סוף 1941]

מיט וואס צילט [צאלט?] גאנצווייך? איינס וויים מען, אז ער שרייבט וועכנטלעכע באריכטן וועגן דעם געטא. איינעם אזא באריכט האט מען אפילו געזען. דארט האט זיך גערעדט וועגן די פאל טישע שטימונגען אין געטא. עס איז אויך פאראן א באריכט וועגן דער טעטיקייט פון די פאליטישע פארטייען אין געטא, ווו עס איז למשל וועגן דער אגודה דערמאנט געווארן, אז זיי פירן אומלעגאלע חדרים וכדומה. וואס איז דארט געשריבן וועגן די לינקע פארטייען איז נישט באוווסט. עס איז אויך באוווסט, אז גאנצווייך האט אנגעשריבן א בוך: א יאר געטא. דער טעקסט איז אבער נישט באקאנט.

אויב גאנצווייך זוכט רייניקונג ביי דער ליטעראטור און קונסט, זוכט קאן און העלער ביי דער פרומער וועלט. זיי גיבן אויף הדרים און ישיבות, שטיצן רבנים און אנדערע כלי־קודש. מענטשן האבן געזען לויבגעזאנגען פון גערער רבינס ברידער מאיר אלטער פון פאביאניץ לכבוד קאן און העלער. זיי זוכן אויך רייניקונג אין פאטראנאטן, קינדער־איינטערנאטן וכדומה, וועלכע זיי ווארפן צו פון צייט צו צייט עטלעכע הונדערט זל. אמאל א טויזנטער. קיין צופיל געלט אויף אזעלכע צוועקן ווארפט מען נישט ארויס. אבער אפשר דאך וועלן די ברכות פון די פרומע יידן העלפן, אויב נישט אויף דער זינדיקער וועלט איז דאך אויף יענער וועלט. קאן און העלער מאכן זייער גוטע געשעפטן. זיי האבן אייגענע האלעס אויף לעשנא, פערדראמניבוסן, קאנצעסיעס פארשיידענע וכדומה. אחוץ דעם האבן זיי געמאכט מיליאנען דורך דעם ארויפבריינגען קיין ווארשע הונדערטער פליטים פון לאדזש, נעמענדיק פון א קאפ פון 3.000 — 5.000 זל. מען זאגט, אז קאן און העלער זיינען זייער סאליד אין געשעפטן. אויב זיי זאגן צו עמעצן צו באפרייען פון תפיסה פאר געלט נעמען זיי דאס געלט נאר אין פאל פון באפרייאונג. מיט איין ווארט גנבישע עמיק.

[יאנואר 1942]

ביכער האנדל

די יידישע בוכהאנדלונגען זענען נישטא. זיי זענען געווארן פארמאכט און די ביכער צוגענומען. דאס רעשט ביכער, וואס איז זיי געלונ־

נען צו ראַטשוועץ פון רער שוו. קזשיסקא־גאַס, ווו עס זענען געווען מער־טיק גאַנצע דורות יידישע בוכהענדלער — ווערט איצט אַרויסגעפירט פראַנק און פריי אויף די גאַסן. דער הויפּט־צענטער איז לעשנאַ, ווו עס ווערן פאַרקויפט אין קוישן די בעסטע ווערק פון די לעצטנס מאָדערנע שרייבער. עס פעלט אויך האַרט נישט קיין טרייפענע סחורה, ווי די ווערק פון פויכטוואַנגער, צווייג, קויטסקי, לענין, מאַרקס, ווערפעל א. א. אָדער בולט אַנטי־היטלעריסטישע ליטעראַטור. פריי פאַרקויפט (דער פאַלשער נע־ראָן). ד״ר קרוקס פאַרטרעטער ערליך פאַרקויפט אויס די גאַנצע סאָציאַ־ליסטישע ליטעראַטור פון ד״ר קרוק. זיינע סאָציאַליסטישע בראָשורן, באַ־ריכטן פון אינטערנאַציאָנאַלע קאָנפערענצן וכדומה. זייער א גרויסן דער־פאָלג האָבן פרעמדשפּראַכיקע ביכער, באַזונדערס אין ענגליש, וויל דער עולם לערנט געשמאַק, גרייטנדיק זיך צו אויף עמיגראַציע נאָך דער מל־חמה (פינג־ווין־פאַרלאַג). די ביכער־פאַרקויפער זענען דער רוב געוועזע־נע אייגנטימער פון גרויסע ביכער־געשעפטן אויף שוו. קזשיסקא, וואָס איז געווען באַרימט פון יאָר יערלעכע אָנפאַלן פון דער נאַראָדוגעס.

אויף לעשנאַ ווערן פאַרקויפט פוילישע ביכער, אויף נאָוואָליפּקי זאַמענהאָפא און אַנדערע יידישע גאַסן ווערן פאַרקויפט יידישע און העב־רעאישע ספרים. — א זאַך, וואָס פלעגט קיינמאָל נישט פאָרקומען, ספרים זענען געווען א הייליקטום און פלעגן איבערגיין בירושה פון דור צו דור. פאַרקויפן ספרים אין קויש איז אַן אמתער חילול השם און באַווייזט צו וואָס פאַר א מדרגה פון ירידה מען איז איצט דערגאַנגען.

צווישן די ביכער־פאַרקויפער געפינט זיך אויך דער באַקאַנטער העב־רעאישער שרייבער טשודנער. ער האָט אָבער א שלעכטע טבע צו פאַר־האַלטן פאַר זיך די בעסטע ביכער. ליטעראַט בלייבט פאָרט ליטעראַט.

דאָס קלאַסן־פּנים פון דער יידישער קהלה

ציַיטן פון איבערברוך האָבן די מעלה, אַז זיי באַלויכטן ווי מיט א ריזיקן רעפלעקטאָר דאָס, וואָס איז ביז איצט געווען פאַרדעקט. דאָס חיהשע פּנים פון דער יידישער בורזשואַזיע, איר מענטשן פרעסערישער כאַראַקטער איז געקומען בולט צום אויסדרוק אין די לעצטע ציַיטן פון הונגער. די גאַנצע אַרבעט פון דער קהלה איז איין גרויסע הימל שרייענדע עוולה לגבי דער אָרעמקייט. און וואָלט געווען א גאָט אויף דער וועלט וואָלט ער מיט דונערן חרוב געמאַכט די נעסט פון רשעות, צביעות און הויט־שינדעריי. די גאַנצע פינאַנס־פּאָליטיק פון דער קהלה איז איין גרוי־

סער סקאַנדאַל: „אַלע גלייך" — דאָס איז דער אומגליקלעכער ידעוויז פון דעם פינאַנס־מיניסטער. מען נעמט אומדירעקטע שטייערן, וואָס פאַלן מיט זייער לאַסט אויף דעם אָרעמאַן. האָט זיך געפונען אַ גרופּע מענטשן, וואָס האָט אין דער איבערזידלונגס־קאָמיסיע געפאָדערט געלט ביי רייכע און אָנגעווענדעט סאַנקציעס קעגן די, וואָס האָבן נישט געוואָלט צאָלן, האָט מען אַלץ געטון אין דער וועלט, כדי די אַקציע זאָל באַגראָבן ווערן. אפילו די הילף, וואָס ווערט געגעבן דער אָרעמקייט ווערט געדעקט דורך דער אָרעמקייט גופא. די דערוואַקסענע, למשל, צאָלן 70 גר. פאַר אַ מיטאָג, בשעת דער ווערט פון אַ מיטאָג איז גאָר 50 גר., כדי מיט איבעריקע 20 גר. צו דעקן דעם דעפיציט, וואָס ווערט געשאַפן צוליב דעם, וואָס די קינדער צאָלן 25 גר. פאַר אַ מיטאָג. דאָס זעלבע איז אויך מיט די 10% פּראָדוקטן, וואָס די קהילה נעמט אַראָפּ. דאָס ווערט אויך אַראָפּגענומען פון די רייכע און פון די אָרעמסטע בעטלער. דאָס זעלבע איז אויך ביים אַרבעטס־באַטאַליאָן. אויך דאָ צאָלן די רייכע גראָשנס, בשעת דער פּאַראָרעמטער מיטלשטאַנד און די אָרעמקייט, וואָס לייד אָממייִנסטן מוזן צאָלן פּראָפּאָרציאָנעל גרעסערע סומעס. אַלע מעדיצינען ווערן באַשטייערט מיט 40% לטובת דער קהילה. דאָס טרעפט אין דער ערשטער ריי די אָרעמעלייט, וואָס ליידט אָממייִנסטן צוליב קראַנקהייט און מוז אַלץ פאַרקויפן, כדי צו קענען אויסקויפן אַ מעדיצין. אין „חודש פון קינד" (אָקטאָבער) האָט מען ווידער אַלע קאָנסומענטן גלייך באַשטייערט. דאָס זעלבע אויף דער פּאָסט אאַ"וו. דאַרף מען האָבן געלט אויף באַקומען עפּידעמיעס באַשטייערט מען אַלע גלייך צו 2 זל. פון אַ ברויטטאַלאָן אאַ"וו. אַזעלכע ביישפּילן קען מען אויסרעכענען אין די צענטליקער. דעם בודזשעט פון דער קהילה דעקט די יידישע אָרעמקייט. די רייכע מאַכן ריזיקע געשעפטן און זענען אינגאַנצן באַפרייט פון שטייערן. דאָס איז די איינציקע קהילה, וואָס פירט אַזאַ פאַרברעכערישע פּאָליטיק.

* * *

מען האָט אַ ייד געשלאָגן אין געשטאַפּאָ. צום סוף האָט מען אים צוגעזאָגט צו באַפרייען בתנאי, אַז ער זאָל דערציילן, ווער עס וועט זיגן. זיין תשובה איז געווען: „די אַכסע". ווער וועט פאַרשפּילן: „דער אייר". מען האָט אים, פאַרשטייט זיך, נאָך אַזאַ תשובה באַפרייט. איינער פון די געשטאַפּאָ־אָפיצירן האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָ מוז עפּעס שטעקן. איז ער נאָכגעלאָפן נאָכן ייד, אים געפרעגט, וואָס האָט ער אין זינען געהאַט מיט זיין תשובה. האָט דער ייד געענטפערט: „די אַכסע איז דער דייטש

אמעריקע, כינע, סאוויעטרוסלאנד, ענגלאנד, — איך — איז דער טייטש איטאליע, יאפאן, דייטשלאנד".

מויער. „א" למשל אזויגער 5 הייסט, אז מען קען איבערפירן די זאכן, „ב" הייסט אז מען טאר נישט.[229] אויף איין ארט איז איינגעארדנט א ישוראוו, וואס ווארפט אריבער זעק מיט מעל, צוקער וכדומה. דארט איז פאראן א נידעריקער מויער, וועלכער טיילט אפ דעם געטא פון דער דרויסנדיקער וועלט. — אין לאדזש דערציילט מען קאסט א ברויט 8 מארק. קוילן איז נישט צו באקומען. א טאפ היים וואסער קאסט א גוזמא מיט געלט. עס זיינען 5000 יידן געגאנגען פרייוויליק צו דער ארבעט אין אשכנז. 10.000 האבן זיך פרייוויליק געמאלדן צו דער ארבעט. — אין ווארשע זיינען אין דער לעצטער וואך (אנהייב יאנואר) אין איין טאג געהרגעט געווארן 3 יידן ביים שמוגלען אויף סטאווקי, איינער א פליט א פאטער פון 8 קינדער. דער שמוגעל דויערט ווייטער. א דאנק [אים] איז פאראן גענוג לעבנסמיטל און דער פרייז אונטערשיד איז נישט קיין צו גרויסער. — לעצטנס רעדט מען אסך וועגן גאנצווייכן. ער האט רעדאגירט א וואכנבלאט אין סאסנאוויעץ. געווען א מאל א קאמוניסט, א ציוניסט, רעדט גוט העברעאיש (מיט ווארשאוויאקן רעדט ער העברעאיש), פויליש און יידיש. זייער א פעיקער אבער צו אלעם גרייט. ער פארופט זיך אויף זיין קוזין מערינגען. עס איז אבער א ספק צי יענער שטיצט אים טאקע, ער זאגט, אז ער [וועט] גיין אין מערינס וועגן. ער ווערט געשטיצט דורך דער פאליטישער אפטיילונג פון יענע. מען רופט זיין בירא לאדזשער ג.[230] אדער יידישער ג. ער פארציילט, אז ער האט ברייטע פלייצעס אין [!] דארט און וועט איבערנעמען די קהלה. ער זוכט איצט צו געווינען אנהענגער און סימפאטיעס פון דער געזעלשאפט, דערביי איז אים בייהילפיק י. ווארשאוויאק, באקאנט פון זיין קריכערי־שער טעטיקייט (פארשאוויאק). יענער שרייבט יעדן טאג בריוו צו זשור־נאליסטן, שרייבער און אנדערע פערזאנען מיט א נאמען. ער באנוצט זיך יעדן טאג מיט א נייעם נאמען פון מענטשן, וועלכע האבן דערויף נישט אויסגעדרוקט זייער הסכמה. ער זאגט, אז זיי זיינען גרייט מיט אים מיטצוארבעטן און האלטן רעפעראטן. מען זאגט, אז זיי זאלן עס שאפן דעם קולטורבונד. ד"ר שובערט פון דיסטריקט, וואס שטיצט זיי, זאל

---

[229] אפגערעדטע צייכנס ביי די שמוגלערס, וואס מיט זיי קאנען זיי זיך פאר־שטענדיקן מיט די „ארישע" חברים דורכן טעלעפאן.

[230] געסטאפא.

האָבן אויסגעדריקט זיין פאַרוואונדערונג הלמאי טשערניאַקאָוו האָט זיך צו אים קיינמאָל נישט געווענדעט וועגן קולטור־פראַגן. קולטור זיינען זיי גרייט וויפל מען וויל, ברויט — לאו דווקא. אין נאָס זאָגט מען, אז אין גאַנצוויכס לאָקאַל קומען פאַר אַרגיעס ביינאַכט. וויפל אמת נישט נעד־קענט פעסטשטעלן. גאַנצוויך זאָגט צו, צו שאַפן קיכן פאַר די יידן פון לעשנאַ, ווו ער איז אדמיניסטראַטאָר פין הייזער. זיין פאַרדינסט, האָט ער הערקלערט אויף אַ קאָנפערענץ פון די ה. ק. פון לעשנאַ גאַס, איז דאָס באַפרייען פון קאַרטשאַקן, פון ברידער פון גערער רבין, פון אָפּשאַפן דאָס געטאָ אין מינסקדמאַזאָוו. דאָס אַפּראַטעווען די שעננאַ גאַס, דעם גזשיבאָוו (זיין ערפינדונג איז עס, אז דער קאַשטשאָל אויף גזשיבאָוו איז נויטיק פאַר די משומדים.) געהערט אַזאַ מיינונג וועגן אים: הרייר־פערטל פאַסקודניאַק און איין פערטל ראָמאַנטיקער. די גאָס ווייס גוט וואָס ער איז, אָבער מען שטראָמט אין זיין לאָקאַל. זיינע געהילפן: אַ געוויסער קאָן, קאָנערשטיין, שטערנפעלד, אחוו. גליכוועקסלער, אדוו. קרעמערסאָן, אדוו. זיידלער בכלל די מערהייט לאָדזשער. מען שמועסט, אָבער ווייזט אויס אָן אַ גרונט, אז אין קינאָ „קאָלאָסעאום" זאָל האָבן פאָרגעקומען אַ מיטינג אונטערן לאָזונג: וואַרשע אָן יידן און אָן מויערן. אויף יענער זייט זיך געשאַפן באַנדעס, וואָס נעמען צו ברויט און אַנדער־רע פראָדוקטן געקויפטע דורך יידן. מען זאָגט, אז אין לאָדזש שטאַרבן הונדערטער מענטשן אַ טאָג פון קעלט און הונגער. — אין אָשוויענטשים טראָגן די איינזאַסן הילצערנע כאָדעקעס אויף די באָרוועסע פיס. דערפון מאכן זיך וווּנדן, וועלכע ווערן נישט געהיילט, בלוט פארגיפטונג און טויט. אנדערע ווערן אריינגעלאָזט פון אַ הייסער שטוב אין אַ צימער מיט אַ קאַלטן פרישניץ, לונגען־אנטצינדונג טויט. לעצטנס ד״ר רובינשטיין[231] און...[232] נהרג אויפן פאַוויאַק פאַרן טראָגן אַ רויטן סוועטער מיט אַ ווייס העמד — נאַציאָנאַלע דעמאָנסטראַציע. — פון אַ טייל פּראָווינץ־שטעט קומען אָן דורך פאָסט פעקלעך. מען זאָגט, אז בלויז פון קעלצער געגנט, פון ראַדעמער און לובלינער פאַרבאָטן, נישט איין מאָל ווערט דיסקוטירט די פראַגע וועמען איז איצט ערגער יידן צו פּאָלאַקן. אַ קללה, — קורווא מאַטש — גמינאַ. אין די צווייטע טעג האָט מען צוגענומען די יידישע סחורות אין שענקערס אָפּטיילונג אין געטאָ, דאָס טאַרמאָזירט דעם

[231] דר. רובינשטיין איז אַרעסטירט געוואָרן נאָך אין יאַנואַר 1940 בשעת דער אַקציע אויף דער אינטעליגענץ.

[232] פעלט אין טעקסט.

האנדל. יידן האָבן אסך סחורה פארקויפט אויף יענער זייט באקומענדיק רוישטאָפן. — אָנהויב יאַנואַר האָבן 80 מענטשן צוזאמען געמאכט גימ־נאסטיק אויף כלאָדנא, כאראקטעריסטיש, אויף דעם זעלבן אָרט ווו 3 געהארגעט — נאָך א שעה. ביי דער נייער וואך ווידער געשמוגלט. אויפן בית־עולם קומען אנשי־חיל געמוזט אראָפנעמען די היט. א קלאנג, א נישט קאָנטראָלירטער, אז אין לאָדזש טאָר מען נישט מקבר זיין די געשטאָר־בענע יידן, מען מוז זיי ארויסגעבן. סיבה — אומאבאקאנט. — קוילן קאָסטן צי 700—800 זל. דאָרט 400 זל. עס פאסירט לעצטנס, אז הינגע־ריקע רייסן ארויס ברויט פון די הענט. גלות דעמאָראליזירט: דערפאר אזוי פיל לאָדזשער אויף לעש 13. אויף די טירן[233] מוזן זיין אויפשריפטן פון די איינוווינער. — די שפיל אויפן פאוויאַק פון כלומרשט באפרייען עטלעכע מאָל מענטשן, וועלכע מאכן זיך גרייט, זייערע מלבושים ווערן דעזינפיצירט און דערנאָך בלייבן זיי צוריק. — באציונג צו שקלאפן; אין אלטערטום געווען א בעסערע ווי אין די ארבעטסלאַגערן: 15 וואָכן נישט אויסגעטון מלבושים. ביים צוריקקערן געמוזט אויפשניידן די שיך. — יענער דאָקטאָר דערקלערט, וואָס מאכט איר נישט אָרדנונג מיטן מיסט — דער געשטאנק הערט זיך שוין איבער די מויערן. — געהערט, אז יידן האָבן אסך ספרים פארברענט מורא האָבנדיק מען זאָל זיי נישט באשול־דיקן אין האלטן דעם תלמוד. אין הויכע פענסטער איינער געזאָגט, אז אין ווארשעווער יודנראט זיינען דאָ גוטע קענער פון געטאָ ענינים. ער וועט זיי אריבערפירן קיין לאָנדאָן ווען מען וועט דאָרט מאכן א געטאָ. אין האָטעל „בריטאניע" אויף נאַוואָליפּיע 18 אין די קעלערן געעפנט א לאָקאַל, אָפן ביז 7 פרי (איינגנטלעך א בית זונות), די בעלי בתים, די לייט פון לעש 13. עס ווערט דאָרט געהוליעט מיט א ברייטער האנט. דעם ערשטן טאָג געלייזט 10.000 זל., דעם צווייטן צוויי טויזנט. א קילאָ ווייַנטרויבן קאָסט דאָרט 25 זל., חשבונות ווערן באצאָלט צו 500 און מער זל. — איינער איינגעצאָלט . . . . אין גאס 4 פאלן פון ארויס־רייסן ברויט פון די הענט. דער הונגער וואקסט. כמעט לעבן יעדן הויז און יעדן דורכגאנגס־טויער ליגן אויף דער ערד מענער, פרויען און קינ־דער וואָס בעטלען הילף. — אויף יענער זייט זאָגט מען: ווילסט זיך ווילן — גיי אין געטאָ. ווארשע ווילט זיך. יעדן שבת ווערן איינגע־

[233] לויט אַ פאַראָרדענונג פון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט האָבן זויט דעם 1-טן יאַנואַר 1941 אויף די טירן פון די וווינונגען געמוזט זיין רשימות פון אַלע איינוווינער פון הויז.

אָרדנט הונדערטער אימפּרעזן לטובת די ה.ס. געהערט וועגן איניקע פאַלן פון אויספּרעסונג. דאָס קומט פאָר אויף אַזאַ אופן: יענע פאַרהאַלטן א ייד. דערנאָך מעלדעט מען זיך פון לעש. 13, אַז מען קען ארויסלאָזן פאַר א גרעסערע געלט־סומע. דאָס געלט ליגט ביי זיי איינגעלייגט. צו דעם וויץ וועגן דער סיבה פאַרוואָס היי־יאָר זיינען נישטאָ קיין יאַסעל־קעס איז כדאי צוצוגעבן: די דריי קעניגן זיינען אין לאָנדאָן. — לויט זיינע איבערצייגונגען איז גאַנצוייך פאַר דער מלחמה געווען א העכטער פּ. צ. ער זאָל האָבן געוועזן מיט א 6 יאָר [צוריק] אין דייטשלאַנד, ווו ער זאָל האָבן געגרינדעט א נאַצישע ייד. יונגטאָרגאַניזאַציע. יענע וואָך האָט מען פאַרמאַכט אַלע ייד. בוכהאַנדלונגען ווי קאָזאַק א. א. אויך ביבליאָטעקן, פּריוואַטע, זיינען געשלאָסן געוואָרן. די פּאַלאַקן זאָלן האָבן דערהרגעט זיאָמבען, און דעם רעדאַקטאָר פון וואַרש. קוריער פאַר זייערע רעוועלאַציעס וועגן די אַמאָליקע פּויל. מאַכטהאָבער. לעבן אים זאָל האָבן געלעגן א צעטל מיט דער אויפשריפט, אַז דאָס האָט געטון די אומלעג. פּויל. אָרגאַניזאַציע. אַלס רעזולטאַט זאָלן האָבן דערשאָסן געוואָרן עט־לעכע צענדליקער פּאַלאַקן. אַנדערע זאָגן עטלעכע הונדערט און טויזנטער זאָל מען האָבן איינגעשפּאַנט. — ר' מאיר זאָגט, מען וועט האַלטן רעפּע־ראַטן אין דעם פאָלקס־אוניווערסיטעט, וועלכן עס אָרגאַניזירט וואַרשאַ־וויאַק. אויך ד"ר ליפּונער האָט צוגעזאָגט צו האַלטן רעפעראַטן. מען זאָגט, אַז גאַנצוייך רופט צונויף פאַרזאַמלונגען פון דער אינטעליגענץ אויף וועלכער עס ווערט קריטיקירט די קהלה. געזען אויף פּאַנסקע א מיידעלע בעטלען זינגענדיק דאָס באַקאַנטע פאָלקס־לידל: דער ווינטער איז געקומען דער ווינטער איז שוין דאָ. יענעם פרייטיק זיינען געווען 90 מתים דערפון 16 פון די פּליטים־פּונקטן. אין דעם פינדלינג־הויז (פריער וואָלסקע) איז פאַרפרוירן געוואָרן צום טויט א קינד. דעם 17 יאַנ. גע־הערט, אַז דעם 7 פעברואַר זאָל דאָס געטאָ זיין אינגאַנצן געשלאָסן. גע־הערט, אַז א פאַרמיטלער פון ברילאַנטן האָט געהאַט צו פאַרקויפן ברי־לאַנטן פאַר קריסטן אויף א סומע פון עטלעכע הונדערט טויזנט זל. אַן אשכנז איינגעקויפט באַציטנס פאַר צוואַנציק טויזנט זל. פאַרקויפט זיי אין לאָדזש און האָט פאַר צוואַנציק טויזנט מאַרק פאַר דעם געפונענעם געלט געקויפט לאָקשן. לעצטנס געווען רעוויזיעס ביי וואָלטשאַזשעס און ברילאַנטשיקעס. אין „מעלאָדי פּאַלאַס" צוגענומען די מוזיק־אינסטרו־מענטן פאַרן סכום פון פערציק טויזנט זל. אויך ביי דיקשטיינוונא. א חברה־מאַן פון לעש. 13 געקומען אין א געוועלב, געקויפט עכטע קאַ־ווע, אין א שעה [ארום] געקומען, צוגענומען 10 קילאָ קאַווע, איינגע־

ישבנט דעם בעל־הבית, פאר א סומע פון טויזנט זל. גרייט אים אפצו־לאזן.

[סוף יאנואר 1942]

יאנואר 1942. די לאגע פון די פליטים אין די פונקטן איז פשוט אן אומדערטרעגלעכע, צוליב מאנגל אין קוילן פרירן זיי צום טויט. אין פונקט סמאווקי 9 איז אין משך פון דעם חודש פון איבער טויזנט פליטים געשטארבן 22 פראצענט. קוילן פאר פליטים־פונקטן איז נישטא, אבער פאר די קאפע הייזער פעלט נישט אויס קיין קוילן. די צאל צום טויט געפרוירענע וואקסט יעדן טאג, דאס איז ממש א טאג טעגלעכע דער־שיינונג. — ביים אנהויב נייריאר האט דער עולם געשיט פארשיידענע וויצן דערמיט פארבונדן. צווישן אנדערע האט מען פארציילט, אז דאס יאר 1942 וועט הייסן 1941 דערפאר ווייל ה. [יטלער] האט צוגעזאגט זיין פאלק צו פארענדיקן די מלחמה נאך אין יאר 1941.

דער חודש יאנואר איז געשטאנען אונטערן צייכן פון דער פוטער־גזירה, א גזירה וועלכע האט איבריקנס ארומגעכאפט דאס גאנצע גענעראל גווערנעמאן. די דאזיקע גזירה האט שווער געטראפן די ארעמע שיכטן, וועלכע האבן טיילמאל גארנישט געהאט וואס אנצוטון אויסער דעם צורי־סענעם פוטער. די גזירה האט דאס גאנצע געטא ארעמער געמאכט מיט ציענדליקער מיליאנען זל. (מען רעכנט אויף 30—40 מיליאן זל. דערביי האט מען דא גארנישט באקומען דערפאר, בשעת אין לאדזש האט מען פאראיארן פארקויפט די פוטערס פאר אסך געלט און באקומען דערפאר לעבנסמיטל. דער ערשטער טערמין 3 טעג איז געווען א קורצער, כדי דער עולם זאל זיך נישט קענען געבן קיין עצה. אבער דאך האט מען זיך ווי נישט איז געהאלפן. טויזנטער פוטערס זיינען אריבערגעשמוגלט געווארן אויף יענער זייט צו באקאנטע קריסטן. אסך פוטערס זיינען פאר־שטעקט געווארן אין געטא גופא מאנכע האבן פארניכטעט די פוטערס, אבי זיי נישט איבערצוגעבן אין שונאס הענט. די מערהייט אפגעגעבן, מורא האבנדיק פאר מסירות פון שכנים, אדער דערפאר, אז מען וועט קומען פרעגן נאך א באשטעטיקונג וועגן אפגעבן די פוטערס. די שאפע האט בשעת דעם אפגעבן די פוטערס וואנדערבאר געשפילט.[234] יידן האבן

[234] ד. ה. ס'איז אנגעגאנגען שוחד.

געמאכט גלענצנדע געשעפטן. די קהלה באאמטע האָבן פאַרקויפט באַשטעטיקונגען אויף די אָפּגעגעבענע וויפל מען האָט נאָר געוואָלט און וואָס מען האָט נאָר געוואָלט. נאַטירלעך האָבן יידן פאַרקויפט ממש פאַר גראָשנס די פוטערס. ווען עס איז אָבער פאַרלענגערט געוואָרן דאָס אָפּגעבן די פוטערס, איז דער פּרייז געשטיגן. בשעת דעם אָפּגעבן די פוטערס האָט וואַרשע געהאַט א מאָדנעם אויסזען. אין דער גאַס איז פול געווען מיט טויזנטער קריסטן באַזונדערס פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן פאַרהאַלטן יידן, וואָס זיינען געגאַנגען אין קהלה מיט די פוטערס און פאַרגעלייגט זיי צו קויפן. אין גאַס אָדער אין טויער פלעגט ערלעדיקט ווערן די טראַנזאַקציע. געווען פאַלן ווען בעטלער קינדער האָבן באַקומען שטיקלעך פוטערס, וועלכע זיי פלעגן פאַרנוצן אויף אַנוואַרעמען די פיס, די הענט א. א. עס איז אויך אנטשטאַנען א רייכע פאָלקלאָר אַרום די פוטערס. די פאָלקס־פאַנטאַזיע איז א רייכע און רעאַגירט שנעל אויף אַלעם וואָס געשעט אין גאַס.

אין חודש יאַנואַר האָט מען אין צוזאַמענהאַנג מיט די נצחונות ביי מאָזשאַיסק און דעם דורכבראָך ביי כאָלם געזאָגט אין גאַס:

Żydzi nie bójcie się, Polacy radujcie się, Niemcy pakujcie się.[235]

אין דעם פאַראַיאָריקן פּוילישן קאַלענדאַר זיינען אין די טעג פון נאַציאָנאַלן יום־טוב געווען ווייסע קאַרטלעך.

אויף אַלע פּלאַקאַטן האָבן זיך אָנהויב יאַנואַר אין געטאָ באַוויזן אויפשריפטן: 1812. אויף אַלע סלופּעס פון דער אַרישער זייט האָבן זיך באַוויזן אויפשריפטן: „נור פיר דויטשן"[236] דעם 8 יאַנואַר.

אַסטראָווסקאַ 14 איז א הויז פון לויטער פרויען און קינדער, אַלע מאַנסבילן זיינען אויסגעשטאָרבן. בכלל מערקט זיך א גרעסערע שטאַרביקייט פון מענער — די סיבה: מענער זיינען ווייניק אויסהאַלטעוודיק, אַרבעטן שווערער א. א. — געגרינדעט א נייע געזעלשאַפט „קראַפט דורך שאַרענפרוידע"[237] די מעשה פוטערס האָט געהאַט איר המשך. אין דער העלפט יאַנואַר איז אַרויסגעשווימען די פראַגע פון באַפרייען פון טויט אורטייל די יידן, וואָס זיינען צוליבן איבערשרייטן די גרענעץ פון געטאָ פאַרמשפּט געוואָרן דורך דעם זאָנדערגעריכט צום טויט. פאַרן פרייז פון 1500 פוטערס, געקויפטע דורך דער יידישער קהלה, האָט מען געזאָלט

---

[235] „יידן, האָט נישט קיין מורא, פּאָלאַקן, פרייט איך, דייטשן, פּאַקט איך".
[236] א רמז, אַז מ'וועט אויף די סלופּעס הענגען דייטשן.
[237] פּאַראַפראַזירט דעם היטלערישן לאָזונג „קראַפט דורך פרוידע".

באפרייען פון טויט די ראזיקע יידן. דאס ראזיקע האט אויך געזאלט זיין חל אויף די עטלעכע הונדערט יידן, וואס זיצן אין תפיסה צוליב דעם ראזיקן. די קהלה לויט איר שטייגער האט דאס אלץ געוואלט ארויפלייגן אויף די פלייצעס פון די ארעמסטע דורך דער הילף פון די הויז־קאמיטעטן. עס איז אבער געבליבן, אז די אקציע זאל ארומנעמען אויך די רייכע. מען האט געהאנדלט לגבי זיי ריקוויכטלאז. די, וואס זיינען נישט געקומען אין דער קהלה צו ערליידיקן זייער ענין האט מען באנאכט ארויסגעשלעפט פון די בעטן און געהאלטן אזוי לאנג ביז וואנען זיי האבן איינגעצאלט. אין די געזעלשאפטלעכע קרייזן איז אנגעגאנגען א דיסקוסיע צו דארפן די הויז־קאמיטעטן מיטהעלפן אין דער אקציע. א טייל האבן געהאלטן, אז מיר טארן נישט טון דאס, ווייל דערמיט העלפן מיר דעם שונא צו געווינען די מלחמה, אנדערע האבן געהאלטן, אז מיר יידן האבן געגעבן אזוי פיל קרבנות, אז ווען מיר האבן א מעגלעכקייט אויסצוקויפן א פאר הונדערט יידן און ראטעווען זיי פון טויט, דארפן מיר עס טון. באזונדערס ווען די 1500 קאזשוכעס זיינען אייגנטלעך נישט א פריוויליקע זאך נאר א קאנטריבוציע. די פארזאמלונג פון די הויז־קאמיטעטן, וואס איז גערופן געווארן אין דער פראגע האט געהאט א ריזן־דערפאלג. דער זאל און די קארידארן זיינען געווען איבערגעפולט, אויף די 1500 פוטערס איז געווען נויטיק א סומע פון איבער א מיליאן זל.

„דייטש אלגעמיינע צרות"[238] שרייען א טייל ציימונגס־פארקויפער — „קראקאוער ציימונג, וויעלקיע בוידי",[239] עס געפינט זיך אפילו א חריסטער ציימונגס־פארשפרייטער, וואס שרייט אין גאס „א גרויסע שרפה אויף פראגע" — (א שרפה פון די מיליטערישע מאגאזינען) — „טויזנטער מענטשן ארעסטירטע" וכדומה.

דעם 26 יאנואר האט די ייד. פאליציי געמאכט א אבלאווע אויף אלע קארטן־קלובן. דאס געפינענע געלט האט מען קאנפיסקירט. פאראן אין ווארשע עטלעכע הונדערט קארטן־קלובן. א טייל פון זיי זיינען דער איינציקער אויסהאלט פון די הויז־קאמיטעטן. — א ייד האט באקומען פון זיין באקאנטן אין דער שווייץ פאלגנדן אויטענטישן בריוו: „דער הער יאקל האט שווערע אנפאלן באקומען. עס ווערע דאס בעסטע ווען ער שטערבען ווירדע, דאמיט ער נישט מער ליידן מוס. הער שלום ווירד

[238] שטאט „דויטשע אלגעמיינע צייטונג".
[239] גרויסע ליגנס.

באלד קאָמען. וויר עהוואַרטען איהן אויך". — אזוי ווי די דערוואַרטונג פון מאָזשאַיסק האָט געדויערט זער לאַנג האָבן אים די דייטשן גערופן „נייע מאָזשאַיסק".

„קאַם הערונטער גראָססער רייטער — דער געפּריימער קאַן נישט וויטער" האָט מען געזאָגט צום דענקמאָל פון פריעדעריק דעם גרויסן אין בערלין". — אויסער ריכטיקע ראַדיאָ־ידיעות פאַרשפּרייטן געוועזענע זשורנאַליסטן קאָמוניקאַטן מיט איבערגעטריבענע ידיעות. זיי לויפן שטענדיק פאָרויס דער רוסישער אַרמיי מיט היפּשע הונדערטער קילאָמעטער. נאָכן דורכבראָך ביי כאָלם זיינען זיי געלאָפן אַזש קיין ווילנע, נאָכן זיג ביי מאָזשאַיסק — ביז נאָך סמאָלענסק, וויטעבסק, מינסק וכדומה. סמאָלין האָט אין צוזאַמענהאַנג דערמיט דעפּעשירט צו זיי: געוואָלט, נישט אזוי שנעל — ער קען נישט נאָכלויפן. דעם 2 יאַנואַר האָבן יידן פאַרציילט וועגן פאַרנעמען פון ווילנע, עוואַקואַציע פון קיעוו.

דער קוואַרטיראַמט איז א נעסט פון דער ערגסטער קאָרופּציע. אויב עמעצער איז שוין אדורכגעגאַנגען די אַלע שבעה מדורי גהינום און באַקומען א דירה ווייזט זיך אַרויס, אויב ער האָט נישט געגעבן כאַבאַר — אז די דירה איז אָן וואַסער, גאַז, אויפן 5־טן שטאָק. דערצו קומען נאָך צו שיקאַנעס מצד די הויז אַדמיניסטראַטאָרן, וועלכע — (אין פאַל כלאָדנע 18) טוישן די נומערן פון די צוגעטיילטע דירות. פאַר א ריכטיקן נומער ערגיעץ אויף א בוידעם־צימער מוז מען עקסטרא באַצאָלן.

אין דער סילוועסטער נאַכט האָט „די בורג" (דאָס ווייסע הויז אָדער דער זאַמעק) — אזוי רופט מען דאָס הויז כלאָדנע 20 וווּ עס וווינען טשערניאַקאָוו מיט די הויפּט־מאַכערס פון דער קהלה — געמאַכט א שמחה. זאַבלודאָווסקי האָט געטאַנצט א קאַזאַק, געטרונקען און געפרעסן. דעם צווייטן טאָג איז ער געשטאָרבן.[240] די שטאָט האָט אויפגענומען מיט שמחה די ידיעה פון טויט פון טשערניאַקאָווס רעכטע האַנט. זאַבל[ודאָווס־קי] געווען באַקאַנט אַלס א שלעכטער מענטש און דערצו האָט מען לעצטנס געספּקט אין זיין ערלעכקייט.

אין ציגנטאָס ווערן אָנגענומען נאָך באַאַמטן, נאָר ווען זיי זיינען נאָך א טיפוס. אזוי גרויס איז די סכנה פון אָנשטעקן זיך מיט א טיפוס אין די אַנשטאַלטן באַזונדערס פון גאַסן־קינדער.

יידן קויפן איין ספרים אויף צו האַנדלען מיט זיי נאָך דער מלחמה. די מעשה מיט די צוגאָב־סאָרטן פון ברויט פאַר דער פּאָליציי (12 קילאָ),

---

[240] בנימין זאַבלודאָווסקי איז געשטאָרבן אָנהייב יאַנואַר 1942.

פאר קהלה און אנדערע באאמטע צו 4 קילא, פאר ארבעטער 6 קילא (30.000), האט ארויסגערופן א קאלאסאלע פארביטערונג ביי דער באפעל־קערונג. דאס אלץ געמון אויפן חשבון פון די אָרעמסטע ביי וועלכע עס ווערט צוגענומען די האלבע קילא ברויט פון א פערזאן. מען ווייסט נישט וועמענס קאפ עס שטעקט אין דעם, צו מאקע פון קאמיסאר אוערסוואלד אדער נאר פון יידן. יעדנפאלס זעט מען אין דעם א געפאר פאר דער צוקונפט. מען האט מורא, צי הייסט דאס נישט אן אנהויב פון צונעמען ביי יענע דאס רעכט צו לעבן, צו וועט דאס נישט פירן צו ווייטערדיקע באגרענעצונגען פאר די דאזיקע. ביי א טייל באאמטן איז אויפגעשוומען דער געראנק אפצוזאגן זיך פון דער „מתנה" מען האט אבער מורא גע־האט צי קען דאס נישט האבן קיין פאלגן. עס איז דעריבער געבליבן, אז די באאמטן זאגן זיך [אפ] פון 1—2 קילא ברויט לטובת די פליטים אין די פונקטן. נישט אלע באאמטן־פאריינען זענען דערמיט מסכים, ווי למשל קהלה באאמטע.

10 אפריל 42

די נאכט האט פאסירט פאלגנדער פאל: אין דעם בארימטן לאקאל אויף לעשנא 5 (געוועזענע פאסט) ווו עס פלעגט פארקומען דער גרעס־טער שמוגל האט ביינאכט א זשאנדארם דערשאסן א שמוגלער. ער איז געקומען אין שפיטאל, מיטגענומען א דאקטאר מיט א קראנקן־שוועסטער און געקומען ראטעווען דעם דערשאסענעם. אינצווישן איז דער פאראווונ־דעטער געשטארבן. אגב דאס בארימטע לאך — דאס אומשטערבלעכע לאך, וויל מען פלעגט עס כסדר פארמויערן און די שמוגלער פלעגן עס יעדן טאג אויפרייסן, איז סוף כל סוף נאך דער מעשה מיטן יונאק, וועלכער איז אויף רימארסקע גאס אין צוזאמענהאנג מיטן שמוגל דערשאסן געווארן דורך א זשאנדאר, דאך פארמויערט געווארן אזוי שטארק, אז עס איז זייער שווער עס אויפצורייסן, דאס לאך האט אויפגעהערט צו ווערן א מעטע.

12 אפריל האבן זיך פארשפרייט נעדיכטע קלאנגען, אז קיין ווארשע איז געקומען א פארניכטונגס־בריגאדע, וועלכע האט געבעטן א דערלויב־עניש צו הוליען אין געטא 2 שעה. זי האט אבער אזא דערלויבעניש נישט באקומען. אוערסוואלד האט דערויף נישט מסכים געווען. א טייל

האָבן פאַרציילט, אַז ווען די פאַרניכטונגס־בריגאַדע איז פון דער פּראָווינץ געקומען קיין ווארשע האָט זי שוין דאָ געטראָפן אַ באַפעל צו גיין אויפן פראָנט. דער דאָזיקער קלאַנג שטייט אין צוזאַמענהאַנג דערמיט, אַז אין ווארשע זיינען פאַראַן פאַרשיידענע פרעמדע פאָרמאַציעס ווי ליטווינער, אוקראַינער א. א. וועלכע וואַרטן נאָר אויף אַ פּאַסיקן מאָמענט צו פּאָגראָמירן די יידן. איבעריקנס הערט מען זיך אָן כסדר פאַרשידענע ידיעות וועגן פאַרניכטונגס־בריגאַדעס, וואָס מעקן אָפּ פון דער אויבערפלאַך גאַנצע ישובים.

פון די דייטשע יידן וואָס זיינען געקומען מיט עטלעכע טעג צוריק קיין ווארשע האָט מען 164 די בעסטע און שענסטע יוגנט דערפון אַ גרויסער טייל חלוצים, אַרויסגעשיקט אין דעם שטראָף־לאַגער טרעבלינקי נעבן סאָקאָלאָוו, ווו דער רוב אַרויסגעשיקטע ווערט אין אַ קורצע צייט פאַרניכטעט. דאָרט איז אין משך פון 3 וואָכן פון 160 אַטוואַצקער יידישע יונגעלייט געבליבן בלויז 38.

7 מאַי 1942

קאָמענדאַנט פון ווילנע. הערינג — איך פיר יידן, וואָס זיינען מער ווערט ווי איך — לויט אַ באַפעל פון בערלין איז אַלץ געטון געוואָרן.

אין גאַסן געברענט יידן: אין אַלע ליטווישע שטעטלעך. אין מיטן שטאָט נאָך דאָ אַ קבר. — קאָוונאָ — געטאָ, לעצטן חודש געווען אַ נייע אַקציע — עקאָנאָמיש — אין געטאָ דייטשע פּאָליציי, שלעכט, עקאָנאָמיש — דראָט זיי דאָ אַ טויט־הונגער. — שאַוולע — פיר טויזנט יידן אין פאַבריקן, זייער גוט.

ריגע — 4.000 יידן — אין מינסק 900 יידן — זייער אַ שלעכטע לאַגע.

יידן אין די טאָרף־ערטער, ווילנער געגנט.

אין ווילנע 20.000 יידן, צוגעקומען 50.000 יידן, וואָס זיינען צוגעקומען פון די אַרומיקע געגנט. שווידערלעך טייער — 43 רובל אַ קילאָ ברויט — 10 מאַרק אַ וואָך פאַרדינט אַן אַרבעטער. — אין ביאַליסטאָק 13 רובל אַ קילאָ ברויט, לעבנסמיטל טייער. —

געזעלש. אַרבעט בלויז אין ווילנאַ, —אָונט־קאָנצערטן — ליטעראַריש פאַריין געשאַפן.

אין ווילנע געשאפן גימנאזיעס, ליצעאומס, ברית־עבֿרית יעדן פרייטיק אונטן, ליטעראטן פאריין 2 מאל אין וואך רעפעראטן — אין געטא זייער פריי. א ייד צעסלער א פראוואקאטאר גייט אן א לאטע — א לאטע פון ביידע זייטן — יידישע מלוכה... סטראשונא, שאוועלסקא, שפיטאלנע, רודניצקא 21 — ייוו"א ק. מיט 20 מענטשן — סעגרעגירט ארכיוו פון ייוו"א — סטראשון ביבל. ליגט אין דער אוניווערסיטעטס ביבליאטעק. —

לעדער — הערצל כתב יד געפונען — אסך ווערטפולע זאכן פארהאלטן אין געטא. —געפונען דעם ארכיוו פון ארב. באוועגונג. — אין געטא איז נישטא קיין הימל נאר א שמאלער פאס; געשאפן א ספארט־סעקציע, געמאכט פריי א הויף — נישטא קיין איין בוימל — א הויף ווען מען האט אפגעריניקט וויל מען פארוואנדלען אין א באסיין. — בראש פון יודענראט יאשעסקי — צווישן יודנראט און פאליציי דא א ריוואליזאציע.

א 2.000 יידן ארבעטן אויס פוטערס און געפונען זיך אויף סלאַוואצקי גאס אויסערן געטא.

ביאליסטאָק — נ. [עסטאפא] געפאדערט די רשימות פון די צונעקומענע מענטשן פון פרושאני, (אריבער 2.000 יידן) — מען ריכט זיך אויף אבלאוועס. — די געקומענע פון ווילנע זיינען באדראט: די קהלה געווענדעט זיך ווען לעגאליזירן אפיציעל 35.000 יידן, נישט אפיציעל 40.000. פון ווילנע א 200—300 מענטשן, ארבעטן אסך פאר באוואפענונג: טעקסטיל, לעדער, מעבל, פעסער. די קהלה לייגט אהין די גאנצע ענערגיע, די טעקסטיל פאבריקן ווערן באזעצט מיט יידן, עס ווערן ארויסגעזעצט פאליאקן. געקומען אסך דייטשן, וואס פארליינן פאבריקן. די יידן זיינען ארגאניזאטארן און אויספירער פון דער גאנצער פאבריק. א 2.000 יידן אדער מערער גייען ארויס פון געטא. מען גרייט שוין ווינטער קליידונג, מען נייט אן אויפהער. אויסשטעלונג מחוץ פון געטא פון זאכן, וואס יידן מאכן. פאליטיק פון נישט לאזן גיין אין די גאסן, מען זאל זיך נישט ווארפן אין די אויגן. אפראוויזאציע א גוטע. 25 דעקא ברויט, פערדפלייש, בוימאייל, קארטאפל. די ארבעטנדיקע א ציגאב 0,5 קילא ברויט, יעדער ארבעטנדער 50 קילא קארטאפל. קיין הונגער נישט פאראן. אלץ איז ביליגער. 13 רובל א קילא ברויט. פוטער 200 רובל. זיכערקייט, אז אונז וועט גארנישט געשען. — יענע געזאגט, אז די שולן געמישטע: יידישע און העברעאישע.

מאי 42. די שטימונג אין דער גאס האט זיך נאך דער שחיטה פון 18־טן אפריל (דאס דערשיסן 52 מענטשן אויף די גאסן) אביסל פאר־

בעסערט. דער עולם האָט זיך בארואיקט און געוואָרן אביסל אָפּטימיסטיש. מען הויבט ווידער אָן צו גלויבן, אז אין א פּאָר חדשים ארום וועט זיך די מלחמה ענדיקן און מען וועט ווען ווידער קענען צוטרעטן צו א נאָרמאלן לעבן. די גוטע שטימונג האָבן צוגעהאָלפן צו שאַפן די פאלשע קאָמוניקאטן, וואָס ווערן פארשפרייט נאָך דעם ווי די אמתדיקע האָבן נאָך דער פרייטיקדיקער שחיטה אויפגעהערט צו דערשיינען. עס האָבן זיך געפונען פיפיקע חברה־לייט (מסתמא ארבעטסלאָזע זשורנאליסטן), וואָס רעדאגירן און פארשפרייטן פאר געלט די דאָזיקע ליגנערישע קאָמוניקאטן. וואָס שטייט אין די דאָזיקע קאָמוניקאטן? ערשטנס סמאָלענסק איז גענומען געוואָרן דורך א דעסאנט פון 60.000 סאָלדאטן, וואָס האָבן זיך פאראייניקט מיט דער רוסישער ארמיי, וואָס געפינט זיך אויף מערב פון סמאָלענסק. דער דאָזיקער קאָמוניקאט האָט אויך גענומען כארקאָוו. ביי מורמינסק האָט דער קאָמוניקאט אריינגעלאָזט אויף שיפן א גאנצע ארמיי, וואָס איז געקומען אויף 160 שיפן, פון וועלכע קיין איינע איז נישט דערטרונקען געוואָרן. פארשטייט זיך, אז נאָכדעם ווי היטלער האָט זיך וועגן דעם דערוווסט (געווען איז שוין נאָך זיין רעדע פון 1 מאי) האָט ער געחלשט. צו דעם קומט צו א זיג ביי דער אילמין־זעע. דאָרט האָט דער קאָמוניקאט אוועקגעלייגט 43 טויזנט זעלנער און גענומען געפאנגענע איבער 80 טויזנט. געשען איז עס מיט דער 19־טער ארמיי. דערביי זיינען גענומען געוואָרן געפאנגענע צוויי דייטשע גענעראלן. אויב דאָס איז אייך ווייניק האָט מען אוועקגעלייגט מוסאָלינען און געמאכט א רעוואָלוציע אין איטאליע. צו דעם אלעם קומט נאָך צו אן אולטימאטום פון רוזוועלטן צום דייטשן פאָלק, וועמענס טערמין, עס ענדיקט זיך דעם 15־טן מאי. מיט איין וואָרט דער יידישער עולם באגניגט זיך נישט בלויז מיט א קאפּיטל תהילים נאָר מען ארבעט מעשים צו מאכן א תל פון שונא און מאכן וואָס גיכער שלום. ווען וועט זיך טאקע ענדיקן די מלחמה?

די יידן קענען נישט לענגער אויסהאלטן דעריבער ווילן זיי זי פאר יעדן פרייז וואָס גיכער פארענדיקן. פאראן ערנסטע מיינונגען, אז די לאגע אין דייטשלאנד דערמאָנט דאָס יאָר 1918. מען פארופט זיך אויף שטימען פון באקאנטע דייטשן און אויף ידיעות געבראכטע פון דייטשע יידן, פארטריבענע קיין ווארשע. די דאָזיקע יידן פארציילן, אז אין דער לעצטער צייט ווערט דייטשלאנד פארפלייצט פון אומלעגאלע בלעטלעך א. ג. צירקולארן, וואָס רופן די סאָלדאטן, ארבעטער, אינטעליגענץ און פאָלקס־מאסן צו א מרידה קעגן דעם רעזשים. א צווייטער באווייז זאָלן זיין די אומלעגאלע 4—5 ראדיאָסטאציעס, און די שווערע אפּראָוויזאציע

לאגע. בריוו פארשטייט זיך שיפרירטע, וואָס קומען אָן פון דייטשלאַנד פארציילן אויך וועגן א קאַלאָסאַלער אומצופרידנקייט. דער לעצטער אַרגומענט פאַר דער גיכער פאַרענדיקונג פון דער מלחמה איז דער ייד מיטן צונאָמען טשעהוויעץ און די טרעפּערקע מאדאם מ.

דער ייד טשערוויעץ איז א ייד פון נאַלעווקעס, וואָס האָט פאָרויסגעזאָגט די מלחמה מיט רוסלאַנד אין חודש יוני. ווען מען האָט אים געפרעגט, וואָס וועט ווייטער פאָרקומען האָט ער פאָרויסגעזאָגט, אז אין נאָוועמבער וועלן די דייטשן בלייבן שטיין און נישט קענען גיין קיין טריט פאָרויס. האָט מען געגעבן א צונאָמען ליסטאָפּאַד, שפּעטער האָט מען אים גערופן לוטי, ווייל ער האָט פאָרויסגעזאָגט, אז אין לוטי וועט האַלטן שמאָל מיט די דייטשן. איצט רופט מען אים ווידער טשערוויעץ, ווייל ער זאָגט פאָרויס דעם סוף פון דער מלחמה מיט די דייטשן אויף יוני.

די מאדאם מ. — א טרעפּערקע איז אן אדוואָקאטן־אַפּליקאַנטקע, וואָס האָט בשעת די מלחמה פאַרלאָרן איר מאַן א וואַרשעווער אַדוואָקאַט. זי האָט געוווסט וועגן דעם 11 חדשים פריער אָבער דעם גורל קען מען נישט אויסמיידן — זאָגט זי. אייניקע חדשים פאַר דער מלחמה האָט זי איר אן אדהערענטין — א פרוי פון א אדוואָקאט דיקטירט פרטים וועגן אויסברוך פון מלחמה (גענויע דאטע) און די באשרייבונג פון דער באָמבאַרדירונג, פאַרניכטונג פון דער עלעקטראָווניע, מאַנגל אין גאַז, עלעקטריע און וואַסער. שפּעטער זאָל זי האָבן פאָרויסגעזאָגט, די ווייטערדיקע געשעענישן מיר איז באַוווסט, אז א 2—3 חדשים פאַר נאָוועמבער 1941 האָט זי פאָרויסגעזאָגט, אז אין דער צווייטער העלפט נאָוועמבער וועט די דייטשע אַרמיי ליידן א מפּלה אין רוסלאַנד, וועט נישט ווייטער פאָרויסגיין. שפּעטער האָט זי פאָרויסגעזאָגט זייער שווערע מאָמענטן פאַר יידן. איצט זאָגט זי פאָר, אז אין יוני וועלן נישט זיין קיין מויערן אין וואַרשע, יידן וועלן אָבער זיין. יידן אין וואַרשע וועלן נישט אויסגעזידלט ווערן. זיי הערוואַרט אָבער זייער שווערע מאָמענטן. די דייטשן וועלן אָקעגן זיי אונטערהעצן די פּוילישע באַפעלקערונג. עס וועט פאָרקומען א דרייטאָגיקער פּאָגראָם. די וואָס וועלן בלייבן לעבן וועלן אָבער זיך דערוואַרטן די גאולה.

אין ענלעכע שחיטה ווי פרייטיק דעם 18־טן אַפּריל איז פאָרגעקומען אין א גאַנצע ריי שטעט פון גובערניע. עס זיינען פאַראַן ידיעות וועגן אַזאַ שחיטה אין קראָקע, טאַרנע, טשענסטאָכאָוו, ראַדאָם, קעלץ, אָסטראָוויעץ א. א. אומעטום געווען מער ווייניקער צו 50 הרוגים. די הרוגים זענען אויך פאָרגעקומען ביינאַכט אויף די גאַסן. דער עלעמענט א פאַרשיידענער. אין א טייל שטעט האָט מען גענומען די געקומענע פון רוסלאַנד, וועלכע

מען באטראכט פאר קאמוניסטן, אומעטום האט די ארטיקע מאכט דער־קלערט, אז זי האט נישט געוווסט וועגן דעם, נישט צוגעשטעלט קיין ליס־טע וכדומה. אין א טייל שטעט זיינען גלייכצייטיק פארגעקומען ארעסטן דערביי זיינען די ארעסטירטע ארויסגעפירט געווארן און מען ווייסט נישט ביזן היינטיקן טאג ווו אהין. צווישן אנדערע איז ארעסטירט געווארן דער פרעזעס פון דער ראדאמער קהלה דיאמענט מיט זיין פארטרעטער מערין. פון דעם אלעם קען מען דרינגען, אז עס איז א ליגן די באהויפטונג פון קהלה־לייט, אז די ווארשעווער שחיטה איז געווען א רעזולטאט פון דער אומלעגאלער ליטעראטור. די סיבה איז געווען אן אלגעמיינע: הימלער האט בשעת זיין לעצטן באזוך געמוזט ארויסלאזן א באפעל מען זאל אומעטום אויספירן די שחיטות כדי צו ווארפן א שרעק אויף דער יידי־שער באפעלקערונג. מסתמא שטייט עס אין צוזאמענהאנג מיט די פרילינג קאמפן בשעת וועלכע מען וויל האבן א זיכערן „טיל". דעריבער האט מען געמוזט אריינגעבן א פארציטע טעראר, כדי מען זאל נישט האלטן דעם קאפ צו הויך.

די ערשטע טעג מאי און די לעצטע פון חודש אפריל זיינען גע־שטאנען אונטערן צייכן פונעם מורא פאר אויסזידלונג. פון וואנען עס האט זיך גענומען דער דאזיקער קלאנג ווייסט מען נישט. יש שאומרים, אז פארשפרייט האבן עס די פוילישע סוחרים, כדי צו באווירקן די יידישע באפעלקערונג זי זאל אנהויבן אויספארקויפן אירע זאכן, מען האט אפילו גערעדט וועגן א ציפער פון 150 ביז 200 טויזנט אויסגעזידלטע, דערביי האט מען אפילו באשטימט די ריכטונג: רומעניע. די קלאנגען וועגן אויס־זידלונג פון די נישט פראדוקטיווע עלעמענטן האבן זיך גענומען פון דער פארארדנונג פון דער קיך־אפטיילונג באם ק. א. מ. וועגן דעם, אז פון די קיכן וועלן קענען געניסן נאר ארבעטנדיקע עלעמענטן. דער עולם האט אין דעם געזען א סימן, אז די נישט פראדוקטיווע עלעמענטן וועלן באזיי־טיקט ווערן פון ווארשע. פון קהלה ספערן האט מען פארזיכערט, אז די סכנה פאר אויסזידלונג, וועלכע האט געשוועבט איבער אונדזערע קעפ איז אויסגעמיטן געווארן א דאנק דעם, וואס אין געטא זיינען פאראן אר־בעטס־ווארשטאטן, וועלכע ארבעטן פאר די באדערפענישן פון דער דיי־טשער ארמיי. עס איז א טראגישער קנייטש. יידן האבן רעכט צו לעבן נאר דערמלט, ווען זיי ארבעטן פאר די באדערפענישן פון דער דייטשער ארמיי. אזוי איז געווען אין ווילנע, ראוונע און אין צענדליקער אנדערע שטעט, ווו עס זיינען פארגעקומען מאסן שחיטות פון דער יידישער באפעלקע־רונג. געבליבן לעבן זיינען נאר די, וואס האבן דירעקט אדער אומדירעקט

געארבעט פארן דייטש. אזא טראגעדיע פון א פאלק איז נאך נישט געווען אין דער געשיכטע. א פאלק וואס האסט מיט אלע רמ״ח אברים דעם דייטש קען אויסקויפן זיך פון טויט נאר פארן פרייז פון צוהעלפן דעם שונא צום זיג, צו דעם זיג וואס באטייט די פולשטענדיקע פארניכטונג פון די יידן פון דער אויבערפלאך פון אייראפע און אפשר פון דער גאנצער וועלט.

דאס ווארשעווער געטא ארבעט טאקע אינטענסיוו פאר די דייטשן. מען ארבעט איבער מלבושים פון די געהרגעטע זעלנער, מען גרייט צו שוין צום ווינטער וואטענע הויזן, וועסטלעך און מארינארקעס, מען ארבעט אויס שטרויענע שיך, מעבל וכדומה. דער צענטער פון דעם אלעם איז די פירמע טעבענס אויף פראסטע 12 ווו עס ארבעטן איבער 1000 ארבעטער. כאראקטעריסטיש, אז אין דעם אויפנאם־צימער פון דעם ווערקלייטער בויך, הענגען אויף דער וואנט עטלעכע שפיצרוטן פון פארשיידענע גרויסן, און גרעב. דאס זיינען ווייזט אויס געצייגן, אן וועלכע עס קאן זיך נישט באגיין קיין דייטש. דאס זיינען סימוואלן פון דעם בלוט־דורשטיקן היטלעריזם, וועלכע מען טרעפט אומעטום אין קאנצענטראציע לאגער, אין ארבעטסלאגער, אין תפיסה, און אפילו ביי דער ארבעט.

מיט צוויי טעג צוריק (5—6 מאי 42) איז פארגעקומען א כאראקטעריסטישע שמוגעל־געשיכטע. דאס ראג־הויז פראנציסקאנער 21, וואס ליגט ביי דער מויער איז א צענטער פון שמוגעל. ביי דער וואנט ווערט אראפגעלאזט א לייטער און עס גייט א גאנצע נאכט א גרויסער שמוגעל. האבן זיך אבער די שמוגלער צעקריגט און מען האט געמסרט דארט ווו מען דארף. ביינאכט זיינען געקומען זשאנדארמעריע און געטראפן דעם עולם ביי דער סאמע ברען פון דער ארבעט. האבן זיי אנגעהויבן שיסן פון מאשין־געווער און אויפן ארט דערשאסן א שמוגלער, איינעם אדער צוויי פארוואונדעט. דאן האבן זיי געמאכט רעוויזיעס אין אלע דירות, צוגענומען אסך סחורה און 40 שמוגלער פארהאלטן. דעם צווייטן טאג האבן אבער די מאכערס געמאכט שלום. פארן פרייז פון 40.000 זל. האט מען אומגעקערט די צוגענומענע סחורה און ארויסגעלאזט אויף דער פריי די שמוגלער. די זשאנדארמען האבן פארלאנגט די סומע אלס אנטשעדיקונג פאר דעם שאדן, וואס מען זיי האט פארשאפן פירנדיק דעם שמוגל דורך דער וואנט און נישט דורך דער וואך, ביי וואס די זשאנדארמען וואלטן געקאנט פארדינען. [דער] הויפט שמוגל גייט איצט דורך די וואכן. דער פרייז איז הונדערט זל. פון [א וואגן]. דער בעל־עגלה מוז קענען דעם פאראל אנדערש ווערט ער נישט אדורכגעלאזט. פאראן זשאנדארמען, וואס

מאכן ביי איינע צוויי שעה ביז 2000 זל. דער שמוגל דורך די וועגנס קומט אָבער ווייטער פאָר. ער קאָסט כמעט יעדן טאָג קרבנות, פאַרוווּנדעטע און געהרגעטע, הערביי טרעפט אָפט, אַז דערהרגעט ווערן אפילו מינדעריעריקע און קינדער. פאַראַן צווישן די זשאַנדאַרמען איינער וואָס איז געוואָרן אַ שם־דבר פון אַן אַכזריות. דייטש מען רופט אים דזשענגעלגעם. ער נעמט נישט קיין כאַבאַר און לאָזט אַדורך וועגן מיט סחורה. ער לאָזט אויך אַדורך צענדליקער יידישע קינדער, וואָס קויפן איין אויף יענער זייט דער רוב קאַרטאָפל און אַנדערע ירקות. יעדן טאָג פאַרציילט מען זיך וועגן אים וווּנדערלעכע מעשיות פון זיין גוטסקייט און אַרנטלעכקייט. ער מאַכט מיט די שמוגלער — קינדער פאַרשידענע קונצן. ער שטעלט זיי אויס אין רייען הייסט זיי זינגען און פירט זיי אַריבער מיט גרויס פּאַראַד. אויך די קאָנטראָלערן לאָזן זיך איבערקויפן. נישט לאַנג האָט פּאַסירט, אַז עס איז „פאַרברענט” געוואָרן (ד. ה. צוגענומען געוואָרן) אַ גאַנצער וואָגן מיט שמוגל. עס איז אָבער גענוג געווען 200 זל. דער קאָנטראָלער זאָל זיך לאָזן איבער[רעדן] און אַריינלאָזן דעם וואָגן אין געטאָ. נישט אומזיסט זאָגט אַ שפּריך וואָרט אַז דריי זאַכן זענען אומבאַזיגבאַר די דייטשע אַרמיי, די ענגליש־אינזל, און דער יידישער שמוגל.

טשערטשיל, פאַרציילט מען, האָט איינגעלאַדן צו זיך דעם גערער רבין און געראַטן זיך מיט אים ווי אַזוי איינצונעמען דייטשלאַנד. דער רבי האָט אים געגעבן פאָלגנדע תשובה: עס זיינען דאָ צוויי אויסוועגן, אָדער על פּי דרך הטבע אָדער על פּי נס. דער דרך הטבע איז אַז אַ מיליאָן מלאכים מיט פלאַמענדיקע שווערטן זאָלן אָנפאַלן אויף דייטשלאַנד און פאַרניכטן. דער נס איז, אַז אַ מיליאָן ענגלענדער זאָלן מאַכן אַ דעסאַנט אין דייטשלאַנד און פאַרניכטן עס.

מען פילמירט איצט דעם געטאָ. מען האָט צוויי טעג פילמירט דאָס יידישע אַרעסט, די קהלה. אויף סמאָטשע האָט מען צונויפגעטריבן דעם יידישן עולם און געהייסן די יידישע פּאָליציאַנטן פונאַנדערטרייבן. אויף אַן אַנדער אָרט האָט מען פילמירט ווי אַזוי אַ יידישער פּאָליציאַנט וויל שלאָגן אַ ייד און אַ דייטש קומט צו הילף דעם אָנגעפאַלענעם ייד און לאָזט אים נישט שלאָגן. —

אויף דעם בית־עולם איז דאָ אַ גרויסער דייטשער אויפשריפט, אַז דייטשן טאָרן נישט באַזוכן דעם בית־עולם. די סיבה איז כלומרשט סאַניטאַרע, פאַקטיש איז די סיבה אַן אַנדערע. עס פלעגן מאַסן דייטשן קומען אויפן בית־עולם און באַקוקן די באַרימטע שאַפּע ווי עס ליגן יעדן טאָג הונדערט מתים־שקעלעטן געפונענע אין גאַס, אָדער די אָרעמסטע, גע־

שטאַרבענע פאַר הונגער, קאַנדידאַטן פון די מאַסן קברים. בשעת די באַזוכן פלעגן קומען צווישן די דייטשן גופא צו דיסקוסיעס וועגן דער ייִדן־פראַגע. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט אַ הנאה פון די קרבנות פון דער היטלעריסטישער אויסראָטונגס־פּאָליטיק, געווען אָבער אַנדערע, וואָס האָבן אויסגעדריקט זייער עמפּערונג קעגן דעם און אָנגערופן עס „דייטשע קולטור". עס ווייזט אויס, אַז די עקסקורסיעס האָבן געהאַט אַ פּאַטאַלע ווירקונג אויף די באַזוכער האָט מען זיי אָפּגעשאַפן.

היינט דעם 12 מאַי האָט ווידער פּאַסירט אַן ענלעכע מעשה ווי פּריִער־טיק דעם 18 אַפּריל. מען האָט די נאַכט אויף דעם זעלבן שטייגער דערשאָסן 4 ייִדן: שקלאַר, פּייסס, זאַקס (אַ ספּאָרטסמען) און טענענבוים. די מענטשן האָבן ווייזט אויס אַ שיבות געהאַט צו דער פרייהייטס־באַוועגונג. מען האָט זיי באַנאַכט אַרויסגעפירט פון פּאַוויאַק און דערשאָסן אויף פאַרשידענע גאַסן. דאָס איז געוואָרן זייט אַפּריל אַ מעטאָד: שיסן מענטשן אין די גאַסן. דער צוועק: וואַרפן אַ מורא אויף דער באַפעלקערונג. אָנשרעקן טעראָריזירן. קיין וואַרשע אין געטאָ האָט מען געבראַכט צוויי הונדערט טויזנט מונדירן פון געהרגעטע זעלנער. די מונדירן זענען שרעקלעך פאַרלייזיקטע און איינגעטונקען אין בלוט. פון דער צאָל צוויי הונדערט טויזנט בלויז אין וואַרשע, קען מען האָבן אַ באַגריף, וויפל הונדערטער טויזנטער און מיליאָנען עס זיינען געפאַלן אין דעם ווינטער אויפן מזרח. אין די קעשענעס פון אַסך געפאַלענע זיינען דאָ אויפרופן אַראָפּגעוואָרפענע פון די סאָוויעטישע אַעראָפּלאַנען, וואָס זיינען אַ מין פּאַספּאָרט באַטראַכט צו ווערן ביי די סאָוויעטן ווי אַ פריינט. הגם עס זיינען באַשטימט געוואָרן האַרבע שטראָפן פאַר די וואָס באַהאַלטן אַזעלכע אויפרופן, זיינען אפילו אין די טאַשן פון אַסך אָפיצירן באַהאַלטן געווען די דאָזיקע אויפרופן. אויסער דעם זיינען אין די קעשענעס פאַראַן בריוו פון פריינט און פון די פאַמיליעס אין דער היים וואָס געבן אַן איבערבליק איבער די שטימונגען פון די זעלנער און פון הינטערלאַנד. דער אַלגעמיינער איינדרוק איז, אַז די שטימונג פון די זעלנער אַ געהרגעטע. דער פּראַגער בית־עולם, וואָס איז אַלט איבער 150 יאָר, ווערט ניוועלירט. די טייוולאָנים לאָזן נישט רוען אַפילו די טויטע. איבעריקנס ענלעכע זאַכן זיינען דורך זיי אָפּגעטאָן געוואָרן אין אַנדערע שטעט, פון פּוילן און פון דייטשלאַנד. אַזאַ קליינקייט ווי די אַלטקייט פון אַ בית־עולם, זיין קולטור היסטאָרישע באַדייטונג שפּילט פאַר זיי קיין שום ראָלע נישט.

די דרום אַמעריקאַנישע בירגער וואָס וווינען אין געטאָ זיינען גערופן געוואָרן אין פּאַוויאַק. דאָרט האָט מען זיי דערקלערט, אַז ביזן 18־טן

ד. מ. דאַרפֿן זיי פֿאַרלאָזן וואַרשע, זיי פֿאָרן קיין שווייץ, וווּ מען וועט זיי איינטוישן אויף דייטשן פֿון דאָרט. עס איז אָבער א פֿראַגע צי די געמלאָכטע בירגער ד. ה. די וואָס האָבן זיך געקויפֿט די בירגערשאַפֿט שוין בשעת דער מלחמה וועלן דערפֿון קאָנען גענים.

דאָס געטאָ איז אָפּטמאָל דער פֿאַמיטלער צווישן די קריסטלעכע סוחרים גופֿא. דאָס קלינגט אויבנאויפֿיק ווי א פּאַראַדאָקס, אָבער אַזוי איז עס. קריסטלעכע סוחרים האָבן מורא איינער צו האַנדלען מיטן צווייטן. ווייל צוליב דער פּרייז איבערוואַכונגסשטעלע האָט מען מורא דאָס געוועלב זאָל נישט פֿאַרמאַכט ווערן צוליב די הויכע פּרייזן. אויב מען קויפֿט אָבער און פֿאַרקויפֿט אין געטאָ, זיינען נישט גילטיק קיין שום פּרייזן. מעג מען נעמען וויפֿל מען וויל. נישט לאַנג האָב איך געהערט וועגן אַזא מעשׂה: איין פֿירמע האָט געקויפֿט 1000 קאַרביד לאָמפּן האָט מען די לאָמפּן געבראַכט אין געטאָ און דאַן צוריקגעשמוגלט צו א צווייטער קריסטלעכער פֿירמע. דאָס זעלבע געהערט וועגן אַנדערע פֿירמעס. לצטנס זיינען די האַרטע גשטיגן פֿון 150 אויף 186 זל. די סיבה זאָל זיין פֿאָלגנדע: אַזויוי, סחורה ווערט רעקווירירט האָבן פּוילישע סוחרים באַשלאָסן צו לאָקירן זייער געלט אין וואַלוטע. די וואַלוטע ווערט אַלזא אַרויסגעשיקט אויף יענער זייט.

די דעמאָראַליזאַציע פֿון דער פּוילישער פּאָליציי און פֿון פּויל. געהיימאַגענטן איז אין — לשער. זיי טוען גאַרנישט אין געטאָ נאָר דרייען זיך אַרום אין גאַס, פֿאַרהאַלטן וועגנס מיט סחורה און פּרעסן אויס פּרעטענזיע געלט. דער עולם ציטערט פֿאַר זיי און גיט זיי וואָס זיי ווילן נאָר. זיי באַקומען ביי אַלע סוחרים חודש־פּענסיע, די געהיים אַגענטן פֿון דעם צערקל אַרום פֿראַנציסקאַנער־גאַס באַקומען צו 200 זל. פֿון יעדן לעדער סוחר. דאָס געלט נעמט צונויף איין סוחר און טראָגט עס צו די 8 אַגענטן פֿון דעם ראַיאָן. אויב עמיצער וויל עפֿענען א געהיים מילעבל מוז ער פֿריער מעלדן די אַגענטן און באַצאָלן אויסקויף געלט. א נישט, דראָט אים ער זאָל מוזן ביים כאַפּן אים ביי דער אַרבעט א שטראָף פֿון 2000 זל. די צאָל מילעכלעך איז זייער א גרויסע. אין כמעט אין יעדן הויז ווו עס איז דאָ עלעקטריע איז דאָ א מילעבל.

מען פֿילמט אַלץ נאָך דאָס געטאָ. יעדע סצענע ווערט איינרעזשיסירט. נעכטן האָט מען א קינד געהייסן איבערלויפֿן אויף יענער זייט געטאָ־טויער, (ראָג לעשנאָ־זשעלאַזנע) און דאָרט קויפֿן קאַרטאָפֿל. א פּוילישער פּאָליציאַנט האָט דעם יינגל געכאַפּט און אויפֿגעהויבן א האַנט כדי עס צו שלאָגן, אין דעם מאָמענט איז אונטערגעלאָפֿן א דייטש און

א באָפּ געטאָן דעם פּאָליאַק פאַר דער האַנט, אַ קינד טאָר מען נישט שלאָגן. הייַנט האָט מען באַשטעלט אַ שוחט און דאָרט געהייסן אים שעכטן און עופֿות. זייערע געוואַלדעס אין דעם קהלה־בנין האָבן געגרייכט ביז צום הימל. פֿון וואַנען האָבן זיי אַזויפֿיל כּוח צו שרייַען. צוליב יעדער קלייניקייט האָבן זיי אויפֿגעהויבן געוואַלדעס עד לב השמים.

לעגאַלע קאָנספּיראַציע קאָן מען אָנרופֿן די תּקופֿה ביז צום באַרימטן פּרייטיק 18 אַפּריל. אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען האָבן געפֿירט אַ כּמעט האַלב־לעגאַלע טעטיקייט. אויסגאַבן האָבן זיך געמערט ווי שוואָמען נאָכן רעגן. גיסטו אַרויס אַ צייטונג איין מאָל אין חודש, — גיב איך אַרויס צוויי מאָל אין חודש, גיסטו אַרויס צוויי מאָל אין חודש — דערשייַנט מייַנע יעדע וואָך, ביז וואַנען עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז דער ביולעטין פֿון אַ געוויסער ריכטונג איז אַרויס צוויי מאָל אין וואָך. דער קאָלפּאָרטאַזש איז געווען בפני כּל עם ועדה מען פֿלעגט בלעטלעך און קאָמוניקאַטן לייענען אין ביוראָען, וואַרשטאַטן וכדומה.

פֿאַרזאַמלונגען פֿון פֿאַרשיידענע פּאַרטייען פֿלעגן פֿאָרקומען כּמעט אָפֿן אין געזעלשאַפֿטלעכע לאָקאַלן. מען פֿלעגט אַפֿילו מאַכן גרויסע פֿייערונגען עפֿנטלעך. אויף איינער אַזאַ פֿאַרזאַמלונג האָט אַ רעדנער פֿאַר אַן עולם פֿון 50 מענטשן גערעדט וועגן אַקטיוון ווידערשטאַנד. איך האָב בייגעוווינט אַ פֿייערונג מיט 550 יוגנטלעכע פֿון איין גרופּירונג. מען האָט געוווּסט ווער עס זייַנען די מחברים פֿון די אַרטיקלען אין די צייטונגען, מען האָט אַפֿילו שוין צווישן זיך פּאָלעמיזירט און כּמעט זיך געזידלט ווי אין די גוטע פֿאַרמלחמהדיקע יאָרן. עס האָט זיך אַלעמען געדוכט אַז מען מעג אַלץ. אַפֿילו פּוילישע אומלעגאַלע אויסגאַבן ווי „באַריקאַדאַ וואָלנאָשטשי”. (אַזאַ ווערסיע געהערט נישט קאָנטראָלירט) פֿלעגן געדרוקט ווערן און פֿאַרשפּרייט אין געטאָ. דער עולם האָט געמיינט, אַז די דייטשן אַרט ווייניק, וואָס די ייִדן טראַכטן און טוען. געמיינט האָט מען, אַז זיי גייט נאָר וועגן אויסשפּיאָנירן ייִדישע סחורות, געלט, וואַלוטע, גייסטיקע זאַכן האָבן זיי נישט אָנגעגאַנגען. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז אַ טעות. דער בלוטיקער פּרייטיק, בשעת וועלכן מ'האָט דערשאָסן די אַרויסגעבער קאָלפּאָרטערן פֿון אומלעגאַלע אויסגאַבן, האָט באַוויזן, אַז דאָס פּאָליטישע פּרצוף פֿון די ייִדן איז נישט גלייַכגילטיק פֿאַר זיי, באַזונדערס, ווען עס האָט אַ שייכות צו דער פּאָליטישער זייט.

די קהלה לייַט האָבן געפּרוּווט אויסצונוצן דעם בלוטיקן פּרייטיק, כּדי פֿולשטענדיק צו דערדריקן דאָס געזעלשאַפֿטלעך־פּאָליטישע לעבן אין געטאָ. זיי האָבן פֿאַרשפּרייט קודם־כּל דעם קלאַנג, אַז דער פּרייטיק איז

פֿאַרגעקומען צוליב די אומלעגאַלע אויסגאַבן. און אז מען האָט זיי גע־וואָרנט, אַז אויב דאָס וועט זיך איבערחזרן וועט מען אָפּטאָן מיט וואַרשע דאָס זעלבע וואָס מיט לובלין ד. ה. אויסזידלען די יידישע באַפעלקערונג. עס שטעלט זיך נאָר אַ פֿראַגע פֿאַרוואָס זיינען ענלעכע שחיטות לויט דעם זעלבן שטייגער (דערשיסן אין די הייף) פֿאָרגעקומען אין ראַדאָם און אין אַנדערע שטעט — דאָרט זיינען דאָך קיין אומלעגאַלע אויסגאַבן נישט געווען. געהערט אַ מיינונג, אַז די פּרייטיקדיקע שחיטה האָט רעהאַביליטירט דאָס געטאָ. צום ערשטן מאָל איז פֿאַרגאָסן געוואָרן יידיש בלוט פֿאַר אַ פּאָליטישן טאַט.

די פֿאָלגן פֿון דעם בלוטיקן פֿרייטיק זיינען גאַנץ שווערע. די אומ־לעגאַלע פּרעסע האָט זיך אָפּגעשטעלט. די פּאָליטישע טעטיקייט איז באַ־רייטנדיק אָפּגעשוואַכט.

עס איז פֿאַרקלענערט געוואָרן דער אינטערעס צו אימפּרעזעס. אַ שווערער קלאַפּ האָט זיך געלייגט אויף די געמיטער פֿון דער באַפעלקערונג אַ האַלבע שטאָט נעכטיקט נישט היינט אין דער היים. יעדער וואָס האָט נאָר געהאַט די קלענסטע שייכות צו וועלכער נישט געזעלשאַפטלעכער אַר־בעט האָט מורא. אַזוי ווי די שחיטה איז געווען אַ רעזולטאַט פֿון יידישע מוסרים (וואַרשיינלעך פֿון פּירמע קאָן און העלער) ציטערט מען אויסצו־רעדן איינעם צום אַנדערן אַ וואָרט. די ענגלישע קאָמוניקאַטן, וואָס פֿלעגן פֿריער אַזוי שטאַרק פֿאַרשפּרייט ווערן (אַ טייל מענטשן האָבן דערפֿון גע־האַט פּרנסה) האָבן אויפֿגעהערט צו דערשיינען. אַזוי ווי אָבער מענטשן זיינען דורשטיק נאָך אַ ידיעהלע באַקט מען ליגנס אויף וואָס די וועלט שטייט. דערביי קומט יעדן טאָג צו אַ נייע פּאַרציע ליגנס. נאָך דער פֿריי־טיקדיקער שחיטה האָבן זיך געפֿונען קאָמבינאַטאָרן, וואָס האָבן אויסגע־נאַרט ביי מענטשן געלט מיט אַ תירוץ, אַז מען נעמט זיי אַראָפּ פֿון נייע שחיטה־ליסטעס. דער ביישפּיל בליימאַן, וועלכן מען האָט אין די לעצטע וואָך פֿאַר דער שחיטה שאַנטאַזשירט און געפֿאָדערט 5000 זל. אויסליי־געלט, האָט אַנגעוואָרפֿן אויף די מענטשן אַ מורא פֿאַר די שאַנטאַזשיסטן. פּאַמעלעך, פּאַמעלעך הויבט מען אָבער ווידער אָן אויסצוגלייכן די פֿליר־צעס. מער נישט די לעגאַלע קאָנספּיראַציע ווערט פֿאַרוואַנדלט אין אַן אמתדיקער קאָנספּיראַציע, וואָס דרינגט אַריין טיפֿער אונטער דער ערד.

די יידישע געסטאַפּאָוצעס זוכן שוין איצט אַן אַליבי. זיי באַמען זיך מיט אַלע מיטלען אויסצופּיינערן זיך און צו באַווייזן, אַז זיי זענען אָרנט־לעכע גוטע יידן, וואָס האָבן אין זינען די ענינים פֿון כּלל. גאַנצווייך איז אַ גאַנצער מעצענאַט פֿון דער יידישער ליטעראַטור, קונסט, טעאַטער. ער

מאכט כסדר אויפנאמעס פאר די יידישע שרייבער, ארטיסטן און גיט גוט צו עסן, וואס איז אין די הײנטיקע צייטן די וויכטיקסטע זאך. נישט לאנג האט ער געמאכט א גאנצע נאכט א פייערונג פאר דעם „עלדאראדא״. יידישע שרייבער ווי הלל צייטלין באקומען ביי אים חודש־שכירות (500 זל. צייטלין). יצחק קאצענעלסאן איז ביי אים אן אריינגייער פון צייט צו צייט. לייזעראוויטש, דער רעוויזיאניסט פון „מאמענט״ צי פון „הײנט״ איז זיין נושא כלים. ער האט געעפנט די פייערונג בשעת מען האט געלאזט אין באוועגונג דאס קעטשל „מרים פון דער פאנאמאוויע״ (לויטן פארנא־מען פון דער היים גאנצוויך). סאמבערג איז א גאנץ גוטער פריינט מיט גאנצוויכן. אפילו ד״ר שיפער האט זיך געלאזט פארבעטן צו אים, אויף פיש אויף פריטיק. נאטירלעך, אז גאנצוויך האט עס גלייך צוטרעמיטערט איבער דער גאנצער שטאט, אז אזא פערזענלעכקייט ווי ד״ר שיפער קומט צו אים אריין. א גאנצע ריי ארטיסטן באקומען ביי אים חודש־פענסיע. איצט האלט ער בא שאפן א פאטראנאט איבער יידישע שרייבער און אר־טיסטן. גאנצוויך מאכט גלענצנדע געשעפטן. ער האט די אדמיניסטראציע פון 100 הייזער, וואס ברענגט אים אריין אסך פרנסה. אויסער דעם האט ער א חודש 30 פּזשעפּוסטקעס, פארוואס ער באקומט צו עטלעכע טויזנט זל. פאר א פּזשעפּוסטקע, אויסערדעם איז ער א שותף צו פארשיידענע געשעפטן. מיט איין ווארט: מאכט א ריזן־פארמעגן. גאנצוויכס פונקציע אין געשטאפּא איז נישט קיין קלארע. איינס איז אבער זיכער, אז אומזיסט באקומט ער גארנישט. פאר הילף מוז מען צאלן. גאנצוויך האט אויף פסח געשיקט פאר די יידישע שרייבער 6.000 זל.

19/V [1942]

דער פּאוויאק איז געווארן א מקום לפּרעניות נישט בלויז פון אינע־ווייניק נאר פון אויסנווייניק. אינעווייניק פייניקט מען דארט און אויפהער די ארעסטאנטן — לעצטנס איז דארט געקומען א נייע וואך. אזוי צו אזוי ארעסטאנטן ווערן געפייניקט. לעצטנס איז דער פּאוויאק געווארן אן ארט פון וואנען מען פארט כסדר ארויס קיין אשוויענטשים: פון דארט זיינען ארויסגענומען געווארן א ריי מענטשן און אויף די גאסן דערשאסן גע־ווארן (שקלאר, פייסס א. א.). לעצטנס איז אבער דער פּאוויאק געווארן א צרה פאר די דרויסנדיקע, פאר די שכנים און פאר די דורכגייער פון

ביידע זייטן פון פאוויאק האט מען געמוזט די פענסטער פארדעקן מיט דיקן שווארצן פאפיר אדער מיט שווארצע דיקטע. בייטאג און ביינאכט מוזן די פענסטער זיין פארמאכט; ביי יעדער שפארע, ביי יעדן לעכעלע דראט טויט־שטראף, געווען פאלן ווען מען האט די איינוווינער פון א דירה, ווו איינער האט געעפנט דעם לופטשיק שרעקלעך געפייניקט. איינע פון די פייניקונגס־מיטלען באשטייט אין הייסן אויסטאן זיך נאקעט און זיך אראפקאלערן פון א בארג מיט קאקס. וואס טוט שרעקלעך וויי און פארבלוטיקט דעם גאנצן גוף. אויסערדעם כאפט מען פון צייט צו צייט יידן דורכגייער און מען פייניקט זיי, שלאגט זיי, די לאסט־אויטאס, וואס ברענגען די ארעסטירטע אין פאוויאק שלאגן מכות־רצח די אדורכגייער. דער געסטאפאוויעץ, וואס זיצט פון הינטן פון אויטא בייגט זיך ארויס אויף דער שמאלער קארמעליצקא גאס און שלאגט די דורכגייער מיט א לאנגן קאנטשיק מיט א בלייענעם שפיץ. ער פארטשעפעט ריקשעס און שלאגט די ריקשע פירער. ווען דער עולם דערזעט דאס אויטא באהאלט מען זיך פאניש אין די טויערן. זייער אפט שיסן די געסטאפאוויצעס. ניישט איין געהרגעטער און פארוווּנדעטער איז א קרבן פון דער גאסןהריגה, וואס איז געווארן א סיסטעם זייט 18 אפריל, דעם בלוטיקן פרייטיק.

ווי ווייט עס דערגייט דער עלנט אין א טייל שטובן און אין די פונקטן קען מען זען דערפון אז צוליב אָרעמקייט און הונגער פארקויפן זיי אויס אלץ אפילו דעם איינשיט פון קישן און איבערבעט אין מען ליגט בלויז אין די פעדערן. איר טרעפט דעריבער בעטלער פול מיט פעדערן, דאס זיינען די, וואס געפונען זיך שוין נידעריקער ווי דער ראנד פון אונטערגאנג. די הייזאריקע ל״ג פייערונגען זיינען פארוואנדלט......

* * *

די העלדישע מיידלעך חיקה, פרומקע[241] א. א., דאס איז א טעמע, וואס פאדערט א פען פון א גרויסן שרייבער, דרייסטע, העלדישע מיידלעך, וואס פארן אהין און צוריק אין שטעט און שטעטלעך פון פוילן. זיי האבן ארישע פאפירן אלץ אריערינס־פאלקעס אדער אוקראינקעס. איינע טראגט אפילו א צלם, מיט וועלכן זי שיידט זיך נישט און וועלכער פעלט איר אין געטא. יעדן טאג זיינען זיי אויסגעשטעלט אויף דער גרעסטער סכנה. אלץ שטעלן זיי אויף זייערע ארישע פנימער, אויף די טיכלעך, וועלכע

[241] די שוועסטער חיקה (באנטשע) און פרומקע פלאטניצקא, וואס זענען געווען קוריערקעס פון דער יידישער אונטערערדישער באוועגונג.

זיי טראגן אויף די קעפ. די געפערלעכסטע מיסיעס נעמען זיי אויף זיך און דערפילן זיי אן א פיפס, אן א מינוט וואקלען זיך. דארף מען פארן קיין ווילנע, ביאליסטאק, לעמבערג, קאוועל, לובלין, טשענסטאכאוו, ראדאם א. א. און שמוגלען אהין טרייפענע סחורה ווי למשל, אומלעגאלע אויסגאבן, מאטעריאלן, געלט, וואס דאס אלץ טוען זיי ווי עפעס א נארישע זאך. דארף מען ראטעווען חברים פון ווילנע, לובלין אדער אנדערע שטעט נעמען זיי אויף זיך די שליחות. נישטא פאר זיי קיין שום מניעות, קיין שטערונגען. דארף מען זיך באקענען מיט צוגספירער — דעם דייטש כדי צו קענען פארן אויף די באנען אויסער דער גרענעץ, ווי עס קענען זיך באוועגן מענטשן מיט ספעציעלע פשעפוסטקעס, טוט מען עס פשוט, ווי דאס וואלט געווען זייער פאך. זיי פארן ארום איבער שטעט, וו קיין שום דעלעגאט פון קיין שום יידישע אינסטיטוציע האט נישט דערגרייכט, ווי למשל וואלין, ליטע. זיי האבן עס די ערשטע געבראכט דעם גרוס פון דער טראגעדיע אין ווילנע. זיי האבן עס די ערשטע געבראכט ווערטער פון דערמוטיקונג און שטיצע פאר דער שארית־הפליטה פון ווילנע. וויפל מאל האבן זיי געקוקט דעם טויט אין די אויגן אריין? וויפל מאל זיינען זיי געווען ארעסטירט, רעווידירט, דאס גליק האט זיי אבער צוגעשפילט. שלוחי־צבור שאינו נזוקין. מיט וואס פארא פשטות און באשיידנקייט גיבן זיי אפ באריכטן וועגן דעם, וואס זיי האבן אויפגעטאן אויף די נסיעות, אויף די באנען, וו קריסטן מענער און פרויען, ווערן געכאפט צו דער ארבעט אין דייטשלאנד. די יידישע פרוי האט צו פארצייכענען א שיין בלאט אין דער יידישער געשיכטע בשעת דער איצטיקער וועלט־מלחמה. די חיהקעס און די פרומקעס וועלן אין דער דאזיקער געשיכטע פארנעמען דאס ערשטע ארט. די דאזיקע מיידלעך ווייסן נישט פון קיין אפרו. אקארשט געקומען פון טשענסטאכאוו, וו אהין געפירט טריפה סחורה, און אט דארף מען אין א פאר שעה פארן ווייטער. זיי טוען עס אן א מינוט צו וואקלען זיך, אן א מינוט פון רו.

22 מאי 42

פרייטיק איז די גאנצע פאליציי אלארמירט געווארן. אין גאס האט געהערשט א גרויסע באאומרויקונג. מען האט גערעדט וועגן דער איבערזידלונג פון אלטע, שוואכע און ארבעטסלאזע. אנדערע האבן גערעדט

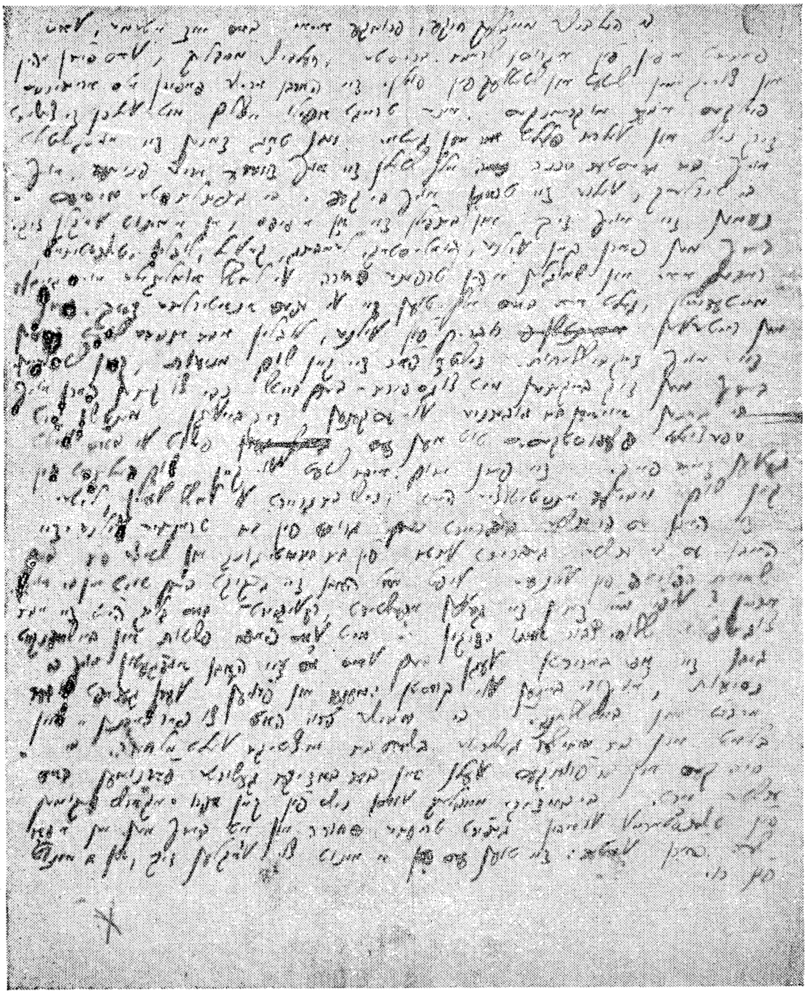

פאַקסימילע פון ז' 222

וועגן אַ כאַפּעניש צו די לאַגערן. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז מען האָט געכאַפּט פּאַכליִיט צו די אַרבעטסלאַגערן. גענומען האָט [מען] לויט די אַדרעסן פּאַכליִיט: שלאָסער, טאַפּיצירער, א. א. אויב מען האָט נישט געטראָפן די באַטרעפנדע פּערזאָן האָט מען גענומען דעם פאָטער, אָדער די נאָענסטע קרובים. די געכאַפּטע וועלן געשיקט ווערן קיין זאַמבראָוו. דאָס אומגליק איז אָבער דאָס, אַז אַסך פון די וואָס האָבן זיך אָנגעגעבן בעת דער רעגיסטראַציע אַלס פּאַכליִיט זיינען עס נישט אין דער אמתן, נאָר צוליב מורא צו פיגורירן אַלץ אַרבעטסלאָזע האָבן זיי זיך אָנגעגעבן אַלס אַזעלכע. מען זאָגט אַז די כאַפּעניש פון פרייטיק איז אַן אָנהויב פון אַ גרויסער אַקציע, וואָס באַצוועקט אַריינצוציען די יידישע באַפעלקערונג אין די פאַבריקן אין וועלכע עס האָבן ביז איצט געאַרבעט פּאָלאַקן. אויב דאָס זאָל באמת רעאַליזירט ווערן קען דאָס ציטווייליק ראַטעווען דאָס וואַרשעווער געטאָ.

יידן ווילן נישט אַרבעטן — שרייבן די דייטשע צייטונגען. אַלס איללוסטראַציע ברענג איך פאָלגנדעס בילד: אויף דעם פּלאַץ זשעלאַזנע 103 פאַרבייטן זיך די אַרבעטער, וואָס גייען צו דער אַרבעט אויף דייטשע פּלאַצוווקעס. עס פאַרפאָרט אַ לאַסט אויטאָ און פון אַלע זייטן רייסן זיך יידן צום אויטאָ. מען קריכט אַרויף פון אַלע זייטן. די זעלנער קענען זיך נישט געבן קיין עצה מיט דעם דראַנג פון די מענטשן. זיי שלאָגן, אָבער דאָס העלפט גאָרנישט, דער עולם רירט זיך נישט. דער עולם וויל פאַר יעדן פּרייז אַרויף אויפן אויטאָ און אַסך גרעסערע צאָל ווי די פּלאַצוווקע קען אויפנעמען. די זעלנער שיסן אין דער לופטן, עס העלפט נישט דער עולם טרעט נישט אָפּ. סוף כל סוף פאַרקערעוועט דער שאָפער דעם אויטאָ אויף צוריק דער עולם קערט זיך איבער און איינער ווערט שווער פאַרוואונדעט ערשט דעמאָלט קען מען שאַפן אָרדנונג. פאַר וואָס האָט מען זיך אַזוי געשטופּט צום אויטאָ? די תשובה איז אַ פּשוטע. אויף דער פּלאַצוווקע האָט מען געגעבן גוטע צוויי זופּן און אַ האַלב קילאָ ברויט דעריבער האָט זיך דער עולם אַזוי געריסן.

23 מאַי

די געסטאַפּאָווצעס פון פּאַוויאַק מוזן יעדן טאָג האָבן קרבנות. פּונקט ווי אַ פרומער ייד פילט זיך שלעכט ווען ער דאַוונט נישט אַ טאָג פּונקט

אזוי מוזן זיי יעדן טאָג צעברעכן די ביינער עטלעכע געכאַפּטע יידן פון גאַס. אזוי ווי די גאַס ווערט ליידיק, ווען דאָס אויטאָ מיט די געסטאַפּאָווער צעס פאָרט אָפּ און אזוי ווי דער עולם מיידט אויס די גאַסן ארום דעם פּאַוויאַק דעריבער האָבן זיי נעכטן פאַרהאַלטן דעם טראַמוויי, וואָס איז אדורכגעפאָרן סמאָטשע לעבן פאַוויאַק און ארויסגעשלעפּט עטלעכע יידן.

די אָנהענגער פון מרדכי[242] האָבן נאָכן אָנהויב פון רוסיש־דייטשן [מלחמה] באַשלאָסן צוריקציען זייערע מענטשן, וואָס האָבן געאַרבעט אין די דייטשע פּלאַצוווקעס, כדי נישט צו העלפן דעם שונא פון ראַטנפאַרבאַנד. אנדערש טוען די „איינציקע פאַרשטייער", זייער קאָאָפּעראַטיוו אָגראָדאָווא 40 האָט געליפערט די בעסטע סחורה פאַר די שאָפן. שטאַרקע פּרייזן — שוואַכע מעשים אָבער איינגנטלעך קיינע מעשים. מער נישט אין אויסלאַנד בלאָפט מען, אז מען טוט אויך, ווער ווייסט וואָס.

דער ע"ש[243] גייט איבער פון „שלעכטער" אַרבעט (אָקטאָבער 1939 ביז מאַי 1940) „צו גוטער" און נאָך פּרייטיק 18 אַפּריל צוריק צו שלעכטער. מען דאַרף ראַטעווען דאָס פאַראַנענע — דער מעטאָד: מאַכן א גלאַזטיי און פאַרשרייבן לאחר המעשה. דאָס גרויסע גליק פון ע"ש געבליבן אין שאָטן.

42 מאַי

די תפיסה אויף גענשע ציילט איבער 1300 אַרעסטאַנטן, דערפון, איבער 500 קינדער. א טייל איז צום דינסט פון זאנדער געריכט, און אַנדערער טייל פון אויערסוואַלדן. דאָס זאנדער־געריכט האָט שוין אַרויסגעטראָגן איבער 200 טויט־אורטיילן, וועלכע זיינען העַרוויל נישט אויסגעפירט געוואָרן. הגם די סלופּקעס צו וועלכע מען בינדט צו די פאַראורטיילטע שטייען נאָך היינט אויף דעם עקזעקוציע־פּלאַץ, ווו עס קומען פאַר יעדן טאָג די שפּאַצירן פון די אַרעסטירטע. די ענגשאַפט איז דאָרט אומבאַשרייבלעך די תפיסה קאָן אַריינעמען א 300—500 מענטשן און איצט איז דאָרט ביי 4 מאָל אזויפיל. די דושנעקייט אין די צעלן איז נישט צו

---

242 מרדכי אַנילעוויטש.

243 עונג־שבת — קריפּטאָנים פון דער געזעלשאַפטלעכער גרופּע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אָרגאַניזירן דעם אונטערערדישן אַרכיוו אין וואַרשעווער געטאָ.

באַשרייבן. די אינטעליגענץ ווערט געהאַלטן אין בעסערע באַדינגונגען. די שטערבלעכקייט אין דער תּפֿיסה איז זייער אַ גרויסע, וואונדער האָט מען באַוויזן אויסצוטאָן מיט די קינדער, וועלכע גייען אַרום האַלב נאַקעט אויף דער זון אָפּגעבריענט אַ גאַנצן טאָג כמעט אויף דער פֿרישער לופֿט. זיי מאַכן גימנאַסטיק, זינגען יידישע און פּוילישע לידער. מאַמעס קומען בעטן מען זאָל צוריקנעמען אין תּפֿיסה זייערע באַפֿרייטע קינדער. אַגב צווישן די אַרעסטאַנטן געזען אַ 9 יאָריק קינד. צווישן די אַרעסטירטע פֿאַראַן אויך ציגיינער, וועלכע אָרדסוואַלד רופֿט: ציגיינער יודן. אַ טייל פֿון זיי, רומענישע בירגער, זיינען באַפֿרייט געוואָרן. די ציגיינערקעס זיינען אין אַ באַזונדערער צעלע. די ציגיינער זיצן צוזאַמען מיט יידן. אין דער צעלע פֿאַר פֿאַרמשפּעטע צום טויט האָט אונדז באַגעגנט אַ היסטערישע געוויין. זיי בעטן בעסער עסן, כּדי זייערע נערוון זאָלן קאָנען אויסהאַלטן. עס ווערן צוגעגרייט וואַרשטאַטן, שניידעריי, בערשטעריי א. אַ. אין וועלכע עס וועלן זיין באַשעפֿטיקט עטלעכע הונדערט פּערזאָן. דאָס וועט אפֿשר ראַטעווען די צום טויט פֿאַרמשפּעטע. אַן אויסלענדישע דעלעגאַציע, וואָס האָט באַזוכט די תּפֿיסה האָט נישט פֿאַרשטאַנען, ווי אַזוי קאָן מען הערשיסן מענטשן פֿאַר אַריבערגיין אויף דער אַרישער זייט. דאָס איז אויסגעשלאָסן האָבן זיי דערקלערט. די מענטשן האָבן געמוזט באַגיין פֿאַרברעכן אויף יענער זייט. די ריינקייט אין דער תּפֿיסה איז אַן אידעאַלע. פֿאַראַן דאָרט אַ ספּעציעלע באָד־אַנשטאַלט, אין וועלכע יעדער אַרעסטאַנט ווערט 2 מאָל אַ וואָך געבאָדן און די זאַכן דעזינפֿיצירט. דער רוב אַרעסטאַנטן איז בעטלער־קינדער, וואָס אַריבער אויף יענער זייט, אויסער דעם שמוגלער. דאָס זיינען די הויפּט־פֿאַרברעכנס פֿון די תּושבֿים. דער מיט ציגל באַדעקטער פּלאַץ איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בליענדן גאָרטן, וואָס די פּירות וועלן אַריינברענגען איבער 200.000 זל. דער גאָרטן ווערט בעאַרבעט דורך געטאָנעריי־אַרעסטאַנטן.

25־טן מאַי 42

די היינטיקע נאַכט וועט בלייבן אין געדעכעניש פֿון די וואַרשעווער יידן. די נאַכט איז אויסגעדיייניקט געוואָרן דאָס ווילד־טראַז פֿון דער געטאָ. די הויפּטרעדל־פֿירער פֿון דעם 13־טל לעווין, מאַנדעל, שימאַ[נאָ]וויטש (גאַנצוויכס אַ קרובֿ) און הורוויטש חעם ראש הבאַנחע, גאַנצוויכן, האָט

מען אין חדר היים נישט געטראָפן. אויך שטערנפעלדן האָט זיך איינ־
געגעבן אנטרונען צו ווערן. דאָס זעלבע, זאָגט מען, איז געשען מיט די
אנדערע מצורעים. די סיבות פון ליקווידירן דאָס 13־טל זיינען פארשיידע־
נע. עס גייט אוועק דער טייל פון געסטאפּאָ, וואָס האָט מיטגעאַרבעט מיט
גאַנצוויכן, ווייל זי נישט איבערלאָזן זייערע יידישע שותפים, מיט וועלכע
מען האָט צוזאמען קאָמבינירט. אנדערע מיינען, אז די „טשיסטקע" האָט
אָנגעפירט די דייטשע שותפים, האָט מען זיך גענומען אויך צו יידן. אנ־
דערע ווידער דערציילן, אז מען האָט איינגעזעצט עמיצן פון דעם 13־טל,
שיס ער אלץ נייע מענטשן. ער דעקט אויף אלע זייערע מעשים תעתועים
צווישן אנדערע — די שאַנטאַזשן מיט געפונענע ראַדיאָ־אַפּאַראַטן וכדו־
מה. עס זיינען אויך דאָ שטימען, אז מען האָט זיי פאַרגעלייגט פּאָליטישן
שפּיאָנאַזש און זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט. נאַטירלעך, אז דאָס איז אַן אומ־
זין. בדרך כלל איז דאָס א המשך פון דער אַלגעמיינער אקציע אָפּצורוי־
מען די אומגעוווּנטשענע געסטאַפּאָווצעס. — אַן אקציע, וועלכע דויערט
שוין עטלעכע חדשים און האָט זיך אָנגעהויבן מיט אנדערסן, מילעקן[244]
א. א. צווישן אנדערן פארציילט, אז מיט עטלעכע וואָכן האָט שימאַ[נאָ]־
וויטש געמאַכט א סעודה מיט דער באַטייליקונג פון געסטאַפּאָ־אָפיצירן,
וועלכע האָט געקאָסט איבער 25.000 זל. און דאָס זאָל האָבן איבערגעפילט
דעם בעכער. די יידישע געגנסטער פּאָליציי נוצט אויס יעדע סיטואַציע
צו מאַכן געלט. לעצטנס זיינען זיי געפאַלן אויף א נייעם שווינדל. אזוי
ווי מען דרייט איצט דעם פילם גייט מען צו רעסטאָראַטאָרן און פאַר־
לאַנגט למשל עסן אויף דעם באַל, וועלכער ווערט פילמירט אין אסך א
גרעסערער צאָל ווי עס איז אין חדר אמת נויטיק. לעצטנס זיינען זיי געקו־
מען אין א דירה לעש 37 און דערקלערט, אז אזוי ווי מען גייט פילמירן
דאַרפן זיי גלייך פאַרלאָזן די דירה מער נישט פארן פרייז פון 50 גילדן,
זיינען זיי גרייט צו באַפרייען דערפון די דירה. בינו לבינו האָבן זיי צוגע־
נומען א גאָלדן זייגערל, וואָס איז געלעגן אויפן טיש.

אויפן בית־עולם קומען אלץ דייטשע עקסקורסיעס, הגם עס איז דאָרט
דאָ א ריזיקער אויפשריפט, אז דייטשן טאָרן נישט באַזוכן דעם בית־עולם.
די סיבה איז א פאַרשטענדלעכע: די באַרימטע שאַפע מיט מתים פון הונ־
גער איז א שווידערלעכער אַנקלאַג־אקט קעגן די דייטשן און זייער אויס־
הונגערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. נישט איין מאָל האָט מען גע־
הערט פון דייטשן ווערטער פון עמפּערונג קעגן דעם: „דאָס איז דייטשע

---

[244] באַקאַנטע יידישע געסטאַפּאָווצעס אין וואַרשעווער געטאָ.

פולמור". לעצטנס האט איינער זיך אנגערופן צום צווייטן ווייזנדיק אים די שאפע: „מיט די פירן מיר מלחמה".

מאי 42

אין געטא גנבהט מען אלץ, אפילו טעלעפאנען. די מאנטערן מאכן פאלגנדע קאמבינאציע: פאר געלט שטעלט מען אריין א געוועלבער א טעלעפאן וועמענס נומער מען האט צוגעגנבעט ביי אן אנדערן. דאס איז למשל געשען אין הויף לעשנא 18. ביי ד"ר מעש האט דער טעלעפאן אויפגעהערט צו קלינגען, שפעטער האט זיך ארויסגעוויזן, אז דעם נומער טעלעפאן האט באזיצט א געוועלבער אויף דער זעלבער גאס.

26 מאי 42

היינט האבן זיך די געסטאפא לייט אויסגעפונען א נייע פארוויילונג. מען שלעפט צונויף די יידישע מוזיקער פון אלע קאפע הייזער, גערמנדלעך א. א. אין פאוויאק און דארט מוזן זיי א גאנצע נאכט ווײלן די חברה מיט מוזיק. דאס האבן זיי געטאן נעכטן אין אוונט, דאס האבן זיי געטאן אויך דעם היינטיקן אוונט. עס איז דא א סברא, אז דאס דערשיסן די לייט פון 13־טל איז געווען א רעזולטאט דערפון, וואס זיי ברענגען אריין גרעסערע סכומים פראדוקטן אין געטא.

ביי די וואכן האט מען באשטימט אויסער די זשאנדארמען ציווילגעקליידעטע קאנטראלערן פון דער טראנספערשטעלע, וועלכע דארפן היטן די זשאנדארמען. עס העלפט אבער גארנישט. אויך מיט זיי גיט מען זיך אן עצה. מען קויפט זיי אונטער. אזוי ארום דארף א שמוגלער אונטערקויפן דעם פירלינג: פוילישע, ייד. און דייטשע פאליציי און אויסערדעם די ציווילע אגענטן. שוין נאפאלעאן האט זיך נישט געקאנט געבן קיין עצה מיטן שמוגל. אויך דער מאדערנער דיקטאטאר וועט עס נישט באווייזן. די הוצאות ביים שמוגלען זיינען גאנץ גרויסע. געהערט וועגן א שותפות פון 4 שמוגלער, וועלכע האבן אין משך פון א וואך פארדינט 35.000 זל. אבער אויסגעגעבן 19 טויזנט זל. דער רעשט איז זייער פארדינסט. זיי האבן אבער כלערליי נישט פארויסגעזעענע הוצאות. למשל ווען א וואגן ווערט „פארברענט" און דער שאפער גייט אין תפיסה האלטן די שמוגלער

אויס די פאמיליע, שיקן אים פעקלעך, זארגן אים אויסצוקויפן, צאלן דעם אדוואקאט וכדומה. אויסערדעם ווערט דורך די שמוגלער אויסגעהאלטן די פאמיליע פון די נעהרגעטע. בכלל האבן די שמוגלער א לייכטע האנט. דאס געלט קומט לייכט אן און גייט לייכט אוועק. די שמחות פון די שמוג־לער זיינען בארימט אין געטא. אויף זיי ווערט אסך מאכלים דערלאנגט. די שמוגלער האבן שטענדיק ליב געהאט א לעב צו טאן. סיוויי איז מען נישט זיכער מיטן מארגן. (א קויל, א מסירה, ארעסט) טא זאל מען כאטש א גוטן לעב טאן. דאס איז איבעריקנס אן אלגעמיינער שטריך פון די אלע מלחמה־געווינערס: אז מען גיט לייכט אויס גרויסע געלט־סומען פארשטייט זיך פארן פרעס אמאל אויך פאר ארעמע פאמיליע־מיטגלידער. די שמוגלער זיינען לויט זייער אפשטאמונג מענטשן פון נידעריקסטן סארט: פאסערס, גנבים, טרעגערס, אלפאנסן ובכלל אונטערוועלט־מענטשן. אויף די שמחות קומען אפט פוילישע און דייטשע געסט, מענטשן מיט וועלכע מען אר־בעט צוזאמען.

אינטערעסאנט, אז די וועגן, וואס קומען אן אין געטא זיינען אסע־קורירט אין א ספעציעלער יידישער געזעלשאפט קעגן „פארברענען". ביז נאלעווקי 10 ד. ה. הארט ביי דער וואך איז איין פרייז, וויטער קאסט שוין די פארזיכערונג מער. מען טאר נישט פארגעסן, אז אין געטא גופא קאמאנדעווען די א. ג. „יונאקעס" ד. ה. פאלקס־דויטשן מונדירטע, וואס שטייען אין דינסט פון קאמיסאר.[245] זיי יאגן זיך נאך וועגן מיט שמוגל, און נעמען זיי צו, אויב עס פאלט זיי אריין אין די הענט א וואגן. די געשמוגלטע סחורה האט פירסט[246] פון דער קהלה (א טיפ פון א גרויסן קאמבינאטאר דער לייטער פון דער ווירטשאפטס־אפטיילונג אין דער קהלה) ארויסבאקומען פאר דעם קאאפעראטיוו פון קהלה־אנגעשטעלטע.

ארום די הילכער, וואס אין געטא (ראג מילע און זאמענהאף, ראג גענשע און זאמענהאף, ראג נאלעווקעס און נאוואליפקי) זאמלט זיך יעדן טאג א גרויסער עולם. אין פאלקס־לשון האט דער הילכער פארשיידענע נעמען- דער בילער, דער גרעגער, דער קאפעלוש.

---

[245] „יונאקעס" האט מען גערופן די יונגטלעכע — נישט-יידן, — וועלכע מ'האט צוגעגרייט צו דער א. ג. „באודינסט", וואס איז אנטשטאנען לויט דער פארארדענונג פון גענעראל-גובערנאטאר פון 1-טן דעצעמבער 1940. „יונאקעס", האט מען אויך גערופן א ספעציעלע דויטשע פארמאציע — זאנדער-דינסט — מע-נער. ס'רוב באשטאנען פון פאלקס-דויטשן.

[246] פירסט איז דערנאך דערשאסן געווארן דורך דער יידישער קאמפס-ארגאני-זאציע.

מאַי 42

די בעטלער וואָס פּאַרפּלייצן איצט די גאַסן זיינען אַנדערע ווי פאַר־איאָרן. די פּראָווינציער בעטלער זיינען חער רוב אויסגעשטאָרבן. די פריש צוגעקומענע זיינען בעסערע מענטשן, וואָס זייער אָפּשטאַמונג ליגט זיי אויפן פּנים און הולך. זיי רעדן א גוטן, טיילמאָל פּרעכטיקן פּויליש: „דראָ־דזי פּאַנסטוואָ — יעשטעשע דזייש ביע ניע יאַדלעם". טיילמאָל זיינען זיי געוועזענע תלמידים פון יודאַיסטישן אינסטיטוט, וואָס בעטן הילף אויף העברעאיש. א טייל בעטלער גייען גוט געקליידעט און ווען זיי וואָלטן נישט אויסגעשטרעקט שטיל די האַנט אָדער אויך שטילערהייט געזאָגט, אַז זיי דאַרפן א נדבה וואָלט איך קיינמאָל אין לעבן נישט איינגעפאַלן אַז דאָס זיינען בעטלער. אויף דער קאַרמעליצקאַ לעבן דער וואַנט פון עוואַנגעלישן שפּיטאָל שטייט א בעטלער ריין געקליידעט מיט א שיין קינד, ריין געהאַלטן גוט געוואַשן, וואָס שטרעקט נישט אויס די האַנט נאָר מיט די אויגן בעט ער הילף. צווישן די בעטלער בילדן די קינדער נישט געקוקט אויף די אַלע אינסטיטוציעס פון צענטאָס, די מערהייט. זיי מאַכן אין די גאַסן גאַנצע כאָרן, וואָס ציען דעם עולם מיט זייער געזאַנג. בכלל זעט מען אָפּט גאַנצע גרופּן מוזיקאַנטן, וואָס גיבן אין גאַס אמתדיקע קאָנצערטן, וואָס ציען גאַנצע מחנות מענטשן, וועלכע הערן זיך צו גערן צום שפּיל.

דאָס, פאַר וועלכן מען האָט אַזוי מורא געהאַט אין ווינטער, אין פרילינג זאָל מען נישט קענען אַדורכגיין דורך די גאַסן צוליב דעם שמוץ האָבן מיר מיט גליק אויסגעמיטן. מען האָט זיך ענערגיש גענומען צו די הויז וועכטערס און עס איז געוואָרן ריין אויף די גאַסן, אין די הייף אויף די טרעפּ און אַפילו אין די דירות. מער נישט דער עולם האָט נישט קיין נאָז טיכלעך אָדער ווייזט אויס, אַז דאָס וואַשן קאָסט אַלץ טייערער, ווייל אַלץ אָפּטער זעט מען מענטשן אַפילו א. ג. קולטורעלע, וואָס שנייצן די נאָז אינמיטן גאַס און דערנאָך פאַרריכטן זיי עס מיט א טיכעלע, זעט מען מאַקע אומעטום אויף די טרעפּ און די הייף און אין גאַס די שפּורן פון דעם שנייצן.

מאַי 42

די לעצטע וואָך איז געווען א בלוטיקע אין דער געשיכטע פון [געטאָ]. עס זיינען כמעט יעדן טאָג געווען אַסך קרבנות צווישן די שמוגלער.

באזונדערס אין דער געגנט פון קליינעם געטאָ וווּ עס האָט דינסט א זשאַנדאַר, וועלכער איז געקרויינט געוואָרן מיט צונאָמען פראַנקענשטיין. דעם צונאָמען האָט ער באַקומען א דאַנק זיין ענלעכקייט מיט דעם מאַלפּע פּנים פון פראַנקענשטיין פון פילם. ער איז דער בלוטיקער הינט, וואָס הרגעט יעדן טאָג א פּאָר שמוגלער. ער קאָן נישט עסן דעם פרישטיק אָן בלוט פאַרגיסונג פון יידן.

ביינאַכט פון פרייטיק אויף שבת זיינען ווידער דערהרגעט געוואָרן לויט דעם נוסח פון פרייטיק דעם 18־טן אַפּריל 19, אַנדערע זאָגן 8 מענטשן. צווישן די דערהרגעטע געפינט זיך איינער ווילנער (מילנא 11) וועלכער איז געלעגן א קראַנקער אין בעט. ער האָט זיך אויפן באַפעל פון די תלינים קוים געקאָנט אויפהויבן פון בעט און זיך אוועקזעצן אויף א שטול, נישט קענענדיק זיך ווייטער רירן. האָבן זיי אים צוזאַמען מיט דער שטול ארויסגעוואָרפן פון צווייטן שטאָק און דערביי אים נאָכגעשאָסן. מען האָט אין דער זעלבער דירה דערשאָסן 3 אַנדערע מאַנסבילן: זייגער א שוואָגער רודניצקי, זיינעם א זון און נאָך איינעם, די סיבה אומבאַקאַנט. אויסער דעם האָט מען דערשאָסן 3 פון פּאַגאַטאָוויע לעשאַרסקא פון 13־טל, דאָס זאָל אַלזאָ זיין דער המשך פון דער רייניקונגס־אַקציע פון 13־טל. מיט עטלעכע טעג צוריק האָט מען אַלע יידן דורך דער פאַרמיטלונג פון די הויז־קאָמיטעטן מודיע געווען, אז גאַנצוויך, שטערנפעלד, ווערן געזוכט דורך דער זיכערהייטס־פּאָליציי. ווער עס וועט זיי אויסבאַהאַלטן וועט ער, מיט אַלע איינוווינער פון הויז זיין דערפאַר פאַראַנטוואָרטלעך. צווישן די דערשאָסענע פון נעכטן פרייטיק דעם 29 מאַי געפינט זיך אויך די טרויעריק באַרימטע פרוי יודאַווא, וואָס פאַרדאַנקט איר קאַריערע א נאָנטער באַקאַנטשאַפט מיט א דייטשן אָפיציר (זי זאָל פון אים האָבן א זון) וועלכער איז היינט א גאַנצע שישקע אין וואַרשע. איר אמאָליקן געליבטן פאַרדאַנקט זי א גאַנצע ריי קאָנצעסיעס אויף יידישע טעאַטערס, וווּ זי איז א מיט שותף. זי האָט אויך א קאָנצעסיע אויף א בעקעריי. אויסער דעם איז זי געווען א מאַכערין אין א קהלה אינסטיטוציע ווי זי פלעגט מיטן שם־המפורש פון איר דייטש אַלץ פועלן. איר געמיינקייט און חוצפה איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אז ביי אַלע אירע פאַרדינסטן האָט זי זיך נאָך געלאַשטשעט אויף א פּאָר הונדערט גילדן א חודש פון דער סאָציאַלער הילף אין דער קהלה, וואָס זיינען באַשטימט פאַר די אָרעמסטע. לעצטנס איז ארויס א צירקולאַר פון טשערניקאָוו, אז מען טאָר זי נישט אויפנעמען אין קיין שום קהלה אינסטיטוציעס, איצט

איז געקומען א סוף צום לעבן פון דער דאָזיקער מנובלדיקער שאַנטאַ־זשיסטקע, אפעריסטקע און מאַכערקע.

נעכטן פרייטיק דעם 29 מאַי איז געווען א גרויסע לאַפּאַנקע אין גאַס צו ארבעטסלאַגערן, אייגנטלעך צו דער ארבעט אין דער אָרגאַניזאַציע „טאָדט" קיין באָברויסק. דאָ וואַגאָנען באַשטימט פאַר די ארבעטער שטאַמען פון דאָרט.

געגאַנגען איז פאַרשטייט זיך די אָרעמקייט, וועלכע האָט זיך נישט געקאָנט אויסקויפן פון די הענט פון ייד. פּאָליציאַנטן. דער פּרייז פון באַפרייען אויפן [גאַס] איז געווען 10—5 זל. אין א ראַיאָן האָט שוין געקאָסט 100 זל. אין צענטראַלן זאַמלפּונקט 500 זל. געגאַנגען איז ווי תמיד די יידישע אָרעמקייט, וועלכע האָט נישט קיין געלט זיך אויסצר־קויפן. אויפן גאַס האָט זיך געטאָן חושך. פאַרן זאַמלפּונקט אויף זאַמענ־האָף 19 זיינען געשטאַנען טויזנטער מענטשן וואָס האָבן געוואָלט דער־לאַנגען א פּעקל פאַר די געכאַפּטע. אויפן אָרט האָט אמטירט א מעדיצי־נישע קאָמיסיע וועלכע האָט די געכאַפּטע גלייך אונטערזוכט און אויפן אָרט גענומען צו דער ארבעט.

42 מאַי

די סאָציאַלע הילף לייזט נישט די פראַגע, זי האַלט אויף מענטשן א קורצע צייט. די מענטשן מוזן סיווי שטאַרבן. זי פאַרלענגערט די ליידן, ברענגט נישט קיין גאולה, ווייל אויב זי וואָלט בעדאַרפט אויפמאַכן עפּעס וואָלט זי געדאַרפט דיספּאָנירן מיט מיליאָנען זל. א חודש און זי האָט עס נישט. עס בלייבט א פעסטגעשטעלטער פאַקט, אַז די קאָנסומענטן פון די קיכן שטאַרבן אַלע אויס, אויב זיי עסן בלויז די קיך־זופּ און דאָס טריקן־באָנעברויט. עס שטעלט זיך דעריבער א פראַגע צי וואָלט נישט צוועקמעסיקער געווען צו באַשטימען דעם סכום פאַר אויסדערוויילטע, פאַר דעם געזעלשאַפטלעכן אקטיוו, פאַר דער גייסטיקער עליטע וכדומה, איז אָבער די לאַגע אַזעלכע, אַז ערשטנס זיינען די אויסדערוויילטע א גאַנץ באַדייטנדע גרופּע און אפילו פאַר זיי וואָלט נישט געקלעקט, צווייטנס שטעלט זיך די פראַגע פאַרוואָס זאָל מען פאַרמשפּטן בעל־מלאָכעס, ארבע־טער און ווערטפולע מענטשן, וועלכע זיינען ביי זיך אין די שטעטלעך פּראָ־דוקטיווע מענטשן און בלויז דאָס געטאָ און די מלחמה האָט זיי געמאַכט

פאַר נישט מענטשן, פאַר שמעלץ, פאַר אָפּפאַל, פאַר קאַנדידאַטן פון מאַסן־קברים. בלייבט מאַקע אַ טראַגישע פראַגע: וואָס טאָן: [געבן] אַלעמען צו לעפעלעך וועט קיינער נישט איבערלעבן אָדער מיט פולע הענט קלעקט קוים פאַר אַ הייפל.

דערצו קומט נאָך צו אַ נייער מאָמענט. דער קאָמיסאַר פון ייִדיש וווינפּערטל אווערסוואַלד מישט זיך לעצטנס גאָר שטאַרק אין די אינערלעכע ענינים פון געטאָ. ער באַטראַכט די פּליטים פאַר פאַרוועלקטע בלעטער, וועלכע מוזן אָפּפאַלן און האַלט, אַז מען דאַרף זיי נישט באַשפּייזן. ער האַלט בכלל, אַז סאָציאַלע הילף קומט נאָר די אַרבעטנדיקע. — ער פאַרקלענערט כסדר די צאָל פּראָדוקטן פאַר דער סאָץ. הילף און איז גורם, אַז מען גיט לעצטנס אַרויס זופּן נאָר 3 מאָל אין וואָך, דערביי האָט מען דעם פּרייז פון אַ מיטאָג געמוזט הייבן פון 70 אויף 90 גראָשן.

עס איז פאַראַן נאָך אַ צד וואָס איז קעגן דער סאָץ. הילף פאַר דערוואַקסענע. דאָס איז דער פּרעזעס פון אַמאָליקן סוחרים־פאַראיין אברהם געפּנער. איצט איז ער דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער אַפּראָוויזאַציע און אַלס אַזעלכער האָט ער ריזיקע מעגלעכקייטן פון דיספּאָנירן מיט באַדייטנדע געלט־סומעס. געפּנער איז אַ פיינער מענטש, אָבער אַ קאַפּריזנער, אַ געזעלשאַפטלעכער. ער איז אַ דיקטאַטאָרישע נאַטור, וואָס לײַדט נישט קיין שום ווידערשטאַנד לגבי זיין פּערזאָן, לגבי זיין מיינונג. אַ באַזונדער קאַפּיטל איז די סקאַנדאַליעזע, טרויעריקע באַרימטע פּאָליטיק פון ז. ז. (זאַקלאַד זאַפּאַטריוואַניאַ). דאָס איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך און דווקא אַ גאַנץ טרויעריגס. געפּנער, וואָס איז געבליבן אָן די קינדער (זיי זיינען אַוועקגעפאָרן קיין אויסלאַנד) גיסט אויס זיין פאָטערלעך געפיל אויף קינדער בכלל. ער איז געוואָרן דער גרויסער קינדער־פריינט פון געטאָ אָבער נישט פון אַלע קינדער, נאָר פון די קינדער, וועלכע האָבן געהאַט די זכיה אַנצוקומען איך די פּאַטראָנאַטן איבער וועלכע ער האָט איבערגענומען דעם פּאַטראָנאַט. פאַר די קינדער איז דאָ ממש לוקסוס, אַנדערע מעגן אויסגיין. די קינדער ווערן באַזאָרגט מיט באַקליידונג, שיך, לוקסוס לאָקאַלן, דאַקעגן די פּליטים־קינדער אין די פּונקטן האָבן נישט די עלעמענטאַרע זאַכן. זיי גייען אויס פון שמוץ און הונגער. אונדזערע קינדער מוזן „לעבן“ — דאָס איז אַ לאָזונג פון געפּנערן, אָבער אונדזערע קינדער ד. ה. די קינדער פון זיינע אינטערנאַטן. געפּנער איז איינזייטיק און די אַלע מיטלען וועלכע עס האָט דער ז. ז., שטעלט ער צו דער דיספּאָזיציע פון קינדער, מעגן די עלטערע אויסשטאַרבן. מען פעלן געלט אויף די זופּן — אַלץ דאַרף גיין פאַר די קינדער. ער פאַרגעסט, אין אינטערעס פון די

קינדער דארף מען אין דער ערשטער ריי זארגן דערפאר, אז די עלטערן זאלן בלייבן לעבן, ווייל די ערגסטע עלטערן זיינען בעסער ווי דער בעסטער אינטערנאט. די קינדער דארפן אין ספק האבן פארצוג אין דער סאצ. הילף, אבער מען קאן נישט און מען טאר נישט דערפירן צו אזא קאריקאַטור ווי עס שאפט זיך איצט אין געטא, ווייל די געפנער־סאטעליטן, די וואס מאכן גרויסע געלטער מיט דער הילף פון ז. ז. אויפן חשבון פון די בריד טע מאסן, זיי קויפן זיך איין אין לאסקעס ביי געפנערן א דאנק טאקע א פאר טויזנטער, וועלכע מען גיט אוועק און נאר אויף אינטערנאטן. עס איז פארשטענדלעך, ווען אלץ גייט נאכן קאפריז פון אן אלטן הער, קען נישט זיין קיין נארמאלע סאצ. הילף. אלס אילוסטראציע פון דער איינזייטיקייט און קאפריזנעקייט פון געפנערן וועל איך ברענגען א צווייטן ביישפיל. געפנער דער אידעלער און פיינער מענטש, וואס אימפאנירט נישט איינעם מיט זיין בירגערליכן מוט, מיט זיין שטאלצער האלטונג, איז אבער אין פראגן פון שטייער־פאליטיק א טיפישער פארשטייער פון דער גרויס־בורזשואזיע, צו וועלכער ער האט אמאל געהערט. ער האלט, אז שטייערן דארפן צאלן אלע גלייך, דעריבער לייגט ער ארויף שטייערן אויף ברויטקארטן, ברויט, צוקער, האניג. ער איז אבער א קאטעגארישער קעגנער מען זאל [נעמען מיט] געוואלט גרעסערע נתינות פון די זעלבע פאבריקאנטן און סוחרים, וואס מאכן איצט גאלדענע געשעפטן, בעסערע נאך ווי פאר דער מלחמה. אגווענדן סאנקציעס קעגן אזעלכע מענטשן, וואס ווילן נישט צאלן אזעלכע שטייערן, ארויסנעמען זיי פון בעט ביינאכט און שלעפן צו ארבעט אין די פונקטן, דאס איז ביי אים באגרענעצונג פון פערזענלעכער פרייהייט, דאס זיינען האבעספיערן, וואס ווענדן אן מטַראר. אזא באציונג פון די קהלה גדולים צו דער פראגע פון באשטייערן די רייכע איז איינע פון די טרויעריקסטע בלעטלעך אין דער געשיכטע פון ווארשעווער געטא.

די היגע ל״ג־בעומר פייערונגען פון קינדער זיינען אויסגעפאלן זייער אימפאזאנט. מען האט איינגעארדנט גרויסע קינדער פארשטעלונגען אין דעם גרעסטן לאקאל „פעמינא". קינדער פון אלע טיפן שולן האבן געגעבן פארשטעלונגען. מען האט קינדער געטיילט צוקערלעך. אין די גאסן האט מען בסדר געזען גרויסע רייען פון שול־קינדער גייען אין „פעמינא".

דער „טאפאראל" האט איינגעפירט א גוטן מנהג. ער האט יעדן פונאנדער־געטיילט דעם פאראנענעם פרייען שטח צווישן איינצעלנע פערזאנען, וועלכע האבן באקומען דזשיאלקעס.

דעם 12 מאי איז פארגעקומען אויפן קערצעלאס און די ארומיקע מארק פלעצער א גרויסע לאפאנקע אויף פאלאקן. מען האט צוגענומען אסך מאנופאקטור, לעדער און טויזנטער פאליאקן געכאפט צו ארבעט. די יידן האבן חערביי אנגעווירן זייער אסך געלט, ווייל דער רוב סחורה איז באשטאנען פון זאכן, וועלכע די יידן האבן געגעבן קריסטן אין קא־מיס צו פארקויפן אויף יענער זייט.

10 יוני 42. קאלעקטיווע פאראנטווארטלעכקייט איז דער פרינציפ, וואס ווערט דורכן אקופאנט אנגעווענדעט אויף שריט און טריט. דעם דאָ־זיקן פרינציפ נעמען איבער אויך אנשטאלטן פון עפנטלעכן געברויך ווי גאז און עלעקטריע. אויב א לאקאטאר צאלט נישט דעם חשבון פארן גאז מוז דער רעשט לאקאטארן חערפאר באצאלן. און אויב נישט, ווערט דער גאז פארמאכט נישט אין דער איינציגער דירה, נאר אין גאנצן הויז. ווילנדיק נישט ווילנדיק מוז זיך דעריבער חער הויז קאמיטעט פארנעמען מיט העם שאפן די צענדליקער און טיילמאל אויך הונדערטער זל., וואס זיינען נויטיק פאר דעם צוועק.

די באציונג פון די דייטשן צו די יידן כאראקטעריזירט אם בעסטן פאלגנדע פאלקס־מעשה. געווען אמאל א פריץ, וואס האט געלעבט א גוטן טאג. געבארגט כסדר געלט ביז וואנען זיין באנקיר שלמה האט אים צוגענומען זיין גוט בדרך ליציטאציע. דער פארארעמטער פריץ האט מיט שום אויף די ליפן דערמאנט דעם נאמען פון דעם ייד, וואס האט אים בדיל־הדל געמאכט. אלס נקמה האט ער זיין הונט אנגערופן שלמה און אים עטלעכע מאל געקאטשעוועט. דאס זעלבע, זאגט עמך, קומט היינט פאר מיטן דייטש. ער קריגט קלעפ, מען פארניכטעט זיינע שטעט נעמט ער 3 מאל א טאג נקמה אין ייד.

אין א מסיבה פון איינקע פערזאן איז פארגעקומען א דיסקוסיע, וואס וואלט מען געדארפט טון ווען מען קען איצט איינעם ארויסשיקן אין דער גרויסער וועלט. אלע זיינען מסכים געווען, אז פאר יעדן פריין וואלט מען געדארפט מעורר זיין די וועלט וועגן דער פארניכטונגס־אקציע, וואס ווערט געפירט קעגן אונדז. מען וואלט זיך נישט געדארפט אפ־שטעלן דערויף צי וואלט דאס פארערגערט אונדזער לאגע, מיר האבן נאר־נישט צו פארלירן. דער אויסראטונגס־פלאן ווערט דורכגעפירט פלאנמעסיק

און סיסטעמאטיש לויט א לכתחילה אָנגעצייכנטער סכעמע. אונדז קען גאָר ראַטעווען א נס: דאָס פּלוצמדיקע פאַרענדיקן די מלחמה, א נישט זיינען מיר פאַרלוירן. צי וואָלט מען געדאַרפט פאַרלאַנגען פאַרגעלטונג? א טייל האָט געהאַלטן, אז יאָ. מען וואָלט געדאַרפט צונויפנעמען די פּאָר צענדליק טויזנט דייטשן פון אמעריקע, פאַרשליסן זיי אין קאָנצענטראַציע לאַגערן — הינטער שטעכיקן דראָט, אָן שפּייז און וואַסער און זאָלן זיי אויסגיין פון הונגער און גוויס (ווי מען טוט עס ביי אונדז אין פּוילן). אנדערע האָבן געהאַלטן, אז פאַרלאַנגען פאַרגעלטונג וואָלט נאָך מער אויפגעהעצט די דייטשן און געבראַכט צו דער פולשטענדיקער פאַרניכטונג פון די יידן. די וואָס האָבן פאַרלאַנגט פאַרגעלטונג האָבן דערמאָנט די מעשה מיט דעם בלומרשטן נישט געבן קיין עסן די דייטשע קריגסגעפאַנגענע ביז צום פאַרהער אין ליביע. א צווייטע פראַגע וואָס איז דאָרט דיסקוטירט געוואָרן איז געווען צי וואָלט מען געדאַרפט שיקן א רשימה פון ווערטפולע מענטשן קיין אויסלאַנד, בּדי פאַר זיי צו באַקומען אויסלענדישע פּעסער און דערמיט זיי צו ראַטעווען. איינקע האָבן אָנגעוויזן, אז די עליטע דאַרף בלייבן מיטן פאָלק און צוזאַמען מיט אים אונטערגיין. איינקע ווייטער האָבן זיך פאַררופן אויף ביישפּילן פון דער יידישער געשיכטע און טראַדיציע, וואָס פאַרלאַנגען צו ראַטעווען אפילו נפש אחד בישראל. עס איז געבליבן, אז יעדע געזעלשאַפטלעכע גרופּע דאַרף מאַכן באַמיונגען פאַר אירע ווערטפולע מענטשן און נישט דעם כלל אלס אזעלכער. עס איז ווייטער אונטערגעשטראָכן געוואָרן, אז מען דאַרף אויפקלערן דאָס דייטשע פאָלק וועגן דעם פאַרניכטונגס־פּלאַן פון דער ייד. באַפעלקערונג, ווייל הגם ה.[יטלער] האָט איינקע מאָל צוגעזאָגט צו פאַרניכטן דאָס יידישע פאָלק ווערט אָבער אַלץ אין דער וועלט געטון די דייטשן זאָלן נישט וויסן וואָס עס ווערט געטון מיט די יידן. אויב לכתחילה האָט מען דערשאָסן טויזנטער יידן אין מיט שטאָט אָדער אונטער דער שטאָט ווערט עס לעצטנס געטון לויט פאָלגנדן פּלאַן: די נישט פּראָדוקטיווע עלעמענטן קינדער ביז 10 יאָר און זקנים איבער 60 ווערן פאַרלאָדן אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען, וואָס ווערן געהיטן דורך א דייטשער מאַנשאַפט, און אוועקגעפירט אין א אומבאַקאַנטער ריכטונג. געוויינלעך איז עס אין דער ריכטונג פון בעלזשעץ ווו עס פאַרשווינדט יעדע שפּור פון די אויסגעזידלטע יידן. דער פאַקט, אז ביז היינט איז קיינעם נישט געלונגען צו ראַטעווען זיך פון דעם טויטן לאַגער אין בעלזשעץ, אז ביז היינט איז נישטאָ קיין איין יידישער אָדער פּוילישער עדות פון דער פאַרניכטונגס־אַרבעט, וואָס ווערט אָפּגעטאָן אין בעלזשעץ, איז דער בעסטער סימן ווי שטאַרק

עס ווערט געזאָרגט דערפאַר, אַז די ידיעה זאָל נישט מפורסם ווערן צווישן אייגענע. דאָס באַווייזט, אַז ווען די דייטשע באַפעלקערונג וואָלט וועגן דעם געוווּסט וואָלט מען מסתמא נישט [געקענט] אויספירן אַזאַ מאַסן־מאָרד.

די מעשים־תעתועים פון די פוילישע פינאַנס־באַאַמטע איז פּשוט נישט צו באַשרייבן. עס איז אַ גאַנץ געוויינלעכער רויב. ווען מען קומט אַריין צו אַ געוועלבער, וואָס איז שולדיק פאַר שטייערן, פאַרהאַלט מען גלייכצייטיק אַלע קונים, און פירט ביי זיי אַדורך אַ רעוויזיע און נעמט צו דאָס גאַנצע מזומענע געלט, וואָס געפינט זיך ביי זיי על חשבון פון צוקונפטיקע שטייערן. אַזוי האָט מען געטאָן אין געריכט מיט אייניקע וואָכן צוריק, אַזוי טוט מען אויף טריט און שריט. מען נעמט צו געלט ביים לאָקאַטאָר ווען דער סובלאָקאַטאָר קען נישט באַצאָלן פאַר שטייערן און פאַרקערט. ענלעך האַנדלען די פוילישע פּאָליציאַנטן. דאָס זיינען גאַנץ איינפאַכע רויבער. זעט אַ פּאָליציאַנט אַ וועגעלע מיט סחורה ווערט ער דערצו אַ שותּף. יעדנפאַלס שטעלט ער אַרויס געוויסע געלט פאָדערונגען וועלכע מוזן באַפרידיקט ווערן אַ נישט נעמט ער צו די סחורה. לעצטנס טרעפט, אַז ביי די פּאָליציי קאָמיסאַריאַטן (למשל אויף ניסקא) ווערן פאַרהאַלטן יידן און אָן שום פאַרוועגן און פאַרוואָס פאַרלאַנגט מען פון זיי הונדערטער זל. אויסקויפגעלט.

די נאַכט פון 10 אויפן 11 יוני 42 וועט ווערן פאַרשריבן מיט בלוטיקע אותיות אין דער געשיכטע פון יידישן געטאָ אין וואַרשע. מען האָט וויזט אויס באַשלאָסן פאַר יעדן פּרייז צו ליקווידירן דעם שמוגל ביי די ווענט. דעריבער האָט מען באַשלאָסן דורך אַ מאַסן־טעראָר, דורך אַ מאַסן־שחיטה ליקווידירן פאַר יעדן פּרייז דעם שמוגל. צענטליקער שמוגלער זיינען די נאַכט ליקווידירט געוואָרן לויטן באַקאַנטן נוסח. מען האָט די מענטשן אַרויסגעצויגן פון די שטובן און אויפן גאַס דערשאָסן. די שחיטה איז אויך פאָרגעקומען ביי די מויערן אינדערפרי און נעכטן אינאָוונט. פראַנקענשטיין איבערגעטאָן פאַר אַ ייד מיט אַ אַפּאַסקע האָט פון אַ מאַשין געוויער, באַהאַלטן אין אַ זאַק דערשאָסן אַ פּאָר יידן. דאָס זעלבע איז פאָרגעקומען ביי אַנדערע מעטעס, באַזונדערס אין קליינעם געטאָ אויף קראָכמאַלנע און טשעפּלע. עס ווייזט אויס, אַז דער פאַרניכטונגס־פּלאַן פון די יידן אין פוילן גייט אין גרעסערע שטעט דורכן וועג פון אויסהונגערונג. דאָס ווערט רעאַליזירט אין לאָדזש, דאָס זעלבע הויבט איצט [אָן] פאָרצוקומען אין וואַרשע, ווו מען וויל פאַר יעדן פּרייז ליקווידירן דעם שמוגל, און דערמיט צווינגען די יידישע באַפעלקערונג צו

באגנוגענען זיך מיט די 7,5 דעקא ברויט טעגלעך. אנב האט מען נעכטן און היינט פרי געשאסן צו די שמוגלער פון די דעכער, פון באהאלטעניש, דערבײַ זיינען די דייטשן געווען פארקלײַדעט. דער עולם שמוגלער שרעקט זיך אבער נישט פאר די קוילן, א שמוגלער האט געזאגט צו איינעם א באקאנטן, אז ער וועט וויטער טאן זיין ארבעט, ווייל א נישט וועט ער שטארבן פון הונגער. איידער אויסגיין פאמעלעך פון הונגער איז שוין בעסער פון א קויל.

עס קומען אן כסדר נײַע ידיעות וועגן דער פארניכטונגס־אקציע פון ייד. קינדער און זקנים. דאס זעלבע וואס איז פארגעקומען אין פאביאניץ קומט איצט פאר אין ביאלא־פאדלאסקי, ווו מען האט פארלאדן 60 וואגאנען מיט קינדער אונטער 10 יאר און זקנים איבער 60 יאר. עס איז קלאר, אז דאס מיינט נישט קיין שום לאגער נאר פשוטע אויסראטונג פון דער יוגנט. קיין יידן וואס ארבעטן נישט פאר די צוועקן פון דייטשן דארף מען נישט האבן. זיי מוזן אין דער ערשטער ריי פארניכטעט ווערן. אין דער יידישער געשיכטע איז נישט פאראן קיין ענלעכער פרעצעדענס, אויסער פרעהן, וואס האט געהייסן ארײַנוואַרפן אין וואסער נײַ־געבוירענע קינדער, איז אונדז נישט באקאנט קיין צווייטער פאל פון אזא מין. פארקערט די קינדער האט מען שטענדיק געלאזט לעבן, כדי זיי אריבערצופירן צום קריסטלעכן גלויבן. אפילו אין די סאמע פארווילדסטע צייטן האט דאך געטליעט א מענטשלעכער פונק אין די הערצער פון די סאמע פארברעכסטע בארבארן און דאך פלעגט מען געוויינלעך שוינען די קינדער. דאס איז אבער נישט חל אויף דער היטלעריסטישער חיה. זי וויל פארצוקן דוקא דאס טייערסטע, וואס דערוועקט דאס גרעסטע רחמנות — די אומשולדיקע קינדער.

דער צוקונפטיקער היסטאריקער וועט דארפן ווידמען א געהעריק בלאט דער ייד. פרוי אין דער מלחמה. זי וועט פארנעמען א וויכטיק בלאט אין דער יידישער געשיכטע אדאנק איר מוט און אויסדויער, א דאנק וועלכע טויזנטער פאמיליעס האבן געקענט איבערהאלטן די ביטערע צייט. לעצטנס מערקט זיך א אינטערעסאנטע דערשיינונג. אין א טייל הויז־קאמיטעטן רוקן זיך ארויס פרויען אויפן ארט פון די מענער, וועלכע טרעטן אפ דעם פלאץ אויסגעמאטערטע און מידע פון דער ביז איצטיקער ארבעט. עס איז דא הויז־קאמיטעטן ווי די גאנצע אנפירונג באשטייט פון לויטער פרויען. פאר דער סאציאלער הילף, וואס נוטיקט זיך איצט אין פרישע, נישט בלאזירטע כוחות איז זייער וויכטיק צו האבן א רעזערוואר פון נײַע כוחות.

אויפן בית־עולם קומען כסדר דייטשן אָנצוקוקן די באַרימטע שאַפּע ווו עס ליגן די קאַנדידאַטן אין די מאַסן־קברים, הגם דאָס איז פאַר זיי פאַרבאָטן. נישט לאַנג איז געווען א גרופּע דייטשע זעלנער, האָט איינער געוויינט און געזאָגט צום חבר: דאָס האָט געזאָלט זײַן דער פּירער...

אין געטאָ מאַכן יידישע דאָקטוירים און פּראָפעסאָרן — אויך אַזעלכע פעלן נישט אין געטאָ — וויסנשאַפטלעכע אויספאָרשונגען. איינע פון די אינטערעסאַנטע טעמעס איז דער הונגער,[247] ווייל דאָס איז די סאַמע פאַרשפּרייטסטע קראַנקהייט אין געטאָ און צו איר איז דאָ אַן עצה: דייטשן זאָלן אַוועק פון פּוילן. אַלזאָ אין לאָדזש האָט א באַרימטער יידישער פּראָפעסאָר פון פּראָג געמאַכט אַן אַנטדעקונג, אַז דער בעסטער מיטל קעגן געשווילעכץ פון הונגער זײַנען קאַרטאָפל, מער נישט עס איז זיי נישט לײַכט צו באַקומען.

נישט לאַנג האָט בשעתן פּילמירן דאָס געטאָ פּאַסירט אַזאַ פאַל. א פרוי וואָס איז געכאַפּט געוואָרן אין פּאַוויאַק צו דער באַרימטער מקוה אויף דזשעלנע 38 האָט געמאַכט געוואָלדן און באַין אויפן נישט געלאָזט זיך אויסטאָן. דער זעלנער האָט איר א קאָפּ געטאָן און אַרויסגעוואָרפן. אין א צווייטן צימער איז געווען א יידישער פּאָליציאַנט האָט ער פאַרלאַנגט פאַרן אַרויסלאָזן איר 50 זל. הגם דער זעלנער האָט די פרוי באַפרייט. די פרוי האָט אָבער נישט געהאַט מער ווי 30 זל. עס איז אויסגעבראָכן א אַמפּעריי צווישןביידע, האָט עס דערהערט דער זעלנער, געעפנט די טיר און דערזען די פרוי. האָט ער איר גוט אָנגעשלאָגן, געגעבן א קאָפּ און אַרויסגעוואָרפן פון שטוב. די דאָזיקע מעשה איז א אילוסטראַציע צו דער מוראַדיקער הפקרות און קאָרופּציע, וואָס הערשן אין געטאָ. עס חזרט זיך איבער דאָס זעלבע, וואָס מיר האָבן שוין געלייענט נישט איין מאָל אין חער ייד. געשיכטע, נעמלעך: אַז די יידישע קהלה מיט איר אַפּאַראַט האָט שטענדיק מער עקספּלאָאַטירט די יידישע מאַסן, ווי דער קריסטלעכער מאַגיסטראַט זײַנע אונטערטאַנען. די סיבה איז א גאַנץ פּשוטע: דער קהל האָט געהערשט אַלמעכטיק איבער דער יידישער עדה. ער האָט געצאָלט אויסקויפגעלט די שררות און יענע האָבן אים דערלויבט צו טאָן מיטן יידישן עולם וואָס אים האָט נאָר געגלוסט. דאָס דאָזיקע חזרט זיך איבער היינט אין א נאָך בולטער פאָרם. צווישן די פּלאַצוועקעס אויף וועלכע עס אַרבעטן ייד. אַרבעטער איז כדאי צו דערמאָנען

---

[247] די וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן וועגן הונגער פון א רײ יידישע דאָקטוירים אין וואַרשעווער געטאָ זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן נאָך דער מלחמה אין וואַרשע.

די פלאצוווקע פאוואנזקע. 700 ייד. ארבעטער זיינען טעטיק אויפן בית־עולם צווישן אנדערע גראָבן זיי קברים פאר די אין שפיטעלער געשטאָרבענע דייטשע זעלנער. צו אזא ארבעט וואָלטן זיך געמאָלדן אסך יידן, מיר דוכט אז זיי וואָלטן אפילו צוגעצאָלט:

פרייטיק דעם 62 יוני 42 איז פאר ע"ש[248] א טאָג פון גרויסע געשעענישן. היינט פארמיטאָג איז אויפגעגעבן געוואָרן און אוידיציע פון ענגל. ראַדיאָ פאר די פוילישע יידן. עס איז איבערגעגעבן געוואָרן דאָס אלס, וואָס איז אונדז גוט באקאנט: סלאָנים און ווילנע, לעמבערג און כעלמנא, א. א. וו. חדשים לאנג האָבן מיר געוויטיקט איבער דעם, וואָס די וועלט איז טויב און שטום צו אונדזער טראַגעדיע, וואָס האָט נישט קיין אירם גליכן אין דער געשיכטע. מיר האָבן געהאט טענות צו דער פוילישער עפנטלעכקייט, צו די פאקטאָרן, וואָס שטייען אין קאָנטאקט מיט דער פוילישער רעגירונג הלמאי מען גיט נישט איבער וועגן דער שחיטה פון די פוילישע יידן, הלמאי די וועלט ווייסט נישט וועגן דעם. מיר האָבן באשולדיקט די פוילישע פאקטאָרן, אז זיי פארשווייגן מיט א כיוון אונדזער טראַגעדיע, כדי עס זאָל נישט פארבלאסן זייער אייגענע טראַגעדיע. עס ווייזט אויס, אז די אלע אינטערווענצן האָבן ענלעך זייערס דערגרייכט. אין די לעצטע וואָכן זיינען כסדר געבראכט געוואָרן ידיעות פון ענגלישן ראַדיאָ וועגן די אכזריותדיקייטן איבער די פוילישע יידן: כעלמנאָ, ווילנע, בעלזשעץ וכדומה. היינט איז איבערגעגעבן געוואָרן דער קיצור פון באריכט וועגן דער לאגע פון די פוילישע יידן און עס איז דערמאָנט געוואָרן די ציפער פון 700.000 אויסגעהרגעטע יידן אין פוילן. גלייכצייטיק איז אָנגעזאָגט געוואָרן נקמה און אָפרעכענונג פאר די באנאנגענע גוואלדטאטן. די ע"ש גרופע האָט דערמיט דערפילט א גרויסע היסטאָרישע שליחות, זי האָט אליארמירט די וועלט וועגן אונדזער גורל און אפשר געראטעוועט הונדערטער טויזנטער פוילישע יידן פון פארניכטונג. דאָס לעצטע נאטירלעך וועט אונדז באווייזן די נאָענטסטע צוקונפט. איך ווייס נישט ווער עס וועט פון דער גרופע בלייבן לעבן — ווער עס וועט זוכה זיין בגורל צו באארבעטן די געזאמלטע מאטעריאלן. איינס איז אָבער פאר אונדז אלעמען קלאָר: אונדזער מי און מאטערניש, אונדזער מסירת־נפש און לעבן אין כסדרדיקן פחד איז נישט געווען אומזיסט. מיר האָבן דעם שונא געגעבן א קלאפ. נישט וויכטיק צי וועט די אנטפלעקונג פון די אומגלויבלעכע יידן־שחיטות געבן דעם געהעריקן עפעקט — צי וועט אָפגע־

---

[248] עונג שבת.

שטעלט ווערן דאָס ווייטערדיקע אויסשעכטן פון גאַנצע יידישע ישובים — איינס ווייסן מיר — אונדזער פליכט האָבן מיר דערפילט. מיר האָבן ביי געקומען אַלע מניעות און שטרויכלונגען און אונדזערס דערגרייכט. אפילו אונדזער טויט וועט נישט זיין אומזיניק, ווי דער טויט פון צענדליקער טויזנטער יידן. מיר האָבן דעם שונא געגעבן א שטאַרקן קלאַפּ. מיר האָבן אַנטפּלעקט זיין טייוולאַנישן פּלאַן צו פאַרניכטן דאָס פּוילישע יידנטום, וועלכן ער האָט געוואָלט אויספירן בשתיקה. מיר האָבן געמאַכט א שטריך איבער זיינע רעכענונגען און אויפגעדעקט זיינע קאָרטן. און אויב ענגלאַנד וועט נאָר האַלטן וואָרט מיט איר דראָאונגען וועגן אָנווענדן אַנטשפּרעכנ־דע מאָס מיטלען שוין איצט, דאַן זיינען מיר אפשר געראַטעוועט.

30 יוני 42

די לעצטע טעג לעבט די יידישע באַפעלקערונג אונטערן צייכן פון לאָנדאָן. די ידיעה, אז די וועלט איז אויפגעציטערט געוואָרן פון די גרויסן וועגן די שחיטות אין פּוילן, האָט ביי אַלעמען אַרויסגערופן א טיפע דערשיטערונג. לאַנגע, לאַנגע חדשים, האָבן מיר זיך געמאַטערט אין די גרעסטע ליידן און געפרעגט: צי ווייסט די וועלט וועגן אונדזערע ליידן? און אויב זי ווייס פאַרוואָס שווייגט [זי], פאַרוואָס איז די וועלט נישט אויפגעציטערט געוואָרן ווען עס זיינען צענדליקער טויזנטער יידן אויס־געשאָסן געוואָרן אין פּאָנאַרי? פאַרוואָס האָט די וועלט געשוויגן ווען מען האָט צענדליקער טויזנטער יידן אויסגעסמט אין כעלמנאָ? פאַרוואָס האָט די וועלט געשוויגן ווען הונדערטער טויזנטער יידן זיינען אויסגעשאָכטן געוואָרן אין גאַליציע און אין אַנדערע נייע אָקופּירטע געביטן. מיר האָבן געשטעלט די פראַגע און זיך אַליין געענטפערט: פאַרוואָס [זאָל] מען דערשיטערט ווערן מיט דער שחיטה ווילנע ווען אין א ראָסטאָוו האָבן די דייטשן אויסגעשאָכטן 180 טויזנט מענטשן, ווען אין קיעוו איז אַן ענלעכע צאָל אוקראַאינער און יידן אויסגעמאָרדעט געוואָרן? פאַרוואָס זאָל די וועלט אויפגעציטערט ווערן, ווען טאָג טעגלעך גיסן זיך טייכן בלוט אויף אַלע שלאַכט־פעלדער. מיט וואָס איז דאָס בלוט פון די יידן טייערער פאַר דעם בלוט פון די רוסישע, כינעזישע, ענגלישע א. א. זעלנער. מיר האָבן זיך געגעבן די איביקע תשובה, אָבער געפילט האָבן מיר, אז די תשובה איז קיין תשובה נישט. איצט האָבן מיר ערשט פאַרשטאַנען, ווו

עס האָט געשטעקט די סיבה פון שטילשווייגן. לאָנדאָן האָט פשוט נישט געוווסט וועגן דעם אלעם,[249] וואָס דאָ קומט פאָר, דעריבער האָט זי גע־שוויגן און אנדערע זאך איז, אז ווי אזוי איז דאָס מעגלעך, אז האָבנדיק אן אייגענע ראַדיאָסטאַציע זאָל די פוילישע רעגירונג נישט קענען וויסן וועגן דעם, וואָס דאָ קומט פאָר. עס שטעלט זיך דאָך די הארבע קשיה הלמאי האָט מען אין לאָנדאָן געוווסט אויפן צווייטן טאָג וועגן 100 דערשאָסענע אין פּאוויאַק און גאנצע חדשים האָט געמוזט געדויערן ביז וואַנען מען האָט זיך דערוווסט אין לאָנדאָן וועגן הונדערטער טויזנטער דערמאָרדעטע ייִדן, דאָס איז טאַקע א קשיה, וועלכע קיין שום תירוצים וועלן נישט קאָנען פאַרענטפערן.

די ידיעה, אז מען האָט די אינטערפּעלאַציע פון דער פוילישער רעגירונג איבערגעגעבן דורך אלע בריטישע זענדערס אין אלע שפּראַכן פון די אלירטע פעלקער און דעם שבתדיקן טאָג עטלעכע מאָל אין דייטש (צווישן אנדערן דער דייטשער פּרוויזן זענדער), דאַן די רעדעס פון ארציבישאָף פון קענטערבערי, די רעדע פון הרב ד"ר הערץ, די רעדע פון דעפּוטאַט זיגעלבוים, דאָס אלץ צוזאמען האָט אויפגעטרייסלט די ייִדישע עפנטלעכקייט אין ווארשע. מען האָט זיך געפרייט אָבער גלייבצייטיק זיך געשראָקן, ווי אזוי וועט ענטפערן דער אָקופּאַנט. ס'רוב האָט מען געהאלטן אז גוט וואָס די וועלט ווייסט וועגן אלץ, אפשר וועט זי דאָך געפינען די געהעריקע מיטלען, כדי צו צווינגען דעם אָקופּאַנט אָפּצושטעלן די ווייטערדיקע שחיטות. מען האָט ציטירט די שטעלעס אין די רעדעס פון זיגעלבוים, וווּ ס'רעדט זיך וועגן רעפּרעסיעס קעגן דייטשן אין אמעריקע... זאָלן זיי צווינגען אָפּצושטעלן די שחיטות אין פוילן. אנדערע האָבן געהאלטן, אז די אלירטע, באזונדערס די דעמאָקראַטישע אמעריקע וועט נישט גיין אויפן וועג פון שעכטן דייטשן ווייל ערשטנס, זיינען זיי אמעריקאנער בירגער און צווייטנס וועט די עפנטלעכע מיינונג דערצו נישט דערלאָזן. אלע האלטן אָבער, אז ביז גאָר וויכטיק איז די דייטשן גופא זאָלן זיך וועגן דעם דערוווסן. די אלע וועלכע האָבן געהאט א מעגלעכקייט צו טרעפן זיך מיט דייטשן ווייסן גאנץ גוט, אז די דייטשן ווייסן [גאָר] נישט וועגן די הריגות און שחיטות [וואָס ווערן] אָפּגעטאָן דורך ספּעציעלע מערדער־באנדעס אויסער דער שטאָט, אָדער אין דער מאָרדאָווניע ווי בעלזשיץ. [דער] אָקופּאַנט האָט מורא, אז די דייטשע באַפעלקערונג, אפילו

[249] די לאָנדאָנער „פוילישע רעגירונג" איז יאָ געווען אינפאָרמירט וועגן די געשעענישן אין בעלזשעץ. באַריכטן הענען ארויסגעשיקט געוואָרן קיין לאָנדאָן אין דעצעמבער 1941, אָבער לאָנדאָן האָט נישט רעאַגירט.

די דייטשע זעלנער זאָלן וויסן וועגן די שחיטות פון יידן, דעריבער באַמיט מען זיך, אַז דאָס הרגענען די יידן זאָל פּאַרקומען אין געהיים. אפילו צום באַגראָבן די דערמאָרדעטע באַנוצט מען זיך מיט די יידן גופא, וואָס ווערן צום סוף דערמאָרדעט. אויב אויסלאַנד וועט אָפּקומען בלויז מיט רעדעס און סטראַשונקעס, דאַן וועט אונדז אפשר ראַטעווען די מורא פאַר דער עפנטלעכער מיינונג אין דייטשלאַנד גופא. איינצעלנע דייטשן, וואָס האָבן זיך דערוווסט וועגן ענין כעלמנאָ האָבן מיט אויפרעגונג געזאָגט: מיר וועלן דאָך דערפאַר באַצאָלן מיט די קעפּ פון אונדזערע פרויען און קינדער. מען וועט דאָך דערפאַר נעמען א בלוטיקע נקמה מען רעכנט... אַז די אויפרעגונג אין לאָנדאָן און אין דער גאַנצער וועלט וועט האָבן א געוויסע ווירקונג אויף דער באַציונג פון דער פוילישער באַפעלקערונג צו די יידן... די דייטשע פרעסע און ראַדיאָ האָט דערווילע אָנגענומען א פול מויל און שווייגן. וואָס זאָלן זיי טאָן? באַשטעטיקן דאָס הייסט דאָך אַלאַרמירן די אייגענע באַפעלקערונג, אָפּלייקענען הייסט דאָך עס, אַז אַלע הבטחות וועגן מאַכן א סוף צו יידן זענען בלויז פראַזן. דער עולם דערוואַרט מיט גרויס אינטערעס די רעאַקציע פון דער דייטשער רעגירונג און פאַרבינדט דערמיט גרויסע האָפענונגען. מען גלויבט דאָך, אַז די דייטשן וועלן פון איצט אָן מורא האָבן עפנטלעך צו מאַכן אַזעלכע מאַסן שחיטות, ווי ביז איצט. מען ברענגט אפילו א פאַקט פון אָסטראָוויעץ ווו יידן זיינען באַפרייט געוואָרן פון פלאַמבירטע וואַגאָנען מיט וועלכע זיי האָבן געזאָלט ווערן אויסגעזידלט. אויב דאָס זאָל זיך באַשטעטיקן, דאַן איז עס טאַקע אַן אָנהויב פון א נייער ערע. די מער ניכטערע וואָרענען אָבער פאַר אילוזיעס. פון די דייטשן קאָן מען זיך נישט ריכטן אויף קיין שום רחמנות. אונדזער לעבן אָדער טויט איז אָפּהענגיק דערפון, וויפל צייט זיי וועלן האָבן, וועלן זיי האָבן אסך צייט דאַן זיינען מיר פאַרלוירן. וועט די גאולה קומען בקרוב, דאַן זיינען מיר געראַטעוועט.

יוני 42

וואָס לייענט דער עולם? די דאָזיקע טעמע אינטערעסירט א יעדן און וועט נאָך דער מלחמה שטאַרק אינטערעסירן די וועלט. עס וועט זיך די וועלט פרעגן וואָס האָבן געטראַכט די מענטשן פון מוזא־דאָג — פון וואַרשעווער געטאָ, וואָס האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער טויט וועט זיי נישט

אויסמײַדן פּונקט ווי ער האָט נישט אויסגעמיטן די ייִדישע ישובֿים אין די קליינע שטעטלעך. עס מעג געזאָגט ווערן, אַז הגם מיר זײַנען פֿאַרמשפּטע צום טויט, האָבן מיר דאָך נישט פֿאַרלוירן דעם מענטשלעכן פּרצוף און אונדזער מוח אַרבעט ווי פֿאַר דער מלחמה. דער ערנסטער ייִדישער לייענער אינטערעסירט זיך שטאַרק מיט מלחמה־ליטעראַטור. מען לייענט די מעמוארן פֿון לאָרד דזשאָרדזש, ראָמאַנען פֿון דער וועלט־ליטעראַטור פֿון דער פֿריערדיקער וועלט־מלחמה א. ד. גל. מען האָט הנאה פֿון די בלעטלעך אין וועלכע עס ווערט באַשריבן דאָס יאָר 1918, די מפּלה פֿון די דײַטשן. מען זוכט פֿאַרגלײַכן מיט די הײַנטיקע צײַטן און מען וויל מיט אותות ומופֿתים באַווײַזן, אַז עס דערנענטערט זיך די מפּלה פֿון דער אומבאַזיגטער דײַטשער אַרמײַ. מען לייענט מיט גרויס הנאה די אויפֿנאַמעס פֿון די דײַטשע פֿאַרלאַמענטאַריער אין קאַמפּײַען און מען זעט שוין אין דער פֿאַנטאַזיע ווי אַזוי עס וועט געשאַפֿן ווערן אַ נײַעס, פֿיל מיט שטאַרקערעס קאַמפּײַען. עס איז מיר אויסגעקומען צו לייענען דאָס גרויסע בוך פֿון וואַן דער מערש וועגן דער דײַטשער הערשאַפֿט אין פֿראַנקרײַך און בעלגיע. אויף שריט און טריט האָט זיך פּשוט געבעטן אַ פֿאַרגלײַך מיט דער הײַנטיקער צײַט, וועלכע איז אַסך, אַסך מאָל אַכזריותדיקער ווי אין יענער וועלט־מלחמה. איין זאַך איז אָבער געמיינזאַם: דאָס קאַלטע אומבּרחמנותדיקע באַרויבן און באַראַבעווען די ציווילע באַפֿעלקערונג פֿון די אָקופּירטע לענדער פֿון דעם אַלעם, וואָס זיי פֿאַרמאָגן. פֿון די זייער שטאַרקע בלעטלעך פֿון וואַן־דערמערשס ראָמאַן איז צו זען, אַז נישט בלויז די הײַנטיקע מלחמה איז אַ טאָטאַלע, אויך די פֿריערדיקע וועלט מלחמה איז געווען אַזעלכע. די אָקופּירטע לענדער זײַנען באַרויבט געוואָרן פֿון אַלץ, די באַפֿעלקערונג איז געוואָרן פֿאַרשקלאַפֿט און געצוווּנגען צו אַרבעטן פֿאַר די דײַטשן. נאָכן דורכלייענען דאָס דאָזיקע בוך פֿרעגט זיך אַ יעדער און וואָס האָט מען געטאָן, כּדי צו פֿאַרמײַדן אַזאַ נײַע הונען־הערשאַפֿט אין אייראָפּע?

אַ טייל לייענט זייער גערן נאַפּאָלעאָן. מען פֿירט אַדורך אַנאַלאָגיעס צווישן דעם ימח־שמו און נאַפּאָלעאָנען, וועלכע פֿאַלן שטענדיק אויס לטובֿת דעם לעצטן, ווײַל הגם אויף זײַן געוויסן ליגן טײַכן בלוט, פֿאַרגאָסן אויף אַלע שלאַכטפֿעלדער פֿון אייראָפּע, האָט ער דאָך אויפֿגערודערט די פֿעאָדאַלע וועלט און אַהײַנגעבראַכט נײַעם רעוואָלוציאָנערן סדר. נאָך דעם ימח־שמוניק וועט אָבער גאָרנישט בלײַבן ווי צענדליקער מיליאָנען קרבנות אין אַלע לענדער פֿון דער וועלט און פֿאַרברענטע, רואינירטע איי־

ראָפּע, וועלכע איז צוליב דעם קריג צוריקגעוואָרפן געוואָרן גאַנצע יאָרהונדערטער צוריק.

מען לייענט גערן וועגן נאַפּאָלעאָנען דערפאַר ווייל מען זעט, אַז דער שטערן פון אַ דיקטאַטאָר, פון אַ אומבאַזיגבאַרן געווינער און דעראָבערער פאַרגייט און האָט אַסך גיכער, ווי עס קען זיך עמעצן אויסדרוקן. מיט דער גרעסטער הנאה לייענט מען די בלעטלעך וועגן דעם מאַרש אויף מאָסקווע, וואָס האָט זיך געענדיקט מיט אַזאַ טראַגישער מפּלה, און וואָס איז געווען דער אָנהויב פון זיין סוף. אין ווינטער האָט מען מיט גרויס הנאה געלייענט די בלעטלעך וועגן די שוועריקייטן פון רוסישן ווינטער און געהאָפט, אַז די געשיכטע וועט זיך דאָס מאָל אויך איבערחזרן און זיך ענדיקן מיט דער מפּלה פון דעם ימח־שמוניק. הגם דער הייאָריקער ווינטער האָט זיך נישט פאַרענדיקט מיט דער זעלבער קאַטאַסטראָפע ווי אין יאָר 1812 איז אָבער זיכער, אַז פּונקט ווי נאַפּאָלעאָן האָט אויך ה. געמאַכט דעם טויט־פעלער, אָנהויבנדיק מיט דעם רוסישן קלאַס, וואָס האָט ריזיקע רעזערוון פון מענטשן און מאַטעריאַלן. מיט גרויס פּאָפּולאַריטעט פרייט זיך איצט שטאַרק דאָס בוך פון טאָלסטאָי „מלחמה און שלום". אַסך וואָס האָבן עס שוין נישט איין מאָל געלעזן לייענען עס איצט צוליב דער נאַפּאָלעאָנישער עפּאָפּיי.

מיט איין וואָרט נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט צו געמען נקמה באַם שונא אין דער ווירקלעכקייט, זוכט מען עס אין דער פאַנטאַזיע, אין דער ליטעראַטור, דערמיט דערקלערט זיך דאָס גאַרן נאָך מלחמה ביכער, וואָס זאָלן אונדז אָנווייזן אַ וועג פון לייזן די טראַגישע פּראָבלעמען פון דער איצטיקער מלחמה. מיר דוכט אָבער, אַז די אַלע זוכענישן אויפן פעלד פון געשיכטע וועלן צו קיין שום זאַך נישט פירן. די געשיכטע חזרט זיך נישט איבער. באַזונדערס, ווען מיר שטייען איצט באַם שייד־וועג פון אַ נייער תקופה, וואָס ווערט געבוירן אין שווערע ווייען פון דער אָפּשטאַרבנדיקער וועלט. ווו קען מען געפינען אַ פאַרגלייך מיט אַ פריערדיקער תקופה? קאָן דען זיין אַ פאַרגלייך צווישן דעם ווייסן טעראָר פון דער פעאָדאַלער וועלט מיט אַ שחיטה פון קיעוו אָדער ראָסטאָוו, ווו עס זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרן צו הונדערטער טויזנטער קרבנות צווישן דער ציווילער באַפעלקערונג? דער היטלעריזם וויל פיזיש אויסראָטן מיליאָנען מענטשן, נאָר דערפאַר ווייל זיי ווילן נישט אָנערקענען זיין „ניי־אָרדנונג" פון אייראָפּע. עס פאָדערט אַ ספּעציעלע אויספאָרשונג: דער פאַרגלייך צווישן די קאַמפן פון דער אָפּשטאַרבנדיקער פעאָדאַלער און קאַפּיטאַליסטישער וועלט. איינס איז אָבער קלאָר, אַז פאַרגלייכן די צוויי תקופות

איז אוממעגלעך. — דאָס זיינען צוויי פאַרשיידענע תקופות מיט גאַר אנדערע „השגות".

יוני 42

די באָמבאַרדירונג פון קעלן האָט ארויסגערופן א גרויסע שמחה ביים עולם. ערשטנס האָט מען אין דעם געזען אן אָנהויב פון א נייער טאַקטיק פון די ענגלענדער, וואָס זיינען ביז איצט געשלאָפן, מען האָט דערזען אין דעם אן אָנהויב פון א נייער תקופה, שיעור נישט קיין אָנהויב פון א צווייטן פראָנט אין איראָפּע, באַזונדערס, אז די באָמבאַרדירונג איז באַגלייט געוואָרן מיט א שטאַרקער פּראָפּאַגאַנדע מצד די ענגלענדער, מיט א דראָונג צו פאַרניכטן סיסטעמאַטיש אַלע אינדוסטריעלע שטעט אין דייטשלאַנד. די פרייד פון דעם יידישן עולם איז אָבער געווען א גאַר אנדערע. אין הונדערטער שטעט פון פוילן און רוסלאַנד ווערן טאָג איין טאָג אויס געמאָרדעט סיסטעמאַטיש לויט א לכתחילה אדורכגעטראַכטן פּלאַן טויזנטער יידן און מען זעט נישט, אז עמעץ זאָל זיך אָננעמען פאַר אונדז. די באָמבאַרדירונג אין קעלן, די פאַרניכטונג פון טויזנטער הייזער, די טויזנטער קרבנות צווישן דער ציווילער באַפעלקערונג האָבן אביסל געזעטיקט דעם נקמה־דורשט פון דער יידישער באַפעלקערונג. קעלן איז געווען אן אַוואַנס אויף דער נקמה, וואָס מוז און וועט גענומען ווערן בא דעם היטלעריסטישן דייטשלאַנד פאַר די מיליאָנען אומגעבראַכטע יידן. און דעריבער טאַקע האָט אין דער פאַרפייניקטער איראָפּע די יידישע באַפעלקערונג באַטראַכט קעלן פאַר איר נקמה־אַקט. נאָך דער מעשה קעלן בין איך ארומגעגאַנגען אן אויפגעלייגטער: איך האָב געפילט, אז אויב אפילו איך זאָל אומקומען פון זייערע הענט, איז מיין טויט א באַצאָלטער איינפאַרויס!

יוני 42

עס האַלט ביים געשאַפן ווערן א נייע פאָרמאַציע פון דער יידישער פּאָליציי, וועלכע האָט שוין אפילו א געלונגענעם נאָמען „ק. אָ. פּ." (קאָר-

פוס אַכראַני פּאַטראַניטשא — אמאָליקע פּוילישע גרענעץ־וואַך). די ראַזיקע פאַרמאַציע זאָל האָבן פאַר אַן אויפגאַבע צו היטן די מויערן פון געטאָ, כדי עס זאָל זיך נישט אריינבאַקומען קיין שמוגל. די ווענט פון געטאָ ווערן שוין באַשמירט מיט גרויסע ווייסע נומערן (יעדע 50 מעטער וועלן האָבן אַ נומער). די דאָזיקע מויערן־פּאָליציאַנטן וועלן האָבן באַזונדערע ראַציאָנען און באַקומען אַ ספּעציעלע שכירות: 10 זל. אַ טאָג און אַ גרעסערן סכום ברויט און אַנדערע פּראָדוקטן.

דער ליטער פון פּאָליציי לייקין האָט צוזאַמענגערופן די פּאָליציי און אַפּעלירט, מען זאָל זיך מעלדן פרייוויליק. אַזוי ווי אָבער אַ קליינע צאָל פרייוויליקע האָט זיך געמאָלדן האָט מען באַשטימט די דאָזיקע פּאָליציאַנטן, וואָס ווערן אָפּקאָמאַנדירט צו דער דאָזיקער ביטערער און געפערלעכער אַרבעט (יעדער פּאָליציאַנט וועט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן שמוגל אין זיין שטח). עס איז אַ טייוולאָנישער פּלאַן, וואָס וויל אויסהונגערן דאָס געטאָ מיט דער הילף פון יידן גופא. דאָס איז איבעריקנס נישט צום ערשטן מאָל, אַז דער אָקופּאַנט צווינגט די יידישע באַפעלקערונג אויסצוגראָבן אַ קבר פאַר זיך אליין, דאָס טוט ער אויף שריט און טריט. צו אונדזער גרויסן ווייטיק מוז געזאָגט ווערן, אַז ער געפינט שטענדיק מענטשן, וואָס זיינען גרייט צו טאָן אַזאַ שמוציקע אַרבעט מיט גרויס חשק און טיילמאָל מיט איבערגעטריבענעם איפער.

יוני 1942

עס זיינען פאַראַן אַסך מונדירן פון געהרגעטע זעלנער אין געטאָ. זיי ווערן דאָ אין שאַפּן געוואַשן, דיזענפיצירט... אין די קעשענעס פון די זעלנער געפינט מען זייער אָפט בריוו פון דער היים ווי אויך פון פראָנט. די לעצטע זיינען פאַשטייט זיך זייער אינטערעסאַנט, ווייל זיי [געבן] אַ בילד פון די שטימונגען, וועלכע זיינען, לויט ווי מען דערציילט, זייער פּעסימיסטיש. אינטערעסאַנט, אַז די מלבושים זיינען שווידערלעך פאַרלייזיקט! ווייניק איינענע לייז האָט דאָס געטאָ, דאַרף מען נאָך באַקומען פון דרויסן! כאַראַקטעריסטיש, אַז אין די קעשענעס פון די געהרגעטע זעלנער געפינט מען אָפט זאַכן, וואָס שטאַמען פון רויב און חוקא פון וואַרשע ווי למשל פאַרשיידענע גאַלאַנטעריע זאַכן, פון וואַרשעווער פירמעס אפילו טליתים, צוגענומען געוואָרן ביי יידן — קומט

עס צוריק צו ייִדן. מונדירן אַזעלכע איז שוין איבער דריי הונדערט טויזנט. איצט קאָן מען האָבן אַ שטיקל באַגריף וויפֿל דייטשישע זעלנער עס זיינען געהרגעט געוואָרן דעם ווינטער אין דעם קאַלטן רוסלאַנד.

דער ווילקיר פֿון די דייטשישע זעלנער לגבי די ייִדן איז אין־לשער. אַלס אילוסטראַציע וועל איך ברענגען פֿאָלגנדע פּאַסירונג פֿון אַ וואָך צוריק. אַן אָפֿיציר מיט אַ זעלנער קומען אַריין צו אַ ייִדישן בעל־מלאָכה פֿון גומי־אַרטיקלען און פֿאַרלאַנגען פֿון אים אַ רענטקע מיט אַ פֿרישער אַפּאַנע. דער ייִד דערקלערט, אַז ער האָט נישט, מען פֿירט אַדורך אַ רעוויזיע אין שטוב און מען געפֿינט גאָרנישט, דאָך נעמט מען אים צו, און פֿאַרלאַנגט פֿון אים ער זאָל אַטווייזן אַ צווייטן בעל־מלאָכה, דערביי דראָט מען אים מיט שיסן נאָך דעם. ביים צווייטן געפֿינט מען אויך גאָר־נישט, דאַן גייט מען צום דריטן. די פֿריערדיקע צוויי אַזוי גוט ביז אַ גאַנצע קאַוואַלקאַדע פֿון [בעלי]־מלאָכות האָט אין דער באַגלייטונג פֿון דעם אָפֿיציר און זעלנער געדאַרפֿט דערשאָסן ווערן. אין לעצטן מאָמענט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אָפֿיציר מיט דעם זעלנער האָבן זייער הראָונג נישט דערפֿילט, די ייִדן זיינען ניצול געוואָרן. — געווען אַ פּראָ־יעקט פֿון איינפֿירן אין גובערניע געלעט־לאַטעס אויפֿן אָרט פֿון די אַפּאַס־קעס. אין אַ געשפּרעך מיט אַ מאַכט־פּאָרשטייער האָט טשערניאַקאָוו זיי דאָס אָפּגעראַטן צו טאָן מיט מאָטיוון פֿון ווירטשאַפֿטלעכן כאַראַקטער. עס וועט דערויף גוויטיק זיין צופֿיל וואָל.

הונגער איז היינט געוואָרן זייער אַ פֿאַרשפּרייטע קראַנקהייט. אין לאָדזש האָט אַ גרויסער פּראַגער דאָקטאָר אויסגעפֿונען אַ גוט מיטל קעגן דעם הונגער געשווילעכץ. דאָס מיטל איז אַ פּשוטעס — קאַרטאָפֿל. אָבער ווו נעמט מען זיי, אַז אַ קילאָ קאַרטאָפֿל קאָסט היינט ביליג [!] 4 זל. אַ קילאָ?

דער קלאַנג וועגן טויט פֿון יודאַוואַ האָט זיך צום באַדויערן אַרויס־געוויזן פֿאַר אַ נישט ריכטיקן.

די ווייטערדיקע פארצייכענונגען
פון ע. רינגעלבלום זענען גענומען
פון צווייטן טייל פון געטאָ-אַרכיוו

געלאָפן פון וואַגאָן!

די וואָס האָבן געהאַט פּראַקטיק
יונגע מאַנסבילן
איינער געלאָפן 2 מאָל — אָרגאַניזירט 8 שפּרינגערס.

ווידערשטאַנד

דער ייד פון קליינעם געטאָ — וואָס אָנגעכאַפּט פאַרן גאָרגל א דייטש. יענער דערשאָסן — געוואָרן ווילד און דערשאָסן אין הויף 13 יידן (פּאַנסקאַ, אָדער טוואַרדאַ) — דער ייד פון נאַלעווקעס אַרויסגעריסן די ביקס ביים אוקראַאינער און אַנטלאָפן.

די ראָל פון דער יוגנט — די איינציקע וואָס געבליבן אויפן שלאַכט־פעלד ראָמאַנטיקער פאַנטאַזיאָרן — שמואל — נישט געקענט איבערלעבן די טראַגעדיע פון געטאָ — די באַשלוסן פון די ריכטונגען — דער פרווו פון שרפה — 6 סעפּטעמבער די אויפרופן באַטראַכט פאַר פּראָוואָקאַציע. דער שאָס אויף שערינסקין.[259]

די גרופּע טרענער, וואָס האָט פאַרלוירן די פאַמיליעס און חלומט וועגן נקמה — גרייט צו געבן געלט — דער געדאַנק וועגן קוילנזוייער אלס אַפּווער־מיטל קעגן דער ייד. פּאָליציי — פּאַרטיזאַנער — דיווערסיע אַקטן —

---

[259] דאָס זענען קורצע טעזן וועגן די ערשטע ווידערשטאַנד־אַקטן אין געטאָ. די ערשטע אויפרופן פון די אַנטיפאַשיסטן, וואָס האָבן געוועקט צום קאַמף, זענען דורך אַ טייל יידן באַטראַכט געוואָרן לכתחילה אַלס היטלעריסטישע פּראָוואָקאַציע. שפּעטער, נאָכן שאָס אויפן קאָמענדאַנט פון דער געטאָ־פּאָליציי שערינסקי, האָט זיך די שטימונג פון דער געטאָ־מאַסע געענדערט.

דער אומשלאגפלאץ — זיין אויסזען

די העלדישע שוועסטערס — די איינציקע, וואָס אַן געלט געראטעוועט, שמערלינג — דער תלין מיט דער בייטש.

די סצענעס פון לאָדענעו די וואגאָנען — דער פליים פון דער ייד. פאָליציי — דאָס צערייסן עלטערן פון קינדער, פרויען פון מענער הרב קאנאל, לובלינער.

דערשיסונגען אויפן פלאץ פון די, וואָס ביינאכט געפרווט אנטלויפן דורך לעכער אין די ווענט — באפרייאונג אלס פארשטעלטע דאָקטוירים. קראנקן־שוועסטער — פארטוכער געראטעוועט הונדערטער אינטעליגענץ, אָנגעשטעלטע פון ק. אָ. ם. קהלה — רעמבא אויפן פלאץ —

דער גרויסער בעטריעב — שמערלינג[251] פארברעכערישער ריז מיט א קאנטשיק אין דער האנט — נושא חן געווען ביי יענע.

נישט איין מאָל האָט ער אראָפּגעריסן נומערלעך ביי פּאָליציאנטן, וואָס האָבן געראטעוועט יידן פון אומשלאג.

געטרייער אויספירער פון זייערע פאראָרדנונגען — איינגעפירט קאָנטראָל פון קראנקן־שוועסטערס ווייל ארויסגעלאָזט אַן געלט —

גרויסער כאבארניק — פאר א קעפּל גענומען איבער 1000 זל. דער רוב באפרייט — אונטערגעקויפט די וואך ביים טויער. — געמאכט ריזיקע געלטער די פּאָליציאנטן.

אויך פּאָגאָטאָוויע געמאכט גרויסע געלטער ביים באפרייען; געזעליש. אינסטיטוציעס געשאפן א פאָנד אויף ראטעווען די אינטעליגענץ. —

די טראגעדיע פון די געכאפטע 2—3 און 5 מאָל — מוטער נישט געוואָלט גיין אָנס קינד — טאטע נישט געוואָלט גיין אָן פרוי א. א. וו. אין דערנאָך אלע געגאנגען אין וואגאָן — צוליב קינדער זיינען הונדערטער פאמיליעס געגאנגען אויפן אומשלאג. —

ביים מאנגעל פון קאָנטינגענט די דייטשן געכאפט, געפירט דירעקט אין וואגאָן ארוין — נישט אויפן אומשלאג נאָר דירעקט אין די וואגאָנען — 12.000 געהרגעטע בשעת דער איבערזידלונג. —

---

[251] שמערלינג — אַ ווידישער פּאַרעטער, דער קאָמענדאַנט פון אומשלאַגפלאַץ.

דער טאָג פון סעלעקציע אין די שאָפּן — שחיטה פון פרויען, קינ־דער, אומלעגאַלע — פּאַרויסגעזען, אַז יום־כיפור וועט עפּעס פּאַרקו־מען — דאָס ערשטע יאָר 1939 באָמבאַרדירונג פון יידישן געטאָ אין וואַרשע — 1940 — די אַנטשטייאונג פון געטאָ 1941 — די אויסזידלונג פון שעננא [?]

דער מנהג פון פייניקן יידן אין די שטעט אין יום־כיפור.

די בלאָקאַדע פון די דייטשע און יידישע בעל הבתים — סעלעקציע בלומרשט פאַכמעניש, פּאַקטיש לויט כאַבאר — די „גוטע" דייטשן ווערן שלעכטע למשל טעבענס.

דער קעסל אויף ניסקא

6 סעפּטעמבער — די אכזריות. אין מיטן נאַכט געמאָלדן לייקינען, אַז מאָרגן ביז 10 מוזן אַלע יידן זיין און פּירעק גענשע, סמאַטשע, ניסקע, זאַמענהאָף, צוליב סעלעקציע און אויסכאַפּן אומלעגאַלע. — שחיטה 25.000 און אפשר מער מענטשן. פון די אַרויסגערייניקטע בלאָקן — געהייסן אַלעמען אַרויס פון די בלאָקן — באַשטימט פאַר יעדן שאָפּ 2—3 הייזער דער רוב אויפן פעלד — אַ טייל שאָפּן דעם זעלבן טאָג צוריקגע־קומען אין זייערע דירות — אַנדערע ערשט דעם צווייטן, דריטן טאָג.

„אַלעשמי זראַבילי לאַדני קאָטשאָלעק"[252] האָט געזאָגט דער אָנפיי־רער פון דער אומזידלונגסאַקציע ווייטאַסעק.

די צענדליגער טויזנטער געבליבענע אויף ניסקע — די כסדרדיקע שחיטות — אין איין דירה אויף וואָלינסקא 70 הרוגים — אין 2 טעג 1000 הרוגים געבראַכט אויפן בית־עולם — הונדערטער הרוגים אויף די גאַסן בשעת דער סעלעקציע, אַלע געקניט אויף די שטיינער.

הונדערטער און טויזנטער מענטשן אַ גאַנצע וואָך געלעגן אין באַ־העלטענישן אָן וואַסער (געפּלאַצט אַ רער), אָן עסן.

[252] „אָבער אַ שיינעם קעסל האָבן מיר געמאַכט". אויספירלעכער וועגן אַ. ג. „קעסל" אויף ניסקע און שכנותדיקע גאַסן אין דער ערשטער דעקאַדע סעפּטעמ־בער פּג"ל דעם ראַפּאָרט פון 15-טן נאָוועמבער פון דער אונטערערדישער יידישער אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע. „די ליקווידאַציע פון יידישן וואַרשע", „בלעטער פאַר געשיכטע" באַנד IV, העפט 2.

וויאַזוי איז פאָרגעקומען די סעלעקציע

אין דער קהלה אַנגעשטעלטע ביי 3000 די איבעריקע גאַנצע אַפּטייר־לונגען אוועקגעשיקט אויפן „אומשלאַג" — ביי האַלמאַנען אָפּגעציילט 700 און אויפן אָרט פון די איבעריקע 30 סטאָלערס געגומען פרויען און קינ־דער — ביי די בערשטער אָפּגעציילט 1200 און דעם רעשט אוועקגעשיקט מעכאַניש, צווישן אַנדערן, דעם חלוצישן שאָף מיט ווערטפולע יוגנט.

טויזנטער מענטשן, וואָס געראַטעוועט זיך א גאַנצע צייט אַדאַנק באַהעלטענישן איצט געגאַנגען אויף ניסקא, ווייל געמיינט, אז מען פאַר־לאָזט דאָס געטאָ אויף שטענדיק.

דער צוועק: אַרויסבאַקומען די נסתרים, געלונגען. צענדליקער טוי־זנטער גענומען פון ניסקא.

פאַרגעשיכטע פון דער איבערזידלונג

בריוו פון לובלין — שאַמעק גראַיער[253] וועגן 60.000 יידן אין וואַרשע וועגן אַן אַרבעטסגעטאָ — בריוו פון וולאַדאַווע וועגן א מזבח, וואָס ווערט געגרייט בשכנות פון וואַרשע — דער קלאַנג וועגן פּעלצאַוויז־נע — די וואָרנונגען פון קאָן און העלער — די דראָאונג פון ס. ס. וועגן בלוטיקן דערשטיקן די פאַרשפּרייטער פון די קלאַנגען. —

דאָס אָנקומען פון לאַטישן[254] — די צוגרייטונג פון ספּעציעלע וואַ־גאָנען קיין טרעבלינקי.[255]

די אַנטשטייאונג פון די בלאָקן

די שחיטה ביי שולצן — נאָוואָליפּיע די ערשטע דייטשע בלאָקאַדע — גענומען טויזנטער מענטשן — באַשטימט א האַלבן טאָג צום איבער־

---

[253] שאַמעק גראַיער — אַ געסטאַפּאָ־אַגענט, אַ ייד פון לובלין, געקומען קיין וואַרשע העלפן די היטלעריסטן אין זייער אויסראָט־אַקציע.

[254] געמיינט די פאַרטרעטער פון לעטישן פאָלק, די פאַשיסטישע א. ג. „אַסקאַרן", וואָס האָבן געהאָלפן די היטלעריסטן אין דער בלוטיקער אַרבעט.

[255] אויספירלעכער וועגן די אויבּיקע פונקטן און פראַגן אין דערמאָנטן ראַפּאָרט.

ציִען זיך — דאָס זעלבע „טעבענס“. די מעשים פון „יידעלעך“, וועלכע האָבן אונטערגעדרוקט אַזעלכע פּלענער, די מענטשלעכע האַנדלונג פון האַלמאַניען — געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט די הויז־קאָמיטעטן וועגן בהדרגהדיקן איבערגעבן דירות.

די בלאָקן אַלס באַזונדערע געטאָס

איינענע בעקערייען, אַפּטייקן, שפּייז־געוועלבער, שוסטערס, פריזירערס, אַפילו שולעכלעך — באַזונדערע שטעטלעך אַפילו מיט אַ לאָקאַל־פּאַטריאָטיזם — בנוגע געלט־זאַמלונג.

די היענעס פון די שאָפּן — געלטער פאַר אָנקומען אין שאָפּן — געלטער פאַר יעדער רעיעסטראַציע.

די כלומרשטע אַרבעט פון די שאָפּן בשעת בלאָקאַדעס — אַנטשטאַנען גיך, נישט געהאַט קיין באַשטעלונגען, נישט געהאַט קיין רוישטאָף, לאָזן די פאַבריקן, נאָר ווען דייטשן קומען — ביי די בערשטער דאָס זעלבע. —

די שאָפּן אַלס פאַרהיטונגסמיטל — פון אָנהויב געקומען נעכטיקן מיט די פאַמיליעס אין די שאָפּן — פון דאַנען דער געדאַנק פון בלאָקן[256] — די שחיטה אויף נאַוואַליפּיע.

שענדלעכער דאָקומענט פון קהלה — וועגן די קלאַנגען, אַז די אויסזידלונג קיין מזרח.

דער אַרבעטסאַמט ווייסט, אַז אויף טויט.

דער זעלבסמאָרד פון טשערניאַקאָוו — צו שפּעט, צייכן פון שוואַכקייט — געדאַרפט רופן צו ווידערשטאַנד — שוואַכער מענטש.[257]

---

[256] די געגנטע פון בלאָקן איז פאַקטיש אַ גאַנץ אַנדערע, איידער די, וועלכע עס גיט אָן ע. רינגעלבלום. עס איז וועגן דעם ענין געווען אַ בפירושער באַפעל פון הימלערן. פגל"ל די אַרבעט פון אַ. אייזענבאַך: די פעלקער אויסראָטונגס־פּאָליטיק פון דייטשן אימפעריאַליזם אינעם איבערברוך־פּעריאָד אויפן מזרח־פראָנט. „בלעטער פאַר געשיכטע“, באַנד III, העפטן 3—4.

[257] רינגעלבלום האָט געוואָלט דאָ אונטערשטרייכן, אַז הגם טשערניאַקאָוו איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, האָט ער אָבער נישט גערופן די יידישע באַפעלקערונג צום קאַמף קעגן אָקופּאַנט און קיינעם נישט געוואָרנט. רינגעלבלומס נעגאַטיווע אָפּשאַצונג פון טשערניאַקאָווס זעלבסטמאָרד איז כמעט אַן אידענטישע מיט דער אָפּשאַצונג פון דערמאָנטן ראַפּאָרט, אין וועלכן מיר לייענען: „זיין פליכט איז געווען... צו רופן די גאַנצע יידישע געזעלשאַפט צו שטעלן אַן אַקטיוון און פּאַ־

ווארשע, דעם 15 אָקטאָבער 1942

פאַרוואָס ?

פאַרוואָס האָט מען זיך נישט אנטקעגנגעשטעלט בעת מען איז צו־געטרעטן אויסזידלען 300.000 יידן פון ווארשע? פאַרוואָס האָט מען זיך געלאָזט פירן ווי שעפּעלעך אין שעכט־הויז? פאַרוואָס איז עס אַנגעקומען אזוי לייכט, אזוי גלאַטיק דעם שונא? פאַרוואָס איז נישט געפאלן אפילו קיין איין קרבן מצד די תליונים? פאַרוואָס האָבן 50 ס.ס. לייט (אנדערע זאָגן אפילו ווייניקער) מיט דער הילף פון א אָפּטיילונג פון א 200 אוק־ראַינער [258] און אַזויפיל לאָטישן געקענט איבערפירן אזוי רייבונגסלאָז?...

די שאָפן אַלס פולאַפּקעס — ארויסגענומען די בעסטע פאכמענער — „א פּאָר טרעגער" געלאכט — צוגענומען — אינטעליגענץ צוגענומען, געקוקט אויף די הענט נקי־כפּימניקעס — ביורא אָנגעשטעלטע צוגענו־מען א פּארטיע גייט —— בלויז אין ארבעטס קליידער — אין שטעקשיך אויפן וועג באַגלייטונג פון אוקראַינער — כסדר געשאָסן —

סעלעקציע אויף דער גאַס פון גאַנצע בלאָקן, לכתחילה פּאַפּירן, שפּעטער לויטן פּנים (געפארבט די גראָע האָר) —

אָפּגעשוירן אלע בערד — אראָפּגעוואָרפן די קאַפּאָטקעס, פּאות. א גאנצן טאָג אָפּגעשטאָרבן די גאַס, נאָר נאָך די בלאָקאדעס און 5 פּאַרטאָג ביז 7 — באַוועגונג פון איין גאַס אין דער צווייטער ווו שוין געווען א בלאָקאדע. יענע פלעגן אָבער טאָג ביי טאָג מאכן בלאָקאַדעס אין דעד־זעלבער געגנט. —

די ייד. אגענטן אינפאָרמירט וועגן די שטימונגען, וועגן דעם אופן פון אויסבאהאלטן זיך.

די ראָל פון די שאָפּ־אייגנטימער ביי די בלאָקאדעס — מיטהילף מיט ס.ס. — דאָס אריינגאַרן דעם עולם למשל טעבענס ניסקא 65 — ער וויל אויסהיטן פאר א בלאָקאדע, צוגענומען די גאנצע וועשערײ.

ייד. דירעקטאָרן העלפן מיט ביים כאַפּן אומלעגאַלע, למשל (ביי האלמאנען).

סיון וידערשטאַנד דעם אָקופּאַנט. אַזאַ מין דרייסטער רוף וואָלט געקאָנט אַרויס־רייסן די יידישע מאַסן פון לעטאַרגישן שלאָף. טשערניאַקאָווס קרבן פון זיין אייגענעם לעבן האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אינגאַנצן אומנוצלעך און איז פאַר־שוונדן געוואָרן אין טומל פון שנעלן גאַנג פון די געשעענישן".

[258] געמיינט: אוקראַינישע פאַשיסטן און „וולאַסאָווצעס".

באהעלטעניש

1) אין שטובן, 2) בוידעמער, 3) קעלערס און חורבות

דאָפּלטע ווענט, פאַרמוירטע אַלקאָווען, פאַרשטעלטע ביידעמער, שאַר־פעס צוגערוקט צו ווענט און פאַרדעקט לעצטע צימערן, אין געוועלבער פאַרמאַכט פון דרויסן — קעלערס אויף די שטאָקן סטראַנעס — טראַנס־פאָרמאַטאָרן. —

די לערע פון דער פּראָווינץ יושב־בסתר.[259]

קליינע קינדער דורך געווין אויסגעגעבן באַהעלטעניש.

הריגות אין באַהעלטעניש — דאָך א גרויסער אויפטו — אויס־באַהאַלטן.

שאָפּן

אַפּראָוויזאַציע פון די שאָפּן — די פאַרשיידענע סיסטעמען גנבות און גזלות פון די מאַכערס, למשל ברויט פאַרערגערט, אָראָפּגענומען דאָס בעסערע אויף זעמל. —

באַשפּייזונג פון ריסטונגס־צענטראַלע —

ארבעטס־רעגולאַמין פון די שאָפּן

אַרבעטסצייט זומער פון 7 ביז 7 — קיין לוין־פאַרבאָט, א. ב. וו.[260] די ייד. נייגונג צו סאַבאָטאַזש ביי שולצן 2 בלוזעס — שווערע אַרבעט, ווייניקע אַפּראָוויזאַציע. — די איינציקע הילף דאָס „שאַברירן" ד. ה. פאַרקויפן די זאַכן פון די אויסגעזידלטע — ראַבירונגען ביזן היינטיקן טאָג — האַנדל.

קאָנפיסקאַטע פון דעם פאַרמעגן אויפן שטח פון שאָפּן — נייע טעאָריע: אַלץ וואָס אויפן שאָפּ געהער צו דער פירמע — נישט געשריבענע קאָנסטיטוציע. —

---

[259] „יושב בסתר" — פאַרשטעקן זיך אין א באַהעלטעניש — און נישט גיין פרייוויליק צום גירוש.

[260] א. ב. וו. — אָסט־דויטשע בויטישלעריי־וואַרשטאַטן.

פשעפּוסטקעס אויף אַרויספירן זאַכן פון שאָפּ־טער׳ן פאַר מענטשן, וואָס ווינען אויסער דעם טערען.

שפּראַך. אַלע אַריבער אויף דייטש — אַלע אויפשריפטן — די קאָרעספּאָנדענץ ביי האַלמאַנען אויף דייטש. —

ווערקשוץ. (ווערקשמוץ) — געוו. פּאָליציאַנטן — שמוגלער — אונטערוועלט א. א. הויפּטפאַרדינסט פון אומלעגאַלע, פון שמוגעל, אומלעגאַלע בעקעריען — געסטאַפּאָוויעץ קאָנראַד טעבענס פּיקטיווער שאָפּ־אָפּערע, צוגענומען געלט און געשיקט אויפן אומשלאַג — צוגנומען מאַשינען, וואָס יידן האָבן איינגעשמועלט. —

1) פאַרדינסטן פון לעבעדיקע סחורה פון האַנדל מיט נומערלעך.

די כסדרדיקע אויספּאַמפּונג פון די שאָפּ אַרבעטער דורך די דייטשע אונטערנעמער פאַרן רעכט צו לעבן, למשל אַפּמאַן באַשטייערונג פון אַלע פאַרמעגלעכע — דאָס זעלבע פון אַנדערע שאָפּן, כדי דער דייטש זאָל האָבן און אינטערעס צו פאַרטיידיקן זיינע יידן.

2) פאַרדינסטן פון דער פּראָדוקציע — ווייזט אוים — לעצטנס קלענערע — העריבער 3) פאַרדינסטן פון דער אָפּראָוויזאַציע. עס ווערט פאַרקויפט אויפן פרייען מאַרק די לעבנסמיטל, וואָס ווערן צוגעטיילט דורך דער ריסטונגס־קאָמאַנדע. —

דער סאַניטאַרער מצב פון שאָפּן

פאַרמאַכט די אַמבולאַטאָריע ביי די בערשטער — צוגענומען כמעט אַלע אַפּטייקן אפילו אויפן שטח פון שאָפּן. —

דירות פאַרהעלטענישן

שווידערלעכע ענגשאַפט ביי שולצן, טעבענסן — בעסערע ביי האַלמאַנען — דאָס באַפאַרצונגן די דירעקציע מיט זייערע מקורבים 8—10 אַרבעטער ביי טעבענסן אין א צימער — אסך דירות ביי שולצן אָן באַלויכטונג און גאַז, צוליב דעם ווייל די פריערדיקע בעל הבתים נישט באַצאָלט פאַר באַלויכטונג.

דירות אָן פרויען — דעריבער שמוציקע, פאַרלאָזטע.

דער מרחק צווישן וווינונגס־בלאָק און אַרבעטס־אָרט

פאַראַן אַ גאַנצע ריי שאָפּן וווּ דער מרחק אַ גרויסער. מען מוז אויפֿשטיין האַלב 6 פֿרי צו דער אַרבעט. גיין אַ ווייטן מהלך און ערשט שפּעטער אין אָוונט אַזייגער 6 אַהיימקומען אָן עפּעס וואַרעמס אַ גאַנצן טאָג, פֿאַרוואַנדלט די מענטשן אין אמתע שקלאַפֿן. —

אומזיסטע אַרבעט

אַלע מוזן אומזיסט אַרבעטן: דער אַרבעטער פֿון שאָפּ, דער שנײַדער, דער שוסטער, דער פֿריזירער, דער דאָקטאָר א. א. — מענטשן לעבן פֿון די פּאַרטאַטן אָדער פֿון „שאַבערירן". — זינט דער איבערזידלונג אויפֿגעהערט צו צאָלן די אַרבעטער, וואָס האָבן פֿריִער געאַרבעט אין שאָפּן און באַקומען אַ הונגער־לוין. דער מייסטער דאַלמאַן פֿון האַלמאַנען, וואָס האָט פֿריִער פֿאַרדינט 100 זל. אַ טאָג צאָלט היינט פֿאַר דער אַפּראָוויזאַציע 30 זל. אַ טאָג. יידן טאָרן נישט באַקומען קיין לוין, אויך באַאַמטע פֿון קהלה און אַנדערע אינסטיטוציעס.

די דירעקטאָרן פֿון אַ טייל וואַרשטאַטן, אַז אַזוי ווי זיי האָבן געראַטעוועט דאָס לעבן פֿון זייערע אַרבעטער, האָבן זיי דאָס רעכט צו פֿאַרלאַנגען פֿון זיי אומזיסטע אַרבעט דערביי זאָל דער באַטרעפֿנדער אַליין זאָרגן פֿאַר זיין אַפּראָוויזירונג, בכלל באַטראַכטן זיך די דירעקטאָרן פֿון שאָפּן פֿאַר בעלי־טובות, וועלכע עס איז אַלץ דערלויבט און זייערע אַרבעטער טאָרן נישט טאָן קיין פּיפּס. — זיי פֿירן אַ לעבן אַסך אַ בעסערס [איידער] פֿאַר דער מלחמה, אויפֿן חשבון פֿון די אַרבעטנדיקע, וועלכע ווערן אין כמעט אַלע שאָפּן באַרויבט און באַגזלט. אין האַלמאַנס שאָפּ ווערט דאָס צוגעטיילטע מעל פֿאַרנוצט אויף באַקן זעמל און גראַהאַמקעס פֿאַר די דירעקטאָרן און זייערע מקורבים און דערמיט ווערט געבאַקן שלעכט ברויט, וואָס מאַכט קראַנק די אַרבעטער, דאָס האַרט ווייניק די דירעקטאָרן.

אומזיכערקייט, אומקלאָרקייט פֿון דער לאַגע

טערמין. דער דאַמאָקלעס־שווערד פֿון פּאַרטיכטונג הענגט כסדר איבער די קעפּ פֿון די וואַרשעווער יידן. זייער גורל איז געבונדן מיט די

שאָפּן. ווי לאַנג זיי האָבן באַשטעלונגען אַזוי לאַנג האָבן די יידן לעבנס־רעכט. איז אָבער די מעשה אַזעלכע, אַז נישט אַלע שאָפּן האָבן באַשטעלונגען אויף אַ לאַנגע צייט. נישט לאַנג (מיט אָקטאָבער) האָט שולץ באַקומען באַשטעלונגען און רוישטאָף ביז אַפּריל — איז געווען אַ שמחה אומעטום. האָט מען געטרונקען לחיים, געמאַכט פאַרוויילונגען וכדומה. איבער געוויסע שאָפּן הענגט ווי דער דאַמאָקלעס־שווערד, דער קורצער טערמין. צו אַזעלכע שאָפּן געהערט דער בעסטער אין גאַזעלשאַפטלעכן זין דער שאָפּ אָ. ב. וו. (אָסטדויטשע בויטישלעריי־ווערקשטאַטן), וועמענס טערמין עס האָט זיך געענדיקט דעם 20 אָקטאָבער. סוף כל סוף האָט מען פאַרלענגערט דעם טערמין אויף ווייטערדיקע 30 טעג. לאָמיר זיך אַריינטראַכטן אין די נשמות פון די מענטשן, וואָס זייער גורל איז געבונדן [מיטן] שאָפּ. הערט אויף צו עקזיסטירן דער שאָפּ פאַרלירן זיי זייער לעבנסרעכט. זיי בלייבן מענטשן אָן נומערלעך, אָן דירות, אָן אַפּראָוויזאַציע־קאַרטן.

צייכנס פון מאָדערנע שקלאַפן

1) נומערירט און געשטעמפּלט.

2) וווינען אין קאַשאַרן — אַפילו אָן די פרויען.

3) צונעמען די פרויען און קינדער, ווייל שקלאַפן דאַרפן נישט האָבן קיין פאַמיליעס.

4) גייען מחנות־ווייז און נישט איינצעלן.

5) שלאָגן און טעראָריזירן בשעת דער אַרבעט.

6) אומענטשלעכע עקספּלאָאַטאַציע (אַקאָרד ביי שולצן), וואָס דערמאָנט די „קולים".

7) פאַרבאָט פון יעטעוועדער אָרגאַניזאַציע.

8) פאַרבאָט פון יעטוועדן פּראָטעסט און אומצופרידנקייט.

9) דאָס לעבן פון יעדן שקלאַף אָפּהענגיק פון האַר און זיין ידישן העלפער — יעדע מינוט קען יעדער געשיקט ווערן אויפן אומשלאַגפּלאַץ.

10) די מערדערלעכע דיסציפּלין און דאָס שיקן אין צוואַנגסלאַגערן (שולץ) פאַר פאַרשפּעטיקונג. —

11) דער צוואַנג צו אַרבעטן אַפילו ביי טעמפּעראַטור.

12) ערגער ווי שקלאַפן ווייל מוזן זאָרגן פאַר אייגענער אַפּראָוויזאַציע.

13) קאָנפיסקאַטע פון פאַרמעגן פון אַנדערע פאַמיליע־מיטגלידער ווייל אָפּגעשאַפן דאָס ירושה רעכט.

14) פאַרשלאָסן אין וווינונגס־בלאָק — פאַרבאָט צו פאַרלאָזן די דירות נאָך דער אַרבעט. —

15) פאַרבאָט צו פאַרלאָזן די דירות און דרייען זיך אויף די גאַסן נאָך דער אַרבעט אויף די גאַס. —

16) באַגרענעצונג פון פּערזענלעכער פרייהייט, פון באַוועגונג.

17) ערגער ווי שקלאַפן, ווייל יענע האָבן געוווּסט, אַז זיי בלייבן לעבן געהאַט אַ האָפנונג צו ווערן פריי. די יידן זיינען morituri צום טויט פאַרמשפּטע, וואָס דער טויט־אורטייל [איז] אָפּגעלייגט געוואָרן אויף אַן אומבאַשטימטן טערמין, אָדער דער אורטייל איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן.

18) קראַנקע און שוואַכע נישט נייטיק, העריבער ליקווידירט אַמ־בולאַטאָריעס, שפּיטעלער א. ד. גל.

קאָמוניקאַציע. יעדער שאָפּ פאַר זיך אַן איינהייט לויט די פאַראָרד־נונג פון . . . . אָקטאָבער טאָר מען נים פאַרלאָזן די טעריטאָריע פון שאָפּ.[261] דאָס איז חל אויך אויפן געטאָ. מענטשן וועלכע מען כאַפּט אין גאַס אָן אַ פּשעפּוסטקע ווערן געשיקט אויפן אומשלאַגפּלאַץ. נאָך די אַר־בעטסשעהן (7 פרי ביז 6 אָדער 5 אין אַ טייל שאָפּן אין אָוונט) קאָן מען זיך אַביסל פרייער באַוועגן אויף פאָלגנדן אופן: מען טשעפּעט זיך צו אַ גרופּע, וואָס גייט פון דער אַרבעט צום וווינונגס־בלאָק אָדער צו פּלאַצוווקעס, וואָס גייען אהיים — עס טרעפט אָבער, אַז מען קאָנטראָ־לירט אַזאַ גרופּע באַזונדערס ווען זי איז אַ קליינע. איינצעלנע יידן טאָרן זיך נישט באַוועגן אין גאַס.

אַ צווייטער אופן פון באַוועגן זיך אין גאַס בײַ טאָג אין די אַר־בעטס שעהן איז דאָס פאָרן מיט פורן. אַזעלכע טשעפּעט מען נישט און דאָס האַלט מען פאַר אַ זיכערן אופן פון באַוועגן.

טרעבלינקע — די ידיעות פון קברנים (ראַבינאָוויטש יעקב) סטאַ־שער יידן[262] אַנטלאָפענע פון די וואַגאָנען מיט זאַכן — אָנגעלאָדן מיט גאָלד און וואַלוטע — די איינשטימיקע באַשרייבונג פון „באָד“, די קב־

[261] אין צווייטן טייל פון רינגעלבלום־אַרכיוו געפינען זיך פאַראָרדענונגען, וואָס פאַרווערן יידן אַרויסצוגיין פון שאָפּ־שטח, פג״ל פאַבריקס־רעגולאַמין פון 29־טן אָקטאָבער 1942 (רינג. II, נר. 249).

[262] אין רינג. II געפינען זיך גביות־עדות פון אַנטלאָפענע פון טרעבלינקע.

דנים מיט געלע לאַטעס אויף די קני. — דער אופן פון הרגענען: גאַז, פּאַרע, עלעקטריע.

די ידיעות וועגן טרעבלינקי פון די אויסשפּירער געשיקט דורך פּאַרטיזאַנער — די מעשׂה מיט די טראַקטאָרן: לויט איין ווערסיע ווערט דאָס אַש פון די פאַרברענטע יידן מיט דער הילף פון די טראַקטאָרן אַריינגעאַקערט אין באָדן. לויט אַנדערע, אַקערן די טראַקטאָרן אויף דעם באָדן, און באַגראָבן דאָרט די מתים. —

טרעבלינקי אין די אויגן פון דער ייד. באַפעלקערונג — דאָס באַוווסטזיין וועגן פאַרניכטונג אין די לעצטע צייטן.

די יידן פון מערב־איראָפּע ווייסן נישט וואָס טרעבלינקי איז. זיי מיינען אַז דאָס איז אַן אַרבעטס־קאָלאָניע און פרעגן זיך אויף הער באַן ווי ווייט עס איז „דער אינדוסטריעלער בעטריעב" טרעבלינקי. וואָלטן זיי געוווסט, אַז [זיי] גייען צום טויט וואָלטן זיי זיכער געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. זיי קומען צו פאָרן מיט ערשטקלאַסיקע וואַליזקעס. —

פרויען, קינדער. שאַפּן אָן פרויען — צעריסונג פון פאַמיליעס — קינדער, אומגעבראַכט גאַנצע פאַמיליעס — נישט געוואָלט זיך צעשיידן מיט דעם קינד — מאַן נישט געוואָלט מיט דער פרוי — דער טאַטע, וואָס וויקלט איין דאָס קינד אין פאַלטן די קליינע פאַרברעכער, וואָס מוזן איינציקע חדשים בלייבן פאַרשטעקט אין די שטובן — דאָס פאַרקרימטע פנים פון קינד צוליב מורא פאַר דער בלאָקאַדע. — ליקווידאַציע פון די וואַרשעווער אינטערנאַטן — קאָרטשאַק בראש פון צוג מיט געזאַנג — אין מיעדזעשין אויפן אָרט ליקווידירט. —

די טראַגעדיע פון פאַמיליעס: טויזנטער מענער אָן פרויען, געבליבן מענער וואָס ווייסן נישט נאָך וואָס זיי לעבן — בכלל טראַגעדיעס פון מענטשן פאַרלוירן עטלעכע 30 מיטגלידער פון דער פאַמיליע — געבליבן איינער אַליין — אָן אַ צוועק אין לעבן.

אומגליקלעך די פרויען מיט נומערלעך — פאַרלאָזן זיך דערויף און געשטעלט זיך אין די רייען — די אָן נומערלעך געבליבן, געיאָגט זיך איינצושרייבן קינדער אַלס באַטן, ראָוועריסטן — די אַלע צוגענומען — מענער דעקן פרויען און קינדער. —

העלדנטום פון ד"ר קאָרטשאַק, קאָנינסקי, יאַנאָווסקי (דזשעלנאַ 67) נישט געוואָלט פאַרלאָזן די קינדער פון זייער אינטערנאַט — קאָרטשאַק געשאַפן אַזאַ שטימונג, אַז אַלע זאָלן מיטגיין צום אומשלאַג. געוועזן לערער פון אינטערנאַטן, וואָס האָבן געוווסט, וואָס עס הערוואַרט זיי אויפן

אומשלאג אָבער געהאַלטן, אז אין אזא שווערן מאָמענט קענען זיי נישט לאָזן די קינדער אליין און מוזן מיט זיי מיטגיין אין טויט אריין. —

טראגעדיע פון עלטערן — דאָס פּראָבלעם פון עלטערע פּערזאָנען — קינדער געסמט עלטערן — קינדער געגאנגען צוזאמען מיט עלטערן אויפן אומשלאג־פּלאַץ, דאָס זקנים־הויז ליקווידירט — טראנספּאָרטירט אין ריקשעס מיט וואליזקעס אויפן אומשלאג — קרבנות פון קינדער צו ראטעווען די עלטערן, דער רוב פון עלטערן דור פארניכטעט — אסך גע־ראטעוועט אין באהעלטעניש —

קינדער העקן נישט די עלטערן — אין ז.ש.ט.ס. געווען צענדליקער 80 יאָריקע רוימערקעס. —

דער רוב עלטערע פארלוירן געגאנגען אויף ניסקא — ביים אריבער־גיין אין נייע וווינונגס־בלאָקן — ליגן באהאלטן ביזן היינטיקן טאָג. —

— — — — — — — — — — — — — —

פויל. אָרגאַניזאציעס באקעמפט און אפּגעשאַפן דעם שאנטאזש.[263] היטן די טראמווייען. — פויל. אינטעליגענץ ציטערט און וויל נישט אָנ־נעמען קיין ייד. פריינט אויסער די אידעישע עלעמענטן. —

ביז סוף אָקטאָבער זייט אָנהויב איבערזידלונג געכאפט 150 יידן פון יענער זייט.

זייער גוטע באציונג פון פויל. טראמוואיאושעס צו די יידן. פּאָלי־ציאנטן וועלכע זיינען צוגעטיילט געוואָרן צו דער ארבעט אין דער טראמוויי רעמיזע. דערלויבט זיי צו ארבעטן אָן אָפּאסקעס, פריינטלעך אויפגענומען און גוטע באציונג. דאָס זעלבע אויף אנדערע פּלאצוווקעס, ווו יידן קומט אויס צו ארבעטן מיט פּאָלאקן.

פאר־קאָלעגן געזאָרגט פאר זייערע חברים: פּראָפ. הירשפעלד, ברונאָ ווינאווער א. א.

— — — — — — — — — — — — — —

האנדל — ווירטשאפט. די איבערזידלונג האָט ארויסגערופן א גרוי־סע רעוואָלוציע אין ווירטשאפטלעכן לעבן, סיי פון געמא סיי פון דער ארישער זייט. עס איז אריינגעטראָטן א זול אויף געוויסע ארטיקלען, וועלכע זיינען באדייטנד געפאלן. פאר מלבושים און באזונדערס וועש האָט מען געגעבן 4-5 מאָל ווייניקער, ווי פאר דער איבערזידלונג. בא־

---

[263] דאָס זענען געווען די ספר און לינקע פפס — די רעכטע פוילישע פּאַ־טייען האָבן גאָרנישט געטאָן, כדי צו באקעמפן דעם שאנטאזש.

זונדערס איז געפאַלן דער פּרייז פון וועש. בעטגעוואַנט האָט קיין שום ווערט נישט. מען נעמט אַראָפּ די ציכלעך און דעם רוימן צודעק און לאָזט אַרויס די פעדערן. בעטגעוואַנט וואַלגערט זיך אין אַלע גאַסן, אויף אַלע הייף. אין אַ טייל הייף האָט מען עס אונטערגעצונדן. אויך געשיר האָט קיין שום ווערט נישט און עס וואַלגערט זיך אויף אַלע מיסטקאַסטנס. דאָס איז שייך סיי בלעכערנעם סיי גלעזערן אָדער פּאָרצעלייענעם געשיר. בעטן און בכלל מעבל האָט אויך קיין שוב ווערט נישט. מעבל ווערט צעהאַקט אויף הייצן. אויך וועש האָט נאָר אַ ווערט ווען זי איז אַ גאַנץ נייע — באַנוצטע, געלאַטעטע האָט נישט קיין ווערט און ווערט נישט געקויפט. פאַר אַ מענער אַנצוג באַקומט מען אַ 300‑400 זל. ד. ה. דעם ווערט פון 2 קילאָ סלאַנינע אָדער פּוטער (1 קילאָ פּוטער קאָסט איבער 200 זל).

אַ וויכטיקער האַנדלס־צענטער איז דער בית־עולם וואוהין עס קרמען קריסטלעכע שמוגלערס. דאָרט קאָן מען אויך באַקומען אַביסל אַ בעסערן פּרייז. די הויפּט פּאַרמיטלער צווישן דעם געטאָ און דער אַרישער זייט זיינען די פּלאַצוווקאַזשעס, וועלכע נעמען מיט זאַכן אויף יענער זייט. לעצטנס איז אָבער דער האַנדל באַשווערט צוליב דעם, וואָס מען באַזוכט גענוי יעדן פּלאַצוווקאַזש און מען לאָזט נישט מיטנעמען נישט קיין געלט און נישט קיין זאַכן. עס איז געווען אַ פאַל, אַז אַ זשאַנדאַר האָט דערשאָסן אַ פּלאַצוווקאַזש ווייל ער האָט געטראָגן 2 פּאָר הויזן.

דער גאַסן־האַנדל ווערט זייער שטאַרק באַקעמפט דורך די דייטשן און זייערע געהילפן: די יידישע פּאָליציי און ווערקשוץ. דער גאַסן האַנדל, לייען: דער אויספאַרקויף פון די פאַרבליבענע 10% וואַרשעווער יידן איז ביז נישט לאַנג פאַרגעקומען אויף סמאָטשע און אַנדערע גאַסן אויסער די שאָפּן, איצט קומט ער פאָר אין די בלאָקן, אין שטובן א. ד. גל. עס פאַרנעמען זיך מיט אים אַרבעטער נאָך די אַרבעטס־שעהן.

די הויפּט־אויפקויפער פון יידישע זאַכן איז די פּוילישע פּאָליציי — די קאָמיסאַריאַטן זיינען אייגנטלעך האַנדלס־אַגענטורן, וווּ עס ווערט אַ גאַנצן טאָג געהאַנדלט. עס ווערט אויך אויפגעקויפט גאָלד (35 זל. אַ גראַם, סוף אָקטאָבער), בריליאַנטן וואַלוטע (אַ דאָלאַר פּאַפּיר 40 זל. אַ גאָלדענער 200 זל.).

פאַרוואָס האָט מען איבערגעלאָזט 10 פּראָצענט יידן פון וואַרשע?

אויף דער דאָזיקער פראַגע האָט נישט איינער געפּרוווט צו ענטפערן, ווייל פון דעם איז דאָך אָפּהענגיק די תשובה: ווי לאַנג פאַרבלייבן מיר אין געטאָ, בכלל ווי לאַנג בלייבן מיר לעבן און בכלל צי בלייבן מיר לעבן, ווען וועט מען אונדז אויסענדיקן. די מיינונג פון אַ גאַנצער ריי באוווסטזיניקע מענטשן איז די, אַז דער צוועק פון איבערלאָזן 10% יידן אין וואַרשע איז ניט קיין ווירטשאַפטלעכער נאָר אַ ריין פּאָליטישער. עס גייט זיי דאָך ווייניק אָן, וואָס יידן פּראָדוצירן אפילו פאַר דער וועהרמאַכט. דעם בלויז וואָס קען פאַרשאַפן ווערן דורכן יידישן גירוש וועט דייטשלאַנד, וואָס באַהערשט גאַנץ איראָפּע, לייכט קאָנען פאַרפולן. וואָלט מען זיך גערעכנט מיט ווירטשאַפטלעכע מאָמענטן, וואָלט מען נישט מיט אַזאַ לייכטקייט טויזנטער ערשטקלאַסיקע בעל־מלאכות געשיקט אויפן אומשלאַג־פּלאַץ (אָבער ווערן איצט ממש מיט ליכט געזוכט דורך דער ס.ס. יידישע בעל־מלאכות באַזונדערס סטאָלאַרעס, מאַלאַזשעס און דאָס אויף גאַנץ גוטע באַדינגונגען). דאָס זעלבע איז שייך דער פּראָווינץ, וווּ מען האָט גאַנצע שטעט געמאַכט יידן־ריין, הגם די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז דאָרט געווען אַריינגעטון אין אַרבעט פאַר דער „וועהרמאַכט" למשל זאַמאָשטש.

עס בלייבט אַלזאָ, אַז בנוגע יידן זיינען נישט חל ווירטשאַפטלעכע קריטעריעס נאָר פּאָליטישע, פּראָפּאַגאַנדיסטישע. אויב אַזוי דאַן איז דאָך ווידער נאָך שאַרפער די פראַגע: טאָ פאַרוואָס־זשע האָט מען טאַקע איבערגעלאָזט דעם שארית הפליטה פון יידן. די תשובה איז אַ פּאָליטישע. אויב מען זאָל אויסראַמען אַלע יידן פון וואַרשע און בכלל פון דער גובערניע דאַן פאַרלירט מען דעם יידישן אַרגומענט. דאַן וועט שווער זיין אַרויפצולייגן אַלע שוועריקייטן און דורכפאַלן אויף די יידן. דער ייד מוז בלייבן לויט דעם שפּריך־וואָרט: גאָט זאָל געבן עס זאָל דיר אַרויספאַלן אַלע ציין נאָר איינער זאָל דיר בלייבן אויף צאָן־ווייטיק.

עס איז פאַראַן נאָך אַ מאָמענט, וואָס באַוועגט די דייטשן איבערצולאָזן דערווײַלע דאָס הייפל יידן אין וואַרשע. דער דאָזיקער מאָמענט דאָס איז די עפנטלעכע מיינונג פון דער וועלט. מען איז זיך דאָך נישט מודה אין קיין שום עפנטלעכער דערקלערונג, אַז מען האָט מיליאָנען יידן אויסגעשאָכטן. ווען מען האָט ליקווידירט 40.000 יידן פון לובלין,

האָט מען אין דער ווארשעווער צייטונג פארעפנטלעכט א קאָרעספּאָנ־ דענץ, ווי פיין עס לעבן די לובלינער יידן אין מיידאַן, ווי פיין זיי האָבן פון שמוגלערס און שאכערס געמאכט פּראָדוקטיווע עלעמענטן, וואָס לעבן זיך אויס ווי מענטשן אין מיידאַן.

דאָס זעלבע איז מיט ווארשע. עס ווילט זיך נישט מודה זיין דער וועלט, אז מען האָט אויסגעמאָרדעט אלע ווארשעווער יידן; לאָזט מען איבער נישט בלויז פאר צאָן־וויטיק נאָר פאר דער וועלט א הייפל יידן, וועלכע מען וועט ליקווידירן שפּעטער, ווען מען וועט האלטן פאר 12! די הבטחה צו באפרייען איראָפּע פון יידן וועט היטלער מיט אלע מיט־ לען זוכן מקיים צו זיין. און נאָר א נס קאָן אונדז ראטעווען פאר דער פולשטענדיקער פארניכטונג, נאָר א שנעלע און פּלוצעמדיקע מפּלה קען ברענגען פאר אונדז א ישועה.

דעריבער מאַכט הערשט א שטאַרקער פּעסימיזם ביי דער יידישער באפעלקערונג. מאָריטורי — דאָס איז די ריכטיקע באצייכענונג פאר די ווארשעווער יידן. דער רוב עולם איז איינגעשטעלט אויף ווידערשטאנד. מיר דוכט, אז מען וועט שוין נישט גיין צו דער שחיטה ווי שעפּעלעך. דער עולם וויל דער שונא זאָל טייער באצאָלן פאר זיין לעבן. מען וועט זיך וואַרפן אויף אים מיט מעסערס, מיט קלעצער מיט קוילן־זייער. מען וועט נישט דערלאָזן צו קיין בלאָקאַדעס. מען וועט זיך נישט לאָזן כאַפּן אין די גאסן, ווייל מען ווייסט, אז יעדער ארבעטסלאַגער הייסט אין היינ־ טיקע צייטן טויט. און שטאַרבן וויל מען אין שטוב, נישט אין דער פרעמד. נאַטירלעך וועט דער ווידערשטאנד פאָרקומען נאָר דעמאָלט, ווען ער וועט זיין אָרגאניזירט און ווען דער שונא וועט נישט אַדורכפירן עס אזוי בליץ שנעל ווי אין קראָקע וווּ מען האָט סוף אָקטאָבער אין משך פון 7 נאכט־שעהן אריינגעפּאַקט אין וואַגאָנען 5.500 יידן. עס באַ־ שטעטיקט זיך דאָס באַקאַנטע פּסיכאָלאָגישע געזעץ, אז אַנטקעגנשטעלן זיך קען זיך נישט קיין שקלאַף, וואָס איז איינגאַנצן צוגעדריקט. עס ווייזט אויס, אז יידן זיינען אביסל צו זיך געקומען נאָך די שווערע קלעפּ, מען האָט זיך אביסל אויסגעניכטערט פון די אלע איבערלעבונגען און מען מאַכט א חשבון, אז דאָס גיין צו דער שחיטה האָט נישט פאַרקלע־ נערט דאָס אומגליק, נאָר עס פאַרגרעסערט. מיט וועמען מען רעדט הערט איר איין קול: מען האָט געדאַרפט נישט דערלאָזן צו דער איבער־ זידלונג. מען האָט געדאַרפט אַרויסגיין אין גאס, אונטערצינדן אלץ, אויפ־ רייסן די מויערן און אַריבער אויף יענער זייט. די דייטשן וואָלטן דער־ פאר גענומען נקמה. עס וואָלט געקאָסט צענדליקער טויזנטער קרבנות

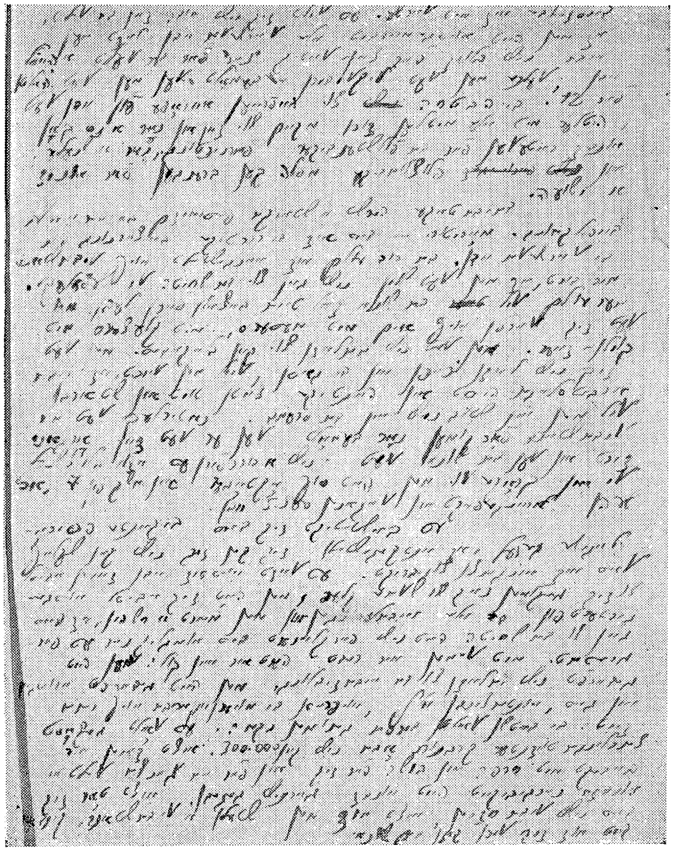

פאַטאָקאָפּיע פון ז' 266

אבער נישט קיין 300.000. איצט זיינען מיר באדעקט מיט חרפה און בושה פאר זיך און פאר דער גאנצער וועלט ווי אונדזער נאכגיביקייט האט אונדז גארנישט געגעבן. איצט טאר זיך דאס נישט איבערחזרן, איצט מוז מען שטעלן א ווידערשטאנד, קינד און קייט מוז זיך ווערן קעגן דעם שונא.

האפמאנס שאפ באשטייט פון צוויי באטריבן. איינער איז פון דער איבערארבעטונג פון אלטע זאכן, וואס ווערן אין דייטשלאנד געזאמלט. די זאכן ווערן געוואשן, פארריכט און דערנאך צוריקגעשיקט.

אומלעגאלע. אומלעגאלע זיינען מענטשן אן נומערלעך, מענטשן וואס דארפן לויטן געזעץ זיך געפינען אויפן אומשלאג־פלאץ און האך לעבן זיי. וויפיל איז דא אזעלכע — ווייס קיינער נישט. פאראן פארשיידענע השערות: מאנכע שאצן די צאל אומלעגאלע אויף 7000 אנדערע אויף 10.000 און אפילו 15.000. א פאקט איז, אז זיי זיינען דא!

ווער זיינען זיי? א גרויסער טייל דאס זיינען פאמיליע־מיטגלידער פון די לעגאלע, דער רוב פון פאליציי, פון קהלה באאמטע א. א.

דאס זיינען אויך רעדוצירטע באאמטע פון קהלה, אדער פון זש.ט.ס. וועלכע זיינען נישט געגאנגען אויפן אומשלאג־פלאץ, נאר זיך אויסבאהאלטן און איצט טוליען זיי זיך לעבן זייערע קאלעגן.

פאראן אבער אויך א דריטע קאטעגאריע — יידן פון א גאנץ יאר, וואס האבן זיך פשוט גוט אויסבאהאלטן און באהאלטן זיך ווייטער אויס. זיי צאלן לאיחרך־געלט דעם „ווערקשוץ" און וווינען אין זייערע דירות. אסך פון די אומלעגאלע זיינען מענטשן פון די אויפגעלעזטע שאפן, וועלכע עס איז געלונגען צו ראטעווען זיך פון אומשלאג־פלאץ. אזעלכע שאפן זיינען געוועזן האנץ מיללער, ווו עס זיינען אומגעקומען אסך ייד. קינסטלער, ארטיסטן און אנדערע. „אשמאן" (געוו. „ארט"), „אקסאקא", צימערמאן און אנדערע. פאראן גאנצע הייזער, ווי נאלעווקי 35, 37, 41 א. א. באזעצט דורך הונדערטער אומלעגאלע.

די פראגע פון הילף פאר די אומלעגאלע ווערט פון טאג צו טאג דרינגענדער. פאר די אומלעגאלע באאמטע גיט מען ארויס זופן און ברויט.

קריגס־סטראטעגיע פון די דייטשן לגבי די יידן פון ווארשע

די מורא פון די דייטשן צוצורירן זיך צום גרויסן יידישן ישוב. די מורא פאר אן אויפשטאנד, מיט הילף פון פאלאקן און העסאנטן.

טייל און הערש — פארסמט די באציונגען צווישן יידן און פאַרלאַקן און אוממעגלעך געמאכט יעטוועדע הילף פון דער זייט. — אפגענארט דעם עולם בנוגע איבערזידלונג. — בעלמנא געבליבן א סוד פאַר דעם כלל יידן.

אויפגעשטעלט די ווארשעווער קעגן די פליטים. כלומרשט באפרייען פון די נישט פראדוקטיווע עלעמענטן. דעם ארדנונגס־דינסט צוגעזאגט זייער זיכערקייט און די זיכערקייט פון זייערע פאמיליע־מיטגלידער, אפילו פעטערס און שוויגערס און ברידער פון שוואגערס געזיכערט.

דערנאך געזיכערט די שאפן קעגן אנדערע פאכן. דערנאך איין שאפ קעגן א צווייטן. — דערנאך פרויען און קינדער אין די שאפן גופא — דערנאך שוואכע ארבעטער קעגן שטארקע. בעסערע שאפן און ערגערע — רויטע שטעמפלען — כסדר באגרענעצט דעם קרייז — כסדר אפגענארט, אז די אקציע איז געענדיקט, כדי נישט צו דערלאזן צו קיין מרידה.

דער קעסל אויף ניסקא. — דאס הערמעטישע אפשליסן די גרענעצן פון געטא, כדי נישט צו דערלאזן קיין הילף. — הערמעטיש באַר־שלאסן פון אויסלאנד און פון אינלאנד דורך אפשטעלן די פאסט פאַרבינדונג.

כסדרדיקע בלאקאדעס אין אלע שטאטטיילן. כדי אוממעגלעך מאכן יעטוועדע קאנטאקציע. — די ליגנפראפאגאנדעס וועגן דער אויסזידלונג קיין מזרח, כדי אוממעגלעך מאכן יעדע אפאזיציע. — דאס אונטערשטיצן די ארדנונגס־דינסט ביזן סוף פון דער אקציע, ווען 1300 פאליציאנטן אין וואגאנען — דאס ליקווידירן ייד. געסטאפאוציעס.

מאראלישע „צעמירבונג" אין משך פון 3 יאר מלחמה.

פלוצלומדיקייט — אפגעלייקנט אלע קלאנגען וועגן אויסזידלונג, כדי פלוצים איבערפאלן דעם יודנראט און נישט [געבן] אים קיין מעגלעכקייט צו פארטראכטן זיך איבער דעם.

פארגלייך מיט דער קריגס־סטראטעגיע

אפענסיווע צוגרייטונג. — פראנטאל אטאקע און צעקלאפן פון שונא. — דאס שאפן דעם קעסל. — די פולשטענדיקע מפלה פון שונא. — צוליב טעמים פון פראפאגאנדע ווערט איבערגעלאזט א טייל געפאנגענע.

געווינען די ווארשעווער געזעלשאפט און יודען־ראט קענען פלימים און ארעמעלייט. — געווינען די שאפ־איינגעטימער (ווערקשויץ) צום קאמף מיט די אומלעגאלע און פרויען און קינדער. —

פארבינדעטע אין לאגער פון שונא

פאתראט פון קהלה, ארדנונגס־דינסט, ווערקשויץ, די אנפירונג פון די ווארשטאטן פארן פרייז פון לעבן פאר זיך און זייערע פאמיליעס.

— — — — — — — — — — — — — —

פארמאכט די גרענעצן פון געטא, אפגעשטעלט יעטוועדן צו פיר פון פראדוקטן און הערמיט אויסגעהונגערט — געבראכט צו דעספעראציע, אפאטיע — געבראכט דערצו, אז פארן פרייז פון א ברויט האבן זיך טויזנטער צוגעשטעלט פרייוויליק — (געווען א טאג ווען מען האט צוריקגעשיקט פרייוויליקע נישט האבנדיק אזויפיל וואגאנען צו לאדען די „סחורה"). פארגרעסערט דעם סכום ברויט אויף 3 קילא, כדי צו פארגרעסערן די צאל פרייוויליקע.

די פאליטיק פון שאפן, וווינונגס־בלאקן, געהאט פאר דעם וויכטיקסטן ציל אויסצוליפערן אויפן אומשלאג די, וואס האבן נישט געהאט קיין קוויטלעך.

כוואליע פון פיקטיווע חתונות — זין מיט מוטערס, ברידערס מיט שוועסטערס, כדי צו דעקן זייערע נאענטע. די רבנים פלעגן ארויסגעבן כתובות נישט זעענדיק דאס פארפאלק.

נישט צוגעגרייטקייט פון דער ייד. באפעלקערונג. — די מורא פאר דער קאלעקטיווער פאראנטווארטלעכקייט — די מורא, אז פאר יעדן אקט פון ווידערשטאנד זאל נישט דארפן באצאלן די גאנצע געזעלשאפט.

אומשלאג — יעדן טאג פלעגן פארקומען סיי אויפן פלאץ סיי אויפן בית־עולם עקזעקוציעס פון הונדערטער קרבנות: זקנים, שוואכע, קראנקע בכלל פון אהעלכע, וואס האבן נישט געקענט אויסהאלטן די נסיעה קיין טרעבלינקי. דאס האט געדויערט ביים אנהויב פון דער אקציע, שפעטער האט מען עס פארוואָרפן. ווייזט אויס, אז מען האט מורא געהאט דאס זאל נישט ווערן באוווסט אין שטאט און זאל נישט ווירקן שלעכט אויף דער באפעלקערונג.

איך האָב נישט די ציפערן וועגן פרייוויליקע אויפן אומשלאַג, אָבער מיר דוכט, אַז מינימום איז געווען אַ 20.000 מענטשן, וואָס געטריבן דורך הונגער, פאַרצווייפלונג, אויסזיכטלאָזיקייט פון זייער לאַגע, נישט געהאַט מער קיין כוח צו קעמפן, נישט געהאַט פשוט ווו צו וווינען, ווייל זיי זיינען נישט געווען אין קיין שאָפּ און ממילא נישט געהאַט קיין דירה, זייער דירה איז צוגעטיילט געוואָרן צו אַ שאָפּ און עס איז געבליבן נישט אַנדערש נאָר גיין פרייוויליק צום טויט. ביים אָפּשאַצן די צאָל פרייוויליקע זאָל מען נישט פאַרגעסן [נישט פאַרענדיקט].

פּאָליציי

די ייד. פּאָליציי האָט געהאַט זייער אַ שלעכטן נאָמען נאָך פאַר דער איבערזידלונג. אין קעגנפּאַל צו דער פויל. פּאָליציי, וועלכע האָט זיך נישט באַטייליקט אין דער כאַפּעניש צו די אַרבעטסלאַגערן, האָט די יידישע פּאָליציי יאָ געטון די דאָזיקע מיאוסע אַרבעט. ייד. פּאָליציי האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט איר שוידערלעכער קאָרופּציע און דעמאָראַליזאַציע. די העכסטע שטופע פון זייער געמיינקייט האָט אָבער די ייד. פּאָליציי אַרויסגעוויזן בשעת דער אויסזידלונג. עס איז נישט צוגעהערט געוואָרן קיין וואָרט פון פּראָטעסט לגבי דער עקלהאַפטער פונקציע, פון פירן אייגענע ברידער צו דער שחיטה. די פּאָליציי איז געווען גייסטיק צוגעגרייט צו דער דאָזיקער ברודיקער אַרבעט און דעריבער האָט זי זי בשלימות אויסגעפירט. מען ברעכט זיך איצטער דעם קאָפּ איבער חער רעטעניש, וויאַזוי איז דאָס מעגלעך געווען, אַז יידן, דער רוב אינטעליגענטן, געוועזענע אַדוואָקאַטן (דער רוב אָפיצירן זיינען פאַר דער מלחמה געווען אַדוואָקאַטן) זאָלן מיט אייגענע הענט אומברענגען זייערע ברידער. וויאַזוי איז דאָס מעגלעך געווען, אַז יידן זאָלן שלעפּן אויף די וועגן קינדער און פרויען, זקנים און קראַנקע — ווייסנדיק, אַז דאָס אַלץ גייט אויף דער שחיטה. פאַראַן אַזעלכע, וואָס האַלטן, אַז יעדע געזעלשאַפט האָט אַזאַ פּאָליציי, אויף וועלכע זי פאַרדינט, אַז די קראַנקהייט: דאָס מיטהעלפן דעם אָקופּאַנט ביים אויסשעכטן 300.000 יידן, שטעקט אין דער גאַנצער געזעלשאַפט און נישט אין חער פּאָליציי, וואָס איז אַן אויסדרוק פון דער געזעלשאַפט. פאַראַן אָבער אַנדערע, וואָס ווייזן אָן, אַז אין דער פּאָליציי זיינען געגאַנגען שוואַכע טיפּן, וואָס האָבן געשטרעבט מיט אַלע מיטלען איבערצוהאַלטן די שווערע צייט, וואָס האָבן

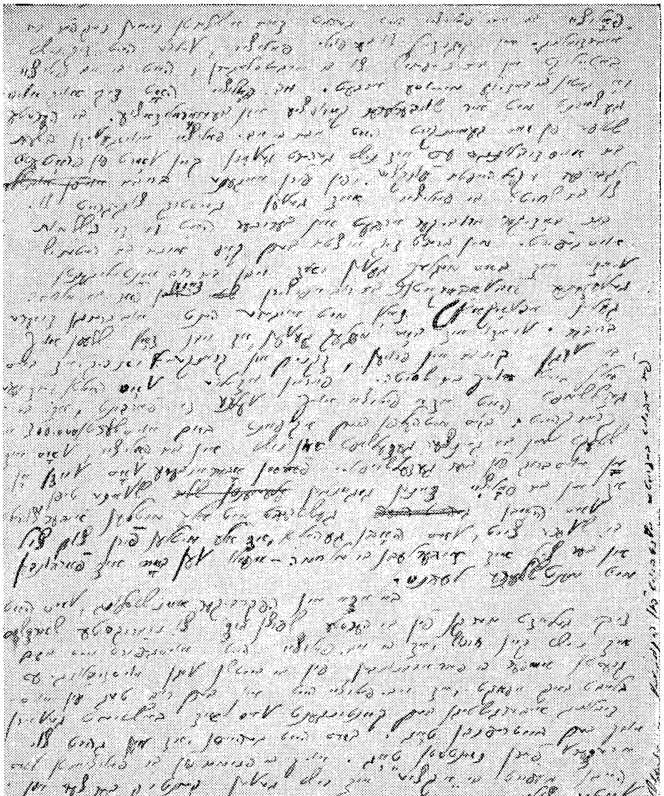

פאָטאָקאָפּיע פון ז' 270

געהאלטן, אז אלע מיטלען פירן צום ציל און דער ציל איז איבערלעבן די מלחמה — אפילו ווען דאס איז פארבונדען מיט מענטשלעכע לעבנס.

ביי אזא מין הפקרדיקער איינשטעלונג, וואס האט זיך געלאזט מערקן פון די העכסטע שפיצן ביז צו נידריקסטע שאר־ושעס איז נישט קיין חידוש, אז די ייד. פאליציי האט אויסגעפירט מיט דעם גרעס־טן איפער די פארארדנונגען פון די דייטשן וועגן אייסזידלונג. עס בלייבט דאך א פאקט, אז ייד. פאליציי האט אין חעם רוב טעג פון אויסזידלונג איבערגעשטיגן דעם קאנטינגענט, וואס איז באשטימט גע־ווארן אויף דעם באטרעפנדיקן טאג. דאס האט געהייסן, אז מען גרייט צו א רעזערוו פארן נאנטסטן טאג. אויף די פנימער פון די פאליציאנטן וואס האבן געפירט די „אקציע" איז נישט געווען קענטיק דער ציער און ווייטיק צוליב אזא מיאוסער ארבעט. פארקערט, מען האט געקענט זען צופרידענע, פרייליכע, אנגעפרעסענע, אנגעלאדענע מיט רויב, וועלכע זיי פלעגן אדורכפירן צוזאמען מיט די אוקראינער.

דאס אכזריות פון דער ייד. פאליציי איז זייער אפט איבערגע־שטיגן דאס פון די דייטשן און אוקראינער און לאטישן. נישט איין באר העלטעניש איז אויפגעהעקט געווארן דורך דער יידישער פאליציי, וועל־כע האט געוואלט שטענדיק זיין plus catholique que le pape

און נושא חן זיין ביי דעם אקופאנט. די קרבנות, וואס זיינען אנטרינען פון חעם אויג פון דייטש, האט אויפגעכאפט דער יידישער פא־ליציאנט. איך האב זיך איניקע שעה צוגעקוקט חעם מארש צו די וואר גאנען אויפן אומשלאג־פלאץ און באמערקט, אז אסך יידן, וועלכע עס האט אפגעגליקט צוצוגיין צו דעם ארט ווו עס זיינען געשטאנען די באר־פריטע, זיינען מיט געוואלט צוריקגעשלעפט געווארן צו די וואגאנען. צענדליגער און אפשר הונדערטער יידן זיינען אין משך פון די צוויי שעה אומגעבראכט געווארן דורך די יידישע פאליציאנטן. דאס זעלבע האט פאסירט בשעת בלאקאדעס. די, וואס האבן נישט געהאט קיין געלט אויסצולייזן זיך פון די הענט פון די פאליציאנטן, זיינען דורך זיי אוועקגעשלעפט געווארן צום וואגאן, אדער אין די רייען אויף צו גיין צום אומשלאג.

דאס בילד, וואס איך האב אמאל געזען אויף דזשיקע 3 אנטקעגן חעם אומשלאג פלאץ אין א טאג ווען יעדער פאליציאנט האט געמוזט צושטעלן 5 קעפלעך (דאס איז פארגעקומען אין משך פון עטלעכע טאג

---

[264] „פויפסטלעכער ווי דער פויפסט".

פאַרן סוף פון דער „אַקציע"), וועט בלייבן דער סימוואָל פון דער ייִדי־שער פּאָליציי אין וואַרשע. איך האָב געזען אַ ייִדישן פּאָליציאַנט פירן אויפן אומשלאַג־פּלאַץ אַן עלטערע פרוי פאַר דער האַנט, און אויף דער אַקסל אַ האַק. מיט דער האַק האָט ער אויפגעהאַקט די דירות. קאָמענדיר באָגענט פון אומשלאַג־פּלאַץ וווּ עס איז געשטאַנען אַ וואַך, האָט דער פּאָליציאַנט זיך פאַרשעמט און אַראָפּגענומען זיין כלי־זיין — די האַק — פון אַקסל און זי געטראָגן אין האַנט. בכלל האָט מען אין יענע טעג גע־זען אַסך איינצעלנע פּאָליציאַנטן שלעפּן פרויען, קינדער, מענער אויפן „אומשלאַג". שוואַכע האָבן זיי באַגלייט אויף ריקשעס.

בכלל האָט די ייִד. פּאָליציי אַרויסגעוויזן אַ ווילדע ברוטאַליטעט ממש אַן אומפאַרשטענדלעכע. פון וואַנען האָט זיך גענומען אַזאַ רציחה צו אונדזערע ייִדן? ווען האָבן מיר דאָס אויסגעהאָדעוועט אַזויפיל הונ־דערטער רוצחים, וואָס כאַפּן אין די גאַסן קינדער און וואַרפן זיי אויף די וועגן און שלעפּן אויפן אומשלאַג? עס איז געווען ממש אַ כלל, אַז פרויען פלעגן די רוצחים וואַרפן פאַר די הענט און פיס אויף די „קאַן און העלער"־וועגן, אָדער אויף געוועהנלעכע לאַסט וועגן. אומבר־חמנות־דיק, ווילד פלעגט מען זיך באַגיין מיט מענטשן, וועלכע האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. מען פלעגט זיך נישט באַגנוגענען מיט בייקומען דעם ווידערשטאַנד, נאָר האַרב, גאָר האַרב באַשטראָפן די „שולדיקע", וואָס האָבן נישט געוואָלט פרייוויליק גיין צום טויט. יעדער וואַרשעווער ייִד, יעדע פרוי און קינד קען דערציילן טויזנטער פאַקטן פון דער אוממענטש־לעכער אכזריות און ווילדקייט פון דער ייִדישער פּאָליציי. די דאָזיקע פאַקטן וועלן די לעבנגעבליבענע קיינמאָל נישט פאַרגעסן און דערפאַר וועט מוזן באַצאָלט ווערן ווי געהעריק.

אויסער דער פּאָליציי האָבן זיך אין דער אויסזידלונג־אַקציע פריי־וויליק איינגעגלידערט נאָך אַ ריי אַנדערע אָרגאַניזאַציעס און גרופּן. דעם ערשטן אָרט פאַרנעמט גאַנצוויכס־פּאָגאָטאָוויע ראַטונקאָווע מיט אַמאַראַנטע היטלעך. די דאָזיקע אַפּעריסטישע געזעלשאַפט, וואָס האָט קיין איין ייִד נישט געגעבן קיין מעדיציניש ע הילף, האָט איר טעטיקייט באַגרענעצט צום אַרויסגעבן פאַר גראָבע טויזנטער לעגיטימאַציעס און היטלעך. דאָס דאָזיקע האָט מיט דער הילף פון גאַנצוויכן באַפרייט פון אַרבעטסלאַגער און בכלל געשטיצט פון בלעטליי צרות און שטייערן. אויסערדעם האָט דער מונדיר פון „פּאָגאָטאָוויע" מעגלעך געמאַכט צו מאַכן פאַרשידענע אַפּעראַציעס און שאַנטאַזשן פון סאַניטאַרן באַראַקטער (מסרן, טיפוס־פאַלן, פאַרוואַקעס וכדומה). אט דאָס דאָזיקע אַפּעריסטיש־באַנדיטיש געזינדל

האָט זיך עס פּריוואַליק געמאָלדן צו דער זויבערער אַרבעט פון שיקן יידן אויף יענער וועלט, און דאָס געזינדל האָט זיך טאַקע אויסגעצייכנט מיט איר ברוטאַליטעט און אוממענטשלעכקייט. די רויטע היטלעך האָבן זיך באַדעקט מיט רויטע בלוט־פלעקן פון דער אומגליקלעכער יידישער מאַסע.

אויסער דער פּאַגאָטאָוויע האָבן מיטגעהאָלפן אין דער אַקציע באַאַמטע פון דער קהלה, ווי אויך די פּאַגאָטאָוויע פון ק.א.ם.[265]

5/XII [1942]

די שנאה צו דער פּאָליציי

ווי לאַנג עס האָט געדויערט די „אַקציע" (אַזוי האָט מען גערופן די שחיטה פון די וואַרשעווער יידן) אַזוי לאַנג האָט דער עולם געשוויגן. מען האָט זיך געלאָזט פירן ווי שאָף צום שעכט־הויז. עס איז מיר באַקאַנט, אַז טרעגערס פון „צענטאָס"־מאַגאַזין, ריז, וואָס האָבן נישט איין מאָל באַוויזן דעם כוח אין דער צייט פון סכנה, האָבן זיך בשעת דער „אַקציע" געלאָזט פירן ווי לעמעלעך. דאָס זעלבע קען געזאָגט ווערן דעם רוב מאַנסבילן און פרויען גענומענע אויפן „אומשלאַג" בשעת דער „אַקציע". דאָס וועט בלייבן אַן אייביק רעטעניש — אַט די האַזיקע פּאַסיוויקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אויך לגבי דער אייגענער פּאָליציי. איצט ווען דער עולם האָט זיך אַביסל באַרויקט און מען מאַכט דעם סך־הכל פון דעם פאַרגעקומענעם דערוועקט זיך דאָס געפיל פון בושה, וואָס מען האָט נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד אפילו דער אייגענער פּאָליציי. מען דערמאָנט זיך ווער ס'איז געווען שולדיק אין דער מאַסן־שחיטה קומט מען צום איבערצייגונג, אַז אַסך שולד איז דאָ פון דער יידישער פּאָליציי, מאַנכע באַהויפּטן אפילו אַז די איינציקע שולדיקע אין דעם אַלעם זיינען יידישע פּאָליציאַנטן. און איצט נעמט מען נקמה דערפאַר. ביי יעדער געלעגנהייט דערמאָנט מען די יידישע פּאָליציאַנטן זייער חטא. יעדער פּאָליציאַנט מיט וועלכן איך רעדט איצט, איז גאָט די נשמה שולדיק. ער האָט קיינמאָל נישט אָנטייל גענומען אין דער אַקציע. ער איז געווען צוגעטיילט צו דער אָדער צו יענער אינסטיטוציע. אין בעסטן פאַל האָט ער געראַטעוועט פון אומשלאַג מענטשן,

---

[265] שטאָטישער הילפס-קאָמיטעט.

געכאפּט האָבן אַנדערע — נישט ער. לויט די דאָזיקע שמועסן קומט אויס, אַז די וואָס האָבן געכאַפּט אויפן אומשלאַג, זיינען גאָר צוגענומען געוואָרן אין פּאַרשיידענע לאַגערן אָדער קיין טרעבלינקי, בשעת מיר ווייסן, אַז געווען איז פּונקט קאַפּויער. די „הויראַקעס" די פּרעכע און געמיינע חברה צווישן דער פּאָליציי איז געבליבן צווישן די 300 פּאָלי־ציאַנטן, וואָס היטן היינט די אָרדנונג אין געטאָ, דאַגעגן די אַנדערע די וויניקער פּיפּיקע, וואָס האָבן נישט געהאַט געגוג געלט און פּראָטעק־ציע זיינען אַוועק אָדער קיין טרעבלינקי אָדער אין פּאַרשיידענע לאַגערן ווי ריאַלנסק [?] אָדער לובלין.

ווי איך האָב פריער דערמאָנט איז איצט געקומען די צייט פון חשבון הנפש, די צייט פון רעפלעקסן איבער דעם געשעעניעם. מען וויל נעמען נקמה אין די שולדיקע. א געהיימע האַנט האָט אוועקגעלייגט, לייקענען, וואָס איז דער הויפּטשולדיקער אין דער איבערזידלונג. אויף שריט און טריט דערמאָנט מען דער יידישער פּאָליציי איר שולד אין דער איבערזידלונג. מען פאַרפאָלגט די ייד. פּאָליציי ווי מען קאָן נאָר. אויי־סער די יידן ווייזן אַרויס די דאָזיקע שנאה די פּאָלאַקן. די געוועזענע יידישע פּאָליציאַנטן וואָס אַרבעטן אין דער טראַמוויי־רעמיזע ווערן כסדר פאַרפאָלגט דורך די פּוילישע אַרבעטער. אין רעמבערטאָוו ווערן זיי פאַרפאָלגט אַפילו דורך דייטשישע זעלנער. און אסך שאַפן זענען גע־ווען פּראָטעסטן קעגן דעם אַריינגעמען פּאָליציאַנטן אין דער ווערקשטאַט אָדער פּאַבריקן. אין א געוויסער שאָפּ האָט מען אַדורכגעפירט א באַ־שלוס, אַז אַלע געוועזענע פּאָליציאַנטן זאָלן באַזייטיקט ווערן פון שאָפּ. מיר איז באַקאַנט א פּאַקט, אַז געוועזענע פּאָליציאַנטן פון א געוויסער פּלאַצוווקע טראָגן די היטלעך ביז צו דער וואָך, ווייל אין געטאָ איז דאָך א „היטל" חשוב אויפן געטאָ טוען זיי אויס די היטלעך, ווייל דאָרט האָבן זיי שוין מורא פאַר דעם פּוילישן עולם, וועלכער האַסט דעם ייד. אָרדנונגס־דינסט פאַר זיינע אויפטוען בשעת דער איבערזידלונג. א זון האָט דערקענט אין גאַס א פּאָליציאַנט, וועלכער האָט צוגענומען זיינע עלטערן און ער איז אויף אים אַנגעפאַלן. אין שאָפּ פון האַלמאַנען האָט די הילפס־קאָמיסיע צוגעטיילט אַן אונטערשטיצונג פאַר א קראַנקן געוועזע־נעם פּאָליציאַנט. די אויפרעגונג קעגן דער הילפס־קאָמיסיע איז אין לשער. און אַזוי אויף שריט און טריט — געוועזענע פּאָליציאַנטן ווערן געטרודפט אויף שריט און טריט.

מען דערמאָנט כסדר די מעשים תעתועים פון דער ייד. פּאָליציי פון דער צייט פון איבערזידלונג. עס ווערט דערציילט פאָלגענדער פאַקט:

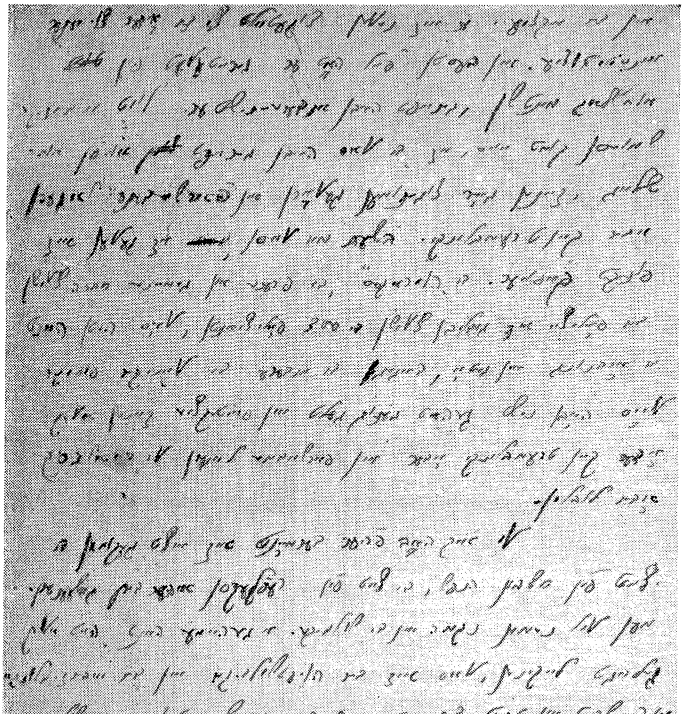

פאַקסימילע פון ז׳ 274

אויף לעשנאָ 50 איז דערהרגעט געוואָרן אַ ייד. ער איז געלעגן פֿאַרן טויער. זיינען געקומען 2 קברנים מיט אַן עגלה צוצונעמען דעם מת. גראָד דעם טאָג זיינען די פּאָליציאַנטן אַרומגעגאַנגען ווי פֿאַרסמטע, ווייל יעדער האָט דעם טאָג געמוזט צושטעלן 5 „קעפּלעך”. אַ נישט האָט מען געדראָט צוצונעמען די פּאָליציאַנטן מיט זייערע פֿאַמיליעס. נישט לאַנג טראַכטנדיק האָט דער פּאָליציאַנט צוגענומען די 2 קברנים איבערלאָזנדיק אויף הפקר דעם מת אין מיטן גאַס. אַ צווייטער פֿאַקט האָט פּאַסירט אויף לעשנאָ 24. אַ 16־יעריקער זון פֿון אַ בעקער האָט געשלאָגן אַ פּאָליציאַנט, וועלכער האָט געוואָלט צונעמען זיין מוטער. דער בחור האָט צעריסן דעם פּאָליציאַנט די קורטקע. מען האָט דעם יונגל אַריינגענומען אויפֿן הויף פֿון הויפּטקאָמאַנדע פֿון פּאָליצײ דאָרט אים געגעבן 25 שמיץ צוליב וועלכע ער איז געשטאָרבן.

אין אַנדערע נישט ווייניקער שרעקלעכער פֿאַל האָט פּאַסירט בשעת דער איבערזידלונג. אַ פּאָליציאַנט איז אַריינגעקומען, אָדער ריכטיקער געזאָגט האָט זיך אַריינגעריסן אין אַ וווינונג. אַלע לאָקאַטאָרן האָבן זיך ערגעץ ווו פֿאַרשטעקט געבליבן איז בלויז אַ 3 חדשימדיק קינד אין וויג. נישט לאַנג געטראַכט האָט דער פּאָליציאַנט געבראַכט דעם דייטש, וואָס איז געשטאַנען אויפֿן הויף און אָנגעפֿירט מיט דער אַקציע. דער דייטש איז אַריינגעפֿאַלן אין גרימצאָרן, הלמאי ער ברענגט אים אַזעלכע קרבנות. גוט אָנגעשלאָגן דעם פּאָליציאַנט און דאָס קינד דערשאָסן. דעם דאָזיקן פֿאַקט האָב איך געהערט פֿון פֿאַרשיידענע זייטן אַלס הונדערטפּראָצענטיקן.

ווען די פּאָליציאַנטן אויפֿן אומשלאַג ווערן דערציילט פֿאַרשיידענע שווינדערלעכע דערציילונגען. פֿאַר זיי האָט נישט עקזיסטירט קיין מענטש נאָר אַ „קעפּל” פֿאַר וועלכן מען leb פֿון וואָרט lepek קען נעמען אויסליידגעלט. אויסלייזן האָט מען זיך געקענט נאָר פֿאַר געלט, בריליאַנטן, גאָלד א. ד. גל. דער פּרייז פֿון אַ קעפּל איז געווען פֿאַרשיידן. לכתחילה, 1.000—2.000 זל. שפּעטער מער, ביז וואַנען עס איז דערגאַנגען צו 10.000 זל. פֿאַר אַ קעפּל. די הייך פֿון די סומע איז אָפּהענגיק געווען פֿון אַ גאַנצער ריי סוביעקטיווע און אָביעקטיווע מאָמענטן, וואָס די ייד. פּאָליציאַנטן האָבן אין שותפֿות געמוזט טיילמאָל אַריינציען די „יונאַקעס” (איינגעלער „זאָנדערדינסט” — אַ מין פֿאָרמאַציע פֿאַרן געטאָ, דער רובֿ צוזאַמענגעשטעלט פֿון פֿאָלקס־דייטשן, זיי אונטערליגן דעם קאָמיסאַר פֿון געטאָ) און די לאָטישן אָדער אוקראַינער, וואָס האָבן געהאַלטן דינסט ביים אומשלאַגפּלאַץ. קיין רחמנות האָבן די ייד.

פּאָליציאַנטן נישט געהאַט האָט עס געמעגט זיין די ווערטפולסטע פער־זאָן אויב זי האָט נישט געהאַט קיין אויסלייז־געלט אָדער קרובים, וואָס זאָלן די געפאָדערטע סומע באַצאָלן האָט מען אַזאַ פּערזאָן אוועקגעשיקט. עס זיינען באַקאַנט פאַלן ווען פּאָליציאַנטן האָבן אויסער געלט אויך פאַרלאַנגט און אָפּצאָל אין נאַטור דאָס לייב פון פרויען. מיין פריינט קלמן זילבערבערג זענען באַקאַנט די נעמען פון די פּאָליציאַנטן און די נעמען פון די פרויען, וואָס האָבן באַצאָלט פאַר זייער באַפרייונג מיט זייער קערפּער. פאַר דעם צוועק האָבן די פּאָליציאַנטן געהאַט אין שפּי־טאָל אַ חדר מיוחד. בכלל איז די פּאָליציאַנטן נישט געווען צו דערקענען בשעת די אויסזידלונג. מען האָט זיי כסדר אויפגעהעצט קעגן די ווידער־שפּעניקע, וואָס לאָזן זיך נישט אויסזידלען. מען האָט זיי כסדר געדראָט מיט צונעמען זיי און זייערע פרויען און קינדער אויפן אומשלאַג. דער מאָראַליזירט זענען זיי געווען פון פריער. די געכאַפּטע אויפן אומשלאַג, באַזונדערס פרויען, האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. דאָס אַלץ צוזאַ־מען האָט געשאַפן אַן אוממענטלעכע אַטמאָספער פאַר די פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן געווילדעוועט און אָפּגעטאָן שרעקלעכע זאַכן.

14/XII 42

מיר וועלן בלייבן אָדער נישט?

די צייט וואָס מיר לעבן איצט איבער איז אַ שרעקלעכע. מיר דער שארית הפליטה פון די וואַרשעווער יידן ווייסן נישט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מיר גייען אַרום מיט דער שטענדיקער פראַגע: וואָס וועט געשען מיט אונדז? וועט אונדז דער שונא איבערלאָזן, אָדער זיינען מיר פאַרמשפּט צום אונטערגאַנג, פּונקט ווי דאָס איז געשען אין הונדערטער שטעט און שטעטלעך פון פּוילן און פון אַנדערע לענדער. די וואָס גלויבן, אַז מיר וועלן איבערלעבן די מלחמה אַרגומענטירן אַט דערמיט: „נאָך וואָס האָבן די דייטשן פּראָקלאַמירט דאָס שאַפן פון געטאָס,[266] צווישן וועלכע עס איז אויך דאָ וואַרשע. זיי האָבן געוואָלט דעמאָנסטרירן פאַר דער וועלט, אַז יידן זענען נאָך דאָ אין פּוילן. מער נישט מען האָט

---

[266] דעם 28-טן אָקטאָבער 1942 האָט דער העכערער ס. ס.- און פּאָליציי־פירער, קריגער אַרויסגעגעבן אַ „פּאָליציי-פאַראָרדענונג" וועגן שאַפן געטאָס אין וואַרשעווער און לובלינער דיסטריקטן.

א טייל אבערגעזידלט. דאס רעשט יידן איז נויטיק. די דייטשן צוליב פאליטישע טעמים. אז מען וועט אויסשעכטן אלע יידן וועט מען דאך נישט האבן אויף וועמען ארויפצוליינן די שולד פאר פארשפילן. קאמבינירט מען אפשר די מלחמה. דאס רעשט יידן איז פאר זיי נויטיק, כדי צו קענען שאנטאזשירן די וועלט אין פאל פון אנווענדן רעפרעסיעס קעגן דייטשן הן קריגסגעפאנגענע הן ציווילע. דער רעשט יידן איז פאר זיי נויטיק כדי צו קענען לייקענען שטיין אוןביין אין א מאסנמארד פון די יידן. יידן זיינען אויסגעשטארבן, אבער נישט חלילה אויסגעמארדעט געווארן די וואס האלטן, אז דער שונא וועט אונדז רעשטלאז אויסמארדן, פארופן זיך אויף היטלערס פילמאליקע הבטחות, דערמאנען די דייטשע פרעסע, וועלכע האט אין די לעצטע חדשים גערעדט קלאר אין דייטלעך וועגן „אויסראטונג דעס עוראפעישן יודענטום”. מען ברענגט אלס בייש-פיל אזעלכע שטעט ווי זאמאשטש, כעלם א. א. וו. מען ליקווידירט אפילו פארבליבענע 10% יידן. מען פרעגט זיך צוליב וואס ווערן ליקווידירט די אלע לאגערן אין די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. צוליב וואס מאכט מען עס פון ווארשע א נייעם יידישן צענטער? וואס וועט זיין מיט די איינגעטער יידן באשעפטיקטע ביי דער „ווערטערפאסונג”, פארוואס איילט מען זיך מיט דער „ווערטערפאסונג”? שווין-זשע פילט זיך אזא דירות מאנגל, אז מען מוז אנקומען צו יידישע דירות? מען דערמאנט אויך די ידיעה פון ענגלישן ראדיא מיט א קורצער צייט צוריק, אז ביזן 1 יאנואר וועט דאס „גוווערנעמאן” בלייבן יידן-ריין.

די באאומרואיקונג ווערט נאך פון טאג צו טאג פארגרעסערט מיט דער פראגע פון די נישט לעגאלע. נאך דער קאנפערענץ אין דער קהלה מיט די אנפירונג פון ס.ס.[267] האט מען געמיינט, אז עס וועט הערשן רו אויף דעם אפשניט. דערווייל זיינען מיר עדות פון נייע אינערלעכע בלאקאדעס אין די שאפן. מען ארעסטירט פרויען פון ארבעטער אין האלמאנס שאפ און [מען] וויל זיי שיקן אין געטא צו דער „ווערטערפאסונג”. בכלל איז די מורא, אז מען וועט פרויען און קינדער פון ארבעטער שיקן אין געטא צו דער „ווערטערפאסונג”. און דערנאך פרעגט זיך דער עולם וואס וועט זיין, אז אין א קורצער צייט ארום וועט זיך פארענדיקן די דאזיקע ארבעט — אט פאר דעם האט מען טאקע מורא. מען ציטערט, צי מיינט נישט דער שונא צו קאנצענטרירן וואס מער יידן אין ווארשע, כדי זיי דערנאך לייכטער צו ליקווידירן.

---

[267] די קאנפערענץ איז פארגעקומען אין דער העלפט נאוועמבער 1942.

אײן זאַך איז קלאָר, אַז װען עס האַנדלט זיך װעגן ייִדן שפּילן װירטשאַפטלעכע מאָמענטן קײן שום ראָל נישט. די אויסגיביקײט פון די שאַפן איז אַזאַ שװאַכע, נישט געקוקט אויף די דראָונגען און סכנות סאַבאָטירט דער עולם די אַרבעט און טוט װאָס װײניקער, כּדי מען זאָל פאַרבלײבן אין שאַפּ כּמעט 12 שעה. עס זײַנען באַקאַנט פאַקטן פון פּראָװינץ, אַז גאַנצע שטעטלעך האָבן געאַרבעט פאַר דער װערמאַכט און דאָך האָט עס זײ נישט געראַטעװעט. װען עס איז אָנגעקומען דער באַפעל פון פאַרניכטן אַלע ייִדן איז ער מיט דער גאַנצער האַרבקײט אויסגעפירט געװאָרן. בכלל איז פאַראַן די איבערצײַגונג, אַז די פאַראָרדנונג װעגן פאַרניכטן ייִדן באַטראַגט נישט קײן לאָקאַלן, נאָר אַן אַלגעמײנעם כאַראַקטער. דער באַפעל קומט פון בערלין און די אָרטיקע מאַכט האָט דאָ גאָרנישט צו זאָגן. אין די מאָמענטן געהערט די גאַנצע מאַכט איבער די פראַגן צו דער ס.ס., װעלכע װײס נישט פון קײן שום סענטימענטן. כּל זמן די מאַכט איבער די װאַרשעװער ייִדן ליגט אין די הענט פון דער „בעפעהלסשטעלע" (אײזנגאַס 103),[268] אַזוי לאַנג איז דער גורל פון דעם װאַרשעװער געטאָ אַן אומזיכערער. עס װעט דאָ גאָרנישט העלפן די פּראָלאָנגאַטעס, װאָס די באַזונדערע שאַפן האָבן באַקומען — װי אַ טײל באַהױפּטן ביז צום אַפּריל — װײַל װי עס איז פריער דערמאָנט געװאָרן האָבן װירטשאַפטלעכע מאָמענטן קײן שום באַדײַטונג נישט אין באַצוג צו ייִדן. סוף כּל סוף קאָן מען נאָך געפינען צװישן די פּאָלאַקן אָדער די רוסישע קריגס־געפאַנגענע פאַכלײַט, װאָס זאָלן פאַרבײַטן די ייִדן. האָבן מיר דאָך געזען, מען האָט ליקװידירט 5—6 מיליאָן ייִדן פון אײראָפּע און מען זעט נישט, אַז די קריגס־מאַשין די דײַטשע זאָל צוליב דעם לײַדן.

צוליב דעם אַלעם איז דאָ װײניק ייִדן, װאָס גלײבן, אַז מיר װעלן איבערלעבן די מלחמה. עס איז נאָר אַ פראַגע פון טערמין: צי די פאַרניכטונג װעט פאָרקומען אין אַ פּאָר װאָכן אַרום, אָדער אין אַ פּאָר חדשים אין פרילינג. קײן שום פאַנטאַזיע חלומט נישט װעגן דעם, אַז מען װעט אונדז איבערלאָזן נאָך פרילינג. מיט אַזאַ מײנונג האָב איך זיך כּמעט נישט געטראָפן.

אַ גרױסן אײַנדרוק אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פראַגע װעגן פאַרבלײַבן אָדער ליקװידירן דאָס געטאָ האָט געמאַכט די ליקװידאַציע פון

---

[268] אויף אײזנגאַס 103 (זשעלאַזנאַ) האָט זיך געפונען צענטראַליק דער שטאַב פון דער לובלינער „אײנזאַץ רײַנהאַרד", װאָס האָט דורכגעפירט אין װאַרשע די גרױסע אױסזידלונג.

די געטאָס אין קאַלושין און שעדלעץ.[269] די האָזיקע שטעט האָבן געהערט צו דער קאַטעגאָריע, וואָס האָט לויט דער פאַראָרדנונג פון נאָוועמבער געצאָלט פאַרבלייבן אַלס געטאָס, און איצט זיינען זיי ליקווידירט געוואָרן. שעדלעץ, הערפאַר ווייל יידן האָבן זיך באַשעפטיקט מיט שמוגעל, קאַלו־שין — צוליבן אַנטיסאַניטאַרן צושטאַנד. דער האָזיקער פאַקט באַווייזט, אַז די לעצטע פאַראָרדנונג טראָגט אויך נישט דעם מאָמענט פון סטאַ־ביילקייט און אַז מיר זיינען ווייטער אָנגעוויזן אויפן חסד פון די ס.ס.־לייט. פאַראַן נאָך אַ וויכטיגער מאָמענט, וואָס זאָגט קעגן דער סטאַביילקייט פון וואַרשעווער געטאָ — דאָס איז דער פאַקט, אַז די פאַרניכטונגס־קאָמאַנדע איז ווייטער טעטיק. עס איז נאָר פאַראַן חילוקי־דעות צי עס איז ווייטער טעטיק טרעבלינקע, אָדער מען פאַרניכטעט די יידן אין אָשוויענטשים. אַז די פאַרניכטונגס אַקציע דויערט, דאָס אונטערליגט נישט קיין שום ספק.

42 14/XII ע. ר.*)

גלחים ווילן ראַטעווען יידישע קינדער

אין געוויסע קרייזן איז לעצטנס געוואָרן אַקטועל דער פּלאַן צו ראַ־טעווען אַ געוויסע צאָל (עטלעכע הונדערט) יידישע קינדער דורך איינאָר־דענען זיי אין קלויסטערס, צעוואָרפענע איבערן גאַנצן לאַנד.[270] וועלכע מאָטיוון האָבן באַוויגן די גייסטלעכקייט דאָס דאָזיקע צו טון דאָס זיינען 3 מאָטיוון: דער ערשטער כאַפּן נשמות. תמיד האָט די קאַטוילישע גייסט־לעכקייט אויסגענוצט די שווערע מאָמענטן אין יידישן לעבן ווי פּאָגראָ־מען, גירושים א. א. אָפּצושמדן דערוואַקסענע און קינדער. דער מאָמענט שפּילט מסתמא דאָס וויכטיקסטע אָרט, הגם דער קלער פאַרזיכערט, אַז ער וועט נישט אָפּשמדן די יידישע קינדער, וועלכע ער וועט אַריינעמען אין זיינע אַנשטאַלטן.

דער צווייטער: דער מאַטעריעלער. יעדעס יידישע קינד וועט דאַרפן איינצאָלן 600 זל. אַ חודש און דאָס פאַר אַ יאָר פאָרויס. פאַר די אָרדנס,

---

[269] קאַלושין איז ליקווידירט געוואָרן אין דעצעמבער און שעדלעץ סוף נאָוועמבער 1942.

* עמנואל רינגעלבלום.

[270] אויספירלעכער וועגן דעם ענין שרייבט אַן אַנאָנימער מחבר אין זיין אַרבעט: "לסכנת השמד", וואָס האָט זיך אויפגעהיט אין. רינג. II (נר. 288).

וואָס האָבן אייגענע פעלדער און גערטנער און די באַשפּייזונג קאָסט זיי זייער ביליק איז דאָס אַ גאַנץ גוט געשעפט. די אָרעמע קינדער, וואָס וועלן נישט האָבן צו דעקן דעם אָפּצאָל וועלן פאַרטרעטן ווערן דורך רייכע, ביי וועלכע מען וועט נעמען אַ דאָפּלטן אָפּצאָל.

דער דריטער — דער פּרעסטיזש-מאָמענט. די פּוילישע גייסטלעכקייט האָט ביז איצט זייער ווייניק געטון, כדי צו ראַטעווען יידן פון דער שחיטה, איבערהיידלונג, בלע״ז. אין אָנבליק פון די פּראָטעסטן פון דער גאַנצער וועלט קעגן דעם מאַסן מאָרד פון די פּוילישע יידן וועט דאָס ראַטעווען עטלעכע הונדערט יידישע קינדער קענען זיין אַן אַטעסטאַט, אַז דער פּוילישער קלער איז נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט אין אַזעלכע שווערע צייטן, אַז ער האָט אַלץ געטון, כדי צו ראַטעווען און בפרט יידישע קינדער.

איך בין אָנוועזנד געווען אויף אַ דיסקוסיע פון אייניקע יידישע אינטעלעקטועלע וועגן דער דאָזיקער פראַגע. איינער האָט קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז ער איז קעגן דער דאָזיקער אַקציע. הגם עס איז אָפּגערעדט געוואָרן, אַז אין די קלויסטערס וועלן אָנגענומען ווערן קינדער צווישן 10 און 14 יאָר (לויטן וואונטש פון דעם יידישן צד), וועלן דאָך די קינדער אַרונטערפאַלן אונטער דער השפּעה פון די גלחים און פריער אָדער שפּעטער זיך אָפּשמדן. עס העלפט דאָ גאָרנישט די הבטחה פון די גלחים אַז זיי וועלן די קינדער נישט אָפּשמדן — די צייט און די דערציונג וועט טון איירס. דער דאָזיקער דיסקוטאַנט האָט געהאַלטן, אַז מיר דאַרפן נאָכטון דעם ביישפּיל פון אונדזערע אבות און גיין אויף קידוש השם. מיר טאָרן נישט געבן אונדזער ברכה צום שמד פון אונדזערע קינדער. די געזעלשאַפט אַלס כלל טאָר זיך נישט פאַרנעמען מיט דעם ענין. זאָל מען דאָס איבערלאָזן יעדן יחיד באַזונדער.

אויב אין וואַרשע איז פאַרניכטעט געוואָרן איבער 300 טויזנט יידן מאַ וואָס וועט העלפן דאָס ראַטעווען פון עטלעכע הונדערט קינדער. זאָלן זיי אונטערגיין אָדער בלייבן לעבן צוזאַמען מיטן כלל.

אַנדערע האָבן געטענהט: מיר מוזן זאָרגן פאַר דער צוקונפט. ביי אַזאַ מין שחיטה פון גאַנצן אייראָפּעישן יידנטום איז יעדער יידישער נפש אַ גאַנצער אוצר און מיר מוזן זאָרגן אים צו דערהאַלטן. נאָך דער מלחמה וועט דער קלער נישט האָבן קיין השפּעה, ווער ווייס צי ער וועט בכלל עקזיסטירן. אויב אַזוי איז נישטאָ קיין מורא, אַז די קינדער וועלן אַרונטערפאַלן אונטער דער השפּעה פון דער גייסטלעכקייט. אויב מען וועט גוט אַדורכקוקן די בלעטער פון אונדזער געשיכטע, וועט זיך אַרויסווייזן, אַז

קידוש השם איז נישט געווען קיין כלל אין אונדזער געשיכטע נאָר פאַר־קערט דאָס מאַראַנענטום, דאָס שיין־קריסטנטום. ייִדן האָבן זיך שטענדיק צוגעפּאַסט צו די שווערסטע באַדינגונגען, שטענדיק געוווּסט ווי איבערצו־האַלטן די שווערסטע צייטן. דאָס איבערשיקן אַ קליין הייפל ייִדישע קינ־דער וועט ראַטעווען די, וואָס וועלן שאַפן דעם נייעם ייִדישן דור. מיר האָבן נישט קיין רעכט צוצונעמען דאָס רעכט פון לעבן פאַר דעם נייעם דור.

מען דאַרף דאָ שטאַרק אונטערשטרייכן דעם אונטערשייד צווישן שמד און שיין־קריסטנטום. די גלחים אַליין דערקלערן דאָך, אַז די קינדער וועלן נישט אָפּגעשמדט ווערן נאָר פאַרן אויג וועלן זיי זיך דאַרפן פירן ווי קריסטן. אמת עס איז דאָ אַ געפאַר, אַז אויב דאָס זאָל דויערן אַ לענגערע צייט וועט אַ טייל פון די קינדער אַרונטערפאַלן די השפעה פון קלער — עס איז אָבער דאָ אַ צווייטע געפאַר, אויב מיר וועלן נישט אַ־דורכפירן די אַקציע פון ראַטעווען די קינדער מיט דער הילף פון קלער, וועט אין אַ צייט אַרום גאָרנישט פאַרבלייבן און עס וועט אויך אומקו־מען דאָס הייפל, וואָס מיר וואָלטן געקאָנט ראַטעווען. כמות — דערקלערן אַ טייל דיסקוטאַנטן — איז אין איצטיקן מאָמענט איינע פון די וויכטיק־סטע אויפגאַבן. מיר מוזן פאַר יעדן פּרייז ראַטעווען וואָס אַ גרעסערע צאָל ייִדן און דעריבער דאַרפן מיר איינגיין אויפן פאָרשלאָג וועגן איינאָרדע־נען די קינדער אין די קלויסטערס.

געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געטענהט מען דאַרף די זאַך מאַכן אָבער נישט מיטן הסכם פון די פאָרשטייער פון דער ייִדישער געזעלשאַפט. עס ראַטעווען זיך איינצלנע פערזאָנען אויף פאַרשיידענע אופנים, זאָל די אַקציע פון די קלויסטערס טראָגן אַן אינדיווידועלן כאַראַקטער.

14/XII 42

באַהעלטענישן

באַהעלטענישן זיינען איצט אין דעצעמבער 42 זייער אַ פּאָפּולערע זאַך. אַלע מאַכן איצט באַהעלטענישן. אומעטום אין אַלע שאַפן און אין געמאַ ווערן זיי אויפגעשטעלט. עס איז געוואָרן ממש אַ ספּעציעל פאַך, וואָס בליט און אַנטוויקלט זיך. עס האָבן דערביי פּרנסה בעל מלאכות, אינזשיניערן א. א. דער ענין באַהעלטענישן האָט שוין אונטער זיך אַ

טעשיכטע פון יאָרן, זייט עס איז אריין דער דייטש האָט מען זיך אָנגע־הויבן באַהאַלטן. מען האָט באַהאַלטן מענטשן, מען האָט באַהאַלטן סחו־רות. אויף פראַנציסקאַנער און נאַלעווקעס האָט מען אין די קעלערס, בוידעמער, באַזונדערע צימערן פאַרמויערט מאַגאַזינען פון סחורות, וואָרום דער דייטש פלעגט אַלעס רעקווירירן, אַרויספירן גאַנצע פלאַטפאָרמעס מיט סחורות. שוין דעמלט האָבן זיך געפונען אויסוורפן, וואָס האָבן זיך באַ־שעפטיקט מיט אויפהאַקן די דאָזיקע באַהעלטענישן. דאָס זיינען געווען פּראָפעסיאָנעלע מוסרים, וואָס פלעגן זיך רעקרוטירן אין זייער מערהייט פון די טרעגערס.[271] זיי פלעגן עס אויפדעקן די מאַגאַזינען, וואָס וואָלטן קיינמאָל נישט אויסגעפינען געוואָרן דורכן דייטש. עס זיינען מיר פאַר־בליבן אין זכרון פאַקטן פון צונעמען גאַנצע וואַגאָנען מיט לעדער פון מיליאָנען־ווערט פון דער פראַנציסקאַנער גאַס. גאַנצע טעג פלעגן גרויסע מיליטערישע פלאַטפאָרמעס אַרויספירן די דאָזיקע סחורה פון די באַהעל־טענישן.

אויסער סחורה פלעגן זיך אויסבאַהאַלטן מענטשן. מען פלעגט דער־מאָלט אין די יאָרן 1939, 1940 טיילווייז 1941 כמעט יעדן טאָג כאַפּן צו דער אַרבעט — פלעגן זיך די מענער אויסבאַהאַלטן אין שאַפעס, טאַפּ־טשאַנעס, אַנטרעסאָלעס, קעמערלעך, קעלערס, בוידעמער א. א. א טייל דירות זיינען געווען אַזוי איינגעאָרדנט, אַז מען פלעגט אָפּטיילן אַ צימער אין וועלכן די מאַנסבילן פלעגן זיך באַהאַלטן, אַזאַ צימער פלעגט אָפּגע־טיילט ווערן געוויינלעך דורך אַ שאַפע, קרעדענס אדגל. די דייטשן האָבן שוין געקענט אַזעלכע באַהעלטענישן אַדאַנק די אינפאָרמאַציעס פון די ייִדישע באַגלייטער, וואָס האָבן אָנגעוויזן אויף אַזעלכע באַהעלטענישן. באַהאַלטן פלעגן זיך אויך פרומע ייִדן מיט בערד און פאות. דאָס באַ־ווייזן זיך מיט אַ באָרד איז געווען אַ סכנה, ווייל זייער אָפט פלעגט זיך געפינען אַ געסטאַפּאָוויעץ אָדער אַ סתם מונדירטער דייטש, וועלכער האָט נישט געקענט פאַרטראָגן די נישט ציוויליזירטקייט פון די בערדיקע ייִדן און פלעגן זיי אָפּשערן אָדער גאָר אָפּרייסן די באָרד צוזאַמען מיט שטי־קער פלייש.

אַ נייע סדרה באַהעלטענישן האָט זיך אָנגעהויבן אין די צייטן פון בלאָקאַדעס, פון אויסזידלונג. דאָס מאָל האָט מען זיך שוין געפליסט צו מאַכן גוטע באַהעלטענישן, ווייל דאָס מאָל איז דאָס שוין געווען אַ פראַגע פון לעבן און טויט. באַהאַלטן פלעגט מען זקנים, קינדער, פרויען. די מע־

[271] דאָס זענען געווען די טרעגער פון דעם פאַריין, וואָס האָט געהערט צו די „פראָקעס".

נער האבן נישט מורא געהאט צו גיין צו די כלערליי סעלעקציעס, ווייל זיי האבן דאך געהאט מעגלעכקייטן פון פארשיידענע אויסוויזן און באשטעטיקונגען.

די באהעלטענישן זיינען געווען איצט מער ראפינירטע, מער פארמאסקירטע. מיין פאמיליע למשל פלעגט זיך אויסבאהאלטן אין א קעלער פון אן אלט הויז, וואס האט זיך געפונען אויפן דריטן שטאק. דער דאזיקער קעלער איז באשטאנען פון די איינציקע טרעפ פון א צווייטער אפיציניע. דער אריינגאנג איז געווען דורך א קלאפע אין דער פארלאגע, וועלכען פלעגט דורך א פרוי פון פאליציאנט, וואס האט נישט מורא געהאט פאר קיין בלאקאדעס פארדעקט ווערן מיט א דיוואן, אויף וועלכן עס פלעגט ארויפגעלייגט ווערן א טישל. אויף א צווייט ארט האט געדינט אלס באהעלטעניש, א געהיימע גארבעריי, וואס איז געווען ספעציעל אויסגעבויט אין א קעלער. אויף א דריטן ארט האט אלס באהעלטעניש געדינט די געהיימע מיל, וועלכע איז געווען גלענצענד פארמאסקירט. אויך די לופטשוץ־קעלערס זיינען באנוצט געווארן אלס באהעלטענישן. אויף איין הויף איז דער דאזיקער לופטשוץ־קעלער געווען אויסגעבויט אונטער דער ערד. דער איינגאנג איז געווען דורך א קלאפע, וואס פלעגט דורך די מאנסבילן פארדעקט ווערן מיט ברעטער. אין א סך הייזער פלעגט מען פארמויערן ספעציעלע צימערן און פארמאסקירן דעם אריינגאנג אויף פארשיידענע אופנים. ווי למשל דורך א קיך אין א שכנותדיקן צימער. מען פלעגט אויפהויבן די בלעכן און אריינגיין. דער אריינגאנג אין דעם פארמויערטן צימער פלעגט פירן דורך דער קלאזעט־שיסל, דורך א קלאפע אין א הערבייאיק צימער אדער א צימער איבער דעם, וואס פלעגט פארבינדן ווערן דורך א לייטער. אין א טייל ערטער פלעגט מען דעם אריינגאנג מאסקירן דורך א באוועגלעכן בלאק פון ציגל כדי אין פאל פון ארומקלאפן די ווענט זאל מען אומעטום אנטרעפן אויף א וואנט. אויב דאס באהעלטעניש איז געווען אין א קעלער האט מען זיך באמיט, אז דאס זאל זיין זייער א ווייטער, ערגעץ אין א ווינקל פארווארפענער אן פענסטער.

די דאזיקע באהעלטענישן פלעגן פארשיט ווערן דורך א צופאל, זייער אפט דורך א געוויין פון א קינד. עס איז מיר באקאנט א פאל אויף נאוואליפיע ווו אין א פארמויערטע 2 צימערן זיינען געווען באהאלטן א פאר צענדליק מענטשן. די אוקראינער, וואס האבן אדורכגעפירט א בלאקאדע אין דעם הויז, האבן זיך געמאכט א סעודה אין דעם שכנותדיקן צימער. ווען זיי האבן שוין געהאלטן ביים ארויסגיין האבן זיי דערהערט א געוויין פון א קינד האבן זיי אויפגעהאקט די וואנט און געפונען אין צימער

מיט 26 מענטשן. 6 פון די געפונענע האָבן זיי אויפן אָרט דערשאָסן, די איבעריקע האָבן זיך אויסגעקויפט און געגאַנגען אויפן אומשלאַג פּלאַץ. דאָס צווייטע פאַרמויערטע צימער איז נישט פאַרשיט געוואָרן.

די יידישע פּאָליציאַנטן זיינען געווען אין 90% די אויפדעקער פון די באַהעלטעניש. זיי פלעגן פריער דערגיין ווו עס געפינען זיך באַהעלטעניש און זיי שפּעטער פאַרשיטן פאַר די אוקראַאינער און דייטשן. הונדערטער און טויזנטער מענטשן האָבן די דאָזיקע אויסוואָרפן אויף זייער געוויסן.

א נייע סדרה באַהעלטענישן האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דער סעלעקציע, ווען עס איז אריינגעטרעטן א שטיקל בארואיקונג אין געטאָ. דער עולם האָט זיך אויסגעלערנט נישט גלויבן דעם דייטש. מען פאַרשטייט, אז כל זמן עס הערשט דער איצטיקער סיסטעם וועט פריער אָדער שפּעטער פאָרקומען א נייע אקציע קעגן די יידן און אז סיף כל סוף וועט ליקווידירט ווערן דאָס יידישע געטאָ. צוויי מאָמענטן האָבן גורם געווען, אז מען זאָל נישט האָבן קיין צוטרוי צו די בארואיקונגס־דערקלערונגען פון די דייטשן: ערשטנס די שחיטה פון יידן, וואָס קומט ווייטער פאָר אין טרעבלינקע און אין אנדערע שטעט און צווייטנס דאָס כאַפּן פון איבער 800 מענטשן פון די שאָפּן קיין לובלין פון וועלכע עס איז נישט געבליבן קיין זכר.

דער עולם האָט דעריבער אָנגעהויבן טראַכטן ווי אזוי צו פאַרזיכערן זיך אין פאַל פון סכנה. א טייל, דער רייכערער האָט אָנגעהויבן אריבערגיין אויף יענער זייט. אנדערע האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן באַהעלטעניש. אין די חדשים נאָוועמבער און דעצעמבער האָט מען פיבערהאַפט גענומען בויען באַהעלטענישן. דאָס זיינען אָבער גאַנץ אנדערע באַהעלטענישן ווי אין זומער בשעת דער „אקציע". ערשטנס האָבן זיי געמוזט צוגעפּאַסט ווערן צו דער קאַלטער צייט און צווייטנס זיינען זיי אויסגערעכנט, אז מען זאָל אין זיי קענען פאַרברענגען אין זיי גאַנצע חדשים. דער זין פון די באַהעלטענישן איז געווען אזעלכער: אויב מען וועט ליקווידירן אלע יידן פון וואַרשע וועלן מיר אראָפּגיין אין די באַהעלטענישן און דאָרט פאַרברענגען ביז עס וועט קומען די אויסלייזונג. די דאָזיקע באַהעלטענישן זיינען געבויט 1) אין די קעלערן, 2) אונטער דער ערד און 3) אויף אייבעם פון די שטאָקן. די איצטיקע באַהעלטענישן זיינען נישט קיין פּראָוויזאָרישע ווי אין זומער, זיי זיינען איינגעטלעך אונטערערדיקע, אָדער פאַרמאַסקירטע דירות מיט גאַז, עלעקטריע, וואַסער און קלאָזעט. פאַראַן באַהעלטענישן וואָס האָבן אָפּגעקאָסט צענדליקער טויזנטער זל. אין די

באהעלטעניש) וועלן געמאכט זאפאסן פון לעבנס מיטל אויף לאנגע חדר־שים (קאנסערוון, סוכארעס א. ד. גל.). אזוי ווי עס איז פאראן די מורא די דייטשן זאלן נישט אפשליסן דעם צושטראם פון וואסער ווי זיי האבן עס איבעריקנס געטאן אין א גאנצער ריי הייזער באוווינטע דורך א. ג. „ווילדע", וועלן געמאכט זאפאסן פון דעסטילירט וואסער, וואס ווערט אין פעסער באגראבן אין די באהעלטעניש. אין אנדערע ערטער ווערט געבויט ספעציעלע ארטעזישע ברונעמער. פארשטענדלעך, אז דערויף קענען זיך ער־לויבן נאר פארמעגלעכע מענטשן. מיר איז באקאנט א פאקט, אז פאר א לאפאווקע פון 3000 זל. האט אן ארבעטער פון די וואסער ליטונגען פאר־בינדן די וואסער רערן פון א באהעלטעניש מיט דער וואסער ליטונג פון אן ארישער פאבריק. אויף אזא אופן וועלן זיי האבן וואסער אויך אין פאל פון אויסשליסן די וואסער ליטונג אין דעם הויז.

קעגן דעם אפשליסן וואסער האבן די יידישע מוחות, וואס טראכטן איצט נאר אין אזעלכע מיני פראגן, אויך אויסגעפינען א קונציקן מיטל — מען וועט ביינאכט ארויסקריכן פון באהעלטעניש און אונטערציינדן א שכנותדיקן הויז. אין דעם פאל זאגט מען — וועלן די פייערלעשער מוזן אויפשליסן די וואסערליטונג. פון דעם וועלן גענישן די פארשטעקטע יידן וואס וועלן זיך מאכט א פרישן פאראט אויף א געוויסער צייט.

אויך קעגן דעם צונעמען פון גאז און עלעקטריע האבן יידישע בעל־מלאכות אויסגעטראכט א מיטל, וואס איז אבער באקאנט נאר פאר פאכ־לייט. דער סוד באשטייט אין גנבענען גאז און שטראם אויף א קונציקן אופן. דאס איז נאטירלעך צו מאכן נאר אין פאל [ווען] די עלעקטריע אדער גאז וועט אויסגעשלאסן ווערן נאר אין דעם הויז אבער נישט אין דער גאנצער גאס.

א טייל באהעלטענישן ווערן געמאכט אויף די שטאקן. מען זוכט אויס אן אלקאווע אדער א ווינקל צימער און פארמויערט אים אזוי, עס זאל גארנישט קענטיק זיין. די גרעסטע צרה מיט אזעלכע צימערן איז די, אז זיי האבן פענסטער, וואס פאראטן די עקזיסטענץ פון אזא צימער. מיט א פאר וואכן צוריק ווען עס איז קיין ווארשע אראפגעקומען א ספע־ציעלע אפטיילונג זשאנדארמען צו דער א. ג. ווערטערפאסונג [272] ד. ה.

227 „ווערטערפאסונג" — איז געווען אן ס.ס.ישער אמט אין ווארשעווער געטא, וועלכער האט זיך פארנומען מיט איבערנעמען דעם יידישן פארמעגן, וואס איז איבערגעבליבן אין די וווינונגען פון דער אויסגעזידלטער יידישער באפעלקע־רונג. דער שעף פון ווערטערפאסונג איז געווען דער ס. ס. אבערשטורמפירער קאנראד, וואס איז אין יולי 1951 אין ווארשע פארמשפט געווארן צום טויט.

צוצונעמען די יידישע פארמעגנס האט מען מיט זיי אדורכגעמאכט פאלנ־דע איבונגען. מען האט אפגעצוילט אין א הויף אויף א שמאס די צאל פענסטער, ארויסגעשיקט אויף דעם שמאס אזויפיל זשאנדאר אין יעדן געהיימען ארויסשטעקן דעם קאפ. אויף אזא אופן האט מען לייכט געקענט דערגיין צי איז נישטא קיין פארבאהאלטן צימער.

בכלל איז די פראגע פון פארמויערן די פענסטער הן אין די קעלערן הן אין די צימערן די שווערסטע פראגע. אין איין הויף האט מען פאר־מויערט דאס פענסטער פון קעלער און כדי צו פארמאסקירן דארט אוועק־געשטעלט א מיסט קאסטן, אויף אן אנדער ארט האט מען דאס פענסטער פארמאסקירט דורך טרעפ א. ד. גל.

ווי באוווסט זענען די מאדערנע הייזער געבויט אזוי, אז אלע דירות אדער לכל הפחות אלע דירות פון איין אפיצינע האבן די זעלבע פונאנ־דערטיילונג פון די צימערן. דאס פארמויערן און אלקאווע אויף איין שטאק לעזט נישט די פראגע פון באהעלטעניש, ווייל עס איז דאך לייכט אויס־צוגעפינען די דאזיקע אלקאווע אויף א העכערן אדער נידעריקערן שטאק. קעגן דעם האט מען אויך געפונען אן עצה. מען רעדט זיך צוזאמען מיט אלע שכנים און מען פארמויערט אלע אלקאוועס. אין איין הויז ווידער האט מען אויף אלע שטאקן פארמויערט צו איין ווינקל־צימער געמאכט אן אריינגאנג דורך א בעקעריי־אויוון און געמאכט א דורכגאנג פון איין שטאק צום צווייטן דורך לייטערס. וואס פארבינדן איין צימער מיטן צווייטן דורך אן ארויסגעהאקטן לאך אין דער פאדלאגע. אזא אימפאזאנטע באהעלטעניש קאן אריינעמען ביז 60 מענטשן.

די וויכטיקסטע פראגע ביי יעדער באהעלטעניש איז די פאר־מאסקירונג פון אריינגאנג. עס ווערן יעדן טאג אנטדעקט נייע איינפאלן. וואס זיינען איינער קליגער פארן צווייטן. עס גייט אין דעם, אז ווען דער דייטש וועט באקלאפן די ווענט זאל ער אינערגעץ נישט אנטרעפן אויף קיין חלל. אין איין פארמויערטן צימער האט מען דעריבער געמאכט פון יענער זייט א בלאך פון ציגעל ארומגענומען אין ראם, וואס ווערט פאר־רוקט באם אריינגיין אין צימער. אויף אן אנדער ארט האט מען געמאכט דעם אריינגאנג דורך א קלאזעט־שיסל, אין א דריטן דורך א בעקעריי־אויוון, דורך א קלאפע אין א פאדלאגע, וואס ווערט געהעריק מאסקירט.

א וויכטיקע פראגע איז די פארבינדונג מיט דער דרויסנדיקער וועלט. צו דעם צוועק באזארגט מען זיך באצייטנס מיט א קריסט, וואס וועט דארפן אין יענע טעג ווען יידן וועלן זיצן באהאלטן, באזארגן מיט דעם אלעם נויטיקן. אין אייניקע שאפן זענען די באהעלטענישן געבויט אזוי,

אז עס איז פאראן און אונטערערדישע פארבינדונג מיט דער ארישער זייט. וועגן דעם קאן זיין א רייד נאר דארט ווו די שאפן גרענעצן זיך מיט דער ארישער זייט. צו דעם צוועק ווערן געבויט אונטערערדישע טונעלן, וואס ענדיקן זיך אין א קעלער פון דעם קריסט אויף דער ארישער זייט. דאס בויען אזא טונעל איז איינס פון די שווערסטע זאכן. מען דארף אויסגראבן גאנצע שטחים ערד און דאס ארויספירן אזוי, אז קיינער זאל נישט באמערקן. דאס איז בכלל נישט קיין לייכטע זאך, מען מוז דעריבער אנווענדן דעם פרינציפ, אז אין דער באהעלטעניש גייען אריין די, וואס האבן עס געבויט.

מען זאגט, אז אין געוויסע ערטער האבן דייטשן אין די פארלאזענע יידישע הייזער נאכן פארטרייבן פון יידן געזוכט די איבערגעבליבענע מיט דער הילף פון הינט. קענן דעם האט [מען] דערווייל נישט אויסגעפינען קיין מיטל. מען זאגט, אז אקעגן דעם העלפט ליזאל. איז אבער דא א מורא, אז אויב דייטשן וועלן אין א פארלאזן הויז דערפילן דעם גערוך פון ליזאל, וועלן זיי ערשט וויסן, אז דארט באהאלטן זיך אויס יידן.

דאס מאכן באהעלטענישן איז — ווי מיר האבן פריער באמערקט — געווארן אן אינדוסטריע, וואס ברענגט פרנסה יידישע בעל מלאכות. עס איז אויך געווען א געשעפט פאר פיפיקע חבֿרה לייט, וואס פארקויפט ערטער אין די סכראנעס (ווי מען רופט צו פאפולער די באהעלטענישן) פאר טויזנטער זל. דערביי ווערט שוין אריינגערעכנט די אפראוויזאציע.

מען רעדט צופיל וועגן סכראנעס. מען רעדט מער ווי מען טוט. עס ווייסן וועגן דעם די יידישע נעסטאפאווצעס, ממילא ווייסן וועגן דעם אויך די דייטשן. אין האלמאנס שאפ האט זיך אפילו געפינען א מסור, וואס האט געמסרט א גרויסן סכראן. אויב דייטשן ווייסן וועגן סכראנעס, טער נהט מען, האבן זיי פארלוירן זייער ווערט. דעריבער האלטן אייניקע, אז דאס בעסטע איז צו בויען א סכראן אויף יענער זייט. מען דארף אויסזוכן א קריסטלעכע פאמיליע, וואס זאל דינגען א גרעסערע דירה, פארמויערן א צימער, און וועלכן עס זאל זיך אויסבאהאלטן יידן, וואס דארפן נאטירלעך ווי געהעריק באפרידיקן די קריסטלעכע פאמיליע. דער עולם האט אבער מורא, אז ווען עס וועט קומען דער שרעקלעכער מענטש [מאַמענט?] וועלן די דייטשן אויסגעפונען אזא קלוג מיטל, וואס זאל צונישט מאכן אלע באמיונגען צו ראטעווען זיך. צי איז די דאזיקע מיינונג ריכטיק וועט אונדז באווייזן די צוקונפט.

עשרת השבטים

די יידישע פֿאָלקס־פּסיכיק האָט קיינמאָל נישט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז די 10 שבטים פֿון מלכות ישׂראל זיינען אומגעקומען, זיינען פֿאַרשוווּנדן צווישן אַנדערע פֿעלקער. דאָס האָט געוועבט פֿאַרשיידענע לעגענדעס וועגן די „רויטע יידעלעך", וואָס וווינען ערגעץ הינטער די הרי־חושך, וואָס וועלן בימים ההם אויפשטיין און גיין באַפֿרייען דאָס יידישע פֿאָלק פֿון גלות. דאָס פֿאָלק האָט זיך קיינמאָל נישט געקענט איינלעבן מיטן געדאַנק, אַז 10 צוועלפֿטל פֿון אים איז אונטערגעגאַנגען און געחלומט כסדר, אַז דער אמת וועגן פֿאַרשווינדן פֿון די עשׂרת השבטים איז נאָר אַ חלום.

דאָס זעלבע קומט פֿאָר היינט. דריי הונדערט טויזנט יידן פֿון וואַרשע זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרן אין דעם טויטן־לאַגער טרעבלינקי, אָבער דאָס פֿאָלק, די פֿאָלקס־פֿאַנטאַזיע קען זיך נישט איינלעבן מיט דעם דאָזיקן שוידערלעכן געדאַנק און זוכט דעריבער פֿאַרשיידענע מיטלען ווי אָפּצונאַרן זיך אַליין און אַנדערע. לכתחילה האָט מען סתם נישט געגלייבט אין טרעבלינקי און יעדן, וואָס האָט דאָס איבערגעחזרט האָט מען פֿאַרשריגן ווי אַ פּאַניקמאַכער, ווי אַ שוואַרץ־זעער, וואָס האָט הנאה פֿון אַנטאָן יידן צרות. מען האָט נישט פֿאַרשטאַנען, ווי קען מען עס נעמען צענדליקער טויזנטער אומשולדיקע פֿרויען, קינדער, מאַנסבילן און זיי אומברענגען פֿון דער וועלט. מען קען קען פֿאַרפֿייניקן הונדערטער, טויזנטער, אָבער נישט הונדערטער טויזנטער, מיליאָנען. ווי איז דאָס מעגלעך היינט אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט?

אָפּגעפֿאָרטיקט זיך דערמיט, אַז דאָס איז נישט מעגלעך האָט מען געמוזט געבן אַ תשובה אויף דער פֿראַגע ווו זיינען אַהינגעקומען די איבער 300 טויזנט וואַרשעווער יידן. און די תשובה האָט מען געפֿונען. עס האָט זיך אָנגעהויבן וועבן אַ לעגענדע וועגן בריוו פֿון די אויסגעזידלטע און דווקא פֿון באַשטימטע ערטער פֿון בריסק, פֿון קאָוועל, פֿון פּינסק אא. וויפֿל איך זאָלט זיך נישט האָבן באַמיט האָט איך קיין מאָל נישט געקענט דערגיין צו דער פּערזאָן, וואָס האָט אַליין מיט אירע אויגן דעם בריוו געלייענט. שטענדיק איז עס געווען אַ דריטע פּערזאָן, וואָס האָט געהערט, פֿון אַ צווייטער, אַז פּלוני בן פּלוני האָט דעם בריוו געלייענט. שטענדיק איז דער בריוו געווען פֿון דער זעלבן נוסח און פֿון דער זעלבער פֿאָרם: אויף אַ שטיקל פּאַפּיר פֿון אַ בייטל אָנגעצייכנט עטלעכע ווערטער, מיט קורצע פֿאַר ווערטער. אַז מיר זיינען געזונטערהייט אָנגעק

קומען אויפן אָרט. קיין מאָל זיינען אין אזא בריוו נישט געווען קיין פּרטים וועגן די לעבנס־באַדינגונגען פון די אויסגעווידלטע. וועגן זייערע באַשעפטיקונגען. שטענדיק אָבער האָט מען אין אזא בריוו געבעטן געלט און זאַכן. שטענדיק האָט מען אין אַזעלכע בריוו דערמאָנט און געבעטן אָפּגעבן גרוסן פון אַנדערע אויך אויסגעווידלטע פּערזאָנען און צופעליק זענען עס געווען תמיד פאַרמעגלעכע פּערזאָנען. די דאָזיקע בריוו פלעגן מיטברענגען מיט זיך קריסטן, וועלכע עס איז געלונגען נאָך פאַרשיידענע שוועריקייטן צו צוקומען צו די אַנטשפּרעכנדע פּערזאָנען. די פריינדלעכע קריסטן זיינען גרייט געווען מיטצונעמען געלט און מלבושים פאַר די אויס־געווידלטע. זיי זיינען אויך געווען גרייט מיטצוהעלפן אויפצוזוכן אַנדערע אויסגעווידלטע פּערזאָנען נאָמינעלעך פאַר אַ באַפרידיקונג פון הונדערטער אָדער טויזנטער זל. פאַראַן מענטשן, וואָס האָבן זיך געלאָזט קאָסטן צענ־דליקער טויזנטער זל., כדי אויסצוגעפינען זייערע נאָענטע און נאָך לאַנגע און קאָסטשפּיליקע באַמיונגען האָבן זיי זיך איבערצייגט, אַז דאָס אַלץ איז כזב ושקר, אַז פון זייערע נאָענטע איז נישט געבליבן קיין שריד ופליט. וויפל מאָל עס זאָלן נישט האָבן אויפגעהערט ווערן אַזעלכע אַפּע־רעס מיט כלומרשטע ידיעות פון קרובים געפינען זיך נאָך אַלץ אַזעלכע, וואָס קענען נישט פאַרגעסן, אַז זייערע נאָענטע, זיינען פון זיי צוגענומען געוואָרן און לאָזן זיך קאָסטן געלט אַבי געוואָר צו ווערן עפּעס וועגן זיי.

אַזוי ווי די בריוו זיינען שוין דערעסן געוואָרן, אַזוי ווי מען האָט אין זיי אויפגעהערט צו גלויבן, זיינען די אַפּעריסטן געפאַלן אויף אַ נייעם שפּיצל: מען קומט לעצטנס מיט ידיעות וועגן גאַנצע לאַגערן אין וועלכע עס האַלטן זיך אויף קינדער, פרויען אָדער דערוואַקסענע. די דאָזיקע לאַ־גערן זאָלן זיך געפינען ערגעץ אונטער לובלין, אָדער נאָר גאַליציע (סאָקאַל, לעמבערג), מזרח־קרייסן א. א. וו. אויב די דאָזיקע מעשיות מיט די בריוו פון איינציקע פּערזאָנען אָדער פון גאַנצע לאַגערן חזרן זיך איבער כסדר איז עס נישט נאָר דערפאַר, וואָס עס געפינען זיך ראַפינירטע אַפּעריסטן, וואָס ווייסן ווי אויסצונוצן יעדע סיטואַציע פאַר זייערע טונקעלע אינ־טערעסן. די דאָזיקע אַפּעריסטן שפּילן אויף די סטרונעס פון דער פאָלקס־פאַנטאַזיע. וואָס חלומט כסדר און וועט נישט אויפהערן צו חלומען, אַז די הונדערטער טויזנטער און מיליאָנען אויסגעווידלטע לעבן, אַרבעטן און וועלן צוריק קומען. מיר לעבן אין אַ צייט פון אַלע מעגלעכקייטן איז אויך מעגלעך, גלויבט די פאָלקס־פאַנטאַזיע, אַז די אַלע צענדליקער טויזנטער קינדער, וואָס זיינען צוגענומען געוואָרן אין לייכטע זומער קליי־דער, האָבן איבערגעהאַלטן די קאַלטע טריבע יעשען־טעג און האַלטן אויך

אויס די קאַלטע ווינטער־טעג. ווי אומגליקלעך מוז זיין אַ פֿאָלק, כּדי צו גלויבן אין אַזעלכע אוממעגלעכקייטן!

אויסער די קריסטלעכע אַפּעריסטן, וואָס האָבן חדשים לאַנג געמאַכט אַ לעבן פֿון אַפּעלירן די קרובים פֿון די אויסגעזידלטע, איז נאָך געווען אַ פֿאַקטאָר, וואָס האָט מיטגעהאָלפֿן צו פֿאַרשפּרייטן די דאָזיקע לעגענדעס צווישן פֿאָלק. דאָס זיינען געווען די יידישע געסטאַפּאָווצעס: לובלינער און וואַרשעווער, וואָס זיינען ביים אָנהויב פֿון דער אויסזידלונג אינסטאַלירט געוואָרן אין הויז אייזנגאַס 101 און פֿאַרבינדן געוואָרן דורך אַ ספּעציעלן טעלעפֿאָן מיט דעם הויז: אייזנגאַס 103, ווו עס האָט געאַרבעט דער שטאַב פֿון דער אויסזידלונג, דער ריינהאַרד־איינזאַץ פֿון לובלין. די ס.ס. האָבן זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר קינסטלער פֿון קענען די מענטשלעכע פּסיכאָלאָגיע און שפּילן אויף די סטרונעס פֿון די מענטשלעכע נשמות. זיי האָבן עס מיט דער הילף פֿון די הונדערטער יידישע געסטאַפּאָווצעס פֿאַרשפּרייט די בלומרשטע בריוו און טעלעגראַמעס פֿון די אויסגעזידלטע. זיי זיינען זיכער געווען די פֿאַלסיפֿיקאַטאָרן פֿון די דאָזיקע בריוו און טעלעגראַמעס. וואַרשע איז אין דעם פּרט נישט געווען קיין אויסנאַם פֿון די גאַנצע פּראָווינץ, ווו מען האָט אויך בשעת אויסזידלונגען פֿאַרשפּרייט אַזעלכע פֿאַלסיפֿיצירטע בריוו פֿון פּינסק, בריסק א. א. מען האָט זיך אַפֿילו נישט געגעבן די מי צו ענדערן דעם נוסח פֿון די בריוו, זייער אָפּשטאַם, אָרט. דער עולם האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ גולם — אַפֿילו דער וואַרשעווער יידישער עולם איז נישט געשטאַנען העכער פֿאַר דער פּראָווינץ, ווייל מען האָט נישט געקענט מסכּים זיין מיט דעם, אַז דאָ איז אָפּגעטון געוואָרן דאָס גרעסטע פֿאַרברעך פֿון דער וועלט — די שחיטה פֿון מיליאָנען אייראָפּעישע יידן.

איך בין טיף איבערציינגט, אַז הייַנט, ווען טרעבלינקי איז שוין באַקאַנט ביי דעם איבערגעבליבענעם הייפֿל וואַרשעווער יידן, וועלן זיך נאָך אַלץ געפֿינען הונדערטער און אפֿשר טויזנטער מענטשן. וואָס וועלן נאָך אַלץ גלויבן אין די פּוילישע ידיעות וועגן בלומרשטע קינדער־לאַגערן. האָט זיך דאָך מיט עטלעכע טעג צוריק פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג וועגן 2.000 קינדער צוריקגעקומענע פֿון טרעבלינקי. איך גלויב, אַז אין יאָרן נאָך דער מלחמה, ווען אַלע סיבות וועגן אַזעלכע טויטן־לאַגערן וועלן שוין לאַנג זיין אויפֿגעדעקט וועלן נאָך אַלץ אומגליקלעכע מאַמעס חלומען, אַז זייערע אַוועקגעפֿירטע קינדער זיינען נאָך ערגעץ ווייט אין רוסלאַנד פֿאַראַן. עס וועלן נאָך אַלץ אָרגאַניזירט ווערן פֿאָרשונגס־עקספּעדיציעס צו זוכן די טויזנטער מחנות פֿון די אומגעבראַכטע יידן.

אין די צייטן, וואס זיינען נאר וויים פון ראמאנטיק וועט זיך ווי־ בער אויסוועבן א נייע לעגענדע וועגן די מיליאנען אויסגעשאכטענע יידן. א לעגענדע ענדליך צו דער וועגן די עשרת השבטים.

שטיוול, שטיוול

פארוואס מענטשן פון גרויסע שטעט האבן אויפגעהערט צו טראגן שטיוול און אנגעהויבן טראגן שיך איז דוכט זיך אלעמען פארשטענדליך. אין די קליינע שטעטלעך זיינען די וועגן נישט געפלאסטערט, די באלייכ־ טונג הינקט אונטער מוז מען דעריבער אויב מען וויל נישט פארשמירן די הויזן אנטאן שטיוול. אין די גרויסע שטעט איז די באלייכטונג א גער רונגענע, די טראטוארן און וועגן ווערן גלייך אפגערוימט איז דאך לייכ־ טער און באקוועמער צו טראגן שיך ווי שטיוול.

אין געטא און דוכט זיך נישט בלויז אין געטא מערקט זיך א טענ־ דענץ מצד געוויסע קאטעגאריעס מענטשן אנטאן שטיוול. אין געטא האבן אנגעטאן שטיוול מענטשן מיט א שטארקער האנט, וואס האבן געמאכט גוטע געשעפטן לעבן דער קהלה אדער דער פארזארגונגס־אנשטאלט — מענ־ טשן אויפגעקומענע מיט שטארקע אספיראציעס, פאליציי־לייט, וואס נישט האבנדיק קיין געווער האבן געוואלט אימפאנירן מיט שטיוול, געסטאפאווי־ צעס און ענלעכע טיפן. דער פארשטארבענער פרעזעס טשערניאקאוו האט אין א טרויער־רעדע נאך דעם וויצע־פרעזיצער זאבלודאווסקי דערמאנט, אז ער האט געטראגן שטיוול. שטיוול איז א סימבאל פון שטארקייט — אין קעגנזאץ צו מענטשן פון... וואס טראגן שיך.

איצט זייט דער איבערזידלונג האבן אנגעהויבן טראגן שטיוול גאנץ נייע קאטעגאריעס מענטשן. די אנפירער פון די שאפן, די רעדלפירער פון פארשיידענע אפטיילונגען אין די שאפן, די ווערקשיץ, די אויפגעקומענע גבירים פון די שאפן, וואס האבן געמאכט גראבע געלטער ביים האנדל מיט נומערלעך, די שותפים צו דער אפראוויזאציע, די דירעקטארן פון די שאפן, די מייסטערס און לייטערס פון פארשיידענע אפטיילונגען און בכלל די אלע, וועלכע עס גייט גוט אין די שאפן, וואס מאכן א לעבן אויפן חשבון פון עקספלואטאציע פון אנדערע — אט די אלע טראגן איצט מיט גאווה נייע אויפגענייטע קורטקעס און גלאנצנדיקע שטיוול.

שטיוול האבן אויך אנגעהויבן טראגן פרויען — און פארשטייט זיך ווידער זיינען עס די פרויען פון די אויפגעקומענע חברה־לייט אדער זייע־

רע געליבענע. די שטיוול זײַנען לאַנגע — מער נישט די פֿאָרם איז אַן אַנדערע. שטאָט בריטע, גלײַכע נידריקע קנאָפּל זײַנען די קנאָפּל שמאָלע און הויכע. די לעדער איז אויך אַן אַנדערע ווי אין די מענער־שטיוול נישט אַ האַרטע נאָר אַ ווייכע פֿון אַ ספּעציעלער לעדער.

זייער פּערפֿידיע

אַז מען פֿאַרטראַכט זיך איבער דער פֿראַגע פֿאַרוואָס האָבן ייִדן זיך געלאָזט שלעפּן אויפֿן אומשלאַג און נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד וועט דערמאַנט זייער געניאַלע פּערפֿידיע. זיי האָבן אויף שריט און טריט אָפּגענאַרט אַלעמען וועגן די אמתע צילן פֿון דער אומזידלונג. איז דאָך אין די ערשטע טעג פֿון דער איבערזידלונג געקומען אַ העכערער אָפֿיציר פֿון ס.ס. און געגעבן זײַן אָפֿיצירן ערנוואָרט, אַז די ייִדן וועלן טאַקע געפֿירט קיין מזרח און נישט אויף שמעלץ. מען האָט כּסדר אָפּגענאַרט און פֿאַרזיכערט, אַז די אַקציע ענדיקט זיך שוין. מען האָט מיט דער הילף פֿון עטלעכע הונדערט ייִדישע אַגענטן כּסדר געהאַלטן דעם עולם אָנגעצשפּאַנט, אַז די אַקציע ענדיקט זיך שוין מאָרגן, איבערמאָרגן. איך האָב בײַגעווינט אין אויגוסט אַ באַראַטונג פֿון עסקנים וועגן ווידערשטאַנד, אויף וועלכער מען האָט באַשלאָסן אָפּצולייגן די דעציזיע. ווײַל דעם ערשטן ענדיקט זיך דאָך די אַקציע. מען האָט כּסדר אָנגערופֿן נײַע דאַטן כּדי אָפּצושוואַכן יעטוועדן פּרוּוו פֿון ווידערשטאַנד.[273]

די האַזיקע געראַנישע, ראַפֿינירטע פּערפֿידיע האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה אין באַצוג צו ייִדישער פּאָליציי. אַ גאַנצע צײַט האָט די ס.ס. און די אוקראַיִנער אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינטלעכע באַציאונג צו דער פּאָליציי און זייערע פֿאַמיליעס. מען האָט זיי תּמיד געשאַנעוועט. בשעת בלאָקאַדעס אויסגעמיילט זיי אין באַזונדערע גרופּן און זיי תּמיד באַפֿרײַט. די באַציאונג צו דער ייִדישער פּאָליציי איז שטענדיק געווען אַ קאָרעקטע, מען קען זאָגן אַ קאָלעגיאַלע. מען האָט זיך געחברט און אַפֿילו געמיינזאַם געמאַכט געשעפֿטן, מען האָט געמיינזאַם אויפֿגעעריכטן ווינונגען און אַרויסגענומען די ווערטפֿולע זאַכן. מען האָט פֿאַר געלט באַפֿרײַט די געכאַפּטע בשעת בלאָקאַדעס. עס זײַנען אַפֿילו שוין געווען „גרייקעס" (שפּילערס) וואָס האָבן געהאַט שטענדיקע קאָנטאַקטן מיט גע־

---

[273] אויף דער באַראַטונג האָבן די פֿאָרשטייער פֿון די אַלגעמיינע ציוניסטן און „בונד" זיך אַרויסגעזאָגט קעגן ווידערשטאַנד.

ווייסע ס.ס.־לייט. און דאָך האָבן די זעלבע ס.ס. זייערע געטרייע משרתים אָפּגענאַרט אויף אַ ראַפינירטן אופן. ווען עס איז שוין געווען נאָך דער סעלעקציע, ווען מען האָט שוין נישט געדאַרפט האָבן אַזויפיל פּאָליציאַנטן, ווייל די יידישע באַפעלקערונג איז דאָך פאַרקלענערט געוואָרן, איז מען צוגעטרעטן צו ליקווידירן די דאָזיקע פּאָליציי און זייערע פאַמיליעס. הגם מען האָט זיי אַ גאַנצע צייט באַקויפט מיט דער הבטחה, אַז זיי און זייערע פאַמיליעס וועלן נישט בארירט ווערן. געמאַכט האָט מען עס אויף אַ זייער ראַפינירטן אופן. מען האָט די מאַנסבילן אין דער צאָל פון עטלעכע הונ־דערט פאַרנאַרט אויף שטשענשליוועס. דאָרט האָט מען דעם 16 סעפּטעמ־בער מיט זייער הילף אַדורכגעפירט כלומרשט אַ בלאָקאַדע. אינצווישן זיינען אוקראַאינער און ס.ס.־אָוטצעס צוגעקומען צום וווינאָרט פון דער פּאָ־ליציי אויף אָסטראָווסקאַ וווּ מען האָט די פרויען און קינדער געהייסן אַראָפּגיין כלומרשט צוליב רעגיסטראַציע. די ערשטע גרופּע פרויען פון פּאָליציאַנטן האָט מען כלומרשט רעגיסטרירט צו אַרבעט אין לובלין, צוגע־נומען ביי זיי די מעלדקאַרטן — דערנאָך האָט מען דעם גאַנצן עולם אַ 800 פרויען און קינדער געשיקט אויפן אומשלאַג־פּלאַץ און פאַרלאָדנט אין וואַגאָנען. זייערע מענער פּאָליציאַנטן האָבן זיך וועגן זייער אומגליק דערוווּסט בשעת דער כלומרשטער בלאָקאַדע. זיי זיינען געקומען צו לויפן אויפן אומשלאַג־פּלאַץ אָבער דאָ האָבן זיך אַוועקגעשטעלט אַ פּאָר ס.ס.־אָוטצעס און דערקלערט, אַז דער, וואָס וועט זיך רירן פון אָרט ד. ה. דער־נענטערן זיך צו די וואַגאָנען וועט ווערן דערשאָסן. אַלע זייטן געבליבן שטיין אויף די ערטער און מיט געוויין באַגלייט זייערע אַרויסגעפירטע פרויען. דאָס זעלבע איז געווען מיט עטלעכע הונדערט פּאָליציאַנטן אַן נומערלעך. מען האָט זיי אַוועקגעשיקט אין דעם טרויעריקן לאַגער טראַוו־ניקי, לעבן לובלין, ווו זיי זיינען זיכער אויסגעגאַנגען. טרויעריקע גרופּן זיינען אויך אָנגעקומען פון די פּאָליציאַנטן, וועלכע זיינען געפאָרן קיין סמאָלענסק. אַזוי אַרום זיינען אין זייער מערהייט אומגעקומען מיט זייערע פאַמיליעס די תליינים פון די וואַרשעווער יידן — די דעגענערירטע און קאָרומפּירטע יידישע פּאָליציי.

ע. ר.*) ווי אַזוי איז אונטערגעגאַנגען די יידישע אינטעליגענץ פון וואַרשע

דעצעמבער 1942

צווישן די אויסגעזידלטע פון וואַרשע פאַרנעמט דעם אויבנאָן די אינטעליגענץ. עס האָט זיך לכתחילה אויסגעדוכט, אַז די „אַקציע" וועט זיך באַגרענעצן בלויז צו פּליטים, בעטלער און אַנדערע א. ג. נישט פּראָדוק-טיווע עלעמענטן. אָבער גאָר אין גיכן האָט מען זיך איבערצייגט, אַז דאָס האָט דער אָקופּאַנט באַנוצט בלויז אַלס פּרעטעקסט, אינדעראמתן איז זיין כוונה געווען צו פאַרניכטן די גאַנצע באַפעלקערונג אָן אונטערשייד. צו שפּעט האָט זיך די יידישע אינטעליגענץ דערוווסט. אַז אויך זי מיינט דער אָקופּאַנט און דעריבער טאַקע איז די רעאַקציע געווען אַ שוואַכע. די יידי-שע אינטעליגענץ איז געגאַנגען צו דער שחיטה ווי די פאָלקסמאַסע, שטיל, אָן פּראָטעסט, אָן ווידערשטאַנד. די יידישע פּאָליציי האָט לכתחילה פאַר-נאַרירט אַזעלכע פּראָפעסיעס ווי אַדוואָקאַטור, לערעריי און אַנדערע פרייע פּראָפעסיעס, אָבער אינגיכן איז מען איבערגעגאַנגען אויך צונעמען די מיטגלידער פון די דאָזיקע פּראָפעסיעס. דער מאָטיוו איז געווען: מען מוז צושטעלן דעם קאָנטינגענט, וועלכן עס פאָדערט יעדן טאָג דער אָקופּאַנט, ווייל אויב נישט האָט מען גערעכנט וועט דער דייטש זיך אַריינמישן און דעמלט וועלן שוין אַלע מוזן גיין. גאָר אינגיכן האָט זיך די יידישע פּאָליציי פולשטענדיק דעמאָראַליזירט בשעת דער אַקציע. זי האָט אַרויס-געלאָזן פון אירע הענט נאָר אַזעלכע קרבנות, וואָס האָבן זיך אויסגעקויפט פון זייערע הענט. קיין מאָטיוו, אַז עמעץ איז אַ דאָקטער, אַ שרייבער, אַ זשורנאַליסט האָט נישט געהאַט קיין שום ווירקונג, דער איינציקער איבער-צייגנדיקער אַרגומענט איז געווען אויסקויפגעלט. אַזוי ווי אָבער די יידישע אינטעליגענץ איז געבליבן אינגאַנצן אָן קיין שום מיטלען צום לעבן בכלל און בפרט האָט זי נישט געהאַט קיין אויסקויפגעלט, האָט זי אַלץ געדי-כטער פאַרפולט די רייען פון די געכאַפּטע אויפן אומשלאַגפּלאַץ.

אַ געוויסער טייל ייד. אינטעליגענץ זעענדיק, אַז די לאַגע איז אָן אַן אויסוועג, אַז קיין געלט אויף צו באַצאָלן צו 100 זל. פאַר אַ ברויט איז נישטאָ און אַז יעדע מינוט דראָט געכאַפּט צו ווערן אויפן אומשלאַג האָט פאַרכאַפּט די פיש פאַר די נעץ און אַנטקעגנגעקומען דעם טויט באַ-גייענדיק זעלבסטמאָרד. עס זיינען לויט דער סטאַטיסטיק געווען הונדער-טער פאַלן פון זעלבסטמאָרד דער עיקר צווישן דער אינטעליגענץ. עס איז

---

* עמנואל רינגעלבלום

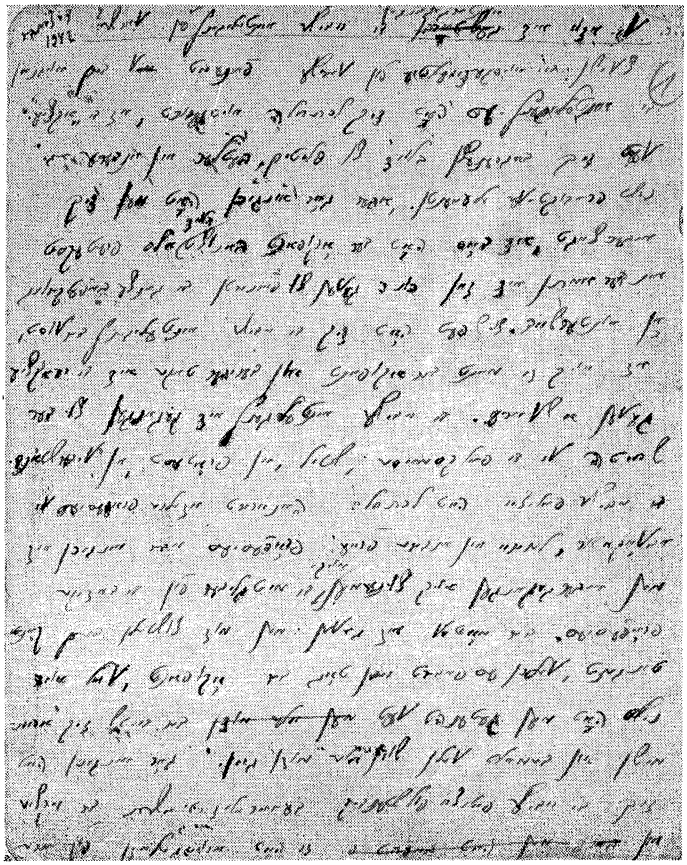

פאַקסימילע פון ז' 294

געווען א דערשיינונג, אז אינטעליגענץ האט מיט זיך מיטגעטראגן א פלעשל סם (לומינאל, ציאנקאלי) דער באקאנטער זשורנאליסט (מיטאר־בעטער פון „הייגט") גאווע האט איינגענומען סם אויפן אומשלאגפלאץ ווען מען האט אים געפירט צום וואגאן. דער זשורנאליסט ש. הירשהארן איז באגאנגען זעלבסטמארד אין שטוב, דאס זעלבע דער ראטמאן רחל שטיין, די באקאנטע טוערין פון „צענטאס" און בויערין פון דער פרויען־ארגאניזאציע ויצ"א.[275] געשמט האט זיך אויך מיין בעסטער פריינט, דער גימנאזיאל־פראפעסאר שיע ברוידע און דער נאכט איידער עס האט זיך אנגעהויבן די אויסזידלונג אין אטוואצק. דער שווער לידנדיקער אויף ט. ב. צ. ברוידע האט נישט געקענט לענגער אויסהאלטן די צרות און גע־נומען זיך דאס לעבן. געשמט האט זיך אויך דער באקאנטער פסיכיאטער, ליטער פון דער משוגעים־אנשטאלט ד"ר מיללער מיט זיין פרוי. ער איז געווען א תלמיד פון פראפ. באוולאוו און איז איניקע מאל צו אים גע־פארן צוליב וויסנשאפטלעכע צוועקן. דאס זעלבע האבן געטון הונדערטער דאקטוירים, אדוואקאטן און אנדערע פארשטייער פון פרייע פראפעסיעס. אסך האבן עס געטון נישט צוליב נויט, נאר צוליב דער אוממעגלעכקייט איבערצוהאלטן ווייטער די צרות. מען האט נישט געקענט זיך צוקוקן צו די לאנגע, לאנגע רייען פון די אויסגעזידלטע, מען האט נישט געקענט מער צו הערן די געוואלטן פון די געפייניקטע, די שטענדיקע שיסעריען אויף די גאסן בשעת מען האט געפירט די פארטייעס אויפן אומשלאג און דאס וויכטיקסטע: מען האט נישט געקענט אויסהאלטן די שטענדיקע שרעק פארן טויט און דעריבער האט מען געמאכט דעם איינציקן אויס־פיר, זעלבסטמארד. עס איז נאר צו באוואונדערן פארוואס די צאל קרבנות איז נישט געווען קיין גרויסע.

פארוואס אויף איבער 300.000 קרבנות איז בלויז עטלעכע הונדערט געווען זעלבסטמארדן. דאס פאלק, די גרויסע מאסע און אויך די איי־בערוויגנדיקע מערהייט אינטעליגענץ האט זיך נישט געלאזט צוזאמענ־ברעכן און פאסיוו געקעמפט אזוי לאנג ווי נאר מען האט געקענט. אויף דער פראגע פארוואס יידן האבן זיך נישט פארטיידיקט דארף געענטפערט ווערן: מען האט געשטעלט א שטארקן, געלונגענעם ווידערשטאנד אויפן פסיכישן געביט, קיין שום פאלק אין דער וועלט וואלט זיך נישט אזוי לאנג און אזוי פעסט געהאלטן פסיכיש ווי די יידן. און דער בעסטער באווייז דערפון איז די קליינע צאל זעלבסטמארדן פון די ווארשעווער

[275] יידישע פרויען־ארגאניזאציע.

יידן. וועגן דעם מאַקע האָבן די דייטשן נישט איינמאָל געהאַט טענות צו די פּוילישע יידן. מען גיט אַפילו איבער, אַז זיי זאָלן זיך האָבן אויסגעדריקט, אַז די פּוילישע יידן האָבן נישט ווי די דייטשע יידן קיין ערך־געפיל והראיה די קליינע צאָל זעלבסטמאָרדן צווישן זיי.

אַז מיר שרייבן וועגן דעם ווי אַזוי איז אונטערגעגאַנגען די יידישע אינטעליגענץ דאַרף אַ באַזונדער אָרט אָפּגעגעבן ווערן דער קליינער גרופּע יידישע שרייבער. ש. גילבערט, וואָס איז ביי זיין שווערער מאַטעריעלער לאַגע (געלעבט פון פּעקלעך, וואָס ער פלעגט באַקומען פון געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס), אַרומגעגאַנגען פול מיט האָפענונג און גלויבן, איז צוגענומען [געוואָרן] זייער פרי, ביים סאַמע אָנהויב פון די בלאָקאַדעס. וואָס איז געוואָרן מיט זיינע כתבים איז נישט באַוווּסט.

ישראל שטערן, וואָס האָט געפירט זייער אַ שווער לעבן בשעת דער מלחמה און איז איינציקע מאָל געשוואָלן געוואָרן פון הונגער און קראַנקהייטן האָט זיך אויף אַ וואונדערלעכן אופן איינגעהאַלטן אין שאָפּ פון האָפמאַן ביז צום סאַמע סוף, ביז צו דער באַרימטער סעלעקציע אויף גיסקע — דאָרט ערשט האָט מען אים צוגענומען און אויפן אומשלאַג. זיינע כתבים זיינען צוזאַמען מיט אים פאַרפאַלן געוואָרן.

סקאַלאָוו זלמן האָט אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינלעכן אויסדויער בשעת אַלע בלאָקאַדעס. ער פלעגט זיך אין דער גרעסטער צייט פון דער סכנה אַרומדרייען אין די גאַסן האַנדלענדיק מיט פּאַפּיראָסן. איך האָב אים מיט איניקע אַנדערע, ווערטפולע פּערזאָנען געהאָלפן אַריינצובאַקומען זיך אין בערשטער־שאָפּ און פון דאָרט איז ער ווייזט אויס צוגענומען געוואָרן. סקאַלאָוו האָט אַ גאַנצע צייט געשריבן און דווקא אויף אַקטועלע טעמעס — וואָס עס איז דערמיט געוואָרן ווייס איך נישט.

קלמן ליס איז געווען דער לייטער פון דער דערציונגס־אַנשטאַלט אין אָטוואָצק. ווען עס איז אויסגעבראָכן די אויסזידלונג האָט ער זיך באַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט. ער האָט זיך געוואַלגערט ביי אָרמיקע קריסטן און געצאָלט צו עטלעכע הונדערט זל. פאַרן רעכט צו זיין אַ פּאָר שעה. סוף כל סוף איז ער אָנגעקומען צו אַ קריסט, וועלכער האָט ביי אים גענומען 1.200 זל. און אים . . . . פאַרוונדעט. אויך יעקב פרעגער איז אומגעקומען אָדער אויסגעזידלט געוואָרן פון אָטוואָצק.

די זייער טאַלענטירטע יידיש־פּוילישע דיכטערין הענריקא לאַזאָווערט איז פריוויליק מיטגעגאַנגען מיט איר מוטער. אויפן אומשלאַג האָט מען זי געוואָלט ראַטעווען פון גיין אין וואַגאָן — מען האָט אָבער נישט גע־

וואָלט אָבער נישט געקאָנט באַפרייען איר מוטער הגם זי האָט גוט גע־װוּסט, אַז אויסזיידלונג הייסט טויט.

יקיר וואַרשאַווסקי האָט זיך אויפגעהאַלטן אַלס באַאַמטער פון אַרבעטס־אַמט אַ לאַנגע צייט ביז כמעט דעם סוף פון דער איבערזידלונג. ווען עס איז אָבער געקומען צו דער סעלעקציע אין אַרבעטס־אַמט איז געקומען זיין סוף. וואַרשאַווסקי האָט געשריבן מעמואַרן פון דער מלחמה — ווו זיי זיינען ווייס קיינער נישט.

געבליבן איז יהושע פערלע אַדאַנק דעם מוט, וואָס ער האָט אַרויס־געוויזן בשעת דער בלאָקאַדע פון דייטש אויף נאַוואַליפּיע. דאָס איז גע־ווען די ערשטע בלאָקאַדע פון דייטשן און האָט געקאָסט אַסך קרבנות — פערלע האָט נישט געפאָלגט דעם באַפעל פון די דייטשן אַראָפּצוגיין פון דירה אויפן הויף, און אַדאַנק דעם איז ער געבליבן ביזן היינטיקן טאָג. ער האָט געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון די, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז בלייבנדיק אין שטוב האָבן זיי נאָך וועלכע נישט שאַנסן צו בלייבן לעבן. דאַקעגן אַרויסגייענדיק אין הויף זיינען זיי פאַרמשפּט צום אונ־טערגאַנג.

א טראַגישער גורל האָט פאַרפאָלגט אונדזערע מאָלער און אַרטיסטן. דער רוב פון זיי איז געווען קאָנצענטרירט אין שאָפּ פון קאַרל הייניץ מילער. דער דאָזיקער שאָפּ האָט אָבער נישט נושאחן געווען ביי די ס.ס. מען האָט אים אויפגעלעזט און צונעמען די מענטשן פון שאָפּ און דער איבערוויגנדיקער מערהייט מאָלער און קינסטלער.

די רבנים זיינען דער רוב דערשאָסן געוואָרן בשעת בלאָקאַדעס צוליב דעם, וואָס זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין די דירות. די לאַנגע בערד און פּאות פלעגן אַרויספירן פון די כלים דייטשן, און נישט איינער האָט באַצאָלט מיטן לעבן פאַר דעם העלדנטום פון טראָגן א באָרד און פּאות. איינגיכן האָט מען אָבער אָנגעהויבן אַראָפּוואַרפן די לאַנגע קאַ־פּאָטעס, מען האָט אָנגעהויבן קורצן די בערד און פּאות אַלץ קירצער, קירצער ביז וואַנען מען איז געבליבן אָן באָרד און פּאות. דאָס האָט אָבער נישט פאַרהיטן, אַז דער רוב רבנים און דווקא גדולי הדור זיינען אומגעקומען. אַ טייל רבנים און רביים האָט זיך א געוויסע צייט אויס־באַהאַלטן ביי די באַקאַנטע געסטאַפּאָוועצעס: קאָן און העלער. איך בין געווען אין זייער דירה און געזען אין איין שטוב זיך דרייען די מאַ־דערנע דאַמען מיט זייערע באַקאַנטע צווישן דער יידישער פּאָליציי. אין איין שטוב האָט זיך ביי די קאָנס געדרייט א כאַפּטע יונגע עלעגאַנטע, אויסגעפּרעסטע געסטאַפּאָוועצעס און פּאָליציי־לייט מיט זייערע עלעגאַנ־

טע דאַמען — אין דער צווייטער האָבן זיך געשאַרט פֿרומע רבנים און רביצינס מיט לאַנגע קאַפּאָטעס און בערד און פּאות. דער פֿאַרבינדונגס־מאַן צווישן די צוויי אַזוי באַזונדערע וועלטן איז געווען דאָס אייניקל פֿון סאָכאַטשעווער רבין, בעהאַריער. אַ יידישער געסטאַפּאָוויעץ מיט אַ לאַנגער, געהאַקטער קאַפּאָטע, מיט לאַנגע שטיוול און אַ האַלב מאָ־דערן היטל. בעהאַריער האָט זיך אין דער צייט פֿון די גרעסטע בלאָקאַ־דעס אַרומגעדרייט פֿראַנק און פֿריי אין די גאַסן. און וואָס איז באַ־שטאַנען זיין זכות איז נישט שווער צו...

דערמאָנענדיק וועגן דער פּטירה פֿון אַזוי פֿיל רביים און רבנים זאָל דאָ נאָך דערמאָנט ווערן דער טראַגישער טויט פֿון דעם וואַרשעווער רב הרב קאַנאַל. ער האָט ערקלערט זיינע בני־בית, אַז אויב מען וועט אים נעמען צום אומשלאַג וועט ער זיך אַנטקעגנשטעלן כדי מען זאָל אים דערשיסן, און אַזוי אַרום זאָל ער קומען צו קבר־ישראל. אַזוי איז טאַקע געשען. ווען מען האָט דעם הרב קאַנאַל געשלעפּט צו די וואַגאָנען האָט ער זיך אַנטקעגנגעשטעלט און טאַקע געפֿינען דעם טויט פֿון אַ קויל.

צווישן די אומגעקומענע רביים דאַרף דאָ געווידמעט ווערן אַ פּאָר ווערטער דעם יינגן וואַרשעווער רב, הרב שמעון הובערבאַנד. דאָס איז געווען אַן אידעאַלע נאַטור, וואָס איז זעלטן צו טרעפֿן אין היינטיקע צייטן. הובערבאַנד איז געווען נישט בלויז אַ גרויסער בקי אין רעליגיעזער ליטעראַטור, ער האָט אויך געהאַט אַנלאַגן פֿאַר אַ גוטן היסטאָרי־קער. זיינע שקיצן פֿון דער יידישער געשיכטע אין פּוילן האָבן אַרויס־געוויזן אַ שטאַרקע בקיאות אין דעם דאָזיקן צווייג פֿון וויסנשאַפֿט. בשעת דער מלחמה איז הובערבאַנד לויט מיינע אָנווייזונגען צוגעטרעטן צו באַאַרבעטן די היסטאָרישע מאַטעריאַלן פֿון די שאלות ותשובות וואָס זיינען שייך צו פּוילן. בלויז אַ טייל פֿון דעם דאָזיקן אָנגעזאַמלטן מאַ־טעריאַל איז אויפֿגעהיטן געוואָרן.[276] דער רוב איז צוזאַמען מיט הובער־באַנדן פֿאַרשוווּנדן.

הובערבאַנד האָט אויך אַסך אויפֿגעטון אויפֿן געביט פֿון דער אַרכיוו אַרבעט. ער האָט אָנגעזאַמלט אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן די ליידן און צרות פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג בשעת דער איצטיקער מל־חמה. זיינע מאַטעריאַלן צייכענען זיך אויס מיט אַ גרויסער גרינטלעכ־קייט און סאָלידקייט. זיי וועלן דינען אַלס וויכטיקער מאַטעריאַל פֿאַר דעם היסטאָריקער פֿון אונדזער צייט. די פֿאַרדינסטן פֿון הרב הובערבאַנד

[276] דער אָפּגעהיטענער טייל איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין די „בלעטער פֿאַר געשיכטע", באַנד IV, העפֿט 4.

אויף דעם געביט פון דאָקומענטירונג פון יידישן לעבן אין דער איצטיקער מלחמה זיינען זייער גרויסע. זיי וועלן קענען אָפּגעשאַצט ווערן ערשט דעמלט ווען דער מאַטעריאַל וועט באַקאַנט ווערן דער יידישער עפנטלעכקייט אין דער גאַנצער וועלט. דעמלט ערשט וועט מען זען, וואָס עס האָט געלייסטעט דער באַשריבענער רב הובערבאַנד. בשעת דער אויסזידלונג האָט הרב הובערבאַנד געזוכט און געפינען אַ מקום מקלט ביי די בערשטער. בשעת איינע פון די בלוטיקע סעלעקציעס ביי די בערשטער בשעת וועלכער עס זיינען צוגענומען געוואָרן 1.200 מענטשן איז אויך צוגענומען געוואָרן דער איידעלער רב. די רוצחים האָבן בשעת דער דאָזיקער סעלעקציע נישט געקוקט אויף די פּאַפּירן נאָר אויף די פּנימער. דאָס בלייכע אויסגעדאַרטע פּנים פון הרב הובערבאַנד האָט נישט נושא חן געווען ביי די ס.ס. מערדער. מען האָט אים צוזאַמען מיט אַנדערע געטריבן דירעקט אין די וואַגאָנען און פון דאָרט אין דעם טויטןלאַגער טרעבלינקע.

דער טאַלאַנטירטער זשורנאַליסט א. איינהאָרן האָט געלעבט אין שווערע באַדינגונגען בשעת דער מלחמה. אַ דאַנק דער מיטהילף פון „דזשוינט" האָט ער עקזיסטירט. די 3 יאָר מלחמה האָבן אים אינגאַנצן צוזאַמענגעבראָכן. ער פלעגט אַרומגיין פול מיט פּעסימיזם און יאוש. אַ שווערער קראַנקער איז ער אַרויסגעפאָרן קיין אָטוואָצק. ווען מען האָט שוין געוווסט וועגן דעם, אַז די אויסזידלונג וועט פּאַסירן, האָט זיך וואַרשעווער [?] אין דער לעצטער מינוט געראַטעוועט מיט אַ וואָגן פון פּאַנאַטאָוויע. איינהאָרן האָט זיך נישט געוואָלט רירן פון אָרט. ער האָט ערקלערט, אַז ער וועט זיך נישט רירן פון זיין צימער, ער וועט זיך נישט באַהאַלטן. זאָל פּאַסירן וואָס עס וויל. כך הוה. מען האָט אים דערשאָסן אין זיין צימער אין אָטוואָצק.

צווישן די געבאַפּטע אינטעליגענטן האָבן זיך געפונען אויך דרייסטע, מוטיקע, וואָס זיינען געשפּרונגען פון די וואַגאָנען קיין טרעבלינקי. אַזעלכער איז געווען אש, דער געוועזענער סעקרעטאַר פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פּוילן, אַ מענטש מיט אַ גאָר גרויסן רעדנערישן טאַלאַנט, אַ קרישטאָל־ריינער געזעלשאַפטלעכער טוער, וואָס האָט בשעת דער מלחמה באַשאַפן, אַנטוויקלט און אויפגעבויט דעם פּאַריין פון די אָנגעשטעלטע פון די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. אש איז אַרויסגעשפּרונגען פון וואַגאָן, אָנגעקומען מיט מזל קיין וואַלאָמין אָבער דאָרט איז אויך געווען אַן אויסזידלונג. ער איז פון דאָרט אויך אַנטלאָפן אָבער ווו ער איז אָהינגעקומען איצט איז נישט באַוווסט.

דער באַקאַנטער שרייבער און זשורנאַליסט הלל צייטלין איז איינ־מאָל באַפרייט געוואָרן פון אומשלאַג־פּלאַץ. א צווייט מאָל איז ער גע־כאַפּט און אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע. ווייסנדיק וואָס עס הערוואַרט אים דאָרטן האָט צייטלין פריער זיך אָנגעטון א טלית און א קיטל לויטן מוסטער פון אונדזערע אָבות.

הלל צייטלין האָט אסך געשריבן בעת דער מלחמה, צווישן אַנדערן האָט ער איבערזעצט תהילים אויף יידיש. זיין גאַנצע ליטעראַרישע ירושה מיט די מלחמה־כתבים איז פאַרבליבן אין זיין דירה אויף שליס־קא אין קליינעם געטאָ, פון וואַנען די יידן האָבן זיך געמוזט איבערציען בשעת דער איבערזידלונג. דאָס איבערציען זיך פון קליינעם געטאָ איז פאָרגעקומען אין אַזעלכע שווינדעלעכע באַדינגונגען, ביי א כסדרדיקער בלאָקאַדע, אַז דער רוב האָט מיטגענומען דאָס סאַמע נויטיקסטע. נישט קיין חידוש, אַז צייטלינס כתבים זיינען געבליבן אין זיין דירה, ווו עס האָבן דערנאָך געוועלטיקט ציגיינדליקער און הונגעריקער „שאַבראַווניקעס".

ש. סטופּניצקי איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד פאַרן אריינגיין אין וואַ־גאָן. געסמט האָט זיך אויך דער באַקאַנטער פּסיכיאַטאָר און לייטער פון דער משוגעים־אַנשטאַלט ד"ר מיללער סטעפאַן צוזאַמען מיט זיין פרוי. ער איז אין טאָג פון דער איבערזידלונג אַנטלאָפן פון אָטוואָצק קיין מינסק מאַזאָוויעצק, ווען די איבערזידלונג האָט דערגרייכט אויך דאָרט האָט ער געמאַכט א סוף צו זיין לעבן דורך איינגעמען סם. ד"ר מיללער האָט בשעת דער מלחמה געלייסטעט אסך פאַר דער „זאַפּיוווקע", א דאַנק זיין ענערגיע, איבערגעגעבנקייט און אויסדויער האָט די דאָזיקע אינסטיטוציע איבערגעהאַלטן די שווערסטע מאָמענטן פון איר עקזיס־טענץ.

א גרויסע שחיטה איז פאָרגעקומען צווישן די מאָלער־פּלאַסטיקער און בינע אַרטיסטן די גרעסטע מערהייט האָט געאַרבעט אין דער שאָפּ פון קאַרל היינץ מיללער. האָט געטראָפן א מאַלער [אומגליק] און דער שאָפּ איז נישט אָנערקענט געוואָרן דורך ד"ר סטאַבענאַוו, וואָס האָט אין דעם „אומזידלונגס־שטאַב" רעצידירט וועגן אָנערקענען און שטרייכן שאָפּן פון דער ליסטע. מען איז געקומען אין שאָפּ און אַלעמען צוגענו־מען, צווישן זיי דעם רוב מאָלער און אַרטיסטן. אין דעם טויט פון אונ־דזערע אַרטיסטן און קינסטלער זיינען שולדיק די געמיינע אָנפירונג פון די שאָפּן, וואָס האָבן אין זיינען געהאַט בלויז זייערע קעשענעס און אָנגע־נומען אין די שאָפּן נאָר די, וואָס האָבן געגעבן דערפאַר גראָבע סומ־מער. יידישע אַרטיסטן האָבן נישט געהאַט קיין געלט האָבן זיך געמוזט

זוכן אַ מקום מקלט אין אַ שוואכן שאָפּ, וואָס איז טאַקע באַ דער ערשטער געלעגנהייט ליקווידירט געוואָרן.

די ייִדישע פּעדאַגאָגן זײַנען אומגעקומען אויף זייערע פּאָסטנס. פון די ידיעות אין דער פּראָווינץ האָבן זיי גוט געוווסט וואָס מען האָט געטון אומעטום מיט די יתומים פון די יתומים־הייזער. די היגע אַנשטאַלטן זײַנען אומעטום געגאַנגען די ערשטע אויפן פייער, און דאָך האָט דאָס נישט אָפּגעשרעקט די לערערשאַפט און דעם טעכנישן פּערסאָנאַל פון די אַנשטאַלטן צו פאַרבלייבן אויף זייערע פּאָזיציעס ביז צום לעצטן מאָמענט, ווען די „אַקציע" האָט אַרומגעכאַפּט אויך די קינדער־אַנשטאַלטן. בײַם אָנהויב פון דער אומזידלונגס־אַקציע איז דער אָנפירונג פון „צענטאָס" געלונגען אויסצופּועלן בײַם פּרעזעס טשערניאַקאָוו און דעם לייטער פון אָרדנונגס־דינסט, וואָס האָט געפירט די „אַקציע", אַז די אַנשטאַלטן פון „צענטאָס" דאַרפן געשוינט ווערן פון דער אַקציע, שפּעטער ווען דער קאָנטינגענט איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג גרעסער האָט מען איינע נאָך דער צווייטער ליקווידירט גאַנצע אַנשטאַלטן, צוזאַמענדיק די קינדער צוזאַמען מיטן גאַנצן פּערסאָנאַל. אויף אַזאַ אופן איז צוגענומען געוואָרן אויפן אומשלאַג־פּלאַץ דער באַרימטער פּעדאַגאָג, דער טאַלאַנטירטער שרײַבער פון קינדער־זאַכן יאַנוש קאָרטשאַק (ד״ר גאָלדשמידט). ער צוזאַמען מיט זײַן רעכטער האַנט די פּעדאַגאָגין סטעפאַ ווילטשינסקאַ איז געגאַנגען בראָש פון דעם קינדער־צוג — ווי מען דערציילט — מיט געזאַנג אויף די ליפּן צו די וואַגאָנען, וואָס האָבן געפירט קיין טרעבלינקע. לויט זײַן שטייגער האָט ד״ר קאָרטשאַק אויך דאָס מאָל באַזאָרגט זײַנע קינדער מיט איניקע פּעסער וואַסער אויפן וועג.

דאָס זעלבע איז געווען מיט דעם לייטער פון דעם מוסטערהאַפטן קינדער־אינטערנאַט אויף מילנע 18, וואָס האָט נישט פאַרלאָזט זײַנע קינדער ביזן לעצטן מאָמענט און צוזאַמען מיט זיי מיטגעגאַנגען אויפן אומשלאַג־פּלאַץ און פון דאָרט קיין טרעבלינקע. מיר דאַרפן בייגן אונדזערע קעפּ פאַר דער דאָזיקער אומגעצײלטער און אפשר נוויטיקער מאַרטירלאָגיע פון אונדזערע בעסטע פּעדאַגאָגן.

צווישן די עסקנים, וואָס זײַנען צוגענומען געוואָרן בשעת דער אויסזידלונג דאַרף אויפן ערשטן אָרט דערמאָנט ווערן שכנא זאַגאַן.

זאַגאַן האָט זיך לייכטזיניק באַצויגן צו אַלע פּאַרזיכטס־מיטלען, וואָס ייִדן האָבן אָנגענומען קעגן די בלאָקאַדעס. ער האָט נישט געוואָלט הערן און וויסן וועגן באַהעלטענישן, וועגן פּאַפּירן פון שאָפּן, וואָס האָבן אין די ערשטע צײַטן אַרויסגעהאָלפן. אָפּטימיסטיש ווי ער איז געווען האָט

ער געגלויבט, אז עס וועט גוט זיין און אז ער וועט איבערהאלטן די מלחמה. ער האט געהאלטן, אז יעדער ייד איז א סאָלדאט און יעדער סאָלדאט דארף זיך יעדע מינוט רעכענען מיט דער מעגלעכקייט פון קריגן א קויל אין קאָפּ און אויב די קויל טרעפט אים נישט איז עס זיין גליק. ווען אין אַפּריל האָט זיך אָנגעהויבן די אקציע האָט מען אים פון אלע זייטן געבעטן ער זאָל זיך אויסבאהאלטן, ווייל אלס געוועזענער פּאָליטישער טוער, דאַזשאַר פון קהלה איז ער אויסגעשטעלט אויף א סכנה. זאגאן האָט זיך אויסגעלאכט פון די אלע וואָרנונגען און געבליבן נעבעכ־טיקן אין שטוב. זאגאן איז צוזאמען מיט זיין פרוי און צוויי קינדער געפאלן א קרבן פון דער ערשטער דייטשער גרויסער בלאָקאַדע אויף נאָוואָליפּיע. די דאָזיקע גאס האָט געזאָלט אוועקגעגעבן ווערן פאר די ארבעטער פון שולצס שאָפּ. זאגאן איז נישט געווען בשעת דער בלאָ־קאדע אין דערהיים, דערוויסנדיק זיך, אז אויף נאָוואָליפּיע קומט פאָר א בלאָקאַדע איז ער געגאנגען א היים און שוין געטראָפן זיין גאנצע פאמיליע אויפן הויף. פון דארט זיינען זיי אוועק אין רייען אויפן אומ־שלאַג פון וואנען זיי זיינען צוזאמען מיט אלע געשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע. דער שרייבער שיע פערלע אין דער זעלבער דירה האָט ריזי־קירט און נישט אראָפּגעגאנגען און געבליבן לעבן.

סאָניע נאָוואָגרודזקא, טוערין פון „בונד", האט אסך אויפגעטון בשעת דער איצטיקער מלחמה אויפן געביט פון קינדער־הילף, באזונ־דערס אויפן שול־געביט. דעם 17־טן אַפּריל האט זי זיך געפינען אויף דער ליסטע פון די צום טויט פאראורטיילטע. זי האט זיך אויסבאהאלטן א לענגערע צייט בשעת איינער פון די בלאָקאַדעס אויף נאָוואָליפּיע איז זי ארייננעפאלן און אוועקגעשיקט געוואָרן אויפן אומשלאַג־פּלאַץ.

די שענסטע און די בעסטע יוגנט — יונגע, פרישע און געזונטע בחורים און מיידלעך בחורות זיינען צוגענומען געוואָרן אויפן „אומ־שלאַג" און גלייך פארלאָדן געוואָרן אין די וואַגאָנען. צווישן די צוגע־נומענע האָבן זיך געפונען אזעלכע סימפּאטישע און איבערגעגעבענע טוער ווי דאָבראַשקלאַנקא א. א.

די פירער פון „אָרט" ש. פויסט פון לאָדזש און ד"ר מייזנער זיי־נען צוגענומען געוואָרן פון זייער פלאצוווקע אין שאָפּ. דער „אָרט" האָט געוואָלט ראטעווען זיינע מענטשן און בכלל פערזאָנען ווערטפולע, וואָס האָבן נישט געהאט קיין געלט אויף צו קויפן זיך אויסווייזן פון שאָפּן. דעריבער האָט דער „אָרט" געשאפן א שאָפּ פון דער פירמע אָטטאָ מאנגעלסאָן און פארשריבן אייניקע הונדערט פערזאָן. שפּעטער

אין דער שאַפּ אַריבערגעגאַנגען צו דער פירמע אַלמאַן [האַלמאַן]. נישט אַלע שאַפּן פון דער דאָזיקער פירמע האָבן געהאַט די זכיה צו פאַרבלייבן. דער „אָרט"־שאַפּ פון האַלמאַן איז ליקווידירט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין אָנפירונג די הערן: פויסט און ד"ר מייזנער.

אַסך ווערטפולע פערזאָנען פון דער אינטעליגענץ זענען אומגעקומען אין דעם ק.אַ.ם.[277] — דער אינסטיטוציע פאַר סאָציאַלער הילף, וועלכע איז בשעת דער מלחמה אויסגעוואַקסן צו אַ גאָר וויכטיקן פאַקטאָר אין יידישן לעבן. דער ק.אַ.ם. און אייגנטלעך זיין צווייג דער זש.ט.ס. איז געווען אַ דאָרן אין אויג פון די קהלה־לייט, ווייל אין ק.אַ.ם. האָבן זיי געזען די פאַרקערפערונג פון די כוחות, וואָס האָבן באַקעמפט די מעשים תעתועים פון דער קהלה. ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די אויסזידלונג האָט מען פון ערשטן מאָמענט אָן געזוכט עוקר מן השורש זיין די געזעלשאַפטלעכע עלעמענטן פון זש.ט. ס. מען האָט געשטרעבט צו פאַרניכטן די דאָזיקע אינסטיטוציע, וואָס האָט געשפּילט די ראָל פון געוויסן פון דער יידישער וואַרשע. דעריבער האָט די לייטונג פון אָרדנונגסדינסט יעדן טאָג אַרויסגעגעבן אַנדערע באַפעלן וועגן דער באַציונג צו די אָנגעשטעלטע פון ק.אַ.ם. אָפיציעל און אַנדערע נישט אָפיציעל. אָפיציעל האָט עס געהייסן, אַז די אָנגעשטעלטע פון ק.אַ.ם. אונטערליגן נישט דער אויסזידלונג. מינדלעך האָט מען געהייסן די יידישע פּאָליציאַנטן צו נעמען אויך די באַאַמטע פון זש. ט. ס. אויף אַזאַ אופן זיינען צוגענומען געוואָרן אַדוו. קאַהאַנאָוויטש, אַן אָנגעזעענער טוער פון פאַר דער מלחמה, ווישינסקי — ראַטמאַן פון פ"צ רעכטע פון פלאַצק אַ. אַ. הונדערטער באַאַמטע און אָנגעשטעלטע פון זש. ט. ס. זיינען צוגענומען געוואָרן פון זייערע אַרבעטס־פּלאַצוויקעס, פון די פאָלקס און קינדער־קיכן, פון די אינטערנאַטן און האַלב־אינטערנאַטן, וועלכע זיי האָבן באַדינט ביזן לעצטן מאָמענט. אַסך באַאַמטע און אָנגעשטעלטע זענען דורך דער יידישער פּאָליציי און ס.ס.־לייט צוגענומען געוואָרן פון די ביוראָען. אַ טייל איז געלונגען צו ראַטעווען זיך פון אומשלאַג־פּלאַץ. אַ טייל האָבן דעם „שפּאַציר" מיטגעמאַכט אייניקע מאָל.

די גרעסטע צאָל קרבנות פון זש. ט. ס. האָט געגעבן דער טאָג פון סעלעקציע. דער ק.אַ.ם. איז שרעקלעך באַהאַנדלט געוואָרן דורך דער קהלה־לייטונג. עס איז באַשטימט געוואָרן אַ לעכערלעכע צאָל פון עמלע־

---

[277] פג"ל הערה 265.

טע און זיבציק ערטער פאר די אמאליקע 3.000 באאמטע און אנגעשטעלטע. דער רעשט האט געמוזט גיין אויפן אומשלאגפלאץ.

די ביוראָ פון ק.אָ.ב. איז כמעט א גאנצע צייט פון דער איבערזידלונג געווען טעטיק. א טייל באאמטע פון ק.אָ.ב. איז אריבער אין שאָפּן. די פארבליבענע האָבן געטריי געדינט די אינטערעסן פון דער יידישער געזעלשאַפט ממש ביז צום לעצטן מאָמענט. דער ק.אָ.ב. איז ביז צום לעצטן מאָמענט געווען דער צענטער פון געזעלשאפטלעכן לעבן. נישט איין ווערטפולע פערזאָן איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן אדאנק די באמיונגען פון ק.אָ.ב., אהער זיינען אָנגעקומען די מעלדונגען וועגן דעם צונעמען אויפן „אומשלאגפלאץ" דעם אָדער יענעם שרייבער, מאָלער, ארטיסט אָדער עסקן. אין די ערשטע צייטן האָבן די אינטערווענצן פון ק.אָ.ב. געהאט א גרויסע פעולה. מיט האט זיך נאך גערעכנט אין די ערשטע טעג מיט דער עפנטלעכער מיינונג — נאָר אינגיכן אָבער האָבן די פארשטייער פון דער עפנטלעכער מיינונג — דער ק.אָ.ב. געמוזט קויפן זייער רעכט אויף אינטערווענצן מיט גאָר שיינע „מתנות" פאר דעם פירער פון אומשלאגפלאץ שמערלינג.

דער ק.אָ.ב. האט ביז צום לעצטן מאָמענט רעאַליזירט זיינע הילפס-אויפגאבן. א בריגאדע פון עטלעכע צענדליקער באאמטע האט יעדן טאָג געטיילט ברויט און מארמאלאדע צווישן די „פריווילעגירטע" און די בהכרח אויסגעזידלטע. די באאמטע פון ק.אָ.ב. זענען געווען די איינציקע, וואָס האָבן צוזאמען מיט די קראנקן-שוועסטער און דאָקטוירים געהאָלפן אנטלויפן פון אומשלאגפלאץ ווערטפולע פערזאָנען. גלייכצייטיק האט מען פון די מאגאזינען געהאָלפן מיט פראָדוקטן דעם הייפל יידישע שרייבער, ארטיסטן א. א. וואָס האָבן געוואַגט צו קומען אין ק.אָ.ב.

די דאָזיקע הילפס-טעטיקייט פון ק.אָ.ב. האט אָבער ווייניק וואָס געהאָלפן קעגן די בלאָקאדעס. אויך אָפיציעלע, אין אלע גאסן פלאַקאַטירטע מעלדונג וועגן דער אויסזידלונג אין וועלכן עס איז צווישן די, וואָס אונטערליגן נישט דער אויסזידלונג, געווען אויסגערעכנט דער ק.אָ.ב. האט געהאט א קנאַפּע ווירקונג. די יידישע פאָליציי האט נישט געשוינט דעם ק.אָ.ב. זיינע באזונדערע זיינען געוואָרן אלץ עפטערע. אנגעהויבן האט מען פון דעם פיזישן פערסאָנאַל. מען האט צוגענומען צענדליקער וואַשנעס, רוימערקעס אין די ביוראָען, דעם פערסאָנאַל פון די קיכן און אנדערע. שפעטער איז מען אריבער געגאנגען צו די באאמטע גופא. די אינסטיטוציע האט אינטערווענירט, געזוכט ראַטעווען אירע מענטשן. מען האט געמוזט איבערגיין צו „מתנות" און דערנאָך

צו פּשוטע לאַפּוווקעס. עס האָט אָבער געפעלט געלט און דערפאַר זיינען צענדליגער מענטשן נעגאַנגען לאיבוד. די פאַרזאָרגונגס־אַנשטאַלט האָט גערעכטעוועט איריע מענטשן דורך די סומע פון 3 מיליאָן זל. דער ק.אַ.מ. איז בשעת דער אויסזידלונג געבליבן אָן געלט. האָט מען גערעכטעוועט מענטשן מיט פעקלעך פּראָדוקטן, מיט לאַבנס ברויט, וועלכע מען האָט טענעבן דער יידישער פּאָליציי. אַזאַ קאָנקרעטער פּאַל איז פאָרגעקומען אין מאַגאַזין פון „צענטאָס" ווו די ליטערין פון מאַגאַזין פרוי יהודית ד.—ם.[278] האָט פאַרן פּריַיז פון צוויי ברויט פאַר אַ קאָפּ גערעכטעוועט אייניקע באַאַמטע פון מאַגאַזין. די קיכן־אָפּטיילונג פון ק.אַ.מ. האָט זיך אייניקע מאָל באַפרייט פון בלאָקאַדעס פון יידישער פּאָליציי דורך די ריטשאַלט סומע. דאָס אַלץ האָט אָבער אויפגעהערט ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן בלאָקאַדעס מיטן אָנטייל פון דייטשן. אין דעם פאַל האָבן שוין נישט געהאָלפן קיין שום אינטערווענצן. די אָנגעשטעלטע, וואָס האָבן געטריי געדינט דער אינסטיטוציע, זיינען אַלץ שיטערער געוואָרן אין די ביר ראָען.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן אַ זייער אינטערעסאַנטער פאַל בשעת די בלאָקאַדעס פון ק.אַ.מ וואָס כאַראַקטעריזירט די שטימונגען צווישן די באַאַמטע. בשעת איינער פון די בלאָקאַדעס איז צוגענומען געוואָרן אַ טייל פערסאָנאַל פון דער קיכן־אָפּטיילונג. צווישן אַנדערע האָט מען צוגענומען די פרוי בירקענהיים, די אינסטרוקטאָרין פון די קיכן, ווען מען איז געקומען אויפן אומשלאַג־פּלאַץ איז די אָנפירונג פון פּלאַץ געווען גרייט צו באַפרייען די פרוי בירקענהיים מיט אייניקע באַאַמטע פון דער אָפּטיילונג. מען האָט אָבער נישט געוואָלט באַפרייען דעם נידריקן באַאַמטן־פערסאָנאַל, ווי אויך די פיזישע אָנגעשטעלטע. פרוי בירקענהיים האָט דעמאָלט דערקלערט, אַז אין דעם פאַל גייט זי נישט אַוועק פון פּלאַץ זי איז טאַקע פאַרבליבן און אַוועק צוזאַמען מיטן גאַנצן פערסאָנאַל פון דער קיכן־אָפּטיילונג קיין טרעבלינקי.

ש. סטופּניצקי איז געבליבן צוזאַמען מיט דעם רוב יידישע שרייבער אין וואַרשע ביים אויסברוך פון דער מלחמה. אַ לאַנגע צייט איז ער געבליבן פאַרשטעקט. ער האָט מורא געהאַט מען זאָל נישט פאַרלאַנגען פון אים אַ חשבון פון זיין זשורנאַליסטישער טעטיקייט פאַר דער מלחמה. די שטענדיקע מורא פאַר רעפּרעסיעס האָט אים פולשטענדיק צעבראָכן. עס איז אַרומגעגאַנגען אַ שאָטן פון אַ מענטש, וואָס איז מער געווען

---

[278] ריגעלבלומס פרוי.

אויף יענער וועלט ווי אויף דער וועלט. די הילף פון „דזשוינט" וואס האט געהאט באגרענעצטע מיטלען, איז געווען א נישט גענוגענדע. סטופניצקי איז ארומגעגאנגען א האלב פארהונגערטער. אין ווינטער פלעג איך אים טרעפן זיך שעהן־לאנג ווארעמען אין דער פאלקס־קיך, פון וועלכער ער האט גענאסן. די אויסזיידלונג האט צום ערשט פארניכטעט זיינע כוחות. ער האט זיך גענומען דאס לעבן אויפן אומשלאג אוידער מען האט אים געפירט אין וואגאן.

דער ריפינער רב הרב נוטקעוויטש, א מענטש פון א קרישטאל־ריינעם כאראקטער, טאלעראנט צו איבערציגונגען פון אנדערע, האט הרב נוטקעוויטש געווינען בשעת דער מלחמה די סימפאטיע פון די גרויסע מאסן־פליטים, פאר וועלכע ער איז געווען זייער טעטיק אין ווארשע אלס דעלעגאט פון דער ריפינער לאנדסמאנשאפט און מיטגליד פון דער פליטים צענטראלע (צ. ק. או. — צענטראלנא קאמיסיא או־כאדזצוו). דער חאזיקער באשיידענער און פיינער טוער האט צונויפ־געזאמלט גרעסערע געלט־סומעס לטובת דער יידישער הילפס־ארגאניזא־ציע. ער האט געפירט א לעבן פון נויט און דחקות, ווידמענדיק זיינע כוחות לטובת הכלל. אין דער צייט פון איבערזידלונג איז ער געכאפט געווארן אויפן אומשלאג פלאץ. ווייסנדיק גאנץ גוט וואס עס דערווארט אים אין טרעבלינקע האט ער זיך אנטקעגנגעשטעלט די רוצחים, וואס האבן אים געשטופט אין וואגאן. ער איז דערשאסן געווארן. עס איז אבער נישט באוווסט ווו עס איז אהינגעקומען זיין געביין. ער האט גע־פינען זיין רו אין איינעם פון די מאסן־קברים, וואס זיינען אנטשטאנען אין די צענדליגער אין משך פון דער לעצטער צייט. ער איז ארויסגע־שפרונגען פון וואגאן, אין וועלכן מען האט אים אריינגעשטופט. א קאנ־וואירנדער אוקראינער האט אויף אים א געשריי געטון ער זאל אריין אין וואגאן א נישט וועט ער אים שיסן. די תשובה פון הרב נוטקעוויטש איז געווען א פעסטע: שיס! איך וועל נישט אריינגיין! דער אוקראינער האט אים דערשאסן.

מיט גרויס חרפה וחארף דערמאנט ווערן, אז שולדיק אין טויט פון אזא גרויסער צאל יידישע אינטעליגענטן, שרייבער, קינסטלער א.ד.גל. איז די יידישע קהלה און די יידישע פאליציי. די יידישע קהלה מיט חעם פרעזעס אײנזש. ליכטענבוים האט גארנישט געטון כדי צו ראטעווען דעם געזעלשאפטלעכן אקטיוו. די גאנצע ענערגיע פון די קהלה־ראטמענער איז געווען צו ראטעווען זייערע נאענטע און אפילו וויטע קרובים. א ברו־דער אדער א שוועסטער פון א ראטמאן איז געווען 10 מאל מער ווי א טאַ־

לאנטירטער שרייבער, זשורנאליסט אדער מאלער. מען דארף געדענקען, אַז בלויז אין געוויסע טעג האָבן דייטשן געלאָזן די מענטשן גלייך אין די וואַגאָנען. נאָטירלעך אין דעם פאַל איז נישט געווען קיין שום רעטונג אפילו פאַר דער גרעסטער סומע. אַנדערש איז אָבער געווען אין דער מערהייט פאַלן. די, וואָס האָבן געהאַט געלט האָבן זיך אויסגעקויפט פון די הענט פון די פּאָליציאַנטן. דער רוב קרבנות צווישן דעם געזעלשאַפטלעכן אַקטיוו איז געווען פון יידישע הענט. דאָס איז דער טראַגישער און טרויעריקער אמת.

די פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר דער איבערזיידלונג: שערינסקי און לייקין און דער קאָמענדאַנט פון אומשלאַגפּלאַץ שמערלינג האָבן נישט געהאַט קיין פאַרשטענדעניש פאַר דער באַדייטונג פון אַקטיוו. דער משומד שערינסקי איז געווען אַן אַנטיסעמיט, וואָס האָט געטראַכט נאָר ווי צו געפעלן די דייטשן, וועלכע האָבן אים אַרויסגעלאָזט פון תפיסה פאַרן פרייז פון אויספירן ווי געהעריק די אינסטרוקציעס פון די דייטשן. (שערינסקי איז פאַר [דער] איבערזיידלונג געזעסן אין תפיסה פאַרן אויסבאַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט זיינע פוטערס). לייקין אַן אַדוואָקאַט האָט געוואָלט מאַכן קאַריערע בא די דייטשן און געפליסט זיך, וואָס גרינדלעכער אויסצופירן די באַפעלן פון די דייטשן. זיין ערשטע אויסצייכנונג און אַ פּריז פון 300 זל. האָט ער באַקומען פון פּרעזעס טשערניאַקאָוו פאַר דעם גלענצנדן אַדורכפירן דאָס כאַפּן יידן אין די אַרבעטס־לאַגערן. לייקין, האָט בשעת דער אויסזיידלונג אין זינען געהאַט איין זאַך: פאַרפולן דעם קאָנטינגענט, וועלכן די דייטשן האָבן באַשטימט אויף דעם אַנטשפּרעכנדיקן טאָג. אַ קליין מענטשעלע מיט אַ קליינעם גוף און אַ קליין קעפּעלע האָט אים די מאַכט אָפּגענומען דעם שכל. ער איז געוואָרן ווילד, געשלאָגן מכות רצח פּאָליציאַנטן און יידן. יעדער, וואָס האָט אים געזען בשעת אַן אַקציע האָט נישט באַמערקט אין זיין פּנים קיין טרויער. פאַרקערט מען האָט געקענט באַמערקן, אַז דער ענין אויסזידלונג געפעלט אים. ער האָט הנאה פון דעם עסק. ביי אַזאַ מין מענטשעלע, וואָס האָט נאָכגעמאַלפּעוועט נאַפּאָלעאָנען האָט מען פאַרשטייט זיך נישט געקענט געפינען קיין פאַרשטענדעניש פאַר ראַטעווען דעם געזעלשאַפטלעכן אַקטיוו. דאָס זעלבע איז שייך שמערלינגען, אַ ריז מיט אַ שפּיציקער בערדל, מיט אַ פּנים פון אַ רוצח. שמערלינג האָט פאַרשטאַנען איין זאַך: געלט. ווער עס האָט זיך ביי אים אויסגעקויפט דעם האָט ער באַפרייט. די יידישע אינטעליגענץ האָט קיין געלט נישט געהאַט האָט זי געמוזט גיין קיין טרעבלינקע. איך וועל נישט פאַרגעסן, ווי ער

האָט זיך אויף מיר געוואָרפן מיטן קאַנטשיק הלמאַי איך אינטערוועניר פאַר דער פיאַניסטקע האַלינאַ דיקשטיין, דער מאָלערין רעגינאַ מונדלאַק און דעם עקאָנאָמיסט ד״ר ליפּאָווסקי. דאָס איז געווען מיין ערשטער און לעצטער צוזאַמענטרעף מיט שמערלינגען. שמערלינג האָט שוין לאַנג געדאַרפט זיין אויפן עולם־האמת. אים האָט אָבער געטראָפן א גליק. ער האָט צעבראָכן א פוס און א דאַנק דעם האָט ער נישט געטיילט דעם גורל פון לייקינען און פירסטן. וועגן אים גייט אַרום א וויץ, אַז זינט לאַנג ער איז קראַנק אַזוי לאַנג וועט ער בלייבן געזונט. מען לאָזט צו אים קיינעם נישט צו. מען היט אים ווי אַן אויג אין קאָפּ.

צוזאַמען מיט די יידישע שרייבער, מאָלער, קינסטלער א. א. זיינען אונטערגעגאַנגען ריזיקע קולטור־ווערטן, וואָס זיינען פאַרפאַלן אויף אייביק. גלייך ווי עמיץ איז צוגענומען געוואָרן האָבן די שכנים זיך אַריינגעריסן אין זיין דירה און געמאַכט פון אַלץ א תל. דאָס האָט געהייסן אין זשאַרגאָן מען האָט געשאַברעוועט (א וואָרט גענומען פון שלאָסעריי און באַטייט דוכט זיך אויסגלעטן). ווי עס איז פריער דערמאָנט געוואָרן זיינען א גרויסע צאָל הייזער צוגעטיילט געוואָרן פאַר שיידענע שאָפּן אַלס וווינונג־ אָדער אַרבעטס־בלאָקן. סיי אין ערשטן סיי אין צווייטן פאַל האָט מען זיך גאָרנישט גערעכנט. די נישט־נויטיקע מעבל האָט מען פון די העכסטע שטאָקן געוואָרפן אין הויף. ביכער, בילדער, כתבי־ידן, האָט מען אַרויסגעוואָרפן אויפן הויף און דערנאָך אָדער אַרויסגעוואָרפן מיטן מיסט, אָדער פאַרברענט אין מיטן הויף. גאַנצע אוצרות פון יידישע ספרים, בילדער און ד. גל. זענען אַזוי אַרום פאַרניכטעט געוואָרן. אויף אַזא אופן זענען פאַרניכטעט געוואָרן די כתבים פון ש. גילבערטן, וואָס האָט כסדר געשריבן בשעת דער מלחמה און דווקא אויף אַקטועלע טעמעס. דאָס זעלבע איז געשען מיט ישראל שטערנס שאַפונגען בשעת דער מלחמה. דער באַקאַנטער העברעישער פעדאַגאָג קאַפּלאַן האָט געפירט א גאַנץ אויספירלעכן טאָג־בוך, וועלכער איז צוזאַמען מיט אים פאַרשווּנדן.[279] דאָס זעלבע איז געשען מיט אַנדערע טאָגביכער פון א ריי פערזאָנען. שמואל הירשהאָרנס טאָגבוך איז עגץ פאַרפאַלן געוואָרן. דאָס טאָגבוך פון דעם יינגן, פעיקן עקאָנאָמיסט מנחם לינדער איז דורך זיין פרוי פאַרברענט געוואָרן אין א מאָמענט פון פאַרצווייפלונג בשעת דער אויסזידלונג. לינדערס אלמנה

---

[279] קאַפּלאַנס דערמאָנטע טאָג־בוך איז אָפּגעפונען געוואָרן דורך א פּאָלאַק, וועלכער האָט אים איבערגעגעבן דעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט. ער באַשטייט פון זעקס דיקע ברוליאָנען.

האָט דעמאָלט געגלויבט, אַז אַלץ וועט אַוועקגיין, האָט זי נישט געוואָלט, אַז דאָס טאָגבוך זאָל אַריינפאַלן אין פרעמדע הענט, — האָט זי עס פאַרברענט. מען ווייסט, אַז אין ווארשע האָבן אַסך מענטשן געפירט טאָגביכער. עס ווייזט אויס, אַז זייער ווייניק פון זיי וועט דערגיין צו דער עפנטלעכקייט. דער מבול פון אומזידלונג פאַרגייסט אַלץ, פאַרניכטעט אַלץ, לאָזט נישט איבער קיין זכר פון גאָרנישט. אומזיסט האָט מען געשיקט מענטשן אין די דירות פון די אויסגעזידלטע, כדי צו זוכן די נאָך זיי פאַרבליבענע כתבים. מען האָט גאָרנישט ביי זיי געפונען, ווייל אַלץ איז אַרויסגעוואָרפן געוואָרן אין מיסט, אַלץ איז פאַרניכטעט און פאַרברענט געוואָרן.

צווישן די אומגעקומענע עסקנים האָט פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט די גרופּע ניי אויפגעקומענע, מלחמה־עסקנים, וואָס האָבן אויסגעבויט דאָס שענסטע וואָס איז געשאַפן געוואָרן בשעת דער מלחמה — די הויז־קאָמיטעטן. די דאָזיקע גרופּע איז געבליבן טריי די אידעאַלן פון סאָציאַלער הילף און די שווערסטע מאָמענטן פון יידישן לעבן אין ווארשע. די עסקנים, וואָס האָבן געזוכט קאַריערע, געלט, פרנסה, זיינען אַוועק צו דער קהלה און אירע אַנשטאַלטן. דאָס הייפל פאַרבליבענע ביים זש.ט.ס. איז באַשטאַנען פון אַ גרופּע אידעאַליסטן מיט אַ געזעלשאַפטלעכער פאַראַנגעגנהייט, וואָס האָבן געטריי אָן שום פניות און כוונות געדינט דעם נויט־לײַדנדן ייד. דער ערשטער און אפשר איינער פון די בעסטע און שענסטע איז געווען אליהו קאַהאַן — ער איז געפאַלן אַ קרבן פון דער טעראָר־אַקציע, ערב דער איבערזידלונג. קאַהאַן איז פאַר דער מלחמה געווען אַ נאַלעווקער סוחר פון גרויסן פאַרנעם. געזעלשאַפטלעך איז ער נישט געווען טעטיק. בשעת דער מלחמה האָט זיך אין אים דערוועקט דער עסקן. ער איז געווען דער בוייער און שעפער פון דעם ערשטן הויז־קאָמיטעט אין דעם גרויסן הויף נאַלעווקי 23. ער טראָגט הילף די ערשטע פּליטים און נשרפים, וואָס האָבן זיך בשעת דער באָמבאַרדירונג פון ווארשע געוואַלגערט אויף אַלע שטיגן און הייף. שפּעטער האָט ער זיך מיטן גאַנצן ברען אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פון אויפשטעלן הויז קאָמיטעטן אין אַלע הייזער פון ווארשע. מיט אומדערמידלעכער עקשנות און איבערגעגעבנקייט באַקעמפט ער אַלע מניעות, וואָס זיינען געשטאַנען אויפן וועג פון אויפשטעלן הויז־קאָמיטעטן. שפּעטער ווערט ער דער פּאַטראָן פון די פּליטים. ער ווערט דער פּאַנאַטישער פאַרטיידיקער פון די רעכט פון די צענדליגער טויזנטער פּליטים. ער בויט הילפס־קאָמיטעטן אין די באַזונדערע הייזער, ער שאַפט פּאַטראָ־

נאמען פון רייכע הייזער איבער פערזאנען איבער די פליטים־פונקטן, ער שאפט די אינסטיטוציע פון פליטים־הילף די צענטראלע קאמיסיע פון פאטראנאטן, ער ווערט דער פאנאטישער פארטיידיקער פון די פליטים אין מאנט און וועקט כסדר הילף פאר די פליטים־פונקטן. א קויל פון א רעוואלווער האט אין דער נאכט פון 17 אפריל אויפן 18־טן געמאכט א סוף צו זיין לעבן.

די צווייטע וואס דארף דא דערמאנט ווערן איז די פרוי מאקרסקא פון לאדזש. אין איר שטענדיקן וווינארט לאדזש איז זי געווען טעטיק אין דער פרויען־באוועגונג. אין ווארשע האט זי זיך אריינגעווארפן אין דער הילפס־ארבעט פאר אירע בנידעיר פאר די לאדזשער. זי איז געווען איינע פון די טעטיקסטע פרויען אין דער לאדזשער לאנדסמאנשאפט. פרוי מאקרסקא האט זיך אבער נישט באגנוגנט מיט דער דאזיקער לאקאלער טעטיקייט. זי ווערט אריינגעצויגן אין דער ברייטער סאציאלער הילפס־טעטיקייט. זי שטעלט זיך בראש פון דעם פרויען־קרייז ביי דעם זש. ט. ס. זי בויט אויס אין יעדן הויז פרויען־קרייזן, וואס פירן א ברייטע הילפס־ארבעט הן פאר די נויטליידנדע פון דעם באטרעפנדן הויף, הן פאר אנדערע. פרוי מאקרסקא איבט אויס א שטארקע השפעה אויף די יידישע פרויען פון ווארשע. אויף גרויסע פארזאמלונגען דערציט זי הונדערטער פרויען אין גייסט פון זעלבסט־הילף. זי צינדט אן די פרויען צו א ברייטער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. א דאנק איר אגיטאציע און אויפקלערונג ווערן די פרויען די אקטיווסטע מיטגלידער פון פארשיידענע געזעלשאפטלעכע קאמיטעטן און אינסטיטוציעס. די פאטראנאטן פאר אינטערנאטן, פליטים־פונקטן און קיכן ווערן פול מיט פרויען, וואס זיינען אפט דער נערוו פון דער גאנצער אינסטיטוציע. פרויען ווארפן זיך אריין אין דער הילפס־ארבעט פאר קינדער. פרויען האבן אין די לעצטע חדשים פאר דער אויסזידלונג פארנומען אלץ א וויכטיקערן ארט אין דעם געזעלשאפטלעכן לעבן. אומעטום איז דא די אומדערמידלעכע טוערין, די פרוי מאקרסקא.

בשעת דער אומזידלונג האט זיך פרוי מאקרסקא אריינבאקומען צו די בערשטער — איינע פון די ווייניקע שאפן, ווו מען האט געקאנט אריינקומען און געלט. בשעת דער שרעקלעכער בלאקאדע, בשעת וועלכער עס זיינען צוגענומען געווארן 1.200 איז אויך געפאלן א קרבן פרוי מאקרסקא.

אהרון ראגאווי אן אגודהשער זשורנאליסט, מיטארבעטער פון דעם אגודהשן „מאנבלאט” האט בשעת דער מלחמה אנטוויקלט א פארצווייג־

טע הילפסטעטיקייט. צוזאמען מיט א צווייטן טוער פון דער אגודה האט ער אויפגעשטעלט א פארטיילונגס־פונקט, וועלכער האט מיט געזעלשאפטלעכע מיטלען געטראגן הילף דער רעליגיעזער אינטעליגענץ. ראטאווי איז געכאפט געווארן אויפן אומשלאג־פלאץ צוזאמען מיט זיין צאלרייכער פאמיליע (11 קינדער). עס איז געלונגען אויסצופועלן ביי דעם ס.ס.־מאן מען זאל אים אלס זשורנאליסט באפרייען. ווען יענער האט אבער דערזען, אז דא האנדלט זיך וועגן א גאנצער אפטיילונג פון 11 קינדער האט ער דאס נישט געקענט איבערהאלטן און צוריקגעצויגן די דערלויבעניש. ראגאווי איז ווי הונדערטער און טויזנטער יידן געפאלן א קרבן פון זיינע קינדער. ער איז אוועק דארט פון וואנען מען קומט נישט צוריק.

גאוזע לאנגיאריקער מיטארבעטער פון „היינט" איז בשעת דער מלחמה געווען זייער טעטיק אויפן געביט פון הילף פאר די פאמיליעס פון די אוועקגעפארענע זשורנאליסטן (אין 6 סעפטעמבער איז ארויסגעפארן דער עוואקואציע־צוג פון דער פוילישער רעגירונג מיט עטלעכע הונדערט זשורנאליסטן צווישן זיי א גרופע יידישע באקאנטע זשורנאליסטן), ווי אויך פאר די פארבליבענע זשורנאליסטן. זיין שטוב איז געווארן א מין רעטונגס־קאמיטעט וווהין עס האבן זיך געווענדעט די אלע, וואס האבן זיך גענויטיקט אין הילף. מיט יעדער צרה איז מען געקומען צו גאוזען. און צרות האט נישט געפעלט, ווייל פאמיליעס פון זשורנאליסטן איז געווען אין ווארשע מיט 6 [?7] טאגצייטונגען (היינט, מאמענט, פאלקס־צייטונג, אונדזער עקספרעס, טאג־בלאט, נאש פשעגלאנד, פיאנטאחראנא) אסך — 170. ווי לאנג עס איז געווען לרוב געלט אין דער קאסע פון „דזשוינט" האט מען זיך נאך ווי נישט איז געגעבן אן עצה. ווען עס איז אבער געווארן קנאפער מיט געלט האט דער גרייזטראער גאוזע געהאט אויסצושטיין שווערע פורעניות פון די אומגליקלעכע פאמיליעס. גאוזע איז צוזאמען מיט חילינאוויטש געווען דער בויער פון דער קיך פאר זשורנאליסטן, וואס האט אויסגעהאלטן מאראליש דאס איבערגעבליבענע הייפל זשורנאליסטן. בשעת דער אויסזידלונג איז גאוזע געכאפט געווארן אויפן אומשלאג־פלאץ, וויסנדיק וואס אים דערווארט אויפן נייעם ארט האט גאוזע זיך געסמט פארן אריינגיין אין דעם וואגאן.

אזעלכע נאמבערגישע העלדן, וואס טראגן זיך ארום מיט פלעשעלעך סם אין דער קעשענע איז פאראן אסך — זייער אסך. די צאל קאנדידאטן אויף סם־פלעשעלעך (דער רוב לומינאל אדער ציאנקאלי) וואלט געווען אסך א גרעסערע ווען מען וואלט געקאנט באקומען סם. די צרה איז

אבער די, וואס בשעת דער איבערזידלונג זיינען דער רוב יידישע אפטייקן פארמאכט געווארן, דער פערסאנאל איז אין דעם רוב פאלן ארויסגעפירט געווארן אויפן אומשלאג־פלאץ, דער גאנצער מאטעריאל איז צוגענומען געווארן אין דער א. ג. ווערטערפאסונג. עס האט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז די רעקוויזיציע פון די אפטייק־זאכן איז כדי יידן זאלן זיך נישט קענען סמען.

זעלבסטמארד איז אויך באגאנגען דער שטילער, ביז גאר באשיידענער גרינדער פון דעם באקאנטן „טאמאר"־פארלאג שור. שווערע צייטן האט איבערגעלעבט ח. שור בשעת די 3 יאר מלחמה. זיין גאנץ פארמעגן אינוועסטירט אין ביכער איז געבליבן אין ווילנע. שור האט געלעבט פון ארויספארקויפן דעם קליינעם סכום ביכער, וואס איז אים פארבליבן אין ווארשע. שור האט נישט געוווסט וויאזוי אנצוקומען צו געזעלשאפטלעכער הילף, וואס האט אים אין דער ערשטער צייט געקענט אביסל אונטערהאלטן. זיין גאנצע ענערגיע האט ער געווידמעט דער גרינדונג פון א פאלקס־ביבליאטעק אין ווארשע. בא דעם מאנגל אין פארשטענדעניש מצד דער קהלה איז דאס געווען אן אמתע סיזיף־ארבעט און דאך האט עס אדורכגעפירט דער שטילער און באשיידענער שור. די ביבליאטעק האט זיך געפונען אין שורס דירה אויף לעשנא 56 און איז באשטאנען אויסער זיינע ביכער, די ביכער פון דער בונדישער גראסער־ביבליאטעק, אויך פון די ביכער פון דער קאמוניסטישער ביבליאטעק „דאס לעבן", וואס האט זיך געפינען אויף דזשעלנא 34. די ביבליאטעק איז באשטאנען פון עטלעכע טויזנט ביז גאר ווערטפולע ביבליאטעקן [דארף זיין ביכער] און וואלט אן ספק געשפילט א גרויסע ראל אין ווארשעווער קולטור־לעבן ווען נישט די איבערזידלונג. שווערע טעג האבן זיך אנגעהויבן פאר שורן בשעת דער איבערזידלונג. קיין מזומן געלט האט ער נישט פארמאגט און ברויט האט געקאסט ביז הונדערט זל. א קילא. שור איז בשעת איינער פון די בלאקאדעס גענומען געווארן אויפן וואגן. דער גליקלעכער צופאל האט געוואלט, אז איך בין דעמלט דורכגעגאנגען דורך לעשנא. די יידישע פאליציאנטן האבן נישט געהערט וועגן קיין פארלאג „טאמאר" און וועגן שורן, האבן זיי אים נישט געוואלט באפרייען. עס איז מיר אבער געלונגען אדאנק מיין באקאנטשאפט מיט איינעם פון די פאליציי־אפיצירן צו באפרייען אים פון וואגן. איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן די הארצרייסנדיקע געשרייען פון 2 ציש"א־לערערינס, וועלכע עס איז מיר נישט געלונגען צו באפרייען. שור האט אבער נישט געקאנט אויסהאלטן די שווערע באדינגונגען פון הונגער און

כסדרדיקן פחד פאר בלאָקאדעס. ער האָט זיך גענומען דאָס לעבן אויפ־הענגענדיק זיך אין זיין דירה ארומגערינגלט מיט די טויזנטער פריינט — די ביכער פון די פאָלקס־ביבליאָטעקן. שורס טויט אין לאָקאַל פון ביבליאָטעק איז א סימוואָל פון טויט פון דער יידישער קולטור אין די שרעקליכע טעג פון דער איבערזידלונג, ווען די גאַנצע אינטעליגענץ און אוצרות יידישע קולטור פון יאָרהונדערטער זיינען פארשווינדן אין געציילטע חדשים.

מיר האָבן פריער דערמאָנט דאָס שטילע פאסיווע העלדנטום פון אונדזערע פערזאָנען מיט דעם באַרימטן ד"ר קאָרטשאַק בראש. מיר האָבן פארציילט ווי אזוי זיי זיינען געגאַנגען פרייוויליק דעם טויט אנטקעגן באַגלייטנדיק די קינדער, וועלכע זיי האָבן דערצויגן אין משך פון יאָרן. ענלעך האָבן געהאַנדלט די יידישע דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטערס פון יידישן שפיטאָל אויף סטאַווקי. דער יידישער שפיטאָל איז איינציקע מאָל איבערגעטראָגן געוואָרן בשעת די 3 יאָר מלחמה. בשעת דער אויס־זידלונג האָט מען אים אריבערגעטראָגן אויף סטאַווקי אנטקעגן דעם אומשלאַג פלאַץ. דער שפיטאָל האָט געגרענעצט מיטן אומשלאַג פלאַץ. אהין האָבן זיך געטראָגן די געוואַלדן און געשרייען פון די אומגליקלעכע אויסגעזידלטע. אלע האָבן געוווסט, אז די אויסזידלונג וועט נישט אויסמיידן אויך דעם שפיטאָל. מען האָט עס געוווסט פון צענדליגער ביישפילן, פון דער פראָווינץ, פון לובלין א. א. שטעט. א טייל דאָקטוי־רים און קראַנקן־שוועסטערס האָבן דעריבער פארלאָזט דעם שפיטאָל. עס האָט זיך אָבער געפינען א גרופע פון עטלעכע צענדליגער דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטערס, וואָס האָבן נישט פארלאָזט די קראַנקע ביז צום לעצטן מאָמענט. ווען עס איז געקומען דער טראַגישער מאָמענט. ווען מען האָט פארלאָדעוועט די וואַגאָנען איבער 1.000 קראַנקע זיינען מיט זיי מיטגעגאַנגען פרייוויליק א הייפל דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטערס. אזוי האָבן געהאַנדלט מיטגלידער פון פאָלק, וואָס ווערט דורך די היט־לעריסטן באַצייכנט ווי אונטערמענטשן.

צווישן די וויסנשאַפטלער, וואָס זיינען צוגעקומען געוואָרן פון אונדז בשעת דער איבערזידלונג איז געווען ד"ר ליפאָווסקי. אן עקאָנאָמיסט פון פאַך האָט ער איבערגעלאָזט נאָך זיך א גאַנצע ריי וויסנשאַפטלעכע ארבעטן פון געביט פון יידישער ווירטשאַפט אין פוילן. זיינע ארבעטן זיינען פארעפנטלעכט געוואָרן אין דעם „ווירטשאַפט און לעבן" אין די

אויסגאבן פון ייוו״א און פון דער געז. „צעקאבע״ אין פוילן. בשעת דער מלחמה האָט ד״ר ליפּאָווסקי מיטגעהאָלפן דעם „דזשוינט״ צו באַ־ארבעטן וויסנשאַפטלעך פאַרשידענע פּראָבלעמען, וואָס האָבן זיך גע־שטעלט אויף דער טאָג־אָרדענונג, באַזונדערס די פראַגע פון פּליטים פאַר וועלכע דער „דזשוינט״ האָט אסך געלייסטעט אין דעם ערשטן מלחמה־יאָר. ד״ר ליפּאָווסקי איז געווען א קראַנקער, האַרציליידנדער מענטש, באַ־שיידן ביז גאָר, ווייניק באַקאַנט דער ברייטער עפנטלעכקייט. ער האָט געלעבט אין גאַנץ שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען, באַזונדערס פון מאָ־מענט ווען די מיטלען פון „דזשוינט״ האָבן זיך פון טאָג צו טאָג פאַר־קלענערט.

בשעת דער איבערזידלונג איז ד״ר ליפּאָווסקי צוגענומען געוואָרן אויפן אומשלאַגפּלאַץ. איך האָב אים געזען שטיין הינטער דעם שטעכיקן דראָט א פאַרחלשטן צוליב דער גרויסער היץ, וואָס האָט דעמלט גע־הערשט. מיין אינטערווענץ ביי דעם קאָמענדאַנט פון אומשלאַגפּלאַץ, דעם אויסוואורף שמערלינג האָט נישט געהאַט קיין פּעולה. ער האָט מיר געדראָט מיט אריבערוואַרפן מיך הינטערן שטעכיקן דראָט. עס איז אים אויך נישט געלונגען צו ראַטעווען פאַרשטעלט אלס דאָקטאָר, צוליב זיין שוואַכקייט און מיזעראַבלען אויסזען. ד״ר ליפּאָווסקי איז אוועק אין די וואַגאָנען, פאַרגרעסערנדיק דערמיט די צאָל קרבנות פון דעם קולטור־אקטיוו. די טאָכטער זיינע איז געלונגען אפּצוראַטעווען פון אומשלאַג־פּלאַץ פאַרקליידעט פאַר א קראַנקן־שוועסטער.

א קרבן האָט אויך געגעבן די יינגע יידישע געשיכטס־וויסנשאַפט פון פוילן אין דער פּערזאָן פון ד״ר ליפמאן צאַמבער. ד״ר צאַמבער האָט אָנגעשריבן א גרעסערע ארבעט געבויט אויף ארכיוו מאַטעריאַלן וועגן די פוילישע יידן אונטער דער פּרייסישער הערשאַפט. איניקע קאַפּיטלען פון זיין ארבעט האָט ער פאַרעפנטלעכט אין דעם „יונגן היסטאָריקער״ און אין די אויסגאַבן פון ייוו״א. ד״ר צאַמבער איז געווען יאָרנלאַנג א לערער אין די ציש״אָ־שולן אין וואַרשע. אויסערדעם איז ער געווען זייער טעטיק אין דער קולטור און בילדונג־געז. „קולטור־ליגע״, אלס איינער פון די בויער פון דער חאַזיקער פּראָלעטאַרישער אינסטיטוציע.

בשעת דער מלחמה האָט ער אויסגעבויט דעם „צענטאָס״־אינטער־נאַט פאַר גאַס־קינדער אויף זאַמענהאָף־גאַס. בשעת דער איבערזידלונג איז זיין טאָכטער געכאַפּט געוואָרן אויפן אומשלאַגפּלאַץ; איז ער גע־לאָפן אין „צענטאָס״ וועגן געלט אויף אויסקויפן די טאָכטער פון די רוצחישע הענט פון יידישע פּאָליציאַנטן. אויפן וועג איז ער געכאַפּט

געוואָרן אויפן אומשלאַג פּלאַץ פון וואַנען ער איז אוועקגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקי.

אין דער גרופּע זינגער און מוזיקער איז די שחיטה [געווען א גרויסע]. עס זיינען צוגענומען געוואָרן די דיריגענטן און חזנים פון די גרעסטע ווארשעווער שולן, דער באַקאַנטער דיריגענט סאַקס א. א. דעם גרעסטן איינדרוק האָט אָבער געמאַכט דער טויט פון דער שיינער, בלאָנדער בלוט יונגער מאַרישיא אייזענשטאַט. מאַרישיא איז געווען זייער פּאָפּולער אין ווארשע בשעת דער מלחמה. זי פלעגט אויפטרעטן מיט איר פּראָגראַם אין פּויליש, העברעיש און יידיש אין די קאַפעהייזער ווי אויך געזעלשאַפטלעכע פאַראַנשטאַלטונגען. זי האָט מיט אירע אויפטרעטונגען געכשרט און געריניקט די פאַרשיידענע פאַרוויילונגסערטער ווו זי פלעגט אויפטרעטן. בשעת די בלאָקאַדעס פלעגט איך מאַרישיען טרעפן זיך פריי באַוועגן אין די גאַסן. אפילו ביי אזעלכע רוצחים ווי די יידישע פּאָליציאַנטן איז דער נאָמען מאַרישיא געווען גענוגנט אויף נישט געכאַפּט צו ווערן אויפן אומשלאַג-פּלאַץ. און דאָך איז זי אַריינגעפאַלן אויפן אומשלאַג פּלאַץ, ווי זי איז דעשאַסן געוואָרן פאַר די וואַגאָנען, וואָס גייען אָפּ קיין טרעבלינקי.

1/I 43

שאַברונעק מיט דער שפּילקע. — סילוועסטער אין ווארשע. — געגנפאָן זאַמערן געדאַרפט היינט זיין אין דער קהלה. וווּ/יצליע זאָגן צו ווינטשן א גוט ניי-יאָר. — מען האַלט ביים גרינדן א יידיש טעאַטער.

קלאַנגען וועגן באַלאַבאַנס זעלבסטמאָרד. —

קאַטשקעס וועגן אַן אַרטיקל אין „שוואַרצן קאָרפּס" וועגן דער אויסזידלונג פון די פּוילישע יידן, אַז זי האָט זיך נישט איינגעגעבן — יידן האָבן זיך אַרויסגעוויזן א נישט אַנטשפּרעכנדער עלעמענט צו דער אומזידלונג דעריבער זיינען 120 טויזנט פרויען, קינדער און זקנים געשטאָרבן. דעריבער וועט שוין מער נישט פאָרקומען קיין אויסזידלונג, אויסגעזידלט איז געוואָרן דער נישט פּראָדוקטיווער עלעמענט. קלאַנגען וועגן גוטע בשורות וואָס דערוואַרטן יידן. די קלאַנגען ווערן פאַרשפּרייט אינם נאָמען פון גאַנצוויכן. וואָס פאַר א שייכות ער האָט דערצו איז נישט באַוווּסט. — די בשורות זיינען אזעלכע, אַז די יידן וועלן פאַרנעמען 20% פון דער פּוילישער פּראָדוקציע. יידן וועלן קענען ווינטשן

אויף יענער זייט און װעלן באפרייט װערן פון טראָגן אַפּאַסקעס. מען פּאַרצײלט אויך, אַז די ייִדן פון קראָקע, לעמבערג טראָגן נישט קיין אַפּאַסקעס. אין לעמבערג טראָגן זיי W, װאָס באַדייט „װערמאַכט". דער עולם האָט מורא פאַר די גוטע בשורות, װײל פאַר דער אויסזידלונג אין װאַרשע האָבן זיך אויך פאַרשפּרייט אַזעלכע גוטע בשורות.

א מאַיאָר פון דער װערמאַכט אַ װיכטיקע מיליטערישע שישקע אין װאַרשע האָט געהאַלטן הײַנט אַ רעדע פאַר די אַרבעטער לכבוד נײַיאָר פון דער פירמע „טראַנסאַוויאַ" (לופט־פלי) געגעבן אַן איבערבליק איבער לר. [נישט פאַרענדיקט].

יצחק גיטערמאַן

איז אַ קרבן פון דער צװייטער אויסזידלונג פון װאַרשע — ער האָט בשעת זײַנע באַזוכן בײַ מיר אַדורכגעקוקט די ליסטעס פון די געהרגעטע און אײַנגעהענטיק צוגעשריבן פאַרשיידענע נעמען. איצט פיגורירט אויף דער זעלבער ליסטע, װוּ עס פיגורירט זײַן אײַגנהענטיקע צושריפט דער נאָמען פון יצחק גיטערמאַן. עס ציטערט מיר די האַנט [בײַ] די װערטער, װײַל װער װײס צי װעט אין חעם צעטל דער צוקונפטיקער היסטאָריקער, װאָס װעט אַדורכקוקן די דאָזיקע ליסטע נישט צושרײַבן אויך מײַן נאָמען: ע. רינגעלבלום. מילא מיר זײַנען שוין צוגעװוינט צום טויט און ער מאַכט אויף אונדז קיין אײַנדרוק. אויב עמיץ פון אונדז װעט איבערלעבן די מלחמה װעט מען אַרומגיין אין דער װעלט װי מענטשן פון אַ צװייטן פּלאַנעט. עפּעס זענען מיר געבליבן על פּי נס און על פּי טעות.

יצחק גיטערמאַן איז לעבן זאַגאַנען די צװייט גרעסטע פּערזענלעכקייט, װאָס איז אַװעק פון אונדז בשעת דער איצטיקער איבערזידלונג. דאָס איז איינע פון די גרעסטע אבידות, װאָס עס האָט געליטן די ייִדישע באַפעלקערונג אין פּױלן. אַ גאַנץ בוך װעט מען דאַרפן אָנשרײַבן װעגן דער דאָזיקער ביז גאָר װיכטיקער פּערזענלעכקייט. געבוירן און קיעװ איז ער געװען טעטיק אין דער ס.ס.*)־פּאַרטיי אַלס אָנהענגער פון אַ טעריטאָריאַלער לעזונג פון דער ייִדן־פראַגע. נאָך בשעת דער פריערדיקער װעלט־מלחמה אַרבעט ער געזעלשאַפטלעך אין חעם הילפס־קאָמיטעט לטר־

---

* סאָציאַליסטן — ציוניסטן.

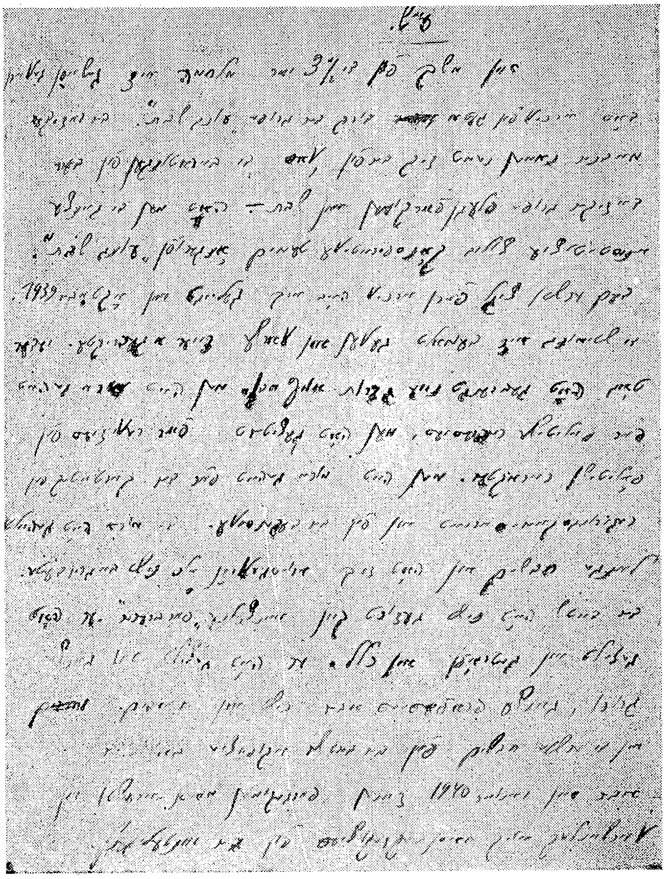

פאקסימילע פון ז׳ 317

בת די מלחמה־געטראָפֿענע ייִדן. אײנס נאָמען פֿונם זעמסקי סאָיוז באַוואַכט ער דעמאָלט גאַליציע, וואָס האָט באַזונדערס שטאַרק געליטן צוליב [נישט פֿאַרענדיקט].

[סוף יאַנואַר 1943]

ע״ש

אין משך פֿון די דרײַ און האַלב יאָר מלחמה איז געשאַפֿן געוואָרן דאָס אַרכיוו פֿון געטאָ דורך דער גרופּע „עונג שבת". דער דאָזיקער מאָדנער נאָמען נעמט זיך דערפֿון, וואָס די באַראַטונגען פֿון דער דאָזיקער גרופּע פֿלעגן פֿאָרקומען אין שבת — האָט מען די גאַנצע אינסטיטוציע צוליב קאָנספּיראַטיווע טעמים אָנגערופֿן „עונג שבת". דעם ערשטן ציגל פֿאַרן אַרכיוו האָב איך געלייגט אין אָקטאָבער 1939. די שטימונג איז דעמאָלט געווען אין וואַרשע זייער אַ געדריקטע. יעדער טאָג האָט געבראַכט נײַע גזירות אויף ייִדן. מען האָט מורא געהאַט פֿאַר פּאָליטישע רעפּרעסיעס. מען האָט געציטערט פֿאַר רעוויזיעס פֿון פּאָליטישן כאַראַקטער. מען האָט מורא געהאַט פֿאַר דער קאַרטאָטעק פֿון רעגירונגס־קאָמיסאַריאַט און פֿון דער דעפֿענסיווע. די מורא האָט געהאַלטן לאַנגע חדשים און האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס נישט באַגרינדעטע. דער דײַטש האָט נישט געזוכט קיין אײנצעלנע „פֿאַרברעכער". ער האָט געצילט און געטראָפֿן אין כּלל. ער האָט געצילט אין גאַנצע גרופּן, גאַנצע פּראָפֿעסיעס, אָבער נישט אין יחידים. אין די ערשטע חדשים פֿון דער דײַטשער אָקופּאַציע, באַזונדערס אָבער אין יאַנואַר 1940, זײַנען פֿאָרגעקומען מאַסן־אַרעסטן און וואָרשײַנלעך אויך מאַסן־עקזעקוציעס פֿון דער אינטעליגענץ. אַרעסטירט האָט מען לויט אַ ליסטע פֿון די אַנטשפּרעכנדע קאָרפּאָראַציעס (דאָקטוירים־קאַמער, אינזשעניערן פֿאַריין א. א.). די אַרעסטן זײַנען נישט געווען פֿאַרבונדן מיט קיין גענויע רעוויזיעס. בכלל האָבן די דײַטשן נישט אַדורכגעפֿירט קיין שום אויספֿאָרשונגען, נאָר „אויף אַ קורצן וועג" דערשאָסן די אַלע, וואָס זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן אין זייערע הענט.

רעוויזיעס זײַנען טאַקע אַדורכגעפֿירט געוואָרן, און דאָס זייער אָפֿט און זייער גרינטלעך, אָבער געזוכט האָט מען נאָר עפּעס אַנדערש: וואַלוטע, גאָלד, בריליאַנטן, חפֿצים, סחורה וכדומה. רעוויזיעס פֿון דעם מין זײַנען פֿאָרגעקומען אין משך פֿון די גאַנצע דרײַ און האַלב יאָר מלחמה און האַלטן אָן ביזן הײַנטיקן טאָג.

מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם כאַראַקטער פון די רעוויזיעס, ווייל דאָס האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם איבערבלייבן פון שריפטלעכע דאָקומענטן פון דער צייט פון מלחמה. און די ערשטע חדשים איז דער עולם געווען מוראדיק טעראָריזירט און געציטערט פאַר רעוויזיעס. מען האָט דעמאָלט פאַרברענט אַלץ אַפילו אומשולדיקע ביכער, וואָס זיינען אַפילו ביי היטלערן נישט טריף. עס איז דעמאָלט פאַרניכטעט געוואָרן דער רוב סאָציאַליסטישע ליטעראַטור פון די ביבליאָטעקן און פון פריוואַטע דירות, ווייטער האָבן געליטן די דייטשע שרייבער אויף עמיגראַציע ווי טאָמאַש און היינריך מאַן, פויכטוואַנגער, לודוויג א. א. דער עולם האָט דעמאָלט מורא געהאַט צו שרייבן, ווייל מען האָט זיך דעמאָלט געריכט אויף רעוויזיעס. מיט דער צייט האָט מען זיך באַרואיקט. דער טעראָר איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער, אָבער ווי פריער דערמאַנט — האָט מען געציילט אין גאַנצע גרופּן, שיכטן, וואָס דער ייד טוט זיך ביי זיך אין שטוב, האָט דעם דייטש נישט געהאַרט. האָט טאַקע דער ייד אָנגעהויבן צו שרייבן. געשריבן האָבן אַלע: זשורנאַליסטן, שרייבער, לערער, געזעלשאַפטלעכע טוער, יונגנטלעכע און אַפילו קינדער. דער רוב האָט געשריבן טאָג־ביכער ווו די טראַגעדיע־געשעענישן זיינען באַלויכטן געוואָרן דורך דער פּריזמע פּערזענלעכע איבערלעבונגען. געשריבן איז געוואָרן זייער אַסך, אָבער די איבערוויגנדיקע מערהייט פון דעם אַלעם איז פאַרניכטעט געוואָרן צוזאַמען מיטן אונטערגאַנג פון די וואַרשעווער יידן בשעת דער אויסזידלונג. געבליבן איז בלויז דער מאַטעריאַל, וואָס איז אויפגעהיט געוואָרן אין א. ג. [אַרכיוו פון געטאָ].

איך בין צוגעטרעטן צו זאַמלען מאַטעריאַלן פון דער איצטיקער צייט נאָך אין אָקטאָבער 1939 אַלס אָנפירער פון דער ייד. סאָציאַלער אַליינהילף (דעמאָלט די קאָאָרדינאַציעס) האָב איך טאָג־טעגלעך געהאַט אַ לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט דעם אָרעמיקן לעבן. צו מיר זיינען דערגאַנגען ידיעות פון אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען מיט יידן אין וואַרשע און אירע פאַרשטעט. היות די קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע איז געווען אַן עמאַנאַציע פון „דזשאָיינט" צו וועלכן עס זענען כמעט יעדן טאָג געקומען דעלעגאַציעס פון דער פּראָווינץ און דערציילט וועגן די שווערע איבערלעבונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס אַלץ, וואָס איך האָב זיך אין משך פון טאָג אָנגעהערט האָב איך אין אָוונט פאַרנאָטירט און פאַרזען מיט מיינע חברות. פון די דאָזיקע טאָג־טעגלעכע נאָטיצן האָט זיך אַנטוויקלט מיט דער צייט אַ היבש בוך פון הונדערט געדיכט אָנגעשריבענע זייטן, וואָס גיט אַן אָפּשפּיגלונג פון יענער צייטתקופה. די דאָזיקע טאָג־נאָטיצן זיינען אין

לויף פון דער צייט דורך מיר פאַרביטן געוואָרן אין וואָכן און שפּע־ טער אין חודש־איבערזיכטן. דאָס האָב איך געטאָן דעמלט ווען דער שטאַב פון די עונג שבת מיטאַרבעטער איז שוין געווען אַ גרויסער.

שוין אין די ערשטע חדשים פון מיין צוטרעטן צו דער עונג שבת־ אַרבעט האָב איך צוגעצויגן צו דער מיטאַרבעט איינציקע פּערזאָן, אָבער גרויס מזל־ברכה איז דערפון נישט אַרויסגעקומען. ערשט מיטן מאָמענט פון צוציִען צו דער מיטאַרבעט דעם יונגן היסטאָריקער הרב שמעון הור־ בערבאַנד האָט די עונג־שבת געוואונען איינעם פון אירע בעסטע מיטאַר־ בעטער. צום באַדויערן אָבער האָט הרב הובערבאַנד געשריבן זיינע נאָ־ טיצן אָלס הערות אויף פאַרשיידענע ספרים, כדי עס זאָל אָנגיין ווי הע־ רות צום טעקסט. ערשט שפּעטער האָט זיך הרב הובערבאַנד געלאָזט איי־ בערצייגן, אַז עס איז נישטאָ קיין מורא צו פאַרנאָטירן אַלץ און נישט שרייבן פאַרשטעלט, ווי עס האָט געטאָן הרב הובערבאַנד ביים אָנהויב.

מאַי 1940 האָט איך געהאַלטן פאַר צוועק־מעסיק צו געבן דער דאָ־ זיקער ביז גאָר וויכטיקער אַרבעט אַ געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער. איך האָב געמאַכט אַ גוטן אויסוואַל פון מענטשן און אַדאַנק דעם איז די אַר־ בעט אַוועק אין דער געהעריקער ריכטונג און איז געפירט געוואָרן אין דעם אַנטשפּרעכנדיקן פאַרנעם. אַלס סעקרעטאַר פון דעם ע״ש איז באַ־ שטימט געוואָרן דורך דעם דעמאָלטיקן גרעמיום פון ע״ש דער חבר הירש וו.,[280] וועלכער פירט אויס די דאָזיקע אַרבעט ביזן היינטיקן טאָג. אַליין אַ פּליט פון לאָדזש האָט דער חבר וו. אַדאַנק זיין פּאָליטיש געזעלשאַפט־ לעכע טעטיקייט געהאַט די נייטיקע פאַרשטענדעניש פאַר אַזאַ מין אַר־ בעט. זיין טאָג־טעגלעכער קאָנטאַקט מיט הונדערטער פּליטים־דעלעגאַטן פון אַלע ווינקעלעך פון לאַנד האָט מעגלעך געמאַכט, עס זאָל אַנטשטיין הונדערטער מאָנאָגראַפיעס פון שטעט, וואָס זיינען דער וויכטיקסטער אוצר אין דער ע״ש אַרבעט.

דער ליבהאַרציקער חבר מנחם ק.[281] האָט אָוועקגעשטעלט די פינאַנסן אויף דער געהעריקער מדריגה. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ רייך געזעלשאַפטלעך לעבן אין וואַרשע. עס קומען פאָר פאַרלעזונגען, אַקאַדע־ מיעס און קאָנצערטן. דאָס שאַפט אַ באָדן פאַר אויסברייטערן און פאַר־ טיפערן די ע״ש אַרבעט.

---

[280] הירש וואַסער.
[281] מנחם מענדל קאָן.

דאָס אַנטשטיין פון געטאָ, דאָס אײַנשליסן פון די ייִדן אין די מויערן האָט געגעבן נאָך גרעסערע שאַנסן דער אַרכיוו־אַרבעט. מען איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דעם דײַטש גייט זייער ווייניק אָן, וואָס עס טוען די ייִדן צווישן זיך. עס זײַנען פאָרגעקומען פאַרזאַמלונגען אויף אַזעלכע טעמעס און אין אַזאַ באַפאַרבונג, אַז פאַר דער מלחמה איז דאָס ניִשט געווען מעגלעך. אין יעדן הויז־קאָמיטעט, אין יעדן קיך־לאָקאַל, אין יעדן לאָקאַל פון אַ געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע האָט מען אָן קיין שום שטערונגען אויסגערעדט אַלץ, וואָס איז עמעצן געקומען אויפן צונג. די ייִדישע געסטאַפּאָוצעס זײַנען געווען פאַרנומען מיט אויסגעפּי־ניקן רײַכע סקלאַדעס מיט סחורה, שמוגעל וכדומה. פּאָליטיק האָט זיי ווי־ניק וואָס אינטערעסירט. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז אומלעגאַלע אויס־גאַבן פון אַלע ריכטונגען זײַנען אַרויסגעגאַנגען כמעט פראַנק און פרײַ. מען האָט זיי געלעזט כמעט אָפן אין די קאַפע־הײַזער, געזאַמלט געלט אויף פרעס־פאָנד, דיסקוטירט מיט די געגנערישע אויסגאַבן — מיט איין וואָרט, זיך אויפגעפירט כמעט ווי פאַר דער מלחמה. בײַ אַזאַ „פרײַהייט", וואָס האָט געהערשט בײַ די שקלאַפן פון געטאָ איז ניִשט קיין חידוש, אַז די ע"ש אַרבעט האָט געהאַט גוטע מעגלעכקייטן פאַר אַנט־וויקלונג. די אַרבעט איז דאַן געוואָרן פאַרצווייגט. צענדליקער מענטשן זײַנען געוואָרן מיטאַרבעטער פון ע"ש, אַ טייל אַלס שטענדיקע, אַנדערע אַלס צײַטווײַליקע מיטאַרבעטער. די בערג פון מאַטעריאַלן זײַנען גע־וואַקסן. די אַרבעט איז געוואָרן אויסגעברייטערט, אָבער זי איז געבליבן ווײַטער קאָנספּיראַטיוו. מען האָט געזוכט וועגן ווי אַזוי צו געבן לעגאַלע פאָרמען די הײַזיקע אַרבעט. צו דעם צוועק האָט מען פאַר אייניקע צענ־דליגער שרײַבער, לערער, בכלל פאַר אינטעליגענץ, פּראָקלאַמירט אַ קאָנ־קורס מיט אַ געוויסע צאָל געלט־פּרײַזן, די הײַזיקע פּרײַזן, וואָס זײַנען געווען אונטערגעשטיצט דורכן „דזשאָינט" מיט אַן אייניקע געלט־סומע, האָבן באַרײַכערט דעם אַרכיוו מיט אַ רײ ווערטפולע אַרבעטן, ווי די אַרבעט וועגן ייִדישן טעאַטער בשעת דער מלחמה פון ט־וו,[282] די מאָנאָגראַפיע פון ייִדישן לעבן אין לעמבערג אין די סאָוויעטישע צײַטן פון אסתר מ.[283] און איר מאַן ש—ד,[284] די געשיכטע פון אַ ייִדישער פאַמיליע בשעת דער מלחמה פון דער דיכטערין הענריקאַ לאַזאָווערט, די

282 טורקאָוו יאָנאַס.

283 אסתר מאָנגאָל.

284 נאָמען דערוויל אומבאַקאַנט.

מאָנאָגראַפּיע פֿון דעם אַרבעטס־לאַגער קאָמפּיִנאָס פֿון הרב הובערבאַנד, [נישט פֿאַרענדיקטער זאַץ] די ע"ש איז זיך אַזוי פֿונאַנדערגעוואַקסן. עס זיינען געזאַמלט געוואָרן אַזוי פֿיל ווערטפֿולע מאַטעריאַלן אַז עס האָט זיך אונדז אַלעמען געדוכט, אַז עס איז שוין געקומען די צייט אויב נישט צו מאַכן קיין סינטעז איז יעדנפֿאַלס צו מאַכן געוויסע סך־הכּלען פֿון פֿאַרשיידענע פּראָבלעמען און וויכטיקערע דערשיינונגען אין ייִדישן לעבן. ווען דער פּלאַן וואָלט רעאַליזירט געוואָרן, וואָלט דאָס געווען אַ גאָר וויכטיקער ביישטייער צו דער געשיכטע פֿון די ייִדן בימי־היטלער. צום גרויסן באַדויערן איז פֿאַרווירקלעכט געוואָרן נאָר אַ טייל פֿון דער געפּלאַנטער אַרבעט. עס האָט געפֿעלט די רואיקייט, וואָס איז נייטיק פֿאַר אַן אַרבעט פֿון אַזאַ פֿאַרנעם און גרייס. די מחברים, וועלכע האָבן זיך אונטערגענומען צו באַרבעטן דעם אָדער יענעם קאַפּיטל האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט דערפֿירן זייער אַרבעט ביז צום סוף. נישט איינער פֿון די שרייבער איז אַוועק אויפֿן אומשלאַג (פּרוי סלאָפּאָק, הרב הובערבאַנד, שערעשעווסקאַ,) נישט איינער איז אומגעקומען פֿון אַ קויל (מנחם לינדער, שמואל ברעסלאַוו, יוסף קאַפּלאַן), נישט איינער איז אַריבער אויף יענער זייט.

דעם ראַזיקן פּלאַן האָבן מיר פּאָפּולער אָנגערופֿן „צוויי אַ האַלב יאָר" ווייל עס האָט געזאָלט געגעבן ווערן אַן איבערבליק און אַ סך־הכּל פֿון ייִדישן לעבן אין וואַרשע אין משך פֿון די צוויי אַ האַלב יאָר מלחמה. די אַרבעט האָט זיך געטיילט אויף 3 [פּאַקטיש 4] טיילן: אַן אַלגעמיינעם, אַ ווירטשאַפֿטלעכן, קולטור־וויסנשאַפֿטלעך־ליטעראַריש־אַרטיסטישן און אַ טייל געווידמעט דער סאָציאַלער הילף. די אַרבעט וועלכע איז אָנגעהויבן געוואָרן אָנהויב 1942 איז געליטעט געוואָרן דורך אַ רעדאַקציע־קאָלעגיע פֿון דעם שרייבער פֿון די שורות, מנחם לינדער און ליפּע ל. ב־ך.[285] דער שרייבער פֿון די שורות האָט איבערגענומען דעם ערשטן און דריטן טייל, לינדער דעם ווירטשאַפֿטלעכן און ליפּע ב. די סאָציאַלע הילף. די אַרבעט האָט געזאָלט טראָגן אַ האַלב־לעגאַלן כאַראַקטער. עס זיינען צו דער מיטאַרבעט צוגעצויגן געוואָרן נייע כּוחות, פֿאַכמענער אויף פֿאַרשיידענע געביטן פֿון לעבן. די אַרבעט איז פֿאַרמאָסטן געוואָרן אויף איבער 100 דרוקבויגן און האָט געזאָלט ווערן איינע פֿון די וויכטיקסטע דאָקומענטן אין דער צייט פֿון מלחמה. אויף שעה־לאַנגע רעדאַקציע־זיצונגען זיינען באַטראַכט געוואָרן די טעזן צו יעדער טעמע. מיר האָבן

285 ליפּע ליב בלאָך.

געוואָלט לייגן די אויפמערקזאַמקייט פון די מיטאַרבעטער אויף געוויסע טענדענצן און אָנווייזן די ריכטליניען פון דער געגעבענער טעמע. דער מיט זיינען מיר נישט אויסן געווען אָנצוּוואַרפן א געוויסע טענדענץ די שרייבער פון די טעמעס. עס זיינען באַאַרבעט געוואָרן טעזן וועגן אָרדנונגס־דינסט (יידישע פּאָליציי), וועגן קאָרופּציע און חעמאַראַליזאַציע אין געטאָ, וועגן געזעלשאַפטלעכן לעבן, וועגן שול־וועזן, אַנקעטע וועגן לעבן און שאַפן פון יידישן קולטורעלן אקטיוו בשעת דער מלחמה,[286] וועגן יידיש־פּוילישע באַציונגען, וועגן שמוגעל, אַנקעטע וועגן דעם מצב אין די באַזונדערע בראַנזשעס, וועגן יוגנט, וועגן פרויען א. אַ. וו.[287]

זעענדיק, אז עס איז שווער אַרויסצובאַקומען ביי די באַזונדערע מחברים די באַ זיי באַשטעלטע אַרבעטן, האָבן מיר איינגעפירט א פּרינציפּ, אז יעדער מיטאַרבעטער איז מחויב צו געבן אונדז די רויע מאַטעריאַלן, וועלכע ער זאַמלט אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין אַרבעט. ווי צ. ב. די ביאָגראַפיעס פון יוגנטלעכע אויפן יסוד פון וועלכע דער מחבר האָט געדאַרפט אָנשרייבן די צוזאַמענפאַסנדע אַרבעט וועגן דער יוגנט. אויף אַזאַ אופן איז אָנגעזאַמלט געוואָרן און איינטערעסאַנטער מאַטעריאַל פון פאַרשיידענע געביטן פון אונדזער ווירקלעכקייט אין דער צייט פון מלחמה.

אין לויף פון דער אַרבעט זיינען מיר ריכער געוואָרן מיט אַסך דערפאַרונג ווי אַזוינע אַרבעטן דאַרפן געמאַכט ווערן. אַסך מחברים האָבן שוין ווייט געהאַלטן מיט זייערע אַרבעטן, אָבער אין צווישן, ווען די צוויי און האַלב יאָר האָט געהאַלטן זיך פאַרוואַנדלען אין „3־יאָר“־אַרבעט איז אַראָפּגעפאַלן א נייַ אומגליק אויף די קעפּ פון די וואַרשעווער יידן — אַן אומגליק, וואָס האָט אונדז געקאָסט 300.000 קרבנות — די אויסזידלונג.

די ע״ש־אַרבעט איז, ווי דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע און ווירטשאַפטלעכע לעבן, איבערגעריסן געוואָרן. בלויז געציילטע חברים האָבן אין יענע אומגליקלעכע טעג געהאַלטן די פען אין דער האַנט און ווייטער געשריבן וועגן דעם, וואָס קומט פאָר אין וואַרשע. צו הייליק איז אָבער געווען די אַרבעט, צי שטאַרק איז זי געווען איינגעבאַקן אין די הערצער פון די ע״ש־מיטאַרבעטער, צו א וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע פונקציע האָט

---

[286] איניקע ענטפערס אויף דער דערמאָנטער אַנקעטע זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די „בלעטער פאַר געשיכטע“.

[287] וועגן די אויפגעהיטענע אַרבעטן צו די דערמאָנטע טעמעס פג״ל די אָפּהאַנדלונג פון א. אייזענבאַך: „ווירטשאַפטלעכע פאָרשונגען אין וואַרשעווער געטאָ“ („בלעטער פאַר געשיכטע“, באַנד I, העפט 1, 2; באַנד IV, העפט 1).

געשפּילט ע״ש, אַז די דאָזיקע אַרבעט זאָל קענען אָפּגעשטעלט ווערן, מען האָט גענומען זאַמלען מאַטעריאַלן וועגן דעם שעכטהויז פון אייראָפּעאישן יידנטום — וועגן טרעבלינקי. מיר האָבן געפּרוווט אויפן יסוד פון די דערציילונגען פון די צוריקגעקומענע פון פאַרשיידענע פּראָווינץ לאַנגערן אויפשטעלן אַ בילד פון די איבערלעבונגען פון די יידן אין די פּראָווינץ־שטעט אין דער צייט פון אויסזידלונג. ווען מיר שרייבן די ווערטער איז די אַרבעט אין פולן ברען, און אויב מען וועט נאָך האָבן אַ ביסל מנוחה וועט קענען דערגרייכט ווערן דאָס, אַז קיין שום וויכטיקער פאַקט פון יידישן לעבן אין דער צייט פון מלחמה זאָל נישט בלייבן פאַרבאַהאַלטן פאַר דער וועלט.

די מיטאַרבעטער פון ע״ש זיינען געווען צווייערליי. געווען שטענדיקע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן זיך אײנגעאַנצן געווידמעט דער דאָזיקער אַרבעט, געווען אויך צייטווייליקע, וואָס האָבן אָנגעשריבן איין מאָל זייערע איבער־לעבונגען אין דער מלחמה, אָדער באַשריבן די איבערלעבונגען פון זייער שטעטל אָדער שטאָט און דערמיט האָט זיך געענדיקט זייער שייכות צו ע״ש. אַלע האָבן געהאַט די פאַרשטענדעניש פאַר דער וויכטיקייט פון דער אָפּגעטוענער אַרבעט. מען האָט פאַרשטאַנען ווי וויכטיק עס איז פאַר די צוקונפטיקע דורות עס זאָל פאַרבלייבן אַ שפּור פון דער טראַגעדיע פון די פּוילישע יידן. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער געזאַמלטער מאַטעריאַל דינט אויך איצט אויף צו אינפאָרמירן די וועלט וועגן די גרוילטאַטן איבער דער יידישער באַפעלקערונג. געווען אייניקע צייטווייליקע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן זיך אַריינגעצויגן אין דער אַרבעט, אַז זיי זיינען פאַרבליבן אונדזערע שטענדיקע מיטאַרבעטער.

אונדזערע שטענדיקע מיטאַרבעטער אין דער צאָל פון עטלעכע צענדליגג זיינען אין זייער איבערוויגנדיקער מערהייט באַשטאַנען פון פאָלקס־אינטעליגענטן דער רוב פון פּראָלעטאַרישע פאַרטייען. מיט אַ כיוון האָבן מיר אויסגעמיטן אַריינצוציען אין אונדזער אַרבעט פּראָפעסיאָנעלע זשורנאַליסטן, ווייל מיר האָבן נישט געוואָלט, אַז די אַרבעט זאָל שאַבלאָניזירט ווערן מיר האָבן געשטרעבט, אַז דער לויף פון די געשעענישן אין יעדן שטעטל, די איבערלעבונגען פון יעדן ייד — און יעדער ייד איז בשעת דער איצטיקער מלחמה אַ וועלט פאַר זיך — זאָלן איבערגעגעבן ווערן וואָס פּשוטער, וואָס געטרייער. יעדעס איבעריקע וואָרט, יעדע ליטעראַרישע באַפאַרבונג אָדער באַפּוצונג האָט געגרילצט אין די אויערן און אַרויסגערופן פאַרדרוס. דאָס יידישע לעבן בשעת דער מלחמה איז אַזוי רייך אין טראַגעדיעס, אַז עס איז איבעריק געווען צו באַרייכערן עס מיט

אן איבעריקער שורה. צווישנס איז דא געקומען דער מאמענט פון איינהאלטן א סוד און דאס איז ווי באוווסט — איינע פון די הויפט חסרונות פון זשורנאליסטן פון אנטפלעקן סודות. אייניקע פעאיקע זשורנאליסטן וואלטן אפשר מיט חשר צייט יא אריינגעצויגן געווארן צו דער מיטארבעט האט זיך זיי פארגליסט צו שטיין אין קאנטאקט מיט דעם געסטאפאווישע נאנצווייך און הגם די דאזיקע באציונגען זיינען געווען נישט פון „פראפעסיאנעלן" כאראקטער האט עס אבער פאר אונדז אוממעגלעך געמאכט צו שטיין מיט זיי אין וועלכע נישט איז פארבינדונגען.

אונדזערע איינמאליקע מיטארבעטער זיינען באשטאנען פון פאלקס־מענטשן, וואס האבן געפירט אין זייערע היימערטער דאס גאנצע געזעלשאפטלעכע לעבן. קומענדיק קיין ווארשע מיט דער מחנה 150 טויזנט פליטים האבן זיי דא ווייטער אנגעפירט מיט זייערע לאנדסלייט אין די א. ג. לאנדסמאנשאפטן, ארגאניזירטע דורך דער פליטים־צענטראלע ביי דער ייד. סאציאלער אליינהילף. די דאזיקע דעלעגאטן פון די לאנדסמאנשאפטן האבן עס נאך א טאג שווערע ארבעט אין קאמיטעט ביים פארטיילן ברויט, אדער ביים טראגן אנדערע מין הילף, אין די אוונטן געשריבן לויט אונדזער קאנספעקט — די געשיכטע פון זייערע שטעטלעך, אדער עס פארציילט אונדזערע מיטארבעטער, וואס האבן עס שפעטער באארבעט. די דאזיקע ארבעט איז געווען זייער א מיפולע און שווערע.

ביי דער שרעקלעכער ענגשאפט פון געטא האבן די פליטים געלעבט אין פשוט אומבאשרייבלעכע דירות־באדינגונגען. איינהאלטן קאנספיראציע אין אזעלכע באדינגונגען האט געהערט צו די שווערע זאכן. אין די קאלטע ווינטער־טעג איז געווען קאלט. קיין עלעקטריע איז אין דעם רוב יידישע הייזער נישט געווען אין לעצטן ווינטער. ממילא איז דאס שרייבן אנגעקומען מיט ריזיקע, ממש אומבאשרייבלעכע שוועריקייטן און ארויסבאקומען אן ארבעט וועגן א שטעטל האט געפאדערט לאנגע וואכן און חדשים פון אנשטרענג. עס האט מיך געקאסט אסך מי אויפצומונטערן מיינע מיטארבעטער נישט אפצושרעקן זיך פאר די אלע מניעות נאר טוען זייער ארבעט. דערצו לאמיר נאך צוגעבן די לכתחילהדיקע מורא פאר אויפגעדעקט צו ווערן דורך געסטאפאוציעס און דאס בילד וועט זיין א פולעס. נישט איין מאנוסקריפט באשטימט פאר ע"ש איז צוליב א רעוויזיע אין א הויף פארניכטעט געווארן.

ווי דערמאנט זיינען אונדזערע מיטארבעטער באשטאנען דער רוב פון פאלקס־מענטשן. געווען צווישן זיי מענטשן מיט טאלענט, וואס זיינען דורך אונדז אויפגעוועקט געווארן צו א ליטעראַרישע שאפונג.

וואָלטן די מענטשן נישט אומגעקומען צוליב הונגער קראַנקהייט אָדער צוליב אויסזידלונג וואָלטן מיר באַרייכערט געוואָרן מיט נייע שריפטשטעלערישע טאַלאַנטן. עס וואָלטן צוגעקומען נייע ליטעראַרישע כוחות אויף אַ געביט, וואָס איז אַזוי אָרעם ביי אונדז, אויפן געביט פון זכרונות שרייבן. ווי דערמאָנט זיינען אונדזערע מיטאַרבעטער דער רוב געווען אַרבעטער, בעל מלאכות א. א. וואָס האָבן שטאַרק געהונגערט אין דער שטאָט פון אומבאַרמהאַרציקע יידן, וואַרשע. דער ע״ש האָט דעריבער געמוזט זאָרגן דערפאַר, אַז די מענטשן זאָלן נישט אויסגיין פון הונגער. מען האָט זיך דעריבער באַמיט פאַר זיי וועגן פעקלעך מיט לעבנסמיטל אין די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. אַ יכער דערוואַקסענע האָבן אויך מיטגעאַרבעט מיטן ע״ש יוגנטלעכע און אפילו אויסנאַמווייז קינדער. ע״ש האָט געשטרעבט צו געבן אַן אַלזייטיק בילד פון יידישן לעבן אין דער צייט פון מלחמה. עס האָט זיך געהאַנדלט אין דעם עס זאָל געגעבן ווערן אַ פאָטאָגראַפיש בילד פון דעם, וואָס עס האָבן איבערגעלעבט, געטראַכט און געוויטיקט די יידישע פאָלקסמאַסן. מיר האָבן געשטרעבט דערצו, אַז די זעלבע געשעענישן, למשל די געשיכטע פון אַ ישוב, זאָל באַשריבן ווערן דורך אַ דערוואַקסענעם און דורך אַ יוגנטלעכן, דורך אַ פרומען יידן, וואָס האָט ביי דער געלעגנהייט אין זינען דעם רב, די שול, דעם בית־עולם און אַנדערע הייליקע אינסטיטוציעס און דורך אַ וועלטלעך־געשטימטן ייד, וואָס שטרייכט אונטער אין זיין באַשרייבונג אַנדערע נישט ווייניקער וויכטיקע מאָמענטן.

דער טיפוס, וואָס האָט איינגעשלונגען טויזנטער קרבנות צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין וואַרשע, האָט זיך שטאַרק פאַרשפּרייט צווישן אונדזערע מיטאַרבעטער. און נישט קיין חידוש. אונדזערע מענטשן האָבן געאַרבעט צווישן טויזנטער פּליטים, וואָס האָבן געליפערט דעם הויפּטקאָנטינגענט קראַנקע. אַנדערע מענטשן האָבן זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט די צוריקגעקומענע פון די אַרבעטסלאַגערן, וואָס זיינען געווען די הויפּט פאַרשפּרייטער פון טיפוס צווישן דער באַפעלקערונג. קיין איינער איז נישט געווען געאימפּפט קעגן טיפוס, ווייל קיין 600-500 זל. אויף אַ שטשעפּיאָנקע האָט קיינער נישט געהאַט. דעריבער טאַקע האָבן אַדורכגעמאַכט דעם טיפוס הרב הובערבאַנד, הירש וו. פּריץ א.[288] אַ גאַנצע ריי גאָר וויכטיקע מיטאַרבעטער זיינען אומגעקומען פון טיפוס. צו זיי האָט געהערט קאַמפּעלמאַכער, אַ לייטער

---

[288] אָפּאָטשינסקי.

פון אַ פּוילישער שול פאַר יידישע קינדער אין גריצע. ח. ק. [אומפּעל־מאַכער] איז אין גריצע געווען איינער פון די אַקטיווסטע, געזעלשאַפט־לעכע טוער. אין ווארשע האָט ער נישט געפונען פאַר זיך קיין פעלד פאַר אַרבעט. ערשט אין ע״ש האָט ער געפינען פאַר זיך אַ תיקון. ער האָט זיך פאַרמאָסטן אָנצושרייבן אַ גרויסע מאָנאָגראַפיע פון די איבערלעבונגען פון די יידן אין גריצע. אָנגעהויבן האָט ער פון באַשרייבן די לאַגע פאַר דער מלחמה. די ערשטע קאַפּיטלעך זיינען געווען געשריבן זייער לעבעדיק און אינטערעסאַנט. יעדעס מאָל ווען קאָמפּעלמאַכער פלעגט מיך טרעפן פלעגט ער מיר אויסדריקן אַ דאַנק פאַרן געבן אים די זכיה מיטצואַרבעטן מיטן ע״ש. איצט האָט ער אַ ציל אין לעבן. ער וויל זיך אינגאַנצן ווידמען דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט. ער באַדויערט נאָר פאַרוואָס ער האָט אַזויפיל צייט פאַרלוירן און נישט געוווסט אַז אַזאַ מין אַרבעט ווערט געטון. אינמיטן פון זיינע פלענער איז קאָמפּעלמאַכער קראַנק געוואָרן אויף טיפוס, מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגעשטעקט אַלס דעלעגאַט פון זיין לאַנדסמאַנשאַפט און שוין מער נישט אויפגעשטאַנען פון קראַנקן בעט. אַזוי זיינען אויך אומגעקומען אַנדערע מיטאַרבעטער אונדזערע. מיט אַ ציטערדיק האַרץ זיינען מיר געשטאַנען ביים קראַנקנבעט פון דעם מאַריופּאָלער דערציילער, וועלכער איז גלייך נאָך דעם ערשטן סעאַנס קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. דאָס זעלבע פּאַסירט מיט דעם רויט־אַרמייער פון אָרשע און מיט צענדליקער אַנדערע. און נישט קיין חידוש. די צוריקגעקומענע זענען געווען אויס־געמאַטערט פון די אַדורכגעמאַכטע צרות און פּלאָגן און דעריבער זענען [זיי] געווען אַ גינסטיקער באָדן פאַר די באַצילן פון טיפוס. דער טי־פוס און דערנאָך די איבערזיידלונג זענען געווען די דם־שונאים פון ע״ש. צוליב זיי האָבן מיר געהאַט די גרעסטע צאָל קרבנות.

אלזייטיקייט איז געווען דער הויפּט פּרינציפּ פון אונדזער אַרבעט.

אָביעקטיוויטעט איז געווען דער צווייטער פּרינציפּ, וואָס האָט גע־לייטעט מיט אונדזער אַרבעט. מיר האָבן געשטרעבט דערצו, אַז עס זאָל געגעבן ווערן אין אונדזערע אַרבעטן דער גאַנצער אמת, ווי ביטער ער זאָל נישט זיין. די פאָטאָגראַפיעס אונדזערע זיינען געטרייע, נישט קיין רע־טושירטע. מיר האָבן באַהאַנדלט אין אונדזערע אַרבעטן למשל די בא־ציונגען אין די באַזעצטע דורך די באָלשעוויקעס טעריטאָריעס. מיר האָבן סיי ענטוזיאַסטישע באַשרייבונגען פון אָנהענגער פון דעם נייעם סדר, מיר האָבן אויך באַשרייבונגען ווו דער מחבר לאָזט נישט איבער קיין טריקענעם פאָדעם אויף די באָלשעוויקעס. די דאָזיקע באַשרייבונגען

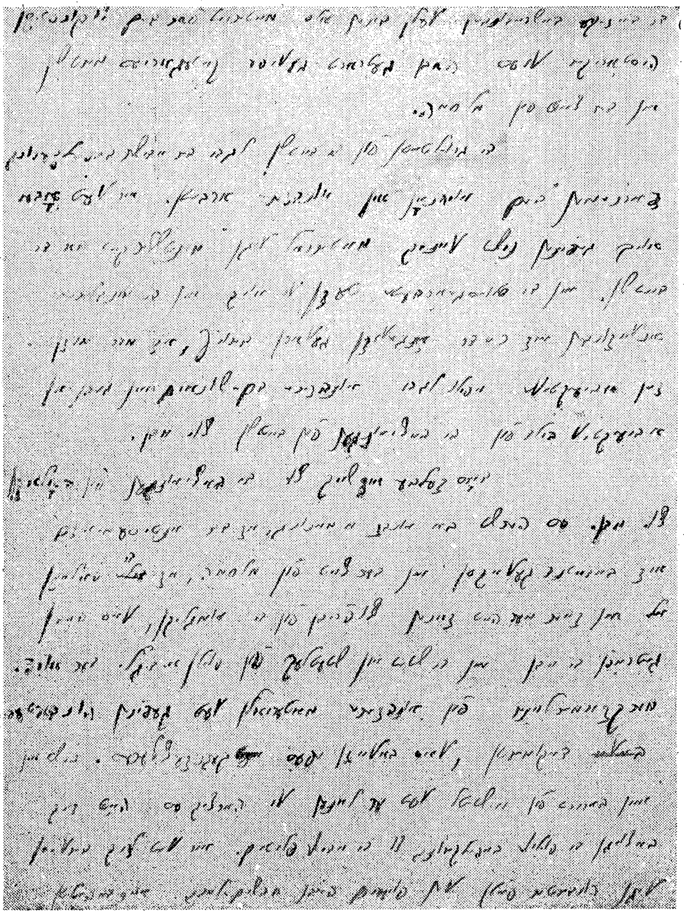

פאַקסימילע פון ז, 327

שטימט דער עיקר פאר געשיכטלעכע צוועקן. דערױבער דארף יעדער שרײבן איצט אזוי ווי עס וואלט שוין געווען נאך דער מלחמה. ער דארף נישט מורא האבן נישט פאר די דײטשן און נישט פאר די יעניקע יידן פון דער קהלה, וואס ווערן אנגערופן אין דעם באריכט פון דער געגנער בענער שטאט. צוליב דעם טעם האבן די מאטעריאלן פון ע״ש א גרויסע באדײטונג פאר דעם צוקונפטיקן טריבונאל, וואס וועט נאך דער מלחמה צוציען צו פאראנטווארטלעך [קײט] די שולדיקע צווישן יידן, פאלאקן און אפילו דײטשן.

די מלחמה האט געענדערט דאס יידישע לעבן אין די שטעט פון פוילן זייער שנעל. איין טאג איז נישט ענלעך געווען צום צווייטן. די בילדער האבן זיך געביטן אזוי שנעל, ווי אין א קאמערע פון א קינאמאטאגראף. די צייט פון געטא איז פאר דעם ווארשעווער יידן דעם איצט אײנגעשלאסענעם אין די ד׳ אמות פון זיין שאפ — ממש א גן עדן. און די צייט פון פארן געטא ממש אן אידיליע. יעדער חודש האט געבראכט טיפע ענדערונגען, וואס האבן גרונדזעצלעך געענדערט דאס יידישע לעבן. דערױבער איז געווען וויכטיק צו כאפן יעדע דערשיינונג אין יידישן לעבן אויף דער הייסער מינוט, ווען זי איז נאך פריש, צאפלדיק. דער שאפ פון פאר דער איבערזידלונג אין פארגלייך מיטן שאפ פון נאך דער איבערזידלונג איז געווען ווייט כרחוק מזרח ממערב. דאס זעלבע וועגן געזעלשאפטלעך קולטורעלן לעבן, אפילו די קליידונג פון יידן איז געווען אן אנדערע אין די פארשידענע תקופות. דער ע״ש האט געשטרעבט דערױבער אויפצוכאפן יעדע דערשיינונג אויף דער הייסער מינוט, ווייל יעדער טאג איז געווען געגליכן צו יארצענדליגער אין די פריערדיקע צייטן ביי אסך דערשיינונגען איז עס טאקע געלונגען. אסך האט דא מיטגעהאלפן דאס פירן פון טאגביכער דורך איניקע חברים, אין וועלכע עס ווערן נישט בלויז נאטירט פאקטן און פאסירונגען פון טאגטעגלעכן לעבן נאר אויך אפגעשאצט דערשיינונגען פון געטא, וואס האבן געצויגן צו זיך די אויפמערקזאמקייט.

די ארבעט פון ע״ש איז ווי שוין דערמאנט, געווען פארקאנספירירט. מען האט געמוזט זוכן וועגן וויאזוי צו פארדעקן די זאמלונג פון מאטעריאלן. עס איז געווען א מורא, אז ביים אנקניפן א קאנטאקט מיט הונדערטער פליטים פון פראווינץ, זאל מען נישט אנטרעפן אויף איינעם פון די עטלעכע הונדערט אגענטן פון דרייצענטל, וועלכע האט דעמלט איבערגעלעבט איר „גלאנץ״-פעריאד. און דאך האט מען גליקלעך אויסגעמיטן די דאזיקע סכנה און דאס אדאנק דער שטארקער פארזיכטיקייט

ביי דער אַרבעט פון ע"ש. אונדזער פּרינציפּ איז געווען: איידער מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט אַ פּערזאָן דערוויסן זיך פריער וועגן איר כאַראַקטער, געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער פאַרגאַנגענהייט וכדומה. ערשט נאָך די דאָזיקע אינפאָרמאַציעס האָט מען זיך געזעצט רעדן מיט דעם מענטשן און אַרויסבאַקומען ביי אים די נייטיקע ידיעות. זייער ווייניק מענטשן האָבן געוווּסט דעם אייגנטלעכן צוועק פון די געפּירטע מיט זיי געשפּרעכן. זייער אָפט, באַזונדערס אין די לעצטע חדשים פאַר דער איבערזידלונג, האָבן אונדזערע מיטאַרבעטער פאַרשריבן דאָס געהערטע נישט אין דער אָנוועזנהייט פון דעם אינטערלאָקוטאָר נאָר שפּעטער נאָכן געשפּרעך. אַזאַ מין אופן פון נאָטירן האָט פאַרקלענערט דעם ווערט פון די מאַטעריאַלן — עס איז אָבער ניט געווען קיין אַנדערער אויסוועג ווען מען האָט געוואָלט געהעריק פאַרקאָנספּירירן די אַרבעט.

ביים שרייבן די מאָנאָגראַפיעס האָבן מיר אָפּגעגעבן דעם עולב, אַז דאָ האַנדלט זיך וועגן זאַמלען ידיעות פון דער שטאָט, ווייל דאָס איז נייטיק צו דער אַרבעט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט. דער רוב מענטש האָט אָבער זיך געמאַכט תמעוואַטע און געמאַכט דעם אָנשטעל ווי זיי וואָלטן נישט געוווּסט, וואָס מיר זיינען אויסן מיט אונדזער אַרבעט.

די קאָנספּיראַציע, וואָס האָט געמוזט אָנגעווענדט ווערן אין דער ע"ש־אַרבעט, האָט גורם געווען, אַז ווי ברייט די אַרבעט איז נישט געפירט געוואָרן, איז זי אָבער געווען שמאָל אין פאַרגלייך מיט די מעגלעכקייטן, ריזיקע אוצרות פון ידיעות און פאַקטן, וואָס האָבן געקענט און געדאַרפט אָנגעזאַמלט ווערן בעת דער מלחמה. מיר מוזן אַרבעטן שלעכט — איז געווען דער פּאַראָל פון ע"ש, אַלץ מוז געטאָן [ווערן], כדי נישט צו דעקאָנספּירירן דעם רייכן אוצר פון ע"ש.

צוליב דעם דאָזיקן טעם האָבן מיר אויסגעמיטן יעטווידן קאָנטאַקט מיט קהלה־מענטשן, אפילו מיט די אָרנטלעכסטע צווישן זיי. די ווענט פון דער קהלה זיינען געווען אַדורכגעווייקט מיט געסטאַפּאָרלופט און מיר האָבן מורא געהאַט צו שטיין מיט זיי אין וועלכער נישט מגע־ומשא. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז מיר זיינען אַזוי אָרעם אין אָפיציעלע מאַטעריאַלן פון דער קהלה.

וואָס פאַרא מין מאַטעריאַלן זיינען אויפגעהיט געוואָרן אין אַרכיוו פון ע"ש? דער וויכטיקסטער אוצר דאָס זיינען מאָנאָגראַפיעס פון שטעט און שטעטלעך. זייער אינהאַלט איז די איבערלעבונגען פון דעם געגעבענעם צייטראַויסברוך פון מלחמה ביז צום גירוש, ביז צו דער ליקווידאַציע פון דעם געגעבענעם ישוב. די מאָנאָגראַפיעס, וואָס זענען גער

שריבן געוואָרן לויט אונדזער קאָנספּעקט האָבן ארומגענומען אַלע זייטן פון לעבן: דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן, די באַציונג פון די דייטשן אין פּאָלאַקן צו דער יידישער באַפעלקערונג, די קהלה און איר טעטיקייט, די סאָציאַלע הילף, די וויכטיקסטע פּאַסירונגען אין לעבן פון דעם ישוב, ווי דאָס אַריינמאַרשירן פון די דייטשן, די פּאָגראָמען, גירושים, אַקטן פון אכזריות בשעת יידישע יום־טובים, דאָס רעליגיעזע לעבן, ארבעט און ארבעטס־פראַגן (ארבעטס־לאַגערן, ארבעטספליכט, כאַפּן צו דער ארבעט, ארבעטס אָפּטיילונג פון דער קהלה, באַציאונג פון דייטשן צו יידן בשעתן ארבעטן) א. א. וו.

אזוי האָט אויסגעזען דער אַלגעמיינער פּלאַן פון אזא מאָנאָגראַפיע. אין דער אמתן אָבער האָבן ווייניק מאָנאָגראַפיעס אַנטשפּראָכן דעם אויבּיקן פּלאַן. די מחברים האָבן געשריבן פאַרשיידן. אין אַלע מאָנאָ־גראַפיעס זיינען אָבער געקומען צום אויסדרוק די טראַגישע לײדן פון די יידן אין פאַרשיידענע שטעט פון פּוילן. די מאָנאָגראַפיעס זיינען געשריבן מיט א וואַרעם האַרץ. אָפטמאָל באַוווּנדערט מען ווי אזוי די שרייבער גיבן איבער מיט אן עפּישער רואיקייט די טראַגישסטע פאַקטן פון זייער שטעטל. דאָס איז א רואיקייט פון בית עולם, א רואיקייט, וואָס נעמט זיך פון שווערע לײדן און רעזיגנאַציע נאָך די האַזיקע לײדן, אזוי רואיק קענען שרייבן מענטשן, וואָס ווייסן, אז פון א דייטש קען מען אַלץ דער־וואַרטן, עס איז זיך נאָרנישט צו וווּנדערן איבער די אָפּגעטוענע באַשרײ־בענע געוואַלד־טאַטן. די האַזיקע מאָנאָגראַפיעס שטאַמען דער עיקר פון דעם געוועזענעם קאָנגרעס פּוילן. די אַנדערע געגנטן פון דעם פאַרמלחמה־דיקן פּוילן זיינען שוואַך רעפּרעזענטירט. דאָס נעמט זיך דערפון, וואָס די מאָנאָגראַפיעס זיינען אַלע געשריבן אין וואַרשע און דאָ זיינען געווען פליטים דער רוב פון דעם געוועזענעם קאָנגרעס־פּוילן. פון גאַליציע, דער עיקר פון לעמבערג, האָבן מיר אָנגעהויבן באַקומען ידיעות ערשט דעמולט, ווען עס זיינען נאָכן אויסברוך פון דער רוסיש־דייטשער מלחמה געקומען צוריק קיין וואַרשע פּערזאָנען, וואָס האָבן פאַרלאָזט די הויפּטשטאָט אין סעפּטעמבער 1939 ווי אויך אין די שפּעטערדיקע חדשים. דאָס זעלבע איז שייך ווילנע, סלאָנים, גראָדנע, ראָוונע א. א. שטעט פון די אָקופּירטע מזרח געביטן. אויך פון דאָרט האָבן מיר באַקומען ידיעות פון די צוריק־געקומענע פון יענע שטחים: באַזונדערס אסך ידיעות האָט מיט זיך מיט־געבראַכט די כוואַליע פון די צוריק־געקומענע פון ביאַליסטאָק און ביאַ־ליסטאָקער געגנט.

די ארבעטס־באדינגונגען פון קאנספיראציע מיט מענטשן, וואס האָבן קיין מאָל נישט געפירט קיין היסטאָרישע פאָרשונגס־ארבעט, האָט גורם געווען, אז עס איז נישט פאַראַן קיין עווידענץ פון דעם וואָס איז פאַראַן אין די מאטעריאלן פון ע"ש. ועס איז העדייבער מיר שווער צו ענטפערן וויפל מאָנאָגראפיעס פון שטעט מיר פארמאָגן. יעדנפאלס איז זיכער, אז די צאָל גייט אין די הונדערטער. פון א טייל שטעט זיינען פאראן צו עטלעכע אָדער אפילו צו עטלעכע צענדליגער מאָנאָגראפיעס.

אויסער אלזייטיקע מאָנאָגראפיעס האָבן מיר געשטרעבט צו האָבן באשרייבונגען פון איינצעלנע, וויכטיקע פאסירונגען אין די באזונדערע שטעט. די דאָזיקע באשרייבונגען האָבן מיר ארויסבאקומען פון פערזאָנען, וועלכע זענען אויף א דירעקטן, אָדער אומדירעקטן אופן געווען פארבונדן מיט דער דאָזיקער געשעעניש אלס באטייליקטע, אלס עדות, אָדער פארבונדעטע אויף אן אנדערן אופן מיט דער דאָזיקער געשעעניש. צו דער קאטעגאָריע געהערט למשל די באשרייבונג פון טויט איבער 52 יידן פון נאלעווקי 9 צוליב דעם דערמאָרדן דורך א יידישן אונטערוועלט־העלד א פוילישן פאָליציאנט, וויטער די באשרייבונג פון טויט איבער עטלעכע צענדליקער יידן פון דער רעסטאראציע סאוואָי (?) א. א. מיר האָבן שטענדיק געשטרעבט דערצו, אז די באשרייבונג פון יעטוועדער געשעעניש זאָל טראָגן אויף זיך דעם חותם פון אוממיטלבארקייט, פון אן אמתדיקער איבערלעבונג. דעריבער זיינען די מאטעריאלן פון ע"ש אזוי שטארק באפארבט מיט סוביעקטיווע מאָמענטן, מיט באשרייבונגען פון איבערלעבונגען זייער אָפט ביז גאָר דראמאטישע.

פון דעם דאָזיקן סוביעקטיוון צוגאנג זיינען נישט פריי די מאָנאָגראפיעס פון די שטעט,

כדי דער שרייבער אָדער דערציילער זאָל, וואָס אוממיטלבארער דערציילן זיינע איבערלעבונגען האָבן מיר אין אסך פאלן חעזיגנידט פון סיסטעמאטישקייט און געהייסן דערציילן דער פערזאָן לויט דעם סדר, וואָס זי האלט פאר ריכטיק. פון די דאָזיקע דערציילונגען האָבן דער רוב געטראָגן דעם כאראקטער פון דערציילונגען, פון וואנדערונגען. איינע אזא דערציילונג א ביז גאָר דערשיטערנדע ברענגט די ידיעה וועגן דעם טויטן־מארש פון 800 יידישע קריגס־געפאנגענע, וואָס זיינען אויפן וועג פון לובלין קיין ביאלא און דער העלפט אויסגעמאָרדעט געוואָרן:

א צווייטע רייזע־באשרייבונג פון א יידישן רויטארמייער, אפשטאמיק פון ווארשע, ציט זיך אזש פון אָרשע. דער דאָזיקער וועג איז אוַמעטום געצייכנט מיט טייכן יידיש בלוט פארגאָסן אויף די פעלדער פון

ווייס־רוסלאנד, אוקראינע, פּאָדאָל און גאַליציע. וועגן מאַסן הריגות פון ייִדן אין די דרום־מזרחדיקע טיילן פון רוסלאנד פאַרציילט אונדז אויך די וואַנ־דערונגס־באַשרייבונג פון אַ וואַרשעווער יונגנמאַן, וואָס איז פאַרוואָגלט געוואָרן קיין מאַריופּאָל אין דער קרים. רויטע שלאַכן קענען מיר אָנרופן די אַלע וואַנדער־באַשרייבונגען פון יידישע מענער און פרויען, יוגנט־לעכע און קינדער, וואָס האָבן כסדר געוואַנדערט פאַרן אַריינגאַנג פון דייטש אין זייער היימאָרט ביז וואַנען זיי האָבן געפינען אַ מקום מנו־חה, זיך באַזעצט אָנגעשפּאַרט אין אַן אָרט פון וואַנען מען האָט שוין ווייטער נישט געקאָנט וואַנדערן. די אַלע רויטע שלאַכן זיינען געצייכנט, ווי די יידישע געשיכטע, מיט פּאַסעס פון פאַרגאָסן יידיש בלוט דורך די רוצחים פון דער געסטאַפּאָ אָדער פון דער ווערמאַכט. צו דער קאַטעגאָריע געהערן די וואַנדער־באַשרייבונגען פון אָרשע דורך [נישט פאַרעפנטלעכטער זאַץ].

אַ וויכטיק געביט פון דער ע״ש־אַרבעט זיינען די אַרבעטסלאַגערן, אין וועלכע עס זיינען אומגעקומען טויזנטער פון דער יידישער יוגנט. די אַרבעטס־לאַגערן זיינען אויסער די געטאָס געווען איינער פון די וויכ־טיקסטע אופנים צו פאַרניכטן די יידישע באַפעלקערונג דורך צורייבן ביי איר דעם בעסטן עלעמענט, די יוגנט און מענער אין אַרבעטס־עלטער. נישט דאָ איז דער אָרט צו באַשרייבן די אַרבעטסלאַגערן. איינס קאָן אָבער געזאָגט ווערן, אַז מיט קליינע אויסנאַמען זיינען די אַרבעטסלאַגערן געווען איינגעשטעלט נישט אויף אַרבעט נאָר אויף אומברענגען זייערע תושבים. די וואָס זיינען נישט געשטאָרבן צוליב די אַרבעטס־באַדינגונגען און מאַנגעלהאַפטער דערנערונג, די וואָס זיינען נישט דערשאָסן אָדער פאַרפייניקט געוואָרן דורך דעם אוממענטשלעכן באַרימטן „לאַגערשוץ" זיינען אין זייער מערהייט אויסגעגאַנגען נאָכן צוריקקומען אַהיים. אַ שטאַרקע שולד אין דעם טראָגן די יודענראַטן, וואָס האָבן זייער ווייניק געזאָרגט פאַר זייערע קרבנות אין די לאַגערן און האָבן זייער ווייניק געטאָן צו דערהאַלטן ביים לעבן די צוריקגעקומענע. די וואַרשעווער קהלה איז צווישן אַלע קהלות געווען די ערגסטע אין איר באַציִונג צו די לאַגער־ריסטן. עס איז געלונגען דעם ע״ש צונויפצוברענגען אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן כמעט אַלע אַרבעטסלאַגערן, יעדנפאַלס די וויכטיקסטע. איינע פון די וויכטיקסטע און די אומפאַסנדסטע איז די אויספירלעכע באַשרייבונג פון דעם אַרבעטסלאַגער אין קאַמפּינאָס, וווּ עס זיינען אויף דעם באַרימטן „מתים בערגל" געבראַכט געוואָרן צו קבורה איבער 50 יונגע יידישע לעבנס, דערשאָסענע און פאַרפייניקטע, דורך דעם „לאַגערשוץ". די באַ־

שרייבונג צונויפגעשטעלט דורך הרב הובערבאנד איז איינע פון די וויכטיקסטע דאקומענטן פון דער היטלערישער אכזריות איבער די ארבעטנדיקע ייִדן.

קאמפינאס איז פונקט ווי אסך אנדערע לאגערן געווען א טייל פון דער א. ג. „וואסער־ווירטשאפט", וואס האט אדורכגעפירט א גאנצע ריי רעגולאציע־ארבעט פון פארשיידענע טייכן אין דער גאנצער גובערניע. די ארבעט איז איבער די קני אין וואסער, אָן אנטשפרעכנדע ארבעטס מלבושים און ביי שרעקלעכער הונגער־דערנערונג האט געפירט צו פארשיידענע קראנקהייטן און דער רוב צום טיפוס און צו מאסן טויטפאלן. מיט קראנקע האט מען זיך לייכט געגעבן אן עצה. דורך מאסן־עקזעקוציעס פון די קראנקע און געזונטע ווי דאס איז געווען למשל אין [נישט פארענדיקטער זאץ].

די ארבעטס־לאגערן אין דער צייט פון דער איבערזידלונג און נאך דער איבערזידלונג זענען אויס ערגער ווי די פריערדיקע. כדי צו כאראקטעריזירן די דאזיקע ארבעטס־לאגערן איז כדאי צו דערמאנען 2 פאקטן פון פארמויערן לעבעדיקערהייט 2 שוואכע ארבעטער אין רעמבערטאָוו און דערהרגענען אויף א בעסטיאלישן אופן 32 ארבעטער פון לאגער (שטיקער אברים האבן זיך געוואלגערט אויפן „שלאכטפעלד"!). די עקזעקוציעס האבן אדורכגעפירט דאס מאל נישט די פאטענטירטע ייִדן־מערדער די ס.ס., נאר די „ווערמאכט", וואס כלומרשט האבן [זיי] א בעסערע באציִונג צו ייִדן ווי די ס.ס. און געסטאפא.

די אפשטעלונג: באשרייבונג פון איבערלעבונגען אין תפיסות און קאָנצענטראציע־לאגערן איז אן ארעמע נישט דערפאר, ווייל ווייניק ייִדן האבן פארבראכט אין זיי נאר צוליב דעם פשוטן טעם, וואס פון ערשטן מאמענט אן האט געהערשט א פרינציפ, אז א ייִד קומט נישט ארויס קיין לעבעדיקער. טויזנטער פוילישע ייִדן זײַנען געשיקט געווארן קיין אשוויענטשים, אבער נישטא קיין איינער, וואס איז פון דארט צוריקגעקומען. דער איינציקער שפור וועגן די דאזיקע מענטשן, דאקומענטן פון די דאזיקע קרבנות איז די טעלעגראמע צו די פאמיליעס מיט דער סטערעאטיפישער ידיעה, אז דער דעליקווענט איז געשטארבן און אז די זאכן קאן מען אפנעמען אויף אן אנגעוויזענעם ארט. פון צוריקגעקומענע פון דאכאו האב איך געקענט צוויי. האט איינער מורא געהאט צו דערציילן דאס מינדסטע, דער צווייטער אגב א זייער אינטערעסאנטע פערזענלעכקייט — באשריבן דורך רחל אויערבאך אין איר טאגבוך — איז געשטארבן פון הונגער.

אויך די צוריקגעקומענע פון תפיסות זיינען אזוי טעראריזירט, אז זיי האבן מורא צו פארציילן דאס מינדעסטע. עס איז געלונגען צו פועלן ביי צוויי געוועזענע ארעסטאנטן צו פארציילן זייערע איבערלעבונגען. איינער איז מלך שטיינבערג, פון פאך א דרוקער, איצט בשעת דער מלחמה איז ער איינגעזעצט געווארן אין פאוויאק. ער האט גרויס גליק, וואס שפילנדיק די ראל פון א תם, איז אים געלונגען צו באפרייען זיך פון תפיסה. חבר שטיינבערג איז צוזאמען מיט זיין פאמיליע אומגעקומען בשעת דער איבערזידלונג.

דער צווייטער, וואס זיינע תפיסה־שילדערונגען זיינען אויפגעהיט געווארן איז א סאוויעטישער בירגער, וואס איז אויך אומגעקומען בשעת דער איבערזידלונג.

דער ע"ש האט אויך געזארגט פאר מאטעריאלן פון דער פויליש־דייטשער מלחמה אין 1939. די יידישע באפעלקערונג האט גוט געדענקט די ליידן פון יידן אין דייטשלאנד און אנדערע אקופירטע לענדער. מען האט גוט געפילט, וואס עס גרייט צו היטלער פאר די פוילישע יידן. דעריבער האבן די יידישע זעלנער געקעמפט מיט אויסערגעוויינלעכן העלדנמוט. דאס ווערט אנערקענט דורך אסך מיליטערישע אנפירער פון דער פוילישער ארמיי. פאר דער צוקונפטיקער געשיכטע, פאר די קעגנזייטיקע יידיש־פוילישע באציונגען איז זייער וויכטיק געווען איינצוזאמלען די באשרייבונגען פון די איבערזידלונגען פון יידישע זעלנער אין דער דייטש־פוילישער מלחמה. די אויפגעזאמלטע מאטעריאלן גיבן א בילד פון דעם איבערברוך און די שטימונגען פון דער פוילישער באפעלקערונג, וועלכע האט אויף א קורצער ווײַלע זיך באפרייט פון דער אנטיסעמיטישער פעסט. די מפלות אויף די שלאכטפעלדער און די נויטווענדיקייט צו זוכן שילדיקע האט געבראכט צום ווידעראויפלעבן פון אנטיסעמיטיזם, וואס האט למשל אין ווארשע געבראכט צום אנטשטיין פון א נייער יאבלאנע ד. ה. אויסטיילן יידן פון אלגעמיינע אפטיילונגען און שאפן ספעציעלע יידישע באטאליאנען אן געווער, באשטימטע פאר פארטיפיקאציע־ארבעטן.

די דאזיקע אנטיסעמיטישע שטימונגען, וואס האבן זיך שוין געלאזן פילן ביי דער נפילה פון דער פוילישער מלוכה, האבן אויפגעוואכט אין פאנאנדערגעשפילט זיך אין די לאגערן פון קריגס־געפאנגענע, ווו יידישע זעלנער האבן אסך מער געליטן פון זייערע פוילישע קריגס־חברים ווי פון די דייטשע אויפזעער. א פולע פון אזעלכע פאקטן ווערן געשילדערט אין די באשרייבונגען פון די איבערלעבונגען פון יידישע קריגס־געפאנגענע

אין דייטשלאנד, פון וועלכע די בעסטע איז פון דניאל פליגעלמאן א. נ. „דיע וואהרען אין דויטשלאנד געפאנגען".[290]

די דאָזיקע שילדערונגען אנטפּלעקן פאר אונדז א ביז גאר דערפריי־ענדן פאקט, אז דער יידישער קריגס געפאנגענער האט זיך דערפּאָבערט אין דייטשלאנד א שם אלס ארבעטזאַמער און געוווּנטשענער עלעמענט. „איר זייט געקומען קיין דייטשלאנד אלס פארשאָלטענע יידן און פאָרט צוריק אהיים אלס געבענטשטע קינדער פון ישראל" — אזוי האט לאפּידאר כאַ־ראקטעריזירט א דייטש די געענדערטע שטימונגען לגבי די יידישע קריגס־געפאנגענע. עס קען גרייליך געמאָלט זיין, אז דאס איז מאקע געווען די עיקר סיבה פארוואָס מען האט די יידישע זעלנער באפרייט פון דער גע־פאנגענשאַפט בשעת פּאָלאקן האלט מען ביזן היינטיקן טאָג.

עס איז אוממעגלעך אויסצורעכענען די אלע געביטן, וועלכע עס נעמט ארום די ע"ש ארבעט. זיי זענען אזוי צאָלרייך און אזוי פילפאכיק ווי פארשידנארטיק עס איז אונדזער לעבן. אויף אסך געביטן האט מען זיך פארמאסטן, נישט אויף אַלע איז אבער געלונגען צו געפינען די אנט־שפּרעכנדע מיטארבעטער. מען קען אָבער דרייסט באהויפטן, אז נישטאָ קיין וויכטיקערע דערשיינונג אין יידישן לעבן בשעת דער מלחמה, וואָס זאָל נישט האבן געפינען קיין אָפּשפּיגלונג אין די מאטעריאלן פון ע"ש. אזא געביט ווי שמוגעל, וואָס האט אין אלע מלחמות א גאָר גרויסע באַ־דייטונג, איז רעפּרעזענטירט אין ע"ש דורך אן ארבעט פון חבר ט—ן.[291] פון דער דאָזיקער ארבעט זעען מיר דעם גרויסן פארנעם פון שמוגעל אין ווארשע, וואָס האט די גאנצע צייט פון חער עקזיסטענץ פון געטאָ געראטעוועט דעם 400 טויזנט קעפּיקן יישוב פון הונגער טויט. וואָלטן די ווארשעווער יידן געמוזט לעבן פון די 18 דעקאָ ברויט א טאָג לויט דער אָפיציעלער צוטיילונג וואָלט לאנג שוין נישט געבליבן קיין זכר פון יידישן ווארשע. דער שמוגעל האט טאָג־טעגלעך געקאָסט עטלעכע יידישע קרבנות און פאר דער איבערזיידלונג א צענדליגג אָדער צענדליגער מענטשן א טאָג. אין דעם צוקונפטיקן באפרייטן פוילן וועט מען דארפן אויפשטעלן א מאָנומענט דעם שמוגלער, וואָס האט אגב אויך געראטעוועט די פויי־לישע באפעלקערונג פון די שטעט פון הונגער טויט.

די ארבעט וועגן שמוגעל פון חבר ט. גיט מערער א בילד פון דער פאָלקלאָר־זייט פון שמוגעל, פון זייער זשארגאָן, זייערע מנהגים וכדומה,

---

[290] די באשרייבונגען האבן זיך אויפגעהיט אין רינגעלבלום־ארכיוו.
[291] טיטעלמאן.

איזהער וועגן דער ווירטשאפטלעכער באדייטונג פון שמוגל. בכלל איז דעם ע"ש ווייניק געלונגען אויפן ווירטשאפטלעכן געביט. עס זיינען אויסגעארבעט געווארן גוטע פלענער מיט געניגנטע מעזן צו פארשיידענע ווירטשאפטלעכע טעמעס, אבער זייער ווייניק דערפון איז געווארן פארווירקלעכט, ווייל עס האבן געפעלט אנטשפרעכנדע מיטארבעטער. ווירטשאפטלעכע פראבלעמען פאדערן א רואיקע שטימונג. זיי פאדערן צייט, געהעריקע מאטעריאלן אויפן יסוד פון אלזייטיקע אויספארשונגען און צו דעם איז נישט געווען קיין צייט און נישט קיין געהעריקע ארבעטס־באדינגונגען. דאך איז געלונגען ארויסצובאקומען איניקע ווערטפולע ארבעטן. איינער פון זיי חבר וו—ר[292] באהאנדלט די טעמע די צופאסונגס־פעיקייט פון דער מלחמה צו די געענדערטע, ווירטשאפטלעכע באדינגונגען. דער מחבר באווייזט ווי אזוי די יידן האבן אין די אומהערטרעגלעכע געטא־באדינגונגען אויסגעבויט א גאנצע ריי פראדוקציע צווייגן, וואס האבן באדינט די א. ג. „ארישע" זייט. די וווּנדער, וואס יידן האבן באוויזן בײַם שאפן דעם רוישטאף, אדער ערזאץ־שטאפן, זאגן עדות וועגן די אומגעהויערע פעאיקייטן פון יידן צו געפינען אן אויסוועג פון די שווערסטע סיטואציעס. דאס איז א באווייז פון דער לעבנס־פעיקייט פון דער יידישער באפעלקערונג, וועלכע האט נישט בלויז געשאפן די דאזיקע פראדוקציע, נאר אויך אויסגעבויט דעם שמוגל צו דער מדרגה, אז די גאנצע פראדוקציע זאל קענען אנקומען צו „אויסלאנד".

פון די פראגמענטארישע ארבעטן פון דער אפטיילונג ווירטשאפט איז כדאי צו דערמאנען די ארבעט פון חבר ג—י[293] וועגן וואלוטע־האנדל. אויך א קריגס־דערשיינונג, וואס האט אויך א גאר וויכטיקע באדייטונג. חבר ג. איז געלונגען אריינצודרינגען אין די טיפסטע סיבות פון דעם וואלוטע־מסחר. ער שילדערט נישט בלויז די ווירטשאפטלעכע זייט נאר אויך דעם שטייגערישן מאמענט. די שפראך פון די וואלוטשארזשעס און זייערע מנהגים. ביז גאר וויכטיק איז די טאבעלע פון די וואלוטע־שוואנקונגען טאג ביי טאג אין משך פון כמעט דער גאנצער צייט מלחמה. עס וועט זיין אן אינטערעסאנטע ארבעט פארן צוקונפטיקן פארשער צו געפינען אין די פאליטישע וועלט־געשעענישן, אין די פאסירונגען פון ארומיקן יידישן און פוילישן לעבן, ווי אויך אין אנדערע מאמענטן, געפינען דעם שליסל צו די וואלוטע שוואנקונגען. אגב פון דער ארבעט פון חבר ג. הערוויבן

[292] ווינקלער.
[293] ווארשעווער גוטקאווסקי.

מיר זיך אזא „סוד", אז אויף פאוויארנאס האט עקזיסטירט א וואלוטע פאבריק, וווּ מען האט א ביסעלע א נטערגעפעלשט „הארטע" (גאָלד דאָ־לאַרן) און „חזירים" (גילדענע רובלם) מיט דער וואלוטע „מעיד איין נע־טאָ" וועלן זיך מסתמא מוזן פארנעמען נאָך דער מלחמה, די נאציאָנאלע בענק פון די אנטשפרעכנדע מלוכות...

צו פראגמענטארישע ארבעטן פון קהלה־געביט געהער די יידישע פאסט, וואס איז נאָך א מער הונדערט יאָריקן שלאָף אויפגעשטאנען תחית המתים. איינער פון די בריוו־טרעגער איז געווען א יידישער זשור־נאליסט פרץ אָ—י,[294] וואס שילדערט אונדז די שווערע ארבעט פון א יידישן בריוו־טרעגער, די באציונג פון דער יידישער באפעלקערונג צו די בריוו־טרעגער, וועלכע האבן אפט געמוזט צונויפזאמלען ביי די שכנים דעם אפ־צאָל, וואס די קהלה האט באשטימט אלס צוגאבנאפצאָל פון דער קאָרעס־פאנדענץ ווי אויך פון פעקלעך.

פון דער סאניטארן געביט זיינען פאראן איניקע ארבעטן: איינע פון דעם זשורנאליסט פרץ א־י[295] איז געווידמעט איינער פון די עשר מכות, וואס האבן געפלאגט דאס געטא, דער מכה פון דעזינפעקציע קאָלומנעס. דער שרייבער שילדערט א „פארוווקע" אין א הויף פון יידישער ארעמקייט אויף וואָלינסקע. די צווייטע ארבעט פון א מיטגליד פון דער דעזינפעק־ציע־קאָלומנעס טראָגט דעם כאראקטער פון א ווידוי. דער מחבר איז זיך מודה און באווייזט עס מיט קאָנקרעטע פאקטן, אז די דעזינפעקציע־קאָלומ־נעס זיינען געווען די פארשפרייטער פון טיפוס צוליב דער קאָרופּציע און דעמאָראליזאציע, וואס האבן געהערשט צווישן זיי. צו דעם זעלבן אויס־פיר קומט אויך פרץ אָ—י.

דער אויבן דערמאָנטער פרץ אָ—י האט געמאכט אן אינטערעסאנטן פרווו, וואס איז אָבער צום באדויערן נאָך נישט דערפירט געוואָרן ביזן סוף. ער האט געגעבן א געשיכטע פון א ווארשעווער הויף בשעת דער מלחמה. דער אויסגאנגס־פונקט איז געווען די געשיכטע פון א הויז־קאָ־מיטעט אויפן פאָן פון דער אלגעמיינער לאגע פון הויף און זיינע איינ־וווינער. די ארבעט, וואס איז לכתחילה פארמאָסטן געוואָרן גאנץ שמאָל איז אויסגעוואקסן צו א געשיכטע פון א הויף און פון זיינע איינוווינער, אנגעהויבן ערב דער מלחמה, איבער דער באָמבארדירונג פון ווארשע, דעם אריינקומען פון די דייטש, דער אויסוואנדערונג קיין רוסלאנד

---

[294] אָפּאָטשינסקי.

[295] פּג"ל מיט דער הערה 294.

א. א. וו. דער דאָזיקער מיקראָקאָסמאָס קאָן זיין אַ שטיקל אַריינבליק אין דער געשיכטע פון וואַרשע דעם מאַקראָקאָסמאָס.

די געשיכטע פון הויז קאָמיטעט נאלעווקי 23 שילדערט די אונטערשטיצונג און טעטיקייט פון איינער פון די אינטערעסאַנטסטע אינסטיטוציעס אין וואַרשע בשעת דער מלחמה. די הויז־קאָמיטעטן זיינען פון קעמערלעך פון סאָציאַלער הילף פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אינסטיטוציעס פון עפנטלעכן כאַראַקטער, וואָס האָבן אויסגעפירט אַ גאַנצע רײ פונקציעס פון אַדמיניסטראַטיוון כאַראַקטער. אויסערדעם האָבן די הויז־קאָמיטעטן געשפּילט אַ ראָל פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער דורך איינאָרדענען פאַרשיידענע קולטור־אימפּרעזעס און פאַרוויילונגען. ניטאָ קיין איין פראַגע אין יידישן לעבן אין דער צייט פון מלחמה, וואָס זאָל נישט האָבן קיין שייכות מיט די הויז קאָמיטעטן. די הויז־קאָמיטעטן האָבן געזאָרגט פאַר די פּליטים, צוריקגעקומענע פון די לאַגערן, פּאַטראָנירט פאַרשיידענע קינדער־אינסטיטוציעס, געזאָרגט פאַר דער ריינקייט פון הויז, געשאַפן קאָנסטרוקטיווע הילף פאַר זייערע שכנים, ליקווידירט פאַרשיידענע סכסוכים צווישן די שכנים און דער עיקר געטראָגן די אחריות פאַרן גורל פון די נויטליידנדע שכנים, וואָס האָבן אין הויז קאָמיטעט געפינען דעם אַדרעס צו וועלכן זיי פלעגן זיך ווענדן אין יעדן נויטפאַל. פרוי ד״ר צעלינא לעווין האָט געגעבן אַ בילד פון איינעם פון די עלטסטע און אַמבעסטן אָרגאַניזירטע הויזקאָמיטעטן, וואָס האָט געפירט לאַנגע חדשים אַן אייגענע קיך און אפילו געקויפט אין דער צייט פון באָמבאַרדירונג אַן אייגענע מאַטאַפּאָמפּע פאַר אַ סכום פון 7.000 זל.

דער שרייבער פון אַ—י שילדערט אונדז די טעטיקייט פון אַן אַנדערן הויז קאָמיטעט אויף לעשנאָ 24.

פון אַפּשניט פון סאָציאַלער הילף איז כדאי צו דערמאָנען די אַרבעט פון דער שריפטשטעלערין רחל א—ך[296] וועגן דער פאָלקס קיך לעשנאָ 2. באַשרייבנדיק די אַנטשטייאונג פון דער דאָזיקער קיך און כאַראַקטעריזירנדיק אירע קאָנסומענטן קומט די שרייבערין צום טרויעריקן אויספיר, אַז די יידישע פאָלקס־קיך, וואָס האָט באַדינט אין געוויסע מאָמענטן ביז 100.000 קאָנסומענטן ד. ה. אַ פערטל יידן אין וואַרשע, האָט קיין איין מענטשן נישט געראַטעוועט פון הונגער טויט. העכסטנס פלעגן זיך אַזוי אָפּט טוישן די קאָנסומענטן פון קיכן. בשעת איין גרופּע האָט געפינען איר פלאַץ אין די מאַסן־קברים פון וואַרשעווער בית עולם איז אין

---

[296] אויערבאַך.

דער קיך אַריינגעקומען אַ נייע כוואַליע קאָנסומענטן צווישן די צוגעקומענע פּליטים אָדער פּאַראַרעמטע מענטשן, וואָס זייערע איינציקע שפּייז איז פון איצט אָן געווען די שיטערע זופּ פון דער פאָלקס קיך. צווישן די פאַרשיידענע טיפּן פון דער פאָלקס קיך לעשנאָ 40 ווערט אַם שטאַרקסטן איינגעקריצט די פּערזאָן פון [פעלט דער נאָמען], אַ פּליט פון דייטשלאַנד, וואָס האָט זיין געזונט פאַרלוירן אין דעם באַרימטן דאַכאַו. עס האָבן נישט געהאָלפן די 5—6 זופּן וואָס די ליטערין פון קיך, די שריפטשטעלערין רחל א—ך האָט אים געשטופּט יעדן טאָג. דער אָרגאַניזם באַרויבט פון פעטס און אַנדערע לעבנס־זאַפטן האָט פאַרזאָגט דעם ווייטערדיקן דינסט. נישט געקוקט אויף אַלע באַמיונגען פון רחל א—ך איז ה. געשטאָרבן פון הונגער. דער דאָזיקער טויט האָט באַשיימפּערלעך באַוויזן, אַז די סאָציאַלע הילף האָט אַ זכות הקיום נאָר דעמלט ווען זי דיספּאָנירט מיט ריזיקע געלט־מיטלען און קאָן ממשותדיק העלפן דעם נצרך — אַ סאָציאַלע הילפסטעטיקייט אין אַ קליינעם פאַרנעם איז אַן אַרויסגעוואָרפענע אַרבעט.

אַ רייך געביט פון דער יע״ש זיינען געווען די טאָג־ביכער, ווי עס איז שוין אויף אַן אַנדער אָרט דערמאָנט געוואָרן, אַז אין דער איצטיקער מלחמה האָבן אַלע געשריבן דער עיקר טאָג־ביכער. אַ טייל האָט געשריבן טאָג־ביכער אין אַ פאַרענדיקטער פאָרם, אַנדערע האָבן זיך באַגנוגנט צו קורצע נאָטיצן, וואָס האָבן ערשט נאָך דער מלחמה געזאָלט פאַרענדיקט ווערן. דער רוב פון די דאָזיקע טאָג־ביכער איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער צייט פון איבערזידלונג אָדער צוליב דעם, וואָס זייערע שרייבער זיינען אַוועק אויפן אומשלאַג־פּלאַץ און די פאַרבליבענע נאָך זיי כתבים זיינען צוזאַמען מיט זייער גאַנץ האָב און גוטס פאַרניכטעט געוואָרן. אויך די איבערגעבליבענע שרייבער פון טאָג־ביכער האָבן אָפט צוליב די כסדרדיקע בלאָקאַדעס און דעם כסדרדיקן ציען זיך פון גאַס צו גאַס פאַרלוירן דעם רוב פון זייערע כתבֿ־ידן. מען דאַרף רעכענען, אַז עס זיינען פאַרלוירן געגאַנגען צענדליגער אויב נישט הונדערטער טאָג־ביכער, ווייל געדענקן דאַרף מען, אַז נאָר אַ קליינער ברוכטייל שרייבער פון טאָג־ביכער האָט זיך דערצו מודה געווען. דער רוב איז געבליבן פאַרקאָנספּירירט.

דער טאָג־בוך פון דעם העברעישן שרייבער און לערער קאַפּלאַן[297] געשריבן אין העברעיש האָט געציילט טויזנטער זייטן און האָט אַנטהאַלטן

[297] פג״ל הערה 284.

א שלל מיט ידיעות וועגן דעם, וואס איז יעדן טאג פארגעקומען אין ווארשע. קאפלאן האט נישט געהאט קיין ברייטע האריזאנטן אבער דאס וואס יעדער דורכשניטלעכער ווארשעווער ייד האט דעמלט איבערגעלעבט, זיינע ליידן און געפילן, זיין דורשט צו נקמה וכדומה — דאס אלץ ווערט געטריי איבערגעגעבן אין קאפלאנס טאג בוך. דווקא די דורכשניטלעכקייט פון מחבר איז געווען דאס סאמע וויכטיקסטע אין דעם טאג בוך. נישט איין מאל האב איך ה. קאפלאן געבעטן איבערצוגעבן אין דעפאזיט זיין כתב־יד, גאראנטירנדיק אים, אז נאך דער מלחמה וועט ער אים צוריקבאקומען. ער האט קוים באוויליקט מיר זאלן דעם כתב־יד איבערשרייבן. דאס איז אבער אנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן. א טייל איז פארבליבן אין ארכיוו פון ע״ש. דער גאנצער כתב־יד איז פארלוירן געווארן אין דער צייט פון דער איבערזידלונג צוזאמען מיטן מחבר, וועלכער איז צונעמען געווארן אויפן אומשלאג־פלאץ.

א צווייטער טאג בוך פון דעם אומגעקומענעם טוער פון „השומר הצעיר" יוסף קאפלאן זאל זיך געפינען אויף דער ארישער זייט. דער טאג בוך, וואס האלט הונדערט זייטן איז זייער וויכטיק דערפאר, ווייל ער נעמט ארום פארשיידענע תקופות און פארשיידענע געביטן פון פוילן. קאפלאן האט אין אנהויב מלחמה פארבראכט אין ווילנע, פון דארט איז ער געקומען קיין פוילן און כסדר ארומגעוואנדערט. ער גיט דעריבער א בילד פון דעם יידישן לעבן אין פארשיידענע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. אויסער דעם זענען אין דעם טאג בוך פאראן ידיעות וועגן דער ארבעט פון „השומר הצעיר" אין די פארשיידענע שטעט פון פוילן. אט די סודותדיקע זייטלעך וועגן דער טעטיקייט פון „השומר הצעיר" האבן גורם געווען, אז יוסף קאפלאן האט א לאנגע צייט זיך געוואקלט אונדז צו דערלויבן צו קאפירן זיין טאג בוך. ווען ער האט שוין דערויף מסכים געווען איז שוין געווען צו שפעט.

דער ראש הקהל פון ווארשע, דער אומגליקלעכער אינזש. טשערניאקאוו האט געפירט א נאטיץ־בוך וועגן אלעם וואס איז פארגעקומען אין געטא אין דער צייט פון זיין פרעזעסור. דער טאג בוך, אבער ריכטיקער געזאגט נאטיץ־בוך, איז מסתמא זייער אינטערעסאנטער, ווייל טשערניאקאוו איז טאג טעגלעך געשטאנען אין קאנטאקט מיט די פארשיידענע דייטשע מאכט־פאקטארן ווי אויך מיט דער פוילישער קאמונאלער מאכט און אלס פרעזעס פון קהלה האט ער געהאט די פעדעם פון יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן אין זיינע הענט.

דער באַרימטער אַדוואָקאַט לודוויק בערענסאָן, דער גלענצענדער פֿאַרטיידיקער פֿון פּוילישע פֿרייהייטס קעמפֿער און עיקר פּוילישע סאָציאַליסטן אין די רוסישע צייטן, דער באַרימטער פּאַרטיידיקער אין דעם בריסקער פּראָצעס, איינע פֿון די קרישטאַל ריינסטע פּערזענלעכקייטן אין פּוילישן לעבן האָט געפֿירט אַ טאָגבוך אין דער צייט פֿון מלחמה. בערענסאָן, וואָס איז שטענדיק געווען ווייט פֿון ייִדישן לעבן האָט זיך בעת דער מלחמה וווּנדערדיק אין גאַנצן דערנענטערט צום ייִדישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. ער האָט אַפֿילו געפּרוּווט צו טאָן עפּעס אין דער קהלה. ער האָט געוואָלט אויסראַמען דעם זומפּ פֿון קאָרופּציע און דעמאָראַליזאַציע, אין וועלכן די קהלה האָט זיך געטונקען. ער האָט אַפֿילו געחלומט צו שאַפֿן אויפֿן אָרט פֿון דער גאַנגרענאַזירטער ייִדישער פּאָליציי אַ „בירגער מיליץ". דער אידעאַליסטישער בעל־חלומות האָט זיך אָבער איינגיכן איבערצייגט, אַז אינסטיטוציעס, געשאַפֿענע לויטן באַפֿעל פֿון אָקופּאַנט מוזן זיין לויט זיין געשטאַלט. בערענסאָן האָט זיך איינגיכן אויסגעהיילט פֿון זיינע חלומות און געפֿינען אַ מקום מקלט אין דער ייִדישער סאָציאַלער אַליינהילף, וואָס האָט קאָנצענטרירט אַרום זיך אַלע געזעלשאַפֿטלעכע כּוחות. דער טאָג־בוך פֿון בערענסאָן איז, לויט די אינפֿאָרמאַציעס פֿון בערענסאָנען, וועלכע ער האָט מיר אַליין ערטיילט, געווען אַ געטרייע אָפּשפּיגלונג פֿון אַלע געשעענישן אין ייִדישן לעבן. זיינע תּלמידים און פֿאַרערער, וואָס זיינען געזעסן אין פֿאַרשיידענע אָפּטיילונגען פֿון דער קהלה, האָבן אים כּסדר אינפֿאָרמירט וועגן אַלץ און אַלעם, דאָס טאָג בוך פֿלעגט העפֿטנווייז איבערגעשיקט ווערן יעדע וואָך אויף דער אַרישער זייט און עס איז אויפֿגעהיט געוואָרן ביי זיינע פֿריינט.

ביי דער געלעגנהייט איז כּדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז בערענסאָן האָט אין אַ געשפּרעך מיט מיר אויסגעדריקט זיין הסכּמה צו פֿאַרנעמען זיך מיטן שאַפֿן אַ יורידישע אָפּטיילונג פֿון ע"ש, וואָס זאָל באַשרייבן דאָס רעכטלעכע (ריכטיקער געזאָגט: רעכטלאָזע לעבן) לעבן פֿון די ייִדן אין דער צייט פֿון מלחמה: די פֿאַראָרדענונגען וועגן ייִדן, די רעכטלעכע לאַגע פֿון די קהלות, די געריכטן און זייער באַציִונג צו ייִדן וכדומה. צוליבן טויט פֿון בערענסאָנען איז די דערמאָנטע אָפּטיילונג נישט געשאַפֿן געוואָרן. אַנדערע פּרוּוון אויף דעם געביט זיינען נישט געלונגען.

פּראָפֿ. מאיר באַלאַבאַן האָט אין דער צייט פֿון מלחמה אָנגעהויבן שרייבן זיינע זכרונות פֿון די יונגסטע יאָרן. ווי עס אינפֿאָרמירט מיך זיין זון ד"ר אַלעקסאַנדער באַלאַבאַן איז באַלאַבאַן [דערגאַנגען] ביז צו דער

מלחמה־צייט, וועגן וועלכע ער האט א היפש ביסל געשריבן. דער טאג בוך געפינט זיך אויף דער אידישער זייט.

דער בארימטער פויליש־יידישער קינדער־שרייבער און נישט ווייני־קער באקאנטער קינדער־דערציער ד״ר יאנוש קארטשאק (ד״ר גאלדשמיד) האט געפירט א טאג בוך, וואס געפינט זיך אויף יענער זייט. ד״ר קאר־טשאק וואס איז געווען א מייסטער אין דער פוילישער שפראך האט זיכער אין דעם טאג בוך געשילדערט א דענקמאל דער טראגעדיע פון יידישן קינד, ביי וועלכן דער גערמאנישער אקופאנט האט צוגענומען דאס רעכט אויף לופט, זון, שול און ברויט.

א סך מאטעריאל פאר א טאג בוך האט געזאמלט דעם באקאנטער זינגער און זשורנאליסט קיפניס. נאך קיפניסעס טויט האבן מיר געמאכט באמיונגען אריינצובאקומען דיזאזיקע מאטעריאלן אין ע״ש. די אלמנה איז אבער דערויף נישט איינגעגאנגען. זי איז צוגענומען געווארן אויפן אומשלאג פלאץ און פון די מאטעריאלן איז נישט געבליבן קיין זכר.

דאס זעלבע איז געשען מיטן טאג בוך פון דעם זשורנאליסט קרימס־קי, וועלכער איז צוגענומען געווארן בשעת דער איבערזידלונג.

געבליבן זיינען מיינע טאג און שפעטער וואכן און חודש־נאטיצן, וועלכע זיינען באזונדער וויכטיק פאר דעם ערשטן יאר פון מלחמה, ווען אנדערע האבן טאג ביכער נישט געפירט. די וואכן און חודש באריכטן ברענגען נישט בלויז מאטעריאלן וועגן די וויכטיקסטע געשעענישן פאר דער דאזיקער צייט, נאר ברענגען אויך אן אפשאצונג וועגן דעם פארגע־קומענעם. צוליב מיין געזעלשאפטלעכער טעטיקייט זענען די דאזיקע אפ־שאצונגען וויכטיקע דאקומענטן, ווייל זיי ברענגען צום אויסדרוק דאס, וואס עס האבן געטראכט די איבערגעבליבענע רעשטלעך פון יידישער געזעלשאפטלעכקייט וועגן די לויפנדע פראגן פון אונזער לעבן.

א וויכטיקער דאקומענט איז דאס טאג בוך פון א. ל—ן[298] דער מחבר פון דעם בוך „קאנטאניסטן". דער מחבר ל. פירט דאס דאזיקע טאג בוך זייט א יאר אנדערטהאלבן און לייגט אין אים אריין זיין גאנצע ליטערי־רישע שאפונג. יעדער זאך אין דעם טאג בוך איז ווי אפגעמאסטן. חבר ל. לייגט אין אים אריין אלץ, וואס עס קומט אים אויס צו הערן נישט בלויז וועגן ווארשע, נאר אויך וועגן די שווערע לײדן פון די פראווינצער יידן. אויך אין דער צייט פון איבערזידלונג, ווען עס האט אים געטראפן דאס שווערע אומגליק, וואס מען האט ביי אים צוגענומען זיין פרוי לובא, האט

[298] אברהם לעווין.

ער טאָג טעגלעך געפירט זיין טאָג בוך אין די אוממעגלעכסטע באַדינגונגען פון אַרבעט און שאַפן. צוליב דער ריינקייט און קאָמפּרעסטקייט פון סטיל, די פּינקטלעכקייט און גענויקייט ביים איבערגעבן פאַקטן, דעם טיפן אינהאַלט פון דעם טאָג בוך קען עס קוואַליפיצירט ווערן ווי אַ וויכטיקער ליטעראַרישער דאָקומענט, וואָס דאַרף נאָך דער מלחמה וואָס גיכער דערשיינען. דער טאָג בוך איז געפירט געוואָרן ביז דער איבערזידלונג אין יידיש, זייט דער איבערזידלונג אויף העברעיש.[299]

די איבערזידלונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 22 יולי הייבט אָן אַ נייע תקופה אין דער געשיכטע פון די וואַרשעווער יידן. אויך די ע״ש אַרבעט ענדערט איר כאַראַקטער. עס קומט פאָר אַן איבעררייס פון עטלעכע חדשים אין אונדזער טעטיקייט. אין אַ צייט ווען יעדע סעקונדע האָט געדראָט די סכנה געכאַפּט צו ווערן קיין טרעבלינקע האָט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן אַ סיסטעמאַטישער זאַמל־אַרבעט, נאָר איינצעלנע חברים האָבן אויך אין דער צייט פון איבערזידלונג געפירט זייערע טאָגביכער און פאַרצייכנט דאָרט זייערע טאָג טעגלעכע איבערלעבונגען. ווי נאָר עס האָט זיך אביסל באַרואיקט איז מען פאָר אַ נייס צוגעטרעטן צו דער אַרבעט. עס האָט אָבער איצט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן מאָנאָגראַפיעס פון שטעט, וואָס [נישט פאַרענדיקט].

די מיטאַרבעטער פון ע״ש האָבן געבילדעט און בילדן ביז היינט אַן איינהייטלעכע קערפּערשאַפט, באַהויכט פון איין גייסט, דורכגעדרונגען מיט איין אידיי. ע״ש איז נישט קיין פאַריניקונג פון וויסנשאַפטלער, וואָס קאָנקורירן איינער מיטן צווייטן און באַקעמפן זיך קעגנזייטיק, נאָר אַן איינהייטלעכע קערפּערשאַפט, אַ ברודערשאַפט, ווו אַלע העלפן זיך אַרויס קעגנזייטיק און שטרעבן צו דעם זעלבן ציל. ע״ש האָט אין זינען געהאַט זיינע מיטאַרבעטער. דער טרייער פאַטער און פאַרזאָרגער איז געווען דער האַרציגער העמוטשיקער אָבער היסהאַרציקער מנחם ק.,[300] וואָס האָט אַרויסגעראַטעוועט פון טיפוס סוי הירש וו. סיי פרוי הובערבאַנד, וואָס האָט אין זינען געהאַט דאָס קראַנקע קינד פון ח. ג׳סקי[301] און וואָס האָט אויך שטאַרק געהאָלפן דעם שטענדיק הונגער־לײַדנדן שרייבער און זשור־

---

[299] גרעסערע פראַגמענטן פון ביידע טיילן פון לעווינס טאָג-בוך געפינען זיך אין אונדזער אַרכיוו.
[300] קאָן.
[301] גוטקאָווסקי.

נאליסט פרץ א—סקי.*** די שטילע טויב דניאל פליעגעלמאן וואלט לאנג שוין אומגעקומען, ווען נישט די שטענדיקע און ווארעמע הילף פון דעם טייערן חבר מנחם. וויפל מאל איז ער מיר דערגאנגען די יארן איך זאל ארויספארן פון ווארשע נאך דער בלוטיקער אפריל נאכט 1942. יעדער מיטארבעטער פון ע"ש האט געוווסט, אז זיין מי און פיין, זיין שווערע הארעוואניע און מאטערניש, זיין ריזיקירן 24 שעה א טאג מיט דער „טרי־פענער" ארבעט בשעת איבערטראגן מאטעריאלן פון איין ארט צום צווייטן — אז דאס אלץ איז צוליב א הויכן אידעאל און אז די געזעל־שאפט וועט עס איין די מעג פון פרייהייט געהעריק אפשאצן און באלוינען מיט די העכסטע אפצייכענונגען, וואס וועלן זיין אין דער פרייער אויי־ראפע. ע"ש איז געווען א ברודערשאפט, אן ארדען פון ברידער, וואס האבן אויף זייער פאן אויפגעשריבן קרבנות־גרייטקייט, געטריישאפט פון איינעם צום אנדערן און דינסט פאר דער געזעלשאפט.

*** אבאמאוויטש.

אינדעקס פון נעמען און שטעט

א

אַדאַלבערג ס. 94
אַדיס-אַבעבאַ 114
אַדערבערג 30
אולריך 63
אויערבאַך ר. 161, 333, 338, 339.
אַוערסוואַלד 177, 178, 192, 193, 208, 224, 225, 232
אַושעך 125, 131
אייזענבאַך א. 255, 322
אייזענשטאַט 315
אייכמאַן 30
אינדעלמאַן 32
איינהאָרן א. 299
אַלטען מ. 92, 113
אַלטער מ. 197
אַנדערס 198, 226
אַניעלעוויטש מ. 224
אַנין 28
אָסאָווע 156, 170
אָסאָוויעצקי 138
אָסטראָוויעץ 9, 185, 212, 242
אָסטראָוו 6, 10, 11
אָפּאָטשנע 137
אָפּאָטשינסקי ב. 325, 337, 338, 344
אָפּאָלע 95, 97
אָראַניענבורג 51
אָרלעסקאַ 10
אָרנשטיין מ. 158
אָרשע 326, 331
אַש 299
אָשוויענטשים 11, 32, 41, 43, 47, 61, 74, 77, 80, 83, 89, 95, 97, 111, 117, 138, 163, 168, 173, 186, 189, 201, 209, 279, 333

ב

באַטאַוויאַ 28
באָבניע 20
באַלאַבאַן מ. 28, 38, 94, 101, 127, 145, 203, 315
באַלאַבאַן א. 341
באַך 9
באַרדיע 126
באַרטעל 9
באַראַנאָוויטש 186
באָרקאָווסקי 96
בויך 214
בזשעזשין 43
בזשעזשינסקאַ ע. 104
ביאַלער 20
ביאַליסטאָק 91, 159, 164, 172, 174, 209, 210, 222, 330
ביאַלאַ פּאָדלאַסקאַ 23, 237, 331
בידגאָשטש 93, 103, 106
בירקענהיים 305
בישאָף 114
בלאָך 321
בלומענטאַל 9
בלומענפעלד 152
בלוינע 11
בליימאַן 219
בלויפּאַפּיר 163
בעטהאַריער 298
בעלזשעץ 41, 54, 69, 106, 235, 239, 241

בענדין 30, 91, 101, 117
בענקעל 20
בערלין 28, 30, 52, 64, 75, 129, 171, 278
בערלינסקי 47
בערעזע 188
בערענסאָן ל. 122, 138, 341
בערענשטיין 25
בראָדעצקי 130
בראַטיסלאַווא 117
ברוידע ש. 295
בריסק 288, 290
בריאַנסק 20
ברענער 61
ברעסלאַו ש. 321

ג

גאַוזע 295, 311
גאָלדפֿאַדען 146
גאַנצווייך א. 84, 90, 99, 136, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 159, 170, 197, 200, 201, 203, 219, 220, 225, 226, 230, 272, 315, 324
גאַנצווייך מ. 220
גאָלדפייל 36
גדאַנסק 28, 103, 106, 107
גדיניע 28
גוזשיק 22
גוטקאָווסקי 336, 343
גיטערמאַן י. 22, 26, 118, 127, 130, 131, 196, 316
גייעווסקי 131
גילבערט ש. 96, 296, 308
גינסבורג 116
גלאָוונע 103
גליצענשטיין 152
גלייכוועקסלער 201
געבעטנער 104
געבעלס 40
געלמאַן 45
געפּען 151
געפּנער 17, 67, 88, 127, 171
גערטנער 14, 34, 90
גערינג 140, 144
גראָדזשיסקי 11, 97
גראָדנע 91, 330
גראַיער ש. 254
גרובער 12
גרודעק 83
גרודזשיאָנדז 152
גרינבוים 45
גריצע 57, 100, 126

ד

דאַכאַו 333, 339
דאָומע 5
דאַלמאַן 259
דאָבראָשקלאַנקאַ 302
דאָמבראָוויצע 143
דיאַמענט 213
דיקשטיינוונאַ ה. 203, 308
דרעווניצאַ 91

ה

האַגען 115, 168, 181
האָכמאַן 110
האַלמאַן 254, 256, 258, 259, 274, 277, 287, 303
האַזענשפּרונג 127
האַנעמאַן 124
האָפּמאַן 258, 267
הובערבאַנד 298, 299, 319, 321, 325, 333, 343
הורוויטש 255
היטלער 35, 44, 45, 46, 49, 204, 211, 235, 244, 266, 321, 334
הימלער 83, 213, 255
הירשהאָרן ש. 295, 308
הירשפעלד ל. 19, 97, 155, 184, 263
העלער ז. (קאָן) 119, 126, 139, 149, 152, 160, 170, 173, 197, 219, 254, 272, 297
הענגעבערג 66

הענריקאָוו 63
העס 144, 145, 150
הערמאַן 113
הערץ 241
הערצל 52, 210
הערש ל. 196
הערשאַפּט 19
הערינג 209

ו

וואַווער 5
וואַנדער מערש 243
וויגדער 137
וואָרמס 111
וואַסער ה. 186, 319, 325, 343
וואַרשאַוויאַק י. 84, 200
וואַרשאַווסקי יקיר 297
וואַרשעווער 299
וויטאָס 58
וויטאַסעק 253
וויטעבסק 207
ווילמשינסקאַ ס. 301
ווילנע 146, 207, 209, 210, 213, 222, 239, 240, 330, 340
ווילנער 230
ווין 38, 95, 97, 107, 108
ווינאַווער ב. 263
ווינקלער י. 336
וויסקיטקי 11
וויעליקאָווסקי 122, 190
ווישקאָוו 10
ווישי 57
ווישינסקי 303
ווייבערט 25
וויינבערג 193
ווייסענבערג י מ. 182
ווייץ 195
וולאָדאַווע 28, 36, 254
וולאָשטשאָווע 11
וולאָצלאַוועק 12, 15, 21
ווערטהיים 109
ווערפעל 198

ז

זאַבלודאָווסקי ב. 54, 150, 207, 291
זאַגאַן ש. 129, 301, 302, 316
זאַגוראָוו 19
זאַוויערטשע 30
זאַמערן, פאָן 315
זאַמבראָוו 223
זאַמאָשטש 122, 265, 277
זאַקס 216, 315
זגיערזש 33, 51
זיאמבע 203
זיגעלבוים 241
זילבערשטיין י. 195
זילבערבערג ק. 276
זילבערבערג פּ. 11
זיידלער 201
זיידמאַן ה. 49
זגיטש מ. 187
זשאַבאָטינסקי 52
זשאַרנאָוו 137
זשיראַרדאָוו 11
זשעשאָוו 12

ט

טאָלסטאָי ל. 244
טאַלין 131
טאָמאַשאָוו מאַז. 37
טאַרנאָוו 6, 183, 212
טאַרנאָווסקי 55
טאָרין 59
טורקאָוו י. 320
טוווים 107
טוואָרקי 119
טיטעלמאַן נ. 335
טימאָשענקאָ 179
טיקאָטשינסקי 65
טישאָוויץ 54
טיולאָר 9
טעבענס ק. 214, 255, 256, 258
טענענבוים 216
טראַגניקי 293

טרעבלינקי 209, 254, 261, 262, 269,
274, 279, 284, 288, 290, 301,
302, 305, 306, 307, 315, 323,
343
טשיאַנאַ 62
טשיזשעוו 10
טשודנער מ. 198
טשעביניאַ 30
טשעוו 103, 106
טשענסטאָכאָוו 37, 61, 83, 145, 212,
222
טשעכאַנאָוו 151
טשערטשיל 215
טשערניאַקאָוו 25, 27, 54, 55, 60,
73, 81, 97, 112, 113, 115, 118,
125, 145, 150, 169, 182, 190,
207, 230, 247, 255, 256, 291,
301, 307, 340

י

יאַבלאָנע 334
יאַלאָוויעצקי 178
יאַנאָווסקי 262
יאַראָטש 104
יאַשונסקי 210
ידראָווא 230, 247
יוזעפֿאָוו 41

כ

כאַלם 205, 207
כאַרקאָוו 211
כיטאָווסקי 146
כילינאָוויטש ב. 311
כעלם 28, 277
כעלמנאָ 239—242, 268

ל

לאַזאָווערט ה. 296, 320
לאַדזש 6, 7, 8, 13, 17, 20, 22, 23, 24,
35, 38, 39, 41, 43, 44, 49, 51,
54, 62, 64, 66, 68, 73, 75, 86,
89, 92, 93, 101, 103, 110, 119,
124, 126, 131, 132, 138, 141,
179, 236, 238, 247, 310
לאָוויטש 16, 104, 119, 123, 126
לאַטיינער 93
לאַמזשע 172
לאַמפּערט 173
לאַנדאָן 8, 52, 58
לאַסאַל 14
לובלין 8, 20, 21, 23, 33, 34, 48,
92, 94, 99, 106, 113, 122, 127,
143, 145, 182, 201, 219, 222,
265, 274, 284, 289, 290, 293,
313, 331
לובלינער 252
לובעלסקי ש. 9, 90, 92
לודוויק ע. 318
לופּט 166
לוואָוו 9, 159, 170, 177, 221, 239,
289, 316, 330
ליטמענבוים 101, 107, 113, 150, 306
לינדער מ. 308, 321
לים ק. 296
ליפּאָווסקי 308, 313, 314
ליפּמאַן 136
ליזערזאָוויטש 136, 220
לייכט 5, 52, 67, 148
לייפּונער 137, 152, 203
לייקין 193, 246, 253, 274, 307, 308
לעדערמאַן 193
לעוואַנדאָווסקי 8
לעוואַרטאָוו 6
לעהמאַן ש. 178, 182
לעווין א. 27, 342, 343
לעווין צ. 338
לענין 198
לערער 210

מ

מאַדלין 13
מאַדאַגאַסקאַר 57
מאַזאָ 10

מאָזשויסק 205
מאַלאָוויסט 21
מאַנדעל 225
מאַלמקע 144
מאַליניקע 104
מאַלקין 37
מאַן 318
מאַנגעל א. 320
מאַנגעלמאַן א. 302
מאַנדערלמאַרט 90
מאַקסימיליאַן 106
מאַקרסקאַ 310
מארגנשטערן 168, 172
מאָסקווע 174, 179, 244
מארק ב. 20
מאַריופּאָל 326, 332
מאַרקס 198
מאָהדי 137
מאָשטשיצקי 45
מינדלאַק 308
מיידאַן 266
מייזנער י. 302, 303
מוסאָליני 61, 62, 72, 211
מורמאַנסק 211
מיכאַלאָוויטש 104
מילך 144
מילעק 189, 226
מיללער ק. ה. 267, 297, 300
מיללער ס. ט. 295, 300
מיליקאָווסקי 14, 25, 154
מינסק מאַז. 11, 201, 300
מינסק 207, 209
מינקאָווסקי 14
מיצקעוויטש 33
מירקאָוו 113
מישקאָוו 31
מייזעלס 100
מייסנער 141
מייסינגער 5
מייערבער 93
מלאַווע 97, 137
מענדע 9, 172
מענדעלסאָן 93
מערין 29, 30, 39, 117, 200, 213
מעריש-אָסטראָוו 30
מעש 227

נ

נאַרושאָוו 23
נאָוואָגרודסקא ס. 302
נאָוואָדוואָרסקי י. 33
נאַטאַנסאָן 97
נאַלענטשוו 9
נאַפּאָלעאָן 174, 227, 243, 244, 307
נאַמבערג ה. ד. 311
נוטקעוויטש 306
ניסקאַ 30
ניעפּאָלאָמיצע 20
נייסאַנץ 117
נעראָן 135

ס

סאַדאָווסקי 17
סאַבאַשעוו 40, 126
סאַמבערג א. 220
סאָסנאָוויעץ 30, 31, 77, 91, 101, 117
סאַפּיעהאַ 95
סאָקאָל 289
סאָקאָלאָוו 209
סאַקס 315
סאַקסענהויז 67, 111
סוכאַ 30
סטאַבענאָוו 300
סטאַטשעק 10
סטאַלין 139, 207
סטאַניסלאַוו 90
סטאַק 261
סטאַראָגאַרד 129, 132
סטאַראַכאָוויצע 185
סטודניצקי 33
סטופּניצקי ש. 90, 152, 300, 305, 306
סטעמפּאָווסקי 104
סים א. 104, 106

סיראָטע ג. 140
סלופּצע 19
סלאָנים 239, 330
סלאַפּאַקאָווע 321
סמאָלענסק· 207, 211, 293
סעגאַלאָוויטש ק. 10
סעראַפּים 93
ספּים 104
סקאַלאָוו 296
סקיערניעוויץ 28, 143
סקלאַדקאָווסקי 45, 97

ע

עהרליך (קאַפּאָטע) 77, 78, 111, 188
עטינגאָן 74
עליאָוויטש 24
עסטרייכער 168
עפּשטיין 98

פּ

פּאַביאַניץ 197, 237
פּאַדערעווסקי 8
פּאַוולאָוו 295
פּאָמיעכוועק 171
פּאָניאַטאָווסקי 192
פּאָפּאָווער 68
פּאַפּראָצקי 97
פּאַקולסקי 104
פּאַרטשעוו 23, 106
פּולאַווי 62
פּולטוסק 100
פּויזן 6, 9, 11, 39
פּזשעוואָרסקי 192
פּיאָטרקאָוו 22
פּילסודסקי 28
פּינטשעוו 111
פּינסק 288, 290
פּינקערט 104, 141, 156, 168
פּלאָטניצקאַ 221, 222
פּלאָנסק 95
פּלאָצק 105, 114, 303
פּעטען 113
פּעלצאָוויזנע 254
פּערלע י. 297, 302
פּראָג 30
פּרוזשאַנע 210
פּרושקאָוו 61
פּרעגער 296

פֿ

פֿאַלענטי 48, 68, 69, 137
פֿאָנאַרי 240
פֿויכטוואַנגער 145, 198, 318
פֿויסט 302, 303
פֿירסט 228, 308
פֿיום 216, 220
פֿישער 5, 61
פֿליגעלמאַן ד. 335, 344
פֿעלדשו 136, 145
פֿעפֿערמאַן 189
פֿראַנקענשטיין 230, 236
פֿראַנק 13, 52, 55, 93, 179, 192
פֿרידמאַן פֿ. 23, 65
פֿרידריך מ. 95

צ

צאָמבאָר 314
צוקער 32
צוקערמאַן 66
צווייבוים 184
צוויג 145, 198
ציגלער 168
צימערמאַן 267
צינבערג 83
ציטלין ה. 220, 300
ציעכאָנאָוו 151
צעסלער 210

ק

קאָביעזשין 119
קאַהאַן א. 309
קאַהאַנאָוויטש 303
קאָוועל 222, 283

קאָוונע 209
קאָזאַק 203
קאַץ 19, 20, 90
קאַטאַרבינסקי 78
קאַלושין 138, 279
קאַלמאַן 93
קאַליש 6, 8, 10, 38, 137, 170
קאַמינער 82
קאַמינסקי 68
קאַמפּינאָס 146, 332, 333
קאַמפּיען 243
קאַמפּעלמאַכער 325, 326
קאָהן (העלער) 119, 126, 139, 140,
149, 152, 169, 170, 173, 197,
201, 219, 254, 272, 279
קאָן מ. מ. 117, 173, 329, 343, 344
קאַנאַל 252, 298
קאַנט 137
קאַנאַרסקי 55, 59
קאָנינסקי 262
קאָנסק 114
קאַנערשטיין 211
קאָנראַד 285
קאָסטאַניעצקי 19
קאַפּלאַן א. ח. 308, 339, 340
קאַפּלאַן י. 321, 340
קאַץ 152
קאַצענעלסאָן 90, 152, 220
קאָראַל 65
קאַרהגעל 124
קאָרטשאַק 63, 66, 136, 152, 201,
262, 301, 313, 342
קאַרלסבאַד 97
קאָשטשושקאָ 35
קוטנע 52, 66, 77, 86, 152
קוויטסקי 145, 198
קונדס 55
קופּטשיקער 111, 116, 124
קופּערמאַן 6
קיעוו 207, 240, 244
קיפּנים 342
קירשנבוים 117
קעלן 245
קעלץ 27, 92, 97, 99, 108, 168, 201,
212
קעניגסבערג 106
קראַמשטיק 191
קראָקע 22, 25, 28, 30, 34, 36, 37,
39, 46, 49, 51, 55, 57, 77, 92,
95, 106, 135, 143, 212, 266, 316
קראַסנע 143
קראַשניק 26
קרוק 198
קריגער 276
קרימסקי 342
קרעמערמאַן 201

ר

ראַבינאָוויטש 261
ראַדאָם 6, 76, 88, 92, 99, 106 113,
186, 187, 201, 212, 213, 219,
222
ראַדאָמסק 9, 63, 92, 105
ראַגאָווי א. 145, 310, 311
ראָוונע 213, 330
ראָסטאָוו 240, 244
רובינשטיין 105, 113, 135, 139,
146, 167, 201
רודניצקי 230
רוזוועלט 113
רומקאָווסקי 13, 24, 38, 41, 43, 44,
50, 69, 73, 88, 90, 93, 141
ריגע 209
רינגעלבלום י. 305
רינגעלבלום א. 14
ריפּין 77, 306
רעמבאַ 252
רעמבערטאָוו 135, 138, 274, 333

ש

שאַוולע 209
שאַממע 163
שאַפּשאָוויטש 152
שובערט 79, 200
שולץ 41, 254, 257, 258, 260, 302

שור 137 312
שטאָלצמאַן 25
שטיין ר. 145, 295
שטיינבערג 21
שטיינבערג מ. 334
שטערן י. 296, 308
שטערנפעלד 118, 159, 201, 226, 230
שטשעטשין 21
שטראַסבורג 58
שימאַנאָוויטש 225, 226
שיפער 56, 118, 220
שמערלינג 252, 304, 307, 308, 314
שעדלעץ 113, 144, 279
שעדלישטשע 54
שענישער 109
שענקער 201
שערינסקי 138, 178, 192, 193, 251,
307
שערעשעווסקאַ 321
שפּיראָ 122
שקליאַר 216, 220
שראַמעק א. 57